

.....
68.518/

OSZK

2.

MAGYARORSZÁG
VÁRMEGYÉI
ÉS
VÁROSAI

Bács-Bodro
vármegye
I

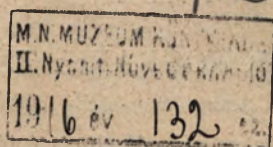
9386ⁿ

Bpest. 1909. apr. 19.

Steinberg

68518/2

MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

MAGYARORSZÁG MONOGRAFIÁJA

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAI TÖRTÉNETÉNEK, FÖLDRAJZI, KÉPZŐMŰVÉSZETI,
NÉPRAJZI, HADÜGYI ÉS TERMÉSZETI VISZONYAINAK, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS KÖZ-
GAZDASÁGI ÁLLAPOTÁNAK

ENCZIKLOPÉDIÁJA

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI KÖZPONTI SZERKESZTŐ-
BIZOTTSÁGÁNAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

DR BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT
A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

SZÁMOS MŰMELLÉKLETTEL, TÉRKÉPPEL, TERV- ÉS HELYZETRAJZZAL S SZÖVEGKÉPPEL

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE

I.

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János-utca 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE

I.

AZ ORSZÁGOS MONOGRAFIA SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT
ÉS A BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSOK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

DR BOROVSKY SAMU

A M. TUD. AKADEMIA TAGJA, A M. TORTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT
A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

98 MŰMELLÉKLET, 245 KÉPPEL, EZEK KÖZÖTT EGY TÉRKÉP.
ÉS KÉT SZINES MŰLAP.

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János-utca 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

OSZK

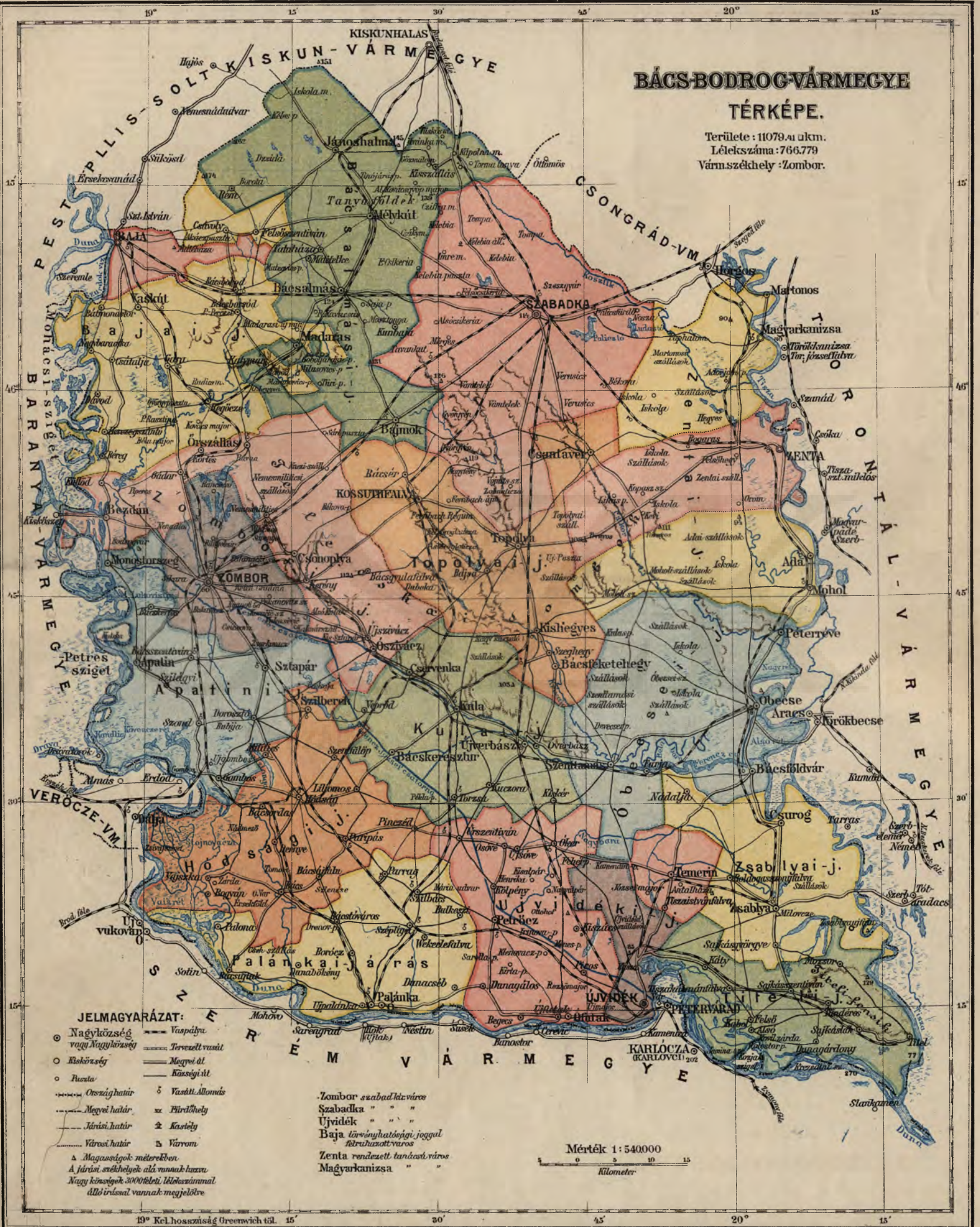

Országos Széchényi Könyvtár

BÁCSBODROG-VÁRMEGYE TÉRKÉPE.

Területe: 11079,41 qkm.
Lélekszáma: 766.779
Várm.székhely: Zombor.

Országos Széchényi Könyvtár

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

ORSZÁGOS MONOGRAFIA KÖZPONTI SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA:

ELNÖK:

RÁKOSI JENŐ

főrendiházi tag,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

FŐSZERKESZTŐ:

BOROVSKY SAMU Dr.

a Magy. Tud. Akadémia tagja.
A M. Történelmi Társaság titkára.

MÁSODELNÖK:

LÓCZY LAJOS Dr.

a Földtani Intézet igazgatója,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

VIRTER FERENCZ

az Országos Monografia Társaság
igazgatója.

VENDE ALADÁR

az Országos Monografia
szerkesztője.

TAGOK:

Áldassy Antal dr.

egyet. m. tanár, a Magy.
Nemzeti Múzeum öre,
a Magy. Tud. Akadémia tagja.

Balassa József dr.

tanár.

Baltik Frigyes

ág. ev. püspök.

Balogh Pál

író.

Bánóczy József dr.

tanár, a M. Tud. Akadémia
tagja.

Bárczy István dr.

Budapest székesfőváros pol-
gármestere.

Bársony István

a Kisfaludy-Társaság tagja,
a Budapesti Közlöny szer-
kesztője.

Bátky Zsigmond dr.

a Néprajzi Múzeum öre.

Bayer József

tanár, a M. Tud. Akadémia
tagja.

Bedő Albert

ny. államtitkár, a M. Tud.
Akadémia tagja.

Benedek Elek

a Kisfaludy-Társaság tagja.

Bernát István

orsz. képviselő, a M. Tud.
Akadémia tagja.

Berzeviczy Albert

v. b. t. t., ny. vall.- és köz-
okt. miniszter, a Magy. Tud.
Akadémia elnöke.

Bezerédj Viktor dr.

államtitkár.

Borbély Lajos

a Rimamurány-salgótarjáni
vasműrésztársaság ve-
zérigazgatója.

Csapodi István dr.

egyetemi ny. r. k. tanár.

Császár Imre

Orsz. Színműv. Akad. tanár.

Cserhátí Sándor

ny. gazd. akad. tanár,
a növénytermelési kísérleti
állomás vezetője.

Csoma József

a M. Tud. Akadémia tagja.
a Herald. és Geneal. társ. ig.
v. tagja.

Csóke Ferencz

keresk. min. tanácsos,
az elnöki osztály főnöke.

Dárday Sándor dr.

a m. kir. állami legfelsőbb
számvevőszék alelnöke.

Dedek Crescens Lajos

tudom.-egyetemi könyvtárőr.
tb. udvari káplán.

Demény Károly

m. kir. posta- és távirda-
igazgató.

Dobokay Lajos

m. kir. földmiv. miniszteri
tanácsos.

Entz Géza dr.

műgyetemi r. tanár,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Erdélyi Pál dr.

az Erdélyi Múzeum könyv-
tárának igazgatója.

Fejérfataky László dr.

a Nemzeti Múzeum könyv-
tárának igazgató-öre, a M.
Tud. Akadémia tagja.

Fritz Péter

a budapesti keresk. és ipar-
kamara titkára.

Gelléri Mór

kir. tanácsos, az Orsz. Ipar-
egyesület igazgatója.

Gonda Béla

keresk. miniszteri tanácsos.

Havass Rezső dr.

a Földrajzi Társaság alelnöke.

Hock János

plebános,
országgyűlési képviselő.

Rónai Horváth Jenő

altábornagy,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Hutya Ferencz dr.

udv. tanácsos,
az állatorvosi főiskola
igazgatója.

Kada Elek

író, Kecskemét város polgár-
mestere.

Kammerer Ernő

min. tanácsos, a Szépművé-
szeti Múzeum igazgatója.

Katona Lajos dr.

egyet. ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia
tagja.

Kenedi Géza dr.

szerkesztő,
a Petőfi Társaság tagja.

Kenessey Kálmán

min. oszt. tanácsos, vasúti
és hajózási főfelügyelő.

Konkoly Thege Miklós

a Központi Meteorológiai In-
tézet igazgatója, a Magy.
Tud. Akadémia tagja.

Lánczy Leó

a főrendiház tagja, a Pesti
Magy. Keresk. Bank elnöke.

Lipcsey Ádám dr.

szerkesztő.

Madarász Gyula dr.

nemzeti múzeumi ör

Molnár Viktor

közügyügyi államtitkár

Móricz Zsigmond

az országos monografia segéd-
szerkesztője.

Nagy Géza dr.

nemzeti múzeumi ör,
a Magy. Tud. Akadémia
tagja.

Némethy Károly dr.

belügyminiszteri tanácsos.

Nyáry Sándor dr.

műgyetemi m.-tanár.

Ortvay Tivadar dr.

ny. jogakadémiai tanár, a
Magy. Tud. Akadémia tagja.

Óváry Lipót

min. tanácsos,
ny. orsz. főlevéltárnok, a Magy.
Tud. Akadémia tagja.

Pastelner Gyula dr.

egyetemi ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia
tagja.

Porzsoit Kálmán

a Pesti Hírlap főmunkatársa.

Radisich Jenő

min. tanácsos,
az Orsz. Magy. Iparművészeti
Múzeum igazgatója.

Reiszig Ede dr.

a M. Herald. és Geneal. és a
M. Tört. társaság ig. vál. és
a Műemlékek Orsz. Biz. lev.
tagja.

Sándor József

az E. M. K. E. alelnök-fő-
titkára.

Szabó Antal

nyug. belügym. osztály-
tanácsos.

Id. Szlinnyei József

a n. múzeumi hírlapkönyvtár
öre, a M. T. Akadémia tagja.

Ifj. Szlinnyei József dr.

egyetemi ny. r. tanár,
a M. Tud. Akadémia tagja.

Szöts Farkas

ref. theol. akadémiai tanár.

Strausz Adolf dr.

a Keleti Akadémia tanára.

Thallóczy Lajos dr.

udv. tanácsos, a közös pénz-
ügym. osztályfőnöke, a
Magy. Tud. Akadémia tagja.

Telegdy Roth Lajos

főbányatanácsos, királyi
főgeológus.

Váradai Antal dr.

udv. tanácsos, író.

Vécsey Tamás dr.

udv. tanácsos,
egyetemi ny. r. tanár,
a Magy. Tud. Akadémia
tagja.

Visontai Soma dr.

udv. tanácsos, ügyvéd,
orsz. képviselő.

Zilahy-Kiss Béla (Junius)

történetíró.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

BÁCS-BODROGMEGYEI KÖTETEINEK MUNKATÁRSAI:

Városey Gyula dr.
kalocsai érsek.

Argay Bálint
s. tanfelügyelő, Zombor.

Bársony István
a „Budapesti Közlöny“
szerkesztője, Budapest.

Baloghy Ernő dr.
ország. képviselő, Zombor.

Bellicosics Bálint
tanár, Baja.

† **Bjerbrunner Gusztáv**
ág. ev. lelkész, Ókér.

Érdujhelyi Menyhért
volt zentai plebános.

Evetovics János
plebános, Bács.

Famler Gusztáv
lelkész, Torzsa.

Gresics János
tanár, Újvidék.

Gubitz Kálmán
igazgató, Monos tórszeg.

Hadzsics Antal
kir. tanácsos, a „Szerb
Matica“ elnöke, Újvidék.

Hejncz Albert
műszaki tanácsos,
Kis-Sztapár.

Iványi István
ny. tanár, Szabadka.

Kallivoda Andor
kir. főerdész. Királyhalom.

Kalmár Simon
Zenta.

Kovács-Huszka Ferencz
plebános, Óbecse.

Kozma László
ügyvéd, Zombor.

Magyarász Ferencz
tanár, Baja.

Marcekovich Imre dr.
városi főjegyző, Újvidék.

Móricz Zsigmond
a szerk. biz. tagja, Budapest.

Pataj Sándor dr.
ügyvéd, Zombor.

Perjéssy László
keresk. kam. titkár, Szeged.

Profuma Róbert
városi levéltárnok, tb. tanács-
nok, Újvidék.

Rácz Soma dr.
tanár, Zombor.

Reiszig Ede dr.
a szerkesztőbizottság tagja,
Budapest.

Schwalm Amadé dr.
egyet. tanársegéd, Budapest.

Szobonya Bertalan
ny. földm. iskolai igazgató,
Szabadka.

Trencsény Károly
tanár, Zombor.

Virter Ferencz
az Orsz. Monografia Társaság
igazgatója, Budapest.

Winkler Pál
érseki könyvtárnok, Kalocsa.

Zsoldos Benő
törvényszéki jegyző, Zombor.

E KÖTET FEJEZETEIT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Bátky Zsigmond, a Néprajzi Múzeum őre. — **Borovszky Samu dr.** történetíró, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Dömötör Pál**, kir. táblai bíró. — **Katona Lajos dr.**, egyet. ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Lóczy Lajos dr.**, a Földtani Intézet igazgatója, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Molnár Viktor**, közoktatásügyi államtitkár. — **Némethy Károly dr.**, belügyminiszteri tanácsos. — **Rácz Soma dr.**, tanár. — **Városey Gyula dr.**, érsek. — **Vécsey Tamás dr.**, udvari tanácsos, egyet. ny. r. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja.

ELŐSZÓ.

A Bács-Bodrog vármegyéről szóló hatalmas monografia lapjait forgatva, lelkem előtt egymásután tárultak föl ez Isten-megáldotta föld színén kivirágzott emberi kultúrának korszakai.

Mélységes meghatottság fogta el lelkemet.

Aldott föld ! Gazdag televény, bőven termő, emberek erős nemzedékeit szülő föld ! Bácsország földje légy üdvöz !

Földrajzi helyzetedre, értékedre, sorsodra nézve mindenkor gyöngye voltál szép hazánknak, e tejjel-mézzel folyó Kánaánnak.

Hányszor hozta meg rajtad a tavasz az élet gazdag virágzását és hányszor tarolta le színedet az ősz hosszú, kopár télre.

Hány faj, hány nép, hány nemzet ütött tanyát viruló téreiden, s mikor az élet bőségét legboldogabban élvezhették volna, hányszor tiporta le a meghonosultakat idegen nép : hogy az összezsapás elpusztítsa a legyőzöttet s a győzöt egyaránt, s hogy csírájában elfojtsa a virágzásnak indult kultúrát.

És te áldott föld, mindannyiszor kibocsátád éltető őserődet s új tavasz nyíltával új virágzást fakasztottál az itt lakó ember számára.

Nagy Isten ! mely nagyok a te csudaműveid, nagyokban és kicsinyekben egyaránt !

*

Bácska földje lehetett egyike az első helyeknek, a hol hazánk területén az emberiségnek egy kisedd ősi töredéke otthonra talált, A kőkorszaki ember már biztos tanyát lelt a hatalmas mocsarak között kiszikkadt földön. A történelem előtti korok emberi életének már gazdag nyomai találhatók ezen a vidéken.

Ámde e föld ősi tenyészetének, lakóinak sorsa a múltak ködében vész el. Bizonyos bár, hogy népek ádáz harcza, mely később is oly sokszor törölte el a megerősödött népet a buja termékenységű, tehát nagyon kíváncsú vidéken, hogy újabb népnek adjon helyet, ez ősidőkben is gyakorta ismétlődött.

Annál tisztábban tárul föl előttünk a római kor. Több és biztosabb adataink vannak e korból, mint vármegyénk történelmének nem egy újabb századából. A nagy kultúrájú római nép kőben, égetett cserépben, két ezredéven át el nem porladt építményekben hagyta nyomát itteni életének. A szántó ekéje római pénzt vet föl, római téglában csorbúl ki a kertész ásója.

A római légiók mint vihar zúdultak rá a régibb lakosokra. S ők mutatták meg legkézzelfoghatóbban, hogyan kell Bácska földjét a harczok ekéjével újra felszántani, hogy nyoma se maradjon rajta a régi életnek. Kipusztították az ősnépek telepeit s azok helyére építették castrumaikat.

Azután megindult a népvándorlás kora. Alig ért boldog időt egy-két nemzedék e földön, már jött új harczos faj, a mely átgázolta a természet-alkotta védő határokat, a mocsarakat, bő vízereket, áttörte az emberi erővel rakott csodás nagyságú védműveket, a római sánczokat, avargyűrűket s a jövevények megint újra erősítették azokat mások ellen, a maguk védelmére.

Végre eljött a magyar nemzet honfoglalása.

Mihelyt Árpád magyarjai bekalandozták az országot, Bácska földje volt az első, a hol Titel táján, Bodrog vidékén, a Duna, Tisza és Vajas mentén meg is telepedtek. A Pusztaszeren törvénytevő, országosztó magyarok legjavából kerültek ki a Bácskaság új urai.

Ez időtől fogva, az Árpádok alatt, el egész a mohácsi vészig, elsőrangú szerepe volt Bácskának a nemzetgazdaság s a nemzetélet történetében.

Hihetetlen gazdasággal virúlt itt a nemzeti erő. Már Szent István korában oly fontosságra emelkedett e vidék, hogy a szent király e tájon tűzte ki az ország második főpapjának székhelyét. Kalocsán. Mivel pedig annak a terjedelmes területnek, a mely e főpapi szék fenhatósága alatt állott, Bácsmegye volt középrésze, s mivel a kalocsai érsekre az a nagy föladat hárult, hogy e végvidéken a magyarság és a körülözlő szlávság között legalább vallási egyetértést és közösséget teremtsen és biztosítson: a kalocsai érsek székhelye csakhamar Bács városába került s ez még akkor is megmaradt második székhelynek, mikor már nem az ország határainak védelme, hanem a keresztény kultúra terjesztése képezte a kalocsai érsek egyik főfeladatát.

Sűrűn telepedtek meg a magyar családok e vidéken. A lakosság sűrűségét és kitűnő anyagi és szellemi életét mi sem jellemzi jobban, mint hogy az Árpádházi királyok nyolcz apátságot s prépostságot alapítottak Bácska földjén.

A honfoglalás után két századra már százával virúltak itt a közösségek, s úgy látszott, soha meg nem rendül a népesség és jólét életereje. De másként történt.

Jött a tatárjárás.

És a gazdag, beépített vidéken végigszárgúdott a kard, a tűz. Gyász és jajszó, majd temetői csönd kelt a nyomán.

Bácska földjének végzete ismétlődött újból.

De a nemzet őserije kiforrt a sebet s a nagy nemzeti törzsök, száz vessző csonkja helyett, ezernyi sarjat bocsátott. Új családok tömegesen vándoroltak be a kövér vidékre, új hajlékok épültek az üszkös romok helyén.

Majd megépült Bodrog vára, Bács vára, Titel vára, biztos vég-helyei a magyarságnak, a kereszténységnek. S körülöttük, védelmük alatt, minden rögöt birtokba vett a keresztény magyar nép.

Századok teltenek el erőteljes, szinte túlerős fejlődésben. Bácska nagyurai a leghatalmasabb főurak lőnek; s boldogan élt itt a köz-nemesség és sűrűen a magyar jobbágy is. Bácska a Hunyadiak korában már megint az ország legjobban lakott vidéke. Mátyás király uralkodása alatt itt 12 vár, 28 város, és 529 helység volt békés lakóhelye a magyarságnak. 498 jelentékeny birtokost említenek e tájon okleveleink, a kik közül sokan egész uradalom fölött rendelkeztek és számtalan történeti adat bizonyítja, hogy e földnek egész lakossága tiszta magyar volt.

Ismét ott lebegett ez áldott térségek fölött a boldogság délibábja, a mely örök békét és zavartalan fejlődést tükrözött a légbre.

Am megjelent keleten a nagy viharfelhő első foltja, a mely nem-sokára az egész keleti eget zivatarral borította, a melyből azután szakadatlanul áradtak Európára, a művelt nyugatra, a vészes viharok.

Hazánk volt a védő hegyláncz, a melyen e viharok kitombolták magukat és megtörtek rajta.

És Magyarországnak e vészszel szemben Bácska volt a legszélsőbb védőbástyája. Századokon át Bácska lett a viharok országútja. Rajta özönlött fel a fürgeteg, a melyet a dél zúdított reánk. Tatár, török mind itt özönlött fel. Innen indult az ország többi részére az ellenség dúló árja és itt két évszázadon át szinte táborhelyet tartott.

Oh szomorú Bácsország, mely annyiszor lett a megrendítő csapások és pusztulások színhelyévé. És mégis áldott ország, mert a csodás erejű talaj szinte nem bírt kimerülni. Ha csak néhány évtizedes pihenőt kapott, már megint meglepően pótolta minden veszteségét s egyre-másra gyűjtötte az új lakosokat. De az ádáz ellenség soha ki nem fogyott, soha meg nem szűnt; nem adott időt a megerősödésre. Új meg új emésztő áradata szakadatlanul itt zúgott, hömpölygött a Duna-Tisza közén, embernélküli kopár sivatagokká pusztítva azt.

Temető lett Bácska földje. Rémes temető.

Gyász borúl lelkünkre, ha a mohácsi vészt idézi föl az emlékezet.

Elfelejtett községnevek, félezernyi falunak üres, tartalmatlan

betűben fönnmaradt neve, minden gyászharangnál szomorúbb sírató. Ezernyi ezer élőlélek holtraválását hirdeti.

Hol van a nép, a mely megelégtült szívvel szántott barázdát a kövér ugaron ? Hol a szántóvető, ki tele kézzel hintett magot a televény földbe, hogy húszszoros áldást várjon rá az égből ? Oh hol vannak az elpusztúlt nemzedékek remélt ivadékai, a kiket csírájukban ölt el a pogány ?

Hol van a honszerző magyarság büszke, nemes virága, a mely talán sehol sem díszlett oly szépen, mint e termékeny vidéken.

Nincsenek. Elhúllottak. Mind egy lábíg. Mind egy szálíg.

Bácska szomorú sorsa ekkor lőn leggyászosabbá. A rajta át, meg átrohanó idegen nép nemcsak elpusztította, nemcsak veszni hagyta, hanem századokon át megakadályozta, hogy élet fakadjon ezen az áldott földön.

A mohácsi vész után századokon át nem lakott Bácskában annyi nép, mint a vész előtt egy-két népesebb helységben. A megfogyott magyarság, fölriasztott madársereg módjára el, kivándorolt éjszakra, keletre, nyugatra, bátorságosabb vidékekre. És helyükre délről, idegen fajbeliek vándorlottak föl, kik hazájukban még súlyosabb iga alatt nyögtek. A magyar rónákon könnyebben legeltethette barmát a magyar földre menekült szerb nép, s itt könnyebben elviselhette az embertelen harácsot a bunyevácz, mint kopár és hegyes régi honában.

Mire elközelgett a töröktől való szabadulás ideje, új nemzetiségek kezdtek tanyahelyet törni szanaszét Bácska térein.

És mégis, hogy állott Bácska a szabadság új korszakának hajnalán !

Míveletlen föld az egész rengeteg síkság. Alig vannak itt-ott öt-hatházás tanyák, földházikókkal, veremkunyhókkal, nomád, műveltség híján szűkölködő lakosokkal. A városok helyén nyomorúlt, kisdéd falvak.

II. József előrelátó? nemzetgazdasági politikája népesítette be újra a puszta Bácskát. Hogy az emberiség javára teremtetett Kánaán sokáig üresen ne maradjon, s az ország ennek kárát ne vallja : idegenből szorgalmas, takarékos, tisztos lelki világú németeket telepített ide. És szabad utat nyitott a déli szláv fajok gyermekeinek is a tűzhelyrakásra.

De bármily anyagi hasznára váltak is Bácskának ezek a telepítések, mégis örökre kár, hogy Bácska újjáteremtésének épen arra az időszakra kellett esnie, mely a magyar állameszme fellendülésének nem kedvezett.

Azonban a magyar nemzeti szellem hatalmas ereje, a mely egy évezred alatt annyi idegen oltást forrasztott be a saját törzsébe, erre

az új és talán túlerős telepítvényre is kiárasztotta áldásos melegét s e haza hú fiaivá növelte a messze idegenből ide szakadtakat. És ha szláv-ajkú testvéreink között a nagy és dicső nemzeti eszmével szemben olykor ellenséges áramlatot észlelünk : rendesen azt tapasztaljuk, hogy e békés, barátságos hajlamú embereket többnyire kívülről jövő izgatások tartják távol a közös haza varázsának átérzésétől.

Boldog látvány, a gyors felvirulás korára tekinteni.

Százával nőnek a kisdud hajlékok, napok alatt keletkeznek a kedves, bizalmas telepek, a végtelen pusztákat nyájas kultúra földjévé változtatván. Nyílt a tavasz és apró ökrös, lovas fogatok siettek ki a mezőre, hogy gazdáik a vassal élezett kis faekékkel törjék fel a szűz földet, a melyet eddig csak legelő barmok tapostak.

Szép idők. Egy pár évtized alatt már munkába vette az emberi kéz és szorgalom ezt az édes, áldott anyaföldet. És az ég nemcsak tízszeres, de tizenöt, húszszoros magot is adott a termő kalászosokban.

Valóban vége lett a régi világnak s egészen új, merőben más élet indult pezsgő fejlődésnek. A hajdani góczpontok helyett újak keletkeztek, mintha a térszíni viszonyok is megváltoztak volna és most új helyeken futott volna össze a népgazdaság fölöslege.

A Péterváradai Sáncz : ma Ujvidék ; Czobor-Szent-Mihály : ma Zombor ; Szabadka, Baja stb. mind egészen újonnan keletkeztek és hirtelen nőttek nagyra. A föld ereje volt létrehozójuk, s az államférfiak élesen látó szeme már kiváltságuk megadásakor fölismerte nagy jövőjüket.

És Bácska azóta virúl. Halad előre a népek fejlődésének törvényei szerint a nemzeti jólét, műveltség és magasabb országos czélok megvalósítása felé.

*

Vándor ! Ha Bács-Bodrog vármegye virágzó, gazdag, megelégedett téereire lépsz, ne keress nagy történelmi emlékeket a jelen virulása mögött.

Tudd meg, hogy e terület mindenkor áldott kertje volt szép magyar hazánknak, de rettentő válságok koronként az utolsó redőkig letörölték róla az élet képét. Lakosainak újra meg újra kellett a küzdelmet felvenni az anyafölddel, az elemekkel, de legfőként a magyar haza és keresztény civilizáció ellenségeivel, kik időnként előre meg nem sejthető csapásokat zúdítottak reá.

Tudd meg, hogy Bács-Bodrog vármegyének ugyanaz a szerep jutott osztályrészül hazánknak a keleti vészszel vívott harczaiban, a mit Magyarország, Európának ugyanezzel a veszedelemmel viselt küzdelmében betöltött. S a mint hazánk elszenvedte Európa helyett a nagy viharnek pusztító erejét, úgy Bácsmegye, a szomszédos testvér-

vármegyékkel együtt, az egész ország helyett tűrte a zordon idők legsúlyosabb csapásait.

És adj hálát, és adjunk hálát mindnyájan jószágos mennyei Atyánknak, hogy annyi szenvedés után virulást engedett téreinkre, boldogságot a fájdalmak világára.

És buzgó szívvel kérjük Istenünket, hogy a magyarok Nagyaszszonyának védő szárnyai alatt tartsa tőlünk távol a messze jövőendő időkben talán ismét fenyegető rémes katasztrófákat és adjon immár mindenkorra boldog s biztos fejlődést a mi áldott, édes Bácsországunknak.

Kalocsa, 1909. márczius 1-én.

Városy Gyula.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TERMÉSZETI VISZONYOK.

Hazánk délvidékén, nyugaton és délen a Duna, keleten a Tisza vizétől körülvéve, az éjszak felé fokozatosan emelkedő, Duna-Tisza közötti hátság végtelen rónáinak déli folytatásaként terül el Bács-Bodrog vármegye, az országnak második legnagyobb vármegyéje.

A vármegye
fekvése.

Termékeny földjének arczatát, domborzati viszonyait, talajának minémiségét, felépítését; álló és folyó vizeit, valamint az ezekben örökké működő erők okozta változásokat úgy tudjuk csak kellőképpen értelmezni, ha esetről-esetre, bárcsak röviden is, megismerkedünk előbb azokkal a geográfiai, illetőleg geológiai viszonyokkal, melyek a Nagy-Alföldnek Duna-Tisza közötti részén uralkodnak; ehhez a területhez fűződik a vármegye geológiai múltja és jelene.

A Duna-Tisza közéből, Pest vármegye után (11,187 km²), Bács-Bodrogra esik a legnagyobb rész (11,029.41 km²). A földművelésügyi minisztérium 1905. évi térképén a vármegye a következő geográfiai határvonalak, illetőleg hosszúsági és szélességi körök közé esik: éjszakra határolja a 46° 8' 50" északi szélességi kör, délen a 45° 7' 45" északi szélességi kör, nyugaton a 36° 30' 0" hosszúsági kör, — Ferrótól keletre, — és keleten a 37° 59' 30" hosszúsági kör. E szerint a vármegye éjszak-déli irányban 1° 1' 5", nyugat-keleti irányban pedig 1° 29' 30"-nyire terjed ki. Éjszakra Pest-Pilis-Solt-Kiskún és Csongrád, keleten Torontál, délen Szerém, nyugaton Verőcze, Baranya és Tolna vármegyék határosak vele. Nyugaton és keleten, mint már jeleztük, folyók, tehát természetes határok választják el a szomszédos vármegyéktől, míg éjszakra a határ tisztán politikai; de közelében vonul egy geológiailag fontos vonal, a melyen a vármegye lőszös éjszaki része a Pest és Csongrád vm-i homokos területtel érintkezik.

Geográfiai
határok.

Ha a Nagy-Alföldnek Lóczy Lajos dr. adta felosztását fogadjuk el alapul, akkor a vármegye területének éjszaka-éjszakkéleti fele a Duna-Tisza közötti hátsághoz, a dél-délnyugati fele pedig a Duna völgyéhez számítandó. Ez a felosztás, a mellett, hogy a geológiai viszonyoknak tekintetbe vételével készült, egyszerű és egyöntetű, de miután a vármegyének dunamenti nyugati és déli, az éjszaki és a tiszamenti területeinek domborzati, vízrajzi és talajviszonyai nem teljesen egyezők, e részeket külön-külön kell méltatnunk.

A Duna—Tisza köze éjszokról délfelé lejtő terület, melyen három részt lehet megkülönböztetni. Az éjszakin az egyes domborulatok, a Cserhát lősz borította nyúlványai, elérik a 300 m tengerszín feletti magasságot.* Ettől délre egy, a Duna völgyéből származó, futóhomokkal fedett terület következik, melyen a térszíni emelkedések már csak 110 és 140 m között ingadoznak és legnagyobb magasságukat (170 m) a terület déli határában érik el. A Duna—Tisza közének harmadik része egészen a vármegye határai közé esik és két félből áll, a melyek elég élesen elkülöníthetők egymástól. Az első, mely a Szabadkától Kula—Verbászig terjedő közt foglalja el, különösen éjszaki részében hepe-hupás, különben pedig egy meglehetősen sík, éjszaknyugatról délkelet felé lejtő, homokos lősz, illetőleg tisztán lősz-takarta lap, a melyet *Telecska* néven ismerünk. Határát Ujverbász és Kula vonalán a Ferencz-csatorna jelzi. Erre következik

Térszíni
viszonyok.

* Az Adriai tenger színe értendő a szövegben előforduló valamennyi magassági adatnál, ha csak más nullpont külön nincsen megemlítve.

a Duna—Tisza közének legmélyebben fekvő területe, a vármegye déli fele, a Dunának és Tiszának ó-alluviális síkja, a melyet szintén lősz takar ; ez utóbbiról alább még bővebben lesz szó.

A mondottak után nem tekinthetjük Bács-Bodrog vármegyét teljesen sík lapálynak, mint ezt a közvélemény tartja. A Telecskán kívül ugyanis van a vármegye területén egy másik térszíni kiemelkedés is, a *Titeli fennsík*. Sőt e két legmagasabb terület között van még a Tovarisoa és Petrőcz községek között elvonuló alacsony térszíni emelkedés, a mely ugyan alig 4—5 m.-rel haladja meg a Ferencz-csatorna szintjét, de mivel némileg vízvázasztó szerepe van, felemlítjük.

Magassági
viszonyok.

Legtiszább képet nyerünk a vármegye magassági viszonyairól, ha a bajai járás legéjszakibb csücskében emelkedő, Ólomhegy (174 m) nevű dombtól Titelig (81 m) húzott vonal mentén képzelünk hossz-szelvényt. Ennek értelmében a talaj 174 m-ről Felsőszentiván (134 m), Madarabácsalmás (125 m), Bajmok (117 m), Topolya (102 m), Turia (83 m) irányában ereszkedik alá ; innen változatlan nivóval, egészen Zsablyáig vonúl. Mosorin előtt 74 m-re esik ugyan, de csakhamar emelkedik megint négy, majd hirtelen 45 m-rel és eléri legmagasabb pontját a 130 m-rel kulmináló *Titeli fennsíkon*, hogy magánál Titelnél ismét 84 m-re szálljon alá. A magassági különbözet e vonal két végpontja között 93 m.

Ha most Bezdán szélességi köre mentén ($45^{\circ} 50' 10''$ éjszakra) egészen a Tiszáig gondolunk kereszt-szelvényt, azt tapasztaljuk, hogy a talaj Bezdántól (88 m) Nemesmilitics felé emelkedik, mígnem az előbbi pont és Ómoravicza között eléri legnagyobb magasságát (115 m). Innen ismét leszáll, lankásabban mint a nyugati oldalon, a mint a zentai határban a Tisza partvidékére (84 m) ér. A magassági különbség (88, illetőleg 84 m és 115 m között) itt tehát 27 és 21 m. Vagyis a Duna árterétől (85 m) a talaj csekély magasságban elhúzódik Nemesmiliticsig, a hol a Telecskánál (105 m) megváltoztatja enyhe lejtését, felszökve körülbelül 12—15 m-rel. Ezentúl a legmagasabb pontig ismét egyenletes az emelkedés és leereszkedés, mígnem a Telecska keleti határa és a Tisza ártere között ismét feltűnőbb a magasságok hirtelen változása („orompart“ 108 m-ről 84 m-re).

A telecskai térráson alúl vizsgálva a fent jelzett viszonyokat, nyugat-keleti irányban, például Bulkeszi ($45^{\circ} 21' 10''$) szélességi köre mentén, már teljesen vízszintes síkot találunk, mert az a kis magasság-különbözet, a mely Bulkeszi (86 m) és egyrészt a Duna, másrészt a Tisza szintje között van, oly csekély, hogy kilométerenként alig egy dm-re rúg.

Geológiai
viszonyok.

A fent jellemzett szelvények mentén röviden vázolt domborzati viszonyokat a geológia magyarázza meg nekünk. Geológusaink megegyező véleménye szerint,^{7*} a Nagy-Alföld egységes süllyedésnek köszöni keletkezését, a mely földünk kifejlődésének folyamán csak nagyon későn, az úgynevezett harmadkor elején vette kezdetét és még máig is tart.¹⁶ Ez a süllyedés még nem alkotta meg az Alföld síkját, csak előkészítette. A behorpadt területet, hosszú geológiai korokon át, tenger, azután sós, majd édes vizű tó töltötte ki. Ennek a tónak üledékei, a melyekhez a beléje ömlő folyók hordaléka is hozzájárult, adták Alföldünknek alaprajzát.¹⁴ Geológusaink egy része azt a nézetet vallja, hogy a Duna—Tisza közötti hátság éjszaki része egy nagy törmelékkúp, a melyet a negyedkor elején, az Alföldet még kitöltő tó fenekén a beléje ömlő Duna rakott volna le. Ez utóbbit saját feltöltéseinek tömege és egyéb, később pontosabban megnevezendő törmények, nyugatra kitérítették volna, úgy hogy míg mostani medrébe ért, a Duna-Tisza közének egész szélességén végig vándorolt és mindenütt beborította volna hordalékával a térszínt.^{**} A hordalék szállításában a Tiszának és mellékfolyóinak is volt és van, ép úgy mint a Dunának, még most is része, ők is, mint a Duna, dél felé mindinkább finomodó anyagot hordtak a síkságba. Az Alföld

* A szöveg közötti jelszámok a fejezet végén felsorolt forrásművekre hivatkoznak.

** Enézetet Cholnoky J. dr. joggal hevesen megtámadja, midőn így nyilatkozik : „hogy ... a Duna állítólag a Tisza mai völgyében folyt végig s innen jutott később Baer törvényének értelmében, mai helyére“, ezt „bizonyítani semmivel sem lehet“ és továbbá : „Ha azonban Baer törvényének értelmében hátrált volna a Tisza mai völgyétől a Duna mai völgyéig, akkor le kellett volna tarolni a térszínt a Tiszától egészen a Dunáig“. (Földt. közl. XXXIII. köt., 225. old., 1903.)

medenczét kitöltő tó nem egyszerre folyt le, vize lassanként apadt el és a legmélyebb pontokat, a vármegye területét, legtovább borította.¹⁶⁾ Ilyen körülmények között alakult ki a mai Duna—Tisza köze. Ez egy inkább hullámos felületű, folyóvizekben szűkölködő térség, a melynek északi részét, körülbelül Szabadkáig, a (diluviumbeli) Duna homok-lerakódása alkotja, míg innen délre finomabb diluviumbeli üledékek, homokos lösz és vályog uralkodnak ;¹⁴⁾ a Duna mentén pedig és délen újabb áradmány és mocsárképződmény fedi a talajt. A Duna—Tisza köze s így Bács-Bodrog vármegye talajának a fent említett hipotézisek alapján való magyarázata nem minden pontjában kétségtelenül bebizonyított tény, sőt mint jeleztük, a Duna-vándorlás hipotézisének már is nem egy komoly ellensége akadt.

A fentiek szerint, a vármegye területét tehát tengeri, illetőleg tavi üledékekre rakodott folyó- és szélhordta homok-, ezenkívül a levegőből aláhullott porból alakult lösztakaró fedi. Ez a takaró a vármegye kimagaslóbb pontjain mindenütt megtalálható.

A vármegyének északi magasabb és déli mélyebb része, valamint a Titeli fennsík magaslatai szorosan következnek az illető területek geológiai történetéből. Míg ugyanis ez inkább hullámos fennsík egy geológiai régibb kornak, a diluviumnak képződménye, addig a fennsíktól délebbre fekvő, s azt mintegy átölelő mélyebb területek, csak későbbben, (a diluvium után), az alluviumban keletkeztek s kialakulásuk részben ma is tart még.⁶⁾ A vármegye felületén, e két kornak képződményein kívül mást, esetleg régebben keletkezetteket nem találunk.

A diluviális képződmények : a *lösz* és a *homok*. A lösz, a mely a diluvium vége felé steppévé átalakult Duna—Tisza közén évezredek hosszú során át állandóan aláhullott. A vármegye területén is jellegzetes alakjában fordul elő. Homokos, meszes rétegzetben sárga színű agyagból áll. Szárazföldi csigák és emlős maradványok találhatók benne és szeszélyes alakú márga konkrecziókat is tartalmaz (lösz-babák). Neve rajnamelléki népies kifejezés ; hazánkban a nép sárga földnek nevezi. Bács-Bodrog vármegyében a Telecskán és a Titeli fennsíkon találjuk ezt a finom, szénsavas mészhártyabélésű, függélyes csövekkel átszőtt képződményt, a melyen a víz könnyen átszalad. A vármegyének ez a két része — az első is fennsík jellegű — alighanem valamikor összefüggött egymással, s csak későbbben, a folyóvíz munkája következtében szakadt el egymástól. Titelnél a Tisza mellett a lösznek igen szép feltárásait látni. Itt egyesek falként áll meg a folyó partján. Anyaga alul homokosabb, felül agyagban dúsabb és telve van rendetlenül elszórt szárazföldi csigákkal, a melyek a diluviumból valók. Az édesvizű csigák pedig, a melyek kisebb számban fordulnak elő benne, arra mutatnak, hogy volt idő, a mikor a csapadékvíz nagyobb területen ellepte a löszplatót. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a titeli fennsík valamikor a Fruska-Gorának kelet felé előreszökő részéhez tartozott, a melyet a Duna árja eleintén megkerült, később azonban állandó támadásaival Tündéres és Titel között áttört, s azóta egyenesen délkeletnek folyik.

A második, az előbbinél sokkal nagyobb lösz-terület a vármegye északi felében, a Telecskán van. Csávoly, Jánoshalma (Szentiván), Tataháza, Bácsalmás, Kiskúnbaja, Szabadka és Palics környékén vonul (északon) az a nem nagyon éles határ, a melyen a telecskai lösz a Duna-Tisza közötti homokkal érintkezik, összevegyül. Sokkal élesebben válik el a telecskai lösz, a környezettől nyugaton, délnyugaton, délen és keleten, a hol Sztanisics, Nemesmilitics, Kernyája, Szivác, Cservenka, Kula, Verbász, Szenttamás (az utóbbi négy mellett a Ferencz-csatorna) vonalán, valamint Óbecse és Zenta határában húzódik a diluviális lösz és a vele érintkező alluviális képződmények között a határ. A Telecskán lerakodott lösz-réteg vastagsága délről éjszak felé fogy. A Ferencz-csatorna északi partja egészen löszből áll, a mely éjszak felé mindinkább elenyészik. A vármegyében is, úgy mint az Alföldön, a lösznek nem az egész tömege keletkezett a diluviumban, egy része alluviális korú, sőt keletkezése még most sem szünetel.

A diluviális képződmények második fontos alakja, a *homok*, a mely Bács-Bodrog vármegye területén a lösznél kisebb térre szorúl és majd mint régibb keletű diluviális (északon), majd mint újabb korú alluviális képződmény (folyókamentén) szerepel. Miután a lösz rendszeren a homokon fekszik, világos, hogy a homoknak már előbb kellett az illető területen elhelyezkednie, mint a lösznek, azaz a homok a lösznél idősebb képződmény. Ezt a homokot, úgy mint a Duna-

Diluviális
képző-
dmények.

A lösz.

A homok.

Tisza-köz homokját is részben azok a törmelék-kúpok szolgáltatják, a miket a Vértes-Bakony hegységen áttörő és a Duna völgyébe ömlő vizek raktak le, részben pedig a Dráva hozott magával.¹⁶⁾ A homok a diluviumban száraz lett, mire a szél hatalmába került, a mely állandóan mozgatta. Van azonban a területünkön a jelenkorban képződött futóhomok is, ennek anyagát a folyók szolgáltatják és medreikben, illetőleg partjaikon halmozzák fel. A diluviális homok színe, Halaváts szerint fehér, sárga, a humuszoké fekete. Javarészen kvarcsezemekből áll, de a mellett alárendelten csillámlemezkeket, mész-, földpát-, amfiból-, magnezitstb. szemcséket és egészen borsónagyságú kvarczkavicsokat is tartalmaz. A homokszemek mész- vagy limonit-hártyával vannak bevonva. Összetétele általában igen különböző és már kis területen is igen változó.⁶⁾

A futóhomoknak és lősznek egyes helyeken előforduló fajtáin kívül, az alluviális képződményekhez számítjuk még az úgynevezett „öntés talajt“, melyet a Duna mellett, Apatintól Ujvidékig, alluviális homok, e mögött pedig lősz követ, egészen a telecskai magaslatig.

Koch Antal dr., Telecskán kívül, a vármegye alsó részében még két „teraszt“ különböztet meg. A legalsón, mely a Duna mostani árterének felel meg, Palánka, Dunagálos, Begecs, Futtak, Ujvidék fekszik és iszapos homokból áll. A második, a régiebb ártér, az ó-aluvum, melyet felül sárga lősz-agyag, alul homok formál.

Jellemző még a Duna árterének, különösen a Telecskától délre eső részében az a számos lőzső agyagból álló s a környezetből kiemelkedő halom, a melyekről Halaváts azt tartja, hogy ezek valamikor folyami szigetek lehettek, melyeken szél és víz közvetítésével homokbuczkák keletkeztek. Ilyen például a Német-palánkától éjszakra fekvő Törökhalom. A Tisza jobboldali árterét szintén az „öntés-talaj“ jellemzi, melyet a Telecskától alluviális lősz terület választ el.

A vármegye
altalaja.

A felszíni viszonyok e rövid vázlata után vessünk most már egy pillantást az altalaj rétegeibe. Arra a kérdésre, hogy minő geológiai rétegek szerepelnek a vármegye altalajának felépítésében, a feleletet a területén fúrt ártézi kútak szolgáltatja szelvények alapján adhatjuk meg. E szelvényeket Halaváts Gyula dolgozta fel és több gondos munkájában bocsátotta közre.²⁰⁾ Ezek nyomán fogjuk mi is megismerni a vármegye altalaját. E czélból kapcsolatba kell hoznunk a Zomborban és Szabadkán fúrt ártézi kútak profiljait. Az e helyeken megejtett fúrások alkalmával elért legnagyobb mélység 600 m, a melynek mentén „agyag, homokos agyag, agyagos homok és többé-kevésbbé durva homok rétegeire akadtak“, a melyek az alább felsorolt geológiai korszakokban következőképen szerepelnek:

1. *Alluvium* (jelenkor): képződményei Zomborban 15·21 m, Szabadkán 2·20 m vastagságban mutatkoztak. Szabadkán a képződmény futóhomokból, a többieknél pedig a Duna és Tisza árterének üledékéből alakult.

2. *Diluvium*. Üledékei a fentiek alatt következnek és nagyobbára agyagos homok, illetőleg tiszta homokrétegből állanak. Hogy milyen mélységig terjednek e kornak képződményei, nem állapítható meg teljes pontossággal. Halaváts ezt a határt Zomborban 15·10—32·5 m, Szabadkán 2·20—96·4 m között vonja meg. A fúrások folyamán meggyőződtek arról, hogy e képződmények egyes rétegei kiékelnek. Ez a jelenség a mellett tesz bizonyosságot, hogy a folyórendszer a diluviumban az Alföldnek már e területre eső részén is ki lehetett fejlődve s „ezek a rétegek ártéri üledékek, melyek az itteni mocsarakban leülepedtek“.

3. *Levantei kor*. Rétegei, melyeknek gyakorlati fontossága abban áll, hogy belőlük kapják az ártézi kútak vizüket, vastag homoklerakodások alakjában tűnnek elő. Vastagodásukból és fekvésükből arra következtethetünk, hogy az Alföld egész medencéjét betöltött édesvízű tóban rakódtak le. Halaváts, észleletei alapján, arra a meggyőződésre jut, hogy a levantei kor üledékeinek felső határa, az Alföld közepe felé lejtő sík. A levantei rétegek alsó határa Szabadkán 275·70 m, Zomborban 149·50 m mélységben van, hol érintkeznek a

4. *pontusi rétegekkel*. Ezek agyagrétegek, melyek keletkezésének korára nézve Halaváts nem nyilatkozik határozottan, mert biztos támasz, mint például foszilis állat vagy növénymaradványok csak nagyon gyéren találhatók bennök.

Ártézi kútak.

Az ártézi kútak tehát nemcsak az Alföldünkön és a vármegyében is hiányzó egészséges, friss forrásvizet pótolják, hanem a tudománynak is nagy hasznára vannak, midőn bepillantást nyújtanak a terület altalajába. Ártézi kútak

sikeres fúrása különben a vármegye területén nem mindenütt lehetséges, azért talán nem lesz érdeknélküli, ha e helyen, különösen a vármegye ilyen fajta kútjaira vonatkozólag, egyet-mást megemlítünk. Ártézi kútát csak olyan helyen lehet siker reményében fúrni, a melynél a felszíni rétegek a közlekedő csövek törvényének értelmében, alacsonyabban fekszenek, mint a beszivárgó vizet felforgató rétegek kibúvása. Az eddigi tapasztalatok szerint olyan helyen, a mely a 110 m tengerfeletti magasságot megközelíti, a fúrás eredménye kétes, a mely hely azonban még magasabban fekszik, annál a felszín fölé szökő víz nem várható.²⁰⁾ Bács-Bodrog vármegyének következő városaiban, illetőleg helységeiben fúrtak ártézi kútát : Ada (egy), Hódság (egy), Óbecse (egy), Ókanizsa (öt), Péterréve (egy), Szabadka (hét), Topolya (kettő), Ujvidék (kettő), Zenta (tizenhárom), Zombor (egy). Azonban nem mindegyiknél emelkedik a víz a talaj felszíne fölé.

Mielőtt most már áttérnénk Bács-Bodrog vármegye vízrajzának vázolására, az éghajlattal kell még előbb foglalkoznunk, mint oly tényezővel, mely a geológiai, illetőleg domborzati viszonyok után elsősorban fontos az álló, vagy folyóvizek rendszerének kifejlődésénél.* Nagy általánosságban éghajlat tekintetében a vármegyére is az áll, a mi az Alföldre : többé-kevésbbé szélsőségekre hajló, hideg telekkel váltakozó forró nyarak. Ez a körülmény adja meg az Alföld évi középhőmérsékletét is : 10·6 C° ; a vármegyéé 10°—12·2°. E szerint Alföldünk, a tengerpartot nem tekintve, legmelegebb vidéke volna az egész monárkiának. Enyheségét sokféleképen igyekeztek már megmagyarázni, és különösen kedvelt, de tarthatatlan elmélet az, a mely a Kárpátok védőszerepére támaszkodik. Hanem igenis enyhíti az Alföld éghajlatát, mert „szelídíti telét az igen gyakran hiányzó vagy, ha még is van, vékony hótakaró“ és talán még — s ez Bács-Bodrog vármegyét is közelebből érinti — „a geológiai felépítésnek is van valami szerepe itt“, különösen, ha meggondoljuk, hogy a nagy területet borító homok és lösz igen erősen tud felmelegedni (néha 15—20 C° melegebb a felette álló levegő-rétegeknél.) Kétségtelen azonban, hogy a Nagy-Alföld évi középhőmérsékét a heves nyár és a messze kinyúló meleg ősz szökteti magasra.¹³⁾

Legszembetűnőbbek és legszemléltetőbbek az éghajlati viszonyok, ha az alföldnek valamely izothermális térképét tanulmányozzuk, azaz olyan térképet, a melyen mindazok a pontok össze vannak kapcsolva, a melyeken az évi, illetőleg havi középhőmérséklet egyenlő. Ilyen térképen az évi középhőmérséklet izothermái alapján az Alföldet három egymástól jól elkülöníthető „klímaterületre“ oszthatjuk. Az első 9·5°-os görbe fölött az éjszakkéleti medencze, a második az Alföld közepe, a harmadik a 11°-os alatt az Alföld déli széle.¹³⁾

Bács-Bodrog vármegye területének nagyobb részével, a második „klímaterülethez“ tartozik, azaz főleg a 9·5°-os és 11°-os évi középhőmérséklet mutató görbék között terül el, míg Ujvidéken és környékén, kelet felé le a Tiszáig 11° és 10·5°, magán Titelen és fennsíkján pedig már 11·6° az év középhőmérséklete.

* Itt közöljük a vármegye ama megfigyelő állomásait (összesen 16), a/melyek 1891—1905-ig állandóan, vagy rövidebb-hosszabb megszakítással, beküldték megfigyeléseiket a M. K. Meteor. Intézetnek ; mellékeljük egyszersmind az illető állomások földrajzi szélességét és hosszúságát (Ferrótól keletre) valamint tengerszín fölötti magasságát.

Állomás neve	földrajzi szélesség	földrajzi hosszúság	m. tenger felett	Működött
1. Ada	46° 16'	40° 44'	111 m	5 évig
2. Apatin	45° 40'	36° 39'	93 „	3 „
3. Bácsföldvár ...	45° 33'	37° 42'	101 „	7 „
4. Baja	46° 10'	36° 37'	128 „	15 „
5. Bezdán	45° 50'	36° 40'	90 „	10 „
6. Kissztapár ...	45° 42'	36° 50'	93 „	3 „
7. Palánka	45° 15'	37° 4'	83 „	14 „
8. Magyarkanizsa	46° 4'	37° 47'	86 „	10 „
9. Stanisics	45° 57'	37° 47'	97 „	1 „
10. Szabadka	46° 6'	36° 80'	114 „	7 „
11. Títel	45° 13'	37° 47'	84 „	10 „
12. Topolya	45° 46'	37° 18'	102 „	1 „
13. Ujvidék	45° 15'	37° 30'	85 „	4 „
14. Zenta	45° 45'	37° 44'	83 „	4 „
15. Zombor	45° 47'	36° 47'	70 „	7 „
16. Zsablya	45° 23'	37° 45'	82 „	10 „

Éghajlat.

A vármegye területe, minthogy az Alföldön, s így itt is, januárius a leghidegebb hónap, a -1.5 és -2.5^0 -os egyenlő hideget jelző görbék közé esik. A -2.0^0 -os görbe Baja, Zombor, Kiszttapár határában húzódik.

Július havában az egyenlő hőmérséki pontokat összekötő görbék már komplikáltabb képet nyújtanak a vármegye határain belül. Titelt a 23.0^0 -os görbe szakítja ki a vármegyéből, Ujvidék körül pedig a 22.0^0 -as görbe alkot zárt kört. A Telecskától délre fekvő terület nagyobb részén 22.5^0 és 23.0^0 a júliusi középhőmérséklet, míg a Dunának Baja—Apatin közötti völgyét és a Telecska legnagyobb részét a 22.5^0 -os görbe a kúnság területéhez köti.

A légnyomás eloszlását feltüntető térkép megtekintésénél azt tapasztaljuk, hogy az egyenlő barométer-adatok összekapcsolása által nyert görbék, az izobárok, a vármegye területén másként helyezkednek el télen és másként nyáron; szóval, a légnyomás időszakok szerint, illetve azok változásával együtt módosul.

Nyáron a légnyomás* (júliusi izobárok) 760.6 és 760.2 mm között ingadozik, a midőn is a vármegye éjszaki felét (Zombortól északkelet felé) a 760.4 mm-es izobár-vonal az Alföldnek tiszamenti és tiszántúli részéhez csatolja; míg déli felén a 760.5 mm-es izobár-vonal halad végig. A légnyomása tehát több évi átlagértéke szerint, nyáron, a Ferencz-csatornától éjszakra és északkeletre alacsonyabb, mint attól délre és délnyugatra; vagyis északkelet—délnyugati irányban emelkedik. Megfordítva áll a dolog télen (január havi izobárok.) Ekkor az Adriai tenger felett hatalmasan kifejlődő depressziók hatása alatt, a vármegyében is a levegő nyomása dél—dél-nyugatról észak—észak-kelet felé emelkedik; 765.8 és 766.2 mm között ingadozva. Télen tehát a vármegye nyugati részein alacsonyabb a barométer állása, mint keleten.

Míg a nyári 760.4 mm-es izobár-vonal majdnem szabályosan követi a Telecska déli határát, addig a téli (766.0 mm, Zombor és Kula között), dél-nyugatról jövet, egyenesen szalad a vármegyén keresztül, északkelet felé. Az évi átlagos légnyomás 762.0 és 762.2 között ingadozik.

E területen a szél iránya is módosulást szenved az évszakok változásával. A vármegye éjszaki részén az éjszaki szél uralkodik; mely esetben ez a szél iránya. Télen inkább észak—észak-nyugati, míg nyáron főleg észak-nyugati irányból jő, a vármegye déli részein már a keleti irányú dominál, de nyáron itt is észak-nyugatról fúj.**

A csapadék eloszlása a vármegye területén főleg a levegő nyomásának fennebb vázolt elhelyezkedésétől függ lényegesen. Gyakori depressziók nedves, gyakori légnyomási maximumok száraz időt hoznak. A csapadék évi mennyisége általában kisebb a Telecskán, mint a déli részeken, a hol a Fruska-gora közelsége a vármegye déli részének is juttat több csapadékot.

Az évi csapadék átlaga a Telecskán 500 és 600 mm, a vármegye déli részein pedig 600 és 700 , sőt $700—800$ mm között is (Dráva torkolata és attól délre eső Dunaparton) ingadozik.

Az őszi, téli, tavaszi és nyári csapadékot a következő átlagos számadatok jellemzik:

ősszel (szeptember, október, november hónapokban)	165 mm,
télen (december, január, február hónapokban)	115 mm,
tavaszzal (márczius, április, május hónapokban)	180 mm,
nyáron (június, július, augusztus hónapokban)	175 mm,

átlag a csapadék mennyisége.

Bács-Bodrog vármegye, a mint a fentiekből láthattuk, már nem mutat oly szoros összefüggést a Duna-Tisza közéval éghajlat szempontjából, mint geológiai felépítése tekintetében. Az éghajlat általában mérsékelt és egészséges s a hazai növények minden fájának termelésére alkalmas, bár kemény telek, bő havazással, őszi-tavaszi fagyok, nyáron pedig igazi olaszországi hőség, nem ritkák a vármegyében.

Lássuk most még az éghajlati viszonyok hatását a terület feltalajára, azaz a hatásuk alatt keletkezett, illetőleg átalakult talajnemeket.

* A légnyomás adatai (a Met. Int. Évk. szerint) 0^0 -ra vannak redukálva és az észlelési hely magasságára vonatkoznak.

** A vármegye éjszaki, tehát a Nagy Alföld középső részeivel határos területén 34% W, 25% E; déli területén 37% W, 42% E irányú a szél (Hegyfoky szerint).

A hosszú geológiai korok folyamán átalakult kőzetrétegek, ott a hol a légkörrel, illetőleg annak nedvességével, különféle gázaival, szóval az atmoszferiákkal érintkeznek s a meleg és hideg váltakozó hatásának ki vannak szolgáltatva, bizonyos fokú elváltozást szenvednek, miáltal termőképességükben különböző talajnemek keletkeznek. És pedig a következők:

A Duna-Tisza közének futóhomokja a vármegye területén is folytatódik és Jánoshalma legéjszakibb határától, déli irányban, fokozatosan mindinkább kötöttebb formába megy át, úgy hogy már csak nagyon száraz idő beálltával mozog. Itt „a homok agyagos (4—6% agyagtartalommal)”⁴⁾ és a szemait körülvevő vasrozda-rétegektől barnás színezetet nyer. Minél erősebb ez a színeződés, minél több tehát a vastartalma, annál termékenyebb a homok és annál jobban meg van kötve. Ez a talaj különösen szőlő-termelésre alkalmas és vastartalma, e vidéknek különben gyöngé minőségű borait némileg javítja.

A kötött homokterület mélyebb pontjain összegyülemlik a téli és tavaszi csapadék el nem szívargó része, úgy hogy kisebb-nagyobb tócsák és hosszú, keskeny vízek, vízfolyások, keletkeznek. Nyáron, midőn ez utóbbiakból a víz elpárolog és maga a talaj is kiszárad, vastag kéregben kivirágzik a *szíksó*, vagy *széksó* a száraz meder felszínén, úgy hogy ezt össze lehet söpörni.¹⁶⁾ E sónak, a *szódának*, keletkezésével már több természetbúvár foglalkozott. Szabó István dr. a talajban előforduló egyes ásványok, a földpátok elmálásából származtatja, Kvassay a talaj konyhasótartalmából, illetőleg annak vegyi bomlásából magyarázza, Wartha e két elmélet egyeztetésével, visszatér a földpátok elmálásához, míg báró Richthofen a vizekben feloldott csekély mennyiségű sónak lefolyástalan területeken való összehalmozódásával, illetőleg kivirágzásával igyekszik e tüneményt megmagyarázni.

Treitz egyik gondos értekezésében e tárgyról a következőket olvassuk: „A szíksó összegyülemzése a homok egyszerű hiányos talajkilugozásának eredménye. A homokon évezredek óta tenyészik növény; az élő növény elhalt részei belejutnak a talajba, itt oxidálódnak (elrothadnak, szerves részek felbomlik), szervesetlen részekből hamu lesz, melynek vízben oldható alkotórészeit (sóit) az eső és hó feloldja s a földbe mossa.”¹⁶⁾ Itt idővel óriási mennyiségben felszaporodott s a talajon álló víz elpárolgása következtében kikristályosodik, kivirágzik.*

Ha a talajban a szík mennyisége nem halad túl bizonyos fokot, akkor még nem hátráltatja annak termékenységet, de mennyiségének növekedésével arányosan mindig silányabb lesz a föld és ha a talaj szíktartalma 6%, mint pl. Szabadka és Palics környékének egyes részein, az teljesen terméketlenné válik.

A Telecska lősz-területén ilyen tócsák, nagyobb állóvizek nincsenek, mert a víz a laza föld hajszálcsovein leszűrődik; ezek és a szárazmedrek azonban szélteben hasogatják felületét, a mely barnás, sárgára festett vályogból áll. Feltalaja laza, morzsás, könnyen mívelhető, kevés szíksóval, mivel rajta a víz meg nem állhat. E vidék általában hazánkban legbiztosabb termésű része.

A Telecskától délre a Duna és Tisza árterétől körülvevett fiatalabb korú lősz vidéke, a telecskai régibb korú lőszől csak anyagának szilárdságával különbözik. A szík helylyel-közzel, különösen száraz időben, itt is kivirágzik, bár a talaj szíktartalma csekély (0.1%). E talaj kitűnő termőföld; trágyázás nélkül még most is buján terem (1908-ban itt-ott 15 mm búzát is hozott k. holdanként).

Végül még néhány szó az öntés-talajról, a folyóknak újkori lerakódásairól. Mivel a Duna vize aránylag sok oldott meszet tartalmaz, hordalékának lerakodott részeiben is megtalálható ez, még pedig sokkal nagyobb mennyiségben, mint a Tiszától feltöltött árterület talajában, a mely termékenységre nézve felülmúlja a Duna árterét.

Mindkét folyó mentén a talaj nedvessége buja mocsárnövényzet fejlődésére alkalmas, de csekély mésztartalmuk miatt igen gyöngék és földművelésre kevésbé alkalmasak.

A vármegyének főleg eme folyómenti részein vannak erdőségei, még

A szíksó.

Öntés-talaj.

* E kérdés korántsem tekinthető megoldottnak. Végleges tisztázása csak az Alföld tudományos tanulmányozásától várható. Egyelőre a tapasztalat csak azt bizonyítja, hogy ott van sok só, a hol a felszínen nem keletkeznek, akármi okból, gyors lefolyások.

pedig 4.9%: * míg belső része egész területének 71.9% — a szántóföld, 10% legelő, 5.9% terméketlen talaj (homok és szik), 4.1% rét, 1.3% szőlő, 1.1 nádas, 0.8% kert.

Vízrendszer.

Most már áttérhetünk a vármegye folyó és álló vizeinek rendszerére, ha ugyan ilyenről általában szó lehet. Hiszen a Dunának és Tiszának a vármegyét határoló részein kívül, nem tekintve e folyókat összekötő Ferencz, illetőleg Ferencz-József-csatornát, alig van egy-két olyan nagyobb vízere, a mely szárazabb időben is megtartaná vizét. Igaz, hogy ezek a vízerek tavasszal, a nagy hóolvadások idején oly bőven szállítanak vizet, hogy még malomhajtásra is alkalmasak, de ez az állapot csak rövid ideig tart, vizük mihamar megfogy, elpárolog vagy elszivárog, úgy hogy csak a száraz meder marad meg, vagy itt-ott egy-egy tócsa, mocsár az ú. n. „barák“, a melynek vize alig láthatóan folyik tovább. Ezek a „barák“ ** legnagyobb számban a Duna mellett, a vármegye nyugati részén, a vízerek pedig a telecskai lősz vidékén fordulnak elő, a hol mély bemosásokban szállítják vizöket. Irányuk éjszaknyugat-délkelet. Az éjszaki homok-vidék, valamint a dunamelléki déli vidék szűkölködik ilyen vízerekben, sőt helyenkint egyáltalában nélkülözi őket.

Egy alacsony térszíni emelkedés, a mint már előbb említettük, a vármegye területén vízválasztóként szerepel, a mely a vízfolyások egyik részét a Dunába, másik részét pedig közvetlenül, vagy a Ferencz-csatorna közvetítésével a Tiszába juttatja.

Vízfolyások.

A *Kigyós-folyás* (bara), a vármegye legnyugatibb vízere, Felsőszentiván és Csávoly között ered s a Ferencz-csatornába ömlik; Küllődnél (Kolluth) kiszélesedve tavat alkot. Ugyancsak nyugaton folyik a *Mosztonga-bara*, a mely Zombor, Baja, Bezdán között eredve, a Ferencz-csatornába, majd ebből kiágazva és Prigleviczászentiván, Doroszló, Ráczmilitics, Karavukova, Déronya, Bácsbukin határait érintve, a Dunába szakad. Doroszlónál és Déronyánál medre tószzerű.

Meg kell jegyeznünk, hogy a *Kigyós-ér* és a *Mosztonga-bara* tulajdonképpen csak újabb idő óta szerepel, mint két külön vízfolyás; a Ferencz-csatorna megalkotása előtt az előbbi az utóbbinak volt mellékága s a csatorna, a mely most elfödi a két vízér torkolatának helyét, részben a *Mosztonga* medrében fekszik.

A vármegye többi vízerei mind a Tiszába szakadnak. Közöttük a legéjszakiabb a *Körös-ér*, a mely Szabadka éjszaki határában ered s délkeletnek folyva, középső részével kis darabon, a vármegye határát is jelzi, Szabadka fölött a hajdújárás erdőnél eliszaposodik, a zentai járásban Magyarkanizsától nyugatra ismét rendes mederben folyik s Adorján fölött *Sárga-árok* néven szakad a Tiszába. Az évnék legnagyobb részében száraz a medre. Nemkülönbben többnyire száraz a *Csík-ér* is, a mely szintén Szabadka határában ered, Csantavéren átfolyik és Péterrévét (Petrovoszelót) két ága közé szorítva, a Tiszába szakad.

A vármegye legnagyobb vízere a *Krivája-bara*, újabban *Bácsér*. A szabadkai határban, az egyesült *Krivája* patakok alkotják forrásait. A Nagyfény és Zobnaticza pusztákon átfolyva, Topolyának, majd Bajsának fordul. Beléje torkollik a *Pacs-ér* és *Bácsér*, majd a *Duboka-bara*. Kishegyes, Szeghegy, Fekete-hegy mellett elfolyva, Turiával szemben a Ferencz-csatornába szakad, a hol közel a torkolatához a *Bela-bara* is egyesül a csatorna vizével.

Jelentékenyebb vízér még a *Jegricska-bara*, a mely több kisebb vízfolyás egyesüléséből alakul Kölpény (Kulpin), Kiszács, Ó- és Ujsóvé határában; nagy ívben megkerüli Temerint, miután két ágra szakadt, a melyek Boldogasszonyfalvánál (Goszpodince) egyesülnek, Zsablyánál tószzerűen kiszélesedik, majd ismét megszűkült mederben Szerbaradáczczal szemben a Tiszába folyik.

Tavak.

E mondhatni időszakos „baráknál“ sokkal nagyobb fontosságúak azok a kisebb-nagyobb tavak, melyek a vármegye területén a vízjárta helyeken, a folyók árterén és a homok borította részekben előfordulnak. Lősz-területeken a már többször említett ok miatt nem keletkeznek, tehát főleg a vármegye éjszaki és nyugati részére szorítkoznak. Czirbusz ezeket a tavakat, melyek majd egyenként fordulnak elő, mint például a *Palics-tó*, majd csoportosan, mint pl. a *Mosz-*

* Az Alföld többi részén mindössze csak 8.9%.

** Szerb szó; a jelentése tócsa, mocsár; a köznép álló és folyóvizekre egyaránt alkalmazza, mivel nyáron a barák önálló tócsák, a melyek az őszi, illetőleg tavaszi esőzések beálltával annyira megnövekednek, hogy legtöbb esetben áradást okoznak.

A Duna-Tisza torkolata Titelnél.

A tiszapart Obecsénél.

A Jegricska-bara és betonburkolatu töltése Zsablyánál.

A Béga torkolata Titelnél.

tonga-ér folyós tócsái, *felemás tavaknak* nevezi, mivel csekély mélységük inkább laposan behorpadt vápáknak, mint tófenekeknek mondhatók s így már a rónavizek típusára emlékeztetnek. Valamennyien zárt tavak, hiszen párolgásuk annyira ellensúlyozza a beléjük ömlő, illetőleg bennük összegyülemelő vízmennyiséget, hogy a fölös víz levezetése szükségtelen, miért is lefolyástalanok.

A vármegye területén előforduló ilyen tavak vizüket nem annyira a csapadék révén kapják, hanem inkább az úgynevezett „talaj-víz“, a „földárja“ útján; ez tartalmazza oldott állapotban azt a nagymennyiségű szíksót is, a mely a tó kiszáradása esetében a tömedenczét fehér lepelként borítja.

Legnagyobb ilyen tó a Szabadka városának birtokában levő és tőle éjszakra keletre mintegy két és fél km-nyire fekvő *Palics-tó*, melynek 930 kat. holdnyi felülete könyökalakú görbülettel nyúlik el 105 m tengerfeletti magasságban, észak-déli, illetőleg kelet-nyugati irányban, a kelebiai tanyák között kezdődő és Szabadkát érintve, keletfelé a lósz és homok határán húzódó mélyedésben. Tőle keletre fekszik a nálánál valamivel kisebb (500 hold) *Ludas-tó*. Mind a *Palics-tó*, mind a *Ludas-tó* medrének keletkezését Treitz a diluviumba helyezi, „a midőn a Dunavölgyi vizek még erős folyással ömlöttek a homokhát mélyedésein át a Tiszába.“¹⁶⁾ Hagyomány szerint a tó vize a medrében megejtett kútúrassal volna kapcsolatos, a mely alkalommal a víz 2 $\frac{1}{2}$ bécsi ölnyre emelkedett a legmélyebb hely fölé. E szíkes tó vizének kémiai összetételét az alább felsorolt adatokban találjuk, a melyek nagy időközökben végzett vegyvizsgálatok eredményeit tüntetik fel. Az itt-ott mutatkozó eltérések valószínűleg a víz kémiai összetételének évszakok és hőmérséklet okozta változására vezethetők vissza.

Palics-tó és
Ludas-tó.

1000 rész vízben van	Hauer szerint (1840)	Molnár szerint (1856)	Liebermann szerint (1884)
Kénsavas kálium	—	0·0619	0·1848 gramm.
Kénsavas nátrium	0·0956	—	—
Chlorkálium	—	—	0·2359 „
Chlornátrium	0·5724	1·2383	0·3423 „
Salétromsavas nátrium	—	—	0·0112 „
Szénsavas nátrium	1·2303	3·1156	0·5813 „
Szénsavas magnesium	0·2599	0·3709	0·3536 „
Szénsavas mész	0·0364	0·0371	0·0800 „
Szénsavas vasoxgydul	0·0146	0·0181	—
Szénsavas lithium	—	0·0081	—
Phosphorsavas aluminium oxyd	—	0·0173	—
Aluminiumoxyd vasnyomokkal	—	—	0·0040 „
Szerves anyag	—	0·1797	0·1200 „
Szabad és félig kötött szénsav	—	—	0·1410 „
Kénhydrogén	—	—	0·0048 „

Mind a három elemzés szerint a tónak hideg vize, szíkes voltánál fogva, gyógyító erővel is bír, különösen csúzos és görvélykóros betegeknek, a kik a tó vizét úgy külsőleg, mint átszűrve, belsőleg is használják.

A tó vizének élettani hatása a vízben feloldott szíksó és konyhasó erős bőringereire, belsőleg pedig különösen a magnéziumsó hatására élénkülő bélperisztaltikára vezethetők vissza.

A *Palics-tó* fölös vize a közvetetlen közelében fekvő *Vértó-n* át folyik le éjszakra, majd keletre a Ludastóba. Ez utóbbi, terjedelmére nézve, Szabadkának második nagyobb tava (500 hold), a melyben néhány sziget is van, míg ezek a *Palics-tó*ban hiányoznak. Szabadka területén e tó partja szolgáltatja a legjobb nádat. A *Ludas-tó* azelőtt összeköttetésben állott a *Palics-tó*val,¹⁴⁾ de az éjszokról dél felé haladó futóhomok idővel betemette a közlekedő csatornát, a melyet most ujra megástak a fölös víz levezetése czéljából. E levezető csatorna alatt, a *Palics-* és *Vértó-tól* keletre, a *Ludas-tótól* nyugotra terül el a kis kiterjedésű *Sóstó*, mely nevét sós vizétől nyerte; valamikor ez is közlekedhetett a két nagyobbik tóval, de most sem tápláló, sem levezető ere nincsen, miért is nem ritkán, nagyon száraz években, midőn a talaj vize sem nyújt elégséges táplálékot, teljesen kiszárad; ilyenkor medrében szintén sűrűn kivirágzik a szíksó.

Végre még a kelebiai édesvizű tavat kell megemlítenünk; ez Szabadkától öt km-nyire fekszik, mintegy 100 holdnyi területet borítva. Fölös vize Szabadka csatornahálózatából a *Palics-tó*ba vonul.

Vértó.

Az egész területen fekvő tavak vízszíne az esztendőök csapadékmennyiségével emelkedik vagy süllyed.

Nagyobb számmal találjuk ezeket a tavakat a Duna mellékén, jobban mondva főleg Zombor város határában. Petrovics Döme foglalkozott velök először behatóan „A zomborvidéki mocsarakról“ cz. értekezésében.¹⁵⁾ A „barák“ legnagyobbbrészt a Ferenczsatornától éjszakra fekszenek és többnyire 20, 30 és 40 hold kiterjedésűek. Nagyságuk különben nem állandó, a mennyiben a csapadék mennyisége lényegesen befolyásolja őket.

Barák.

A várostól keletre és éjszakra a baráknak folytonos lánczolatával találkozunk. Említésre méltó először a *Jezovacz*, a mely Kernyája alatt kezdődik és egészen a Ferencz-satornáig ér. Tőle éjszakra van az *Ivanacska-bara* és a *Szoblyanicza*, ettől éjszakra a *Tomazlia* és a *Karankoria*, a mely utóbbi közvetlen összeköttetésben áll a Mosztonga-érrel. Még éjszakábbra a várostól fekszenek a pucsarai vizenyős rétek és közel a Telecska lábához a zombori tavak és még számos kisebb bara, a mely mind a *Mosztonga-ér* körül csoportosul.

Nagyobb tavakat találunk még, bár nem oly nagy számmal, Zombor határán kívül. Ilyenek pl. a *Csonoplyai* nagy mocsár, a Telecska küszöbén a „Nagy salétromos tó“, a *küllödi* (kolluti) *mocsár*, Regőczétől (Rigycza) éjszakra a *Kolovrat-tó* és Katymár közelében a *Bela-bara* (fehér mocsár). E mocsarakra nézve Petrovics Döme a következőket jegyzi meg: „Valamennyi Zombor környékén levő mocsár a Mosztongával van összeköttetésben, a mely — a Ferenczsatornán át — a Dunába ömlik. Ha a vízállás magas, mint pl. tavasszal, akkor valamennyi egy közös nagy mocsárrá folyik össze, de igen soknál nyáron is föllelhető az összeköttetés, ha nem is követhetjük a száraz vízfolyást.“

Petrovics a Duna árterében fekvő mocsarakat nem hozza összefüggésbe a Duna folyóvizével, hanem határozottan állítja, hogy vízbőségük a Tiszával van közvetlen kapcsolatban. Evvel szemben Halaváts az altalaj geológiai felépítéséből, illetőleg az alföldi, különösen a zombori és szegedi ártézi kútak szelvényeiből, Petrovics állításának tarthatatlanságát igyekszik bebizonyítani, midőn ellenérvül felhossa, hogy az altalaj Zombor környékén nem „mélyen leható agyag“, hanem „44 méterig homok“; hogy „a Zomborvidéki tavak körülbelül 90 méternyire vannak a tenger színe fölött, míg a Tisza 0 pontja Szegednél csak 73-787 méternyire.“

Mivel e tavakat a medrét folyton változtató Duna régi, eliszaposodott ágainak nem tarthatjuk, talajvizük bőségének időszakos változását pedig Halaváts szerint a Tiszával nem hozhatjuk kapcsolatba, az évi csapadék mennyisége mellett, a Duna vízállását kell e kérdés eldöntésénél figyelembe vennünk, mindaddig, míg az Alföld altalajának geológiai viszonyait illetőleg a víztartó rétegek elrendeződését teljesen meg nem ismertük és pontosabb észleletek nem állanak rendelkezésünkre.

Mind a Palics-tó és környékén fekvő tavak vize, mind a Zombor vidékén elterülőké is „székes“, azaz a víz elpárolgása után ezeknek a medréből is kivirágzik a szíksó (legnagyobb mértékben az *Ivanacska* bara medrében.) Vizük, Petrovics elemzése szerint a következő alkotórészeket tartalmazza:

	Egy liter vízben van:			Fajsúly
	Szénsavas nátrium	Chlor-nátrium	párlási maradék	
Zombori Ivanacska bara.....	3.4476	0.9536	6.52	1.0065
Zombori Bela bara	2.1746	0.3978	2.82	1.0020
Nemesmiliticsi fürdő vize	—	0.3978	2.62	1.0021
Bajszai kerekő	1.6960	0.7546	3.76	1.0050
Gyurgyevoi Dévényér	3.6598	1.3572	6.38	1.0060
Zsablyai Kopovo	0.5039	0.3276	1.36	1.0009
Zsablyai Belilo	—	0.1989	1.02	—

A felsorolt kémiai alkotó részekén kívül tartalmaz a mocsarak vize még nátriumsulfátot, még pedig az Ivanacskaé 0.789 grammot; a Dévény ér vizében 0.127 gramm kénsav is ki volt mutatható (egy liter vízben.)

Ha ennek a kémiai analízisnek adatait összehasonlítjuk azokéval, a melyek a Szabadka vidékén elterülő tavak vizéről rendelkezésünkre állanak, azt

találjuk, hogy az utóbbiak szénsavas nátriumban gazdagabbak, míg a chlor-nátrium mennyisége körülbelül egyenlő mindkettőben (a különféle elemzések középértékét véve számításba).

A szegény nép e mocsarak alkálikus vizét mosásra használja, mert lúgos hatásánál fogva részben a szappant pótolja.

Bármilyen jelentékteleneknek lássanak is a vármegye vízfolyásai és fennebb vázolt mocsarai, esős években, a csapadék- és olvadékvizek tömegétől megnagyobbodva, igen gyakran az elöntés veszélyével fenyegetik a vármegye déli részének szántóföldjeit és óriási károknak voltak már okozói. (1870—71 és 1872-ben p. o. 100—120.000 holdat borított el a belvíz s az ebből származó kár körülbelül nyolcz millió koronára rúgott.) E veszélyek elhárítása céljából épültek még a XVIII. század végén Kis József kincstári mérnök kezdeményezésére az úgynevezett lecsapoló-árkok. Ezek egyikéből lett a Ferencz-csatorna.

A belvizek lecsapolása.

A vármegye területének álló és belvizeinek lecsapolására, illetőleg a lecsapolási munkálatok keresztülvitelére keletkeztek a „vízlecsapolási érdekelt-ségek“, ezekből pedig időnként folyamán a belvíz- és ármentesítő társulatok.

Ezek a legújabb időkig mintegy 55.000 holdnyi területet ármentesítettek, 1165 km hosszú árokhalózzal.

Az álló és belvizeket a lecsapoló-árkok részben közvetlenül juttatják a Dunába és a Tiszába, részben ama három csatorna útján, a melynek elseje a már többször említett *Ferencz-csatorna*, melyről más helyen bővebben van szó.

A második csatorna a Ferencz-csatornából ágazik ki s még egyszer összeköti ezt Baja—Bezdnán vonalában a Dunával. Ez a *Baja—Bezdnáni* tápcsatorna.

A harmadik a *Ferencz József-csatorna*, főleg lecsapolás és öntözés céljából épült, bár hajózásra is szolgál. Kissztapárnál ágazik ki a Ferencz-csatornából; Veprőd (Veprovác), Bácskeresztúr, Torzsa, Úrszentiván (Deszpotszentiván), Kölpény (Kulpin), Petróc (Petrovác) és Piros határában elhaladva, Ujvidéknél szakad a Dunába.

Vessünk végzetül egy pillantást ama két folyamóriásra is, a melynek víztömege ékes keretként fogja közre az áldott „bácskai földet.“

Az alluviális korban vette kezdetét Alföldünk mai folyórendszerének kifejlődése. Ekkor alakult ki a Duna is, a mely eredetileg a Tisza völgyülete felé vette útját (Halaváts). Ezt az irányát még az alluviumban megváltoztatta, még pedig a Baer-féle törvény kényszerítő hatása alatt. A Duna állítólagos helyváltozását a fent említett tudós törvényével, a mely szerint a föld északi féltekéjén déli irányban haladó folyó jobb partját jobban mossa, mint a baloldalt, tényleg meg lehetne magyarázni, ha a Duna síma lejtős síkon nyomult volna nyugat felé, miként a Tisza. De a jelen körülmények között a Dunának el kellett volna hordania a medrével párvonalasan nyúló diluviumkorabeli hátságot és lösztelepet, mert elképzelhetetlen, hogy a Duna a mélyebbik völgyületből a partosabb lejtőn hátrált volna, a nélkül, hogy az útjába eső Duna—Tisza közötti hátságot el ne söpörte volna. Különös jelenség és Baer törvényével meg nem egyeztethető és magyarázható, sőt ez esetben bizonyító erejét gyöngíti, az a tény, a melyet geológusaink is elismernek, hogy a vármegye területén a Duna Madarastól kezdve Nemesmilitics és Kernyája felé a Telecska lábánál keleti irányban folyt volna, a hol a Dráva medrére talált, melyben e folyótól, mint ma is, keletre térítettett el, úgy hogy lassan végig haladt a vármegye területén, a Drávával együtt, délebbre süllyesztve folyását, sőt még folytatná is azt az irányt, ha a Fruska-Gora útját nem állaná és nyugat-keleti útjának megtartására nem kényszerítené. Volt idő, a mikor a Duna az akkor még a Fruska-Gorával összefüggő titeli fennsíkot is körülfolymta.

A Duna.

A Dunának nyugat felé való törekvése következtében a vármegye ez oldali határvonala állandó, bár rohamos változásoknak van alávetve. A vármegyét különben a Duna Bajánál érinti először, a honnan egészen Szlankaménig 291 kilométer hosszú vonalon a vármegye nyugati, illetőleg déli határát alkotja. A bajai és szlankaméni Duna vízének 0 pontja között 14·86 m, van az első 0 pont ugyanis 83·91, a második 69·05 méternyire fekszik az Adriai tenger színe fölött. Az esés ezen a szakaszon tehát kilométerenkint 51 mm. Bajától Vukovárig megtartja észak-déli irányát, nem tekintve a kisebb-nagyobb kanyargásokat, s majdnem derékszög alatt keletnek fordul, hogy a Tiszát felvéve, délnek siessen.

Bajánál a Duna medrének szélessége már tetemes arányt ölt. Bajától Szlankaménig az egyes szakaszok hosszúsági és szélességi adatai a következők :

A Duna főágának hossza : *

Baja—Bezdán	58·7	km
Bezdán—Apatin	36·5	„
Apatin—Drávatorok	19·0	„
Drávatorok—Gombos	17·1	„
Gombos—Vukovár	33·2	„
Vukovár—Ópalánka	40·2	„
Ópalánka—Ujvidék	45·8	„
Ujvidék—Szlankamén	40·7	„
Szlankamén—Tiszatorkolat	0·9	„

A Duna főágának szélessége 0 vízállásnál :

Baja, gőzhajóállomás	—	m
Bezdán, csatorna-kikötő	400	„
Apatin gőzhajóállomás	450	„
Drávatorok, almási gőzhajó-állomás	310	„
Gombos, csárdánál	540	„
Vukovár, alsógőzh. állomás	430	„
Ujvidék	280	„

A Duna főágának esési magasságai :

Baja—Bezdán	3·24	m
Bezdán—Apatin	1·93	„
Apatin—Drávafok	0·69	„
Drávafok—Gombos	0·86	„
Gombos—Vukovár	1·57	„
Vukovár—Palánka	2·30	„
Palánka—Ujvidék	2·17	„
Ujvidék—Szlankamén	4·40	„

A Duna vize a vármegye nyugati határa mentén aránylag csekély gyorsasággal, 0·90 méter másodpercenkénti sebességgel hömpölyög tovább, a miért is ez a rész igen alkalmas kanyargásra, elágazásra és szigetképzésre. Bajától Drávafokig az újabb és régibb Dunaágaknak valóságos labirintusát találjuk, a mely számtalan sziget között kanyarog tovább. Legjelentékenyebb a *Sugoricza-ág*, mely a folyamtól elszakadva, a *baracskai* Dunaágba szakad, hogy Bezdánnál ismét egyesüljön a folyammal. A „Baracskai Duna“, mint már említettük, újabban a Ferencz-csatornát táplálja kis víz idején, sőt maga is hajózható.

Az elágazás következtében két nagyobb sziget keletkezik, melyek közül a mohácsi, vagy Margitta-szigetet erős töltés védi a Duna kiöntései ellen ; Gomboson alúl alakult a terjedelmes Zsiva-sziget. Nagyobb sziget még a Petres-sziget, kisebbik : a Hulló-sziget, a bölcskei sziget, a Kalandos, Sziga, Csimirszka, Ada, Velikaada, Czerjiczada és a péterváradí vársziget.

Drávafoknál a Duna vizét, a sebesfolyású Dráva másodpercenként 1325·4 köbméter vízzel szaporítja. Részben a Dráva beömlése, részben a talaj felépítése (erdődi magaslát) kényszeríti a Dunát keleti kitérésre, melyet Gomboson alúl déli, majd a Fruska-Gora előhegyei, Ujvidéknél pedig éjszaki, illetőleg délkeleti váltja fel.^{8) 18)}

A Duna kiöntéseitől a vármegyét gondozott töltések védelmezik.

A Dunán a hajóközlekedés, december és január hónapok kivételével, midőn a jégtorlódás akadályozza, egész éven át tart. A hajózás megkönnyítése, illetőleg az út megrövidítése czéljából, a Duna kanyargásait több helyen csatornával kötötték össze, úgy hogy a régi kanyarulat és az újabb ázott csatorna következtében szigetek alakultak a holt ágak és a főfolyás között.

Hasonló jelenségeket találunk a vármegye második nagy határfolyamánál, a Tiszánál is. Ez Martonosnál érinti először a vármegye határát s mintegy 230 kilométer hosszában mellette folyva, Titelen alúl a Dunába szakad.

A Tisza.

* A zombori m. kir. folyammérnöki hivatalnak Roediger Lajos által rendezett adatainak (Bács-Bodrog vármegye egyetemes monogr.), valamint a m. kir. földmiv. miniszt. kiadásában megjelent Vizrajzi évkönyvek legújabb közleményeinek figyelembe vétele mellett.

Egyes szakaszai a szabályozás előtt a következők voltak :

A vármegye határa—Törökkanizsa	22.570 m.
Törökkanizsa—Ada	53.860 „
Ada—Tiszaföldvár	60.120 „
Tiszaföldvár—Elemér	45.516 „
Elemér—Titel	37.930 „
Titel-torkolat	9.482 „

Ezek az adatok tetemes változást szenvedtek a szabályozási munkálatok által. A Tisza lomha folyásából keletkezett szabálytalan ki-kitéréseit, kanyarodásait ugyanis átvágták, Zenta, Tiszaföldvár és Óbecse táján, miáltal a meder 5845 méterrel megrövidült. Az átvágások közül öt esik Bács-Bodrog vármegye területére, ú. m. : a bátkai, ada-moholi, felső-zsablyai, alsó-zsablyai, és mosorini. A szigetképződés a Tisza itteni szakaszában sokkal kisebb méretű, mint a Dunánál, medrének szélességi adatai sem mozognak oly különböző határok között, mint a Dunáéi. Szigetei az egyik kanyarodásának átvágása által keletkezett „Budzsák“, Zentától éjszak-keletre, Zsablyával szemben a Gréda-sziget Mozsókkal szemben a Komony és Ada szigetek. A Tisza erős és jól épült védőgátok mellett is igen gyakran elöntéssel fenyeget. A Tiszán csak a nagyon alacsony vízállás szünteti be a hajóközlekedést.*

Gyönyörű vidék a Duna-Tisza partvidéke. A vármegyének legérdekesebb és sajátos természeti szépségeiben leggazdagabb részei kétségkívül itt találhatók. Míg a belső részek végtelen rónáinak csodálatos bőtermésű szántóföldjei csakhamar kifárasztják a vándort egyhangúságukkal, addig különösen a Dunának szigetvilága őserdeivel, a partmenti füzesek, a sűrű és nagy kiterjedésű nádrengetegek ingoványaikkal, szebbnél-szebb tájképeket varázsolnak sze-

* Vármegyénk két legnagyobb folyójának pontosabb jellemzése végett még a következő adatokat soroljuk fel, könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatban csoportosítva :

A folyó	Megfigyelő állomások	Átlagos középvíz em-bent	Az árhullámok száma állomásonként	A vízszín változásnak		A két folyam jégviszonyai			
				leg-nagyobb	legkisebb	torlódás kezdete	jég megáll	jég vastagsága	már jégmentes
				f o k a					
Duna	Baja	280	25	7 év alatt (1893—1899-ig)		rendesen január és december végén ill. elején	kevés kivétellel január végén	10—18 cm maximum 30 cm észleltetett	rendesen februárban
	Bezdán	305	21	2 esetben ősz végén nyáron tavasszal 1 1 4	4 esetben ősz elején tavasszal 1 1 2				
	Apatin	353	20						
	Gombos	328	20						
	Palánka	291	15						
	Újvidék	259	19						
Tisza	Zenta	235	18	4 esetben tavasszal nyáron télen 1 1 2	4 esetben ősz elején télen nyáron 2 2 1	rendesen január és december végén ill. elején	januárban és decemberben rendesen	17—30 cm 40 cm-t észlelték, mint maximumot	rendesen áprilisban
	Titel	254	17						

† E rovat adatai az 1880—1899 évi részletezések adatainak értékét adják. A többi rovat adatai az 1893—1899. évi észleletek adatainak átlagértékét (a M. kir. földmiv. miniszt. kiadásában megjelent Vízrajzi évkönyvek nyomán).

Az itt felsorolt jelenségek adatai több, kevesebb módosulást szenvednek a mellékfolyók viselkedése által. Így a Dunának Drávatorlat alatti szakaszán az évi hullámok száma, illetőleg szaladási sebessége és megérkezési időpontja, a Dráva hasonló tünényének számától és haladásától függ; az átlagos középvíz állása szintén ilyen változásoknak van alá vetve, a mi a táblázatból is kitűnik. Különbőség mutatkozik e tekintetben a Duna és Tisza jobb- és bal-partján is, csakohgy erre e vázlat keretében már nem terjeszkedhetünk ki.

münk elé, melyekbe a dúsgazdag és fölötté érdekes állatvilág lehel életet. Ez utóbbiról is meg kell röviden emlékeznünk.

Állatvilág.

Miután az állatok előfordulása és elterjedése mindig az illető terület hegy- és vízrajzi viszonyaihoz van kötve (a melyek még a vándorlás irányát is befolyásolhatják), a vármegye állatvilága, illetőleg az itt élő állatfajok és azok száma, már földjének felépítése, folyó- és álló vizeinek eloszlása és bősége, valamint a növényzet minéműsége által is kellőképen jellemezve van. Így pl. jellemző a vármegyére, illetőleg annak állatvilágára, hogy területének belső részeiben a nagy kiterjedésű erdők hiányoznak, hogy ilyenek csak a Duna és részben a Tisza, tehát a nagyobb folyóvizek mentén és azok árterületén fordulnak elő. Jellemző az állatfajok előfordulására és elterjedésére a vármegye homokos, földművelésre kevésbé alkalmas, éjszaki dúsgazdag középső és déli részének talajneve és az evvel együtt változó, az állatvilágra nézve oly fontos s vele a legbensőbb összeköttetésben levő flóra. Különösen fontosak a vármegye állatvilágára a Dunának és Tiszának árterületei, a csatornák s az ezeket kísérő nádasok, de kiváltképen az a körülmény, hogy a vármegye épen azon a határvonalon terül el, a melyen a keleti és délkeleti fajok találkoznak, a középeurópai és a mediterrán provinciákból valókkal.³⁾ Ez leginkább a vármegye madárvilágában tűnik ki. A kultúrának terjedése, a gazdasági törekvések, a parlagon heverő talajnak megművelése, a belvizek lecsapolása, az erdők kipusztulása, alaposan megváltoztatja a vármegye állatvilágát és bizony más képet mutat ez most, mint 50—60 évvel ezelőtt, mert a föld felszíni viszonyainak változása következtében kiszorított állatfajok helyébe újak jöttek, a melyek a megváltozott viszonyok közepette is megélhettek. A háziállatok állományának szaporodása különösen a szarvasmarha-tenyésztés hanyatlása következtében szünetel, sőt számuk bizonyos mértékben visszaesést mutat, épen a még kevéssel azelőtt oly nagy kiterjedésű legelőknél szántóföldekké való átalakítása következtében (a mi megint a rácsálók szaporodásának kedvezett). Az erdei vad, mely egészen különbözik a hegyesvidék vadállományától, igen gazdagnak mondható, különösen a ragadozó madarakat illetőleg. A nemesvad a szarvas és őz, a vaddisznó, farkas („nádi farkas”), róka, borz, vadmacska és számos apró ragadozó emlős, nagy mennyiségben esik áldozatul évente a vadászszenvedélynek, nem említve a tömérdek szárnyas vadat, mint a vadludat, vadkacsát, szalonkát, szárcsát és fürjet, melynek tömérdek a mennyisége. ²⁾ ²¹⁾

Hogy minő volt a vármegye területén az állatvilág a régebbi geológiai korokban, ezt csak az Alföldnek rendszeresen végzett tudományos tanulmányozása fogja majdan kellőképen felderíteni, ma csak annyit tudunk, hogy a kihalt ősemelők maradványai e területen elég gyakoriak, főleg a Tisza medre és melléke szolgáltat ilyen leleteket, a melyek közül különösen az *Elephas primigenius*, a *rhinoceros*, *cervus megaceros* fosszilis maradványai gyakoriak.

Nem lehet czélunk a vármegye területén ma élő összes állatok felsorolása és jellemzése, de nem is tehetnők ezt, mert e tárgyra vonatkozó gyűjtések és vizsgálatok még aránylag nagyon hézagosak. Ezért be kell érünk a jellemzőbb alakok bemutatásával.

Emlősök.

A ragadozó emlősök közül, a farkason (*canis lupus*) és rókán (*canis vulpes*) kívül, melyek közül az utóbbi a folyammenti erdőségekben és nádasokban elég gyakori, az előbbi azonban már télen is ritka, fel kell említenünk a borzot (*Meles taxus*), a mely szintén az erdőségeket lakja, sőt gyakran a művelés alatt levő mezőkön is tartózkodik, azután az árterületek fű- és tölgyfa-erdeiben tartózkodó vadmacskát (*Felis catus*), a szigetek náderjeiben élő vidrát (*Lutra vulgaris*) és a rónákat kedvelő menyétféléket, mit a görény (*Mustela putorius*), hölgymenyét (*Mustela erminea*), közönséges menyét (*Mustela vulgaris*); az utóbbiaknál sokkal számosabbak és az itteni rónaságra szintén tipikusak, a földi kutya (*Spalax typhlus*), az ürge (*Spermophilus citellus*), a mely száraz esztendőknél nagy tömegekben lép fel és óriási károkat okozhat a vetésekben; továbbá a pele (*Myoxus glis*, *M. avellanarius*, *M. quereinus*), a hörcsög (*Cricetus frumentarius*), ezeken kívül még az egér (*Mus musculus*), a patkány (*M. decumanus*), többféle pocok (*Arvicola glareolus*, *A. amphibius*, *A. arvalis*). Nagy mennyiségben él még itt a nyúl (*Lepus timidus* és *L. euniculus*).

A rovarévrő emlősök közül igen gyakori a sündisznó (*Erinaceus europeus*) a ciczkányok több faja (*Sorex vulgaris*, *S. araneus*) és a vakond (*Talpa europea*.)

Nem hiányoznak a denevérek sem, sőt hazánk legtöbb faja megtalálható itt is. (*Vesperlilio dasyneura*, a síkságra oly jellemző faj itt ritka.)

A csülkösök közül él a vármegye erdeiben a szarvas (*Cervus elaphus*), az őz (*C. capreolus*), a vaddisznó (*sus scrofa*); házi állatokként a kecske (*Capra hircus*), a juh (*Ovis aries*), a bivaly (*Bos bubalus*), különösen a Tisza mentén. Végül még a ló (*Equus caballus*), melynek tenyésztésére különösen a vármegye svábjai fordítanak nagy gondot. A magyar és szerb községekben tenyésztettek, kitartás és munkabírási tekintetében felülmúlják az előbbieket, de szépségben messze mögöttük maradnak. A ló mellett a szamár (*E. asinus*) is előfordul, de csak csekély számmal.

Sokkal változatosabb még a vármegye madárvilága és alig akad még egy hely az országban, a mely a fajok akkora gazdagságával dicsekedhetnék. A ragadozó madarak közül felemlítjük a baglyokat (*Strix aluco*, *S. flammea*, *S. otus*, *S. noctua* és *Bubo maximus*), a keselyűket (*Vultur fulvus*, *V. cinereus*), a sasokat (*Aquila fulva* és a ritka szép *chrysaetos*, *A. imperialis*, *Pandio haliaetus*, *Haliaetus albicilla* és *A. pemata*). Nagy számmal fordulnak elő a sólymok (*Falco subuteo*, *F. lanarius*, *F. rufigres*), továbbá a héják (*Astur palumbarius*, *A. nisus*) és az örvölők, ölyvök és kányák több faja.

Madár-fajok.

A sűrű tölgyesekben a vadgalamb és a vad gerlicze fészkel, mindakettő szelídítve is előfordul; különösen az elsőnek számos válfaja; a vadon élők közül azonban egyik sem jellemző e területre. Tyúkfélékben sem szegény a vármegye, sőt a házi tyúk, a pulyka, a gyöngytyúk, kiviteli czikként is szerepel; ritkább a páva és a fácán; vadon a fogoly és a fűrj, sőt még a talpas tyúk is előfordul.

Páratlan a vízi madarak nagy száma. Első sorban említendő közöttük a pusztuló félben levő nemes kócsag (*Ardea egretta*), azután az itteni nádasokra annyira jellemző dobos gém (*A. Hellaries*, továbbá *A. cinerea*, *A. purpurea*, *A. garzetta*, *A. ralloides*, *A. nycticorax* stb. „Gémtanyák.”)

Előfordul a fehér gólyán kívül a fekete és ezek társaságában az ibisz. Nádasainkból és mocsaras réteinkről a szalonka és a bibicz sem hiányzik; ott találjuk a vízi tyúkokat is, még pedig több fajtát; ezek a tócsákban és mocsarakban bőséges táplálékra találnak; ugyancsak ezeken a helyeken tartózkodik (különösen árvíz után) a vadludak (öt faj), vad kacsák (tíz faj), gödények (két faj), kormoránok (két faj), a búvárok (két faj), a halászcserék (három faj) és sirályok (két faj) nagy serege.

Nem kevésbé gazdag a vármegye éneklő-madarakban, melyek közül a veréb, különösen a „nádi veréb“ (*Acrocephalus surdoides*) mindenesetre a legjellemzőbb a bácskai tájképekre nézve. Mellette előfordul a pinty, a pírók, a sármány, a pacsirta és a czinke több faja. Nem hiányzik a barázdabillegető és a fülemile sem (több faj). A gébicsek és rigók társaságában ott találjuk az ökörszemet is; a seregély sem idegen; otthonos itt a varjak és hollók fekete serege is és a Mátyás sem hiányzik.

A nép különösen kegyébe fogadta a fecskét (több faj). Nevezeteseek még a bűzös banka, a jégmadár és a csóka, végül a kakuk és a különféle harkályok.

A vármegye mocsaras területei a hüllők és kételtűek fajainak is nyújt kedvező megélhetést, bár ezek száma nem nagy, ám az egyedeknek annál nagyobb tömegével találkozunk. A teknősök közül csak a mocsári teknős (*Emys europaea*) otthonos nálunk; aránylag ritka, de előfordul a keresztes vipera is (*Pelias berus*); a nem mérges kígyók között több sikló faja tartózkodik e területen (*Tropidonotus natrix*, *Coronella laevis*, *Coluber flavescens*); a gyíkok elég gyakoriak (*Lacerta viridis*, *L. agilis*, *L. muralis*, *Anguis fragilis*). A kételtűek óriási tömegéből megemlítjük a leveli békát (*Hyla arborea*), a mocsaras területeket benépesítő mocsári békát (*Rana arvalis*), földi békát (*Pleobates fuscus*), a vérhasú békát (*Bombinator igneus*) és a különböző varangyokat (*Bufo cinereus*, *B. calamita*, *B. viridis*). Nem ritka a foltos szalamandra és a tarajos göte sem.

Hüllők.

Halakban is bővelkedik e vármegye, hiszen az országnak két legnagyobb folyamában a fajoknak nagy száma él, e folyamok pedig közvetlenül e vármegyével érintkeznek. A csatornák révén igen sok faj még a kisebb vízfolyásokba, a kákával, náddal és sással benőtt pocsolyákba is eljut, a hol alkalomadtán halászszak is őket; de még a nagyobb folyóvizekkel nem is közlekedő terjedelmesebb beltavakban (Palics-tó) is élnek elég nagy számmal.

Halak.

Igen gazdag e vármegye területén a gerincztelenek faunája is.

Csigák.

A csigák közül mind a szárazföldiek (*Helix pomatia*, *H. neutralis*, *H. hortensis*, *Limax agrestis*) mind a vízben élők (*Limnaea stagnalis*, *Planorbis cornutus*) és a kopoltyúság (*Paludina vivipara*) is gyakoriak, közönséges a tavi és folyami kagyló is.

Rovarok.

A rovarvilág nem igen különbözik az Alföldtől. Különös fontosságú a vármegyében ma már a méh és tenyésztése; számos darázs- és hangya-faj népesíti be a vármegye területét. Az ízeltlábúak közül, a rövidszárnyúak, a futóbogarak, a fűrészelt csápúak, a bunkós csápúak, a csibor-félék, a lágybőrűek, az ormányos bogarak, a szűfélék, a hosszúcsápúak, az aranybogarak és Katókák számos fajban vannak képviselve. A nagy lepkék, az esti és éjjeli lepkék is szép számmal fordulnak elő, nemkülönben gazdag a kétszárnyúak, legyek, bögölyök, pöcskők, tipolyok, szúnyogok, bolhák; az egyeneszárnyúak (szitakötők), a félszárnyúak (vízi poloskák) és százlábúak serege is.

Férgek.

A férgek közül különösen a sodróférges, a gyűrűs férgek (giliszták, piócák) a fonálférgek (*trichina*) és a lapos férgek (májymétely és bélférgek) több faja fordul elő.

A fenti vázlatnak alapjául főleg az alább felsorolt munkák szolgáltak: 1. *Frederik Tamás*: Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása. 1828. 2. *Rudolf trónörökös*: Tizenöt nap a Dunán. 3. *Oszták-Magyar* Monarkia írásban és képben. 4. *Czirbusz Géza* dr.: Alföldünk álló vizei. Földr. közlemények. XIX. köt., 1891. 5. *Petrovics Döme*: A Zomborvidéki mocsarakról. Term. Tud. Közl. XV. köt., 1883. 6. *Halaváts Gyula*: Az Alföld Duna—Tisza közti részének földtani viszonyai. Földt. Int. évk. 1894. 7. *Inkey Béla*: A debreczeni m. kir. gazdasági tanintézet földje. M. kir. földtani int. évk. XI. köt., 1894. 8. *Halaváts Gy.*: Bács-Bodrog vármegye egyet. monogr. 1896. 9. *Inkey B.*: Mezőhegyes és vidéke agronom-geológiai szempontból. M. kir. földtani int. évk. XI. köt., 1896. 10. *Czirbusz G.* dr.: Magyarország a XX. évszáz. elején. 1896. 11. *Horusitzky*: Lőszterületek Magyarországon. Földt. közl. XXXVIII. köt., 1898. 12. *Id. Frankl István*: Szabadka sz. kir. város ismertetése. 1899. 13. *Bátky Zsigmond* dr.: Néhány szó a Magyar Nagy Alföld klimatográfiájához. 1900. 14. *Halaváts Gy.*: A Duna és Tisza völgyének geológiája. A magy. orvosok és term. vizsgálók vándorgy. XXXI. 1901. 15. *Cholnoky Jenő* dr.: A Duna és Tisza völgye. Földtani Közl. XXXIII. köt. 1903. 16. *Treitz Péter*: A Duna—Tisza közének agrogeológiai leírása. A Palics-tó környékének talajismereti leírása. Földtani közlöny XXXIII. 1903. 17. *Kogutovics Manó*: Magyarország vármegyéinek kézi-atlasza. 1905. 18. *Bács-Bodrog* vármegye közigazgatási és földművelési térképe, 1:144000 arányban. M. kir. államnyomda 1905. 19. *Cholnoky J.* dr.: A Nagy Magyar Alföld tudományos tanulmányozása. Magy. orv. és term.-vizsg. vándorgyűl., XXXI. 1906. 20. *Halaváts Gyula*: A Magyarországi ártézi kútak. A földt. közl. és föld. int. évkönyveiben; több kötet. 21. Fauna regni Hungariae. 22. A m. kir. országos meteorológiai és földmágnességi intézet évkönyvei. 23. A m. kir. földművelésügyi miniszterium kiadásában megjelent vízrajzi évkönyvek.

* * *

A vármegye
növényzete.

Bács-Bodrog vármegye növényzeti szempontból az ú. n. „hideg mérsékelt növényföldrajzi öv” alá, (terjed a szélesség 45°—58°-ig), vagyis a lombhullató fák hazájába, a „magyar flórávidéknek” (ditio florum Pannonicae) nevezett tartományba soroztatik és szorosabban a Nagyalföld flórávidékéhez tartozik. Bácska tehát, területének legnagyobb részén, a Nagyalföld jellegzetes növényzetét tárja elénk, azzal a különbséggel azonban, hogy legdélibb vidékének flórája a szomszédos Fruska Gora hegyláncz befolyása alatt áll s azonkívül, minthogy a Duna mentén itt-ott terjedelmes erdőségek is borítják felületét, ezeknek növényzetével is különbözik némiképen a többi nagyalföldi vármegyék ismeretes flórájától, a mibe még a telecskai dombok és a titeli fennsík érdekes növénytenyésztete is vegyít némi eltérést és változatosságot.

Bácska flórája nemekben és fajokban még mindig elég gazdagnak mondható, habár már korántsem olyan, mint volt a Duna és a Tisza vidékének ármentesítése és a sokszor mértföldekre terjedő közlegelők felosztása előtt. A különféle fajok egyedeinek száma azonban határozottan csökkent az által, hogy idővel csaknem minden talpalatnyi szárazföld eke alá került. Ha az egyes növények tartózkodási helyét vesszük szemügyre: úgy mondhatjuk, hogy Bácska növényzete e tekintetben is nagyon változatos. Fellelhetők itt ugyanis: a vetési, parlagi, útszéli, mocsári, erdei, homoki, szíki, fennsíki stb., sőt a legdélibb tájakon még némely hegyi növények is. A jelen ismertetés is épen ez előfordulási helyek szerint csoportosítja Bácska virágos növényeit, a virágtalanokat pedig az általánosan elfogadott és használatos rendszer szerint. A növénytenyésztet képe

azonban a jelen esetben csakis a legfőbb vonásokban rajzolható meg a következőkben :

A ki a kalásztengert nem felületesen szemléli, az legott meggyőződhetik róla, hogy abban is pezsgő élet honol. A középkötöttségű televényben dús termőtalaj vetéseinek növényzete, csekély eltéréssel, az egész vármegyében csaknem mindenütt azonos. Már márczius havában a búzaföldeket a : *Holosteum umbellatum*, a haloványkék virágú *Veronica hederifolia*, a sötétkék virágú *V. triphyllos* és a *Draba verna* (Daravirág) töméntelen sokasága lepi el. Midőn a vetés már felkapott, rendre előkerülnek benne az : *Ornithogalum Boucheanum* (Zöldcsíkos madártej) csoportosan, a vetésből kiemelkedő *Orn. pyramidale* pedig szálanként ; majd az Ördögbocskor két fajtája, a *Caucalis daucoides* és *C. muricata* bosszantja a szemlélőt ; az igen szép lilaszínű és fűzérés virágú szarkaláb, *Delphinium orientale* pedig, mely főleg a tiszavidéki vetések jellemző növénye, valósággal gyönyörködteti a természetbúvárt. Majd a poloskaszagú, fehérernyős virágú *Bifora radians* nagy csoportjai tűnnek fel, különösen a mesgyéken és a kiritkúlt vetésekben. Itt-ott a *Neslia paniculata* aranyárga virágai is föl-föltünedeznek különösen az óbecsei szállási vetések között. A vetések szélén sokszor látható a *Turgenia latifolia*, a *Tordylium maximum*-mal együtt. A vadhagymák közül a Tiszavidéken csakis az *Allium atropurpureum* (bíborhagyma) található, más vidékeken azonban egyéb *Allium*ok is, így az *A. rotundum*, *A. Ampeloprasum*, stb. szintén fellelhetők. Jellemző vetési növények még : az *Euphorbia segetalis* (Vetési kutyatej), *Conringia orientalis* (vad borsó), *Bupleurum rotundifolium* különösen a Tiszavidéken, a többnyire fehér virágú *Papaver dubium*, a bíborvirágú és durva sertéstokú *Papaver hybridum* főleg az óbecsei határban. Továbbá a *Myagrum perfoliatum*, *Saponaria Vaccaria*, *Fumaria Vaillantii* (Füstike), *Ranunculus arvensis*, az Adonisok, a gyönyörű azúrkék virágú *Anchusa Gmelini* és a *Melampyrum barbatum* (Csormolya) vonják magukra a figyelmet. Szalatornya-pusztán a nálunk ritka *Bunias orientalis*-t szintén többször látta e sorok írója, a kukoricásokat a görögdinnyelevelű *Hibiscus ternatus* ezrei lepik el ; a szállási vetések szélén a *Glaucium corniculatum* (szarumák, Óbecsén tyúkipapacs a neve) meresztgeti hosszú terméseit s a tiszavidéki zabvetésekből a *Carduus hamulosus* sohasem hiányzik, a melynek kiemelkedő bíborvirágait a violaszínű Szarkalábéval együtt, örömet keresik fel a *Pieris crataegi* (Galagonya özőndék) lepkéi, éjjeli szállás gyanánt. Végül szórványosan a *Lolium temulentum* (Szédítő vadóc) s a homoki vetések között a *Spergula arvensis* (Csibehúr) is előfordul.

A tarlók és parlagok növényzete sok tekintetben megegyezik a vetések növényzetével ; azonban vannak sajátos tarlónövények is, a melyek jobbara aratás után díszlenek. A tarlókon és parlagokon soha sem hiányzik az *Erodium cicutarium* (Gólyaorr) és a *Diploaxis tenuifolia* (vad torma), a melyeknek orsógyökereit télen és tavasszal a sertések szívesen csócsárolják. Ott ékeskedik az *Anagallis arvensis* és *coerulea*, piros és kék virágocskáival.

Tavasszal a *Senecio vernalis* aranyárga virágaival tűnik fel ; aratás után a *Stachys annua* (Tisztesfű), *Sideritis montana* és *Ajuga Chamaeopythis* virágai körül vígan döngicsélnek a méhecskék ezrei. A *Chaenorrhinum minus*, *Kickxia spuria* és *K. Elatine* lecsepült száaikkal bársonyszőnyeget vonnak a talajra. Ott látható a *Polychnum arvense*, *Lappula Myosotis* (koldustetű), *Heliotropium Europaeum*, *Androsace maxima*, *Valerianella olitoria* (Galambbegy). A barlangó-kóró *Salsola Kali*, szintén mindenütt otthonos, a melynek ágasbogas gömbölyű példányait a bőjti szelek egyre kergetik a végtelen rónán keresztül. A *Specularia Speculum* (Tükrövirág) néhol szintén látható ; legtöbb van belőle mégis Bács körül, a hol nagy tömegben lepte el 1892-ben a vár udvarát s annak romjait. A parlagok jellemző növénye a bókólag bogács is, *Carduus nutans*, a melynek magvából az óbecsei villamos zsilipet tanulmányozó angolok vittek magukkal, a lila szarkalábéval együtt, kerti virág gyanánt való tenyésztésre. A homoki tarlókon a Kossuthkóró *Erigeron Canadensis* és a gyopár *Gnaphalium luteo-album* az uralkodó. Mikor a bácskai gazda aratás után jó tarlómezővel dicsekszik, ez alatt leginkább : a Csillagpázsitot *Cynodon Dactylon*, a tarackbúzát *Triticum repens*, a zöld és rókaszínű vadmuhart *Setaria viridis* és *S. glauca*, úgyszintén a kétféle folyófüvet : *Polygonum convolvulus* és *Convolvulus arvensis* érti, a melyekhez esős nyáron az elhúllott gabonaszemek kelése, a réti tarlókon

Vetési
növények.

Tarlók és
parlagok
növényei.

a *Trifolium repens*, *Medicago lupulina* és *Echinochloa crus-galli*; a nagyon telekes helyeken pedig a csorbókák (*Sonchus oleraceus*, *asper* és *arvensis*), a disznóparéj *Amaranthus retroflexus*, az útszéli laboda *Atriplex patulum* és a lisztes libatopp *Chenopodium album* is szokott járúlni. A tarackbúza és csillagpázsit tarackjait s a földi mogorót (*Lathyrus tuberosus*) édességökért a sertések szívesen kitúrják és rágcsálják.

Országútak
növényei.

Bácskát keresztül-kasúl igen sok országút hálózza be, a melyek többnyire akác- vagy eperfával vannak szegélyezve. Az országútak növényzete szintén igen érdekes és sajátos. Magukat a széles úttesteket is sok növény lepi el, de különösen változatos és kedves az útszéli árkok és árokpártok növényzete, különösen ha azok egyúttal bozótosak is. Az országútról elmaradhatatlan a katángkóró, *Cichorium Intybus*, a mely nyáron reggelenként pompás kék ruháztatba öltözteti az útakat; ott van mindíg a kígyószisz *Echium vulgare* és *E. altissimum* s az *Euclidium syriacum* is seregestül az *Erysimum repandum*-mal együtt, a minek ágas-bogas gazzát Óbecsén a selyemhernyók begubóztatásánál használják. Az árkokban és árokpártokon igen szép tarka-barka szalagot alkotnak a különféle színpompájú virágok. Így a *Berteroa incana*, *Althaea pallida*, *Lavathera thuringiaca*, *Agrimonia Eupatoria* (apró bojtorján) az óbecseiek kedvencz házi orvossága, a sebek öblögetésénél; a különféle ürnök (*Artemisia*). A Tiszavidéken gyakori a *Kentrophyllum lanatum*, *Centaurea Rhenana* és *C. solstitialis*. A *Helminthia echinoides* eddig csakis a tündéres—sajkásszentiváni országúton találta e sorok írója, a *Verbascum rubiginosum*-ot pedig 1892-ben a bács—deryei úton fedezte fel. Érdekes, hogy a *Chenopodium Botrys* (Mírhaparéj) egy év óta rengeteg mennyiségben található az óbecse—szenttamási műúton; azelőtt Bácskában alig volt ismeretes. Valószínűleg a kavicscsal került ide, mert főleg a kavicsrakásokat lepi el. Az útszéli bozótok tetején, különösen a Dunavidéken, ott kúszik az iszalag *Clematis vitalba*; a bozótok között pedig ott virúl a *Sisymbrium Loeselii*, *Althaea hirsuta*, *Origanum vulgare*, *Leonurus Cardiaca*, *Clinopodium vulgare*, *Stachys recta*, *St. germanica* és a *Prionitis Falcaria*. A kőkenyések között pedig sokszor található a *Turritis glabra*, ritkábban a hangabaráczk *Amygdalus nana*, a mit eddig nagyobb mennyiségben csakis az óbecsei határban, a Kapás-szállás közelében az óbecsei, szenttamási és péterrévei határ összeszőgellésénél fedezett fel [e sorok írója, a határdomb alján.

Utczák, udva-
rok, kertek
növényei.

Sok helyen a falusi utcákat, udvarokat és a házi kerteket igen érdekes növényzet lakja. Leggyakoribbak közöttük a paréjfélek, *chenopodiaceae* és *Amaranthaceae*; de nem ritkák a *Solanaceae*, fészkesek (*Compositae*), pázsitfélek (*Gramineae*), ajakosak (*Labiatae*) és ernyősök (*Umbelliferae*) sem. Megemlítendő ritkaság az ádáz *Aethusa Cynapium*, mely leginkább a Dunavidéken található. A *Centaurea Marianus* Óbecsén tejtüsök néven a kertekben igen sokszor vadon tenyészik. A *Nepeta Cataria* (Czitromfű) a házak körül gyakran látható; a méhrajok befogásakor errefelé a kaptárokat szokták vele bedörzsölni. A *Chenopodium urbicum*, *Ch. bonus Henricus*, *Atriplex roseum*, stb. az utcák polgárai. A buzér *Rubia tinctorum* az óbecsei kertekben ma vadon tenyészik, valamikor ültetve volt. A *Galinsoga parviflora* igen sok kertben alkalmatlan dudva. A *Nicandra physaloides* szintén sokszor látható a szállási kertfalak mellett elvadúlva; a paréjeper *Blitum virgatum* pedig Kelemen József óbecsei tanító kőfalának oszloptetején néhány példányban évről-évre megjelenik.

Vasúti töltések
növényzete.

Az egész vármegyét beágazó vasúti vonalak töltéseinek is megvan a saját, különös növényzete. Kinek ne tűnt volna már fel utaztában, a vasúti töltések oldalán, a bókólkó kékvirágú vad len: *Linum austriacum*? avagy a sárgavirágú Nyúlzapuka *Anthyllis polyphylla*? a pirosvirágú Espárczet, *Onobrychis sativa* s az agyagos helyeken a *Tussilago Farfara*? De elmaradhatatlan: a *Tragopogon maior*, *Silene inflata*, *Verbascum nigrum* és *V. Lychnitis*, a Komócsin: *Phleum pratense*, *Koeleria cristata*, *Arrhenatherum elatius* és a *Vicia purpurascens*. Végül a Csabáir Vértű: *Sanguisorba polygama* és a Zöld Vértű: *Sanguisorba minor* a vasúti töltéseknek szintén leghűségesebb lakói.

Temetők és
szőlők növény-
zete.

A temetők csaknem állandó növényei többi között: a *Brassica elongata*, *Arabis auriculata*, *Potentilla cinerea*, *Scabiosa ochroleuca*, *Centaurea Sadleriana*, *Picris hieracioides* és a *Scherardia arvensis*. Az óbecsei alsóvárosi temetőben,

ritkaságként említendő a *Calepina Corvini*, mely a Dadás-féle csalácti sírbolt oldalán évről-évre megjelenik. Ugyancsak e temető gyepes útjain virít szeptember havában, minden évben 20—30 példányban, a sárga virágú, hagymás növényke is: a *Sternbergia colchiciflora*. A szőlők jellemzőbb növényei közé tartoznak, különösen a bozótos mesgyéken és útakon: a *Cephalaria transsylvanica*, az úri aranyzab. *Trisetum flavescens*, a pázsitos sédbúza: *Deschampsia caespitosa*, úgyszintén a *Geranium pratense* és az *Erodium ciconium* pl. Balaton dr. főbíró villája mellett, Óbecsén.

Bácskában általános szokás a szállások körül kisebb-nagyobb területet legelőnek meghagyni, a mit a nagyobb gazdák körülárkoltatnak s élősövénynyel, vagy akácczal körülfásítanak. A szállási gyepeket részben a perjék: *Poa annua*, *P. pratensis*, *P. bulbosa*, legnagyobbbrészt pedig az angol perje: *Lolium perenne* és a juh csenkesz: *Festuca ovina* alkotják. E gramineákon kívül azonban ott vannak a pemeték (*Marrubium*), a kakukfű: *Thymus Serpyllum*, *Astragalus austriacus* és Cicer, *Asperula Cynanchica*; többféle *Euphorbia*, így az Alföld egyik legjellemzőbb növénye, az *Euphorbia pannonica*. Sokszor látható a *Salvia austriaca* és *Aethiopis* és az ibolyaszínű ökörfarkkóró: *Verbascum phoeniceum*, mely a szállási gyepek valóságos ékessége; a sovány legelőkön pedig a jószágától érintetlenül hagyva, ott bólintgat a Fenyérfű *Andropogon Ischaemum*. A réti legelőkön, különösen a kötöttebb talajon a *Poa dura* és *Poa compressa* nyomúl előtérbe. Ott látható mindig a *Trifolium fragiferum*, ritkábban a *Tr. vesiculosum*, a szarvaskerep (*Lotus corniculatus*), a mácsonyák (*Dipsacus*), *Ononis spinosa* (Óbecsén Giliczetűsök a neve), a *Centaurea Calcitrapa* és a *Podospermum Jacquini*anum. A réti kaszálók pázsítfüvei között a tippán: *Agrostis vulgaris* a fő szerepvivő; de nem hiányoznak az ecetpázsitok (*Alopecurus*) sem, a melyeknek húséges kísérője az ebír *Dactylis glomerata*. A Tiszavidéken a réti kaszálók legmagasabb kórója a varádics, *Tanacetum vulgare*, de ott alkalmatlankodik lépten-nyomon a Csicskara is, *Glycyrrhiza echinata* és *glandulifera*. A kissé nedves kaszálók állandó növényei a: *Cardamine parviflora*, *Thalictrum angustifolium*, az ékes *Lychnis flos Cuculi*, *Sanguisorba officinalis*, *Angelica silvestris*, a *Cirsium brachycephalum*, a kosborok közül az *Orchis Morio* és *O. coriophora*, a *Betonica officinalis* és az *Alectorolophus goniotrichos*. A dunamenti kaszálókban általában a *Spiraea Filipendula*, *Clematis integrifolia*, a *Ranunculusok* több fajtája, a *Stellaria Holostea*, *Linum catharticum* és a *Serratula tinctoria*.

Szállási és réti gyepek.

Bácskában még néhány évtizeddel ezelőtt a vízi növények igen nagy elterjedtséget mutattak, az ármentesítés azonban számukat nagyon megapasztotta. Mindamellett még ma is elég számosak, mert a Duna és Tisza holt ágain kívül Bácskában több lassan folyó vízer és bara van, így: a Mosztonga, Kígyós, Bácsér, Krivaja, Mlakabara, Jegricska, Czigánybara, Csíker, Kőrösér, Osztrova és Bélabara. Itt van ezeken kívül a Ferencz- és Ferencz József-csatorna, a palicsi, ludasi, nemesmiliticsi, garai, csonoplyai, Jezer-, Ilka- és Halastó; a réteken pedig számos lecsapolóárok és vízgyűjtő medence van, a melyek mind kedves otthonul szolgálnak a különféle vízi növényeknek. A felsorolt vizek egy-némelyikében terjedelmes nádasok találhatók, a melyeknek széleit érdekes vízi növények tarkítják. Így a Siumok, Lythrumok, Epilóbiumok, Gálumok, Bidentsek, Symphytumok, Typhák, Juncusok, Ranunculusok, pl. a *Ranunculus Lingua*, a Veronicák, az *Euphorbia lucida*, *Acorus Calamus* (Kálmos), *Senecio paludosus* stb. Az iszapos helyeken a *Peplis Portula*, *Elatine Hydropiper* és *hexandra*, valamint a *Callitriche verna* és *Limosella aquatica* gyenge lecsapult példányaival találkozunk. Az állóvizek tisztasait, különösen a tiszai holtágakban, a békatutaj *Hydrocharis morsus ranae*, a vízitök *Nymphaea alba*, a *Nuphar luteum*, *Lymnanthemum nymphaoides* tömérdek példányai lepik el, a melyek közül itt-ott kiemelkedik az érdekes *Utricularia vulgaris*, a *Hottonia palustris* és *Menyanthes trifoliata*. Kiveszőfélben van: a Kolokán *Stratiotes aloides*, a nyílfű *Sagittaria sagittaeifolia* és a sulyom *Trapa natans*; a *Nuphar sericeum*-nak pedig már teljesen nyoma veszett. A vizek hínárjait: a Najasok, *Potamogetonok*, *Myriophyllumok*, a *Hippuris* és a *Ceratophyllumok*, alkotják, a melyek kiváltképpen a Ferencz-csatornában helyenként oly számosak, hogy néha irtani kell azokat, mert a hajózást akadályozzák. A legmérgeesebb vízi növény, a *Cicuta virosa* (Csomorika) Bácskában szintén honos és főleg az alsókaboli dunai mocsarak lakója.

Mocsári növények.

Füzesek
növényzete.

A Dunát és Tiszát hatalmas füzesek szegélyezik, a melyeknek flórája szintén fölötte tanulságos. A füzeseket legnagyobb részt a *Salix alba* és *S. Fragilis* alkotják; de nem hiányzik a *S. viminalis*, *S. palustris*, *S. amygdalina* és *S. cinerea* sem, a mely utóbbinak barkáit szokták nálunk szentelni. A füzesekben a pázsitszőnyeget: a *Poa nemoralis* és *P. trivialis* terítik az eltikkadt botanikus és vándor számára. Ott ragyogtatják a *Ranunculus*ok fénylő sárga virágait; ott gyönyörködtet: a *Viola elatior*, a *Lathyrus Aphaca*, *L. silvestris*, stb., a *Valeriana officinalis*, *Stenactis bellidioides* és az *Oenothera biennis* (Ligetszépe), a bozótokra a *Cucubalus bacciferus*, a fűzfákra pedig a *Cuscuta lupuliformis* kúszik fel. Ott látható az *Ajuga reptans*, *Chaiturus Marrubiastrum* és *Vicia tetrasperma*. A dunamenti füzesek jellemzőbb növényei: a *Physalis Alkekengi* (Zsidócseseresnye), *Blackstonia serotina*, *Veronica longifolia*, *Verbascum pulverulentum* és *Scandix pecten Veneris*. A tiszamenti füzesek között az *Astragalus contortuplicatus*, a *Chrysanthemum uliginosum* (Tiszaparti aranyvirág), az agyagos töltésoldalakon és kubikgödörökben pedig, különösen Óbecsén az *Abutilon Avicennae* (Selyemmályva) és a *Melilotus coerulea* otthonos, a mely utóbbi szárítva, átható feketecukor-szagot áraszt. Mint bácskai különlegességet, érdemes megemlíteni a *Xanthium italicum*-ot, a melynek eddig egyetlen lelőhelye az országban az óbecsei tiszai hajóállomás mellett van.

Erdei növé-
nyek.

Bácskában, leginkább a Duna vidékén, nagyobb erdőségek is terülnek el. Igy pl. Alsókaból, Futak, Cséb, Dunabökény, Bács, Dernye, Vajsza, Doroszló, Apatin és Bezdán környékén. Bácska éjszaki homokos részén szintén találkoznak terjedelmes akáczerdőkkel. A Tiszavidéken jobbra csak füzesek s itt-ott kisebb nyárfaerdők találhatók. A dunamenti erdők legnagyobb részt bükk- és tölgy-erdők. Bácska tölgyeseit Borbás dr. volt egyetemi tanár tanulmányozta nagy szorgalommal; ő állapította meg, hogy Bácska tölgyeseit leginkább a mocsár-tölgy, *Quercus pedunculata* alkotja. Előfordúl azonban a kocsántalan tölgy is, *Quercus sessiliflora*, a pelyhes tölgy *Qu. pubescens*, mindkettő leginkább a dunabökényi erdőben; a magyar tölgy, *Qu. conferta* a csébi erdőben és végül a *Qu. Cerris* a kaboli, futaki és dunabökényi erdőben. Az erdők növényzete mindenfelé rendkívül változatos és érdekes, mégis leginkább a kaboli, futaki, bácsi és doroszlói erdők azok, a melyek a botanikusnak igen kellemes kirándulásokat és pompás szórakozást nyújtanak. Egész kötetet tenne ki a sokféle erdei növény tüzetes ismertetése és felsorolása; a hely szűke miatt azonban álljanak itt csakis mutatóba a következő ritkább növények: *Thalictrum aquilegifolium*, *Oxalis stricta*, *Galeobdolon luteum*, *Symphytum tuberosum*, *Calamintha parviflora*, *Potentilla alba*, *Digitalis ambigua*, *Galeopsis pubescens*, *Pulmonaria mollissima*, *Orchis fusca*, *Dictamnus albus*, *Lychnis Coronaria* és *Sagina procumbens*, a melyek nagyobb részt a futaki erdő növényei. A doroszlói erdőben gyakori az: *Anemone ranunculoides*, *Orobis vernus*, *Carpesium cernuum*, *Doronicum hungaricum*, *Melittis Melissophyllum*, *Asperula odorata* és *Lythospermum purpureocoeruleum*. A temerini kis erdőben sok a *Geum urbanum*, *Circaea lutetiana* és *Epipactis latifolia*. Az alsókaboli kalugyerzárdá erdejében otthonosak: a *Helleborus viridis*, *Rosa gallica*, *Saxifraga bulbifera*, *Astragalus asper*, *Trifolium pannonicum*, *Orobis albus* és *Vicia serratifolia*, a mely növények mind itt, mind a futaki erdőben, nagyobb részt a Fruska Goráról kerültek a síkra.

Homoki
növények.

Bácska felső része, mely Pest vármegyébe mintegy beékelődik, egész területében homokos terület. A Duna és Tisza kiöntései és iszaplerakódásai következtében szintén alakultak kisebb-nagyobb homokos területek. A homokos vidék növényfajokban rendkívül gazdag. Az érdekesebbek közül említendő: az *Anemone pratensis*, *Ranunculus illyricus*, *Syrenia cuspidata*, *Helianthemum Fumana*, *Dianthus prolifer*, *Silene Otites*, stb. *Jasione montana*, *Onosma arenaria*, a *Corispermum*ok, *Alkanna tinctoria*, *Thymus Marschallianus*, *Globularia Wilkommii*, *Colchicum arenarium*, *Veratrum album*, *Centaurea Tauscheri*, *Crocus reticulatus* és *Iris arenaria*. Mindig nagy mennyiségben található: a *Plantago arenaria*, *Chondrilla juncea*, *Trifolium arvense* és *Polygonum arenarium*. Az árvalányhaját, *Stipa pennata* és a homoki gyopárt, *Helichrysum arenarium*, a pusztai legények szívesen tüzdelik a kalapjuk mellé. A pázsitfűvek közül a *Triticum arenicolum*, *Tragus racemosus*, *Elymus arenarius*, *Festuca vaginata*, *Weingärtneria canescens* és a

síkároló-csutakot szolgáltató *Chrysopogon Gryllus* említendő. A nedves, homokos területek érdekes növénye a Rozmaringfűz, *Salix rosmarinifolia*.

A szíkes mezők Bácskában nem nagy területeket foglalnak el. Leginkább a palicsi, ludasi s egyéb tavak körül, továbbá az alsókaboli zárdá mellett, a kanizsai és martonosi járásokban, az óbecsei Irizset és Szilvás réti pusztákon s a barák mentén találhatók, a hol a növényzet jobbadán halophytákból alakul. Érdekesebb szíki növények : a *Ranunculus pedatus*, *Adonis vernalis*, *Lepidium crassifolium*, *Galatella punctata*, *Achillea asplenifolia*, *Taraxacum leptocepalum*, *Senebiera Coronopus*, *Melilotus macrorrhizus* és *Beckmannia erucaeformis*, a melynek szárra lapúlt füzerei pihenő hernyókhoz hasonlítanak. Előfordul továbbá Bácskában a *Glaux maritima*, *Trifolium angulatum*, *Tr. parviflorum*, a szép lilavirágú *Statice Gmelini*, *Sueda maritima*, a *Camphorosma ovata* néhol vöröses oázisokat alkot, a *Salicornia herbacea* áttetsző, húsos, levéltelen ágaival pedig a földi gilisztára emlékeztet ; a *Lepturus pannonicus* és Buda rubra szintén találhatók. A szíki növényeknek általában semminemű gyakorlati hasznuk nincsen.

Szíkes mezők növényei.

A Duna és Tisza szögletében terül el ellipsis alakban az ú. n. titeli fennsík, a mely hat km szélességben és tizenöt km hosszúságban, a lapályból hirtelen emelkedik ki, meredek szélekkel egészen 129 méter magasságig. A vármegye közepébe pedig felülről lefelé, egész a Ferencz-csatornáig, a lassan, 150 méterig emelkedő „Telecskai dombok” nyomúlnak be. A titeli fennsík voltaképen nem egyéb, mint a Fruska Gorának a Duna által elvágott egyik nyúlványa ; innen van, hogy a növényzete is jobbára hegyi jellegű s a szembeeső szlankaméni domborok flórájával azonos. A titeli fennsík és a Telecska hepe-hupás tetejét az agrikultúra foglalta le ; itt tehát a növényzet vajmi gyér és kevésbé különös, annál bujább és érdekesebb a meredek párkányok, völgyek és szakadékok növényzete. Rendkívül hálás az itteni növények tanulmányozása. Az alföldi flórához szokott botanikust a fennsíki növények valósággal meglepik s az itteni kirándulások szebbnél-szebb és ritkábbnál-ritkább fajokkal bőven jutalmazták. A hajdani titeli prépostság romjai között a *Stipa capillata* és *Xeranthemum annuum* az uralkodó növények. A telecskai és titeli szakadékokban gyakoriak : a *Linaria genitifolia*, *Erysimum canescens*, a *Veronica bihariensis* stb. *Kochia sedoides*, a *Cytisusok*, *Linum flavum*, *Althaea cannabina*, *Sisymbrium pannonicum*, *Teucrium Botrys*. A titeli fennsík specziálításai : a többféle *Seseli*, *Lynosiris vulgaris*, *Aster Amellus*, *Solidago virga aurea*, *Inula germanica*, *I. Oculus Christi* és *J. Conyza*, *Anthemis tinctoria*, *Artemisia scoparia*, *Echinops sphaerocephalus*, *Carlina vulgaris*, *Centaurea spinulosa*, *Crupina vulgaris*, a különféle *Campanulák*, *Ajuga Laxmanni*, *Euphrasia lutea*, *Ophrys aranifera*, *Allium flavum*, *Herniaria incana*, *Isatis tinctoria*, *Vicia lathyroides*, *Alsine verna*, *Orchis ustulata*, *Bupleurum Gerardi*, *B. junceum*, *B. falcatum*, *Fumaria prehensilis*, *Orlaya grandiflora*, *Scabiosa suaveolens*, *Peucedanum Oreoselinum*, *Prunus chamaecerasus*, *Convolvulus Cantabrica*, *Briza media* és *Melica ciliata*, mind olyan növények, a melyek az Alföld más helyein épenséggel nem, vagy alig találhatók.

A Titeli fennsík és Telecska növényzete.

Bácskának sok mocsara lévén, az azokat kedvelő moszatok is nagy elterjedettséget és sokféleséget mutatnak. A kocsonyamoszatok (*Nostocaceae*) közül a *Nostoc commune* meleg nyári eső után, gyepes helyeken olajbarna kocsonyás tömegekben sokszor látható. Az *Oscillariák* sem ritkák. A *Rivulariák* régi kútak tégláit zöldesbarna gyeppel vonják be ; az *Anabaena flos aquae* a tisztátalan itatóvályúk belső oldalait s a kút melletti kádak álló vizének felületét lepi el. A *Zoosporeae* és a *Coniugatae* szintén több fajjal vannak képviselve. A *Siphonaeae* közül a *Vaucheria* említendő. Az *Oedogonium diplandrum*, *Conferva rivularis* s az elágazó *Cladophora* zöld fonalai a mocsarakban a békanyálat alkotják ; mint az állóvizek egyik díszé, a csinos *Chara fragilis* Bácskában szintén gyakori.

Moszatok.

A zúzmók szintén közönségesek és sajátságos, hogy a harasztzúzmók leginkább az erdei fák éjszaki oldalán telepszének meg, miáltal az erdőben utazók könnyen tájékoztathatják magukat a helyes irányról. A *Gelatinosi* közül említendő a *Collema glaucescens* és *pulposum* a nedves talaj lakói, a *Leptogium lacerum* pedig a mohok hűséges lakótársa. A *Crustacei* között főleg a *Graphis scripta* és *elegans* honos itten, a *Lecanora subfusa* a bükkfa kérgén tenyészik s valamennyi hieroglif irka-firka alakú foltokat alkot. A *Phylloblasti* közül a

Zúzmók.

Parmelia v. *Physcia parietina* (Falizúzmó) kénsárga telepeivel a fák kérgén a kertészeknek minden tavasszal elég gondot és sok bosszúságot okoz. A *Peltigera canina* az erdők mohai között honol. Az ágas zúzmók (*Thamnoblasti*) közül főleg a szürkészínű *Usnea barbata* (Faszakál) és a deszkakerítéseken honos, fehér telepű *Evernia prunestr* említendő.

Mohok.

A *Hepaticae* (Májmohok) közül árnyékos, nyirkos helyeken gyakori a *Marchantia polymorpha* (Májsillag). A homokon tenyészik a tülökmoha, *Anthoceros laevis* és *punctatus*. Itt-ott található a *Riccia natans* és *glauca* is, úgyszintén a *Jungermannia* több fajtában. A *Metzgeria furcata* a fák oldalán, a *Fegatella conica* és *Reboulia hemisphaerica* a nedves falakon otthonos. Gyakoriak még: a *Blasia pusilla*, *Radula complanata*, *Frullaria dilatata* és *Fr. Tamarisci*. A lombos mohok (*Musci frondosi*) közül a *Sphagnum acutifolium* mocsáros erdőkben található, a *Phascum cuspidatum*, *Ephemerum serratum* és *Archidonium phascoides* a szántóföldek kedvelői. A *Hypnumok* szintén számos fajtában találhatók e vidéken, ezek művirágok készítésére és csomagolásra fölötte alkalmasak.

Gombák.

A gombák, a legegyszerűbbektől kezdve, szintén elég nagy számban vannak képviselve; legkevésbé gyakoriak az igazi gombák (*Hymenomycetes*), mert azok inkább a hegyi erdők lakói: a) A hasadógombák v. baktériumok (*Schizomycetes*) nagyon el vannak terjedve, így a *Micrococcusok*, *Bacillusok*, *Vibrio* *Kommabacillusok* és *Spirillumok*, amelyek gyakorta a legsúlyosabb betegségek okozói; a *Leptothrix buccalis* reggelenként az ember szájában található. b) Az élesztőgombák (*Saccharomycetes*) az erjesztéseknél a szükséges vegyi folyamatokat idézik elő, a miért is rendkívül nagy fontosságúak. c) A nyálkagombák (*Myxomycetes*) közül néhány szintén közönséges, így pl. az *Aethalium septicum*, melynek plasmódiuma a vargák cserző csávjában uszkál. d) A penészgombák (*Zygomycetes*) a legközönségesebbek. Így a *Chlamydomucor racemosus*, a *Mucor Mucedo* a kenyéren és más ételneműeken; a *Botrytis Bassiana* a kóros selyemhernyón található, a *Cladosporium* pedig vén fák kérgén fekete foltokat alkot; a *Peronosporák* újabban roppantúl felleptek s különösen a szőlőben igen sok kárt tesznek. e) A tányérgombák (*Dyscomicetes*) közül a kucsmagomba (*Morchella*) a doroszlói erdőben, a római sáncz árkában eléggé gyakori s húsa igen jó ízű. f) A ragyagombák (*Erysiphae*) majd rothadó anyagon, mint pl. az *Eurotium Aspergillum* és *Penicillium glaucum*; majd meg a növényeken, így a rózsza és komló levelein tenyésznek s a lisztharmatot eredményezik. A szőlő bogyóit sok helyen az *Oidium Tuckeri* dézsmálja. g) A maggombák (*Pyrenomicetes*) közül a *Sphaericeák* a fák kérgén, a *Nectaria cinnabarina* a *Hybiscuson*, a *Xylaria polymorpha* a korhadt fákön, a *Secale cornutumot* szolgáltató *Claviceps purpurea* pedig a rozskalászokon tanyázik. h) A rozsdagombák (*Aecidiomycetes*) néha temérdek kárt okoznak, így a gabonarozsda (*Puccinia graminis*). Az *Uromyces Betae* a burgundi répa leveleit pusztítja. Az érdes levelű növényeken, így pl. a *Nonnea pullán*, *Echiumon* és a *Symphythumon* a *Puccinia straminis* élőködik. A *Tilletia laevis* és *T. Tritici* a búzán, a *T. secalis* a rozson okozza a köüszögöt. A repülő vagy porüszög szintén általános s az egyes növényeké más és más. Így a zabé *Ustilago avenae*, a kukoriczáé *Ustilago Maydis*, stb. i) A hártya-gombákból (*Hymenomycetes*) Bácskában nem sok faj él. Leggyakoribb a csiperke *Agaricus campestris*, a mit sok helyen, így Óbecsén is, nagyban fogyasztanak. A tinóorru gomba *Boletus edulis* a doroszlói erdő lakója. A ganéjgomba *Coprinus* a trágyadombok kedvelője s levedző fekete lemezeiről könnyen felismerhető. Gyakori a taplógomba (*Polyporus*), a kellemetlen szagú házígomba *Merulius lacrimans* a nedves gerendákon és deszkákon otthonos. j) A húsos gombák (*Gasteromycetes*) közül a *Phallus impudicus* s a pohárgomba *Cyathus striatus*, a temerini kiserdőben fordul elő; a csillaggombát *Geaster hygrometricus* homokos talajon, Nosza és Szalatornya pusztákon többször gyűjtötte e sorok írója. A nagy pöfeteget (*Lycoperdon Bovista*) sokszor jókora fehér tök-nagyságban is az óbecsei piacon gyakran árúlják a péterréviek, a kiknek rétyjén sok terem.

Edényes virágtalanok.

Az edényes virágtalanok, vagy öcsúcsnövők (*Acrobrya protophyta*) közül Bácskában csakis a következők honosak: a *Marsilea quadrifolia* a Duna mocsaraiban, a *Salvinia natans* (Ruczaöröm) az óbecsei alsóréti lecsapoló árkokban a víz felületét néhol egészen ellepi. Az *Equisetum arvense*, *E. palustre* s az *E. hiemale* szintén igen közönségesek, kiváltképen a Duna mentében.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE KÖZSÉGEI.

Bács-Bodrog vármegyében van négy törvényhatósági joggal felruházott város, t. i. *Baja* és három régiebb szab. kir. város : *Szabadka*, *Újvidék* és *Zombor*, mely utóbbi egyúttal a vármegye székhelye ; van továbbá két rendezett tanácsú város : *Magyar-arkanizsa* és *Zenta*, továbbá 126 község, a melyek három kivételével nagyközségek.

A vármegye összes területe, a városokéval együtt, 1.801.470 kat. hold. A polgári lakosság száma, az 1900. évi népszámlálás adatai szerint, 764.317 lélek, a mihez 2462 katona járúl. Az összes népesség, anyanyelv szerint, így oszlik meg : magyar 327.108, német 192.267, tót 30.068, oláh 327, ruthén (kisorosz) 10.054, horvát 927, szerb 139.412, végül 66.615 végyes nép, hova a bunyevácok, dalmaták is számítandók. Magyarúl beszél 424.663. — Vallás szerint rómi. kath. 498.216, gör. kath. 10.814, gör. keleti 138.344, ágostai h. ev. 68.526, ref. 29.261, unitárius 59, izr. 18.793, egyéb 2766.

A községek tizenhárom járásba vannak beosztva, a következőképen :

I. *Apatini járás*, tíz községgel : Apatin, Szilberek, Doroszló, Monostorszeg, Gombos, Bácskertes, Sztapár, Bácsszentiván, Szond és Szilágyi. A járás területe : 110.047 kat. hold ; polgári lakossága 49,325 lélek, melyből 12,775 magyar, 24.051 német, 6175 szerb, stb. Magyarúl beszélni tud 19.113.

II. *Bácsalmási járás*, tizenegy községgel : Bácsalmás, Bajmok, János-halma, Katymár, Kisszállás, Kúnbaja, Madaras, Mátételke, Mélykút, Rém, Tataháza. A járás területe : 172,435 k. hold, polgári lakossága 53,393 lélek, ebből magyar 35,132, német 12,832, szerb 229, stb., magyarúl beszél 43,813.

III. *Bajai járás*, tizenhárom községgel : Bácsbokod, Bácsborsód, Bátmonostor, Béreg, Csátalja, Csávoly, Dávod, Felsőszentiván, Gara, Herczegszántó, Nagybaracska, Regöcze, Vaskút. A járás területe : 127,105 kat. hold, polgári lakossága 42,626 ; ebből magyar 17,622, német 16,752, szerb 817, stb. Magyarúl beszél 25,284.

IV. *Hódsági járás*, tizenkét községgel : Bács, Bácsordas, Bácsújfalú, Bogyán, Dernye, Hódság, Liliomos, Militics, Paripás, Pinczéd, Szentfűlöp, Vajsza. A járás területe : 113,850 kat. hold, polgári lakossága 39,697 lélek ; magyar 2919, német 21,351, tót 7296, szerb 5167, stb., magyarúl beszél 7043.

V. *Kulai járás*, kilencz községgel : Bácskeresztúr, Cservenka, Kiskér, Kuczora, Kula, Óverbász, Torzsa, Újverbász, Vepröd. A járás területe : 98,939 kat. hold, polgári lakossága : 47,205, ebből magyar 7259, német 27,092, kisorosz 8236, szerb 4269, stb. Magyarúl beszélni tud 15,773.

VI. *Palánkai járás*, tizennégy községgel : Bácsstóváros, Bácsújlak, Borócz, Bulkeszi, Dunabökény, Dunacséb, Ópalánka, Palona, Parrag, Szépliget, Szilbács, Újpalánka, Wekerlefalva. A járás területe : 96,265 kat. hold, polgári lakossága 41,158 lélek, ebből magyar 1926, német 23,767, tót 2355, szerb 11,394, stb. Magyarúl beszélni tud 4607.

VII. *Óbecsei járás*, öt községgel : Bácsföldvár, Óbecse, Péterréve, Szenttamás, Turja. A járás területe : 132,339 kat. hold ; polgári lakossága : 51,776 lélek, ebből magyar 28,905, szerb 21,645, német 1029, stb. Magyarúl beszélni tud 34,051.

VIII. *Titeli járás*, tíz községgel : Alsókabol, Dunagárdony, Felsőkabol, Káty, Mozsor, Sajkáslak, Sajkásszentiván, Tiszakálmánfalva, Titel, Tündéres.

A járás területe : 81,217 kat. hold ; polgári lakossága : 25,793 lélek, ebből magyar 3479, német 4701, szerb 17,365, stb. Magyarul beszélni tud 5211.

IX. *Topolyai járás*, nyolcz községgel : Bácsfeketehegy, Bajsa, Csantavér, Kishegyes, Kossuthfalva, Pacsér, Szeghegy, Topolya. A járás területe : 122,865 kat. hold, polgári lakossága : 50,321 lélek ; ebből magyar 39,854, német 7286, szerb 1890 stb. Magyarul beszélni tud 44,355.

X. *Újvidéki járás*, tizennégy községgel : Begecs, Dunagálos, Kiszács, Kölpény, Ófutak, Ókér, Ósóvé, Petrócz, Piros, Temerin, Tiszaistvánfalva, Újfutak, Újsóvé, Úrszentiván. A járás területe : 115,564 kat. hold ; polgári lakossága 54,479 lélek, ebből magyar 11,880, német 13,999, szerb 11,281, tót 17,136, stb. Magyarul beszélni tud 15,862.

XI. *Zentai járás*, három községgel : Ada, Martonos, Mohol. A járás területe : 104,555 kat. hold ; polgári lakossága : 44,596 lélek ; ebből magyar 36,938, szerb 7343, német 217, stb. Magyarul beszélni tud 40,078.

XII. *Zombori járás*, tizenegy községgel : Bácsgyulafalva, Bezdán, Csonoplya, Gádor, Kerény, Körtés, Küllöd, Nemesmilitics, Ószivác, Őrszállás, Újszivác. A járás területe : 119,411 kat. hold ; polgári lakossága : 46,592 lélek ; ebből magyar 15,741, német 24,378, szerb 4063 stb. Magyarul beszél 22,640.

XIII. *Zsablyai járás*, öt községgel : Boldogasszonyfalva, Csurog, Nádálja, Sajkásgyörgye, Zsablya. A járás területe : 76,508 kat. hold ; polgári lakossága : 27,978 lélek ; ebből magyar 4759, szerb 19,923, német 1809, stb. Magyarul beszél 6544.

Történelmi
fejlődés.

Bács-Bodrog vármegye történelmi fejlődését a következőkben vázoljuk, hogy a községek történetét megérthessük.

A mohácsi vész előtt három vármegye feküdt a mai Bács-Bodrog vármegye területén. A Tisza mellett Óbecsétől *Csongrád* vármegye húzódott, ettől nyugatra, Szabadkától a Dunáig és Apatintól Bajáig, sőt még ezen is fölül, *Bodrog* vármegye terült el. E kettő alatt *Bács* vármegye foglalt helyet. A mohácsi ütközet után a török az egész alsó Duna—Tisza közét felperzselt és földülta. A magyarság legnagyobbbrészt elmenekült, vagy fogságba került és szláv népek helyezkedtek el az elpusztult helységeken. A török csak 1543-ban foglalta el valóban a vármegye területét, melyet közigazgatásilag hat *nahijéra*, azaz kerületre osztott fel. De a török hódoltság ellenére egyes volt földesurak még mindig szedik az adót és a nádori hivatal is mindvégig gyakorolja adományozási jogát, jóllehet az illető helységek holfekvését illetőleg sokszor nagy tájékozatlanságot árul el. A török defterek vagy adókönyvek tanúsága szerint a vármegye területén akkor számtalan kisebb-nagyobb helységet találunk, melyeknek neveit az akkor itt lakó szerb és török népek a régi magyar nevekből gyakran a felismerhetetlenségig elferdítették. Találhatók azonban egészen új elnevezésű helységek is. A török kiűzése után annyira néptelen és pusztá volt az egész vidék, hogy Bács vármegye az 1699-ben tartott első összeírás alkalmával mindössze negyvenhét apró helységet számlált, melyekben szerbek, részben bunyevácok és sokacok laktak. Ezenkívül volt még Szabadka és a Tisza-melléki helységek, melyeket új szerb jövevényekkel betelepítvén, katonai határőrvidékekké szerveztek.

Nagy pusztítást végeztek itt később a Rákóczi-féle bosszuló hadjáratok is.

Az udvari kamara vagy kincstár a török kivonulása után az előbbi földesurak jogait figyelmen kívül hagyta, s Bács várost kivéve, az egész Bácskát földesúri joggal magának foglalta le ; egyes birtokokat idővel egyeseknek bérbe, majd meg örökáron eladott ; és hogy a néptelen vidéket ellássa munkáskezekkel, a felsőbb vármegyéből magyarokat, tótokat és kisoroszoikat telepített ide. Még nagyobb fontosságú volt az 1763-ban és 1786-ban megindult nagymérvű német betelepítés. Sok helységet kibővítettek és sok lakatlan pusztá, nevének megtartásával, virágzó faluvá lett. Az új helységek határa gyakran három-négy, sőt több elpusztult, régi falu határát egybeolvasztotta és soknak nyoma veszett, úgy hogy most már azoknak eredeti helyét kimutatni alig lehetséges. E körülmények magyarázzák meg a helységek neveinek többszöri változását és a vármegye lakosságának soknyelvű vegyületét.

A törökkori helységnevek a legújabb időkig használatban maradtak, míg nem az 1904. évi miniszteri rendelet azok nagyrésztét megmagyarosította. Van néhány újabban keletkezett község, a melyeket a vármegye az akkori miniszterekről nevezett el.

Ada. — A szerb templom és Szarvas Gábor szobra.

Ada. — Hajóállomás a Tiszán.

Alsókabol. — A görög-keleti kolostor.

Apatin. — A róm. kath. templom belseje

A vármegye községei, betűsoros rendben a következők :

Ada. Nevét a török ada (hada) szótól kapta, a mely szigetet jelent ; a község régibb nevének, *Osztrová*-nak a szláv nyelvekben szintén sziget a jelentése. A Tisza partján fekszik, Zenta alatt. A mohácsi vész előtt nyomát sem találjuk ily nevű helységnek a Bácskában, sőt a mai Ada körül akkor a régi *Asszonyfalva* terült el. Úgy látszik, hogy a helység csak a török hódoltság végével keletkezett. A *Csernovics* Arzénnel bejött szerbekkel 1694 körül benépesítve, szintén tiszai határőrvidéki katonai helység, vagy sáncz lett belőle 1702-ben, de 1717-ben már *Osztroho* néven említik. A temesi bánságnak 1723—25. évi térképén a Tiszának bácskai oldalán *Ada-Hatta* alakban szerepel. 1736-ban más okiratok is e kettős néven említik, mint határőri katonai sánczot, mely hatvankilencz határőrt tartozik kiállítani, pedig a vármegye panasza szerint 200 megadózatható egyén lakik e helységben, melyhez *Bánovcze*, *Csanadszki* és *Novoszeló* nevű puszták is tartoznak. A határőrvidék feloszlata után *Osztrova*, vagy *Ada* is a kiváltságos tiszai kerülethez tartozott, a mely 1791-ben tiszai korona-kerületté lett és csak 1848-ban kebeleztetett be Bács vármegyébe. Katholikus plébániája 1760-ban alakult, addig zentai filiális volt ; temploma 1795-ben épült. A helység neve 1800-ig *Osztrova seu Ada* volt ; 1836-ban pedig mezővárossá lett. 1870-ben megváltja magát a földesúri terhek alól. E község közelében feküdt hajdan *Peszér* falu, mely 1440-ben *Brankovics* szerb despota kezében volt. Egy évvel később azonban már a Várdai családot találjuk a birtokban. Később a község elpusztult. A jelenlegi róm. kath. templomot 1879-ben újíttatták meg. Van gör. kel. temploma is, mely 1757-ben épült. A községnek van vasúti és hajóállomása ; van posta- és távirdahivatala és állami földműves-iskolája. Ipára régi s már a múlt század elején jelentékeny volt, 1815-ben kelt a takácsok, csizmadiák és szabók, 1819-ben a kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, asztalosok és kötélgyártók czéhszabadalma. Földesura a királyi kamara volt a múlt század közepéig. Évenként háromszor tart országos vásárt. Az 1900. évi népszámláláskor a nagyközség 12,112 lelket számlált, 2166 házban. Lakóinak anyanyelve túlnyomóan magyar (9979) és szerb (1977) ; vallás szerint főképpen római katolikusok és görög keletiek. A községben *Szarvas* Gábornak, a nagy nyelvésznek, mint a község szülöttének, szobrát állították fel. Most nagyobb birtokosok *Engelmann* Zsigmond dr., *Engelmann* Adolf, *Kovacevics* Radivoj, *Fischer* Lipót, *Markovics* Szimó, *Ofner* Ignác. A község lakossága olvasó- és jótékonycélú egyleteket tart fenn, vannak pénzügyezetei is. A határrészek nevei között érdekesebbek a Tatárszelo, Budzsák, Tornynos. Hozzá tartoznak Oromvég és Tornynos tanyák.

Alsókabol, a vármegye délkeleti sarkában, Újvidék és Pétervárad közelében fekszik. Azelőtt *Alsókovil*, hajdan pedig *Kabol* volt a neve. 1301-ben a bácsmegyei Barlad szomszédja gyanánt említik. A Kabol névre nézve Bél Mátyás azt állítja, hogy a magyarok Kobolt-nak, a szlávok Kobilának mondják, s hogy lovat jelent, mert a monda szerint itt botlott meg Attila lova! 1308-ban Sebesszeg határjárásánál *Koboli* Györgyöt és Andrást említik, mint bácsvármegyei nemeseket. 1316-ból Csánki említi Kabwl-t. 1439-ben és 1454-ben ugyanily néven fordul elő Csánkinál. 1454-ben Péterfi de Macedonia elzálogosította a Gimesi Forgácsoknak. 1486-ban a bácsmegyei *Kaboldot* a Bazini Grófok ellenére a király a káptalannak ítéli oda. Szerémi György emlékiratában azt mondja, Kobol-ban Remete Pál szerzetének klastroma állott, mely 1528-ban már elpusztult. Oláh Miklós 1536-ban szintén említi *Cabol*-t („deinde Kysdi, Cabol et aliae arces). A török defterek a titeli nahijében *Kobilat* 1554-ben hét, 1570 körül 22 és 1590-ben 38 adózó házzal említik. Marsigli 1690. évi térképén feltünteti Kobilá falut s mellette a szerb monostort. 1697 augusztusban Jenő herczeg Kobilban tartózkodott és jelentést is írt a vidékről. Az 1702. évi kincstári birtokok összeírásánál Kobilla bérbirtokként szerepel. 1728-ban közvetlenül mellette találjuk Felsőkovil kincstári falút. Ugyanez évben Alsókobil már határőrvidéki sánczként fordul elő és egy gyalogos meg egy lovas százada volt. Kapitányát Vászónak nevezték. Ide tartozott a falu területének fele, a zárda és három pusztá, ú. m. Szentiván, Berladin, Miklosevác. 1731-ben a vármegye panaszolja, hogy Kobilá katonai sáncz az előző években magához ragadta Maliszentiván, Becskerek és Kralovcze kincstári pusztákat, továbbá Kobilá (Felsőkovil) és Gardinovác kincstári falvaknak nagy részét.

Ada.

Alsókabol.

7140 körül ismét a vármegye panaszából tudjuk, hogy Cobila város (oppidum) katonai sáncz, a mely száz katonát állít ki és négyszáz adófizető lakosa van. Hét pusztá tartozik hozzá, de ebből csak Szentivánt, Belladint, Miklosicsot és Gralovesét ismerjük. 1745-ben a dunai határőrvidekből a szegedibe tették át Kobilt. 1750-ben is sáncz maradt, mert csajkásnak szánták; 1752-ben azonban egyelőre a vármegyének adták át. 1769-ben mind a két Kovil helységet a csajkás szervezetbe sorozták be, míg végre 1873-ban ismét a vármegye kebelébe került. Az Alsókovil melletti gör. kel. szerb monostorról a szerb hagyomány azt tartja, hogy szt. Száva alapította 1237 körül; más verzió szerint azonban a XV. században a bevándorló szerbeket kísérő szerzetesek építették, úgy mint a többi szerémi klastromokat. Csakhogy ezek a szerbek a Szerémségben és a temesi vidéken telepedtek meg, Bácskában pedig ez időtájt alig két-három szerb birtokos család ismeretes. E klastrom is valószínűleg csak a XVI. század elején épülhetett, a midőn a szerbek Bácskában nagyobb számmal telepedtek le. Az sem lehetetlen, hogy a szerb kalugyerek a Szerémi György által említett monostort foglalták el, a mint az Bátmonostornál is történt. Csak az bizonyos, hogy a monostor a török korban már fennállott. Alsókobil község határa 7557 kat. hold. A nagyobb birtokosok a zárdá, *Marodits* Axent, *Spir* a Demeter, *Petrovits* Koszta és *Petrovits* Teodor. Az 1904. évi miniszteri rendelet szerint a községnek idővel Kovilra átváltozott névalakját ismét a régi *Kabolra* változtatták vissza. Kabol vidéke igen nevezetes madárkiköltő hely. Az 1900. évi népszámláláskor itt 2003 lélek volt 395 házban és pedig anyanyelv szerint 208 magyar, 77 német, 1697 szerb. Vallás szerint 240 róm. kath., 1665 gör. kel., 29 ág. ev., 18 ref., 42 izr. A gör. kel. templomot 1851-ben s a r. kath. imaházat 1891-ben építették. A lakosság olvasókört tart fenn. Van itt egy gőzmalom, a mely *Marcsikits* Istváné, ez látja el a falut villamosvilágítással; van téglagyár, a mely *Laux* Péteré. Határában a *kaboli zárdá*. A mai Kabol vidékén már az Anjou-korban ismernek egy *Batlad* nevű helyet, mely a XV. században szereplő Barladi család névadó birtoka volt. Első okleveles nyomát 1301-ben találjuk, a mikor Licheert fia István zálogjogon visszaszerzi ezt a régi jószágát, a melyet Miklós comes fia Moys vásárolt meg tőle. A Barladi családról a XIV. században több adatunk is van; így oklevél említi 1339-ben az e családbeli Péter fiát Miklóst, majd 1348-ban Herbord fiát Márkust, a ki Tóttós László ügyvivője volt. Ebből a családból ismerünk 1437-ben egy Barladi nevű királyi embert is. A mohácsi vész után a falu még fennállott, mert az 1553. évi defter is megemlékezik róla s Barladin névvel a titeli náhiyébe sorozza két fizető és négy nem fizető házzal; 1570-ben és 1590-ben tizenként házzal Preladin néven említik a defterek. Újabban, 1728-ban, a kovili katonai sánczhoz tartozó pusztá volt.

Apatin.

Apatin. A mai Apatin nevű város a Rákvice nevű Dunaág mellett épült, s most már közvetlenül a Duna mellett fekszik. Hogy a Rákvice és a Duna által alkotott sziget volt-e a régi *Obada*, a melyet Szent István király már 1011-ben a veszprémi völgyi apáczáknak adományozott és a melytől a későbbi *Apáti* és a mai *Apatin* nevét nyerte, az még eldöntetlen. (A XII. század óta egy *Apos* vagy *Opus* helység neve is fordul elő, egész a XVI. század közepéig, melylyel együtt említik a szomszédos Apátit is). Apáti első ízben 1350-ben Bodrog vármegyében fordul elő a kalocsai érsek birtokaként, a honnan az érsek tisztje birtokháborítást követ el Valferben és Asszonyfalvában. Előfordul még 1391-ben (Zichy okmt. IV. 468.) 1401-ben (U. o. V. 248.) 1408-ban (U. o. V. 561.) és 1446-ban. — 1413-ban az érseknek Apáthiban lakó tisztjei, máskor az apáti és darvasi jobbágysági tettek nagy kárt *Tóttós* Lászlónak *Valfer* nevű szomszéd birtokán. Megjegyzendő, hogy Darvas nevű falu már a XIII. század elején állott, s habár a török hódoltság elején elpusztult, neve még ma is él az apatini határban, a hol a várostól délre a Darvas völgy vagy árok tartotta fenn emléket. 1438 és 48 között az oklevelek az érsek birtokaként említik. Ugyancsak Apatin határában volt *Valfer* is, melyet az egykorú oklevelek 1401-ben és 1466-ban a *Tóttós* család birtokaként emlegetnek. Ez időtájt a Szántai *Marhártiaknak* is van benne részük. Később aztán a *Várdaiaké* lett. 1522-ben Apos és Aranyánnal együtt érseki várakként említik. 1490-ben Várdai Péter érsek levelei gyakran említik Apátit a kalocsai érsek birtokaként, melynek az óbudai apáczáknak szomszédos *Újfalu* helységétől sok birtokháborítást kellett elszenvednie. Az apátiai Geréb Péter országbírónak veresmarti tiszteitől is sok

kárt szenvedtek. 1514-ben Bánfi Jakab Apatinnál érte utól és verte meg a Temesvárról menekülő Lőrincz pap és Hosszú Antal pórcsapatait. (Magy. Encycl. III. 451.) Oláh Miklós 1536-ban írt *Hungaria* című művében a Duna melletti helységek között említi. A török defterek is felsorolják a zombori nahijében, de már *Opatin* névvel. 1553-ban egy fizető és négy nem fizető háza volt. A törökkori magyarországi térképeken is rendszeren fel van tüntetve Bodrog alatt, a Duna mellett Apáti is. *Marsigli* is feltünteti Apatint, az 1690-es években készült térképén. Bács vármegyének 1699. évi első összeírásában azonban Apatin már nem szerepel, hanem helyette a tőszomszéd Bukcsinovics fejlődött ki faluvá, míg Apatin és Aranyos pusztán maradtak és az egész vármegye területével a magy. kir. kincstár birtokába kerültek. Bukcsinovics azonban veszedelmes rablófészekké lett, miért is a kir. kamara elhatározta, hogy mellette új német falut telepít és a bukcsinovai ráczokat kiszorítja a szomszédságból. 1742-ben csakugyan költözködni is kezdtek, 1750—52-ben pedig végképpen Sztapárra mentek át. 1749-ben *Grassalkovics* kamarai elnök Apatin pusztára az említett falu tőszomszédságában német iparosokat telepített le. Az új helység népessége és jóléte oly rohamosan emelkedett, hogy 1755-ben mezővárossá lett, egy heti és négy országos vásárral. A múlt században posztó és papirgyára is volt. Cothman k. tanácsos szerint, a ki a Bácska telepítését épen Apatinból intézte, 1763-ban már 500 háznál több volt itt és a helységnek valóban városi jellege volt. 1772. július 26-án hozták be az *urbarium*-ot, mely szerint az eddig is Apatinhoz tartozó puszták most úrbérileg a város határába olvadtak. Ezek éjszak felől *Aranyos* és *Kisbresztovác* részben, a város alatt *Bukcsinovics*, délkelet felől *Grabovác* és részben *Lapcsevo* (Lapsova.) A város alatt levő dunai szigetek nem tartoznak a város határába, de az ezek alatt a Duna és a *Fischwasser* nevű értől alkotott *Nagykandlia* nevű erdős mocsár Apatinhoz való. A *Nagykandlia* alatt, a Dráva-torkolattal szemben levő *Kiskandlia* is, eleintén Apatiné volt, de Redl kamarai adminisztrátor 1762-ben mindkét Kandliát elvevén a várostól, azokat uradalmi kaszálóknak használta; később a szontaiak foglalták el a két Kandliát. Apatin panaszára az úriszék 1780-ban a két fél között felosztotta. 1836-ban Apatin mezővárosban 895 házban 7281 volt a lakosok száma. Apatin lakossága szorgalmas és takarékos s így vagyonos is. Nemcsak földműveléssel, hanem a legkülönbözőbb iparágakkal is foglalkozik. Ezek közül nevezetesebbek a kendertermelés, harisnyakötés, tégl- és cserépszindely-gyártás, selyemtenyésztes, kosárfonás, szalmakalapkészítés és faczipógyártás. A kosárfonást nagy szövetkezet vezeti, a mely állandóan 150—200 munkást foglalkoztat. A halászat Orsovától Mohácsig nagyrészt apatiniak kezében van. A város sokat szenvedett a Duna áradásaitól és ezért hatalmas védőtöltésekkel kellett megvédeni. 1868-ban nagy tűzvész pusztított a városban; 1876-ban pedig nagy árvíz öntötte el a határt. Apatin régebbi pecsétai az 1751. évet tüntetik fel, azt az időpontot, melyben a város szervezetet kapott. Védőszentje Nepomuki Szent János, a kit a pecsétek különböző vésetei más-más alakban tüntetnek fel. A legrégebbi vésetű pecséten Szent János jobbjaiban keresztet, baljában pálmaágot tart, fejét csillagok veszik körül, két oldalán az évszám 1751, fölötte csak *Apten* áll a körírásban. A második az 1770-es évekből is ilyen, csak a körírás teljesebb: *Sig. Ro. C. Oppidi Apathin 1751*. A következő évtizedben használt pecsét a prágai jelenetet tünteti fel, a midőn a cseh király Szent Jánost a hídról a folyóba vettette. A körírás az előbbi maradt. A század elején ismét új vésetű pecsétet használtak, mely a legrégebbhez hasonlít, az utóbbiak köríratával. — Apatinban van az ú. n. római sánczok kiinduló pontja; azonkívül található a határban negyven-ötven kisebb halom. Ezeket Cziráky Gyula vizsgálta meg és egy földvár maradványaira is akadt. Ipara már a XVIII. században is jelentékeny volt. A következő céh-szabadalmakat ismerjük itt: 1770-ben az ácsok, kőfaragók, cserepesek, asztalosok, esztergályosok, üvegesek, puskamívesek, fürdősök, csizmadiák, vargák, lakatosok, nyereggyártók, kádárok, kerékgyártók, szegmívesek, kovácsok, magyar és német kalaposok, mészárosok, serfőzők, szappanosok, szíjgyártók, timárok, bádogosok, óöntők, rézmívesek, tűcsinálók, posztócsinálók, takácsok, harisnyakötők, hálófonók, festők, nyírók, szabók, gombkötők, szűcsök és keztyűsők; 1817-ben a molnárok és pékek, vargák, csizmadiák, kovácsok, kerékgyártók, kádárok, mészárosok, serfőzők, szabók, gombkötők, szűcsök, keztyűsők,

takácsok, posztósok, harisnyakötők, festők, posztónyírók, ácsok, kőművesek, asztalosok és lakatosok; 1829-ből a kötélverők; 1830-ban a halászok kaptak czéhszabadalmat. A XIX. század közepéig egyik jelentékenyebb helye volt a bácskai kamarális uradalmaknak. Itt őrizték a kamarai rabokat. Az 1900. évi népszámláláskor Apatinban volt 13,940 lélek 2662 házban. Anyanyelv szerint volt 1569 magyar, 12,115 német, a többi vegyes. Vallás szerint túlnyomóan róm. katolikusok. A község területe 21,189 kat. hold. Székhelye a járásbírósnak, szolgabírói hivatalnak és a kir. közjegyzőségnek. Magy. kir. erdőhivatala alatt a bezdáni, doroszlói, palánkai és újvidéki kincstári erdőgondnokság áll. Továbbá polgári iskola, kath. legényegylet, polgári kaszinó, szabad liceum-egyesület, Casino-egyesület és két német hetilap áll a város kulturális szolgálatában. Van itt r. kath. templom, a mely 1798-ban épült. Legnagyobb birtokosa a m. kir. kincstár. Van itt asztalos-gyár, a mely *Konrád* János és társáé. Egész kis telepet alkotnak a téglakemenczék, 39 van egymáshoz közel a falu határában. A Rauberwald határrészről beszélnek, hogy ott még egy századdal ezelőtt nagy erdő volt, a melyben rablók tanyáztak. A határ északi részén, a községtől kb. három-négy kilométernyire, az úgynevezett Varasfok-magaslat dunamenti partján a múlt század negyvenes éveiben még nagykiterjedésű romok jelölték az egykori érseki vár helyét. Egy templom alapja itt sokáig tisztán kivehető volt. A romok alól számos sírboltot is tépett föl a Duna. A romok anyaga jórészt római téglákból állott, ezeket valószínűleg a közeli kisköszegi római sánczokból vették. Itt végződnek a római sánczok s talán valami váracská is lehetett itt. A romok területén, valamint a római sánczoknak az apatini határban levő részén csaknem az összes római császárok idejéből találtak már érmekeket. A község határa régi idők óta megtelepült hely. A már említettekén kívül, több jelentékeny helységről tudunk, a mely elpusztult s területe a mai apatini határba olvadt be. Ezek *Apos*, Asszonyfalva és Bukcsinovics, Szentmárton, Szentkirály, Gyertyános és Kaplon. A fent már említett *Apos*-ról legrégebbi adatunk III. Béla király korából való, a mikor *villa hysma-elitarum de Opus* alakban szerepel. A következő században, 1206-ban, Szond északi szomszédjaként, a Duna mellett, említetik *villa Saracenorum Opus*. Az izmaelítai falujaként szerepel 1231-ben. A XIV. században felbukkan egy *Oposi* nevű nemes, Paulus de Opos, a ki 1338-ban több évre pápai dézsmát fizetett; alighanem birtoka is volt ebben a faluban, a mely névadó helysége volt. Okleveles említést találunk 1401-ben aposi vendégekről és 1450-ben magáról a helységről is, melynek egy részét 1455-ben *Doroszlai* László nyert el királyi adományúl. A község földesura azonban 1447 és 1448. évi oklevelek szerint a kalocsa-i érsek volt, őt említi 1401-ben is oklevél. Ugyane század végén, 1492-ben, a *Doroszlai Kis* család jószágá is ismeretes, melyet Kis István ez évben a rokonának, *Hidegkúti* Mátyás atyai vármagynak adott. Ezt a birtokát ruházást II. Ulászló király is megerősítette és ebben az okiratban *Hidegkúti*, *Doroszlai Bagdi* Mátyás néven szerepel. Az 1522. évi tizedlajstromban találunk utólszor említést a faluról. A bodrogvármegyei *Asszonyfalva* község a mai Apatin határában terült el. Ezt már a XIV. században ismerjük, a mikor a *Rád* nemzetségbeli *Béri* István fiának, Leukusnak volt itt birtoka. Leukustól a szomszédai elfoglalták; de 1336-ban Erzsébet királyné rendeletére az neki visszaadott. Eredetileg a veszprémi püspökség birtokai közé tartozott és attól szerezte Leukus, a ki — látván, hogy a szomszédai ellen nem védekezhet — 1338-ban öt márkáért ismét visszaadta a veszprémi püspöknek. Szomszédai voltak: kelet és észak felől a csepsi (Chebci) urak, nyugatról a váradi apát, dél felől pedig a titeli prépost és Joachim bán fia János. Ugyanez időben birtoka volt itt még *Csitár* Lőrincznek is, a ki 1337-ben panaszt emel *Finta* fia Leőkös és *Pósa* fia Péter ellen, mert jobbágyságot megtámadták. 1339-ben *Csitár* Lőrincz fia Miklós panasolja a rajta esett sérelmet, melynek Péter fia Pető csőregi várnagy az okozója. Az adatok összegezéséből mind világossabban kitűnik, hogy Asszonyfalva földesura *Csitár* Miklós volt; 1377-ben az érsek engedelmével kápolnát is építtetett a faluban és azt szent Dorottya tiszteletére szenteltette fel. 1401-ben már a *Tóttös* László kezén találjuk a birtokot, a kit 1417-ben Zsigmond király védelmébe is fogadott István szerb despota ellenében, a ki őt birtokában megtámadta. *Tóttös* birtokaként említik Asszonyfalvát 1423-ban, 1438-ban is az okleveles följegyzések. 1439-ben *Tóttös* Zászló ezt a jószágát rokonának, *Gunya* Mihálynak engedte

át életfogytiglan való használatra; de Gunya már a következő esztendőben elhalt és a birtokot ismét Tóttös vette át, száz aranyat kénálván Gunya özvegyének, a mit az nem fogadott el. 1456-ban is Tóttös uralta a falut. Tóttös később *Várdai* István kalocsai érsekkel kötött örökösödési szerződést, melynek alapján 1466-ban, Tóttös László halála után, a birtok csakugyan a Várdaiak kezére jutott. A Várdai család tagjai a török uralom idején is fenntartották jogaikat e birtokot illetőleg és 1574-ben óvást is emeltek annak elidegenítése ellen. *Bukcsinovics* község a Duna partján feküdt, Apatin alatt s Krieger Sámuelnek a XVII. század végén készült, térképén fel is van tüntetve. Abban az időben a bácsi prépostság birtoka volt, de 1543-ból is van róla említés. Rendesen szerepel a vármegyei összeírásokban is; így 1699-ben 24 gazdát írtak itt össze, 1715-ben pedig huszonhét adózót, 1722-ben már 72 és 1727-ben 153 adófizetője volt a falunak; a következő évben pedig 288. Szerb települtek faluja volt ez, melynek 1740-ben már két papja volt. Abban az időben számos panasz volt a falu lakosságá ellen, mely az egész környéket rettegésben tartotta a Dunán való kalózkodásaival; ennek következtében Mária Terézia királynő az egész falu népét áttelepítette a Dunától távolabb fekvő falvakba, mint Kulára és Sztapárra. 1748-ban még szerepelt a falu, azután megszűnt. Egy 1762-ből való térkép már csak az egykori templom helyét tünteti fel. — *Szentmárton* ugyancsak Apatin közelében feküdt. 1422-ben találjuk első nyomát, a mikor az *Alpári* család van itt említve. Ugyanekkor szerepel a Szentmártoni *Fodor* család nevében is. Úgy látszik, hogy a *Maróthi*-aknak is volt itt birtokuk, melyet a szomszédos Aranyáni *Pap* családtól szereztek, mely birtok azonban e család kihaltá után, 1477-ben, a *Báthoryakra* szállott. 1441-ben a *Ripaki* család is szerez itt részeket Maróthi Lászlótól; 1464-ben a *Garaiakkal* is találkoztunk itt, de 1483—84-ben csak a bácsi kisprépostság az egyedüli ura. Később nyoma veszett. — *Szentkirály* valahol Apatin és Szond között feküdt. 1391-ben már érseki birtok. 1434-ben igényt tart rá a *Monostori* család is. 1456-ban Szent-Királyi nevű nemes család nevében is szerepel. Későbbi sorsa Buki (Dunabökény) községével volt azonos. — *Kaplan* község még 1503-ban az érsek birtokaként van említve és ugyanakkor még *Gyertyános* is. — Apatinnak van postája, távírója, távbeszélője és két hajóállomása Vasúti állomása Bácsszentiván.

Bács. Bács város, vagy inkább vára — a róla elnevezett vármegye ősi székhelye — ősrégi, híres hely, a melyet neve tanúsága szerint is már lakott s erődített helynek találtak a honfoglaló magyarok. A bács szó t. i. a szláv nyelvben — a honnan a magyarba is átment, — juhászt jelent. Stelzer római eredetűnek tartja a telepet, a mit a Henszelmann ásatásaival napfényre hozott sok római téglá és faragott kő is bizonyítani látszik. De Bács régi iratokban szláv férfinév is volt. Tehát a szlávoknak egy nevezetesebb telepe állhatott itt, melyet a magyarok elfoglalván, nevét is megtartották és a róla nevezett Bács vármegyének katonai és közigazgatási középpontjává tették. Bácsnak egyházi tekintetben is nevezetes szerepe jutott, a midőn többször hosszabb-rövidebb időre érseki székhely volt. Pray véleménye szerint a bácsi püspökséget már Szent István alapította és Szent László érsekségre emelte, de okiratok ezt a feltevést nem támogatják. Első okleveles említése 1094-ből való. A zágrábi püspökség alapító levele ugyanis Fábián bácsi érsekről tesz említést, kinek halála után csak 1124—1130-ból ismerünk más bácsi érseket: Gergelyt és 1134-ből, egyzersmind az utolsót, Ferenczet; 1229 óta már szerémi püspökség is volt, a mely a kalocsai érseki megyéből hasított ki, s így külön bácsi püspökségnek nem találjuk helyét. Egy 1266. évi pápai irat először említi a kalocsai és bácsi egyházak egyesítését; de hogy már azelőtt is egyesítve voltak, mutatják az 1233. és 1234. évi okiratok is, a hol a kalocsai érsek intézkedik Bács városban. Feltűnő, hogy az 1093. évi adatot leszámítva, külön bácsi és külön kalocsai érseket egy időben nem ismerünk; az említett három bácsi érsek idejében nem volt egyzersmind kalocsai püspök, s viszont a közbeeső években (1096., 1103—1113.) csak kalocsait találunk, de nem egyzersmind bácsit is, 1135 óta pedig csak kalocsai érsekkel találkozunk, csak hogy Mikó felváltva majd kalocsai (1156 és 1169-ben) majd ismét (1169-ben) bácsi érseknek vallja magát, így később András kalocsai érsek is 1179-ben bácsi érseknek. Kalocsa az egyházmegye szélén feküdt és idegen papi birtokok között, valószínűleg csak ideiglenes székhely lehetett, a mely később az alkalmasabb s jobban a középpont-

Bács.

ban fekvő Bács városba helyezettett át, olyképp azonban, hogy a székes káptalan Kalocsán maradt és Bácsban is külön káptalant szerveztek. 1135-ben az érseki székhelyet — eleintén még csak felváltva, de később végképpen — ismét Kalocsára tették át, de Bácsban továbbra is fennállott a külön székes-káptalan. 1184-ben kelt okirat (Fejér, Cod. dipl. III. 217.) is még határozottan említi a kalocsai érsekről, hogy székhelye Bácsban van. A két egyházmegye tulajdonképpen azonossága és egysége két székhelylyel és két székes káptalannal épp úgy vitás kérdés, mint a Szent Istvántól alapított külön bácsi érsekség fennállása. A bácsi érsekséggel kétségtelenül egykorú volt a Szent Pál apostolról címzett bácsi prépostság és székeskáptalan, mely az érseki székhely áttétele után is itt maradt. Első felemlítését és tagjai névsorát egy 1158. évi okirattól ismerjük, azonkívül hiteles helyként számos kiadványában adott jelt életéről és működéséről. Palisnai György 1526-ban a mohácsi csatatéren esett el, utána pedig Egreusi Lőrincz lett a nagyprépost. Nevezetes az 1252. évi eredeti kiadvány az országos levéltárban a melyen nagyobb alakú függő pecsétje is megvan: Szent Pál apostol, jobbában karddal, baljában könyvvel. Kisebb alakú pecsétje 1361-ből való. A bácsi prépostok közül többnek a neve fennmaradt, így a bácsi káptalanhoz 1346-ban a bácsi, a szegedi és a szerémi főesperesség tartozott. 1497. egy nagy- és 1483—4. egy kisprépost említetik, máskor mindig csak egyszerűen prépostról van szó. A török hódoltság után a bácsi prépost címét is újra felelevenítették és különféle egyházmegyei kanonokok kapták. 1738 óta egy kalocsai kanonoksághoz volt kötve. 1764-ben Mária Terézia a kinevezési jogot a kalocsai érsekre ruházta, de egy 1776. évi királyi rendelet e jogot újból megszüntette s az ötödik kanonoki álláshoz kötötte e címet: praepos. minor de Bach. A bácsi székesegyház felkutatására Haynald érsek 1870-ben ásatásokat rendeztetett. A bácsi templom, mely Szent Pál apostolnak volt szentelve, 1351-ben a bácsi káptalantól kiadott sok birtoklevéllel együtt elégett. A király 1355-ben a káptalan birtokait s jogait megújítja. Bizonyos, hogy e helység már Szent István király alatt is nevezetes hely volt. A Szent István- vagy Szent László-korabeli székesegyház alapfalait Henszlmann 1872-ben nem a vár udvarában, hanem ettől távol, a várostól keletre, a mostani köztemetőben találta meg. Fennáll még ma is a vármegye legrégibb középkori épületeimlékeként, bár újabb építésekkel eredeti szépségéből sokat veszített, a bácsi Kapistranus Ferencz-rendiek mostani temploma, a mely Henszlmann szerint valószínűleg az 1241 utáni évekből, de még 1300 előtről való. Ezzel kapcsolatban állott bizonyára egy zárda is, a mely azonban gyarlóbb anyagból lévén építve, több ízben elpusztult. E zárda eredetileg a templáriusoké volt. 1301 óta a minoritáké. A XV. század közepe táján a Szent Ferencz-rendieké lett. A mohácsi vész után elpusztult. A törökök engedelmevel bosnyák barátok építették itt fel hajlékukat; 1687-ben újra elpusztulván, 1699-ben ismét felépítik, mígnem a Rákóczi-féle hadjáratokban újra lakatlanná lett. Ezután 1715-ben Ferencz-rendi barátok ismét lakhatóvá tették és a templomot is kiigazították. A mostani zárda 1734-től 1740-ig épült. A templomot 1832-ben az érsek s a hívek újra építették. Bács város másik nevezetessége, a mely már csak romokban regélhet a régi idők viharairól, a vár, a mely a várostól nyugatra fekszik. A városból kapun át juthatni oda. Henszlmann 1870. évi ásatásaiból következtetve, a bácsi vár nagyobb erődítés középpontja lehetett, melyet félórányi távolságban nagy körvonallal árkok, sánczok és előretolt őrtornyok védtek. A sánczok egyes részei ma is láthatók és a Szent Antal kápolnánál a bökényi út mellett ily őrtorony romjait is megtalálta Henszlmann. A város a bácsi, illetőleg a kalocsai érsek birtoka volt. Azonban Róbert Károly király, az érseki székhely üresedését felhasználván, 1338—42 között a maga részére kezeltette s bizonyosan akkor építtette újból a várat, mint országos védvárat, a szerb király ellen. A XV. század végén Várdai II. Péter, a ki sokat lakott itt, újból fölépíttette és megerősítette, a Mosztongát kimélyítette és czélszerűen a vár védelmére alkalmazta. Az újítást és építést Tomori érsek fejezte be. A török korban török helyőrség lakott benne, azután császári csapatok voltak itt. 1705-ben Rákóczi emberei beveszik és romba dől. Bács város és a vármegye neve már a legrégibb időkben szerepel. Az első Árpád-házi királyok korában igen sokszor találkozunk a nevével. A sok közül említésre méltó adat pl., hogy 1158-ban II. Géza király, Bácsban töltvén a húsvéti ünnepeket, itt újítja meg a pécsváradi apátság megégett kiváltsággle-

veleit. 1164-ben Manuel görög császár III. István ellen vonúl seregével, Kő (Bánostor) fölött átkel a Dunán és Bács ellen megy. A király a cseheket hívja segítségül s ezek pusztítva vonúlnak le Bácsig. Mánuel erre visszavonúl s átkel a Dunán. 1234-ben Gergely pápa intézkedik, a kalocsai érsektől Bácsban a betegek és szegények részére régebben épített menedékhely ügyében. Uralkodóink közül is többen megfordultak itt. 1462-ben Mátyás király országgyűlést hirdetett Bács városába (oppidum); de az odautazásban akadályoztatván, a gyűlést Budán tartotta meg. 1464-ben Bácsban volt Mátyás király és ítéletet hozott a Zvornignál fellázadt katonák fölött. Ulászló király szintén húzamosabb ideig tartózkodott, az érsek vendégeként, a bácsi várban. 1499 októberében itt tartották meg azt az országgyűlést, a mely a török háború ellen nyilatkozott s november elején már mintegy tizenkétezer ember állott fegyverben Bács alatt. Az országos levéltárban 1507-ben kelt érdekes okiratot őriznek: Bács város adóslevelét, mely szerint e város egy budai zsidótól 340 aranyforintot vett kölcsön. Ez iraton ott a város pecsétje: várbástya, körülötte e felírás: „Civitas Bach“. A mohácsi csata után, szept. 29-én a szultán Bács várát is bevette, a várost felgyújtotta és kirabolta. A török defterekben Bács várost 1554-ben három fizető s hét nem fizető házzal, 1580-ban 18, 1590-ben 15 fizető házzal sorolják fel. Ez időben a császári csapatok többször becsaptak a török területre, így 1567-ben is panasolja a török basa, hogy Titelig kalandoznak s hogy Bácsban is prédálnak. A XVII. század elejéről való török térkép felemlíti Bácsot is, mint Szapolyai erdélyrészi királyságának nagy városát. Valószínű, hogy ezután Bács egyidőre a császáriak kezébe került, mert egy 1604 szeptember 12-én kelt adat szerint, Bácsból a magyar őrség kivonúlt a vezérbasa előtt s löporral felvetve a várat, azt pusztán hagyta. A törökök után, 1686-ban, első betelepedőkként, sokaczkok jöttek Boszniából, Alsótuzla vidékéről. Az őket kísérő barátok gradovai templomuk Mária képét és a klastrom több könyvét is magukkal hozták. Ez időben Bács ismét helyőrséget kapott az új betelepülő népekből s kapitánya Vidákovics György lett, a ki 1690-ben Bács várában levő házacskájára nézve felmentést kapott a katonaszállásolás alól. 1704-ben Rákóczinak itt száguldozó csapatai a várat felgyújtották, 1705-ben Fluk császári várkapitány végképpen lerontatta s ma csak romjai állanak még. 1842-ben Rudics József főispán felszólítására Klobusiczky érsek némi intézkedéseket tesz, hogy a romokat a további pusztulástól megóvjá. Talán a Rákóczi-féle hadjáratok következtében fogyott meg e város lakossága is, mert 1715-ben csak 29 adófizetője volt, de csakhamar újra megnépesedett s 1719-ben mezőváros lett négy országos- és egy hetivásár-joggal. 1720 körül Bács várost és környékét, mint az érsekség régi birtokát, az újszerményi bizottság ismét az érseknek ítélte oda. A város népe eleintén az érsek rendelkezései szerint tartozott földesúri adózásait végezni. Csak 1752-ben kötött az érsek úrbéri szerződést a jobbágyokkal s ez 1758-ban újítatott meg. 1770 október havában kapott a város Mandra és Felity nevű pusztaival állandó urbáriumot. Batthyány József érsek is sokat fáradozott (1760—1776) a város újabb rendezése és csinosítása körül. 1826-ban úrbéri felmérés és rendezés volt Bácsban, a hol az érsek a régi 80 telken kívül még 40 telket osztatott ki. 1823-ban és 1853-ban a várost nagy vízáradás rongálta meg, mely idő alatt 2000 hold földet a vármegye segélyével mentesítettek. Balog György bácsi plébános 1867-ben kiadott „A bácsi plébánia 100 éves emléke“ című művében azt mondja, hogy Bács most elhagyott s igénytelen mezőváros; éjszak, nyugat és dél felől az eliszaposodott s csak tavasszal lomhán folyó Mosztonga mocsártól van félkörben, a Derzsa mocsártól pedig keletről körülvéve, úgy hogy mindenfelől csak fahidakon juthatni a városba. Földjei gyöngék, bora könnyű kerti bor, kereskedése nincs. Lakosai földműveléssel s marhatenyésztéssel foglalkoznak s az iparosok is földművelők lévén, jóformán csak télen űzik mesterségüket. Meg kell még röviden emlékeznünk a bácsi uradalomról. Az 1784. évi összeírás szerint az érsekség bácsi uradalmához tartozik *Bács* mezőváros, a külön kezelés alatt álló váraljai lakosok, továbbá *Dernye* és *Bácsújfalú* falvak és a *Szentantal* nevű terület. A plébánia-templomot gróf *Batthyány* József kalocsai érsek építtette 1773—80 között. A község dülönevei közül felemlítésre méltó a Felity dülő, mely a félegyházi prépostság nevét őrzi, továbbá a Klétics dülő, melynek eredeti „ecclesia“ nevét a törökök ferdítették így el, és végül a Bila

Zrkva dülő, mely fehér templomot jelent. Azonkívül ide tartoznak Érsekföld és Tomori puszták. Ipára jelentékeny volt s 1828-ban a következő mesteremberek kaptak új, vagy megújított czéhszabadalomlevelet: szabók, csizmadiák, fazekasok, szíjgyártók, szűcsök, vargák, a gombkötő egyesült magyar czéh, a német kádár, a kerékgyártó, kovács, lakatos, asztalos, kalapos, harisnyakötő, tímár, üveges, kőműves, varga, takács, szabó, szappanos, pék, kötélgyártó, festő és a molnár czéhek. 1900-ban volt Bácsban 4336 lélek 735 házban. Anyanyelv szerint 1897 német, 1413 sokacz, 925 magyar, 49 szerb, 48 tót, 3 horvát, egy oláh. Vallás szerint: 4204 róm. kath., 59 görög keleti, 22 ág. ev., 5 görög katolikus, 4 ref., 42 zsidó. A város területe 18041 kat. hold, melyből az 1893. évi kimutatás szerint 18013 hold az érsekségé, a községnek 1551 hold területe van. Van négy országos vásárja és több egyesülete, ú. m. polgári kaszinó, olvasóköri, földművelési és temetkezési egyesület. Van postája, távírója és vasúti állomása. Bács vidékén egész sereg elpusztult község emlékét tartják fenn az oklevelek. Így a hajdani Dál falu mellett jelentős nemesi birtok lehetett a mohácsi vész előtt *Aracs* község. Igazolja ezt sok családi följegyzés. Névadó helysége volt az *Aracsai* családnak, mely a XV. és XVI. század több oklevelében szerepel. Így 1464-ben és 1504-ben. A vármegye egyik országgyűlési követe 1505-ben, Ferencz, szintén e családbeli. A XV. században más családokra is akadunk a melyek *Aracsai* előnevükkel innen származóknak vallják magukat, így 1454-ben az *Aracsai Zoltay* család, melynek egyik leszármazotta, Ferencz, 1505-ben követe volt a vármegyének, vagy azonos az említett *Aracsai* Ferencz követel. A XV. század derekán más családokról is találunk okleveles említést: 1461-ben a *Feketék*, 1469-ben a *Fodorok* és később, 1478-ban a *Búza* család használja az *Aracsai* előnevet. 1504-ben alighanem birtokos volt itt az *Aracsai Bakács* család is, az *Aracsai Kún* és az *Aracsai Domokosi* családokkal együtt. — Itt feküdt valahol *Gőző* község is, melyről egy másik elpusztult községnél, Nagyálcánál is szó esik. A XV. században a *Porkoláb* családé volt. P. Tamásnak azonban magva szakadván, 1461-ben *Szilágyi* Erzsébet kapta. — *Derecskéről* már 1346-ban találunk feljegyzést, 1369-ig részben a Kapucsi *Figedieké* volt. 1469-ben a *Derecskei* család is szerepel. — Nem messze innen feküdt *Derzs*, vagy *Derzsfalva*, a derzsi prépostság fészke, melyről már 1328-ban találunk okleveles említést. 1414-ben a *Kapolcsi* család az ura. 1422-ben a *Derzsfalvi* család is szerepel itt. 1479-ben a *Derzsfalvi Bakó* Demeter bodrogmegyei alispán nevében él még, azután nyoma vész. — Bács közelében valahol feküdt *Piski* község is, mely 1430 előtt a *Bartáni* családé volt, de a *Maróthiak* tartottak rá igényt és meg is kapták. 1431-ben a bácsi káptalan is birtokos itt. 1441-ben a *Bartáni Peres* és *Nagyvölgyi* Lászlót iktatják a piski zálogbirtokba, de 1455-ben csak *Nagyvölgyi* László szerepel zálogbirtokosként. 1453-ban bukkan fel a *Piski* család és 1482-ben szerepel a *Piski Barki* család. — E tájon kereshető a szintén elpusztult *Verőfény* nevű község is, mely 1410-ben a *Keresztesi* család birtoka volt, de 1504-ben *Korvin* Jánosé lett. Közben a *Szilágyi* és a *Vingarti Geréb* családok is szerepelnek birtokosokként. — 1448 és 1525 között szerepel itt e vidéken *Csókafalva*, mint a *Patolcsiak* birtoka. — 1328-ban *Gyarmat*, mely a derzsi prépostságé. — 1334-ben *Lugas*, melyet a bácsi érsek cserébe kapott más birtokért, — 1346-ban *Szopor*, mint a bácsi káptalan birtoka, — 1489-ben *Parlag*, a *Ripaki Oláh* család birtokaként és végre *Szelénd*, mely 1448-ban *Szeléndi* János bodrogmegyei alispán nevében is szerepel.

Bácsalmás.

Bácsalmás. Baja és Szabadka között fekszik, az almási járás székhelye. Először 1432-ben történik róla említés, a mikor, valamint 1462-ben is, a *Gariaké*. Ellenben 1461-ben, mint az Iregi *Baranyai* család birtokáról, van róla említés. 1598-ban *Halmas* szerb lakossága Esztergom vidékére költözött; később szó van róla a török hódoltság idejében a kalocsai érseknek 1678. évi adójegyzékében, a hol a halmásiak három forint adóval szerepelnek. Némelyek a régi telepnek a maitól nyugatra, a Kígyós mocsár mentében vélik nyomait látni. A Rákóczi-féle hadjáratok után Almást, a melyet 1703-ban kamarai pusztaként említenek, 1711-ben újra betelepítik; 1714-ben a bajai járásban találjuk e falut, egy bíróval és hét adófizető szerb gazdával. 1716-ban, a török háború veszélyeitől való félelmökben, az almásiak is elmenekültek és Szabadkán vonták meg magukat. Egy 1724. évi összeírásban *Almás pusztáról* azt mondják, hogy termékeny földje van és egy mocsara, a mely soha sem szárad ki. 1727-ben már tizenhárom adófizetője van e telepnek, melyet hol pusztának, hol falunak

Apatin. — A községháza.

Apatin. — Dunai részlet.

Apatin. — A kendergyár.

Apatin. — A téглаégetők telepe.

Apatin. — A halásztanyák.

Bács. — Főtér a község házával.

mondanak. Később Németországból (Luxemburgból, Lotharingiából és a bajor Pfalzból) is jöttek ide németek. Még 1738-ban is praediumnak czímezik. 1740 óta *Felsőalmás*-nak is mondják, megkülönböztetésül a temerini határban fekvő Almástól. Az 1768. évi kincstári térképen Almás falu oda van helyezve, a hol most is van, a Mosztonga keleti ága mellé. A körülbelül 72 szessziós területnek 77 szerb család volt a lakosa. Határának keleti része (Mélykút alatt, Kelebia ny. oldalán) *Prlkovity* pusztja s ez alatt fekszik *Radunity* pusztja. Az utóbbinak nyugati határszéle mellett, az akkori temetőhöz közel, egy „régí templom“ romjait tünteti fel e térkép a szorosabban vett almási területen. A falu alatt pedig a *Slana bara* (most Sóstó vagy Ilkató) terület. 1772 július 20-án *Almaska szelo* kamarai falu czímén *urbáriumot* kapott, miután a szőlők már 1770-ben össze voltak írva. E szerint Almás *Radonity* pusztát használja, melyben 34 szesszió van. A kamara azonban nemsokára ismét elvonta e pusztát és maga használta. Az ez években használt pecsétjei a falusi jelvényeket (búzakalász, szántóvas) tüntetik fel e körülírással: „Selo Almás,“ a későbbi vésetűn pedig (1770 óta) „Sigill. Almasiense“ áll. Az 1780-as években *Rudics* Máté, János és Antal szerezték meg a kir. kincstártól e falu birtokának háromkilenced részét, míg többi részeit a *Siskovics*, *Kovacsics*, *Antunovics* és *Vermes* családok kapták. A Kovacsics testvérek 1803 április 24-én kaptak donációt Almás kilenced részére „almási“ előnévvel. *Rudics* Máté két testvérével kapta Almás háromkilenced részét, szintén „almási“ előnévvel. Ugyanő építette újra Almás községet, mely a XVII. és XVIII. században nem a mai helyén, hanem az ú. n. Öregalmás névű földrészen állott. 1786 és 87-ben 100 új házba németeket telepítettek le, kiknek eleintén külön bírójuk is volt, kit a vármegye nemsokára megfosztott tisztségétől és a németeket is a falu szerb bírāja alá helyezte. A lakosok között akkor kitört az egyenlenség. A németek 1788. január 28-án 211 aláírással a királyhoz folyamodtak, mert itt lent rosszúl bánnak velök, s panaszukat a szolgabíró meg sem hallgatja. Kéri tehát a királyt, hogy őket Ösztanisicsra helyezze át az ottani németekhez, az ottani szerbeket pedig Almásra. Ez azonban, a mostani lakosságból ítélve, aligha történt meg. 1808-ban a közbirtokosok a helytartó tanácstól országos vásárt eszközöltek ki Almás részére, mely mezőváros lett. Ezentúl használt pecsétje koronán könyöklő emberi kart tüntet fel, a mely kilenc búzakalászt tart (talán a közbirtokosok száma?) legyezőszerűen szétszórva. A körülírás: „Sig. Priv. Oppidi Almás. 1808.“ Ipara is ebben az időben virágzott fel. 1815-ben kaptak czéhszabadalmat a takácsok, szabók és mások. Az Almás határában előforduló határrészek és dombok nevei: *Gradina* (a helységtől éjszakkelet felé, a volt *Prlkovity* pusztában még feltalálható árokkal és téglatormekkel, valami régibb erődítés helye), *Smilyevác*, *Duboka*, *Dselatusa* újabban: *Csalados*, *Radunics* és *Perlakovics*, *Óalmás*, *Lapos*. A múlt század elején földesurai voltak az *Antunovics*, *Koronay*, *Kovács*, *Németszeghy*, *Rudics* és *Siskovics* családok. Ezek közül a *Koronay*oknak szép, rézzel fedett kastélyuk volt. Almáson 1837 óta van gyógyszerár, 1856 óta kórház. A községhez tartoznak a következő határrészek: *Kunbaja*, *Juliskaháza*, *Mosztonga*, *Józsefszállás* és *Pálszállás*. Az 1900. évi népszámlálás szerint Bácsalmáson volt 9291 lélek. 1604 házban. Vallásuk túlnyomóan róm. kath. Anyanyelv szerint: magyarok (3292), németek (4673), bunyevácok (1168) és szerbek (149). A község területe 25694 kat. hold. Van itt róm. kath. templom, a mely 1825-ben épült. A község nagybirtokosai voltak 1848 előtt a báró *Rudics*, *Siskovics*, *Szucsics*, *Antunovicz*, *Vermes*, *Kozmay*, *Németszeghy*, *Kovacsics* és *Kahlbrunner* családok. Most nagyobb birtokosok gróf *Teleky* Józsefné sz. Szász Julia és báró *Vojnits* István. Van itt járásbíróság, főszolgabíróság, csendőrsparancsnokság, pénzügyőri szakasz, kir. közigazgatás kitűnő, 15 fölszerelt tanterme van; ebből 12 a községben, három a szőlőkben, hol elszórtan kb. 4000 lakos él. A lakosság Kaszinó-egyletet, két olvasó-egyletet, két temetkezési egyesületet és egy tűzbiztosító szövetkezetet tart fenn. Van három pénztintézet a Bácsalmási takarékpénztár rt., az Almásjárási takarékpénztár rt. és a bácsalmási hitelszövetkezet. Van nagy pince- és tejszövetkezete, a bor- és tejtermékek értékesítésére. Van itt nagy gőzmalom is. Van postája, távírója és vasúti állomása.

Bácsbokod. Bácsalmástól nyugatra, Mátéháza alatt, 1904 előtt *Bikity*, a régi *Bököd* falu utódja. 1340-ben a cikádori apát elhagyott helységeként adta

Bácsbokod.

át Tóttösnek a Bodrog vármegyében levő : *Pog* és *Bukud* nevű birtokokat, úgy, hogy csak öt év múlva fizessen érettségért. Tóttösnek 1347-ben még egy *Kerek beukud* nevű birtoka is volt, mely valószínűleg Bököd szomszédságában feküdt. Tóttös 1358-ban meghalt, birtokai, köztük *Buked*, leányának jutottak örökségül, a ki ezeket sógornőinek : Magónak és Klárának adta. Ezek a kapott félbirtokokra nézve egyenetlenkedve, törvény elé vitték az ügyet, a mire 1366-ban az országbíró halasztást adott. Ez alkalommal e helység neve Bukydnak van írva. 1390-ben *Bukud Tóttös* Lászlóé volt. Tóttös örököseivel 1394-ben pörre került a dolog s az országbíró Bokod és Pog birtokokat a czikádori apátságnak ítélte oda. Egy 1395. évi oklevél kideríti, hogy *Bukud* és *Bewkud* kétféleképpen írt neve ugyanegy helynek, mely Mátéháza mellett volt. Ebből világos, hogy a régi Bököd vagy helyesebben Bükköd, a melyet 1340 óta sokszor említenek, a XVI. század elején Bikityre keresztelt falu helyén állott. 1424-ben a kalocsai káptalan megvizsgálta azt a hatalmaskodást, melyet Tóttösék mátéházai birtokán a szegedi várnagyságok s több madarasi s böködi jobbágyság végbe vittek. 1430-ban Tóttösnek szentgyörgyi tiszttartója embereivel berontott a czikádori apátság böködi birtokára. 1448-ban és 1467-ben a *Zsámboki* család birtoka, majd 1469-ben testvérré fogadás és egyúttal királyi adomány alapján a Lekse *Sulyok* családé lesz. Ekkor kastély is volt itt. 1482-ben a *Porkoláb* család innen írja előnevét. A mohácsi vészkor a lakosság elpusztult, egy részük a hagyomány szerint Gömörbe vándorolt. Helyükre szerbek telepedtek le, a kik a helység Bököd nevét elferdítették, mert az 1542. évi érseki dézsmajegyzékben Bigittyának íratik. A török defterek a bajai nahijében Bikity falut felsorolják 1580-ban 47, 1590-ben 42 adózó házzal. 1598-ban Biked szerb lakossága Esztergom vidékére költözött. *Kéry* János nádori adomány után kapta 1627-ben *Békéss* birtokot. A következő évben a beiktatás megtörtént. (Ez alkalommal Bikity nevét a magyaros hangzású Békéssnek írták.) 1658-ban Wesselényi Ferencz nádor *Serényi* Pálnak adományozta Bigitt pusztát. 1679-ben még az érseknek adózott Bigitya, de 1700-ban már elpusztult hely gyanánt említik ; teljesen lakatlan azonban nem lehetett, mert 1721-ben katonákat szállásoltak el e pusztán. 1727-ben *Czobor* bajai uradalmához tartozó pusztta volt. 1730-ban ugyancsak Czobor uradalmához tartozott, s majd pusztta, majd faluként említetik. 1751-ben Bikity falu az új bajai földesúrral, *Grassalkovics*csal úgy szerződött, hogy a földesúr 400 forintot, a gabona, bor, méh, bárány stb. után kilenczedet kap. Tataháza pusztáról minden gazda egy boglya szénát tartozik neki kaszálni. Az új szőlők után hat évig nem kell fizetniök. Később a gróf Széchenyieké, gróf Hédervári *Viczayé*, ezután gróf *Zichy-Ferraris* Bódogé volt e falu a bajai uradalommal együtt egy ideig, míg végre megváltás útján 1862-ben a község birtokába került. 1731-ben ideiglenes kis templomot építettek itt, míg a mostani nagy templom, ugyanazon helyen, 1780-ban épült fel, jórészt a bátmonostori régitemplom anyagából. Kápolnát 1895-ben építettek. A község lakosainak száma 4244, 731 házban. Anyanyelv szerint 1668 magyar, 1724 német, 828 bunyevác. Vallás szerint 4206 róm. kath., 28 izraelita. A község határa 11,109 kat. hold, ebből a községnek 425 holdja van. Van a községben gőzmalom. Van vasút, posta- és táviró-állomás. 1884—5-ben a vasút építésekor s az 1904-ik évi ásatások alkalmával egy régi templom alapfalára és mintegy 4—500 sírra akadtak, de ezeknek a korát nem tudták megállapítani. A dűlőnevek főleg magyarok.

Bácsborsód.

Bácsborsód. Bajától délkeletre fekszik, hajdani neve *Borsodszentlőrincz* volt. Múltjából a következőket kell megjegyeznünk : *Becsei* Imre 1330-ban *Borsoudzenthleuryinch* nevű birtoka iránt panaszt emel *Koluti* Tamás ellen, hogy a helységet tőle elragadta. A vád azonban hamis volt és Pál országbíró magát a vádlót ítélte el. Borsodszentlőrincz egy része Koluti Balyár fiáé, Batándé is volt, a mely örökségképen illette meg őt. De Becsei Imre ez ellen is hasonló vádat emelt 1330-ban, mire az országbíró ez iránt eskütétellel szólítja fel Becseit, és pedig szokás szerint a helyszínén (iurare super terram), mire ez esküvel is bizonyította, hogy Borsodszentlőrincz az ő öröksége és Batánd a fiával, Jánossal, erőszakosan foglalta el tőle. Az országbíró 1332-ben Becsei javára döntötte el a pert, a mit Károly király 1334-ben meg is erősített. Később e helység neve csak *Borsod* alakban fordul elő. 1342-ben a háj-szent-lőrinczi prépost a borsodi papot, Imrét, erőszakkal elkergette plébániájáról és Borsodon erőszakoskodásokat vitt véghez. 1400-ban a bácsi káptalan a király rendeletére

Tóttós Lászlót törvényesen beiktatja a különben már birtokában volt Borsod-szentlőrincz és egyéb helységekbe. 1406-ban *Tóttós* László birtoka volt. Egy 1449. évi okiratban Szentlőrincz említettik Borsod mellett. Ezután sokáig nem találkozunk e régi falu nevével. Bodrog vármegyének 1520. és 1521. évi dézsmalajstromában Borsod és Gara együtt vannak felsorolva. A török defterek a bajai nahijében sorolják fel Borsod-ot és pedig 1580—82-ben 59 adózó házzal, 1590-ben pedig a zombori nahijében 60 házzal. Egy 1572. évi összeírás szerint Borsod pusztá, melyen már szerbek laktak, azelőtt a kúnoké volt. 1574-ben a *Kisvárdaiak*, a Becsei és Tóttós unokái, birtokaik elfoglalása ellen tiltakoznak, s azok között említettnek Arany, Borsod, Katymár, Gara, stb. 1598-ban a Borsodban lakott ráczok Esztergom vidékére költöztek. Esterházy Miklós nádor 1630 körül *Kéry* Jánosnak, 1642-ben pedig *Aszalay* Istvánnak, *Komjáthy* Ábrahámnak s ezek örököseinek adományozza. 1658-ban Wesselényi Ferencz nádor Serényi Pálnak adományozza Borsod pusztát. 1679-ben Borsod évi tizenkét forintot fizetett érseki harács címén. 1699-ben Bács vármegye összeírásában a bajai járásban Borsod is fel van sorolva 18 gazdával. 1714-ben Borsodon tizenhárom adófizető volt, 1715-ben pedig csak hét. 1715-ben *Borsod* és *Legyen* gróf *Buttler* Lajos birtokai voltak, a ki azt 1725-ben *Hammerschmidt* Jánosnak adta el. Ez a birtokok felerészét ugyanez év decemberében *Latinovics* Dánielnek és Istvánnak adta el, 1726-ban pedig a másik felét is. Erre 1727-ben nádori donációt is kaptak s a kalocsai káptalan a birtokba őket be is vezette. Minthogy nádori donáció ily nagy birtokra nézve nem volt elégséges, királyi adománylevél is kellett szerezni, mit csak újabb váltságdíj mellett eszközölhettek ki 1815-ben, azóta folyvást e család birtokában maradt. *Latinovics* János kir. tanácsos (de Borsod et Katymár) volt az, a ki Borsodot a királytól adományozás útján kapta. *Latinovics* Péter kapta meg 1747-ben a Borsodi előnevet a községről. A *Latinovits* család Borsod pusztát 1781-ben telepítette be. Községgé azonban csak 1878-ban lett. A róm. kath. templom 1781-ben épült, de a parókiát csak 1800-ban szervezték. Az egyház két ezüst kelyhet őriz 1840-ből, egy ezüst szentségtartót 1830-ból és hat ezüst gyertyatartót, mely utóbbiak *Latinovits* Istvántól valók. Bácsborsódon az 1900. évi népszámláláskor volt 1933 lélek 271 házban. Anyanyelv szerint 1332 magyar, 445 német, 12 szerb, 14 dalmát. Vallás szerint 1890 róm. kath., 9 gör. kel., 4 ág. evang., 12 ref., 18 izr. A község határa 25,624 kat. hold. Van vasúti állomása, postája és távíró-hivatala is. A községben fennálló kastélyok és úrilakok közül *Latinovits* Frigyes kastélyát 1760—1770 között *Latinovits* József építtette. A kastélyban kb. 2000 kötetes érdekes könyvtár és a hajdani *Latinovits*-féle birtokokra vonatkozó Mária Terézia korabeli számos érdekes térkép látható. *Latinovits* Pál úrilakát Miklós építtette, 1800-ban, Gézáét pedig Gedeon, 1830-ban. Pál és Géza úrilakaiban szintén gazdag könyvtárak találhatók. Van itt még egy újabb emeletes kastély, mely előbb *Latinovits* Ernőé volt, azután *Pucher* Józsefé lett és most *Schumacher* Frigyesné szül. *Lebach* Krisztináé. A község határában szép fenyvesben áll a *Latinovits*-család díszes sírkápolnája, melyet *Latinovits* Illés 1880-ban emeltetett. A községhez tartoznak Flórapusztá, Göböljárás, Kövesdmajor, Lajospusztá, Madarászpusztá, Ólegyen, Laráczpusztá, Sándormajor, Sáspusztá, Újmajor és Válaszpusztá. Az újabban szépen fejlődő Bácsborsód község tágas és nagykiterjedésű vidéke is valóságos temetője az elpusztult községeknek. Így *Bátor-egyháza*, már a XVI. század elején ismert hely, melyről 1323. évi följegyzés megemlékezik. 1400-ban a bátmonostori *Tóttósok* uradalmához tartozott, a kik ősük, *Becsei* Imre, révén jutottak a birtokhoz, melyet I. Károly király 1323-ban adott Becseinek. E tájon állott valahol *Bodszentpéter*, másként Bácszentpéter. 1394-ben találjuk első okleveles nyomát, a mikor a Bartáni *Peres* család kap itt részeket Zsigmond királytól. 1400-ban *Bátalja* Szentpéteren, mely úgy látszik Bácszentpéternek alsó része lehetett, a *Tóttósok* az urak, egész 1461-ig, a mikor örökség útján a *Várdaiak* kapják. Bácszentpéteren 1448-ban a *Csipcsi*, a Bartáni *Nagyvölgyi*, az Aranyani *Magyar* és az Aranyani *Józsa* családok a birtokosok. — Borsóddal volt határos *Szentlőrincz* is, melyet Zsigmond király 1408-ban a *Gara*-nak adományoz. 1431-ben szerepel itt a Szentlőrinczi család is, 1467-ben pedig már a Szántai *Marhárt* család az ura. — Volt itt valahol egy *Eszter* nevű község is, mely 1428-ban a *Geszti* család birtokaként szerepel, melyre 1470-ben a *Csapi* család tart igényt.

Bácsfeketehgy.

Bácsfeketehgy. A topolyai járásban fekszik. Régente *Feketeegyház* néven fordul elő. 1465-ben a Maróthiak birtokaként szerepel, valamint 1476-ban is. Később gazdát cserélt. Egy 1496. évi II. Ulászló-féle oklevél szerint *Belmosevics* Milos Mátyás királytól kapta Fejéregyházat, *Feketeegyházat* és Boziabokor pusztát. A törökkorban megváltozott névvel találjuk a defterekben a szabadkai nahijében Feketehegyet, 1580-ban és 1590-ben 28 adózó házzal. A falu eredeti nevét az új szláv népek a török korban *Feketicsre* változtatták, melyet a magyarok ismét *Feketehegyre* magyarosítottak vissza. 1652-ben *Wesselényi* Ferencz birtoka volt, 1655-ben Wesselényi Ádámé lett. Az 1768. évi Kovács-féle kamarai térképen Szekitytel párhuzamosan van feltüntetve *Feketity* pusztá, a Krivája nyugati partján egy régi templomhellyel. Alatta van *Velity* pusztá szintén egy régi templomhellyel. 1780-ban *Feketity* és *Velity* puszták a verbászi uradalomban említetnek. 1784-ben a helytartótanács 250 kúnhegyesi ref. magyar család kérelmére megengedte, hogy Bácsban telepedhessenek le *Feketető* (így !) pusztán. 1785 óta *Feketics* Újverbász határában van. 1785-ben 210 család (963 lélek) telepedett le Kúnhegyesről *Feketity* pusztán és már júniusban engedélyt kértek paplak építésére s paptartásra. A letelepültek, kiket az éhség hozott ide, már 1788-ban a pestmegyei Feketetóra akarnak elköltözni, de a vármegye nem engedi őket eltávozni. A XIX. század elején szépen fölvirágzott; iparosai, a kovácsok, lakatosok stb. 1826-ban kaptak czéhszabadalmat. Földesura ekkor is a kir. kamara volt. Az ág. ev. anyaegyház 1860-ban alakult. A Schlesinger-Polyákovich-féle feketehgyi pusztát özv. báró Orczyné vette meg 510,000 forinton. Ugyanez évben a feketehgyi uradalmat báró Piret Béla cs. kir. kamarás vette meg 545,000 forinton. A község régi pecsétje 1792-ből való. Határa 10,472 kat. hold. A község határában van a Piret-féle pusztá, a hol a báró Piret-féle új kastély van. Az 1900. népszámlálás adatai szerint Bácsfeketehgyen volt 5537 lélek 1215 házban. Anyanyelv szerint 3621 magyar, 1891 német, 13 tót, 13 szerb, stb. Vallás szerint 291 róm. kath., 1338 ág. ev., 3583 ref., 120 izr. stb. Vasúti, posta- és távíró-állomása van. 1849 július 9-én Wetter és július 14-én Guyon itt verték meg az osztrákokat. Ennek emlékére Szeghegy, Kishegyes és Bácsfeketehgy érintkező pontján egy vasobeliszk-emléket állítottak fel. A községben öt felekezetnek van temploma és imaháza. Közülök a ref. magyar templom 1802-ben, a ref. német templom 1872-ben, az az ág. ev. 1905-ben, a nazarénusok imaháza 1880-ban, a baptistáké 1899-ben épült. A lakosok polgári olvasókört, függetlenségi kört, népkört, társaskört, földmívelő-egyesületet és tűzoltó-egyletet tartanak fenn, Göttel Jánosnak és Tatter Jánosnak pedig téglagyárjai vannak itt.

Bácsföldvár.

Bácsföldvár, a Tisza mellett Óbecse alatt terül el. A községtől éjszakra a Cserna bara mocsár mellett, három őshalom látható. Egyik közöttük a Csont-halom, melyhez közel egykor földvár állott, melyet már Marsigli említ; de a melyet újabban a tiszai töltések építések elhordtak. E földvártól kapta nevét a helység. 1387-ben Zsigmond király a *Garai* családnak adományozta. 1423-ban birtokos itt az *Oláh* család, a mely előnevét is Földvárról vette, 1432-ben birtoka van itt a *Nagy* családnak s ez is innen írja nevét. 1470-ben Földvár *Rozgonyi* Jánosé volt. 1504-ben Földvár *Korvin* Jánosé. Az 1522-iki dézsmalajstromban ott találjuk *Fedwár* nevét is. A török defterek a szegedi nahijében sorolják fel Földvárt 1580-ban és 1582-ben négy, 1590-ben tizenkét adózó házzal. Az 1528. évi legrégibb térkép Lázár-féle, 1553-iki kiadványa már feltünteti Földvárt és ennek nyomán Andter 1684. évi mappája is, valamint Krekvitzé szintén jelzi. Az 1699-ből való török határmappán Csurog fölött a Tisza mellett jelezve van egy *antiquum reductus (sáncz) gradistye*. Ez a mai Földvár, de még nem falu. Marsigli a római sáncz végén a Tisza mellett egészen földből s mocsárból képezett szigeten tünteti fel Veldvárat. A sáncz két darabból áll s hossza 170 öl. Valószínűleg a római sáncz védelmére, a mocsári és tiszai rablások meggátolására készítették. Szemben a Tiszán túl Borgios sáncz (Borjas sáncz) van feltüntetve. 1639-ben a földvári török őrseg — a szegedi szandzsákba betört — rablócsapatot megverte. 1652-ben Wesselényi Ferencz urbáriumában, bácsmegyei szerb falvakként Földvár, Alsókula, Cservenka említetnek. E falvak birtokába 1655-ben Wesselényi Ádámot iktatja be a garamszentbenedeki apátság. A török korszak után a csatorna balpartján levő török várromokkal telt halomra, a mostani Gradistyére egy Majstrolin nevű szerb telepedett le családjával. A föld termékenysége

másokat is ide vonzott, a kik felelevenítették a régi Veudvárat és Gradistyén szerb templomot építettek. 1715-ben *Udvar* (helyesebben *Fudvar*, Földvár), Szenttamás és Csurog határőrvidéki helyek voltak. 1717-ben a katonaság ökreit legeltették Földváron. 1728-ban Földvár katonai sánczban a főkapitány Sztójko Runity volt. Van két század (egy lovas, egy gyalogos) katonája. Földvárhoz tartozik ekkor Szentandrás, Béla pusztja és Botrának egyik fele, míg másik fele Becsée. 1751-ben, mint a többi tiszai katonai sánczok, Földvár is felszabadúl s a tiszai korona-kerületbe kerül. Lakossága szerb, csak későbbben telepednek le itt magyarok. 1773-ban épült fel Földváron a mai szerb templom. 1806-ban szervezték a római kath. lelkészséget. 1833-ban pedig a r. kath. templom épült fel öt öl magas parton. Ipara már ekkor fejlett volt. 1818-ban kaptak czéh-szabadalmat a takácsok, asztalosok, lakatosok stb. Különben pedig koronauradalom volt. 1848-ban a koronai kerülettel a vármegyébe kebelezetett be. — 1848 júliusban Földvárt a szerbek bevették, a lakosság menekülni kényszerült, de 1849 szeptemberben ismét visszajöhetek. 1870-ben a koronakerülettel együtt megváltotta magát a földesúri terhek alól. A község határa 14,514 kat. hold, ebből a községé 5390; újabban ezt fölosztották a közbirtokosok között, mint legelő-jutalékot. Határában nyilvántartatnak a bácsföldvári szállások. A róm. katolikus templomon kívül a gör. keletieknek is van itt templomuk, mely 1790-ben épült. 1848/49-ben az egész község tűzvész martalékává lett. A község határában látható kb. tíz méter magas dombot a lakosok csonthalomnak nevezik. A községben Népkör, Olvasókör, Szerb olvasókör, kath. olvasó-egylet, r. k. földműves ifj. egylet; önkéntes tűzoltó-egylet és takarékpénztár áll fenn. Az 1900. évi népszámláláskor volt Bácsföldváron 6600 lélek, 1174 házban. Anyanyelv szerint 3795 magyar, 52 német, 2739 szerb, stb., vallás szerint 3624 róm. kath., 2676 gör. kel., 128 izr. stb. Van posta- és táviróhivatala, vasútja és három országos vásárja.

Bácsgyulafalva. A község a zombori járásban fekszik. A Kernyajához (Kerény) tartozó Pusztakula nevű kincstári pusztán a kincstár 1883-ban róm. kath. vallású magyar családokat telepített meg s ez a telep gróf Szapáry Gyula akkori pénzügyminisztertől *Gyulafalva* nevet kapott. 1885-ben már 2500 lélek lakott itt és két iskolaterme is volt, 1892-ben külön költségvetése volt a telepnek s községgé való szervezése is tervben volt, míg végre 1894 júliusban, Kernyajától elkülönítve, belügyminiszteri engedéllyel, maga is önálló nagyközséggé lett. — A róm. kath. lelkészséget 1887-ben szervezték és a templom, Császska György kalocsai érsek költségén, 1898-ban épült. A lakosok Polgári olvasókört, Takaré- és hitelszövetkezetet és Temetkezési egyesületet tartanak fenn. Az 1900. évi népszámláláskor a faluban volt 2801 lélek 512 házban. Anyanyelv szerint 2696 magyar, 100 német és 5 szerb. Vallás szerint 2782 r. kath., 5 gör. kel., 5 ág. ev., 6 ref., 3 izr. A község határa 4914 kat. hold. Postája helyben van, távirója Kossuthfalva, vasúti állomása Pacsér.

Bácsgyula-
falva.

Bácskeresztúr. A kulai járásban Kula és Hódság között fekszik. Igen régi helység. Már 1495-ben emlitenek egy possessio *Keresztúr*-t a Mosztonga körül, Chomafalva és Doroszló mellett (Chomafalva körülbelül a mai R.-Militics helyén lehetett). 1504-ben Keresztúr Korvin Jánosé. Egy 1517. évi okmány is e helységek társaságában említi Keresztúrt Bács vármegyében. Az 1522. évi bácsvármegyei dézsmalajstrom is említi. Az 1590. évi török defterben felemlített *Gorni* (Felső) *Keresztúr* 21 adózó házzal valószínűleg a Kula alatti; *Alsókeresztúr* pedig hihetőleg a Cséb melletti Keresztúr volt. A török hódoltság alatt elpusztult. Cothmann kamarai biztos 1763-ban Keresztúrt nemrég telepített falunak mondja, lakosai nagyrészből gör. kath. kisoroszkok, a kik *Kisbrestovác* pusztájának $\frac{3}{4}$ részét és a régi *Meggyes* pusztát is hasznosbérben bírák a kamarától. A községben történt ásatások egy őstelep nyomait tárták fel. Bácskeresztúr régi pecsétje a szokásos gazdasági jelvényekkel az 1763. évből való. A községben fennálló gör. kath. templom 1784-ben épült. Az 1900. évi népszámlálás szerint Bácskeresztúron volt 5098 lélek 849 házban. Anyanyelv szerint 160 magyar, 75 német, 6 tót, 4826 kisorosz, 4 horvát, 6 szerb és 21 egyéb. Vallás szerint 99 róm. kath., (Kula filiája), 4863 gör. kath., 7 gör. kel., 9 ág. ev., 35 ref., 74 izr., 11 egyéb. A község határa 11,006 kat. hold. Ebből 1893-ban a községé 1557, a kincstáré 980 hold volt. Mostani nagyobb birtokosa *Molnár Károly* dr. és *Hermann* Keresztély. A lakosok takarékszövetkezetet tartanak fenn. Postája és távirója van, vasúti állomása Kula. A mai Bács-

Bácskeresztúr.

keresztúr termékeny vidékén, amit némely adatok nyomán Kula és Torzsa között is keresnek: *Béla* község. A Hunyadiak korában a *Garaia*k birtoka volt, de 1470-ben, talán zálogjogon, a *Rozgonyiak* ülnek a birtokban, a kik ez évben panaszt emeltek a Garaiai várnépei ellen azok hatalmaskodása miatt. Az 1470. és 1504. évi följegyzések szerint Palánka vidékét jelölik meg a község helyeként. 1504-ben Korvin Jánost találjuk a birtokban, a mikor egyéb jószágai között Béla falut is felsorolja. A XVI. század végén 1590-ben a török defterek a szegedi nahijében sorolják fel Béla falut, a melynek akkor tizennégy adozó háza volt. Ezután már faluként nem szerepel sehol. 1728-ban már csak pusztá; abban az időben Földvár tartozéka volt. — A történelem adatai szerint hasonlóképen régi *Bellyefalva* (vagy *Bellye*) szintén a mai Bácskeresztúr szomszédságában szerepelt a XV. században. Első ismert ura a *Keresztúri* család 1410-ben. Ez évbeli okleveles följegyzés szerint azonban *Szilágyi* László felesége a Keresztúriak ellen birtokfoglalást miatt pert indított és az országbíró Keresztúrit meg is fosztotta a jószágtól; az ellenfelek utóbb mégis megbékéltek és megosztottak a vitás birtokon, a mit az országbíró is jóváhagyott. A század második felében, 1469-ben, egy *Belley* nevű nemes tűnik fel, a kinek ez lehetett névadó helysége és kétségtől birtoka is volt itt. Alighanem azonos ez a falu Béla (Radanova) pusztával, melyet Iványi szintén Keresztúr szomszédságába helyez. Ennek Biela Radinova nevével 1652-ben a Wesselényi Ferencz urbariumában találkozunk és abban az időben hat jobbágy-háza volt. 1720-ban már csak egyszerűen Bela a neve a pusztának, míg 1731-ben ismét Bela Radanova. 1768-ban a kamarai térképen is rátalálunk és akkor a kulai határhoz közelebb eső részét egy hajdani falu helyeként említik. — Itt feküdt valahol *Kerek* falu is, mely 1410-ben szintén a Keresztúri család birtoka volt. Volt azonban benne része a *Kereki* családnak is, melyre azonban a *Mendei* család igényt tartott és meg is kapott. — Ide közel feketett *Ők* (Ewk) község is. 1431-ben az *Őki Bodor* család birtoka, egész 1512-ig. 1522-ben még a tizedjegyzékben szerepel a község, azután nyoma vész.

Bácskertes.

Bácskertes. Az apatini járásban, délnyugat felől szomszédja Zombornak. Közel fekszik a Dunához és 1904. előtt *Kupuszin*a nevet viselt. E községet Bács vármegyének első, 1699. évi összeírásában már megtaláljuk. Marsigli térképén (1686—1693). Apáti fölött a Duna partján csak *Vragnos* van feltüntetve; s lehet, hogy a nép innen költözött át kissé biztosabb helyre, távolabbra a Dunától Kupusziná helyére, a hol hajdan egy *Hetes* nevű helység volt, a mely II. Endre idejében 1297-ben már fennállott. A XVII. század óta azonban Hetes falu többé nem fordul elő, hanem nevét a Kupuszinánál elfolyó mocsár örökölte, melyet a török hódoltság után itt letelepedett új szláv lakosság *Hetesiczá*-nak nevezett. A Hetessel együtt említett *Papi* vagy *Popi* nevet az ugyancsak itt elterülő Popovo nevű dűlő örökölte. E Papi múltja 1211-ig nyúlik vissza. Müller 1709. évi térképén Apáti fölött a Duna mellett *Hapsa*, Schenk Péter 1717. évi térképén pedig *Kapsa* névvel van a helység jelezve. A faluhoz az ettől keletre fekvő kis Runyanin pusztá tartozott. 1751-ben a kir. kamara e helységet még jobban be akarta telepíteni és még két pusztát csatolt hozzá a falutól délre, t. i. *Aranyost* a Duna mellett s ettől keletre *Kisbresztováczt*. 1754-ben szervezték a róm. kath. lelkészséget. Szt. Annának szentelt temploma 1808-ban épült. Cothmann kam. telepítő biztos 1763-ban Kupuszinát, a sok víz miatt gyakori kiöntés veszélyének kitett területéhez képest, magyar, tót és dalmát lakosságtól majdnem túlságosan megszállott helységnek mondja. Az 1768. kamarai térkép szerint a faluban 157 család lakik, a kik nagyjából magyarok; a falu határa 1920 hold (= 48 telek) Runyanin dűlő 981 hold (= 24 telek), Kisbresztovác pusztának alsó része erdős. A *Kucska* nevű erdős sziget és a *Telelő* nevű kis pusztá nem ide való, hanem mindkettő a dunántúli bélyei uradalomhoz tartozik, a mi miatt Kupusziná 1786-ban bár hasztalan, panaszolkodott is. 1772-ben a falut, eddigi területével, úrbérileg rendezték. Egy 1815. évi kimutatás szerint Kupuszinán 276 ház volt. Ekkor már fejlett ipara is volt. 1834-ben kaptak czéhszabadalmat a mesteremberei, így a kovácsok, mészárosok, takácsok, halászok stb. A Duna kiöntései ellen védgát biztosítja a helységet; de ezt a Duna megrongálta s azért a vármegye 1842-ben a falu határában kiigazítandó 250 ölnyi töltésre tizenkét-ezer munkást és 2000 kocsiszt rendelt ki a szomszéd helységekből. A Duna azóta is nagyon károsítja a község határát. 1890 okt. 2-án Kupuszinán 360 ház égett le. A lakosság tömérdek mocsaraiban halat, csikot, teknősbékát fog;

a kibérelt Kucska szigeten barmot, sertést nevel. Gabonatermelése kevés ; de sok káposztát, hagymát és más zöldséget termel, a melylyel nagy vidéket látnak el. Határrészeinek mostani elnevezései : Kis- és Nagyhát, Süketlapos, Balaton, Kucska. Ez utóbbiban nevezetes épületromok vannak, a melyeket azonban a Duna most már egészen körülfogott. Határából 227 hold a községe, (de 155 nem használható), 338 hold az apatini konzorciumé és 1460 hold a kir. kincstáré. A nagyközség összes területe 5972 kat. hold. 1890-ben a községnek majdnem a fele leégett. Az 1900. évi népszámláláskor volt itt 3202 lélek 692 házban. Anyanyelv szerint 3186 magyar, a többi német, tót és szerb. Vallás szerint 3172 róm. kath., 7 gör. kel., 7 ág. ev., 16 izr. Posta van a községben, de a távírója és a vasúti állomása Zombor. Határában feküdt valahol *Sári* község, a hol 1448-ban a *Sári Gleber* családra bukkanunk. Azonban a *Sári* család e néven már 1373-ban feltűnik, míg 1460-ban a *Sári Sándor* család is. 1468-ban a Maróthiak birtoka, 1470-ben a *Csapiak* tartanak rá igényt, de 1480-ban a *Takai* család veszi meg a Maróthiaktól.

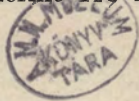
Bácsordas. A hódási járásban, a Duna mellett fekszik. Előbbi neve *Karavukova*, vagy *Karabukova*. Szerb falu volt, a Duna melletti nádasok között és erdők mellett, valahol a mostani karavukovai réteken. Lakossága csak halászattal foglalkozott és a község, mint zsvány- és orgazda-fészek híresedett el. A Wesselényi Ferencz urbariumában 1652-ben felsorolt *Krauk* szerb falu három házzal, a mely földesúrnak két pár karmazsin-csizmát tartozott beszolgáltatni, bizonyára a szóban forgó helység. 1655-ben *Wesselényi* Ádámot vezetik be többek között *Karauk* birtokába. *Karavukova* néven említik 1693-ban. Az 1699. évi Bács vármegyei összeírásban 41 gazdával szerepel ; 1715-ben csak 14 adófizetője van, 1725-ben pedig 30. A kir. kincstár, mint földesúr e falunak rossz hírű lakosságát a közbiztonság kedvéért Paragára akarta áttelepíteni. A két falu között kóborló nép kezdett letelepedni, a melyet a vármegye az új Doroszlóra vagy Déronyra helyezett át ; a karavukovai és a bogojevai szerbeket pedig 1755-ig is eddigi helyökön hagyta meg. A helység pecsétje az 1740-es években, mint más falvaké, földművelési eszközöket mutat és ezek fölött csak e két betű S. K. (azaz : Selo Karavukova). 1755-ben Karavukova közvetlen szomszédságában, a mai bogojevai alsó szőlők helyén, a most *Pusztafalu* nevű helyen, róm. kath. magyarok telepedtek le, a kik egyházilag Doroszlóhoz tartoztak ; új-faluik *Űj-* (vagy Magyar-) *Karavukova* nevet kapott, míg a régi szerb falu *Ókaravukova* lett. Az új falu szépen gyarapodott, és 1757-ben már 200 frt adót fizetett, míg Ókaravukova 450 frttal volt megadóztatva. 1763-ban Cothmann Antal kamarai biztos az új-karavukovai magyarokat is, mert túlnyomóan csak halászattal foglalkoztak és a földművelést elhanyagolták, beljebb szándékozott telepíteni, Doroszlóra, Veprovácra és mindkét Karavukovát német családokkal akarta betelepíteni. A württembergi németek betelepítése 1764-ben a magyarok közé meg is történt s ugyanakkor sövényfalú kis templom is épült Újkaravukován, a melyet 1766-ban téglapülekkel helyettesítettek. A falu ugyanekkor önálló lelkészséget kapott. Az 1768. évi kamarai mappán a Mosztonga ér mellett van Ókaravukova falu 81 szerb családdal ; innen 206 ölnyre éjszak felé van Újkaravukova 118 magyar családdal. Még föllebb, mindjárt a szőlők kezdődnek, míg tovább, éjszak felé, *Bogojeva*-puszta fekszik és *Ráczmilitics* meg Hódáság felé van a *Kovácsovics*-dűlő. 1770-ben a Duna áradása elpusztította Karavukovát és a falu feloszlott ; a németek megmaradtak ugyan a határban, de a folyamtól távolabb, a Mosztonga bara keleti partján, azon a helyen, a hol Karavukova falu most is van, Hódáság közelében telepedtek le újra és helységeket ismét *Újkaravukovának* nevezték. Velők ment néhány magyar család is, a melyek elnémetesedésük után is megtartották eredeti magyar nevüket. A magyarok nagy része azonban visszamaradt régi helyén, a melyet most *Magyarkaravukovának* neveztek el. Magyarkaravukovát pusztaként 1772-ben úrbérileg Bogojevához csatolták ; a németektől lakott új, vagy egyszerűen Karavukovának nevezett faluhoz pedig részben egy *Kovácservics* nevű puszta tartozott. Az 1772-iki adóösszeírás szerint a mostani Karavukován 189 német család lakott, 32 iparossal, Bogojeván pedig 101 magyar család. A régibb Újkaravukova egészen elpusztult, s a bogojevai magyarok helyét a bogojevai alsó szőlők között *Pusztafalunak* nevezik. A helység pecsétje 1778-ból való. Az 1795—98. évi úrbéri szerződés szerint a község határában 37 $\frac{5}{8}$ szesszió volt 227 házzal. Azóta a helység szépen gyarapodott. 1785-ben épült

Bácsordas.

Szent Márton tiszteletére szentelt temploma. 1870-ben ülte meg száz éves fennállásának emlékét. A község határa a védőtöltéssel ellátott Dunáig terjed s hozzátartozik a Kamaristye nevű vadászlak és a mellette levő Kolity nevű sziget is. Ez a Kamaristye a régi *Kamarás* nevét tartotta fenn, mely már 1390-ben említettetik, mint a Keresztúriak birtoka a Boldogasszonytelekkel (később Bogojeva) együtt. A határ kiterjedése 10,590 kat. hold. Ebből 2977 hold, leginkább erdő, a kir. kincstáré, 847 hold a réttársaságé és 801 hold a községé. Az 1900. évi népszámláláskor volt itt 3663 lélek 573 házban. Anyanyelv szerint 130 magyar, 3522 német. Vallás szerint 3643 róm. kath., 16 izr. A községben Kaszinóegylet Magyar kör, Róm. kath. olvasóköri, Temetkezési egylet, Önszegélyző egyesület, Gazdakör, Önkéntes tűzoltóegylet, lövészegylet, munkás és ifjúsági egylet áll fenn. Van itt posta, távíró és vasúti állomás.

Bácsszentiván.

Bácsszentiván. Az apatini járásban fekszik Zombor alatt; Apatinnak keleti szomszédja. Előbbi neve Prigleviczszentiván. A község határán az úgynevezett kis római sánczok húzódnak át s azért kapta megkülönböztetésül a többi Szentivántól (különösen Deszpotszentivántól) a *Prigvicza* (vagy Priglevicza, azaz a „sáncz melletti“) előnevét. Midőn 1361-ben Erzsébet, I. Lajos kir. anyja, a nyúli nemesektől ezeknek Félegyház nevű bácsvármegyei birtokát „prope villam reginalem Zund“ megvásárolta, az alkalommal Félegyház szomszédjául említettetik Doroszló és *Zenthyvan*, a mely utóbbi a mai falunak őse s ettől délre lehetett. E helység birtokosa a *Szentiváni* család volt, a mely 1418-ban Egyházasszentivánnak írja magát. 1413-ban a *Maróthiak* szereznek itt zálogos részt *Szákai* Istvántól. 1423-ban ugyanők az Aranyáni *Pap* családtól. 1428-ban Szentiváni András a bácsi káptalan előtt Brozeki *Csek* Istvánt adoptálta, egyetlen leányát, Annát, neki nőül adta és halála után Bácsban levő összes birtokait, mint Szentiván, Gare, Banrád, Petrócz, Gimesegyház, stb. mind reá hagyta. 1431-ben a Szentiváni *Bebencz* családé; 1464-ben a *Garai* családé; 1469-ben a *Bagoly* család innen nevezi magát. 1473-ban és 1507-ben a *Jó* családnak is van itt részük. 1486—7-ben a *Szentgyörgyi* grófok birtoka, de birtokukhoz a kalocsai káptalan is jogot tart. 1487-ben a Szentivániak, *Szentkirályiak* és a *Fejesek* birtoka. 1503-ban a *Keszi* család innen nevezi magát. A XV. században a *Balog* család is birtokos itt. A török defterek a zombori nahijében Szentivánt 1554-ben két, 1570 körül három és 1590-ben már 17 adózó házzal sorolják fel. Az 1715. évi vármegyei összeírásban is csak Szentivánnak írják, melyben 31 gazda lakik. Midőn 1718-ban Bács és Bodrog vármegyéket egymástól elkülönítik, ez a Szentiván Bács vármegyébe kerül. 1722-ben a helység nevét először írják *Szentivánprigivicze*-nek. 1740-ben két szerb pópa volt itt és az egész faluban kizárólag szerbek laktak. 1760 körül a szentiváni szerbek a szomszédos, igen termékeny *Gyurity* nevű pusztára telepedtek; a régi Szentiván falu helyén Cothmann kir. kincstári biztos 1763-ban csak a volt kerteknek nyomait látta és a régi szerb templomocskának romjait, melyeket Kovács mérnök akkor készített megyei térképén is feltüntetett. Cothmann terjedelmes jelentésében azt írja, hogy a régi térképeken feltüntetett két külön területet már nem ismerhetni fel s nem lehet megkülönböztetni, miért is egynek vették. A Gyurity pusztá mellett egy Neorith nevű pusztá állott, s Cothmann, hogy ezt értékesíthesse, az akkori Prigleviczszentiván közvetlen szomszédságában, tisztán német falut akart telepíteni hatvan-hetven házzal, a mit 1763-ban meg is tett, az új falut elnevezvén *Ujszentiván*-nak. Ez azonban, úgy látszik, a régibbel egy községgé olvadt és ma már az egész község német. 1763 körül állítólag sok franczia család lakott Prigleviczszentivánban, ezek azonban idővel nagyrészt kihaltak. A község pecsétje többször változott. A legrégibb 1773-ból való. Vésete: egy szent, pásztorbottal, baloldali bányá. A római katolikus lelkészséget 1763-ban szervezték, a Szent János-templom 1788-ban a régi alapokon épült fel. Három kápolna van még itt: a kálvárián Szent Rókus kápolnája, a temetőben és a Szent Vendel-kápolna, mely utóbbi a *Szemző*-család költségén 1878-ban épült, utóbb 1885-ben megújított. Már a múlt század elején nevezetes ipara volt. 1822-ben kaptak czéhszabadságot a lakatos, kovács, kerékgyártó, kádár, asztalos stb. czéhek. A község lakosai kaszinókat, olvasóköroket és díszlövész-egyletet tartanak fenn. Van itt egy gőzmalom és asztalos-gyár is. Az 1900. évi népszámláláskor volt itt 5056 lélek 750 házban. Anyanyelv szerint 195 magyar, 4812 német, 6 tót, 2 oláh,

Bács. — A Szent Antal kápolna.

Bács. — A róm. kath. templom és az apáca-kolostor.

Bácsalmás. — Gróf Teleki Jánosné úrilaka.

Bácsalmás. — A róm. kath. templom.

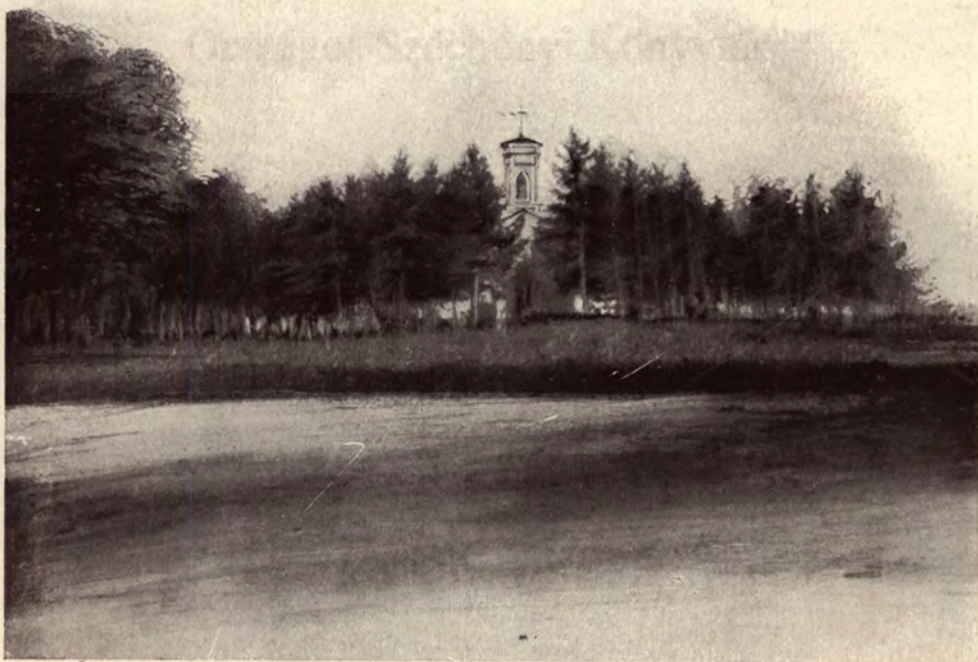
Bácsalmás. — Az apáca-kolostor.

Bácsborsod. — A Latinovits-féle kastély.
Most Schumacher Frigyesné, szül. Lelbach Krisztináié.

Bácsborsod. — Latinovits Frigyes kastélya.

Bácsborsod. — A Latinovits-család sirkápolnája.

30 szerb, 11 egyéb. Vallása szerint 4963 róm. kath., 5 gör. kath., 17 gör. kel., 5 ág. ev., 1 ref., 60 izr. Határa 8609 kat. hold. Ebből a községé 1627, a kincstáré 1577 hold. Van vasútja, postája, távirója és egy országos vásárja.

Bácsótóváros. A palánkai járásban fekszik, Bács szomszédságában. Régi neve *Tovarisova*. *Tovar* szláv szó és vagyont, kincset jelent. E helység határába a régi Bancsa és Dobra falvak pusztákként olvadtak be. Bács vármegye első, 1699. évi összeírásában *Tovarisovát* még nem említik. Először 1715-ben fordul elő szerb faluként, tizenöt adófizetővel. — 1717-ben *Tovarisova* nem az újonnan alakuló Bodrog, hanem Bács vármegyének jutott. Az 1768. évi kamarai térkép 78 szerb családdal, a mai helyén tünteti fel *Tovarisovát*. Ennek határában, Szelenese alatt, van Nagybanca pusztja. 1772-ben *Tovarisova* úrbéri rendezést kapott és Nagybanca és Golodobra pusztákat úrbérlileg határához csatolták. A község telepítése is ebben az időben történhetett; a gör. kel. egyház anyakönyvét 1788 óta vezetik s már ebben az évben kb. 900—1000 lélek lehetett a községben. E községnek 1742-ben használt pecsétje élével felfelé fordított szántóvasat mutat, fölötté csillagok között kereszt s ennek két oldalán e szerb betűk: „C. T.“ 1744-ben más vésetű pecsétet találunk, melyen ferdén álló szántóvas fölött C. T. betűk láthatók. Ezután az 1770-es években a szántóvas fölött korona van s e fölött: „C. T.“ A XIX. század első felében is e jelvények vannak: korona, szántóvas és búzakaralások. Az egészet körülveszi: „Sigill. Poonis. *Tovarisova*“. A régibb, 1785-ben épült gör. kel. templomon kívül e községnek 1868 óta róm. kath. parókiája és 1882 óta temploma is van. A község határában, szántás közben, gyakran kerülnek elő őskori régiségek, különösen cserépedények. A lakosok két segélyszövetkezetet, két olvasókört és egy gazda-egyesületet tartanak fenn. Dűlőnevei közül a Nagybanca (a hol a régiségeket találják) a hagyomány szerint Bács hajdani külvárosa volt. A „Bég-luk“ dűlő még a török világ emlékét tartja fenn. A falutól délre régi sírok vannak; a nép azt beszéli, hogy kolerások temetője az. Az 1880-iki katonai térképen már jelezve van e régi temető. Az 1900. évi népszámláláskor 3918 lélek volt *Tovarisován* 711 házban. Anyanyelv szerint 90 magyar, 1045 német, 99 tót, 2577 szerb és 106 cigány. Vallás szerint 1103 róm. kath., 2655 gör. kel., 77 ág. ev., 44 ref., 35 izr. Határa 10,309 kat. hold. Ebből 1903-ban a községé 334 holdat, a kincstáré pedig 753 és 1957 holdat tesz. *Hermann* Ferencznek is van itt nagyobb birtoka. A községnek van postája és távirója, azonkívül évenként két országos vásárja; vasúti állomása: Parrag. Bácsótóváros határában öt régen eltűnt község emlékét ismerjük. Ezek Bácsa, Óbácsa, Mindszent, Kapos és Macsal. — *Bácsa* (Báncsa). *Tovarisova* határának éjszaki részén terült el. A XIII. században két helyen is rátalálunk: egy 1283. évi oklevélben szerepel bizonyos *Beke* nevű nemes a Bács vármegyei Bácsa helységről; rajta kívül szerepel még bizonyos Péter fia Tamás de genere Banha is. Ismerünk továbbá 1308-ban egy *Stephanus de Banha* nevű nemest is, a ki 1311-ben királyi emberként szerepel. János fia Pál de Banha pedig 1350-ben a nádort képviseli egy doroszlói ügyben. Ebben a században tűnik fel a helység első ismert földesurának neve: a *Horváthi* családé, a mely hűtlensége miatt birtokait elvesztette és ezzel együtt Báncsát is. A birtokot ekkor *Garai* Miklós és János nyerte királyi adományul. 1408-ban Zsigmond király újból megerősítette a *Garai*akat jószágukban. A XIV. században Bácsa faluban más birtokost is ismerünk; így első sorban a *Báncsai* családot, melynek jogait 1319-ben Losonczy István bácsmegyei főispán igazolja, a mikor *Kémendi* Péter fia János el akarja foglalni a *Báncsai* Miklós leányának, Erzsébetnek, és *Kémendi* Györgynek itteni jószágát, a melyet *Báncsai* Miklós hagyott reájuk. A következő században a falu neve több változatban kezd felbukkanni, mely a helység több részre történt tagolását mutatja. Így: *Óbanha*, melynek némely részét zálogjogon megszerzi Csekei *Porkoláb* Tamás 1457-ben, a kinek magvaszakadtával Mátyás király a birtokot, 1461-ben, *Szilágyi* Erzsébetnek adta. E század közepe táján más családoknak is volt itt birtokuk, így 1448-ban a *Bekszói*aknak, a kik a *Lekcsei Sulyok* család tagjaival kötnek örökösödési egyezséget, továbbá 1467-ben az *Iszántai Marhárti*aknak is. Egy *Garai* leány révén pedig, 1478-ban, *Széchy* Miklós jut itt birtokhoz. 1505-ben a *Báncsai* család egyik tagja, András, Csongrád vármegye főispánja és részt vesz a rákosi országgyűlésben. Az 1522. évi tizedlajstrom szerint Banhya a vármegye legnagyobb falvai között szerepel, 107 magyar adózóval. A mohácsi vész után is jelentősebb hely maradt és 1543-ban

Bácsótóváros.

Nagybanca a neve. Ez időben új birtokosa *Hatvan* György és János, török defterek három részre osztják, megkülönböztetvén Nizsmabancsát, továbbá csak Bácsa falut és végül Rádinabancsa községet (talán Nagy-Bancsa) 1701-ben azonban már csak kincstári pusztaként szerepel Nagybanca névvel; ugyanígy említik 1772-ben Tovariso va urbariumában. — *Mindszent* községről 1328-ban találjuk az első feljegyzést. Ekkor a bácsi káptalan faluja volt. — Később a *Garaiaké* lett, kiktől 1457-ben *Csekei* Tamás cserőgi várnagy vette zálogba. 1525-ben még találkozunk a községgel *Patolcsi* Gergely birtokaként, de további sorsáról hiányoznak az adatok. — *Kapolcs* község 1414-ben a *Kapolcsi* család névadó birtokaként szerepel. 1464-ben találkozunk vele a *Kapolcsi Macsó* család előnevében is, szintűgy 1431-ben és 1464-ben a *Kapolcsi Vatanok* és a *Kapolcsi Velez* családok előnevében is. — *Macsal* falut (Machal) egy 1431-iki oklevél említi. Ugyanakkor szerepel a *Macsal* család is.

Bácsújfalu.

Bácsújfalu. A hódási járásban fekszik. E községet *Batthyány* József kalocsai érsek telepítette a maga pusztá birtokán, Bács várostól éjszakkeletre, a városhoz tartozó *Derzsa* és *Nagybanca* nevű földterületen, a vármegye határozata értelmében, a Kulpin-ból elbocsátott új telepesekkel. Ezekkel Batthyány érsek 1758-ban kötötte az első úrbéri szerződést. A telepítésnek még csak néhány régibb szerb telepes volt útjában; az érsek ezeknek 1758-ban megengedte, hogy onnan 1759. évi Szt. György napjáig elköltözhesse nek, de házaikat föltétlenül az új telepeseknek kellett eladniok. Ez új telepnek, a melyhez Szelenecse pusztá is tartozott, 1758-ban még nem volt neve, a következő évben már Érsekújfalu-nak nevezték és pecsétjén ez a felirat volt: „Érsek Ujfalu (tulajdonképen hibásan Eksek Ujealu) 1759.“ De a nép pusztájáról *Szelenecse*-nek is nevezte. Ez a Szelenecse hihetőleg a régi *Szölös* helységnek tartotta fenn emlékét és Szelenecse névalakban már a török defterekben találkozunk vele. Az 1760-as években is többnyire *Érsekújfalu*-nak és néha *Bácsújfalunak* mondatik, mely utóbbi név a későbbi években szokottabb lett. Későbbi vésetű pecséten a körirat: „Bács-Ujfalu 1789.“ A pecsét belsején mindig egy szívből kinövő fa van feltüntetve, melynek mindkét oldalán egy-egy szarvas ágaskodik; a szív mellett a falusi jelvények: szántóvas és csoroszlá. 1770 őszén 124 róm. kath. család jött ide. A falut ez időtájt ismét Érsekújfalunak mondják. Kéri k, hogy a falun a régibb lakosoktól hátramaradt adót ne követeljék többé. Az 1758. évi úrbéri szerződést a királynó rendeletére 1773 május 12-én megújítják. Az érsek örökös jobbágyainak nevezi a falu lakosait, a kik, az aláírásokból következtetve, mind magyarok. A falu Szelenecse pusztát bírja haszonbérben, s a bácsi magtárból 940 pozsonyi mérő gabonát kell az érsek magtárába felfuvaroztatni. Bíró t és esküdteket a falu az uradalomtól kijelölt egyének közűl tartozik választani. A vadászat általánosan tiltva van, csak süketfajdra szabad vadászni, ebből azonban minden hatodik párt be kellett szolgáltatni; farkasok ellen viszont hajtóvadászatra vannak kötelezve. Az 1778. évi vármegyei összeírás szerint Bácsújfaluban 121 gazda, 46 házás és 13 házatlan zsellér volt. 1788-ban filiából önálló róm. kath. anyaegyházá lett, de a templom már 1794-ben épűlt, az ág. evangélikusoké pedig 1870-ben. 1886-ban nagy tűz pusztított a községben. A lakosok temetkezési együletet tartanak fenn és nagy részűk kendertermeléssel és feldolgozással és zsákvászon-szövéssel foglalkozik. A község kétszer is leégett és pedig 1886-ban és 1899-ben. A község földterűlete 5635 kat. hold, ebből a községé 798 és a kalocsai érseké 723. Az 1900. évi népszámláláskor Bácsújfalun 3135 lélek volt 544 házban. Anyanyelv szerint 65 magyar, 43 német, 2985 tót, 40 szerb; vallás szerint 1436 róm. kath., 1640 ág. ev., 25 izr., 35 egyéb. Van itt posta, de a távíró és a legközelebbi vasűti állomás Paripás. Ide nem messze fekkett valahol az elpusztűlt *Dál* község, mely 1410-ben a *Keresztűri* család birtokaként bukkan fel az oklevelekben. 1480-ban már a Tallóczy *Bánfi* család kezén vn, 1492-ben a Doroszlai *Kis* családé és 1504-ben *Korvin* Jánosé.

Bácsújlak.

Bácsújlak. A palánkai járásban Dunabökény (Bácsbukin) mellett fekszik. Azelőtt Novoszeló volt a neve. A török defterek a bácsi nahijében felsorolnak egy *Novoszelót* 1554-ben három, 1570-ben tizenegy és 1590-ben kilencz adózó házzal. Bács vármegyének 1699. évi I. összeírásában Novoszeló nincs felsorolva. Mégis egy 1701. évi kamarai feljegyzésben Lovrencztől nyugatra említik Novoszeló, másképpen Újfalu pusztát, mely Müller 1709. évi térképén is fel van tüntetve. 1715-ben Novoszelóban volt hét adófűzető. 1729-ben a bácsi

adminisztrátor a fiskushoz került Lovrencz és Novoszelő pusztákat át akarta venni, ezért az udvari kamara kéri az udvari haditanácsot, hogy ne gördítsen akadályokat az átvétel elé, tehát katonai hatóság alatt volt. Úgy látszik, hogy a kamara *Zamboni*-nak adta bérbe Lovrenczét és Novoszelőt, mert Csejtei Pál még 1729-ben három évre bérbe vette ezeket Zamboni özvegyétől. 1731-ben Novoszelőt és Szent-Lovrenczet báró *Zoanna* Jánosnak adományozták, ki négy országos vásárt eszközölt ki Novoszelónak. Zoana János 1746-ig volt Lovrencz és Novoszelő földesura, ekkor Novoszelő a *Pálffy*aké lett. 1778-ban gróf Pálffy János Novoszelőt és pusztát Lőrinczet eladta Csepényi *Adamovich* János királyi tanácsosnak s ez ismét eladta *Cseh* Mihály királyi tanácsosnak. E családé a XIX. században is. Novoszelő 1828-ban német falu volt s a Duna kiöntésétől sokat szenvedett. Római kath. lelkészség 1734 óta van a faluban, anyakönyvek már 1724 óta ismereteseek. A templom előbb ideiglenes, majd szilárdabb anyagból 1826-ban épült. Az 1900. évi népszámlálás szerint Bács-újlakon volt: 1734 lélek 300 házban. Anyanyelv szerint: 1571 német, 75 szerb, 79 magyar, 7 tót, 6 egyéb. Vallás szerint 1698 róm. kath., 31 gör. kel., 5 ág. ev. A község határa 5347 kat. hold. Mostani nagyobb birtokosa *Adamovich* Iván, kinek itt kastélya is van, melynek egyik részét 1840-ben a Cseh család építtette, a mostani tulajdonos pedig 1905-ben megnagyobbította. A község 1876-ban sokat szenvedett az árvíztől. A lakosok önszegélyző- és temetkezési egyesületet tartanak fenn. Van itt posta, táviró- és gőzhajó-állomás.

Bajmok. A bácsalmási járásban fekszik. Már 1462-ben említetik faluként, midőn Mátyás király február 16-án az anyjának fényesebb udvartartás czéljából adományozott Csongrád- és Bács-vármegyei falvak és puszták között Bajmok falut is megnevezi, a mely ekkor Csongrád vármegyéhez tartozott. Mátyás király anyja, *Szilágyi* Erzsébet, 1484 november 11-én jószágait végrendeletileg *Corvin* Jánosra hagyta, a mit Mátyás király is megerősített. Ígyképp bizonyára a fentemlített helységek is *Corvin* birtokába jutottak. *Corvin* 1504-ben halt meg, özvegye pedig 1509 január 25-én *Brandenburgi* György örgrófhhoz ment nőül, s így más birtokokkal együtt, az említettek is újra urat cseréltek. A csakhamar bekövetkezett török hódoltság alatt a defterekben, 1580—82. években, *Novibajmok* említetik huszonegy adózó házzal a szabadkai nahijében. 1590-ben pedig a zombori nahijében volt egy *Bajmok* 16 és *Novibajmok* 21 házzal. Később, a török korszakban, a falu elpusztult, és a hódoltság végével a még ott lakott néhány ember is Szabadkára költözött, magával vivén a pusztának hagyott területre való jogát. Bajmokat, a többi szomszéd pusztával együtt, 1702-ben, s újra 1743-ban és 1779-ben Szabadka város határához csatolták. Egy 1764 június 28-án kelt kir. rendelet a katonaszállítás könnyítése czéljából Szabadkának megparancsolja, hogy két pusztáját telepítse be és pedig *Bajmokat* és *Ludast*. 1770-ben kezdték el Bajmokat betelepíteni, a mi csak 1785-ben nyert befejezést. Ipara már ekkor erős fejlődésnek indult. Czéhei, így a kovácsok, ácsok, kőművesek, szűcsök, csizmadiák, szabók, kötélverők, takácsok, asztalosok és szíjgyártók. A róm. kath. plebániát 1770-ben szervezték. Temploma 1817-ben épült, de 1845-ben megújították és 1889-ben berendezték; 1907-ben a régi elé csinos új templomot építettek, a mely egybefügg a régivel s így tágasabbá lett. Kegyura Szabadka város. Az 1900. évi népszámláláskor Bajmokon volt 7588 lélek, 1502 házban. A lakosok anyanyelv szerint magyarok (3599), németek (1980) és bunyevácok. (1980). Vallásuk, kevés kivétellel, római katolikus. A község határa 18,017 kat. hold. A községnek van vasúti, posta- és táviró-állomása, továbbá három országos vásárja. Legnagyobb birtokosa Szabadka sz. kir. város, a mely már a múlt század elején is földesura volt. Van itt nagy téglá, cserép- és cementáru-gyár, a mely *Lichtneckert* Józsefé és társaié, mint közkereseti társaságé. A községben van több társasegyesület, így: népkör, kath. kör, nemzeti kör, két olvasókör, asztaltársaság, polgári kaszinó. Van egy virágzó pénzintézete: Első bajmoki takarékpénztár rt.

Bajsa. A topolyai járásban fekszik, a Krivája-ér mellett. Már 1462-ben fennállott, még pedig két önálló helységgént: *Nagbaych* és *Fibaych*, melyeket Mátyás király több faluval együtt anyjának ajándékozott. E *Fibaych* valószínűleg a mai Topolya helyén volt. Ugyanez évből arról is van oklevél, hogy *Dóczi* László, a szentlászloi és Péter a nándorfehérvári vár kapitánya, királyi adományul kapják Bajcsot; s ezt a birtokot *Nagbaych* és *Fybaych* néveu

Bajmok.

Bajsa.

1485-ben, mint az ő birtokukat, Csongrád vármegyéhez számítják. A két helységet Dóczi Péter halálakor, a család magvaszakadta miatt, Bajnai Both András és Ambrus kapta II. Ulászlótól. Az 1543. évi kalocsai érsekségi urbarium szerint Bajsa évenként huszonnégy pénzt és egy pár csizmát tartozott fizetni az érseknek. A régebbi okmányok alapján összeállított és 1665-ben királyi védőlevéllel megerősített érsekségi helységjegyzékben *Bajsa* is fel van sorolva. A török defterekben még 1580—82-ben is, a szabadkai nahijé falujaként említetik huszonhat adózó házzal. Itt *Nagybajsa*nak mondják, mert mellette akkor *Kisbajsa* is volt, a melyben 1580—82-ben 21 és 1590—91-ben 23 ház állott. De *Nagybajsa* az 1590. évi defterben már nincs felemlítve, mert akkor a zombori nahijéhez tartozott 27 házzal. A török hódoltság és a Rákóczi-féle pusztító hadjáratok alatt teljesen elpusztult Bajsát kir. kincstári pusztaként (Bajscha) Mária Terézia királynő 1751 június 25-én kelt donációval *Zákó* Istvánnak, a megszüntetett tiszai határőrvidék volt kapitányának adományozta azzal a kötelezettséggel, hogy azt be kell telepítenie. Bajsa tehát 1750-ben lett ismét faluvá. *Zákó* István 1759-ben Bajsának felét 13,000 forintért *Vojnits* Lukácsnak és Jakabnak adta el. 1793-ban *Vojnits* Lukács, András, Jakab, Mihály és Simon megkapták a birtokról a Bajsai előnevet is. A róm. kath. templom 1760-ban, parókiája 1784-ben épült. A kegyúri jogot ez idő szerint a Bajsai *Vojnits* család gyakorolja. Az ág. ev. anyaegyházat 1785-ben szervezték, temploma 1820-ból való. Van itt gör. kel. templom is 1818-ból. Az 1900. évi népszámláláskor Bajsán volt 3755 lélek, 663 házban. Anyanyelv szerint van 2302 magyar, 114 német, 853 tót, 19 ruthén, 454 szerb. Vallás szerint van 1841 róm. kath., 447 gör. kel., 1162 ág. ev., 203 ref., 49 izr., 52 egyéb lakos. A község határa 16,538 kat. hold. — Legnagyobb birtokosai: *Vojnits* Jakab örökösei, *Geyer* Henrikné, *Leibach* János, *Leibach* Károly örökösei, *Leibach* Péter és *Wamoscher* Nándor. Ez utóbbinak itt régi kúriája van, melyet még a *Zákó* család építtetett. Ezen kívül *Fernbach* Józsefnek is van itt úrilaka, *Duboka* pusztán pedig özv. *Fernbach* Antal-nének. *Gläser* Jánosnak téglá- és cserépegető telepe van itt. A lakosság Társaskört, Polgári olvasókört, Haladó-kört, róm. kath. temetkezési együletet és ifjúsági együletet tart fenn. Határában van *Alsóroglaticza* és *Duboka*. Van postája; vasúti és távíró-állomása Bácsstopolya. E községhez közel feketett az eltűnt *Hímese gyház* község. Mint nevéből is látszik, ősi egyházas hely, melynek szép temploma lehetett, mely után a községet is elnevezték. Csak 1462-ben bukkanunk első nyomára, a mikor *Szilágyi* Erzsébet birtoka volt; de 1504-ben *Korvin* Jánosé.

Bátmonostor.

Bátmonostor. A bajai járásban van. Henszlmann Imre szerint a mai Óbátmonostor nevű területen a XIII. században valószínűleg már a tatárpusztítás előtt, Szent-Benedekrendű grangia állott, azaz a közeli Tolna vármegyei Báthaanyakolostor gazdasági telepe, kis templommal. Ezt a telepet a tatárok valószínűleg elpusztították. Később a kalocsai érsek foglalta le a maga számára a báthai benczések birtokát és huszonhat évig jogtalanul használta is. Akkori neve, mint a bátai apátság birtokáé, *Apáti* vagy *Nodjarki* (azaz Nagyárok) volt.) A pápa fellépésére 1337-ben az érsek a birtokot visszaadta, mire a bátai apát az előbbi grangiát filiális apátságra emelte és e ranghoz illő monostort is építtetett, a mely a török hódoltság idejéig birtokukban maradt. 1546-ban itt már nem voltak szerzetesek. A *Kisvárdaiak*, az akkori tulajdonosok, akkor tájt szétosztják maguk között a templom ezüst kincseit. Henszlmann Imre, Haynald kalocsai érsek költségén 1871-ben Báthmonostorban is végzett ásatásokat. Ez alkalommal megtalálta a XII. századbeli román stílusú templom alapfalait, melyekre későbbben gót stílusú átídomított egyházat építettek. Az oltár előtt sirt, több apróságot és római faragott emlékkövet talált. Egy régebben a romok között talált, de ismét elvesztett pecsétnyomón, háromtornyú templom van feltüntetve. Az alapok azonban nem igazolják e tornyok létezését. A kolostor és a hozzátartozó falu a mai Bátmonostortól mintegy negyedóránnyira közelebb volt a Dunához, a hol a templom emelkedettebb helyen épült. Ezt a helyet most is Óbátmonostornak nevezik. A sok kétségesnek látszó adat közül Bátmonostor múltjára vonatkozólag az első hitelesnek látszó feljegyzés az, hogy VI. Kelemen pápa 1345 október 15-én Avignonban kelt levelével *Becsei* Imre fiának, *Tóttós*-nek, Pilis várm. főispánjának, a ki egyszersmind Bátmonostornak birtokosa is volt, megengedte, hogy ez említett helyen (oppidum) — a hol már

régóta valami klastrom-féle épület volt, de a pogányok által részben romba-döntetett, azonban nem tudni, vajjon laktak-e abban valaha szerzetesek — tizenkét szent Ágostonrendű remete számára templomot és egyéb szükséges épületeket emelhesen. E szerint az új templomot és monostort nem a bátai apátság építette a maga költségén, hanem Tóttös, a helység földesura. A Henszlmann által kiásott alapok csakugyan a XIV. század közepére vallanak; de hogy az említett remeték, vagy pedig benczések laktak-e itt, nem bizonyos. Az apátság a török hódoltság kezdetén megszűnt, de a czímzetes apátság ma is fennáll. A helységnek, mely e monostor mellett alakult, az okmányokban előforduló névalakjai: *Bvt-Monostora*, *Monasterium Both*, *Bothmonustra*, *Bathmonostrá*, *Bochmonustra*, sőt *Bakmonostrá* és *Bakmostra* is. 1322-ben Róbert Károly király Temesvárt újévkor kedves emberének, *Becsei Imre*, lévai várnagynak, hű szolgálataiért, örökösen bizonyos „possessionem Bothmonustra in comit. Bodrog“ adományozott, a mely előbbi urának magvaszakadtával a király birtokába esett. Ez adománylevelet I. Lajos király 1364-ben újra megerősíti. A királyi adományozás után, Pál, Bodrog vármegyei főispán, négy szolgabírójával bejárja e birtok határait Bátmonostorban és Szigeten s erről *Becsei Imrének* bizonyítványt állítanak ki. *Becsei Imre* 1323-ban panaszkodik a királynak, hogy némely örökös birtokát a zavaros időben tőle elszakították, így Bátmonostort is a Holtsziget erdővel. Erre a király a kalocsai káptalant bízta meg, hogy *Becsei Imrét* birtokaiba törvényszerűen visszahelyezze, a mi, a káptalan július 30-án kelt jelentése szerint meg is történt. A Holtsziget erdő 1384-ben *Herczeg Péteré* volt és Szekeső várához tartozott. Ez erdő és Bátmonostor között a pécsi káptalan tartott határjárást. Bátmonostor előbbi birtokosairól csak annyit tudunk, hogy 1321-ben *Becsei Imre* kérelmére a bodrogi főispán bizonyos bírságot engedett el e helység akkori urának: *Johannes filius Petri de Monasterio Both*. Ez örökös nélkül halván el, 1322-ben jutott *Becsei* e hely birtokába s utána fiai, *Tóttös* és *Vesszős*. 1370-ben *Berki Miklós* fia *Pál*, régibb leányágon, *Tóttös* fia *László* ellen egy részt követel magának Bátmonostorból, de mással elégítettvén ki, ez a hely továbbra is a *Becseieké* maradt. 1403-ban előfordul *Laurentius*, filius *Andreae*, fil. *Simonis de Báthmonostor*, a ki *Erdődinek* bizonyos földeket adott el. 1516-ban Bátmonostor mezővárost *Bakacs Tamás* esztergomi érsek kapta a királytól adományban, *Tóttös László* magtalan kimúlása után, 1518-ban, a Csábrági *Erdődiek* e város miatt pörben vannak *Tóttös* unokájával, *Kisvárdai László*val. A török korszakban a község Monostor néven, a bajai nahijébe tartozott és 1557-ben fejadóra össze volt benne írva húsz ház és a falu szegényei tíz házzal. *Marsigli* 1690-ből származó térképén csak Monostor áll a Szurdok csatorna keleti partján. E vidék felszabadulása után a kamara vette birtokába az elpusztult vidéket. Bács vármegye 1699-iki összeírásában a bajai járásban volt Monostor néven és összesen tizenegy család lakott itt. Később a *Czoborok* kapták az egész bajai uradalmat, s ebben volt Bátmonostor is. *Czobor József* kamarai engedély alapján ez uradalmat 1747-ben eladta báró *Vay Lászlónak* és *Orczy Lőrincznek*. A század végén *Grassalkovics Antal* volt Bátmonostor birtokosa (1831-ben is). A török uralkodás alatt a monostor elpusztult és a szerzetesek (már 1546 előtt) elköltöztek. Helyökbe később Szt. Bazilrendű szerb szerzetesek, kalugyerek jöttek, a kik a templom szentélyét rögtönzött tetővel befödvn, itt telepedtek le. 1724-ig velök csak néhány szerb család lakott a régi falu helyén, a mely a bajai uradalom összeírásában, mint Szurdok déli szomszédja, Mali (Kis) Monostor néven fordul elő. A régi bátmonostori templomból és monostorból még fennmaradt romokat 1761-ben a kamara rendeletére lőporral hanyatták szét és a még használható anyagot a szomszéd falvak templomaiba építették be. Róm. kath. temploma Szent József tiszteletére, 1761-ben épült; a parókiát 1771-ben szervezték. Bátmonostor régibb szomszédai közül Baja, Szeremlye és Baracska áll még fenn, de Pauli, Tóttös, Lak, Bob, Arany, Bál, Tárnok, El, Elszekeső, ma ismeretlenek; legfőllebb valamely pusztá vagy kisebb földdarab tartja fenn egyiknek-másiknak nevét. Ezek közül *Bob* a XIV. század elején már ismert hely, melyről 1318-ból is van följegyzésünk. A *Becsei Imrének* adományozott bátmonostori jóság határainak megjelölésekor szerepel ez időben. Nyomára akadunk még 1390-ben egy oklevélben, a melyben Gara, Bob, Bátmonostor helységek Tárnok szomszédaiként vannak feltüntetve. Azután már csak a török hódoltság korában

bukkan fel újból a neve Boba alakban. A XVII. század elején *Bajany* László birtoka volt, kinek halála után *Strucz* Ferenczet, *Zádory* Andrást és *Aszalay* Ferenczet iktatták be 1623-ban a birtokba. Az Aszalay részt 1626-ban *Esterházy* Miklós nádor adományozza Esterházy Pálnak. Ugyancsak a nádortól nyernekk itt birtokot, 1658-ban, *Pápai* Péter és *Dúló* György. Ebben az adománylevélben a birtok nevét Babonyának írták. Itt feküdt e tájon *Bál* dunamenti község is. A XIV. században a *Treutelek* birtoka, a kik 1407-ben más jószágért cserébe adják a *Korpády* családnak. Névadó helysége és birtoka volt a *Báli* családnak. A Báliak 1447-ben a bátai apátságra ruházták át. E század második felében a falut Boroti *Bíró* György is uralta, a kinek magvaszakadtával, 1481-ben, a *Czoborok*, Belegi *Markos* Péter, Szántai *Marhárt* János és *Berjegi* Albert osztottak meg a birtokon. A falu további sorsáról már nincsen adatunk. Iványi szerint a hajdani falu helyén épült az a *Pandúr* nevű község, mely Marsigli 1690. évi térképén szerepel. Az 1741-ben tartott kutatás alkalmával is ezt állapították meg. — Ezen a vidéken feketett *Páli* vagy Kispályi község is, mely 1346-ban szerepel, a mikor a háj-szt-lőrincezi prépostság itteni részirtokát elcserélte a Becsei *Töttös* családdal. 1466-ig a Töttösök az urai és utánok a *Várdaiak*. — Az *Él* nevű község is e tájon állott fenn. 1341-ben a fejevári káptalan birtoka, melyből egyrészt 1392-ben a Töttös családnak enged át. 1482-ig szerepel még a káptalan birtokosként, de újabb adatok ismeretlenek. — Volt itt valahol még egy *Lak* nevű falu is. Ez 1384-ben a báti apátság birtoka, mely 1400-ban a Töttös család kezére került. Ez 1466-ban örökösödési szerződést kötött *Várdai* István kalocsai érsekkel, melynek következtében a birtok a Várdaiaké lett. Az 1900. évi népszámláláskor Bátmonostoron volt 2674 lélek 465 házban. Anyanyelvük magyar. Vallás szerint 2647 róm. kath., 6 gör. kel., 4 ág. ev., 17 izr. Határa 6086 kat. hold.

Begecs.

Begecs. Az újvidéki járásban fekszik, közel a Dunához, Bánostorral majdnem szemközt. Steltzer szerint a régi Begecs falu néhány kilométerrel feljebb volt a Duna mentében, inkább nyugat felé. A helységet már egy 1543. évi kalocsai érseki dézsmajegyzék is említi, és neve előfordul a török defterekben is a bácsi nahijében. Így 1553-ban Iloka és Futak közt *Bekincs*, 1561-ben *Bekecse*. Bács vármegyének 1699. évi összeírásában szegény kis telep vagy pusztta volt öt parasztesaláddal; mellette volt Kúva négy gazdával, fölötté Kerta 30 gazdával. A futaki uradalom 1703. évi névjegyzékében még nincsen felemlítve, hanem 1718 óta rendes faluként szerepel az uradalomban máig. Különben vármegyei adójegyzékekben már 1715-ben fel van sorolva. 1717-ben az újból alakuló Bodrog vármegyébe osztották be. Midőn a futaki uradalom *Gavriánitól* a *Csernovics* család birtokába jutott, az utóbbi 1755-ben a még hátralevő tíz ezer forint fejében Begecset adta zálogba Gavriáni özvegyének. Csernovicsék 1759-ben Begecs faluval úrbéri szerződést kötöttek, de később sokszor károsítják e falut. Így Kerta pusztát az uraság újabban Glozsánnak adta bérbe, sőt a falu határának egy részét is magának foglalta le, az adót pedig nem szállította le. Ezt és egyéb úrbéri panaszait 1768-ban a falu egyenesen a király elé terjesztette s Bács vármegye még 1771-ben is vizsgálatot tartott ez iránt. A múlt század elején a gróf *Brunszvik* családé volt. Begecs határa 7567 kat. hold. Ebből 585 kat. hold, jórészt legelő, a községé; gróf *Chotek* Rezső futaki uradalmához tartozik 4121 kat. hold. — Az 1900. évi népszámláláskor 2244 lélek volt itt 410 házban. Anyanyelv szerint magyar 12, német 35, tót 168, szerb 2012, stb. Vallás szerint róm. kath. 27, gör. kel. 2024, ág. ev. 175 stb. Begecs határában két ősrégi telep nyomai láthatók. Az egyik Kúva, vagy Kúva-vára egy szántóföldnek használt dűlő neve Begecstől délfele Bánostorral szemben. Itt volt Kr. u. a III. században az Onagrinum nevű római táborhely. Ezt a táborhelyet, a mely az Idatius-féle Fasti szerint a szarmaták földjén 294-ben épült, a Duna bácskai oldalán Bononiával (Bánostor) szemben, Fröhlich Róbert a Begecs batárában levő Kúva-vára nevű dűlőben megtalálta, a hol rengeteg téglá volt és van még ma is, jóllehet hogy 1838-ban kocsiszámra hordták el belőle a község szerb temploma építésére. Bizonyára egyike volt ez azoknak a pontoknak, a hol a barbár szarmaták a rómaikkal érintkeztek. Hihetőleg valami barbár neve is volt, melyet a római katonák, talán hasonló hangzása miatt, a furcsa Onagriumra (azaz vad számár) fordították. Ez a táborhely Diokletianus császár idejében épült és rendeltetése bizonyára az volt, hogy a rómaiaknak a szarmaták ellen intézendő háborúviselést és az esetleges vereség után a visz-

szavonulást a Dunán könnyítse és biztosítsa. Az itt talált romok között szilárdan álló alapfalak is vannak. Őseink az itt talált régi római tábor maradványairól a sok téglá- és kőtörmelék miatt *Kő*-nek nevezték e helyet. Régi térképeken (1553, 1556, 1596-ból) Bánostorral, a hajdani kői prépostság és káptalan székhelyével szemben, egy Kevú, Kow, Kew nevű helyet találunk itt. Mostani Kúva neve, úgy látszik, a hajdani Kői káptalan emlékét őrzi. A községben fennálló gör. kel. szerb templom 1838-ban épült. Van itt „Szerb földmívelők szövetkezete.” A lakosság egy része a szerbvászon és tyilim-szövessel foglalkozik. A Tatarnica dülő nevéhez azt a hagyományt fűzik, hogy azon haladtak át a tatárok. A községet 1876-ban árvíz sújtotta. A postája, távirója és vasúti állomása Futak.

Béreg. A Duna mellett Küllőd (Kolut) fölött fekszik. Nevével első ízben akkor találkozunk, a midőn *Becsei* Imre 1319-ben bizonyos *Bud* Péternek *Bereg* nevű földjét megvette, de midőn a kaszálót, szántóföldet és erdőt használni akarja, Treutel emberei ellenszegülnek. Béreg mint nemesi előnév is előfordul a XIV. és XV. században. Így 1464-ben a *Török* s a *Csákán* család előneve. Csánki 1472-ben kelt oklevél alapján e falu nevét Beryeg és Byryeg alakban említi; ekkor birtokos itt a *Geszti* család. A XV. században birtokos benne a Szekesői *Herczeg* család is. 1579-ben *Czobor* Imrének a török hódoltság területén lévő Bodrog vármegyei birtokai között Jánosi és Szántó mellett *Beregdi* van felsorolva. Bács vármegye első 1699. évi összeírásában a bajai járásba tartozó Béreg falu tizenegy gazdával szerepel. Neve az 1702-iki kamarai összeírásban is szerepel. Marsigli térképén *Berek* néven Szántova alatt van feltüntetve. 1714-ben Beregh faluban van egy bíró alatt tizenkét családot alkotó, tizenhat adófizető polgár, kik mind szerb nevűek. A Czobor-féle összeírásban 1724-ben Béreg falunak van szöleje is, de bora igen rossz és kaszálóját a Duna árvize rongálja; földesurának 160 frt bért fizet. 1763-iki jelentésében Cothmann Antal azt írja, hogy Béreg kincstári falutól a bérben tartott Mironith pusztát el kell venni, mert ezt egészen bozóttal és cserjékkel engedték benőni. Béregen akkor kath. szerbek (sokaczok) laktak s földesura a kir. kamara volt. A parókiát 1757-ben szervezték. Mihály arkangyalról címzett temploma 1740-ben épült, idővel összedőlt s 1786-ban megújították. 1904-ben nagy tűzvész okozott sok kárt. A lakosok temetkezési együletet tartanak fenn és nagy részük tyilim (pokrócz) szövessel és kosárfonással foglalkozik. Az 1900. évi népszámláláskor Béregen volt 2824 lélek 572 házbán. Anyanyelv szerint: 209 magyar, 591 német, 7 szerb, 2017 dalmát (sokacz). Vallás szerint: 2785 róm. kath., 5 gör. kel., 2 ág. ev., 32 izr. A község határa 6005 kat. hold. Ebből 1893-ban a községé 1060, a kir. kincstáré 592, *Frigyes* főherczegé 512 hold volt. Határrészei Budzsák és Voszindol. A község postája helyben van, de táviróhivatala Bezdán.

Bezdán. A zombori járásban fekszik. Története a török hódoltság előtti időben ismeretlen; de az 1579. évi török defterekben a zombori nahijében már ismernek *Bezdán* falut, tíz adózó házzal. E helységnévnek azonban később nyoma vész, csak a XVIII. század elején találkozunk újból a Bezdán névvel, melyet akkor egy folyóra és a körüle elterülő pusztára használtak, a hol ma Bezdán van. Minthogy azonban Bezdánnál a Duna balpartja Bács vármegyében a sok áradás okozta mocsár miatt nem volt megközelíthető, a vármegye 1737-ben a Bezdán-fokon át a Dunához hatvan öl hosszú hídát készíttetett a dunántúli Vörösmart felé. Az új töltés-út a dunai révhez 1845-ben készült s pedig 300 ölnyire makadámozva, miért is az élénk forgalom mellett is jó állapotban van. Ez út folytatása, mely jó téglával van kirakva, Zomborral köti össze Bezdánt. A magy. kir. kincstár Pozsonyban 1742-ben *Losonczy* József útján Tolna-, Baranya-, Veszprém- és Somogy vármegyékből róm. kath. vallású magyar népet telepíttetett ide a Sterbác, Paka, Merkopja és Bezdán pusztákból álló határra. A most keletkezett falu Bezdán fok mellé telepíttetvén, *Bezdán* nevet kapott. A falu alatt volt *Sterbác* puszta, azelőtt maga is kis falu, mint a közelében fekvő *Csók* (Cheoth) nevű dunamelletti falu is, melyet 1724-ben említenek, mint rég elpusztult helységet. A Kígyós-ér keleti oldalán van *Merkopnya* puszta s ennek keleti oldalán fölül *Paka* és ez alatt *Piperos* puszta. Az új lakosok nem örökös jobbágyságok lettek, hanem szabadon költöző, robotra nem kötelezhető szerződéses bérlők. A falu határát alkotó négy pusztáért 360 frt évi bért fizetett a község a kir. kincstárnak, mint földesurának, úgy hogy csak a 3—5. évben tartoztak

Béreg.

Bezdán.

dézsma és kilenczedet adni s azt Bajára vagy Apatinba vinni a kincstári magtárba, de a földadó alól fel voltak mentve. A szőlők hét évi adómentességben részesültek; a kocsmá jövedelme Szt. Mihálytól Szt. Györgyig a falué maradt. A Dunán építendő malmokért a szokásos bért fizetik, a halászatnak egy heted-része is az uraságot illette; de a Sterbác és a Bezdán fokokban az első évben ingyen halásztak, a 2—5. évben pedig 40 frt évi bérért. A rév vagy a komp felállítása az uraság joga maradt; minthogy azonban a jövevények átköltözése két évig eltartott, ez idő alatt az idejövételnél révbért nem fizettek. A szokott szabad évek elteltével Bács vármegye 1746-ban az új falut összeíratta és országos adó alá is vette. Első évi adója 729 frt volt, a falu 172 adózó magyar és tót családból állott. A falu temploma eleintén csak vesszőből volt fonva és sárral betapasztva, de ez már 1755-ben összedőlt, és a kincstár 1756-ban újból építtette szilárd anyagból. Ennek helyén épült 1846-ban a Simon és Judás apostoloknak szentelt templom. Cothmann kamarai tanácsos, mint telepítő biztos, 1763-ban cseheket küldött Bezdánba, a hol akkor már 400 ház volt. 1770 szeptemberében összeírták a szőlőket és 1772 aug. 6. volt Bezdánban a helytartótanács rendeletére az úrbéri rendezés. A magyar szövegű nyomtatott urbáriumot 1772 december 4-én írták alá és 1773 január 4-én hirdették ki. Bezdán 1772-ben, a maga költségén, vásártartási privilégiumot szerzett és mezővárossá lett. 1801-ben a 137 szesszió földön 529 házban 360 gazda és 169 zsellér lakott. Földesura azonban a kir. kamara volt. A lakosság mind róm. kath. magyar, és 1826-ban is csak kevés német található itt. Már ekkor hatalmasan kifejlett ipara van. 1815-ben kapnak czéhszabadalmat a czizmadiák, vargák, takácsok, szabók, szíjgyártók és szűcsök; 1830-ban a tímárok, festők, asztalosok, bognárok, esztergályosok, pékek, fazekasok, szappanosok, bocskorkészítők, vargák, kalaposok, üvegesek, harisnyakötők, fésűsök, szitakötők, ácsok és molnárok. A község határa ma 13.932 kat. hold, ebből 2575 hold a községé, (de 613 nem használható), 278 hold a Bezdán szigeti ármentesítő társulaté, 309 hold a Ferencz csatorna-társaságé, 2032 hold, többnyire erdő a kir. kincstáré. A dunai révnél van most a Ferencz-csatorna kezdő nyílása is, mely előbb lejjebb, Monostorszegnél volt; de az 1822. évi dunai gátszakadás miatt a csatornát Bezdán felé kellett irányítani. 1828-ban a dunamenti falvak biztosítására Barackától Bezdánig a Dunát az Ilimán szigeten akarták átvetetni, azonban e helyett egy 730 öl hosszú, 6½ öl széles és egy ölnél magasabb védőtöltést készíttetett a vármegye. Bezdánban 1821 óta van posta, 1858 óta gőzhajó-állomás és 1864 óta távíró-hivatal. 1900-ban 7985 lélek lakott itt 1386 házban, ebből 6601 magyar, 1343 német. Vallás szerint volt 7696 róm. kath., 238 izr. Bezdán határához tartoznak: Zöldhalom (Merkopuja), Egyházalmok (Paka), Piperos, Tatárrév (Pivoda), Sárkánytanya (Sterbác) és Ferencz József-zsiliptelep. *Paka* hajdan virágzó község volt. 1409-ben a Pakai *Törzsök* család nevében már szerepel. 1439-ben a Lekseai Sulyok családnak van benne része. 1448-ban *Pakai* Balázs alispán is birtokos itt és ugyanakkor szerepel a Pakai *Veres* család is. — Itt lehetett valahol *Déd* község is, mely 1404-ben a Bartáni *Peres* család birtoka, melytől Zsigmond király a *Peres* családot — hűlensége miatt — megfosztja és a birtokot *Gyulai* Ferencznek és *Németi* Jánosnak adja. 1430-ban azonban a Maróthiaké lett. — Közel ide volt *Gyapol* falu is, melyet 1346-ban a Becsei *Tóttós* család a háj-szt.-lőrinczi prépostság páli birtokáért elcserél. Bezdán határában feküdt hajdan *Battyán* község is, a melynek az anjoukorbéli oklevelekben, 1341-ben, már nyoma van és némely kutató szerint azonos a hajdani Bartán faluval, mert szintén ennek közelében, Bezdán mellett, keresendő. Csánki ezt azonban kétségbe vonja, mert a két helység egy időbeli birtokosai mások voltak. Első említését 1305-ben találjuk, a mikor *Fekete* Pathe fiait uralta, kik egy nemes megöletése miatt jószágvesztésre ítéltettek; itteni birtokukat akkor 35 márka vérdíj lefizetésével, comes Bulyai de Kulud fia Batand szerezte meg. E század első felében új birtokosként bukkan fel *Nagy* Péter fia. Kuludi Batand fia János, a ki egyszer már királyi emberként is szerepelt, 1342-ben a Battyánhoz tartozó Sárretnben levő három ördögkútja nevű halászó helyét átengedi *Pethő* cseregi várnagynak, a ki ugyanekkor megszerzi Pathe fiainak battyáni birtokát is. 1422-ben és később is, a lévai Csehek kezére került a falu, a mely azok sorsában is osztozott. A mohácsi vész utáni időkben is a lévai vár tartozéka volt a falu, melyet *Dobó* István 1560-ban Ferdinánd királytól kért el. A bezdáni lakosság olvasókört, népkört, függetlenségi kört, polgári kört és

Részlet Bácskeresztúrról.

Bácsújlak. — A régi Cseh-féle kastély. Most Adamovits Iváné.

Bajsa. — A régi Zákó-féle úrilak. Most Wámoscher Nándoré.

Bezdán. — Hajóvontatás a Ferencz-csatornán.

2

Bezdán. — A Ferencz-csatorna torkolata.

A bogyáni kolostor.

Cservenka. — A róm. kath. templom.

Cservenka. — Az ág. h. ev. templom.

kath. legényegyletet tartanak fenn. Van takarékpénztára is. A lakosok nagyrésze a kosárfonást és a czirokseprő-kötést háziiparszerűleg űzi. Van postája és távírója, vasúti állomása pedig Zombor és Gádor.

Bogyán. A hódási járásban, Bácsból nyugatra, Vajsza és Palona (Plavna) között fekszik. E helység már a mohácsi vész előtt is fennállott. A pápai tizedjegyzékben 1338—42 között már szerepel *Boian* falu. Csánki szerint Boián a mai Bogyánnak felel meg. Ezentúl Boián neve nem fordul elő. *Bogyán* névével először az 1543. évi úrbéri összeírásban találkozunk. Ezután a török defterek említik a zombori nahijében, a hol Bogyan v. Budinove 1554-ben két, 1590-ben nyolcz adózó házzal szerepel. 1691-ben a bácsi prépostság tizedjegyzékében, Bács vármegyének 1699. évi összeírásában is említve van Bogyán falu. 1759-ben Bogyán helységet királyi adomány útján *Putnik* Mózes bácsi szerb püspök kapta. Az 1768. évi kamarai mappa kisdéd falunak tünteti fel Bogyánt, 43 g. kel. szerb családdal és Sotrok, Vajsz Borovo nevű halászhelyekkel. Bogyánhoz tartozik a kalügyerek kolostora. 1785-ben a tavaszi földár sok kárt okozott az itteni gazdáknak. 1799 óta Bogyán a *Gromon* családé. Bogyánban 1856-ban a katolikus hívők számára Illésnek szentelt kis templom épült. A főntebb említett szerb kolostor Vajsza s Bogyán feleútján van. A hagyomány szerint ennek eredetét a XV. századra teszik, a midőn egy Bogdán nevű szerb kereskedő itt egy forrásban mosakodván, szemevilágát visszakapta s hálából ezt a kolostort alapította, melyet, valamint a később keletkezet falut is, ő róla neveztek volna el. A kolostor a hódoltság idején már megvolt s így legkésőbb az 1526 utáni években épülhetett, a midőn szerbek is nagyobb számban jöttek e vármegyébe. A zárdában, a templom szentélyében becses képek vannak: a tizenkét apostol, fölöttük Krisztus születése. A másik oldalon minden szentek Szűz Mária angyalok között, Isten a föld fölött. A szentély előtt a kupolában: Krisztus keresztre feszítése, az úrvacsora, a lábmosás, Júdás csókja, Krisztus Pilátus előtt s más bibliai tárgyú képek. Az 1900. évi népszámláláskor Bogyánban volt 854 lélek 157 házban. Anyanyelv szerint 56 magyar, 313 szerb, 77 német, 407 sokacz. Vallás szerint 504 róm. kath., 350 gör. kel., 6 izr. A község határa 9229 kat. hold. Ebből 1893-ban a gróf Hunyady Imrének 6342, a kincstárnak 1110, a községnek és úrbéri birtokosságnak 466, a gör. kel. zárdának 215 hold birtoka volt. Mostani nagyobb birtokosai gr. Széchenyi Emilné és a kir. kincstár. 1876-ban nagy árvíz sújtotta a községet, és annak számos házát romba döntötte. Dűlőnevei közül a Bela Crkva (Fehértemplom), Pako (pokol) és a Klucs (kules) nevűek figyelmet érdemelnek. A község postája Vajszkán van, a távírója Bácsan, vasúti állomása pedig Gombos.

Boldogasszonyfalva. A zsablyai járásban van. Zsablyától éjszaknyugatra. Hajdan Boldogasszonyfalva, s ezt a nevet szerb fordításban (Goszpodince) a legújabb ideig viselte a község, míg az 1904. évi miniszteri rendelet eredeti régi magyar nevet visszaadta. 1410-ben Bódogasszonytelke név alatt szerepel, a *Keresztúri* család birtokaként. 1655-ben Wesselényi Ádámot iktatták *Goszpodincze* birtokába. A törökök kiűzése után kamarai birtok lett és az 1702. évi összeírás szerint a kamara bérbe akarta adni. 1745-ben 22 család lakott itt. 1746-ban a volt szabadkai határöröket telepítették ide, mi által e falu is katonai sánczczá lett. A tiszai határörvidék feloszlata után Goszpodincze is az 1751. évi tiszai kerületi szabadalmakban részesült. 1769-ben a csajkások közé vették fel. 1770-ben a siákok (gör. kel. vallású nép Dalmáciából és Boszniából) telepedtek itt le. 1790 óta Goszpodinczén második szerb plébánia van. 1849-ben a falu és a templom leégett, de 1850-ben újra felépült. A csajkás határőri miliczia 1873-ban megszűnő, e község is a vármegyébe került. Van itt két pénzüzet és egy szerb olvasókör. A község határa 8953 kat. hold, melyből a községnek 3300, a kincstárnak 252, az angol-ausztriai banknak 1419 hold birtoka van. Az 1900. évi népszámláláskor itt 3495 lélek volt 704 házban. Anyanyelv szerint 161 magyar, 350 német, 66 kisorosz, 2906 szerb. Vallás szerint 1862 róm. kath., 41 gör. kath., 2895 gör. kel., 303 ág. ev., 14 ref., 54 izr. A posta, távíró és vasúti állomás helyben van.

Borócz. A palánkai járásban Palánkától éjszakra fekszik. Előbbi neve Obrovác. Obrov sánczot vagy árkot jelent. A falutól keletre most is láthatók egy régi földvár maradványai. Az 1699-iki vármegyei összeírásban a bácsi járásban fel van sorolva Obrovác falu 23 gazdával és 109 hold szántófölddel. Ez a falu

Bogyán.

Boldogasszonyfalva.

Borócz.

Palánka fölött, Dunabökény (Bukin) és (Gajdobra) között van. Mely régi magyar helység lehetett e helyen, nem tudjuk. Az 1715-iki vármegyei adóösszeíráskor Obrovác falu az összeírást megtagadta. 1717-ben az újonnan alakult Bodrog vármegyébe kebelezték be. Az 1719. évi adóösszeírásban Obrovác 20 fejjel szerepel. Az 1760-as években új telepésekkel szaporodott. 1767-ban 16 jövevényessel újra kezd adózni. Az 1768. évi Kovács-féle kamarai térképen Obrovác a mostani helyén van feltüntetve. A falutól nyugatra van Obrova mocsár. A falu alsó végén egy régi erődítmény van körülrakolva. A határ felső részében Paraga és Gajdobra felé Metkovics pusztája van feltüntetve. A faluban 60 szerb család lakik. 1772 július 22-én volt Obrovácson az úrbéri rendezés. Határához tartozik Metkovics pusztája. A földalatti vizek a falu lakosainak sok kárt okoztak. Obrovác Bodrog vármegyében a múlt század elején Bancsa néven szerepelt és Steltzer szerint Nagybanca Obrovác fölött lehetett. 1826-ban Obrovácson a lakosok, 46 róm. kath. német család kivételével, mind szerbek voltak. R. kath. parókia 1843 óta van, temploma 1884-ben épült, a gör. keletiek temploma pedig 1782-ben. A szerb templomban egy 1757-ből való vert ezüst serleget őriznek. A község régi pecsétje 1728-ból való. A község határa 6109 kat. hold. Ebből a községnek 1893-ban 228, a kincstárnak 885 holdja volt. Határában van a Czigánytelep. Az 1900. évi népszámláláskor Boróczon 3105 lélek volt 530 házban. Anyanyelv szerint 38 magyar, 1985 német, 8 tót, 1037 szerb, 38 egyéb. Vallás szerint 2015 róm. kath., 1066 gör. kel., 8 ág. ev., 16 izr. Van postája, táviróhivatala, vasútja, előlegezési, temetkezési és délvidéki paraszt-egylete, ezeken kívül egy téglagyára és gözmalma.

Bulkeszi.

Bulkeszi. Bács-Bodrog vármegye alsó részében Palánkától éjszak-keletre Szilbács (Szilbás) és Kölpény (Kulpin) alatt fekszik, a palánkai járásban. A vármegye egyik nevezetes ősrégi magyar helysége, a XIII. század közepe óta, s róla a *Fráter* család kezén levő okmány ad legelső hírt. E család ősei bácsi várjobbágyok voltak, s ezek között a legrégibb a kit ismerünk, Marczel volt. Ennek két fiát, Kelemen és Mártont V. István ifjabb magyar király, 1263-ban, a neki tett hűséges szolgálataikért azzal jutalmazta, hogy bizonyos Kezy nevű földet adományozott nekik örökségi joggal és őket 1265-ben nemességre emelte; mint-hogy pedig Kezy addig a bácsi várispánság alá tartozott, azt 1263-ban egyúttal annak köteléke alól is felmentette. E föld, mint az oklevél mondja, nyolcz falu számára is elegendő területtel bír. Szomszédja pedig nyugatról Szt. Jakab és Zyh Bach (a mai Szilbács). Utóbb István király meghagyta a kő káptalannak, hogy e földterület határait állapítsa meg. A káptalan egy állítólag 1276-ban kelt jelentésében számol be eljárásáról. Ez a jelentés reánk azért is nevezetes, mert megtudjuk belőle, hogy ama főntemlített nyolcz falu csakugyan fennállott e területen. Ezek névszerint: Szt.-Iván-Keszi, Boldogasszony-Keszi, Sávoly-Keszi vagy Boulkezy, Keresztényteleke, Egres, Szt.-Péter, Kastélyteleke és Matyuka-Kürt. A káptalan küldötte maga mellé vette Halad Fülöpöt „de Kürth“, Dobra Tamást, Savolyt de Kezy, Venceslaust „de Thegefalva“ stb. és a helyszínen bejárván a határokat, a beiktatást elvégezte. E nyolcz faluból most csak Szt.-Péter van meg, Petrovác néven, és megmaradt még Sávoly-Keszi neve is, bár megváltozott alakban Bulkeszi faluban. Az egész földterület, a melyet a bácsi vár alól felmentettek, Keszi-nek neveztetett, de a nyolcz falu külön birtokosától kapta megkülönböztető nevét; s így az a Keszi nevű falu, a mely Sávoly-nak jutott, Sávoly-Keszi vagy pedig Boulkezy nevet kapott, úgy hogy Savoly-Kesziből Volykeszi, Bolykeszi, Boulkeszi, Bulkesz alakok lettek. A Kelemen és Márton rokonai között, a kik 1265-ben velők együtt a jobbágyságból nemességre emeltettek, csakugyan volt is egy Sávoly nevezetű (Savol et Torzol de genere Dobra). 1311-ben a bácsi káptalan Dénes mestert Balad fiának Mateukának: Csurg, Kétszántó és Bukescy nevű birtokába bevezette. Kulpin 1418. évi határjárásában a (Desp.) Szt. Ivánról Keszire vezető útakról is van szó. S e Keszi alatt csak a Kulpin szomszédja Bulkesz értendő. A XV. század elején Bulkesz a *Garaiaké* volt. 1430-ban megerősíti Zsigmond király Garai Miklós végrendelkezését, mely szerint nejének és fiainak többi között Belkezi és Kis-Kezit adja. 1464-ben Bwkezi Garai Jóbé volt, s ebből világos, hogy e két utolsó névalakban is csak Bulkesz rejlik. Régi nevén is megemlíti még 1559-ben, midőn Ferdinánd király a gyulai várkapitánynak meghagyja, hogy az idők zavarában e várhoz foglalt több helységet törvényes uraiknak, *Keszi* Lőrincznek és *Szoláth* Miklós és Mátyásnak visszaadja.

A többi között felsoroltatik Savolkeszy másképen Bewkeszy is. Bulkeszt a török defterek is felsorolják a bácsi nahijében 1554-ben két, 1570 körül három és 1590-ben hét adózó házzal. A török hódoltság után kir. kincstári pusztá lett, de 1723-ban a közeli palánkai határőrvidéki milícia foglalta le a maga számára. 1717-ben itt teleltették a sereg élelmezésére szolgáló szarvasmarhát. Neve 1717 és 1737-ben Bulkessa-nak van írva. 1728-ban már benépesített pusztá volt és 1740 körül Vulkesfalú pusztának iratott. A határőrvidék megszüntetése után, 1745-ben, újra a kir. kincstárhoz került vissza és 1786-ban telepítették be rendszeresen, nagyjából á. hitv. németekkel s pedig 1100 lélekkel, 230 házban, akik a következő évben egyházilag is szervezkedtek. 1886 június 14-én a telepítés 100-ik évfordulóját is megülték. A falu lakossága az 1789-iki lázbetegség következtében felére fogyatkozott meg és sokan Hajdusiczára, Ókerre és Óverbászra költöztek át. 1812-ben rendszeres paplak épült. 1717-ig csak ideiglenes imaház volt; ekkor kezdtek új templomot emelni és 1820-ban szentelték fel. 1846-ban már két iskola van Bulkeszen két tanítóval. Gyakran találunk itt a földmunkálatok közben ősi sírokat, urnákat és római pénzeket, sőt 1890. év elején két feliratos téglát is találtak. Az 1900. évi népszámláláskor Bulkeszen volt 3042 lélek 503 házban. Anyanyelv szerint volt 54 magyar, 2899 német, 73 tót, 12 oláh, 4 egyéb. Vallás szerint 57 róm. kath., 13 gör. kel., 2947 ág. ev., 22 ref. és 3 izr. A község határa 4551 kat. hold. Postája és távirója helyben van. Van három pénzintézet, három olvasóköri és posztógyár. A lakosok jó része szélrosta-készítéssel foglalkozik. Bulkesz község közelében már a XIV. század elején egyházas hely volt *Baka*. Nagyobb birtoka volt itt 1323-ban *Doroszlai* Pálnak, a ki a helybeli nemesekkel egyezséget kötött a birtokviszony rendezése végett. A falut 1395-ben Bakamonostor néven említi egy oklevél. 1428-ban a Garaiak kezén találjuk egy részét. A mohácsi vész után is nyomát találjuk a falunak; a háborús zavarok idején, más községekkel együtt, a gyulai vár birtokai közé került, de 1559-ben királyi rendeletre ez alól felmentették és visszaadott törvényes birtokosainak. A török defterek 1590-ben a bácsi nahijébe sorozzák. Szintén a bulkeszi határban, Petrőcz felé volt *Békatorok* község, egy 1430. évi följegyzés a *Garaiak* birtokaként említi, a kik zálogjogon szerezték meg. Garai Miklós nádor a feleségének engedte át e birtokot, de a fiainak 1432. évi osztozkodásakor azok kezén találjuk. Későbbi sorsáról hiányzik az adatok. — Az eltűnt *Csimor* nevű falu is e tájon fekhetett. 1373—75-ben Chyomor a Csimori *Bársony* családé. E község több nemes család nevében szerepel, 1461-től 1504-ig. A *Kövér* és a *Nagy* családoknak is ez az előnevük szerepel 1486-ban és 1480-ban.

Csantavér. A topolyai járásban, Szabadkától délre, Zentától nyugatra fekszik. Csantavér hasonló sorsban volt Bajmokkal. 1462-ben *Chontafeyer* falut Csongrád vármegyében, Mátyás király anyjának adományozta. Tőle hihetőleg Korvin Jánosra és ennek özvegye útján Brandenburi György örgrófra jutott. Az 1543. évi érseki tized összeírásánál 12 pénz évi adóval szerepel. A török hódoltság alatt (1580 és 1590) a szegedi nahijében fordul elő, 29 és 42 adózó házzal; de azután elpusztult és a szabadkai katonai őrhely szervezésekor, Szabadkához csatolták, amely város 1778-ban Bajmok pusztán kívül még egy pusztának a betelepítésére kötelezte magát. Így az 1764-ben betelepített rendelt Ludas helyett, Csantavér pusztából falu lett. Csantavér telepítését Szabadka város Szokola József szabadosra bízta, a ki 1782-ben ezért a vármegyétől szabadalmakat kér. A község első pecsétjén 1783. évszám áll. 1786 márcz. 29-én készült el Csantavér telek- és földkönyve. Ipara erőteljes volt már a XVIII. század elején. 1829-ben kaptak szabadalmat iparos céhei: így a kovács, lakatos, ács, kádár, takács, csizmadia, szűcs, szabó, varga, kalapos, szíjgyártó, festő, kötélverő, asztalos, esztergályos és szűrszabó céhek. A róm. kath. lelkésziséget 1875-ben szervezték; a templom Szt. Antal tiszteletére 1815-ben épült s 1900-ban kibővítették. Az 1900. évi népszámláláskor Csantavér nagyközségben volt 6875 lélek 1181 házban. Anyanyelv szerint 6611 magyar, 40 német, 7 szerb, 217 bunyevác és dalmát. Vallás szerint 6638 róm. kath., 5 gör. kel., 9 ág. ev., 33 ref., 186 izr. Határa 14,519 kat. hold; ebből 1893-ben a községé 516, Szabadkáé 4204 hold volt. Ez utóbbi város már a múlt század elején is földesura volt. Határrészeinek nevei: Taraczkos Bogaras, Kukorik, Békova és Búzás. Van vasúti állomása, postája, táviróhivatala. Egyenlőségi olvasóköre, polgári olvasóköre, három temetkezési egyesülete, kiházásító társasága, takarékpénztára, fo-

Csantavér.

gyasztási, továbbá faárú-szövetkezete. Van még két téglagyára, két gőzmalma és két országos vásárja. E tájon feketett hajdan az elpusztult *Veresegyháza*, mely 1447-ben *Kórógyi* János birtoka volt, melyet a Hunyadiaknak engedett át.

Csátalja.

Csátalja. A bajai járásban, Baja alatt, Nagybaracsától keletre fekszik. A mellette elterülő Gara és Vaskút közötti dombokra való vonatkozással, melyeket a csatatéren elesettek fölött emelt sírhalmoknak tekintenek, némelyek a helység nevét Csata-aljá-nak magyarázzák, melynek elődje a régi Bodrog vármegyében 1323-tól a mohácsi vészig Bothaliaszentpéter, Patonaszentpéter, Pathola stb. névalakokban említett helység volt. Az 1543. évi dézsmajegyzékben fel van említve *Csatallya*, a mely 43 pénzt és egy pár csizmát szokott a török hódoltság idején az érseknek fizetni. De már 1629-ben mint az érsektől elfoglalt területről esik róla szó, 1659-ben pedig valami *Milojkovics* Miklós és *Szombat-helyi* János tiltakoznak Bács vármegyei birtokaik, közöttük Csátalja, elfoglalása ellen. Nemsokára azonban ismét az érsekségé lesz, mert az 1665. évi érseki helység-névjegyzékben újra találkozunk a névvel, ép úgy, mint az 1692-iki dézsmajegyzékben. A török hódoltság után a kir. kamara foglalta le. Bács vármegyének a török hódoltság után tartott első összeírásában, 1699-ben, Csátalja a bajai járásban ismét felsoroltatik s pedig hét gazdával. Ez idő tájban már *Osztrozaczký*-é lehetett, de még pusztá-számba vétetett. Tőle 1712-ben báró *Pejáczevics* György vette meg és habár nádori donatiót szerzett reá, mégis a kir. fiskus ragadta el tőle a kir. kamara számára. E pusztá a Rákóczi-féle hadjáratokban ismét lakatlanná lett, de 1718-ban újra kezdett települni. Gombos Gábor, a bácskai kamarális birtokok tisztartója 1729-ben e pusztának rendszeres telepítését kezdte és e czélból Csizovszky Ferenczczel szerződött. Így jöttek ide róm. kath. németek, s ez lett az első bácskai német falu, melyet Cothmann 1763-ban már egészen rendezett viszonyokban talált, bár határa nem a legjobb termőfölddel dicsekedhetik. Önálló róm. kath. lelkészisége 1735 óta van, templomát 1745-ben a kir. kincstár Szt. István király tiszteletére építtette és 1794-ben megújíttatta s bővítette. Az 1768. évi kamarai mappa szerint Csátaljának határa 5879 holdból áll, a melyen 157 róm. kath. német család lakik. A falu északkeleti szélén, Vaskút felé egy török mecset helyét tünteti fel s ettől lejjebb az Igaly-bar a kel. oldalán. egy Szt.-Gárus-nak szentelt templom romjait. A falu határának délnyugati részét a Duna mellett a Bede erdő alkotja, a mely a dautovai és a baracska határba is áttérjed. 1772 június 9-én volt e falu úrbéri rendezése. Újabb rendezését 1782 június 22-én Huri József kamarai mérnök végezte. Az 1628. évi összeíráskor 482 lakost találtak itt, ebből 139 volt a gazdák száma, 16 iparossal, 170 adózó házzban. A múlt század elején kamarai birtok volt. A nagyközség egész határa 6781 kat. hold, ebből a községé 1002 hold, a kir. kincstáré 260, a birtoktársaságé pedig 477 hold. Az 1900. évi népszámlálás alkalmával Csátalján 2199 lélek volt 393 házzban. Anyanyelv szerint 116 magyar, 2081 német, 2 tót. Vallás szerint 2187 róm. kath., 6 ref., 6 izr. A lakosok kiházasító szövetkezetet és két temetkezési egyesületet tartanak fenn. A községben van posta és távíró, vasútja Gara. Csátaljahoz közel terült el hajdan *Boziás* nevű falu, melyet már 1371-ben a Bátmonostori *Tóttösök* birtokában találunk, ez évbeli oklevél szerint *Szántai* Mihály és *Geszti* János jobbágyai okoztak kárt Tóttös fia *Blinai* László itteni birtokán. Ugyancsak a Tóttös László kezén találjuk e jószágot 1400-ban is. De birtoka volt itt e század elején a *Geszti*eknek is, a kiket 1431-ben is említ egy oklevél. A Tóttösök és Gesztiak hosszú időn át torzsalkodtak itt egymással. A zsélyi levéltár oklevelei között 1451-ben is van adat Boziás faluról. A XV. században feltűnik egy *Boziási* nevű nemes család. Iványi ezen kívűl még egy Boziás nevű falut talál, melyet Bács vármegyében, Kerecs és Tótfalu helységekkel kapcsolatosan említ az 1338. évi pápai tizedjegyzék. Ugyanerről szól az 1522. évi bácsi tizedjegyzék. Mindkét helységnek hamar nyoma vész; a török hódoltság korában már egyáltalán nem szerepelnek.

Csávoly.

Csávoly. A bajai járásban, Bajától keletre fekszik. Ez talán azonos a már 1375-ben említett Chayol helységgel, a mely a hajdani Bácsaljaszentpéter helységgel volt határos. Ez már a XIV. században szerepel az oklevelekben, a mikor — 1375-ben — a Bátmonostori Tóttös László kezén találjuk. Alighanem már 1323-ban került a Tóttösök birtokába Bácsaljaszentpéterrel egyetemben. Az utolsó Tóttös magtalan elhúnytával a Kisvárdai *Várdaiaké* lett. A török defterek 1580-ban 27 adózó házzal említik a bajai nahijében. A kalocsai érsek 1665-ben

régibb okiratok nyomán az érsekség birtokait felsorolván, Csávolly is fel van említve. Midőn gróf *Czobor* Márk 1726-ban a bajai uradalmat kapta a kir. kincstártól, Csávolly is mint lakatlan pusztá, melyet előbb a pandúriak használtak, ez uradalomba tartozott, de a gróf ezt 1727-ben szerződésileg Baja városnak engedte át. Azonban az érsek ezt és Istvánmegye pusztát magának követelte, a miből évekig tartó pörlekedés fejlődött. Az érsek tiltakozására Bács vármegye 1730-ban az érseket ismét bevezette ezeknek a birtokába. Az érsek szeptember 28-án az itt gazdalkodó bajai és pandúri jobbágyokkal bérleti szerződést kötött, mely alkalommal a pusztá betelepítésével Récsi Jánost bízta meg. De Radics János, Czobor bérelője, több bajai bunyevác családot kényszerített Csávollyban letelepedni. Erőszakosságában egy alkalommal kivont karddal ellenszegült az érsek visszahelyeztetésének és még ezután is sokszor sértette meg az érsek itteni jogait, a miből gyakori pör keletkezett. Egy 1731. évi tanúvallomás szerint: a baja-mélykúti régi úttól balra van egy Szavinhát nevű földrész, a mely régóta Csávollyhoz való; délfelé van Branyovác föld, mely Csávollylyal és Mátéházával is határos; Csávolly és Istvánmegye között a Busziavölgy terül el; Szentiván, Rim és Mátéháza között a kisterjedelmű Szent-Pál nevű föld fekszik, melyért a két utóbbi régebben a töröknek adót fizetett. 1734-ben érseki Csávolly faluban 26 adófizető lakott, a kikre a vármegye 472 forint 69 dénár hadi adót vetett ki, de a lakosok közül sokan, mivel amúgy is nehezen tudtak megélni és szomszédaik is háborgatták őket, 1746-ban Szabadkára költöztek át. 1773-ban történt Csávollyban az úrbéri rendezés. 1778-ban ismét többen költöztek el innen. 1798-ban német, magyar és szerb lakosok vannak Csávollyban. 1740-ben épült Csávollyban a templom. Urunk színe változásának tiszteletére épült mostani temploma 1783-ból való. Van a községben három temetkezési egyesület, egy tejszövetkezet és egy önszegélyző szövetkezet. A nagyközség és a hozzátartozó Ákácpusztá összes földterülete 5807 kat. hold; ebből 360 hold a községé, Józsefházán pedig 2060 hold a kalocsai érseké, a ki földesura volt a múlt században is. Az 1900. évi népszámláláskor Csávolly összes területe 8243 kat. hold; népessége 2843 lélek 601 házban. Anyanyelv szerint 303 magyar, 2001 német, 1 szerb, 541 egyéb. Vallás szerint 2815 róm. kath., 1 gör. kath., 19 gör. kel., 3 ref., 26 izr. Posta helyben van, távíró állomása és vasúti állomása Bácsbokod. Csávolly környékén volt a hajdani *Béd* helysége, a mely kétségkívül egyik legrégibb községe lehetett a vármegyének. Névadó helysége volt a *Bédi* családnak, melynek nevével már a XIII. századbeli oklevelekben találkozunk. Csánki szerint Orosz és Ságod mellett szerepel az 1521—22. évi tizedlajstromban. De több adatból valószínű, hogy a mai Baja fölött volt a Pest vármegyei határon. — Itt feküdt valahol *Csepces* község is, mely Csepces, Csipes és Csipcs alakban is szerepel. Már 1425-ben megtaláljuk a Csepcsi *Fodor* család előnevében, 1532-ben a Csepcsi *Ugut* családjában, mely itt birtokos is volt, 1448-ban a Csipcsi *Kozma* családjában, 1466-ban a Csipcsi *Pesthi* családjában, ugyanakkor a Csipcsi *Törökében*, 1480-ban a Csipcsi *Sárköziében*, majd 1501-ben a Csepcsi *Horváthában*. 1466-ban Bartáni *Nagyvölgyi* László az ura, ki itteni birtokát, melyet *Aranyani* Főristól kapott cserébe, eladja *Szalan-kamen*i László boszniai kanonoknak. 1448-ban és 1495-ben a *Csipcsi* család névadó községként van említve.

Cservenka. A kulai járásban a telecskai dombok alatt, a Ferencz-csatorna éjszaki oldalán Kula és Ószivác között fekszik. E helység neve a bolgár nyelvben vörös épületet, vagy átvitt értelemben várat is jelent, a mit igazolni látszik az, hogy a zombori határban lévő Cservenkának nevezett területen is még a múlt század elején régi sánczok nyomai voltak láthatók, melyek után ezt a területet is Cservenkának nevezték el. A kalocsai érseki 1543. évi úrbéri összeírásban Cservenka is felsoroltatik. A török defterekben Cservenka nevét nem találjuk. 1655-ben *Wesselényi* Ádámot iktatják Cservenka pusztá birtokába. Az 1768. évi kamarai térképen Cservenka pusztá Bajsa és Emusity alatt van a sziváczi határnak keleti végében, a Telecskán; alatta pedig Veprovác határáig van Szalacity pusztá. Cservenka pusztán Bajsa és Emusity határtalálkozásánál a határvonalban van Orlov-hát nevű halom s ettől délre a Telecskán egy régi templom helye is fel van tüntetve. Szalacity alatt a veprováczi határ egy része a Birvala nevet viseli. Cservenkát és a hozzácsatolt Szalacity pusztát, melyek mind kamarai birtokok voltak, 1785-ben a Reichből jött evangélikus németekkel telepítették be, a kik még ez évben egyházilag is szervezkedtek. A letele-

Cservenka.

pültek, miután 1795-ben szabad éveik leteltek, nem akartak adót fizetni s ezért a vármegye kénytelen volt katonaságot küldeni rájuk, a miből aztán véres összeütközés keletkezett. 1794-ben régi cserépedényeket s hamvvedreket találtak Cservenkán. Bergel Péter szőlőjében egy kis harangot is találtak, mely valószínűleg egy itt állott régi templom romjából került oda. E kis harang még 1811-ben is az özvegynél volt. A róm. kath. parókia 1896 óta áll fenn, a templom 1898-ban épült. Azonkívül a két protestáns egyháznak is van temploma. Cservenka régi pecsétjén halmos vidék van ábrázolva; az egyik halmon búzakarászok s alatta szántóvas, a másik halmon szőlőtőke s alatta a halom oldalában boltíves nyílások (a telecskai dombokba vájt pinczék ajtói). Köirata: „Sig. Poss. Cservenka 1785.“ Haszn. 1788—1841 között. Ipára már ekkor is fejlett volt. 1822-ben kaptak szabadalmat a kerékgyártó, kovács, varga, szabó, szűcs, takács czéhek. Az 1900. évi népszámláláskor Cservenkán volt 7563 lélek 1166 házban. Anyanyelv szerint 499 magyar, 6911 német, 38 tót, 1 oláh, 49 horvát, 60 szerb, 4 egyéb. Vallás szerint: 531 róm. kath., 50 gör. kath., 43 gör. kel., 5379 ág. ev., 1458 ref., 67 izr., 35 egyéb. A község területe 11398 kat. hold. Főbirtokos a Lelbach és Geyer család. Van vasúti állomása, posta-, táviró-hivatala. Van itt még gazdasági olvasóegylet, kaszinó-egyesület, temetkezési egylet, takaré- és segélyző-egylet, négy kisebb gépgyár, négy téglagyár, egy nagyobb mészégető, két gőzmalom, egy sajt- és vajgyár.

Csonoplya.

Csonoplya. Nagyközség a zombori járásban, Zombortól keletre, Nemes-militics alatt. Régi neve *Csonoklia* volt, mely a török korban változott át a mai alakjára. 1399-ben több régi bodrogvármegyei helységgel Csomokla is a *Czobor* család birtokaként említetik, a hol a bácsi káptalan határjárást tart. Itt azonban több nemesi birtok volt. 1447-ben a bácsi káptalan Csomoklán abba a rész-birtokába vezeti be *Pakai* Balázst, a mely azelőtt *Péter vajda* özvegyéé volt. Ez alkalommal határjárást is tartott. A helységből kiindulva, kelet felé vezető út mellett egy Gyűrűszék nevű területhez értek, a hol Bakacs, Vanna és Paris helységek közös határa volt. Ugyanez irányban Szék mocsár és Árokhát halom is volt, éjszak felé egy Korhát vagy Szék nevű halom, és egy Nagyvíölgy is, úgy hogy Vanna mindig fölül volt, Csomakla pedig alúl. 1479-ben Régi László leánya Katalin és férje Dénesfalvi *Erdélyi* Vitális a bácsi káptalan előtt a Bodrog vármegyei Csomoklán levő rész-birtokukat 600 arany forintért eladják *Matucsina* Zsigmondnak. 1484-ben Chomokla részben Bodrog vármegyében a *Kisvárdaiaké* volt. 1487-ben a régi Erdélyi család jogot tart egy részéhez. Ugyanekkor a Tamásfalvi *Csukat* család és az Ordódi család is jogot tart e birtokra. 1496-ban határjárás volt Rég, Bakacs, Csomokla helységekben, a melyek Erdélyi Vitális, *Révai* László és *Vassadi* Benedek birtokai voltak. 1503-ban Csomakla, Vanna, Kis- és Nagykolut stb. birtokait Bodrogban Lévai *Chech* Zs. az ő mostoha apjának, *Haraszi* Ferencznek zálogba adja. Ez pedig 1506-ban a lekötött birtokokat ismét visszaadja Lévai Cseh fiának, *Vajdafi* Zsigmondnak. 1508-ban *Haraszi* Ferencz zálog címén Lévai Zsigmond összes birtokaiba bevezettetik. 1512-ben még birtokos itt a Révai család. 1515-ben Csomoklán az Aranyáni *Révai*-aknak is volt birtokrészük: Révai László halála után gyermekei 1515-ben a királytól új adományt nyertek Csomakla és Gyula pusztákra. Az 1520. és 1521. évi Bodrog vármegyei dézsmajegyzék is felemlíti Chomoklayát. 1522-ben Lévai *Chech* Zsigmond fia és leányai óvást tesznek *Haraszi* Ferencz ellen, mert ez Szentfalva más-képen Chomokla birtok felét Révai Ferenczre ruházta át, s ez a szántóföldeket már el is foglalta. 1560-ban is a török hódoltság alatt, Chiomoklia, Vanna, Külöd stb. mint a lévai vár tartozékai említetnek. Csomokla a török defterekben is előfordul még, csakhogy megváltozott névvel. Így 1580—81-ben a zombori khászbirtokok között van felsorolva Csonopla néven, s e falu ekkor 28 kapu után fizetett adót. Az 1590. évi defterekben 27 adózó házzal van említve. E szerint a régi Chomoklát az újabb Csonoplya váltja fel. Még 1721-ben is puszta volt, de egy Csomoplanin Thesa nevű 50 éves sziváczi szerb ember vallomása szerint, ő még Csomoplya faluban született, miért is szülő-helyéről kapta nevét. A határőrség korában Csonoplya puszta Zombor katonai sánczhoz tartozott, s annak feloszlatása után 1747 nov. 10-én mint újonnan polgárosított hely a vármegye hatósága alá került. Ekkor már 42 szerb adózó egyén lakott itt 21 házban vagy családban. 1749-ben újra szerbek telepednek itt le

Bukinból, ahová németek jöttek. A kir. kamara Csonoplya helységet teljesen be akarta telepíttetni legalább 100 magyar vagy tót róm. kath. családdal. Redl Fer. Józs. kamarai tisztartó 1752 jún. 11-én Esztergomi János szabados jobbágyot bízta meg ezzel. Az új falu 200 frt évi bérért Dolove pusztát is megkapta. 1757-ben Csonoplya már körülbelül 550 frt adót szolgáltatott be a vármegyéhez. Cothmann kamarai tanácsos 1763-ban itt járván, azt írja Csonoplyáról, hogy e faluba 12 évvel ezelőtt telepítettek magyar és róm. kath. szerbeket (bunyeváczoikat). A falu határa igen terjedelmes és termékeny ugyan, de nagyon el van hanyagolva: az utcák szabálytalanok, a házak rend nélkül s nagyrészt igen hanyagúl vannak építve. Igen sok juhot tartanak és szőlőt is ültettek, s ezek szaporítását is melegen ajánlta a falunak, mert úgy is igen kevés a helybeli bor a Bácskában. Cothmann azután Dolove pusztára folytatta útját, e pusztát 150 forintért Csonoplya tartja bérben; de Cothmann célszerűbbnek tartotta e pusztát betelepítését, mert a falunak úgyis elég nagy a határa. Az 1768. évi kamarai térkép szerint Csonoplya faluban 115 szerb család lakott, a falu határa 5463 hold. A bérben tartott Dolove pusztá Pacsér mellett 8254 hold. 1772 június 17-én készült Csonoplyának és a bérben tartott Dolove pusztának urbárium a kir. kamarával, mint földesurasággal. Az 1828. országos összeírás szerint 386 gazda, 133 házas és 53 ház nélküli zsellér, 43 iparos lakott itt 519 házban; a felnőttek száma 1416. 1836-ban a lakosság száma 4256 és a házaké 536. Iparos czéhei, így a szabók, takácsok stb. 1840-ben kaptak szabadalmat. Földesura a királyi kamara volt. Az egész határ terjedelme 13,914 kat. hold. Ebből a községé 720 hold (de 437 nem használható), Fernbach Károlyé 1818 hold, kinek itt, a községhez tartozó pusztán csinos úrilaka van. A községbeli lakosok két tejszövetkezetet tartanak fenn. Van itt még egy téglagyár is. Postája, távirója és vasúti állomása helyben van. A róm. kath. lelkészség 1761 óta áll fenn, mostani temploma Minden Szentek tiszteletére 1819-ben épült. Az 1900. évi népszámláláskor 4861 lélek lakott itt 887 házban. Anyanyelv szerint: 1739 magyar, 2273 német és 883 bunyevác. Vallás szerint: 4785 róm. kath., 54 izr. Határában fekszenek Babapuszta és Békova. Közel ide feketett *Szentfalva* elpusztult község, mely 1487-ben egy nagyobb birtokperben szerepel, a mikor Régyi *Vadasi* István, a Tamásfalvi *Csukat* család és az Ordódi család tartott rá igényt.

Csurog. A vármegyének délkeleti részében, a zsablyai járásban, Földvár alatt, a Tisza mellett fekszik. 1238-ban említik először Csurlak néven, a midőn Béla király a fehérvári keresztéseknek a szaraczen Churlach nevű falunak vásárjövendelmeit és Becsének tiszai révét adományozza. Később 1254-ben, *Csurug* Henrik comesé lett, a ki azt 1289-ben András zathai várnagynak adta cserébe, ennek valkóme gyei, Szilmezó nevű birtokáért. 1325-ben *Gerechi* Gotthard özvegye a bácsi káptalan előtt Chorug, Bekuskereki és Dal nevű birtokait örökre átengedi vejének *Torhusi* Miklósnak. A pápai tizedjegyzékben 1332—7 között Churuk, 1338—42-ben Charug néven szerepel. 1363-ban Gerechi Gotthardnak Margit és Klára leányai megosztottnak Csurog, Bekuskereki és Dal birtokaikon. 1380-ban Betéri *Tar* Mihály *Kurchmeni* Simont bácsme gyei Betér és Curgvg birtokokban leánynegyedére nézve kielégíti. 1410-ben *Keresztúri* László Keresztúr, Dal, Churug, Verőfény stbi birtokokat elfoglalva tartotta, a miért *Szilágyi* L. nejének: *Belányi* Katalinnak a nevében tiltakozott, a mire a két fél barátságosan kiegyezkedett. Chyrewgh a Torontál vármegyei becsei vár tartozékának van mondva. 1441-ben (Pesty szerint) *Brankovics* György szerb despota rokonának: *Birinyi* Pálnak adományozza Becse várát és várost és a többi között még „poss. Cheregh ac tributum seu vadum in eadem habitum“. Itt bizonyára Csurog értendő a tiszai révvel. A török defterek a titeli nahijében sorolják fel Csurog-ot 1554-ben egy, 1570-ben kettő és 1590-ben 12 adózó házzal, mert az egész vidéket már 1526-ban a török csapatok elpusztították. A török korból két adatunk van még. 1551 szeptemberben azt írták Becskerekről Losonczinak Temesvárra, hogy a török basa táborba szállott Chyrögdön, nem messze Becséhez. E hely valószínűleg Csurog. Ugyanez év deczemberében Csurogot várnak is mondják. Egy ekkor kelt levélben ugyanis Melkovics béget említik a becsei, becskereki és csaraghi várak parancsnokaként. 1656-ban *Gbelányi* és *Mihalek* Miklós igtattatnak be Czurok birtokba. Ugyane birtokra nézve, a lévai végvár részére 1681-ben új adománylevél állíttatott

Csurog.

ki, mely azt mondja, hogy e birtok már azelőtt is a várhoz tartozott. Csurog mai határában voltak Boron, Csót, Szentmárton és Szentmiklós nevű magyar falvak, melyeket a török 1526-ban elpusztított. A török korszak végével, a Csernovics Arzénál bevándorolt népekből néhány bosnyák cigány-család telepedett le a mai Csurog község éjszak-keleti végében, a Tisza és a Veliki-Fok között. Az első görög keleti templom rőzséből font falakból állott. 1740-ben ennek helyére vályogból újat építettek, melyet a XVIII. század végén lerontva, ismét bővítve, téglából építettek föl. Ez 1849-ben a községgel együtt leégett, helyét márvány-sírlap s egy kereszt jelöli. 1856-ban épült a mostan is fennálló diszes három-tornyú templom, a mely az egész országban a legnagyobb gör. kel. templom. A töröktől való felszabadulás után Csurogot 1699-ben újra telepítették szerbekkel s ekkor határőri sáncz lett. Egy gyalog- és egy lovasszázaddal egy kapitány alatt. Ezek Kovinceze, Szentpéter, Martincze, Boronya, Szentmiklós, Nádos, Nádal pusztákat kapták használatra. Az 1701. évi kamarai jegyzékben olvassuk, hogy Csurg (így!) két év óta van telepítve. 1740 körül Csurog városnak (opp.) mondatik, de csak Szentmiklós és Nádal említetnek ide tartozó pusztáknak. 1750 november 1-én Csurog a katonai hatóság alól felszabadult, a vármegyének adatott át és 1751-ben a tiszai koronai kerület szabadalmában részesült. Ugyanez évben Csurogon donációt kapott a *Julinác* család. 1769-ben Csurog a titeli csajkások szervezetébe vétetett fel. Ekkor három szerb plébános volt itt, egy templommal. 1781-ben Dalmáciából görögkeleti vallású siákok telepedtek le Csurogon. 1849-ben a helység elpusztult. A határőrvidék feloszlatakor, Csurog ismét a vármegye alá került. 1874-ben épült, a kalocsai érsek áldozatkészségéből, a róm. kath. templom, ezt 1899-ben kibővítették. A község határa 22,805 kat. hold, melyből a községé, fönn a parton 2492, a réten pedig 6000 hold. Nagyobb birtokaik vannak még a görög keleti templomnak és a községi iskolának, a kir. kincstárnak, a magy. kir. r. kath. vallás- és közalapítványnak. Csurog határában, Zsabya felé, három őshalom van; a Tisza mellett pedig, a folyóra támaszkodva, sánczokkal kerített földvár látható, melyet Marsigli az 1690-es években római váracskának tartott s képét is közli. A régi térképek e helyet Földvár névvel jelzik. Az 1900. évi népszámláláskor 9483 lélek lakott itt 1752 házban. Anyanyelv szerint: 2490 magyar, 228 német, 6685 szerb stb. Vallás szerint: 2373 róm. kath., 6691 gör. kel., 141 ág. ev., 222 izr. stb. A község területe 22,900 kat. hold. Csurognak van három országos vásárja, postája, távírója és vasúti állomása. A község határában kezdődik a vármegye jórészen végighúzódnó nagy római sáncz. 1830—31-ben a pestis, 1866-ban a kolera; 1888-ban és 95-ben az árvíz pusztított. Van Csurogon függetlenségi magyar olvasókör, szerb Csitaonicza, kaszinó, népkör, róm. kath. kör, Kör-olvasóegylet, iparos olvasóegylet, Izr. temetkezési egyesület, Szerb segélyző- és takarékpénztár, Kerületi takarékpénztár, Csurogi takarékpénztár, a szerb földművelőknek két szövetkezete, négy fogyasztási és egy hitelszövetkezet és a kisebb vagyonú földművelők és földművelő munkások egyesülete. orsz. kath. népszövetség. Csurog alatt kezdődik a tizenhárom volt csajkaskerületi község 42,000 holdas rétje, a melyet legutóbb egy kúriai ítélet a községeknek, mint erkölcsi testületeknek adott örök birtokul. Csurognak országos híru gabonakereskedése és nagy káposzta termelése van. A fentemlített *Szent-Miklós* puszta már 1432-ben szerepel a *Garai* család birtokaként. Ekkor osztzkodtak rajta az osztályos atyafiak és Szent-Miklós 1478-ban a *Széchiek* lett.

Dávod.

Dávod. Előbbi nevén Dautova, a bajai járásban fekszik. A régi Bodrog vármegyének igen régi helysége. Hajdani neve többféle alakban fordul elő, így: Daut, Dauch, Dawoth, Davotháza, stb. Daut a XIII. században férfinév is volt. Nem lehetetlen, hogy e földterület nevét első birtokosától nyerte. A XIV. század elején a *Harasziak* birtoka volt, kik közül az utolsó, Leustachius de Dauty generationis Harazth, fiúörökös nélkül halván el, birtokai, köztük Daut is, királyi adományozás útján Henrik bán birtokába juthatott, a kinek fia, *Herczeg* Péter, Bodrog vármegye főispánja, 1347-ben Daut, Szekcső és Tóttös helységek uraként szerepel. Dautnak már 1347-ben hetivásárjai is voltak; s hogy Péter ezeknek nagyobb közönséget szerezzen, még a Tóttösnek Bátmonostor nevű falujába hétfői vásárra menő kereskedőket és vásáros népet is erőszakkal Dautba terelte. Viszont Péter özvegye 1366-ban arról panaszkodik,

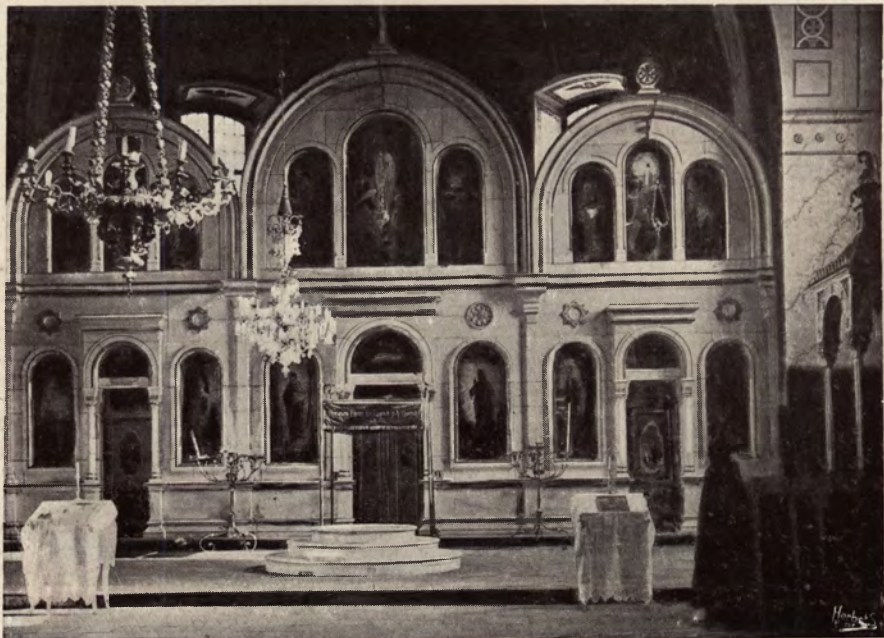
Cservenka. — Téglaégető-állomás a gyárakkal.

Cservenka. — Részlet a hegyi pincékből.

Csurog. — A görög keleti templom.

Csurog. — A gör. keleti templom belseje.

Gombos. — A Szent-Háromság szobor.

Dunacséb. — A régi Bezerédj-féle úrilak. Most Dungserszky Lázáré.

1

2

3

Országos Széchényi Könyvtár

4

Hódcsanak. — 1. A róm. kath. templom belseje. — 2. A róm. kath. templom. —
3. A községháza és a népiskola. — 4. A kendervásár.

hogy Tóttös fia László a dauti vásáros népet Gara nevű saját birtokára hajtotta, a mely attól egy mértföldnyire volt. 1373-ban ifj. Herczeg Péter dauti jobbágysai hatalmaskodást vittek véghez Tóttös Lászlónak Tóti nevű birtokához tartozó erdeiben. Daut még 1405-ben is Herczeg Péteré volt. Daut e szerint szomszédos volt Tóttival, a melyet a múlt század elején még ismertek a mai Baracska alatt. Dautnak egy másik szomszédja az 1384. évi határjárás szerint, Szántó (ma Herczegszántó) volt. Ugyanakkor bejárták a határt Daut és Bénye között is. Eszerint Daut nem volt távol Bátmonostortól, közel volt Szántó, Tóti és Gara falvakhoz. Keleti szomszédja volt Bénye, éjszokról Tóttival, délről Szántóval volt határos; nyugati határa hihetőleg a Holt-Duna volt. Dauttól északnyugatra Gécs és Isiph van említve. Ez időtájt már temploma is volt. Legelőször 1321-ben „Martinus sacerdos de Daved“ van felemlítve, 1391-ben pedig előfordul egy „plebanus de Danoth“. 1447-ben még egy Benedek nevű dauti *várnagy*ról (castellanus) is van említés, a kinek neje (Katharina Benedicti castellani de Dauoth consors) bizonyos ügyben felperesként szerepel. 1407-ben a kalocsai káptalan bizonyos idézést, melylyel a bátai apátot az országbíró elé idézi, Bodrogbán Hájszentlőrincben és Dawothban is közhírré teszi, a mi arra mutat, hogy ez Bodrog vármegyében jelesebb hely lehetett. 1497-ben még mindig birtokos itt a Szekcsői Herczeg család. Az 1521—22-i vármegyei dézsmalajstromokban is előfordul Daut, Sükösd és Bátmonostorral együtt említve. Neve 1535-ben is előfordul. A török defterek is felemlítik e helyet a zombori nahijében, hanem az akkori új szerb lakossága által megváltoztatott néven, a midőn 1554-ben Dautovát említenek egy adózó házzal. Lakossága azonban szaporodott, és a falu is két részre oszlott, mert az 1590. évi defterben egy Dolna (alsó) Dautova szerepel öt és egy Gorna (felső) Dautova 20 adózó házzal. A török hódoltság ellenére a magyar jogfolytonosság elve érvényben maradt, és a török uralmat csak ideiglenesnek tekintvén, a donációk ezen a vidéken is javában gyakoroltattak. Így adományozza Wesselényi nádor 1658-ban *Dúló* Györgynek és *Pápai* Péternek. Szelepcsényi György kalocsai érsek 1665-ben, régibb oklevelek alapján iratván össze az érsekség fizető községeit, e jegyzékben Daut is fel van sorolva. Ez a helység a legrégibb magyarországi részletesebb térképeken is fel van tüntetve, így egy 1553. évin Dauothatza, Krekwitz 1685. évi térképén Davothaza, Marsiglinek az 1690-es évekből való mappáján Toutva áll, fölötte Totina és alatta Sentova. A török korszak letünése után az 1699. évi vármegyei összeírásban a bajai járásban volt Dautova, 47 gazdával. 1714-ben egy bíró és 26 adófizető volt Dautován 21 családban, a következő évben épen csak 14 adófizető. 1762-ben valami 100 róm. kath. magyar család jött Dautovára Felső-Magyarországból. Az eddigi szerb lakosság Sztanisity pusztára költözött át és Dautova azóta újra magyar falu; földesura mindenkor a kir. kamara volt. A falu régibb pecsétjén 1770. évszám áll. 1772 július 3-án hozták be az úrbáriumot. A Minden Szentekről nevezett temploma 1779-ben készült el, de 1825-ben megújították. 1870 óta postaállomás is van helyben. A falu határrészei: Kajla, Böde, Igal, Kétágú-hegy, Adókút, Homokmező; pusztája nincs. Az 1900. évi népszámláláskor 2913 lélek lakott itt 559 házban. Anyanyelv szerint: 2900 magyar, 13 német. Vallás szerint: 2867 róm. kath., 47 izr. A község területe 7640 kat. hold. A postája helyben van, távírója és vasúti állomása Garán. A községben van két temetkezési egyesület és egy tejgyár. A község körül hajdan több falu feküdt, melyek elpusztultak. Ezek Cseretyés, a már említett Tóti, Narasd, Szát és Dús. Közülök *Cseretyés* 1448-ban és 95-ben a *Csipcsi* család, 1470-ben a *Nagy* és 1477-ben a *Bakó* család előneveként bukkan fel. 1481-ben a *Czobor* család birtoka, mely itt a Domonkosoknak földet adományoz. 1512-ben a *Révaiak* az urai. — *Tóti* már 1390-ben részben a fejérvári káptalan birtoka. 1400-ban már a *Tóttös* családé és ennek a révén később a *Várdaiaké*, 1449-ben azonban a *Nicz*k és a *Decsanóczi* családoknak is van benne részük. — *Varasd* a XV. század elején a *Bartáni* család birtoka, melyet azonban 1430-ban a *Maróthiak* kapnak. 1441-ben a Bartáni *Peres* családot és *Nagyvölgyi* Lászlót iktatják a birtokba zálog czímén. 1445-ben Nagyvölgyi László egyedül a zálogbirtokos. 1443-ban a farnasi *Veres* család tart rá igényt. — *Szát* a XV. század legelején a *Marhártiaké* volt, de 1413-ban a *Maróthiak* és a *Szántaiak* is kapnak benne részt. *Dús* 1405-ben a Szekcsői *Herczeg* család birtokaként szerepel.

Dernye.

Dernye. Előbbi neve Déronya, a hódási járásban, Bácsból éjszakra, a Mosztonga patak balpartján fekszik, Hódástól délre. 1764-ig pusztá volt, a hova *Batthyány* József érsek, Bács mezőváros rendezése alkalmával, a Mosztonga tulsó partján az ú. n. Kis-Bácsban lakott görög keleti lakosokat telepítette át. Így lett Dérony érseki falu. 1767-ben már 90½ adózó polgára volt. 1804 óta van parókiája. Róm. kath. temploma 1814-ben épült, a görög keleti templom pedig 1867-ben. Függő ezüst mécsese 1756-ból való. A közelében lévő kincstári erdőben két kisebb földvár nyomai láthatók. Az 1900. évi népszámláláskor Dernyén volt 2506 lélek 397 házban. Anyanyelv szerint : 44 magyar, 805 német, 23 tót, 2 horvát, 1619 szerb, 139 cigány. Vallás szerint : 856 róm. kath., 1619 görög keleti, 15 ág. ev., 5 izr., 11 egyéb. A község határa 9358 kat. hold. Ebből 1893-ban 466 a községé, 4912 hold a kalocsai érsekségé, a mely már a múlt században is földesura volt. Határában fekszik Nádmező (azelőtt Kletics pusztá). Van itt temetkezési egyesület, segélyszövetkezet és szerb földművelők szövetkezete. A lakosok tyilim (takarószövet) készíttel foglalkoznak háziiparszerűleg. Dűlőnevei közül a Pakao-Cserie (Pokol-Lócza) figyelmet érdemel. Van itt posta, de a távíró és a vasúti állomás Hódáságon van.

Doroszló.

Doroszló. Az apatini járásban, Szond (Szonta) és Szilberek között fekszik. 1250-ben Doroszló férfinévként szerepel. Csánkinál 1313-ban már Doroszló falu is előfordul. Az 1332—37. évi pápai dézsmajegyzékben fel van sorolva Doroszló is. 1350-ben a bácsvármegyei Doroszlóban határjárást tartanak; ura ekkor a *Doroszlai* család. 1361-ben Félegyháza határjárásakor Doroszló Félegyháznak és Zondnak keleti tőzomszédjaként szerepel. 1395-ben Petras fil. Joh. de *Doroszlou* birtokai között Doroszló is fel van sorolva hűtlenségi pörével kapcsolatban, mely utóbbi vád alól azonban felmentést nyer. 1406-ban Jakob de *Kapoch* a bácsi káptalan előtt fiává fogadja Paulus de Doroszlót és úgy intézkedik, hogy halála után ez örökölje tőle bácsmegyei birtokait s közöttük Doroszlót. 1410-ben a *Kis* családnak is van itt birtoka. 1414-ben a *Doroszlai Farkas* családnak van része benne. 1416-ban a bácsi káptalan e birtokba iktatta Valentinus *Sclavust de Jakabfalva*. 1431. és 1450-ben is előfordul Doroszló, előnévként pedig igen gyakran. A XV. században a *Maróthi* családé, ennek kihaltával a Szentgyörgyi grófoké lett. (1477.) 1492-ben Doroszlai István az itteni részét *Hidegkúti* Mátyás, atyai várnagynak adja. II. Ulászló, mikor ez adományt megerősítette, az utóbbit Doroszlai *Bagdi* Mátyásnak nevezi. Ugyanígy egy 1504-iki oklevél is. Az 1522. évi bácsvármegyei dézsma-jegyzékben Fonó, Doroszlótótfalu, Bakatótfalu, stbi egy csoportban fekszik. A török deffterek a zombori nahijében sorolják fel 1554-ben három, 1570-ben hét, 1579. és 1590-ben 17 adózó házzal. 1610-ben az óbudai apácák birtokaik elfoglalása ellen tiltakozván, többek közt Doroszlót is említik. 1651-ben *Bornemisza* Polgár Pál Doroszlót végrendeletileg leányainak, Annának : *Vattay* Pál nejének és Sárának : *Földvári* János nejének hagyja. 1662-ben másik *Vattay* Pál kapja az említett birtokokat s ezek között Doroszló elpusztult helységként említetik. Bácsmegyének 1699. évi összeírásában Doroszló nincs felsorolva. Ezek után lassanként ismét betelepült, de nem a régi Doroszló helyén, hanem feljebb Zsarkovó pusztán és 1715-ben Doroszlón, melyet Újdoroszlónak is neveztek, s a hol 15 adófizető volt. A következő években is többször van felemlítve adózó faluként. 1742-ben Doroszló, Zsarkovó néven szerepel. Első pecsétje is ez évből való, míg a régi Doroszló helye pusztának maradt. Népeisége még csekély volt. Ezért 1752-ben Redl kam. adm. április 5-én magyar szerződést írt alá Újdoroszlónak legalább 150 r. kat. magyar v. tót családdal való betelepítésére s ezek összegyűjtésére Dorman Pál vállalkozott a szokott feltételek mellett. Az ide-telepedők Zsarkovác és Klusza pusztákat is kapják. 1753-ban Doroszló régi szerb lakosai, az ide-telepedett magyarok miatt, másfelé akarnak költözni, a vármegye csak Bresztovácra engedi őket, de 1754-ben még nem költöztek ki. 1754-ben épült a templom; 1803-ban újat építettek helyette. 1758 június 9-én Redl Gerencsér Istvánt nevezte ki Doroszlóra uradalmi szabadosnak. Cothmann Antal, mint telepítési biztos, 1763. évi jelentésében ezt írja : „Doroszló falu hat év óta tisztán magyarokkal van betelepítve. A falu kellemes, kissé emelkedettebb helyen, a Mosztonga-rét mellett fekszik. Bár jó földje s vize van, mégis sokan nem földműveléssel, hanem csikhalak fogásával foglalkoznak. A lakosok között sokan vagyonosok, elegendő lovakkal s barmokkal. Mérsékelt évi bér mellett

az érsek bácsi erdejében faizást is élveznek. Minthogy a lakosság száma mindjobban szaporodik, szükséges, hogy a meglevő nagyon kicsiny templomocskák helyébe kincstári költségen egy nagyobb, megfelelő templom építtessék s hogy a mostani paplak a falu lakossága által jobb karba hozassék. Az 1768. évi kamarai térképen a doroszlói határ Szonta keleti szomszédjaként van feltüntetve. Doroszló erdejét az úgynevezett római sáncz szeli át. Az 1880. évi katonai térkép a falu alatt, Szonta mellett tünteti fel a régi Doroszló pusztát. Ugyanezt 1883-ban Szentgyházi erdőnek írja. 1772-ben volt az úrbéri rendezés. 1826-ban róm. kath. magyar lakosság mellett, már németek is voltak itt. Földesura a kir. kamara volt. Határában van egy Szentkútkápolna, valószínűleg a régi Bajkút, melyet 1382-ben Lajos király az óbudai apáczáknak, több bácsvármegyei szomszédos helységgel együtt, Szond környékén cserébe adott. Az itt keletkezett helység a török időkben elpusztult, csak csodás erejű kútja maradt meg, a melyhez a hívő nép 1790 óta zarándokol. Már 1796-ban épült a forrás fölött egy kis fakápolna, melyet 1806—10 között megnyitottak; de ez leégett, mire Körmeny plébános, nagyrészt saját költségén, újat építtetett, melyet 1874-ben kibővítettek és két szép román-stílusú toronnyal láttak el. Szintén a doroszlói határban keresendő *Berezgely* (Byryzel) helység. A XIV. században a doroszló uradalomhoz tartozott és annak a sorsában osztozott. Doroszló ipara jelentékeny volt. 1818-ban kaptak czéhszabadalmat a takácsok, 1832-ben a szabók, csizmadiák stb. Doroszlónak az 1900. évi népszámláláskor 2766 lakosa volt 538 házban. Anyanyelv szerint: 2642 magyar, 109 német, 15 szerb. Vallás szerint: 2705 róm. kath., 15 gör. kel., 33 izr. stb. A község határa 1714 kat. hold. Itt székel a kincstári erdőgondnokság. Van itt takaré- és hitelszövetkezet és önszegélyző szövetkezet. A községben van posta és távíró; vasúti állomása Szond, Szta-pár, Szilberek. E vidéken számos, hajdan virágzó község pusztult el az idők folyamán. Első sorban a már említett hajdani *Tótfalu* birtokviszonyait ismertetjük. 1334-ben találkozunk nevével először, a mikor az érsek elcseréli más birtokért. 1350-ben a Doroszlai *Kis* család birtoka, melynek 1406-ban és még 1492-ben is van benne része, a mikor Kis István, rokonának, *Hidegkúti* Mátyás atyai várnagynak adja az ő részét. Az idevonatkozó oklevélben szerepel Doroszlai Bagdi Mátyás is. 1382-ben I. Lajos az óbudai apáczáknak is adományoz itt birtokot. 1414-ben a Doroszlai *Farkas* család is egyik birtokosa. 1422-ben a Lévai *Csehek* kezében találjuk, kiket 5 évvel később Zsigmond király birtokukban megerősít. 1477-ben a *Maróthiaké* és ezek után a *Szentgyörgyi* grófoké. — *Jakabfalva* 1414-ben a Jakabfalvi család nevében is szerepel, továbbá 1432, 1454 és 1496. években a Jakabfalvi *Trocsán*, 1438-ban pedig a *Bytho* család előneveként fordul elő. 1480-ban *Kapitány* Pál volt a földesura. További adatok hiányzanak. — A XIII. és XIV. században e vidéken szereplő *Cser* vagy *Csír* és *Cseresfalva*, *Cserőfalva* vagy *Cserefalva* nem egy és ugyanazon községnek látszik lenni. 1382-ben I. Lajos az óbudai apáczáknak adományozza Cserefalvát, a kik még a XV. században is részbirtokosai voltak. 1350-ben és 1406-ban a Doroszlai *Kiss* család is birtokos itt és 1414-ben a Doroszlai *Farkas* család is. 1452-ben már Nagy és Kis-Cser is szerepel a *Zsámbokiak* birtokaként. Az 1496-iki és 1522-iki tizedjegyzékekben *Cher* alakban van említve. Ismeretes volt egy Csíri *Boda* család is. 1506-ban tűnik fel egy *Cseri* család. — Itt feküdt hajdan valahol *Csomafalva* is, mely a XV. század végéig szerepel. Innen kapta a Csomai család előnevét. — E tájon lehetett *Zolta* falu is, mely azonban szintén csak egyes családok előnévében maradt fenn. Így szerepel 1404-ben és 1461-ben több köznemes nevében, 1454-ben az Aracsai Zoltai családeban és 1504-ben a Zoltai Jakabfalviak előnévében. Itt volt még hajdan *Mazalócz* falu is, mely 1492-ben a Doroszlai *Kis* család birtoka volt, továbbá *Vásárhely*, melynek neve is elárúlja, hogy 1350-ben, mikor ugyancsak a Kis-család volt az ura, már vásáros hely volt.

Dunabökény. A palánkai járásban, Bács alatt fekszik, közel a Mosztonga Dunabökény. pataknak a Dunába ömlésénél. Előbbi neve Bukin volt. Az 1884. évi katonai térképen Bukin alatt közvetlenül a Duna mellett egy földrész még Alt-Bukin (Óbukin) névvel van megjelölve. Régibb neve Buki volt és már 1448-ban találkozunk nevével. Ekkor *Zsámboki* Pál birtoka volt. 1440—50 között a bökii plébánost eretnokség miatt Futakon megégették. Továbbá 1467-ben említetik, midőn a kőí káptalan Mátyás király rendeletére *Sulyok* Györgyöt és fiait Bwky birtokába bevezette. 1469 ápr. 11-én a bácsi káptalan Sulyok Györgyöt

beiktatta a magtalanul elhalt Zsámboki Pál birtokába. 1508-ban II. Ulászló király Sulyok Ferencznek s testvéreinek új adománylevelet ad az eddig is békében bírt böki birtokára. Az 1543. évi érseki összeírás szerint Bukin a török hódoltság idejében 12 pénzt és egy pár csizmát adott az érseknek adóul. A török defterekben a bácsi nahijében Bukin is említettik 1554-ben két, 1570 körül kilencz és 1590-ben 29 adózó házzal. Marsigli az 1690-es évekbeli térképén is feltünteteti Bukin falut a Mosztonga torkolatánál. Bács vármegye 1699. évi összeírásában Bukin fel van említve. 1717-ben szeptember 19-én Bukint az újonnan alakult Bodrog vármegyébe kebelezték, a mely épen innen indult éjszakkéleti irányban Verbász felé. Mindamellett az 1717 okt. 12-én tartott összeírásában nem soroltatik fel; bizonyára névtelen helység vagy pusztta volt; de az 1718 aug. 25-én tartott adókiivetés Bukinra 40 frtot rótt. 1722-ben 29 adófizetője volt egyházi ügyekben Bács városának, később Novoszélonak volt leány-egyháza, míg 1736-ban önálló róm. kath. egyházközséggé lett. A róm. kath. parókia 1751-ben keletkezett, temploma pedig Ker. Szt. János tiszteletére, 1812-ben épült. Grassalkovics kamarai elnök 1749 és 1750-ben német családokat telepített ide. 1752-ben már kb. 200 német család lakott itt Felső-Németországból, a kikkel a magyar kamara Redl József Ferencz, a bácsi kincstári uradalom adminisztrátora közvetítésével, szerződést kötött. 1763-ban még 20 kath. szerb is lakott itt, a kiket Cothmann másfelé akart telepíteni, mert marhatenyésztésük hátrányos volt a mezei gazdálkodásra. Bukin határába tartoztak Kalos, Klagya, Széplak, Lubosity puszták. Urbariumot 1772 június 12-én kapott. A Duna áradása nagy károkat okozott a községnek, ezért 1812-ben a mostani helyére, éjszak felé telepítették. 1852-ben is 4000 hold szántóföldet borított el a vízár. A negyvenes évek elején készült el a vízár ellen a buttini és novoszellói védőtöltés, a mely egyszersmind orszáágút gyanánt szolgál. Ez a katonai térképen Lorentzi Weg névvel van jelölve, mert itt volt a hajdani Szent Lőrincz, a régi Bodrog vármegyének már elpusztult községe, a hol 1720 körül fennállott maga a falu is és a bácsi barátoknak is volt benne birtokuk. Anyakönyveit is ezek vezették. 1720 körül elöntötte s elmosta a Duna. Szt. Lőrincz után e területet Lovranacznak nevezték. Az 1900. évi népszámláláskor Dunabökényben volt 3322 lélek, 595 házban. Anyanyelv szerint 169 magyar, 2914 német, 212 sokacz, 27 szerb és tót. Vallás szerint 3277 róm. kath., 16 gör. kel., 2 ág. ev., 6 ref., 21 izr. Területe 11,410 kat. hold. A községnek van postahivatala és gőzhajó-állomása. A legközelebbi távírója Bácsstóváros és vasúti állomása Palánka. A lakosok róm. kath. olvasókört tartanak fenn. E vidék is hét, egykor virágzó s elpusztult helység emlékét őrzi. Ezek *Nagyvölgy*, mely 1439-ben szerepel, a mikor a Nagyvölgyi család e birtokát a *Pekrieknek* adta zálogba, — *Pirosegyház*, mely 1448 és 1467 között szerepel és sok részben Bökény sorsában osztozott, — *Félegyháza*, mely 1406-ban *Tóttós* családé volt és később a *Váradiaké* lett, — *Kölesrév*, amely 1448—1467 között Bukival (Bökény) egy sorson volt, — *Harsány*, mely már a XIII. században a veszprémi püspök birtoka volt; — *Hernyék*, mely szintén elpusztult, de 1448—67 között szerepelt és végre *Péczel*, mely 1470-ben még a *Garaiaké* volt.

Dunacséb.

Dunacséb. A palánkai járásban, az alsó Dunánál, Palánkától keletre fekszik. Előbbi neve Bács-Cséb volt. Már 1437-ben innen nevezi magát a *Sulyok* család. 1448 július 3-án van szó a bácsvármegyei Csébről, mely *Sulyok* György és András birtoka volt. Egy 1455-iki örökösödési szerződésben, melyet az imént említett Sulyok testvérek a kőí káptalan előtt kötöttek a Marhárti *Szántó* családdal, szintén fel van sorolva a többi között Cheb és Kis-Cheb. 1467-ben Mátyás király az előbbi egyezkedéseket megerősítette, s így a kőí kápt. Sulyok Györgyöt, ennek három fiát s Andrást bevezette többi között Cheb és Kis-Cheb birtokokba. 1493-ban György plebános említettik Csében. 1508-ban II. Ulászló király új adománylevelet ad ki Leksei Sulyok Ferencznek s testvéreinek Cseb és Kül-Cseb stb. birtokokra nézve. Az 1522. évi bácsmegyei dézsmajegyzékben Cheb is fel van sorolva. Az 1543. évi érseki urbáriumban Cséb is említettik. A török defterek a bácsi nahijében felsorolják Csébet is 1554-ben hét, 1570-ben 12, 1590-ben 22 adózó házzal. 1702-ben Cséb is fel van sorolva a kamarai falvak jegyzékében. Cséb a Rákóczi-féle mozgalmak alatt elpusztult s ezután csak mint kam. pusztta fordul elő. 1730-ban kezdődött meg az újra-telepítés. Egy Pradivoj Berszek Csanin vállalkozik arra, hogy telepítvényeseket hozzon. Az 1768. évi kamarai mappán Cséb-pusztta határában, a Duna mellett levő palánkai út mentében,

Keresztúr puszta mellett van egy Klisza (régí templom.) Ettől keletre egy régi templomhely, ettől éjszakkeleti irányban, a hol az obrováci út a palánkaiba megy át, ismét van egy régi templomhely. Cséb puszta felett, a kelet felől jövő pirosi és glozsáni út Csardaklia faluba visz, melyet a nép helytelenül Cséb-nek is nevez. Csardaklia keleti oldalán van a Gaj-erdő. E terület éjszaknyugati végében, Joszan puszta mellett van a falu régi helye. A terület éjszaki része Bulkesz alatt a Kesze puszta. Cséb a vele együtt a török időben is fennállott. de elpusztult Csardaklia szerb falu helyére épült, nem pedig a régi Cséb puszta helyén. 1791-ben Márfi Lipót vette meg a kamarától e birtokot (honnan 1801-ben 100 család ment át Nádaly pusztára) s 1803-ban ismét betelepítette. Márfi csak fogadott fiút hagyván hátra, a kir. fiskus ezt nem engedte az örökségbe, hanem a birtokot terhelő adósságokat kifizetve, 1809-ben Polimberger Józsefnek adták zálogba. Cséb még 1828-ban is a Polimberger családnál volt zálogban. Később női hozomány útján a Bezerédy család birtokába jutott. A község határa 5783 hold, melyből a községnek 512, Bellán Mihálynak 296 és Dungyerszki Lázárnak 2606 holdja van, továbbá sör- és szeszgyára, gőzmalma és csinos úrilaka melyet még Bezerédy Miklós építtetett. Ide tartozik még Saroltapuszta (eddig Dungyerszki puszta néven is) Bellántanya. Dunacséb határában feküdt Csardaklia község, annak a nevét tartotta fenn a későbbi puszta. Ez a helység különben azonos volt Szent-Jakab nevű faluval. Szent-Jakab névével 1431-ben találkozunk először, a mikor a Szentjakabi család névadó helysége volt. A XV. század vége felé a Ripaki Oláh családot uralta a falu (1489.), 1507-ben a Thegzes család innen vette előnévét. 1590-ben Szent-Jakab, másként Csardaklia a neve és így említik a török defterek is. A falu ezután többé nem szerepel. A mikor 1740 tájban a palánkai határőri milícia birtokában találjuk, már csak puszta. — Volt e tájon még egy helység: Göd, de ez is elpusztult. 1455-ben a Lekseai Sulyok családé volt. Az 1900. évben tartott népszámlálás adatai szerint Cséb-ben volt 2413 lélek 372 házban. Anyanyelv szerint 61 magyar, 2006 német, 263 tót, 83 szerb, vallás szerint 2072 róm. kath., 66 gör. kel., 269 ág. ev., 6 ref. A községben fennálló róm. kath. templom 1822-ben épült. Van egy vert ezüstkelyhe, melyet Polimberger Sándor 1802-ben ajándékozott az egyháznak. Van itt tűzoltó-egyesület, róm. kath. olvasókör, polgári olvasóegylet, gazdaság, előlegezési egyesület, végre kévekötlő és kötélárú-gyár. A községben van posta- és táviró-, de a vasúti állomása Palánka.

Dunagálos. Előbbi neve Glozsán, az újvidéki járásban van Palánka és Futak között, közel a Dunához, Dunacséb keleti szomszédja. Már a török defterek bácsi nahijében sorolják fel 1553-ban Cséb után Galozsán néven, nyolcz fizető és nyolcz nem fizető házzal, 1561-ben 28 házzal, 1590-ben 19 adózó házzal. Az 1699. évi vármegyei adóösszeírásban is mint falu vagy lakott pusztta van említve. 1703 óta a futaki uradalomhoz tartozó pusztaként van többször felsorolva. 1715-ben 10 adófizető lakott itt. 1717-ben az új Bodrog vármegyébe osztották be. 1749-ben posta-állomás volt itt, és Milivoj Péter volt a postamester; de 1754-ben is még pusztta volt. 1756-ban új lakosok telepedtek Glozsánba, a kikkel a futaki uradalom a három szabad év elteltével (1758 decz. 31.) 400 frt évi bér és a termés-részletek iránt 1759. május 3-án úrbéri szerződést kötött. A glozsániai a Siroko polje nevű rétet is megkapták használatra. 1765. május 18-án Glozsán és Kiszács, mint betelepített puszták vagy újfalvak az uradalommal újra szerződést kötöttek. A mai falu határában éjszak felé, a csébi határhoz közel, az 1762. év Kovács-féle kamarai térkép régi templomromot tüntet fel. 1785-ben a glozsáni evang. tót lakosság lelkész és tanítótartási engedélyt kért és kapott. A község határa 5293 kat hold, ebből a községé 196 (de 110 nem használható), gróf Chotek Rezsőé 1546 kat. hold. A községben két templom áll fenn. A gör. keleti szerb templom építési ideje ismeretlen, az evangélikusoké pedig 1796-ban épült. 1846-ban a község nagy része leégett. A lakosok önszegélyző-szövetkezetet és temetkezési egyesületet tartanak fenn. A község határa 5293 kat. hold. Az 1900. évi népszámlálás alkalmával Dunagáloson volt 2747 lélek 430 házban. Anyanyelv szerint 20 magyar, 30 német, 2597 tót, 86 szerb, 17 egyéb. Vallás szerint 21 róm. kath., 99 gör. kel., 2574 ág. ev., 27 izr. stb. A község postája és távirója helyben van és vasúti állomása is van. Itt feketett hajdan Drág (Drach) község. Úgy látszik, innen származik Drági Tamás, a vármegye alispánja, 1464-ben a Garaiak a község urai, 1506-ban azonban az

Dunagálos.

Egresi *Idecski* családé, mely ekkor Lászlóval kihalt. Ugyanekkor szerepel a Drági *Horváth* család is. — Erre felé volt valahol *Telek* helység is, mely előbb *Korvin* Jánosé volt, majd a Ringarti *Geréb* család birtokába került.

Dunagárdony.

Dunagárdony. A titeli járásban, a Duna mellett fekszik, előbbi neve Gardinovce, mely várat, vagy várhelyet jelent; de hogy valóban volt-e itt vár a régi időkben, s mily néven, még ismeretlen. E törökkori új helység legelső felemlítését a defterekben, a titeli nahijében találjuk, a hol Gardinovce 1554-ben öt, 1570-ben 13 és 1590-ben 27 adózó házzal fordul elő. Az 1699. évi török határmappán van egy Gradinovaca nevű kanális, a mely a Titel alatti Belianska barának Karlovicz felé néző része. Bács vármegyének 1699. évi első összeírásában Gardinovacz falu 91 gazdával s 65 felnőtt fiával fordul elő. Az 1702. évi összeírás szerint Gardinocz bérbeadhatónak véleményeztetik. Az adóösszeírásban Gardinovác 1715-ben 13, 1519-ben 8 adózóval szerepel. 1722-ben 14 házsfél van említve ugyanott. 1727-ben Gardinovácson 14 adózó egyén volt. 1731-ben a gardinovácziak arról panaszkodnak, hogy a szomszéd Kovil határőri milícia Gardinovác nagyrésztét magához ragadta. 1746-ban az eddig kamarai faluból határőri sáncz lett, a hová a volt szabadkai határőröket áttelepítették. E falut csajkás szolgálatra szánták, de 1752-ben egyelőre a vármegyének adták át, míg 1763-ban ismét katonai hatóság alá került és a csajkás határőrségbe soroztatott be. A csajkás-kerület 1873-ban ismét megszűnván, e helység is a vármegyébe kebeleztetett be. A községben csak gör. keleti templom van, mely 1851-ben épült. A helység 1848-ban teljesen leégett. Határa 5865 kat. hold, melyből a községnek 1597, a kincstárnak 1099 holdja van. Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Dunagárdonyban volt 1458 lélek 266 házban. Anyanyelv szerint 143 magyar, 39 német 1257 szerb, stb. Vallás szerint 157 róm. kath., 1255 gör. kel., 31 ág. ev. stb. Van itt postahivatal, de legközelebbi távírója és vasúti állomása Tündéres-Dunagárdony.

Feketehegy.

Feketehegy. Lásd: Bácsfeketehegy.

Felsőkabol.

Felsőkabol. A titeli járásban, Alsókabol mellett fekszik. Előbbi neve Felsőkovil vagy Kobil (l. Alsókabol.) Felsőkabol csak 1702-ben fordul elő. 1715-ben Felsőkobilon a vármegye 26, 1717-ben 33 adózó lakost talált. Neveikről ítélve mind szerbek. 1722-ben néhány görög kereskedőn kívül volt 34 és 1727-ben 83 adózó egyén. 1728-ban már határozottan két Kobilról van szó; és pedig a régi Alsókobil mellett, hozzá egész közel volt az új, Felsőkobil kincstári falu. Ennek pusztái voltak: Kralovadike, Kotyve, Szentiván. Az eddig kincstári Felsőkobil falu 1746-ban szintén határőrvidéki hely lett, ahol a Szabadkáról kitelepített katonaság lakott. 1751-ben a tiszai kerület új szabada maiban szintén része volt. 1759-ben *Putnik* Mózes szerb püspök kapott reá donációt. 1769-ben a csajkás szervezetbe vették fel, végre 1873-ban visszakerült a vármegyéhez. A község határa 12,707 kat. hold. Főbb birtokos a karloviczai érsekség. A községbeli gör. kel. templom 1825—29-ben épült. A híres zentai ütközet előtt itt volt Savoya Jenő főhadiszállása. 1848-ban az egész község leégett. Van itt takarékpénztár, olvasó-egyesület és földművelési szövetkezet. Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Felsőkabolban volt 2739 lélek 523 házban. Anyanyelv szerint 175 magyar, 93 német, 2453 szerb, 22 kisorosz, vallás szerint 170 róm. kath., 50 gör. kath., 2425 gör. kel., 41 ág. ev., 16 ref., 41 izr. Van postája és távírója, a legközelebbi vasúti állomása pedig Sajkásszentiván.

Felsőszentiván.

Felsőszentiván. A bajai járásban, a vármegye éjszaki részében van, Jánoshalma (Jankovác) alatt, Csávolytól keletre, a régi Bodrog vármegye területén. Már 1396-ban említetik Szt.-Iván, *Bebek* Miklós kalocsai érsek falujaként, a hová a *Tóttós* Lászlónak Szt.-György nevű falváról erőszakkal elhajtott jobbágyakat vitette. Ez idő tájban azonban más birtokosa is említetik. 1413-ban t. i. mint possessió Szt.-Iván, Bodrog vármegyében találjuk felemlítve, melyet birtokosa Zákai *Posának* fia István, *Maróthi* Jánosnak zálogba adott. Még az 1520. évi dézsmalajstrom sorolja fel e helyet Bodroghban. A török defterekben 1580-ban 38 és 1590-ben 22 adózó házzal van felsorolva a bajai nahijében. A község szerb lakossága 1598-ban Esztergom vidékére költözött. Későbbi oklevelek nem tudnak semmit e faluról, mely a török uralkodás alatt elpusztult. Az 1714. évi baja-vidéki adóösszeírás nem említi fel, 1724-ben

még Szt.-Iván pusztának írják. Az 1727. évi összeírásban is pusztaként a *Czobor*-uradalomhoz tartozott; az 1735. évi összeírás azonban Felső-Szt.-Ivánnak írja s akkor is a bajai uradalom tagja. 1789-ben magyarokkal telepítették be, utánuk bunyevácok jöttek ide. Szt.-Jánosnak szentelt temploma 1780-ban épült; 1783-ban rendszeres parókiát kapott. Kegyura: gróf Zichy-Ferraris. Az egyház egy 1715-ből származó címerez aranyozott, vert ezüstkelyhet őriz. A község korábbi földesúra gróf Zichy-Ferraris Bódog volt, most pedig dr. Navratil Imrének van itt nagyobb birtoka. A lakók katolikus kört tartanak fenn. Az 1900. évi népszámláláskor Felsőszentivánban volt 2814 lélek 521 házban. Ebből 1452 magyar, 527 német, 827 bunyevác. Vallás szerint 2763 róm. kath., 6 ág. ev., 45 izr. Határa 6938 kat. hold. Hozzá tartozik Annaszállás is. Postája és távírója helyben, vasúti állomása Bácsbokod,

Földvár. Lásd: Bácsföldvár.

Futak. Lásd: Ófutak, Újfutak.

Gádor. A zombori járásban fekszik. Zombor fölött Őrszállástól (Sztanisics) és Körtéstől (Krusevlya) délnyugatra. Előbbi neve Gákova volt. A mohácsi vész előtt Kakot falu volt a helyén. Először 1658-ban találkozunk nevével, a midőn *Szalatnyai* Györgyöt és társait a nádori donációképen kapott Gákova pusztá birtokába beiktatták. Egy 1719. évi összeírásban Gakov szerepel, egy 1727. éviben Kákova pusztá, Zombor mellett. 1740 körül már falu, melyet a zombori milícia használ. 1748-ban Krusevlyáról és Apátiból egyesek Kákován telepedtek le. Cothmann 1763 mégis pusztának mondja Gakovát és Bratyevityet, a melyeket azonban egyesíteni kell, s így igen szép falut lehetne telepíteni, a mely Gákova pusztán volna ugyan, de Bratyevityhez közel. Végre Paka pusztának beékelődő részét is ide kellene csatolni. A telepítést 1764-ben el is akarja kezdeni. R. kath. német családok telepedtek itt le s lakóinak száma 1767-ben 786 volt. 1765-ben épült az ideiglenes templom, melyet 1786-ban kezdtek állandó új templommal helyettesíteni. E falu 1772 június 26-án kapott urbáriumot. Páduai Szent Antal tiszteletére 1765-ben épült kápolna, melyet 1798-ban és 1838-ban megújítottak, 1908-ban újat építettek. E kápolna búcsújáró-hely. Ipara már a XVIII. század végén emelkedett. 1829-ben kovácsok, szabók, kerékgyártók, asztalosok, csizmadiák, stb. kaptak céhszabadalmat. Van itt még tejszövetkezet, temetkezési egyesület, olvasókör, gazdák egylete, polgári olvasókör, népnevelő-egyesület, róm. kath. népkör, földművelők közművelődési köre, róm. kath. kör és takarékpénztár. Az 1900. évi népszámláláskor volt itt 2620 lélek 460 házban. Anyanyelv szerint 35 magyar, 2571 német, 3 tót. Vallás szerint 2620 róm. kath. A község határa 5908 kat. hold. A község határában, Zombor felé, egy hosszúkás földhátan hat halom van. A kálvárián túl levő halmot Bradovity-hügelnek mondják. A községben van posta, távíró és vasúti állomás. E vidéken feküdt hajdan *Gergely*, Gergelyi vagy Gerger falu. 1413-ban találkozunk vele először, mikor a *Maróthiak* zálogba veszik *Szákai* Istvántól egy részét és 1423-ban az *Aranyossy Pap* család részeit is. 1468-ban még mindig a *Maróthiak* kezén van. Későbbi sorsa az elpusztult Hetes községével, melyről más helyen van szó — azonos. Szerepel még 1423-ban a Gergelyi Pap, 1448-ban az *Östeleki* és 1470 körül a *Kaszás* család előneveként is. 1410-ben, 1466-ban és 1486-ban a Gergelyi család is említve van. — Erre felé feküdt *Jánosi* község is, a *Czoborok* birtoka, melyet 1403-ban hűtlenségük következtében elveszítene, de később ismét visszanyernek és 1442-ben I. Ulászlótól, új adományt kapnak reá, de 1450-ben a *Zamléni* család tart rá igényt. 1484-ben a *Petykei* családnak is van itt birtoka. E község neve 1448-ban, 55-ben és 76-ban a *Beriszló*, 1482-ben a *Kys*, és 1483-ban a *Porkoláb* család előneveként is szerepel.

Gara. Igen régi helység a bajai járásban. Már III. Endre korában találkozunk a nevével. III. Endre ugyanis *Keme* fiát Kelement és *Poch* fiát Mihályt, eredetileg várjobbágyokat, felszabadítván, Gara nevű birtokot (possessionem seu terram Gara cum ecclesia) minden jövedelmével nekik adományozta. 1334-ben *Garai* Péter és három rokona e birtokukat eladták *Becsei* Imre fiainak: *Töttös*-nek és *Vesszős*-nek. 1342-ben a hájszentlőrinczi prépost *Töttös*nek Gara birtokán hatalmaskodott. 1353-ben *Jobbágyi Nagy* István hatalmaskodott *Töttös*nek *Garai* jobbágyain. 1359-ben *Töttös* még életében Klára nevű leányának adta Garát, a ki viszont sógornőinek *Magónak* és *Klárának* adományozza. Herczeg Péter a Bodrogbán tartani szokott vásárokat 1366-ban Daut-ba tette át

Földvár.

Futak.

Gádor.

Gara.

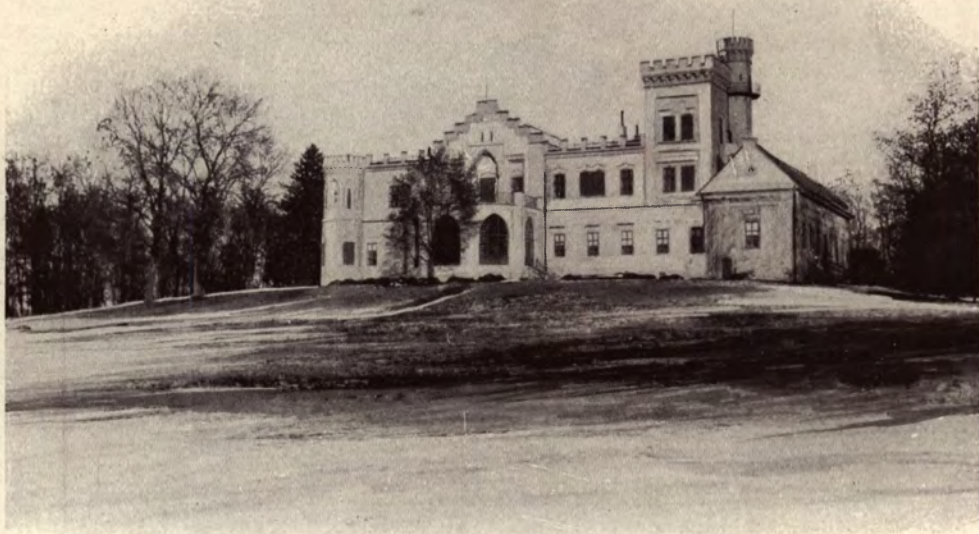
s így a szomszédos Garában tartott vásárokat károsította. Tóttös fia László e miatt 1366-ban panaszt emelt és a kereskedőnépet Dautról Garába hajtotta. 1384-ben Nawalyad és Gara közvetlen egymás mellett említetnek, *Herczeg* Péter és Tóttös L. birtokaiként. 1400-ban Tóttöst újra beiktatják Gara birtokába. 1402 és 1406. években is Tóttös-birtok. 1413-ban Garai nádor Tóttös Lászlót Gara és Kajánd birtokaiban ama határok között, a mint azokat a kalocsai káptalan megjáratta, *Kajándi* Pál özvegye ellentmondásai ellenére beiktatta. Az 1520 és 1521. évi Bodrog vármegyei tizedjegyzékben Mátéháza, Tárnok után Gara is fel van sorolva. 1574-ben Gara a Tóttösök egyéb birtokaival már régebben a *Kisvárdai* család birtokába került örök szerzés czímén s ezek most birtokaik elfoglalása ellen tiltakoznak. 1598-ban Esztergom a törököktől a császár kezébe kerülván, ez az elpusztított néptelen vidéket be akarja telepíteni s evvel Pálffy Miklós esztergomi várparancsnokot bízta meg, a ki többi között e célra a török hódoltságban levő szerbeket is magához édesgette. Bácskának felső részét, a régi Bodrog vármegyét majdnem tisztán szerbek lakták s ezek igen sok helységről fel is költöztek. A kiköltözött falvak sorában volt Gara is. 1641-ben Gara *Milojkovics* Miklós birtokába jutott, 1642-ben pedig ugyanezeket, nádori adomány útján *Aszalay* István és *Komjáthy* Ábrahám kapták. Milojkovics ez ellen 1643-ban tiltakozik. 1663-ban *Bory* Mihály, *Dvornikovics* Miklós és Szalatnyai *Horvát* György bevezettetnek Katymár, Legyen és Gara falvak, Tompa, Mada, stbi puszták birtokába. 1679-ben az érseki adójegyzékben Gara is fel van sorolva. 1712-ben nádori adományozás útján *Urbanecz* Mátyás kapja Gara pusztát. 1724-ben a bajaiak bérlik Garát. 1727-ben a Baja város pusztája volt Gara, a hol 200 adófizető lakott. 1727 márczius 30-án *Czobor* Márk kapta a bajai uradalmat s ebben Garát is, a mely eddig *Billard*-nak volt bérbeadva. 1729-ben Czobor a bajai uradalmat Garával együtt négy évre *Radics* János alispánnak adta bérbe. 1735-ben Garán róm. kath. lelkészséget szerveztek s ekkor templomot is építettek vályogból. A Szent-László tiszteletére szentelt mostani templom 1780-ban épült. 1741-ben Czobor bajai uradalmát, így Garát is, báró *Vajaynak* adta el, a ki 1747-ben báró *Orczyt* is társul fogadta. 1750-ben a kamara a bajai uradalmat *Grassalkovich*nek adta el. 1772-ben kelt tót szövegű urbárium szerint Gara *Grassalkovich*é. Mostani nagyobb birtokosai Gatti Mihály és id. Zomborcsévits Antal. A lakosok olvasókört és temetkezési egyesületet tartanak fenn. A község határa 10,262 kat. hold. Ebből a községé 561 hold, a járás-társulaté 474 hold. Garán az 1900. népszámlálás szerint volt 3898 lélek 752 házban. Anyanyelv szerint: 91 magyar, 2575 német, 1229 bunyevác. Vallása szerint 3878 róm. kath., 21. izr. stb. A posta, távíró és a vasúti állomás helyben van. A községgel több elpusztult község volt határos a mohácsi vész előtt. Ezek közül: *Bark* községnek nagyobb jelentősége alig lehetett. Okleveles emlékeink csak a *Barki* nevű nemesek nevében utalnak a falura, melyről 1384-ben egy és a XV. században több oklevél tesz említést. A *Barkiak* egy része a Szöllősi előnevet használta, a többiek piski, Aranyani és Szentmiklósi előnévvel szerepelnek a XV. század egyes időszakaiiban. Birtoka lehetett a faluban a *Bartáni* családnak is, mely 1466-ban *Barki* előnévvel tűnik itt fel. A másik falu *Benye* (Benyő vagy Bénye). Okleveles nyomára 1345-ben akadunk, a mikor a bátai apát a Benye nevű birtokot a Bátmonostori *Tóttös*-öknek engedte át. 1384-ben a bátai apát tiltakozik az ellen, hogy *Herczeg* Péter, a Tóttös László engedelmével, az apátság bényei birtokából egy részt elhatároltatott. Ez az adat említi először, hogy e faluban a *Szekesői Herczeg* családnak is volt birtoka. A mohácsi vész után a Herczegek kezén találjuk, 1535-ben *Horváth* János és családja, a Herczegek utódai, tiltakoznak az ellen, mert néhai *Herczeg* Pál birtokait, melyekre ők tartanak jogot, *Herczeg* György el akarja adni *Werbőczinek*. — A harmadik helység *Beszen*, melyről már III. Endre korából van adatunk, a mikor *Bezun* alakban szerepel a neve. Csánki a kismartoni levéltárban, 1333-ban, *Besen* nevére akadt. A helység birtokviszonyairól adatunk nincsen; a kalocsai káptalannak 1308-ból kelt átiratában csak a Gara nevű birtok tőszomszédjaként emlékezik meg róla. — A negyedik eltűnt helység *Kajánd* volt. Ez a XV. század elején a *Bartáni* családé volt, de 1430-ban a *Maróthiaké* lett. A *Kajándi* család névadó községe. 1482-ben a *Harasztiak* előneveként is szerepelt. Már 1400-ban egyházas község volt és Egyházaskajánd néven is szerepel. — Az ötödik falu, mely e tájon elpusztult, *Timak*. Ez 1466-ban a *Tóttösöké*, majd a *Várdaiaké* volt. Későbbi sorsa ismeretlen.

Herczegszántó. — Bárá Rédl Lajos kastélya Rasztina pusztán.

Katymár. — Latinovits János úrilaka.

Katymár. — Horthy Istvánné, szül. Latinovits Margit kastélya.

Kisszállás. — A Boncompagni-féle kastély.

Kölpény. — A Stratimirovics-féle úrilak.

Kölpény. — A Stratimirovics-féle úrilak. Most Dungyverszky Györgyé.

Részlet Kulánál.

Madaras. — Özv. Halm Emilné úrilaka.

A hatodik eltűnt falu: *Nyavalyád*, 1351—1384 között a szekcsői *Herczeg* családé volt.

Gombos. Az apatini járásban van. Ez már 1899 óta hivatalos neve Bogojevának és a hozzátartozó Gombos telepnek. Bogojeva a hajdani Boldogasszony-telek, mely mint ősi bácsvármegyei helység, a *Keresztúriak* birtoka volt, azonban *Korogi* István bán ezeket erőszakkal magának foglalta el, mire Zsigmond király 1390 márcz. 26-án, a bácsi káptalan által a Keresztúriakat jogaikba ismét visszahelyeztette. 1410-ben Keresztúri László a többi között Boldogasszony-telekén *Szilágyi* Lászlóval volt kénytelen osztozkodni. E Boldogasszony-telekén épült Bogojeva, régebben szerb falu, most magyar község, a Dunához közel, Erdőddel szemben. Már 1691—93-ban a bácsi prépostságnak adott dézsmát, s ekkor Bagovo-nak találjuk írva. Az 1699. évi adóösszeírásban nem találjuk felemlítve, s csak a szomszéd Karavukova szerepel itt. 1753-ban a kir. kamara az itteni szerb lakosságot Parabutyra akarta áthelyezni, s helyébe ide és Karavukovára németeket telepíteni. Minthogy azonban ilyenek nem jelentkeztek, a vármegye 1755-ig régi állapotában hagyta e két szomszéd helységet. 1755-ben Karavukovára magyarok kezdtek telepedni, s akkor hihetőleg már Bogojevára is kerültek némelyek, a kik itt Új-Karavukovát telepítették; mert 1757-ben már egy Ó- és egy Új-Karavukova volt. 1759 decz. 15-én a kamara e két helységre még valami 200 róm. kath. magyar vagy tót családot keres, s ezzel Horváth Miklós szabadost bízta meg. Az 1768. évi kamarai térképen Bogojeva csak Ó- és Új-Karavukova pusztájaként van feltüntetve, Szonta és Karavukova között. Az 1770. évi dunai kiöntések miatt a ráczok Bogojeváról Rác-Militicsre költöztek át, s helyöket 1770 és 1771-ben a karavukovai volt magyarok foglalták el, s a falut azóta mindig róm. kat. magyarok lakják. Régibb lakóhelyök, Magyar-Karavukova is az úrbéri rendezéskor, 1772-ben, mint pusztá, részben Bogojevához csatoltatott. Ez évben 101 magyar család (köztük két iparos) volt itt, 105 lóval, 70 ökörrel, stb. 1773—4-ben épült Szent-László király tiszteletére a róm. kath. templom, mely 1848-ban megújított. Van itt még egy kápolna is, mely 1899-ben épült. Érdekes a községbeli Szt. Háromság-szobor is. Az 1798—1801. évi úrbéri szerződés szerint $34\frac{4}{8}$ szesszió volt itt, s a lakosság 130 házban lakott (91 telkes gazda és 39 házasszellér.) Földesura a kir. kamara volt. Bogojevához tartozik a Duna partján elterülő Gombos nevezetű csárda vagy pusztá. Ez előbb *Gombos* Istvánnak csárdája volt, melyben hajóvontatók és az erdői révén átkelő utasok pihentek. A dunai csárda már az 1860-as évek elején Gombosról neveztetett el, s midőn 1868-ban a nagy gőzkompot építették, a mely a vasúti kocsikat a Dunán át Eszék felé szállítja, ezt a nagyforgalmú vasúti állomást, valamint az akkor itt keletkezett hajó-állomást is Gombosnak nevezték el. Itt lehetett a Szonta határjárásában említett Újrév nevű átkelő is. Gombostól Vajszkáig ármentesítő-csatorna készült 1887-ben, a mely rengeteg sok földet biztosított a Duna és a belvizek ellen. 1836-ban Bogojeván 165 házban 1458 ember lakott. Cziráki Gyula „Bogojeva és Gombos multja“ és „Gombos (Bogojeva) régi emlékei“ című két értekezésében kimerítő és tanulságos monografiáját adja Bogojeva és Gombos multjának és a helység határának őskorát is szerencsés ásatásokkal igen szakavatottan deríti fel. A határban, többek között, az ú. n. római sánczok egy kanyarulatánál, régi földvárat talált. A Pusztafalu nevű dűlőben a régi falu templomának az alapjai még megvannak. Többi köveit a mostani templom építésénél használták fel. A mostani község nagy részét 1866-ban tűz pusztította el; 1876-ben pedig az árvíz okozott nagy károkat. Van itt Polgári olvasókör, Magyar polgári olvasókör, Katholikus kör, ifjúsági egyesület, takaré- és segélyszövetkezet, hitelszövetkezet, temetkezési egyesület és tejet és egyéb terményt értékesítő szövetkezet. Gomboson (Bogojeva) az 1900. évi népszámlálás szerint volt: 2999 lélek 506 házban. Anyanyelv szerint: 2827 magyar, 153 német, 20 tót, szerb s horvát. Vallás szerint: 2909 róm. kath., 1 gör. kath., 5 ág. ev., 7 ref., 77 izr. A község területe 6395 kat. hold. Van itt posta, távíró, vasút és gőzhajó-állomás.

Herczegszántó. A bajai járásban, Baja alatt fekszik. Előbbi neve Szántova, *Herczegszántó*, melynek helyén már Szent István korában volt egy Zanthow nevű helység. Szent István a veszprémvölgyi apácáknak adományozta Obada szigetét s ezzel Szántó falut is, a Dunán túl, az ottani káptalanával s 30 házzal együtt. Adott még 12 halászt is. Ezt az adományozást Kálmán király 1108-ban megerősítette,

mely alkalommal említve van, hogy a falu egész határa az apátnő birtoka. Határában őskori föld- és kőhalmok vannak; éjszakon az Érhát, keleti határán a Bálvány nevű domb. A déli határban, a Duna mellett, egy erdő is említettik. A vásárjog és minden egyéb jövedelmek az apáczákat illetik. 1399-ben a bácsi káptalan a *Czoborék* birtokain határjárást tartott. E birtokok voltak: Szent-Mihály, Rég, Bakács, Szántó, stb. 1403-ban Jacobus és Dávid néhai *Lachk* de Zántó fiai említettnek. 1405-ben *Herczeg* Péter birtoka volt Zánthó. Az idevaló jobbágyok Tóttós László, Vajas, Lak és Tóti nevű faluit felgyújtották s kirabolták. 1413-ban Rozgonyi országbíró jelenti, hogy Czobor János és *Szántói* Miklós emberei Maróthinak Hetes nevű birtokából 74 lovat Szántóra hajtottak el. Szántó ezután Herczegszántó néven is szerepel. 1455-ben Szántói *Marhárt* Jakabnak (Leksei *Sulyok* György leányát Borbálát bírta nőül) Szántóban volt birtokrésze. Ez évben *Marhárt* Jakab a Sulyok testvérekkel kölcsönös örökösödési egyezséget kötött. *Marhárt*nak Szántói birtokrésze, róla *Marhárt-szántónak* is neveztetett. 1448-ban a *Zsáboki* családnak is van itt birtoka. 1469-ben a Zsábokiak osztályos atyafiakká fogadják a Sulyokokat s ezeknek át is adják részüket. 1474-ben Felszántó is említettik, a Czoborok birtokrészeként. 1485-ben *Marhárt* Jakab özvegye, Borbála, Czobor Mártonnak adja többek között szántói részbirtokát. Más oklevélben az előbbi név *Morhatszántó*-nak van írva. A török korban neve Szántovára változott, de azért néha Szántó néven is említik. A török defterek — Steltzer szerint — a zombori nahijében több Szántovát sorolnak fel. Így Szántova 1570-ben 5, Dolna-Szántova 1570-ben 6, 1590-ben 16, Szredna vagy Közép-Szántova 1554-ben 3, 1590-ben 13 adózó házzal szerepel. Végre Gorni, azaz Felső-Szántó 1554-ben 9, 1570-ben 9 és 1590-ben 31 adózó házzal soroltatik fel. Azonkívül 1590-ben a bácsi nahijében is előfordul egy Szántova 18 adózó házzal. 1658-ban *Szalatnyai* György és *Oroszlányi* István beiktattatnak Szántó birtokába. *Ipolykéri* János Szántó pusztára nézve ellentmond. 1688-ban a császári sereg július 5-én Szántó (unveit Sándó) közelében volt. 1700-ban az Olber-féle összeírás is felsorolja Szántova falut. Marsigli térképe is feltünteti Sentovát Dautova alatt. A bácsmegyei összeírás 1699-ben a bajai járásban felsorolja Szántova falut 47 gazdával. Az 1768-ban készült Kovács-féle kamarai térképen Szántova falu déli határában van Rozlicza bara, ettől keletre erdők és Bubanya dűlő van feljegyezve. Határának északnyugati részében egy Bacság (tán Budzsák?) nevű erdő van. Ez időben Szántova egy kamarai kerület főhelye volt. 1772 augusztus 13-án volt Szántován úrbéri rendezés. A faluhoz tartozik Bubanya dűlő és Kadi sziget. 1783-ban Szántova határában Béreghez felé Radonith erdő (már 1760-ban is) van feltüntetve. Még egy Budzsák nevű hely is van Szántován, a falutól nyugatra a Duna sarkában, Kadina szigettel és az innenső Dunaágban levő Mali Osztrovával szemben. Ez alatt még egy Minor Osztrova, Dautova határánál pedig egy Osztrova-Major (Nagyobb Sziget) is van. Az 1785. évi úrbéri rendezéskor Szántován 70 telken 144 szerb telkes gazda és 43 zsellér volt. 1826-ban Szántova faluhoz tartozott Bubanya dűlő. A Duna egy újabb elágazásával a közlegelőből 400 holdnyi földet elvágott s ez Kadi, másként Osztrovácz. Ezt a mohácsi uradalom magának követelte, de hasztalanul, mert csak árvíz idejében sziget, míg száraz időben összefügg a falu határával. Az itteni róm. kath. parókia 1715 óta áll fenn; a templom 1752-ben épült, villámtól sújtva 1812-ben megrongálódott s 1817-ben renováltatott. A görög keleti templom 1900-ban épült. A község határa 7173 kat. hold. Határában van Rasztina pusztja. Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Szántován 3528 lélek volt 655 házban. Ebből Rasztina pusztára 303 lélek esik. Itt van báró *Redl* Lajos uradalma és kastélya, melyet a múlt század elején báró *Redl* Gyula építtetett. Anyanyelv szerint a lakosok közül: 1638 magyar, 49 német, 45 tót, 12 horvát, 413 szerb, 1371 sokacz. Vallás szerint: 2612 róm. kath., 860 gör. kel., 10 ref., 46 izr. A posta és a vasút helyben van, a távírója pedig Bezdán. A lakosok olvasókört és katolikus kört tartanak fenn. Herczegszántó vidékén négy elpusztult község feküdt, ú. m. *Szecse*, mely Szecsei és Szecsel alakban is szerepel. 1416-ban a *Szöllősi* család kap reá királyi adományt. 1456-ban a *Czobor* és a *Marhárti* családok birtoka. 1448-ban és 1450-ben egy Szecsel nevű család is szerepel itt, de Szecse előnévként 1425-ben a *Kákonyi* és 1466-ban a Pocz családnál is előfordul. Szecsei Pocz János a vármegye alispánja volt. — *Kétház* község birtokviszonyairól nincsenek adataink, azonban 1448-ban

a Jokad, Szederkényi és Sáska, 1464-ben a Török, 1466-ban egy Nagy család előneveként van említve. 1487-ben szerepel a Kétházi család is. — *Tadis* falu e tájon a XV. század elején a *Marhártiaké* volt és többi birtokaiknak a sorsát osztotta. — *Nemdi* vagy Németi 1480-ban a Tallóczi *Bánfiak* birtoka volt.

Hódság. Járási székhely, Bástól éjszakra. Neve Odzlak, török eredetű szó, kéményt, kürtőt jelent. Talán itt volt a régi Kéménd falu, melynek neve még az 1522. évi vármegyei dézsmalajstromban előfordul, de azután nyoma vész. De valószínűbb, hogy ez a helység az 1332—42 közötti pápai dézsmajegyzékben Szent-Mihály templommal Doroszlóval együtt felsorolt Odos vagy Hodos helységnek neve szerint is utódja. Hódságot a török defterek említik először a bácsi nahijében, a hol Ucsak falu 1561-ben 7, 1570-ben 3, és 1590-ben 9 adózó házzal szerepel. Hódság a török időben elpusztult s 1732-ben új telepítvényes faluként szerepel. 1734-ben 84 forint hadi és 30 forint vármegyei házi adója van, 1735-ben pedig Ocsak kamarai falu már 500 forintot fizet a vármegyének. Hódságon 1752-ben történt összeírás. 1763-ban Cothmann telepítési biztos azt jelenti, hogy 1756-ban csak valami 20 hitvány nádkunyhó éktelenkedett Hódságon. E helyet német telepnek szánta és a telepítést Redl kamarai adminisztrátorra bízta. 1763-ban örömmel tapasztalta, hogy már mintegy 300 német család lakik itt, az utcák szélesek és rendezettek, a lakosság jólétben van. Legújabbban egy szilárd templom építéséhez is hozzáfogtak, a miben a kamara is segítette őket. Cothmann Nemsace pusztát akarja e falu határához csatolni. Az 1768. évi kamarai térkép szerint 240 német család lakik a faluban. 1767-ben Hocsakon 49-en voltak megadóztatva. 1772-ben volt az úrbéri rendezés. Határába tartoztak Nemsace és Szántovác puszták. A lakosság róm. kath. németekből áll. 1785-ben Hódság falu kérte Odry András szolgabíró, hogy a bírói fizetést felemelhessék s a hat esküdt továbbra is megmaradjon. Odry erre azt válaszolja, hogy a falut anyagi s erkölcsi előnyei miatt inkább mezővárossá kell tenni. 1813-ban csakugyan mezővárossá lett s vásárjogot is kapott. A község régi pecsétje 1776-ból való. A község határa 5407 kat. hold, melyből a községre 464 hold esik. E községben van a vármegye legnagyobb kendervásárja és újabban kenderfonó- és kötélgyár részvénytársaság alakult itt. Az 1900. évi népszámláláskor itt 4344 lélek 704 házban lakott. Anyanyelv szerint 460 magyar, 3798 német, 45 tót, 29 szerb, stb. Vallás szerint : 4224 róm. kath., 32 görög keleti, 34 ág. ev., 37 ref., 8 izr. Itt van a járási szolgabíró, járásbíró és közjegyző székhelye, posta, táviró és vasút. A község katolikus temploma egyike a legszebbeknek a vármegyében. Épült 1767-ben s 1818-ban bővítették. A Mi Asszonyunkról nevezett szegényiskolás nővéreknek zárdájuk van itt, mely 1899-ben épült. A község határában már több ízben találtak régiségeket, melyek a bács-bodrogmegyei történelmi múzeumba kerültek. Hódság társadalmi élete, ipara és kereskedelme nagyon kifejlett. Egyesületei a következők : Bács-Bodrog vármegyei gazdasági egylet hódsági fiókja, Délmagyarországi földmívelő-egylet hódsági fiókja, Tűzoltólövész-egylet, Polgári kaszinó, Társas-kör, Tisztviselő-otthon, Dalárda, Kath. munkás egylet, a Vöröskereszt-egylet fiókja és két temetkezési egyesület. Pénzüntézetei a Takarékpénztár és a Takaré- és segélyszövetkezet. Ipartelepei : Ertl és Schwerer I. hódsági hengermalma, Ertl és Schmidt téglagyára, Schwerer József téglagyára, Brandecker Ferencz gyapjúfonógyára, Neumayer György gyapjúfonógyára, a hódsági asztalos-csoport bútorgyára és a nagyszabású Honi fonó- és kötélverő-gyár részvénytársaság. E község határa több elpusztult, eltűnt falunak a temetője. Ilyent négyet ismerünk az egykorú oklevelekből. Ezek *Kereked*, mely 1417-ben már a Kerekedi család nevében él. 1441-ben *Maróthi* László e birtokát a *Ripakiak* veszik át. 1489-ben a *Ripaki Oláh* család az ura. 1492-ben a Doroszlai *Kis* család kezén van. — *Tarcsa* 1441-ben szintén a *Ripakiak* kezére jut a Maróthiak révén. Későbbi adatai ismeretlenek. — *Elves* vagy Ölyves 1437-ben szerepel és a szintén elpusztult Paznak sorsát osztja meg, mely községről más helyen van szó. — Ugyanezt mondhatjuk az 1437-ben még szerepelt *Garé* helységről is.

Jánoshalma. A bácsalmási járásba tartozik, 1904. előtt Jankovácznak nevezték. Régi neve Csőszapa volt, de az 1580. évi török defter szerint Jankószállás is. A török hódoltság idejében török erőd volt. Így 1626-ban egy török pasa panasolja, hogy a padisahnak e bácskai jankováczi vára ellen néhány száz lovasból álló magyar csapat jött prédálni. 1631-ben bácsmegyei Jankó *Deördön* János és

Hódság.

Jánoshalma.

Péter elhalálózása után a királyra jutván, ezt a nádor most *Berenthei* Gáspárnak, *Katona* Tamásnak s *Jelenei* Jánosnak adományozta. 1638-ban a szegedi livába tartozott Jankovác vára, a hol a halasiaknak dolgozniok kellett. 1649-ben a belgrádi püspök okt. 13-án a jankováczi Szt. György templomban 324 r. kath. egyént bérált meg. Egy 1679. évi versezet, Kecskemét város jegyzőkönyvében, így szól a jankováczi törökökről : „Jankói és paksi bajazid agával, jönnek nagy csoporttal három nagy zászlóval, jól megrakodának zabbal és árpával, de jól nem lakának az város borával.“ 1683 szept. 21-én ír a bajai kádi a jankováczi agának, hogy a halasi bírót hozzá küldje. 1684-ben ezeket írja Musztafa szegedi dizdár : „Jankovác városi szegény alattvalók hátramaradt adójukat Szabadkára hozzák, ennél fogva ezek ne bántassanak.“ Bács vármegye 1699. évi első összeírásában a bajai járásban Jankova is fel van sorolva, 16 gazdával, a kik 52 hold szántó- és 22 hold árpaföldet műveltek. A Rákóczi-féle hadjáratok alatt elpusztult s az 1714. évi adóösszeírásban csak 10 adózó volt Jankovácson 6 családban (Páncsics, Mamuzsics, Bumbity, Ivankovity, Pérsity, Pándity). Jankovác ekkor pusztaszámba ment és 1724-ben is az, melyet ekkor a felsőszentivániai évi 20 frt. bérért tartanak, de a melyet a kamara be akar telepíteni. Gombos Gábor kamarai adminisztrátor 1731-ben, magyar nyelvű szerződésében Jankovác vagy Jankó pusztára megszállókat keres a távolabbi vármegyékből. 1733-ban a plebánia, 1788-ban a Szent-Anna templom épült fel Jankovácson. 1736/7. évekre Jankovácznak 206 frt. hadi és 93 frt. vármegyei háziadója volt. 1739-ben is Jankó, vagy Jankovác említettik. Az 1768. évi kamarai térkép szerint Jankovácson 234 magyar család lakik, van körülbelül 110 telek, de a határ keleti része Halassal vitás. 1785-ben Jankovácson az úrbéri szerződés szerint 272 $\frac{1}{4}$ telek volt elfoglalva és még 7 $\frac{3}{4}$ üres, tehát összesen 280 telek volt itt, 346 magyar gazdával és 42 házassal. Az 1829-iki canonica visitatio szerint 1787-ben kincstári birtok volt a jankováczi uradalom, az 1800-as évek elején báró *Orczy* volt, a ki vásárral mezővárosi rangra akarta emelni Jankovácot. 1808-ban tényleg azzá lett, mert az 1848 előtt használt pecsétjén (belsejében 15 boglya széna áll 4 sorban) írott betűkkel ez olvasható : „Jankovatz mezőváros pecsétje 1808.“ 1816-ban még báró *Orczy* József özvegye bírta Jankovác mezővárost Máda, Kisszállás, Ivánka pusztákkal együtt, míg végre az 1840-es években Stámetz-Majer János bécsi bankár vette meg és most unokái : *Herczeg Boncompagni-Lu-Doirsi* Józsefné s gróf *San-Martino* Henrik birják. Az övék a báró *Orczy*-féle kastély is. Nagy birtokos itt a kalocsai érsekség is. Ipara elég virágzó volt már a múlt század elején is. A takácsok 1822-ben, a kovácsok, kerékgyártók, szabók stb. 1841-ben kaptak czéhszabadalmat. Jankovác határrészei : Gyékényes, Hergyavicza, Kőhegy, Parlagok, Halmok, Szentkátá, Bogár. A község körül Banka, Fehér, Gócs, Sikáros, Teréz nevű régi halmok vannak. A községnek régibb pecsétjei a szomszédos Szeged mintájára szintén felvették a zászlós húsvéti bárányt, feje fölött fénykörrel s 3 csillaggal. „Jankováczi falu pecséttese.“ Használva 1765—67. Van a községben két társaskör és egy olvasókör, két takarékpénztár, egy hitelszövetkezet és egy téglagyár, a mely Magyar István és társaié. Az 1900. évi népszámláláskor itt volt : 9370 lélek, 1859 házban. Anyanyelv szerint 9324 magyar, 50 német. Vallás szerint 9072 r. kath., 260 izr., 30 ref. A község határa 33,677 kat. hold. Ebből a községé 1321 hold, *San-Martino* testvéreké, Henrik és nővére *Arduina*, férj. *Boncompagni* *Ludovici* hercegnő tulajdona, 11,825 hold (nagy részben erdő, rét és legelő). Határába tartoznak Kéles és Terézhalom. Van posta- és táviróhivatala és három országos vásárja. Két elpusztult helység nevét tartották fenn az oklevelek e vidéken. Az egyik *Csósz*, vagy *Csószapa*, a *Nagyvölgyi* család birtoka volt és később a *Pekriéké* lett, — a másik *Zside* falu, mely 1402-ben a *Tóttós* család birtokaként van említve.

Kabol.

Kabol. Lásd : Alsókabol, Felsőkabol.

Katymár.

Katymár. A bácsalmási járásban van. Nevével először 1388-ban találkozunk, a mennyiben egy följegyzésből megtudjuk, hogy *Tóttós* László birtoka volt Kachmar, melynek lakosait Geszti emberei megtámadták. 1390-ben Bodrog vármegye bizonyítja, hogy Haraszti Benedek *Tóttós*nek katymári és garai jobbágyain hatalmaskodást követett el. 1393-ban *Tóttós*nek Katymárban volt meneséből egy kún ember lovakat hajtott el. 1394-ben újabb hatalmaskodási pörben említettik *Tóttós*nek kachmar-i birtoka. 1406-ban Pál bátai apát emberei

Tóttösnek a bajai vásárra menő kachmári jobbágysait Szeremlére hajtották. 1416-ban Zsigmond király utasítja a kalocsai káptalant, hogy azt a hatalmaskodást, melyet Farki György madarasi tisztt, Tóttös özvegyének, Orsolyának katymári és szentgyörgyi birtokain elkövetett, vizsgálja meg. 1420-ban Kakmar Tóttös fia János birtoka volt, honnan négy ökröt hajtottak el Ozorai Pipó emberei. 1424-ben is Tóttös birtoka. 1428-ban ismét hatalmaskodások történtek Tóttösök Katymár nevű birtokain. Ugyanez évben a szabadkaiak is több ízben hajtottak el marhákat Kachmárról. A kalocsai érsek Tóttösnek, katymári jobbágysait 1450-ben az ő érseksége idejére a papi tized alól felmenti. Csánki 1466-ban Kathmar és 1499-ben Kathymar névalakban említi. Bodrog vármegyének 1520. és 1521. évi dézsmajegyzékében Kajánd, Pathala, Kachmar, Eszter egy csoportban vannak felsorolva. A *Kisvárdaiak*, mint a Tóttösök jogutódai, Bodrog vármegyei birtokaik elfoglalása ellen tiltakoznak 1574-ben, mely alkalommal is, Katymár említették. A török deffterek a zombori nahijében sorolják fel 1590-ben 22 adózó házzal. 1598-ban Kachmár szerb faluból a lakosság Esztergom vidékére költözött. 1640-ben Lipcsey Bálint neje Joó Magdolna ellentmond Katymár beiktatásánál. *Milojkovics* Miklós, másképen *Horváth*, 1641-ben nádori donáció útján kapta Katymárt. A beiktatásnál ellentmondott Balassa Ferencz és Lipcseiné Joó Magdolna. 1663-ban *Bory* Mihály, *Dvornikovics* Miklóst és Szalatnyai *Horváth* Györgyöt vezetik a birtokba. Ennek ellentmondottak *Szelepcsényi* György, *Gyürki* György és *Szántó* János. A bácsmegyei 1699. évi összeírásban nincs benne, de 1714-ben ismét falu volt a bajai járásban. 1715-ben 14 gazda, 1718-ban csak 3 zsellér lakott Katymáron. Az 1724. évi Czobor-uradalmi összeírásban fel van sorolva Kaczmar is. Van jó földje, mocsarai szintén vannak, fája azonban nincs; nyolcz telepese van, a kik 130 frt. árendát fizetnek. 1727-ben is faluként említették. Cothmann 1763-ban azt mondja, hogy Katymár falu Sára pusztát tartja bérben, de erre nincs szüksége, mert a hozzátartozó Felső-Roglaticza pusztával elegendő határa van. Az 1768. évi kamarai mappán a mai helyén van feltüntetve. 1763 után telepítették be bunyevácokkal. Területe 7815 hold. A lakosság nagy része ez idő tájt szegényes, hitvány házakban és földbe vájt gödrökben lakik. A falutól keletre, Madaras mellett elterülő föld Felső-Roglaticza pusztá. 1800-ban *Latinovics* József és János vették meg Katymárt a kincstártól s „katymári“ előnevet is kaptak. Ők építették a róm. kath. templomot 1807-ben. Ezt 1902-ben a hívek kibővítették, mikor régi sírokra bukkantak, a melyekben sarkantyukat és cserépedényeket találtak. 1846-ban *Latinovics* Sándor özvegye Katymárt mezővárossá kéri tétetni két orsz. vásárral. Katymár a *Latinovics*oknak legszebb birtoka. Nevezetes, párját ritkító uri kastélyáról és értékes, 14,000 kötetes könyvtáráról. Katymár régi pecsétje 1744-ből való. A község határa 10,087 kat. hold. Az 1900. évi népszámláláskor Katymáron volt 4642 lélek 850 házban. Anyanyelv szerint 368 magyar, 2562 német, 1689 bunyevác, 17 szerb, stb. Vallás szerint 1551 róm. kath., 17 gör. kel., 75 izr. Van postája, táviró-hivatala, vasútja és egy országos vásárja. A lakosság polgári kaszinót, kath. olvasókört, polgári olvasókört, még egy kaszinót, s három temetkezési egyesületet tart fenn. Van itt tejszövetkezet, vajgyár, téglagyár és homokbánya is. Katymár határában volt, Regöcze felől a hajdani *Acsa* helység, a hol már a XIII. század végén több birtokos családot ismerünk. *Acsai* Simon fiát Jánost, Miklós fiait Pétert és Pált, továbbá Kelement és Kelemenest. Később a falu elpusztult, lakói elhagyták. Mint gazdátlan jószágot kérte és kapta Károly királytól *Becsei* Imre fia Tóttös. 1341-ben Gebartot iktatták be egy itteni birtokrészbe. 1400-ban is a Tóttösök birtoka, de a *Kajándi* család is igényt tart reá. A Tóttösiek kihaltával szintén a *Várdaiakra* szállott. Katymár határában szerepelt *Szent-László* község is, mely 1346-ban szintén a Tóttösieké volt, melyet ekkortájt a hájszentlőrinci prépostság páli birtokával cserélt el a család. 1457-ben a *Szent-Lászlói Tamás* család az ura, mely itteni birtokát a pálosoknak adományozza. E helység neve ez időtájt számos család előneveként szerepel és pedig : 1407-ben szerepel a *Szent-Lászlói Forró*, 1448-ban a *Kelcz*, *Nyakazó*, *Nagy*, *Bíró*, 1464-ben a *Csókás*, 1466-ban a *Bolygó*, 1472-ben a *Csalk* és a *Fekete* és 1482-ben a *Farkas* család előneveként. — Ugyane tájon feküdt *Miske* is, mely 1431-ben a *Geszti* család birtoka volt. Ez volt a *Miskei* család névadó községe, mely 1464-ben már itt szerepel. — Ugyancsak e vidéken feküdt 1431—82 között *Székfély*, a *Geszti* család másik birtoka.

Káty.

Káty. A titeli járásban van, az Újvidék fölött kiinduló ú. n. római sánczok kezdetétől keletre, közel a dunai ártérhez. Ezért neve „Káta“ szóból származhatik, a mely besnyő szó és gátat, erődöt jelent. E falu nevével legelőször az 1332—37. évi pápai tizedlajstromban találkozunk, a hol Pétervárad után áll: Chacz s ez után Cussidi. Már ez a sorrend sem enged kétséget az iránt, hogy Chacz alatt valóban Káty értendő, és Cussidi alatt Kizsdi, ma Kuzsdin, kátyi határrész. Ezek után semmi adatunk nincsen Kátyról. Vajjon ama néhai Paulus de *Káty*, a kinek birtokait magszakadás miatt Zsigmond király 1408-ban a *Szilágyi* családnak adományozza, ide való-e, nem bizonyos. 1417-ben Laurentius de Kaathi és fiai a titeli káptalan előtt bácsmegyei Kaathi nevű birtokot, melyet ők és néhai *Karani* György birtak, rokonaiknak, *Losonczi* Zsigmondnak és *Machadonyai* Miklósnak adják. 1477-ben a karomi, ma karloviczai várhoz tartozott. A török defterek a titeli nahijében 1553—4-re emlitenek egy Fagy nevű falut 9 fizető és 10 nem fizető házzal. Steltzernél 1570-ben 14, 1590-ben 19 adózó házzal van felsorolva Káty. A török korszak után Bács vármegyének 1699. évi első összeírásában a bácsi járásban Káty 68 gazdával szerepel. 1702-ben a kamarai összeírásban Káty bérbe adható falunak van mondva. 1715-ben csak 16 adózó volt Káty-ban. Talán Rákóczi hadai pusztítottak itt. 1722-ben 60 szerb adózóval említetik és akkor az új Bodrog vármegyébe tartozott. 1767-ben Káty-hoz tartozó pusztákként említetnek: Csót, Kuzdin, Alsó- és Felső-Verkalova. Kátyot, mely eddig kincstári falu volt, 1769-ben a csajkások közé sorozták s határőri katonai szolgálatokat kellett tennie, míg 1873-ban, a csajkás-kerület feloszlata után ezt a falut is Bács vármegyébe kebelezték vissza.* Káty ág. ev. vallású lakosainak 1840 óta van anyae gyházuk, de a mostani templom 1894-ben épült. A róm. kath. lakosok egyházilag Tiszakálmánfalvához tartoznak. A gör. keletiek temploma 1840-ben épült. A község határa 12,760 kat. hold, melyből a községnek 3012, az angol-osztrák banknak 595, a kincstárnak 447, a gör. kel. egyháznak 206 holdnyi birtoka van. Kátytól keletre ős nagy halom látható. Az 1900. évi népszámlálás szerint Kátyon volt 4211 lélek 835 házban. Anyanyelv szerint 190 magyar, 1120 német, 2895 szerb, stb. Vallás szerint 203 róm. kath., 2888 gör. kel., 1072 ág. ev., 17 ref., 28 izr. A lakosság polgári olvasó és temetkezési egyletet tart fenn. Posta, távíró és vasúti állomás.

Kerény.

Kerény. A zombori járásban van. Királyi kincstári nagyközség, Zombortól keletre, Csonoplya alatt a Telecska szélén, a honnét egy Nagyvílgy nevű ér vonúl dél felé a faluba. Előbbi neve Kernyája, vagy Kernya. A török defterek Kernyáját nem említik. Fridrik Tamás szerint Kernyája már 1601 óta ismeretes, sőt azelőtt is nevezetes mezőváros volt, mely a török időkben elpusztult. 1700-ban az öreg István bogyáni kalugyer azt vallja, hogy Krenyava már a török korban is fizetett harácsot az érseknek. Nevével újabban csak 1721-ben találkozunk. 1740 körül a zombori határőrség használta. 1750-ben Zombor város Krnyája pusztát *Balanszkinak* adta bérbe évi 400 frtéért. 1763-ban Cothmann kamarai tanácsos e pusztát, e vármegyei 150 családdal vélte betelepítendőnek. Az 1768. évi térképen még pusztaként van feltüntetve 7183 holddal. Még u. e. évben rk. németeket is telepítettek ide. Pecsétjének körirata is „Possessio Kernyaia. 1768.“ Belsején egy élével lefelé fordított szántóvason egy szt. pásztor térdel, felette Isten szeme, előtte egy bárány vagy kutya, mögötte egy ökör. E pecsétet használták még 1841-ben is. Az itteni róm. kath. lelkészséget 1767-ben szervezték, a templom pedig a „Boldogságos Szűz Mária“ tiszteletére, 1797-ben épült. Ezenkívül még három kápolnája van. 1772-ben volt itt az úrbéri rendezés. Hozzá tartozott Pusztakula negyedrésze. 1786-ban 40 telek volt Kernyáján 95 gazdával, de mivel 34 telek üres volt, ezt is maguk között kérték felosztatni, mire a kamara ezekre új német telepeseket hozott. Az 1795—99-re megújított úrbéri szerződésben 102 telken 165 német gazda van említve, 37 házas zsellérrel, összesen 202 lakóházzal. Iparosa is sok volt; 1827-ben kaptak czéhszabadalmat a kádárok, kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, asztalosok, molnárok stb. 1826-ban a község határában Pusztakula és keletre a kossuthfalvai határ mellett, még Békova dűlő van felemlítve. Újabban, 1883-ban, Pusztakulán új magyar falut

*) A *Kusdin* nevű határrész, a régi *Kisdi* nevű erődnek emlékét tartotta fenn, a mely már 1332-ben Kátytyal együtt említetik, melyet Oláh Miklós is várként említ fel 1536-ban. A XVI. és XVII. századi térképek *Kisdinassar* név alatt tüntetik fel a Duna mellett.

telepítettek Gyulafalva néven. A falu földesura 1848 előtt kir. kincstár volt. Most nagybirtokos itt ifj. *Szemző István*. Az 1900. évi népszámláláskor Kernyáján volt 4779 lélek, 775 lakóházzal. Anyanyelv szerint 160 magyar, 4598 német, 10 tót, 11 egyéb. Vallás szerint 4722 róm. kath., 2 ág. ev., 33 ref., 22 izr. A község határa 10,430 kat. hold. Ebből 1893-ban 6583 hold a kincstáré, 393 hold a községé, 306 hold Stöckl Jakabé volt. Határában fekszik Alsópusztakula és Békova. A lakosság a következő egyleteket tartja fenn: Kisgazdák egyletét, három tejszövetkezetet, két temetkezési s egy kiházásító-egyletet és egy takarékné, hitel- és segély szövetkezetet. Van itt két gőzmalom is, továbbá posta- és vasúti állomás, távírója Csonoplya.

Kishegyes. A topolyai járásban van. Ily nevű helységgel 1476-ban találkozzunk, midőn a *Maróthiak* tiszavidéki birtokairól van szó. A Kis- és Nagy-Hegyessel együtt felsorolt helységekből következtetve, az említett helyek kétségteljesen a mai Kishegyes határában voltak. Ez a vidék akkor Csongrád vármegyéhez tartozott és az 1520—21. évi Csongrád vármegyei dézsmalajstromban szintén ott találjuk Nagy- és Kis-Hegyest. A török defterek is felsorolják a szabadkai nahijében e két helyet. Kis-Hegyes 1580—82-ben és 1590—91-ben 18 adózó házzal, Nagy-Hegyes 1580-ban 17 és 1590-ben 23 adózó házzal szerepel. A lakosság már 1578-ban szerbekből állott. Az 1652. évi Wesselényi Ferencz-féle urbariumban Kis-Hegyes is fel van említve. 1855-ben Nagy-Hegyes, Kis-Hegyes *Wesselényi* Ádám birtoka volt. A török hódoltság után is, 1703-ban, még ismerik e két pusztát törökkori kis falvakként. 1737-ben Mali-Hegyes pusztá Masity Radivoj verbászi birónak volt bérbe adva, Veliki-Hegyes pedig a turiaiaké volt. 1740 körül panaszkodik a vármegye, hogy e két pusztát is a péterváradai milícia használja. Cothmann kamarai biztos Kuláról meglátogatván Veliki-Hegyes pusztát, azt mint a kula-topolyai út közepén fekvő helyet, telepítendőnek jelöli ki. Innen átment Mali-Hegyes pusztára s azt is idővel betelepítendőnek tartja. Az 1768. évi kamarai térképen Nagy-Hegyes pusztá Topolya és Emuzsics déli szomszédjaként van feltüntetve és a rajta átfolyó Krivája ér déli partján, régi templom helye is jelezve van. Nagy-Hegyessel párhuzamosan s tőle kelet felé van Kis-Hegyes pusztá, mely Szikityig terjed. Találkoztak is csakhamar békés-vármegyei róm. kath. magyarok, főképen Szt.-Andrásról, a kik bizonyos szabadságok mellett hajlandók voltak itt letelepedni. Krusbér, bácsi kamarai jószágigazgató és Grassalkovics kamarai elnök is 1768-ban hívja őket, 1769. tavaszán leginkább Békés vármegyei nép költözött ide. A falu maga Kis-Hegyes pusztán épült, a Krivája patak völgyében; s azért a falu is Kis-Hegyes nevet nyert. Sajátságos, hogy ennek ellenére az 1770-ben használt első pecsétjének körírata német és neve: „Mariatheresiastadt 1770“. Ezt a német nevet sehol másutt és máskor nem találjuk többé. A katolikusok parókiáját 1776-ban alapították és az anyakönyvi bejegyzések is ez évben kezdődnek. A Szt. Anna tiszteletére szentelt templom 1788-ban épült és 1851-ben megújított. Hegyes-, vagy Kis-Hegyes néven a falut 1783-ban felmérték és úrbérileg rendezték. Az 1785. évi úrbéri összeírás szerint Hegyesen csupa magyarok laktak, s pedig 214 gazda és 21 házas zsellér. Az egész határban 1781½ telek volt, továbbá 2 szabad és 16¼ elhagyott telek. 1788-ban épült r. kath. temploma. Sok iparos lakta; 1815-ben kaptak czéhszabadalmat a kovácsok, takácsok stb. 1819-ben a kéményséprők. A község földesura 1848-ig a kir. kincstár volt. Hegyesre és környékére nevezetes esemény volt az 1849. év július 14-én itt vívott csata, melyben Guyon magyar tábornok fényes győzelmet aratott Jelasicson. A csata emlékére a három szomszéd helység: Feketehegy, Hegyes és Szeghegy közös hármashatárán, az 1887. július 17-én emelt emlékszobrot leplezték le ünnepélyesen. A szeghegyiek azonban maguknak és határuknak vindikálván a dicsőséget, 1895 aug. 11-én maguk is állítottak fel egy honvédemléket. A hegyesi határban a Ligerpart (táborhely) nevű határrész is megörökítiamazeseményt. Van itt egy Strázsahegy nevű halom, a hol az 1860-as években kincset akartak ásni, de csak csontokra találtak, a melyek állítólag avarkori sírokat jeleztek; valóban 1906-ban rendszeres ásatás volt itt, a mikor negyven avar sírt találtak. Bennük bögrék, gyöngyök, karcsattok, gyűrűk, függők, késnyél, szíjvégek bőven voltak s ezeket a vármegyei múzeumba küldötték be. A községtől éjszak felé a Várhegy nevű romok maradványai látszanak, melyek régebben a szántást is gátolták, sőt az öreg emberek itt látott pinczékről is regél-

Kishegyes.

tek. A község határát 1865-ben tagosították; azóta több tanya épült a külső földeken. Nagyobb birtokuk van itt Kiss Károly, özv. Pecze Péterné és Kriszhaber Simon birtokosoknak. Hegyeshez tartozik Tövískes pusztája is, mintegy 200 róm. kath. lélekkel. 1869 óta Kishegyesen Olvasóköri is van, kis könyvtárral. A község határa 14,121 kat. hold, ebből 877 hold a községé. Az 1900. évi népszámlálás szerint Kishegyes nagyközségben 5679 lélek volt, 1134 lakóházban. Anyanyelv szerint 5505 magyar, 139 német, 9 tót, 20 kisorosz, 5 szerb, vallás szerint 5337 róm. kath., 25 gör., 131 ág. ev., 37 ref., 145 izr. Van vasúti állomása és két pénztárhelye; ker. hitelszövetkezet és önkéntes tűzoltó szövet. Van gőzmalom és téglagyár.

Kisbér.

Kiskér. A kulai járásban van. Kiskér még 1700-ban — az Olber-féle összeírás szerint — pusztája; de egy 1702. évi kamarai összeírás már új falunak mondja, tényleg azonban az 1772. évi urbarium Mali, vagy Kiskért Ókér faluhoz csatolt pusztájának nevezi. Minthogy e falu határa a lakossághoz arányítva nagy volt, a királyi kamara 1786-ban ide új falu telepítését határozta és pedig németekkel. Az ókéri szerbek emiatt már 1786. április havában kérik a vármegyét, hogy az ő határukba németeket ne engedjen behozni. De azért az új falu még ugyanazon évben, a Reichból jött evang. németekkel, Kiskér néven, a hasonló nevű pusztán és a Medincza pusztájának egy részén megtelepült. 1787-ben az új telep urbariuma is elkészült. A betelepített németek 198 földműves gazdából és 17 házas zsellérből állottak, úgy hogy e faluban akkor 215 lakóház volt. 1790-ben a község új úrbéri rendezés alá került. 1818-ban építettek ág. ev. templomot. 1848-ig földesura a kir. kincstár volt. A helység határa 4966 kat. hold, ebből 831 hold a községé. Az 1900. évi népszámláláskor volt 3354 lélek, 618 házban. Anyanyelv szerint 78 magyar, 3231 német, 22 kisorosz, 14 tót, stb. Vallás szerint 56 róm. kath., 19 gör. kath., 3241 ág. ev., 34 ref. stb. A község határában a szállásokon és tanyákon mintegy száz száz lélek él. Van itt gőzmalom és vajgyár. Vasúti állomása és távirója Ókér; a posta helyben van.

Kisszállás.

Kisszállás. A bácsalmási járásban, a vármegye éjszaki határán van. Egy 1572. évi kamarai összeírásban Kisszállás Kún szállásnak mondatik, 16 telkes gazdával. — 1656-ban Györki György és Szántó János kapott reá kir. adományt, azonban Milojkovics Miklós, e puszták régebbi ura, ez ellen óvást tesz. 1772-ben báró Orczy Lőrincz Csernovics Lázárnak adta hat évre bérbe. Kisszállás még többször cserélt urat, 1832-ben Orczy Lőrincz birtokosáról Lőrincz-tanyának is nevezték. Az 1840-es évek végén Stámetz-Mayer bécsi bankár birtokába került, a ki e nagyrészt futóhomokos pusztát valószínű gyárteleppé és gazdasági mintateleppé alakította át. Kisszállás nemrég községgé lett. Lakosainak itt semmi fekvőségük sincsen, csak az uradalmi tiszték, gyárosok, iparosok és cselédek alkotják. Az uradalmat Mayer leányai San-Martino grófnő és Puthon Leopoldina bárónő örökölték. Mostani tulajdonosai Boncompagni Ludovici József hercegné, szül. San Martino di Valperga Arduina grófnő és gróf San Martino di Valperga Henrik. A kisszállási uradalomnak van mezőgazdasági szeszgyára és hozzá tartozik fölül Ivánka, alul Máda pusztája. Egyes telepei az Oberhof (felső Major) a gőzmalommal stb., Unterhof (alsó Major), továbbá Kápolna-, Sindelyes-, Tompa-major stb. Az uraságnak itt csinos, emeletes úrilaka van. Kisszállásnak temploma nincs hanem 1873-ban egy kápolnája épült; 1868. óta iskolája is van. Van itt még vasúti és táviró-állomás, postahivatal. Az 1900. évi népszámláláskor volt itt 1783 lélek 65 házban. Anyanyelv szerint 1716 magyar, 48 német, 15 tót. Vallás szerint 1746 róm. kath., 21 ref., 8 izr. Kisszálláshoz tartoznak: Belmajor, Középkovácsgyőp, Alsókovácsgyőp, Tompamajor, Zsindelyes, Almajor, Edetanya (eddig Rohoda), Újmajor (eddig Trihanczmajor), Imreszállás (eddig Négyes), Kápolnamajor, Jánostelek, Tormatanya, Mátyásmajor (eddig Matyók-szállás), Tüskös, Bibicz, Sömlék, Ivánkamajor, Ujdongókút (eddig Rózsamajor), Felsőkovácsgyőp, Ódongókút. A dűlőnevek között érdekes a Kenyérváró, a mely onnan vette nevét, hogy hajdan a jankováczi robotosok itt várták be a munkába való beosztásukat.

Kiszács.

Kiszács. Az újvidéki járásban van. Legrégibb névalakja Alch, Ales, Ács. Ilyen nevű helység hajdan Bács vármegyében kétféle volt, t. i. Nagy-Ács (Alch és Nagalch) és Kis-Ács, a mai Kiszács. 1457-ben a kőí káptalan Csekei Porkoláb Tamás, csörögi várnagyot a neki elzálogosított bács-vármegyei Nagalch falu birtokába bevezeti. De miután ez a Tamás örökösök nélkül halt meg és a zálog Mátyás királyra szállott, ez 1461 decz. 18-án anyjának adományozta. 1464-ben már Kis-Alcz is említetik a Garai család birtokaként, a miből világos, hogy

Martonos. — Az apáczakolostor.

Mohol. — A róm. kath. templom és plebánia.

1

2

3

4

5

Óbecse. — 1. Alsóvárosi Szt. Antal templom és plebánia. — 2. A gör. kel. templom. — 3. A Szent István-tér. — 4. A báró Jovits-féle alapítványi-ház. — 5. A városháza.

Kis-Alcz alatt a mai Kiszács és környéke értendő. Az előbbi pedig Nagy-Ács volt. Steltzer Frigyes volt kiszácsi ev. lelkész, mindkettőnek nyomát a mai Kiszács határában vélte feltalálni. Piros felé t. i. egy dűlőnek neve most is Sztári Kiszács, azaz a régi Kis-Ács. Ettől félórányira éjszak felé Nagy-Ács régi templomának nyomára akadt. 1499-ben Ács egy része a Szakolyi *Szokolói* családé. Az 1522. évi vármegyei dézsmalajstromban csak Kis-Ács névvel találkozunk, de már a mai névhez hasonlóan Kis Záth-nak írva. A helységben akkor 14 magyar nevű család lakott. A török defterek is felsorolják 1553/4-ben, Kaszács névvel, 10 adózó és 7 nem adózó házzal. Kiszács falut többé nem találjuk, elpusztult, mint sok más, és később pusztaként került a futaki uradalomba. Nikolics Izidor felemlíti, hogy Kiszácson 1722-ben már szerb egyház volt s ehhez 110 ház tartozott. Ez azonban kétséges. Csak annyi bizonyos, hogy Kiszács pusztát csak az 1750-es évek végén telepítette be a futaki uradalom. 1763-ban Kis-Ács néven mint falu 325 frt. hadi-adóval volt megterhelve. 1766-ban 10 oláh telepedett itt le. Még 1774-ben is találjuk a Kis-Ács alakot. Müller J. 1769. évi térképén e helység Új-Pirosnak, másképen Kiszácsnak íratik. 1765 máj. 18-án volt Kiszács és Glozsán új telepítvények lakosságának új úrbéri rendezése a futaki uradalom részéről. 1767-ben Kiszácson a régibb lakosokból csak 39 volt. Az itteni g. kel. vallású szerb lakossághoz 1773 óta evang. tótok is kezdtek telepedni. A legtöbben 1776 és 1786-ban jöttek ide. 1787-ben az evang. lakosság, minthogy 1787-ban már 500-an voltak, külön evang. lelkész tartására kaptak engedélyt. Az evang. templom 1795 és 1796-ban épült, tornya 1799-ben készült el, 1866-ban átalakították és hajóját meghosszabbították. 1848-ban itt összecsapott Gyulai gyalogezrede a szerb és horvát sereggel s azt megverte, ez alkalommal a falu is csaknem egészen leégett. 1848 előtt földesurai voltak *Nehem* generális, gróf *Gabriani*, gróf *Hadik*, gróf *Brunszwik* családok, most a gróf *Chotek* családnak van itt nagyobb birtoka. A gör. keletieknek is van itt templomuk. Kiszács mostani határában Irmov, Halomi, Sar na, Kuriákovác vagy Farkashely, Vrbara (azaz füzes), Sztari Kiszács és Gyimisvala (Gimesfalva) nevű földrészekkel találkozunk. A község határa 4621 kat. hold, ebből a községé 238 hold. Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Kiszácson 4250 lélek volt 690 házban. Anyanyelv szerint 81 magyar, 58 német, 3953 tót, 160 szerb. Vallás szerint 65 róm. kath., 159 gör. kel., 3923 ág. ev., 42 izr. stb. Van vasúti állomása, postája és távírója, népbankja, cserépegéte és gőzmalma.

Kossuthfalva. Előbb Ómoravicza. A topolyai járásban Pacsér alatt, az ér Kossuthfalva. völgyének partján fekszik. Pesti Frigyes azt hiszi, hogy itt volt a régi Maróth ; Steltzer pedig inkább Apáttelekét keresi e helyen. Kossuthfalva régi korát homály borítja, 1580-ban Ómoraviczát a török defterek a szabadkai, 1590-ben pedig a zombori nahijében sorolják fel 14—14 adózó házzal. 1738-ban Ómoravicza önálló pusztaként van említve, melyet a kamara külön szokott bérbe adni. Igy 1750 körül az eladásra szánt kamarai birtokok között Ómoravicza is fel van sorolva lakott pusztaként, a mely évi földbér fejében 320, heted címén 100 és a kocsmáért 100 frtot jövedelmez. 1763 és 1768-ban *Vojnics* és *Rudics* szabadkai lakosok bérelték évi 505 frt bérért. Cothmann telepítési biztos e pusztát csak másodsorban tartja betelepítendőnek. Az 1768. évi kamarai térkép szerint Ómoravicza területe 6967 hold, vagyis 174 telek. 1780-ban is még, Pacsérrel együtt, pusztá volt. 1786-ban 400 ref. magyar család telepedett le Kisújszállásról és Kún-Madarasról Ómoraviczán és Pacséron s mindjárt egyháziilag is szervezkedtek. 1798-ban már 332 gazda és 10 zsellér lakott itt, 342 házban, 194 telken. 1801-ben Ómoraviczát a *Heinrich*, *Piukovics*, *Szalmási*, *Tomcsányi* és *Vojnics* családokból álló közbirtokosság szerezte meg a kincstártól. A ref. lakosság 1822-ben épített templomot. Idővel r. kath. lakosok is telepedtek e községbe, kik 1810-ben plebánost kaptak, a templom pedig 1844-ben épült. A múlt század elején nagybirtokuk volt itt Piukovics Simonnak, a ki 1803-ban és Heinrich Alajos és Ferencznek, a kik 1827-ben birtokuk után az Ómoraviczai előnevet is megkapták. A század második felében a Vojnich és Szemző családnak, most pedig a *Pilaszanovits*, *Lelbach*, *Fernbach* és *Szemző* családoknak. E községhez tartozik közigazgatásilag és egyháziilag Felső-Roglaticza pusztá. Kossuthfalva régi pecsétje 1789-ből való. Vésetén két buzakalász között egy szív és ez alatt egy görbe kard és korona látható. Az 1900. évi népszámláláskor Kossuthfalván volt 6760 lélek 1464 házban. Anyanyelv szerint 6589 magyar, 98 német, 13 tót, 28 szerb, 31 egyéb. Vallás szerint 1615 róm. kath., 2 gör.

kath., 24 gör. kel., 33 ág. ev., 4728 ref., 153 izr., 205 egyéb. Határa : 21,151 kat. hold. A lakosság olvasó, polgári és népkört, közgazdasági bankot, önkormányzat és két temetkezési együletet és kiházasító szövetkezetet tart fenn. Van postája és távirója ; három országos vásárt tart.

Kölpény.

Kölpény. Az újvidéki járásnak, a vármegye alsó részében, az ú. n. kis római sánczok mellett fekvő nagyközsége, előbbi nevén Kulpin. Szomszédjai keletről Alpár pusztá, délről Petrocz és Bulkeszi, nyugatról Szilbács és Úrszentiván, éjszokról Sóve. Régi névalakok : Kwlpý, Kurpee. Ez a vármegye legrégebbi helységeinek egyike és Béla király Névtelen Jegyzője korában már virágzó telep lehetett ; mert bizonyára a névhasznosság alapján fűzi ehhez az ősi Kölpön vitéznek nevét, a midőn a 41. fejezetben azt írja, hogy Árpád Csongrádról Titelig és a szalankemeni révig jött s az egész Tisza és Duna alján lakó népet meghódította. „Innen megindulva, a bodrogi részekre jutának és a Vajas folyó mellett tábornok ütnék és azon részeken a vezér nagy földet ada minden lakosaival együtt Tasnak Lél atyjának és anyai nagybátyjának, Kölpön-nek, Botond atyjának.” E helyre nézve Szabó Károly, a Névtelen Jegyző magyar fordítója azt jegyzi meg, hogy Kölpön (Culpun) vitéznek nevét, az alsó-bácskai Kulpin falu tartotta fenn és így folytatja tovább : Kölpön név szójárásilag Kölpén és Kölpin-re változott s ebből csinálták a török uralom korában az innen elmenekült magyarok helyébe telepedett szerbek a mai Kulpin nevet, úgymint a régi magyar Keve, vagy Kövi aldunai vár nevéből Kubin szót. Ez azonban határozott tévedés, mert ez a szerémségi régi Kölpön-várra vonatkozik. Ott van még ma is, bár csak falu alakjában Kupin, vagy Kupinova falu. Az eddig ismert oklevelekben ez a helység legelőször 1345 és 1348-ban említetik s pedig (aligha nem hibásan) Kurpee névalakban, 1418 és 1442-ben pedig Kwlpý alakban, bács-vármegyei helységgként. Ez még IV. Béla király (1235—1270) adományozásával került a Csák nemzetségből származó Pósa (Pows) fia (Pósa Ugrin) öseinek birtokába. Az említett 1345. évben pedig a kövi káptalan február 28-án kelt bizonyoslevele szerint, e Pósa Ugrinnak fia, Miklós mester, e helységnek az ő ösei után birt 1/3 részét, a mely délről nyugatra terjedett, minden hasznélvezettel együtt, bizonyos Mihály fiának comes Stephanusnak, a ki egyszersmind Miklósnak Újlak nevű városában a bírói tisztelet is viselte, régi hű szolgálati elismerésül, örök időre adományozta. E helységben akkor Minden Szentek tiszteletére épült templom is volt. Ennek romjai Kulpin-tól nem messze, a Szilbácsra vezető út mentén, most is láthatók és Kliszának neveztetnek.* A helységnek két másik harmadrészét akkor 1345-ben, Alpári Pongrácz fiai Bertalan, István és Demeter bírták. 1418-ban az egész helység *Újlaki* Imre birtokában volt. 1442-ben Ujlaky Miklós erdélyi vajda, macsói bán, székely és temesi gróf intézkedett e helységről. Az említett évben a fehérvári káptalan június 28-án kelt bizonyoslevele szerint, Ujlaky Miklós a káptalan előtt kijelentette, hogy Kwlpý birtokát, a mely előbb Újlak városához tartozott, ugyanazon város lelkészének *Thehnyei* Balázsnak s általa László testvéreinek, továbbá Jakab, Mihály, másik Jakab és Simon unokaöccseinek s azok örököseinek adományozta. A török korban a magyar lakosság elhagyta a helyet és szerbek foglalták el ; neve is ekkor változott át Kulpin-ra. A török defterek szerint 1554-ben volt itt 3 ház, 1570 körül 6 ház. 1590-ben 20 adózó ház, vagy család volt itt. A török korszak végével Kulpin is pusztává lett, melyet később a palánkai határőri katonaság magának foglalt el. 1718-ban Kulpin pusztá az új Bodrog vármegyéhez tartozott. Ez időben, 1722-ben, egyházi összeírás szerint, 105 ház, vagy család lakott kint a pusztán. 1737-ben Kulpin pusztá az illoki báró *Bernyakovicsné*-é volt. 1745 július 10-én Mária Terézia Kulpin pusztát, melynek lakossága nagyrészt Oroszországba vándorolt, a *Vucskovics* testvéreknek adományozta, a kik 1737-ben jöttek be hazánkba Herczegovinából. „Bogich Vucskovich a *Stratimirovich*“ volt az idősebbnek neve. A Vucskovics család tagjai később a Stratimirovics nevet vették fel, és Kulpin alattuk igen szaporodott. 1772-ben nyerte mostani alakját. Az egész határt újra felmérték és rendezték. Akkor Kulpinban négy kath. magyar, 23 ev. tót, és 104 szerb család volt. 1822-ben pedig 30 róm. kath., 462 ág. ev. és 1036 gör. kel. szerb, vagyis összesen 1528 lélek.

* Ez a szó ugyanis a török hódoltság korában az ecclesia, eklézsia (azaz templom) szóból származik, ósláv név és egyértékű a *templomhely* elnevezéssel. Nagyobb részt oly helyeket jelölnek vele, a melyeken hajdani épületromok találhatók, s a melyeket egykori templomoknak tart a szerb lakosság. S minthogy még sok helyen felismerhetők a régi romok, van is több Klisza nevű hely a vármegye területén. Ilyen a fentebb említett templom rom is.

A falu 1826-ban is a Stratimirovics családe volt s ez két kastélyt is építtetett, ezek közül az egyik most is a Stratimirovicsoké, a másik a Dungyerszkyké. A harminczas években majdnem az egész kulpini uradalmat megvette id. *Szemző János* a Stratimirovics családtól. Most nagybirtokosok itt Dungyerszky Lázár, György és Gedeon. A község régi pecsétje 1752-ből való. 1821-ben alakult Kulpin-ban az ág. ev. anyaegyház s templomot 1879-ben építtettek. A gör. keletieknek is van itt templomuk. Az 1900. évi népszámláláskor volt 3159 lélek 594 házbán. Anyanyelv szerint 57 magyar, 185 német, 1848 tót, 1066 szerb. Vallás szerint 59 róm. kath. (Óker filiája), 1067 gör. kel., 1946 ág. ev., 22 izr., 62 egyéb. Határa 6585 kat. hold. A lakosság olvasó és temetkezési egyesületet tart fenn. Van postája és távirója. Határában *Klisza* dűlőhöz az a monda fűződik, hogy a régi Kölpény ott állott *Szeliste* néven. A hajdani *Alpár* község egy része is kölpényi határ ma. *Alpár* a mohácsi vész előtt virágzó község lehetett. Szent-Kozma és Demjén tiszteletére szentelt templomáról már 1345-ben van okleveles emlékünck. Első nyomára 1341-ben akadunk, a budai káptalan jelentésében, melyet az országbíró rendeletére a garamszentbenedeki apátság, a titeli apátság és *Szeri Pósa* között vitás *Alpár* nevű birtokban tartott határjárásról tesz. 1393-ban *Alpal* néven említik. Több nemes család volt itt birtokos és részben innen származónak vallotta magát. Így elsősorban az *Alpári* család, a melynek ez névadó községe volt; egy 1345. évi följegyzés szerint *Alpári* Pongrácz fiainak van itt birtoka, melyet 1348-ban *Ujlaki* Miklós szerzett meg. 1422-ben az *Alpáriak*, a *Bodrogiakkal* együtt, jogot tartanak a birtokhoz. Ugyanez évbeli oklevelek azonban más családokat is említenek, a melyeknek vagy ez időben, vagy korábban birtokuk lehetett itt; ezek a *Berki*, *Ihos*, *Nyíri* családok; mindegyikének *alpári* volt az előneve. 1441-ben része volt itt a titeli káptalannak; 1448-ban újból beiktatták. A török defterek a bácsi nahijében említik a községet, 1554-ben három, 1570-ben öt és 1590-ben huszonnégy adózó házzal. 1655-ben gróf *Wesselényi* Ádámot vezették be a falu birtokába; 1718-ban pedig a futaki uradalomhoz tartozott, melyet 1731-ben gróf *Gavriányi* Frigyes Lőrincz nyert királyi adományul. 1715-ben négy adófizető volt itt, 1722-ben pedig 17 gazda. Kölpény táján volt *Boron* község is. Az 1522. évi megyei dézsmalajstrom emlékezik meg ily nevű faluról. A török hódoltság korában is találkozunk a nevével, de már akkor elhagyott hely (desertum) volt. Egy 1656. évi oklevél szerint *Gbelányi* Miklós és *Mihalek* Miklós kapták adományképpen; de más oklevél szerint már 1681-ben a lévai vár uradalmához csatolták. Az 1690. évi török határjárási térképen pusztaként szerepel, Csurog fölött. Az 1718-iki Hóman-féle térkép a Tisza mellé, Csurog és Földvár közé helyezi Boronya névvel. Az 1738. és 1756. évi pestis alkalmával őrhely volt, szintén Csurog fölött. — Itt valahol fekhetett az elpusztult Szent-Mihály is, mely a XV. század legelején a *Bellyéni* családe volt, de 1410-ben leányágon a *Szilágyiak*-ra szállott. 1424-ben birtokos itt a *Keresztúri* család, majd 1479-ben a *Petykei* család is. Később 1480 táján a Vingarti *Geréb* család lett az ura. A Szent-Mihályi Szőke család, mely 1480-ban szerepel, innen veszi előnevét. — E tájon feküdt *Egres* is, a titeli prépostság birtoka. 1432-ben az Egresi család nevében, majd 1506-ban az Egresi *Porkoláb* és az Idecski család előneveként szerepel. — *Kercsmény* falu is e tájon lehetett. Birtokviszonyait nem ismerjük; de 1380-ban már említve van a *Kercsményi* család. 1479-ben birtoka van itt a *Szákai* családnak. — E tájon volt valahol *Réfalu* is, mely 1445-ben *Ujlaki* Miklósé volt, ki ekkortájt osztályos testvérekül fogadta el a *Czillei* grófokat.

Körtés. A zombori járásban, Őrszállás (Sztanisics) mellett fekszik, ennek nyugati oldalán. Előbbi neve Krusevlye, a mely elszlávosított alakja egy régibb Körvényes nevű helységnek. Első ízben 1656-ban fordul elő, a midőn *Wesselényi* Ferencz nádor *Darvas* Jánosnak és *Gesztely* Jánosnak adományozza. A szomszéd Dautova falu határában van egy Krusevlye nevű patak és az általa képződő Krusevszka bara; az a rész, mely Szántova felé esik: Zlo-kruszkai. 1659-ben *Pápai* Péter és *Dúló* György kapták a nádortól a Bács vármegyei Karakonya és Kruczenya (értsd: Karakoria és az ettől éjszak felé levő Krusevlye) szerb falvakat. Krusevlye neve a török defterekben még nem fordul elő. De 1740 körül is a zombori határőri sánczhoz tartozó Krusevicz helyként van említve. Cothmann kincstári biztos még 1763-ban is pusztának találta. Az 1768-iki kamarai térképen e pusztá 3968 hold földdel és 594 hold mocsárral van feltün-

tetve. Müller J. 1769. évi térképe Krusevónak írja. Cothmann e pusztát továbbra is pusztának akarta hagyni és csak a tőle jobbra és balra fekvő Sztanisich és Gákova pusztákat akarta betelepíteni. A következő évben azonban mégis faluvá lett és 1772. évi június 20-án urbáriumot is kapott. A falu 34 sessioból állott; de pusztá nem tartozott hozzá. Pecsétje az 1770-es évekből való. Már ez időben németek is vannak itt. Az 1780. évben róm. kath. németekkel újra telepítik a falut, 1783-ban új úrbéri szerződést kap, mely szerint 99 gazda és 10 házas zsellér lakott ekkor itt 41 paraszttelken és $2\frac{2}{3}$ szabad telekkel. A róm. kath. templom 1817-ben épült. A róm. kath. lelkészséget 1785-ben szervezték. A község határa 2909 hold, ebből 922 hold a községé, de 628 nem használható. Az 1900. évi népszámláláskor 905 lélek volt itt 175 házban. Anyanyelv szerint: 16 magyar, 889 német. Vallás szerint: 902 róm. kath., 3 izr. A lakosság három olvasókört és egy temetkezési egyletet tart fenn. Három jelentékeny nagyságú tó van a határban. (522 k. hold területű.) Utolsó postája Gádor, vasúti és táviró-állomása Őrszállás.

Kuczora.

Kuczora. A kulai járásban, Kula és Újverbász alatt, Torzsától észak-keletre fekszik, előbb Kuczura volt a neve. Már a török defterek említik e falut a bácsi nahijében 1590-ben, 18 adózó házzal. A török korszak után, 1715-ben csak öt adófizető volt itt, de 1717-ben már 300 forint adót fizetett. 1763 május 15-én jelenti Redl királyi kincstári adminisztrátor, hogy Kiss Péter szabadost Keresztúrról megbízta azzal, hogy a felső magyar vármegyéből 150 görög kath. kisorosz családot gyűjtsön és hozzon le Kuczorára, a falu gyarapítására. Könnyebb megélhetés végett Sztub pusztát is kapják. 1765-ben 41, 1767-ben 42 család telepedett itt le. Kuczora régi pecsétje 1771-ből való. A róm. kath. parókiát 1815-ben szervezték; a Mindenszentekről címzett templom 1859-ben épült. Az ág. ev. anyaegyház 1811-ben alakult. Mostani templomuk 1861-ben épült. A katolikus templom 1792-ben épült, a református imaház pedig 1896-ban. Az 1900. évi népszámláláskor Kuczorán volt 4090 lélek 812 házban. Anyanyelv szerint: 528 magyar, 1131 német, 11 tót, 2387 kisorosz, 32 szerb. Vallás szerint: 531 róm. kath., 2400 gör. kath., 14 gör. kel., 1008 ág. ev., 110 ref., 26 izr. Határa 9886 kat. hold. Ebből a községnek 782 holdja van. A lakosság három olvasó-egyletet és temetkezési egyletet tart fenn. Van posta- és táviró-hivatala. Vasúti állomása Verbász.

Kula.

Kula. Járási középpont, a Ferencz-csatorna mindkét partján. Nevéről ítélve, itt hajdan valami vár vagy erődítmény volt, mert „kúla“ török szó és várat vagy bástyát jelent. Azért Steltzer azt véli, hogy az 1522-ben Kőégető és Hula-taggal felemlített Várszög e helyen lehetett. S e névvel a török hódoltság idejében csakugyan találkozunk, a midőn *Wesselényi* Ferencz 1652. évi birtokjegyzékében találjuk, Alsó-Kulát. Mint újonnan behódolt szerb falut említik ugyanott Felső-Kulát is. Mind a két Kula bizonyára a mai kulai határban volt, Földvár is itt fekketett és erről kapta török nevét a két Kula is, a melyek 1655-ben *Wesselényi* Ádám birtokába mentek át. A tiszai határörvidéki korszakban, 1740 előtt, a péterváradai katonai sáncz 12 pusztája között említetik Kula is, de csak egy darabban; oda tartoztak még: Bela na bara, Bela uvanim, Emusity, Topolia, Bandobra, Higyos puszták stb. Az 1743. évi összeírás szerint Kulán 31 szerb család volt; most már falu lett és pecsétet is kapott, melyen földműves szerszámok körül ciril betűvel „Selo Kula 1745.“ olvasható. Az új falu lakossága a vármegyei alsóvidéki falvakból áttelepedett szerbekkel és 1746-ban Miskolcz vidékéről jött 11 kisoroszzsal 1746. év végén 78 családra ($77\frac{1}{2}$ adózó személy) szaporodott. 1748 május hóban már 87 szerb család volt itt (neo impopulatum praedium Kula). A kalocsai egyházmegyei schematismusban az áll, hogy a róm. kath. lelkészség 1749-ben állítatott fel, matrikulák pedig már 1720 óta vannak. Ebből az következik, hogy Kula említett szerb lakossága róm. kath. vallású volt. Kula a bácskai kamarai uradalomnak egyik kerületi középpontja is volt. Itt volt az uradalmi tisztartó lakása és a díszes sörfőző is, mint Cothmann kamarai tanácsos 1763-ban említi, az itteni kis templomot azonban dűlőfélben találta. 1770-ben újból épült a Szent György tiszteletére szentelt templom, a melyet 1828-ban megújítottak és bővítettek. Az 1768-iki kamarai térképen, a helységtől keletre Bandobra pusztá és nyugatra Belan brdu pusztá tartozik a faluhoz, a melyben 202 szerb család lakott. Egy 1826. évi kimutatás szerint is, ez a két pusztá és még Kis-Bresztovác pusztáinak $\frac{1}{4}$ része Kulához tartozik. Az 1780-as években, hihetőleg a

csatorna déli oldalán, új német telep keletkezett, melyet Neu-Kulának neveztek el. E telepen 1788-ban nagy inség volt. Kulán akkor 344 gazda volt 53 házas és 44 házatlan zsellérrel. Kula 1813-ban mezőváros lett. Ipara ekkor nagyon fejlett volt. 1815-ben kaptak czéhszabadalmat a szabók, vargák, csizmadíák, 1819-ben a g. kel. szűrszabók s 1827-ben a takácsok, szabók, szűcsök, vargák stb. Földesura a kir. kamara volt s e helység főhelye volt az egyik bácskai kamarai uradalomnak. 1848-ban apróbb csatározások voltak itt a magyarok és oroszok között. 1902-ben az itt elesett honvédek emlékére a r. kath. temetőben emlékoszlopot emeltek. Az 1860-as években volt itt tagosítás, a mely 1868-ban nyert befejezést. Az úrbéri ügyek teljes rendezése után a fennmaradt összeget egy nevelőintézet alapítványául helyezték el, a mi sok viszálynak volt az okozója. Kulának a róm. kath. templomon kívül van gör. kel. temploma is, mely 1846-ban épült. A helység határa 24,090 kath. hold, ebből 657 hold a községé és 2045 hold *Lelbach* Adámé volt. A helység nagyobb birtokosai most *Rácz* György, *Lelbach* László dr., *Lelbach* Péter, *Herrmann* Keresztély, és ifj. *Machmer* Fülöp. Az 1900. évi népszámláláskor Kulán volt 9174 lélek, 1600 házban. Anyanyelv szerint 3749 magyar, 2740 német, 304 kisorosz, 2344 szerb. Vallás szerint 5924 róm. kath., 287 gör. kath., 2330 gör. kel., 243 ág. ev., 175 ref., 170 izr. stb. Határához tartozik Béla pusztja, és az Alsó- és Felsőtanyák, Kulán van járásbíróság, szolgabíróság, közigyűzőség, posta, táviró és adóhivatal; kir. közigyűzőség, vasúti állomás; van itt polgári olvasóegylet, népkör, Volkverein, kath. munkásegylet, ipartestület, iparoskör és két dalárda. Nagyobb ipari vállalatok az Ámon J. és tsai gőzsörfőzője, a Fejes és Nagy-féle gyapjúfonó- és szövőgyár, Krämer és Halm kalapgyára, Kleiner és Wenczell dugógyára, Ámon és Társai gőzmalma, Gerber és Hack gőzmalma, Berkovics Rezső selyemszalaggyára, Ábel Vendel bőrszékgyára, Pintér Florián és ifj. Ábel Miklós gőzesztergagyára, Kirilovics és Jakob gőztojásköltője, Puhálák György és József szijostorgyára, Fuchs Lajos gazdasági gépjavító ipartelepe, Vajandt Borbála vajgyára, Glässer Ádám, Glässer Márton és Kosztonosics György téglalehető körmenczéje és Glässer Vilmos téglalehetője. Van két pénzintézete, a Kulai takarékszövetkezet és hitelintézet r. t. és az Önségélyző szövetkezet. Van négy országos vásárja, különösen híresek lóvásárjai és gabonakereskedése. Itt jelenik meg már évek óta a „Bácskai Közérdek“ nevű hetilap. Nagy határának déli részében, az öntöző-csatorna mellett van *Pekla* pusztja, hol sikeresen üzik a rizs-termelést. Hozzá tartozik *Béla* pusztja is. E község közelében feküdt az 1522-iki tizedlajstrom szerint *Kéménd* falu, mely 1404-től 1522-ig számos oklevélben szerepel. Birtokviszonyai ismeretlenek, de e korban számos család viselte a Kéméndi előnevet és valószínű, hogy e családok egyike-másika birtokos is volt e községben. Kéméndi előnévvel szerepelnek a következő családok: 1432-ben a *Heves*, a *Cseh*, *Nagy*, 1452-ben az *Erdély*, 1464-ben a *Bor*, 1466-ban az *Ösi*, 1480-ban a *Ferenczi*, a *Dether*, a *Dobogó*, a *Györgyfi*, *Koma*, *Jó*, 1498-ban a *Cse-reth*, 1452-ben a *Módis*, 1504-ben a *Régi* családok, de az 1425-ben szereplő Varjadi *Kéméndi* család is innen veszi a nevét. — Erre felé feküdt hajdan *Erdőmeg* és *Töl* község is. Az előbbi 1410-ben a Keresztesi család birtoka, mely 1504-ben *Korvin* Jánosé lett. Az utóbbit I. Lajos 1382-ben az óbudai apácáknak adományozta, kik még a XV. században is birtokolják. 1480-ban a *Téli Töl*i családnak is van itt birtoka és úgy látszik, hogy innen vette a nevét is.

Kunbaja. A bácsalmási járásban, Bácsalmás alatt fekszik. A mohácsi vész után keletkezett. Eleintén, neve után is ítélve, hihetőleg magyar helység vagy kún szállás volt. Első felemlítését a Steltzer-féle török defterekben találjuk, a hol a szabadkai nahijében, 1580-ban, 27 adózó házzal szerepel. Ekkor szerb lakosai lehettek, mert 1598-ban azt olvassuk, hogy Kunbaja szerb lakossága Esztergom vidékére költözött. 1658-ban a nádor Kunbaja pusztát *Serényi* Pálnak adományozza. 1678—79-ben Kunbaja az érseknek harácsot fizetett. Bács vármegye 1699. évi első összeírásában Kunbaja is fel van sorolva 59 gazdával. Az 1702. évi kamarai összeírásban is meg van említve Kunbaja, de a Rákóczi-mozgalmak idején ismét elpusztult. Egy 1745 nov. 22-én kelt új adomány útján az ország nádora Kunbaja pusztát *Latinovics* Péter, Antal, Jakab, György és *Lőrincz*nek, *Guganovics* Józsefnek és *Antunovics* Simonnak adományozza, a kik azt vallják, hogy ez már elődeik birtoka volt, de az erre vonatkozó okmányaik elvesztek. Minthogy azonban a nádori adományhoz nem szereztek királyi megerősí-

Kunbaja.

tést is, a kir. kamara 1791-ben pörrel támadta meg őket, és 1815-ben el is vesztették Kunbaját. 1817-ben Almási *Rudics* Máté birtokába került e birtok, és ő németajkú lakosokat telepített ide; Kunbaja községgé lett, az úgynevezett Pusztá-Kunbaja pedig ma is Bácsalmáshoz tartozik közigazgatásilag. A birtok a legújabb időkig, a báró Rudics-család magvaszakadtáig, az övék volt, most pedig *Teleki* Józsefné szül. *Szászy* Júlia birtoka. A XIX. század elején e pusztát németekkel telepítették be. Egyházi anyakönyve 1819 óta, parókiája pedig 1825 óta van. A Szt. Máté apostol tiszteletére szentelt régi, ideiglenes templom helyett, 1877-ben új, díszes templom épült, 1838 óta kápolnája is van, Szent Rókusnak ajánlva. Az itteni apáczazárdát és leányiskolát a kalocsai érsek és Treydinger néhai plébános hagyatékaiból a község tartja fenn. A község határa 5415 kat. hold, a melyből 1893-ban a községnek 536, báró *Rudics* József özvegyének, most gróf *Teleki* Józsefnének 720 holdja van. Kunbaján az 1900. évi népszámlálás szerint volt 2540 lélek, 486 házban. Anyanyelv szerint 145 magyar, 2391 német, 5 horvát, stb. Vallás szerint 2536 róm. kath., 7 izr.

Küllöd.

Küllöd. A zombori járásban, a vármegye felső részében, a Duna mellett fekszik. Előbbi neve Kollut. E nevezetes helység neve régebben több alakban fordult elő, ú. m. Külünd, Kylynd, Bel-Kulud, Kywlewd, Keled, stb. E helység legrégibb említése 1305-ből való, a midőn Batand Filius comitis Bulgár de Kulud magához váltja a szomszéd Battyánban Pathe fiainak részbirtokait. 1325-ben Joh. fil. *Botond de Kuludt* van említve. 1330-ban Thamas de Kulund állítólag Borsodszentlőrincben foglalatst tesz. Ezen felül még többször szerepel Kelud, mint előnév a XIV. és XV. században. 1341-ben Nagy Péter fiainak kérelmére határjárást tartott a budai káptalan azoknak bodrog-vármegyei Battyán és Belkulud nevű birtokain Bodrog és Udvard felől. 1342-ben Kwlodi Batánd fia János a kő káptalan előtt a cseregi várnagygyal Battyán birtokra nézve egyezkedik. 1364-ben *Péterfi* Tamásnak fia János birtokos volt Belkuludon. 1374 körül a helység Kylyud néven szerepel. 1412-ben Garai nádor ítéletévelében többi között *Treutl* Miklós birtokául említetik. 1416-ban már a fehérvári káptalan birtokában van Kylywd. 1435-ben Lévai *Cseh* Péter macsói bán volt Kylyvod birtokosa. Ez évben *Korogi* Jánosnak adta zálogba Kylyvon nevű birtokát, de az adósság még ugyanazon évben kifizettetvén, visszakapta. 1466-ban Cseh Péter fia László birtokaként említetik Belkulut. 1482-ben Kewlwd már öröként szerepel *Geszti* Mihály birtokában. 1483-ban Geszti Mihálynak Kis Mihály nevű békavári várnagya megtámadta a gyűlésbe menő bodrog-vármegyei alispánt. E két utóbbi adatból kitűnik, hogy Békavár s Kollut azonosak. A község határában még mai nap is van Békavár nevű dűlő, melyet a német lakosok Schlossriegelnek neveznek. E várban volt a ferenczrendiek kolostora is, mely 1526-ban elpusztult. 1503-ban Cseh Zsigmond zálogba adja Kis-Kewleud, Nagy-Kewleud nevű birtokait mostoha apjának: *Haraszi* Ferencznek, a birtokok ismét visszatérnek előbbi birtokosukhoz. 1510-ben egy *Bricius* de Nagy-Kwlwd járt a krakkói egyetemre. Az 1520. évi tizedjegyzékben Bodrog és Udvard mellett fel van sorolva Kyskwlwd. Az 1552. évi jegyzékben Kis- és Nagy-Kwlwd együtt vannak felsorolva. Verancsics szerint 1526-ban Tomori Pál és Török Bálint a Dunán Kelodnál keltek át, hogy csatlakozzanak a királyi sereghez. 1529-ben is, midőn a török Mohácshoz közeledik, Szapolyai János Köllödnél kél át a Dunán s a mohácsi síkon találkozik a török haddal. Ugyanezt mondja Szerémi György is: Szapolyai Bodrogból föllebb ment Kis-Kwlodra s innen török hajón ment át a Dunán. 1560-ban Dobó István erdélyi vajda, a lévai vár tartozéka gyanánt Cseh Péter bodrogmegyei birtokai között: Kis- és Nagy-Küllödöt kéri a királytól. Az előbbi adatok szerint Kollút három külön helységből állott: Kis-, Nagy- és Belkollútból. A török defterekben csak egy Kollút említetik, és pedig 1554-ben, hat, 1570-ben 38 és 1590-ben 81 adózó házzal, a mi a helység nagyságát jelzi. Az 1579. évi defterek a zombori nahijébe sorolják Kollút várost, Kis-Kollút pusztát, Kecsenét, Vadkát stb. Krekvitz 1685. évi térképe Dávotháza alatt jelzi Kylokot. 1688-ban a császári sereg Szekcsőnél a Dunán átkelvén, július 6-án Kolutig ért. A török uralom végével Kollut lakossága ismét megfogyatkozott, mert az 1699. évi bácsmegyei összeírás alkalmával csak 16 gazdát találtak itt. A későbbi adóösszeírásokban is szegényesen szerepel Kollut. Így 1715-ben csak 10, 1722-ben 15 adófizetője volt. Ugyancsak a falu szegénységére vall az az adat is, mely szerint 1724-ben Kolluton csak vesszőből font templom volt. 1752-ben Arad-

megyéből 12 pár szegény család telepedett itt le. A kath. parókia 1754-ben keletkezett. Temploma Szt. János tiszteletére régi alapokra, 1825-ben épült. 1756-ban alakult ki Új-Kollut német telep. Cothmann 1763-ban szintén hozott Új-Kollutba német telepeket, úgy hogy már 200 ház épült itt fel csupa német telepekkel, közvetlenül a kath. szerbektől lakott régi Kollut mellett. Mindössze csak egy utca választotta el őket egymástól. A község határa is közös volt, a németek azonban külön még Godecsova pusztát is bérbevéették. Az 1768. évi kamarai térkép Kolluthoz közel, éjszaknyugatra, mocsáros helyen Békavárat, éjszakkéltre Kianovo erdőt, a falu alatt pedig Lenistyesziget nevű közlegelőt tünteti fel. A faluban 212 német és 74 sokacz család lakik. A falu határa 2372 hold, azaz 59 sessio. A falu által bérelt Godocsevo pusztá, mely Kollúttól keletre terül el, 1224 $\frac{1}{2}$ hold, azaz 30 $\frac{3}{5}$ sessió. 1770-ben Kolluton egy-egy telekhez 11 holdnyi falusi szántóföld, 3 hold szállási föld tartozott, holdanként három pozsonyi mérővel. 1772 július 2-án volt az úrbéri rendezés. Kolluton róm. kath. németeket és illíreket találtak. 1783-ban 100 telek volt itt és ugyanekkor Kígyós nevű mocsár is szerepel. A község legrégibb pecsétje 1744-ből való. A község földesura 1848 előtt a m. kir. kincstár volt s ma is a kincstárnak van itt nagy erdősége. Vajgyára van Laczkó Jánosnak. A dülőnevek, bár a lakosság német, nagyobbrészt még ma is magyarok. A község határa 7618 kat. hold, melyből a községé 1042, a kincstáré 2149 hold. Az 1900. évi népszámláláskor itt 2748 lélek volt, 555 házban. Anyanyelv szerint 71 magyar, 2662 német, stb. Vallás szerint 2747 róm. kath. Van postája; távírója Bezdán, vasúti állomása Gádor. Küllöd tágas határában, a falutól éjszakra, a hol a Duna kiöntései rétséget alkotnak, van a hajdani *Békavár* község helye. Az 1768. évi kamarai térképen is szerepel még, sőt újabban a romjaira is ráakadtak. A *castrum Bekavar* romjairól Csánki is megemlékezik. Okleveles nyomok szerint a küllödi várral azonos, melyet 1482-ben *Geszti* Mihályt uralt, a várnagya pedig *Kis* Mihály volt. A hagyomány szerint ez a vár a dunántúli Kiskőszeg hegyivárral lánczczal volt összekötve, hogy a Dunán megállítsák a hajókat. — A Duna mentén, Küllöd vidékén, feküdt egy *Csente* nevű falu is, melynek első uraiként Albert fiát Pált és Gergely fiát Mihályt ismerjük a XIV. század elején. Mihály fiának, Péternek is volt itt birtoka, de azt elvesztette. Csente falu azonban csakhamar uratlanná vált, földesurainak hamar magvaszakadt, és ekkor 1333-ban Károly király Tamás csókakői várnagynak adományozta, a kit 1335-ban be is iktattak itt. 1339-ben *Csókafoi* Tamás és testvére Pető, szerepelnek csentei birtokosokként. A XIV. század második felében már igen jelentős helység volt Csente, melyet Bodrog vármegye ama három helysége közé soroztak, a hol a nyilvános idézések végeztettek. A XV. század elején a *Treuteleket* is birtokban találjuk itt (1412), de ugyanez időtájt a Lévai *Csehek* kezén találjuk a falut (1422-ben). A Lévai Cseheket 1427-ben Zsigmond király is megerősítette a birtokukban. Mátyás király alatt a Guthi *Országok* lépnek fel követeléssel a birtok iránt, hivatkozva arra, hogy a Lévai Csehekkal örökösödési szerződést kötöttek. Ez az adat ellentmond azonban az 1504-ből való följegyzésnek, mely szerint Csente akkor még a Cseh Zsigmond birtoka volt. 1560-ban a lévai várhoz tartozó Csente falut elkéri Ferdinánd királytól *Dobó* István. A helység utolsó említését 1590-ben találjuk, a mikor 17 adózó házat sorolják fel a török defterek. — Ezeken kívül még négy falu volt hajdan e tájon. Ezek *Szent-Demeter*, melyet 1464-ben a *Mikei* család a Dobai Szilágyiaknak enged át. 1431-ben a *Velcz*, 1464-ben a *Kemény* és a *Sándor* családok előnevében szerepel. — *Odvard* 1455-ben van említve, midőn itt *Nagyvölgyi* Lászlót birtokba iktatják. — *Negven* 1422-ben a Lévai *Cseh* család birtoka, melyben 5 évvel később Zsigmond király is megerősíti a családot. — *Kecskés* 1346-ben a háj-szent-lőrinczi prépostság birtoka volt, melyre 1470-ben a *Csapi* család is igényt tartott.

Liliomos. A hódási járásban, Hódáságtól keletre fekszik. Előbbi neve Lality. Az 1700-ból való Ölber-féle összeírás elpusztult helynek mondja. Az 1762. évi térkép a lalityi régi temető nyugati oldalán templomot tüntet fel. 1761-ben már újra telepített helynek kellett lennie, mert ez időtől régi pecsétje is van. Az 1763—4. évi vármegyei adólajstromban 550 frt adóval szerepel. Ág. ev. anyaegyháza és temploma 1790 óta áll fenn. A róm. kath. lakosok Hódásághoz tartoznak. A gör. keletieknek is van templomjuk, mely 1776-ban épült s 1838-ban megújították. Már 1826-ban nagyobbrészt gör. kel. illírek, meg ág. ev. tótok

Liliomos.

laktak itt. 1848 előtt földesura a kir. kincstár volt, most nagyobb birtoka van itt Rausch Edének. Az 1900. évi népszámláláskor Liliomoson 2523 lélek volt, 465 házban. Anyanyelv szerint 25 magyar, 45 német, 1271 tót, 21 kisorosz, 1152 szerb. Vallás szerint 36 róm. kath., 18 gör. kath., 1152 gör. kel., 1273 ág. ev., 37 izr. Határa 6212 kat. hold. Postája helyben van, távírója és vasúti állomása Hódság. A lakosok olvasó-egyesületet tartanak fenn.

Madaras.

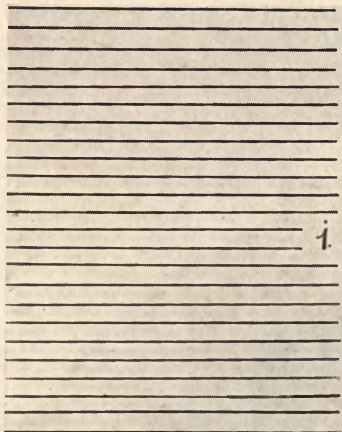
Madaras. Nagyközség a bácsalmási járásban, Bácsalmás alatt, a Jezer-tó mellett. Hajdan kún telep volt, s hihetőleg ez volt az 1377-ben comes *Kumcheg* fiainak birtoka gyanánt emlegetett possessio Madaras. 1391-ben Bodrog vármegye a területén levő gonosztevőket összeírván, többi között *Tompa* Lászlónak (Lad. dictus Tompa) madarasi jobbágyaiból is kettő került e jegyzékbe. 1403-ban Zsigmond király Madarast királyi birtokként (a melyet Bács vármegyében említ) Miklósnak, *Kállai* Leukus fiának adományozza és őt a kalocsai káptalan által annak birtokába be is vezetteti. De 1406-ban már ismét Bodrog vármegye intézkedik a Madarasra szökött jobbágyságok iránt. Ez alkalommal e helység bírása, Miklós említettetik, és lakossága hospites néven szerepel az okiratban. 1410 és 11-ben *Ozorai* Pipó birtoka volt, és a vármegye ennek itteni tiszteit megbírságolja. Töttös László panaszolja 1411 decz. 18-án a vármegyei gyűlésen, hogy *Ozorai* Pipó madarasi tisztjei az ő báthori birtokáról erőszakkal több lovat elhajtottak. 1416-ban Töttös László özvegyének panasza szerint egy jobbágyság Szentgyörgyből Madarasra szökött. 1439-ben Albert király Madarast *Hunyadi* Jánosnak adta zálogba, a mi ellen a *Kállaiak* tiltakoznak, hivatkozván Zsigmond király adományára. De tiltakozásuknak nem volt foganatja. Madaras várost még 1499-ben is Bodrog vármegyében említik. További birtokviszonyai okmányilag még nem bizonyíthatók; de valószínű, hogy Szabadkával közös sorsa volt. Így 1456-ban Szilágyi Mihályra, attól Mátyás királyra szállott. 1464-ben Mátyás király, rokonának, Dengelegi *Pongrácz* Jánosnak adományozta és ennek magvaszakadtával, e család birtokait 1501-ben Korvin János kapta, a ki ismét 1504-ben Enyingi *Török* Imrének adja. 1518 és 1519-ben *Ujlaki* Katalin (*Pongrácz* leánya) tiltakozik az ellen, hogy a király az ő Csongrád vármegyei Madaras nevű városát eladományozza és *Török* Imre s fiai ezeket birtokba venni merészeljék. Dózsa pórhadainak leverése után, 1514-ben, Bornemisza János nagy hadával épen Madarason szállott meg. A török hódoltság korában is többször találkozunk e helységgel. Így az 1580—82. évi defterek a szabadkai nahijében sorolják fel, 44 adózó házzal, a mi akkor már jókora helység volt. 1598-ban Madaras szerb falu lakossága Esztergom vidékére költözött. 1663-ban nádori donáció útján, Madaras *Bory* Mihály, *Dvornikovics* Miklós és *Szalatnyai* vagy *Horváth* György birtokába jutott. Egy 1665. évi összeírás régi érseki birtokként említi. A török korszak vége felé elpusztult és egy 1697. évi összeírásban csak pusztaként szerepel. 1712 aug. 1-én Madarász pusztát Bács vármegyében *Osztroiczki* Imre kapta nádori adomány útján. 1733-ban pedig a *Billard* család vette meg. 1743-ban Csiszovszky Ferencz szabados vállalkozott arra, hogy Madarász és Sára pusztákat betelepít. 1751 aug. 24-én Mária Terézia Borsodi *Latinovics* Péter, Bács vármegye másodalispánjának s nejének, báró *Bernyakovics* Annának adta el Madarász pusztát, a mely már addig is 17,000 frtért *Latinovics*nak zálogképen volt lekötve. Ez most még 6,000 frtot fizetvén, e pusztát összesen 23,000 frton örökösön szerezte meg, a maga és férfiutódai számára. Azóta egyrésze a mai napig a *Latinovicsok* birtokában van. A *Latinovicsoktól* újabban részt szerzett a *Hahn* család is, melynek itt úrilaka van. Madaras még 1786-ban is pusztá volt, *Fridrik* szerint 1770—1782 között telepítették be vegyesajkú lakosokkal; a németek később jöttek. Eimann szerint 1790-ben volt a telepítés. De ez adatok nem helyesek. A telepítést 1787-ben fejezték be; ez évi július hóban újlag betelepített praediumként szerepel, s ekkor kapta első pecsétjét is, melyen a falu szervezésének éve: 1787 áll. A róm. kath. lelkésziséget 1789-ben állították fel, temploma pedig tíz évvel később, 1799-ben épült. A falu határa 158 telekből állott, lakossága pedig túlnyomóan magyar volt. 1820-ban 2000 róm. kath. magyar és 787 bunyevác lakott itt. A Madarashoz tartozó *Sanacz* pusztán, egy ősi földvár maradványa mellett, négy őshalom látható. *Roediger* a községtől délre, a *Kígyós* bara mellett, a községi legelőn 72 sírdombból álló temetőt vizsgált meg. A szélső dombok igen magasak, a középső sorban vannak az alacsonyok. E sírdombok azonban már ekkor is fel voltak dűlva. A lakosság három temetkezési egyület,

Ószivác. — A görög keleti templom.

Ópalánka. — A görög keleti templom.

1.

2.

4.

3.

Palánka. — 1. A gőzkomp. — 2. A dunai sétahely. — 3. Mezei Károly szobra. —
4. A téli kikötő.

egy munkás-egyletet, egy róm. kath. olvasókört és egy pénzügyintézetet tart fenn. Van itt gőzmalom is. A helység határa 9086 kat. holdból áll; ebből 1181 hold a községé. Madarashoz tartozik Göböljárás pusztája és Újmajor. Az egyes határ-részek nevei: Rosszkút, Nagykút, Baglyas és Hegyeshatár. Az 1900. évi népszámlálás szerint Madarason 5653 lélek volt, 1134 házában. Anyanyelv szerint 5148 magyar, 500 német, 6 szerb, 4 tót. Vallás szerint 5563 róm. kath., 4 gör. kel., 2 ág. ev., 16 ref., 74 izr.

Martonos. A zentai járásban, a vármegye éjszakkéleti sarkában, Kanizsa fölött, a Tisza mellett fekszik. A Martonos szó régi okmányainkban a XIII. századtól kezdve, férfinévként gyakran fordul elő. Községként először 1335-ben találjuk említve, a midőn a kőí káptalan által augusztus 31-én végzett határjárás alkalmával, Felső-Adorján szomszédja gyanánt van többek között felsorolva, s a határvonalba egy Gyékénytő nevű tó is esik. Ezután következik éjszaknyugat felől Pusztágyház nevű földrész és Ludas-egyház, mire a határvonal délfelé fordul. Az itt felemlített Pusztágyház nem más, mint a mai Martonos határának nyugati részét alkotó és Ludassal határos mai Pucs pusztája, a mely most Felső- és Alsó-Pucs pusztára van felosztva. Az 1355. évi felső-adorjáni, valamint az 1367. évi két Adorján határjárásában szintén említetik Martonos, Pusztágyház és Ludas-egyház. A következő évekről szóló okiratokban is többször van e helység felsorolva. Így 1424-ben Martonos és Gyékénytő Csongrád vármegyében 1497-ben, Martonos, Adorján, Vastorok (a mai Ostorok) szintén Csanád vármegyében. 1513-ban *Pestyéni* István de Martonos volt a krakói egyetem tanulója. Ennek apja, Martoncsi Pestyéni György, az 1505. évi rákosi országgyűlésen Csongrád vármegye követe volt. Később János királynak hű és bizalmas embere lett; 1530-ban, mint a budai vár kapitánya, a várat sikeresen védte a német Roggendorf ellen. Ezután országbíró lett, 1535-ben királyi helytartónak nevezi magát; 1541-ben még élt. Budai várparancsnok korából származik az a feliratos kő tábla, melyet Gubitz Kálmán a Sziget szigetén talált 1520-ból. 1523-ban még mindig Csongrád vármegyében szerepel. 1424-ben Martonost, mely eddig a *Michalyovszkiaké* volt, Zsigmond király *Chaaki* Miklós erdélyi vajdának adományozta. A török hódoltság kezdetén, 1552-ben, egy magyar csapat, „neves“ Martonosról fényes győzelmet aratott egy török csapat fölött, a mit Tinódi Sebestyén lantos „Szeged veszedelme“ cím alatt megénekelt. Martonos lakossága is elmenekült a török elől és a török defterek szerint csak nagyon kevés háznak maradtak vissza lakói. Így (Steltzer szerint) a szegedi nahijébe tartozó Martonoson 1554-ben csak 3 adózó ház volt, a mely szám idővel kissé emelkedett, mert 1570 körül 20, 1580—82-ben 17, és 1590—91-ben 31 adózó ház volt itt. A török hódoltság elején Martonos bizonyos *Rondics* Andrásé lehetett, mert 1564-ben ez tiltakozik, a feleszi káptalan előtt, *Gémes* Ferencz és *Kamuthi* Balázs ellen, hogy az ő birtokrészeit a Csongrád vármegyei Martonosban maguknak ne adományoztassák. Az 1649. évben Imbrisimovits belgrádi püspök okt. 11-én 245 egyént bérált meg Martonoson a Szt. Mártonnak szentelt templomban. Ez időtájt Martonosnak már 730 lakosa és temploma volt. A következő években e helység *Gombkötő* Jánosé. 1677 febr. 22-én Vattai Pál magyar levelet ír a martonosi bírákhoz a puczai (értsd: pusztá-egyházi) pusztá ügyében; márczius 24-én a martonosi bírák írnak magyar levelet ugyanazon ügyben Sámfalvára Basó Mihály, Heos Sámuel és társaikhoz; ugyanazok ugyanez ügyben május 9-én is írtak Váczi Szabó Györgyhöz Szendrőre. Az eredeti levelek Bécsben vannak az udvari kamarai levéltárban. Midőn Szegedet 1686. október 22-én a császári seregek bevették, a másfél százados török uralkodásnak e vidéken vége szakadt; de a Tiszán túl még sokáig tartotta magát, s ez ellen kellett a Tisza innenső partját megvédeni. Ez volt feladata a néhány évvel később szervezett tiszai határőrvidéknek, melynek első nyomát Martonoson is megtaláljuk, a hol e célból szerb milícia volt elhelyezve, a mely egy 1688 január 25-én kelt jelentés szerint élelemhiány miatt e várost (Schlösser) el akarja hagyni. Azért a katonai kincstár részéről a martonosi őrséget 1696-ban is élelmezni kellett. De a cél biztosabb elérése végett a határőrvidéket katonailag készültek szervezni, s a szervezetbe Martonost is mindig felvették. Martonosra 50 gyalog és 25 lovas katona volt kivetve. 1702-ben itt legalább 300 adóköteles egyén volt. Az 1690-es években történt szerb telepítéskor bizonyosan Martonos is kapott új lakosságot. A régiebb magyar nép innen kiszorult, s templomukat is az új jövevények fog-

Martonos.

lalták el, a kiket határőri katonai szolgálatokra kötelezték. Ez időben, az 1697. évi zentai ütközet előtti napon, Zentáról egy török csapat indult Szeged felé, míg onnan Rózsa kapitány egy magyar csapattal vonult lefelé. A két fél Martonosnál találkozott, s a mai Budzsák nevű szőlőknél csaptak össze; a rétből jövő patakot ma is Görbe vagy Rózsa patakjának mondják. 1702-ben báró *Gracich* volt Martonos földesura. Martonos akkor kapta, mint katonai sáncz, a helység határához az üres Horgos és Szt.-Péter pusztáknak felét is. A Rákóczi-féle hadjáratokban Martonos is sokat szenvedett 1705 és 1706-ban, a midőn kirabolták és fölgyújtották. Egy 1750 aug. 15-én kelt királyi rendelet a Tisza melletti tíz katonai sánczot s így Martonost is feloszlatja és a polgári hatóság alá rendeli. 1751. június 28-án pedig szabadsalom-levelet ad nekik, és e helységekből a tiszai koronai kerületet alkotja. Martonos azóta társaival együtt egyenlő pecsétczímmert használt, t. i. kir. korona alatt: sást s két oldalán az évszám 17—51. Ez alatt kis körben katona áll s szántóvasat tart. A körülírás ez: „Sigil. loci. coron. Martonos.“ A kik a katonai élet megszüntetését nem szerették, azok kir. engedéllyel a Tiszántúl, az ú. n. Bánságba vagy Oroszországba költöztek ki, a hol tovább is folytathatták a katonai életmódot. Így Martonos is 51 házzal és 80 lélekkel foglalkozott. Az itt maradt volt katonatisztek pedig nemességet és kúriákat kaptak, így Martonoson: Egresity (Egri) János hadnagy, Gyuricity János és Eremity Zsivén zászlótartók (egyenként 60—60 holdat.) Minthogy azonban az 1751-ben adott szabadsalmak csak a gör. kel. szerbeknek szóltak, a magyarokat és a más vallásúakat üldözték; sőt egy 1774 május 31-én hozott határozat alapján, az utóbbi években nagyobb számban ideköltöző magyar lakosokat még bottal is kikergették. A kölesönös gyűlölködés napirenden volt, mígnem Mária Terézia királynő, 1774 augusztus 1-én kelt második privilégiumával, a tiszai kerület róm. kath. lakosságát is, a szerbekkel egyenlő jogúakká teszi. II. Ferencz király eme két privilegiumot 1800 márczius 14-én újra megerősíti és átírja. Martonos a katonai sáncz korában kapott Horgos és Szt. Péter pusztáknak felét mindenkor ellenvetés nélkül használta 1751-ig és ez évi privilegiuma alapján továbbra is 1769-ig. Ekkor azonban Zbiskó János kamarai uradalmi ügyész, jogtalanul elfoglalt terület gyanánt, e két pusztá felét elvette, két év múlva, 1771-ben a kamara 15,000 frtért *Kárász* Miklósnak adta el e két pusztát, a ki ez alkalommal még jó darab nádat is elvont a falutól. Martonos végre 1779-ben az elvont puszták miatt a kamara ellen pört indított s azt meg is nyerte. Martonos és a Kárász birtoka közötti határvillongásoknak egy újabb határjárás és Szentkirályi László nádori biztosnak az ítélete vetett véget 1834-ben. Egy, 1784. évi összeírás szerint Martonos határának nyugati részét Ludas mellett Felső- és Alsó-Pucs és (Felső) Ostorak puszták alkották és alkotják most is, régi romok maradványaival. Felső-Pucs pusztát Sztára Torinának is nevezték. 1784-ben a róm. kath. magyar lakosság ismét annyira megsaporodott (500 lélekre), hogy róm. kath. plebániáról és iskoláról kellett gondoskodni. Matrikulák 1780 óta vannak itt; a plebániát 1789-ben szervezték, a templom és pap lakása pedig csak 1811-ben épült. A gör. kel. templom építése iránt nincsenek adataink; valószínűen a szerb telepedés kezdetéről való, s nem lehetetlen, hogy az ősi róm. kath. templomból vagy annak alapjára épült. Van róm. kath. és gör. kel. iskolája is. Ipar is szépen virágzott itt. 1827-ben kaptak czéhszabadságot a kovácsok, kerékgyártók, szabók, csizmadiaák stb. Az addig mindig különleges tiszai koronai kerület az 1848. évi 9. t.-czikk értelmében megszűnt. Az 1848—49. évi mozgalmak alatt a martonosi nemzetőrség is (magyarok és szerbek egyaránt) a római sánczok között tanyázó felkelő szerbek ellen az ókéri táborba szállottak. De midőn a szerb nemzetőrök magyarelleszen hangulatot kezdtek tanúsítani, a magyarok, és ókanizsai nemzetőrök segítségével, lefegyverezték őket, maguk pedig Szt.-Tamásnál is részt vettek a harcban. 1849 febr. 2-ig Martonos békében maradt. Zenta szomorú bukása után, az onnan visszavonuló fegyveres lakosság elkeseredésében Martonoson a szerb lakosokra esett és 78 embert levágott. Másnap a szerbek Török-Kanizsánál mutatkoztak, mire a martonosi magyarok is elmenekültek. Márczius 22-én a martonosi szőlőknél egy támadó szerb csapatot visszavertek. Erre a magyar lakosság ismét visszatért Martonosra, a szerbek pedig csak Világos után jöttek haza. 1870-ben Martonos a koronakerülettel együtt, megváltotta magát a földesúri terhek alól. A helység magyar lakossága

annyira gyarapodott, hogy a szerb csakhamar kisebbségben maradt. 1860-ban 4955 lélekből 3271 volt róm. kath., 1605 gör. kel., 77 zsidó, 2 ág. hitv. Nemzetiség szerint pedig volt 3332 magyar, 1572 szerb, 12 német, 33 oláh, 6 tót. A lakóházak száma 1062 volt a községben és a pusztákon. Ezzel szemben az 1900. évi népszámlálás adatai a következők: 1257 házban 6128 lélek; ezekből anyanyelv szerint 4692 magyar, 1399 szerb, 70 német, 11 oláh; — vallás szerint 4617 róm. kath., 1472 gör. kel., 66 izr. A község határa 17,848 kataszter hold, ebből a községé 6541, a gör. kel. egyházé 125 kat. hold. A községnek magának, mint testületnek, nagyobb birtoka van. A községben van takaré- és hitelszövetkezet, szerb földművelők hitelszövetkezete s fogyasztási szövetkezet. Van téglá- és cserépgyár s fafűrészelési ipartelep. Határához tartoznak Ostorka és Szalatornya. Horgos és Martonos között négy régi halom van, s ezekhez közel egy földvár maradványai láthatók. E földterület felső részét Vaskapunak nevezik, az alsó, vagy bácskai részt Vastoroknak. Ez a két név a hely erődített voltáról tanúskodik. Martonos határában, nyugatra van még egy Nagy- vagy Paphalom s egy Kishalom. Martonosnak van vasútja, postája és távirója. Két országos vásárt tart.

Mátételke. A bácsalmási járásban, Bácsalmástól éjszaknyugatra fekszik. Előbbi neve Mateovics volt. 1651-ben *Bornemisza Polgár* Pál végrendeletileg leányaira, *Vattay* Pálnéra és *Földvár* Jánosnéra hagyta Matheovics birtokát. 1662-ben az említett pusztá birtokokat Vattay Pál kapta a királytól. 1724-ben e pusztát, mely *Czobornak* bajai uradalmához tartozott, a bajorok tartották bérben. Tőle keletre van Hergavicza pusztá. 1730-ban Mateovics pusztát *Billard* Mihály kapta a királytól. 1735-ben e pusztá iránt a helyszínén bírói vizsgálatot tart. Ez alkalommal egy 90 éves szerb ember azt vallja, hogy ő itt született, midőn Mateovics még falu volt s 40 évig lakott a faluban, egészen Buda visszavételéig, 1686-ig. Ennek magyarázata az, hogy a mostani Mateovics pusztától nyugatra fekvő Mátéháza, szintén pusztá, a török időben csakugyan falu volt s a török defterekben is az adózók között van felsorolva. Mátéháza története egyébként egészen 1368-ig húzódik vissza, a mikor róla mint *Tóttos* László birtokáról történik említés. Ez a mostani két pusztá akkor talán egy területet alkotott. Az öreg megemlítette még, hogy a törökök, midőn Egerbe mentek, Mateovics délnyugati határában, Bikity felé, a halmokon tanyáztak: Branyava pusztá körül. A Mateovics és Bikity közötti határvonalban a bírói vizsgálat alkalmával alúlról fölfelé haladva, a következő halmokat találták: Szidovszko Guvno, Delicseva torina, Sátorác, vagy újabban Kis-Orlányak. Mateovics és Mátéháza között van Zoliseva torina. Egy 1736-ban *Billard* János Mihály részére kiadott donációban Mateovics helyett Matyejovtye van írva. 1744-ben Mateovicsot *Csejtey* Pál alispán és Lakóczy Mihály vm. ügyész bírják bérben, melyet egy 1747-ben kelt oklevél szerint Piukovics János kapott meg; 1748-ban pedig Billard halála után, ennek özvegye a maga részét Csejtey Imrének s Antalnak engedte át. A beiktatás 1749-ben történt meg. A Csejteyek 1749-ben Mateovics pusztá felé a *Piukovics* családnak adták el, a kik e birtokra 1779-ben kaptak kir. donációt. 1764-ben Mateovics másik felét *Grassalkovics* vette meg a Csejteyektől. 1805-ben Mateovics pusztá keleti része a Piukovicsoké, nyugati része pedig, Mátéházával együtt, Grassalkovics Antalé volt. Mateovics idővel betelepedett s községgé lett. Most Rosenberg Emilnek 1440, Pollák Jakab örököseinek 1400 és Rosenberg Jakabnak 1400 kat. holdja van. Az 1900. évi népszámláláskor Mateovics községben volt 806 lélek, 109 házban. Anyanyelv szerint: 440 magyar, 25 német, 334 dalmát. Vallás szerint: 767 róm. kath., 14 ref., 2 gör. kel., 19 izr. A község határa 4853 kat. hold. Ebből Rosenberg Mór és társának 7648, Piukovics Károlynak 394 és Piukovics Ágostnak 258 holdja van. Ide tartoznak az Öregmajor, Korog, Ilmamajor és Újmajor nevű határrészek. Egyik dűlőjéről azt beszélik, hogy ott a török korban templom volt s szerbül most is templom-dűlőnek nevezik. A község utolsó postája Tataháza. Itt feküdt e vidéken Acsa (Acha) helység, melyet 1318-ban említenek a följegyzések, a mikor *Földi* Péter, fia, Jakab a kő káptalan előtt *Futaki* Dénesnek és comes Theodor *Rufusnak* adja el. Ez a helység névadó községe annak az *Acsai* családnak, melynek egyik tagjai Sebestyén fia János, 1341-ben tiltakozik az ellen, hogy az alpári birtok határjárása alkalmával, az ő acsai jószágából egy részt elszakítottak. A XV. században a *Garai* család a földesura. 1470-ben a Garai

Mátételke.

Miklós örökségében osztoznak Garai Miklós és az egyik Garai leány férje, Szécsi Miklós, utóbbit 1478-ban be is iktatják a birtokba. A mohácsi vész után csak 1655-ben van ismét adatunk Acsa birtokviszonyairól, a mikor gróf *Wes-selényi* Adámot itt birtokba iktatják.

Mélykút.

Mélykút. A bácsalmási járásban, Jánoshalma és Bácsalmás között fekszik. Neve először 1572-ben egy kúnsági összeírásban fordul elő. A török defterek Mélykút és Szentmiklós pusztát 1580-ban 14, 1590-ben 25 adózó házzal említik a szabadkai nahijében. 1598-ban Mélykút szerb lakossága Esztergom vidékére költözött. Mélykút 1637 szeptemberben *Esterházy* Ferencz és *Lósi* Tamás birtokába került. Azonban *Lósi* Tamás magvaszakadtával a nádor e birtok felét *Lósi* Istvánnak adta, 1639 októberben pedig az utóbbi magvaszakadtával *Milojkovics* Miklósnak adományozta. Mélykútnak ez időtájt már külön pecsétje volt. A „Századok“ 1869. évi 573. lapján említetik, hogy egy 1678. évi iraton Mélykút pecsétje látható, a melyen egy kút mellett vályú áll s ebből aggancsos szarvas iszik. Kőrírate egyszerűen „Mely * Kvth“, évszám nélkül. Egy újabb pecsétből következtetve, ez az évszám 1661 volna. 1688-ban Mélykutat falunak említi a bécsi udvari haditanács levéltára. 1690-ben *Maholány* János birtoka volt, a mely a császári seregtől „salva gvardiá“-t kapott. Az 1699. évi bács-vármegyei első összeírásban is a bajai járásban van felvéve Mélykút falu, 21 gazdával. A Rákóczi-féle hadjáratok idejében a falu elpusztult s 1724-ben már a bajai uradalomhoz tartozó pusztá, melynek területe akkora, hogy 70 családot is lehetne rá telepíteni. 1726-ban a bajai uradalmat s ebben Mélykút néptelen pusztát *Czobor* Ádám Márk kapta. 1729-ben *Radics* János alispán bérbe vette Czobortól a bajai uradalmat s ebben Mélykutat is, melyet ekkor új telepített falunak mondanak. Mélykút róm. kath. parókiáját 1748-ban állították fel, temploma pedig 1768-ban épült és 1901-ben bővített. 1805-ben Mélykút és a bajai uradalom *Grassalkovicsé* volt. Ipára is volt és pedig virágzó. 1829-ben kaptak czéhszabadalmat a takácsok, kovácsok, lakatosok, csizmadia, szabók stb. A határnak keleti része Tinójárás ettől éjszaknyugatra vannak Ökörjárás és Baromjárás nevű legelők. Az 1900. évi népszámláláskor Mélykúton volt 8105 lélek, 1413 házban. Anyanyelv szerint: 8077 magyar, 18 német, 1 tót, 4 szerb s 5 egyéb. Vallás szerint: 7959 róm. kath., 1 ág. ev., 20 ref., 113 izr., 12 egyéb. A község határa 23,597 kat. hold, a melyből az 1893. évi kimutatás szerint, a községé 2218 hold és a magyar királyi közalapítványé 9431 hold. A falu népes határrészei Szalmázóhegy, Csordajárás, Sáncz, Baranyi, Kurják; dűlői Józanhegy, Mérgecs, Ordináncz stb. A határban régi sánczok maradványai mellett, van az úgynevezett Sánczhegy nevű halom. Van a községben takarékpénztár, gőzmalom, tejszövetkezet, posta, távíró és vasút állomás.

Militics.

Militics. Lásd: *Militics*, *Nemesmilitics*.

Militics. A hódási járásban, Doroszló alatt fekszik, a Mosztonga keleti oldalán. Határában volt a régi *Csomafalva*, melyről már 1391-ben történik említés, azonban a török hódoltság idejében elpusztult. Militics kamarai pusztá 1745-ben említetik először, a midőn Redl kamarai tisztartó január 1-én Szegeden kelt szerződésében, jobbagyokat keres e pusztá betelepítésére. Az új telepesek kapják Militics pusztát egészen és Ofsenica pusztá felét. Így telepedett be az ez új falu 1745-ben tisztán szerb lakossággal s a következő évben már 391½ adózó személylyel szerepel. 1764-ben a falu Krusper kamarai adminisztrátor útján, a Mosztonga túlsó oldalán is kapott egy darab földet Karavukova határából. A falu rác lakossága miatt Rác-Militicsnek nevezték, de németeket is kezdtek telepíteni. Az 1772. évi úrbéri rendezéskor szerbek és róm. kath. németek laktak itt. 1786-ban 567 róm. kath. német lakosa volt 80 házban, s ekkor újra 180 német telepedett le a faluban. A község pecsétje 1775-ből való. 1836-ban 2642 lakosa volt, 331 lakóházzal. Róm. kath. lelkészisége 1782-ben keletkezett. Templomjuk eleinte ideiglenesen, később, 1811-ben, szilárd anyagból épült és 1884-ben renováltatott. A gör. kel. templom 1752-ben épült. Van a községben takaré- és segélyszövetkezet, önszegélyző egyesület, két temetkezési egyesület, olvasóegyesület, róm. kath. olvasó-kör, polgári kaszinó, földműves-egyesület; a bács-vármegyei gazdasági egyesület fiókja. Nagyobb ipartelepések: két kender- és kőcsiggyár, gőzmalom r.-t., téglagyár, két vajgyár és eczetgyár. A község eredetéről azt tartja a lakosság, hogy e falut valami Miletár nevű gazdag szerb alapította s róla nevezték

el Rác-Militicsnek. Beszélnek egy Jeczka nevű rablóvezérről is, a ki idevaló volt s itt fogták el. A község határában a kegyelet az 1848-ban itt elesett honvédeknek síremléket állított. 1864-ben a község nagy része leégett, 1873-ban pedig a kolera dühöngött a községben. 1890-ben Rác-Militicsen 3428 lélek volt 471 házban. Az 1900 évi népszámlálás szerint 3626 lélek 517 házban lakott a faluban. A lakosság anyanyelv szerint: 105 magyar, 3420 német, 97 szerb, 4 egyéb. Vallás szerint: 3507 róm. kath., 97 gör. kath., 5 ág. ev., 15 izr. Határa 6364 kat. hold, ebből a községé 1893-ban 1332 hold volt.

Mohol. A zentai járásban, Zentától délre, Ada alatt, a Tisza mellett fekszik. Moholnak régi neve Moharéve, mely *Becsei* Imre birtoka volt, a ki ezt 1323-ban Lampert országbíró előtt *Dombónak* adta cserébe, ennek tiszántúli Szentmiklós és Akacs nevű birtokaiért. 1332-ben a csanádi káptalan előtt Salánki Dombó Moharéve nevű birtokát, a mely Bácsmegyében van a Tisza mellett, 40 márkáért Becsei Imrének és fiainak visszaadta. Később Moharéve a *Telegdiek* birtokába ment át, s mint ilyenről történik említés 1412-ben, midőn Zsigmond király Csanád vármegyébe kebelezte át, mert a Telegdieknek itt több birtokuk is volt. Ezután az 1521. évi Csongrád vármegyei tizedjegyzékben már Mohol néven szerepel. A török defterek a szegedi nahijében felsorolják Moholt 1570 körül 5, 1580-ban 17 és 1590-ben 23 adózó házzal. Mohol az 1690. évi török mappán is fel van tüntetve a Tisza mellett, a Moholka bara beömlése alatt egy szigeten, melyet a Morski fok a Tiszával alkot. E sziget neve Tatárszka-ada (Tatársziget). 1701-ben telepedtek le Moholon szerbek. 1702-ben, a tiszai határörvidék szervezésekor, Mohol katonai sáncz lett. 1740 körül a vármegye panaszolja, hogy Mohol katonai sánczban valami 50 adófizető egyén lakik, a kik katonáskodás révén a vármegyei terhek alól fel vannak mentve. 1751-ben a határörvidék megszűntével Mohol is a tiszai koronai kerületbe került. 1771-ben Moholon az úrbéri összeírás szerint volt 273 gazda, 17 házas zsellér és 6 lakó. A Moholhoz tartozó határrészek (puszták és dűlők): Novoszelő, Csanadacz, Pogledics, Obornyacza, Gyentáros, Tivitska, Dolity, Ugarszko, Szelistye. 1804—5-ben nagyobb számmal telepedtek itt le magyarok, a kik már 1806-ban plébániát is kaptak. A Szent-György tiszteletére szentelt templom 1824-ből való, valamint a görög keletiek temploma is ekkor épült. 1848-ban a koronai kerület megszűnven, Moholt is a vármegyébe kebelezték. 1870-ben megváltja magát a földesúri terhek alól. Mohol régi pecsétje 1751-ből való. Van a községben kath. legényegylet, kath. kör., szerb olvasóköri, polgári dalkör és ker. szociális-egyesület; pénzügyei: az Ada-moholi hitelszövetkezet, Moholi segélyegylet, önszegélyző szövetkezet, két fogyasztási szövetkezet. A község határa 25,530 kat. hold. Hozzá tartoznak Gunáros, Nagyvölgy és Töviske nevű határrészek. Mohol határában négy őshalom is van. Az 1900. évi népszámlálás szerint itt 9869 lélek volt, 1926 házban. Anyanyelv szerint: 6210 magyar, 77 német, 3571 szerb, 19 egyéb. Vallás szerint: 6007 róm. kath., 3570 gör. kel., 7 ág. ev., 6 ref., 266 izr., 20 egyéb. Van vasútállomása és postája. A történelmi kutatások alapján valahol e vidéken feküdt a rég elpusztult *Turol* község. Négy ilyen község szerepelt a vármegyében, ú. m. Turol, Mező-Turol, Árkos-Turol és Vizes-Turol, melyek együtt is, külön is szerepelnek. 1426-ban a *Szólátiai* panaszolják, hogy e birtokot a *Beteriek* eladták a *Garaiaknak*. 1426-ban Mező-Turol a Garaiaké lesz és 1462-ben Vizes-Turol és Árkos-Turol is. Ugyanekkor Vizes-Turol birtokosaként *Szilágyi* Erzsébet is meg van nevezve. — Ugyancsak Mohol közelében említenek az oklevelek egy *Kétfülvű* nevű helységet is, mely 1504-ben *Korvin* Jánosé volt.

Monostorszeg. Az apatini járásban, Bezdán és Apatin között, a Duna mellett fekszik. Ezt a helységet, az 1720-as években, az eltűnt régi Bodrog városnak is tartották. Azelőtt csak Monostor volt a neve, de 1725 óta már Monostorszegnek írták. Régibb történetéről több említésre méltó adatunk van. 1327-ben Szent-Péterről nevezett apátság volt Bodrog mellett s ennek apátja Márton (abbas de S. Petro de districtu Bodrogiensi) perben volt a szintén Bodrog mellett, egy dunai szigeten fekvő Szent-Kereszti paulinusokkal bizonyos Hotyas nevű tó miatt, a mely ugyanazon a szigeten volt és a paulinusoktól használtatott. A kalocsai érsek vikáriusa, az okiratok és a kihallgatott tanúk vallomása alapján, e tavat az apátnak ítélte oda, a mint azt régebben is joggal bírta, s ennek birtokába az apátot mindjárt be is vezettette. 1332-ben a szent-kereszti prior is belenyugodott ez ítéletbe és e tavat továbbra is a Bodrog melletti szent-péteri

Mohol.

Monostorszeg.

apátság birtokában hagyta. Ez alkalommal Péter volt az apát „monasterii Seti Petri prope Bodrugh.“ De ezért ez a tó még sok pört okozott később is, sőt nemsokára Miklós macsói bán Kőszeg, (most Batina) várához csatolta, de 1337-ben a bodrogvármegyei közgyűlésen felvilágosíttatván, ismét visszaadta a Bodrog melletti Szent-Péter apátságnak (monasterio S.-Petri prope Bodrog.) Ez az apátság 1338-ban is szerepel Papi és Hetes birtokok szomszédjaként (a mai Bácskertes határában). 1365-ben András apát újra pörben állott e tó miatt. Ez alkalommal bizonyára a klastromhoz épült faluról van szó, midőn az apát „possessio sua Monostor“-ban megidéztetik. A tavat 1366-ban Kont nádor a paulinusoknak ítélte oda. Az utóbbiak e nádori ítéletet 1379-ben, a királytól is megerősíttetik az apát ellen (contra abbatem ecclesiae S. Petri de juxta Bodrog.) 1382-ben I. Lajos király adományából az óbudai Klarissza-apácák kapták meg s még a XV. században is az övék maradt e részük. 1497-ben ismét Monostor néven találjuk felemlítve a szent-péteri apátságot (abbas monasterii beati Petri de Monostor), a mely Papi miatt határpörbe keveredett. Az eddigi adatokból világos, hogy a Szent-Péterről nevezett apátság vagy monostor Bodrog város mellett volt és hogy egyszerűen Monostornak nevezték. Az 1803, 1816 és 1828 években tartott kanonika vizitáció iratai szerint Monostorszeg falu határában a Bodrog pusztában, az Obrováczi erdőben és a Stari selo vagy Ó-Monostor másképp Bodrog-Monostor nevű határrészekben, romok vannak, a melyeket ez apátság romjainak tartanak. E szerint a mostani helység a régi apátság vagy monostor tőszomszédságában, vagy a telek végében épülvén, kapta Monostor-szeg nevét. Egy 1522. évi Bodrog vármegyei dézsmalajstromban Bodrog város után közvetlenül ez a Monostor is fel van sorolva, hanem már jelzővel, t. i. Bodrog-Monostor néven, 10 adózóval. Ugyanez évben Zond körül egy már 1382-ben fennállott Monostorszeg is fel van sorolva, de Bács vármegyében, tehát Apatin alatt. A török defterek a zombori nahijében sorolnak fel egy Dolni- (azaz Alsó-) Monostort 1570 körül 3, és 1590-ben 9 adózó házzal. Bátmonostor volt a Felső-Monostor. Az 1699. évi vármegyei első összeírásban Sterbáczi és Pasinada között sorolja fel Monostort (tehát a mai Monostorszeget) 36 adózó gazdával. Marsiglinek ez időbeli térképén is egyszerűen Monostor néven van feltüntetve, a Duna mellett, (de a mai Monostorszegnél délibb helyen.) Müller I. 1709-ben kiadott térképén Monostor szintén Kolut alatt van, hanem egészen keletre, majdnem a Mathias barának elnevezett Kígyós folyó mellett. Így tünteti fel 1717-ben Schenk Péter mappája is, hibásan. Egy 1702. évi kamarai összeírásban Pasinada és Sterbaczi mellett Alsó-Monostornak van nevezve. Az 1715. évi adóösszeírásban Zombor és Bukcsinovics között van Monostor felsorolva, 17 adófizető gazdával. 1718-ban Alsó-Monostornak íratik 41 adóköteles gazdával, de Nagy-Monostornak (major) is, a melyre 1718—19. évben 88 dikát róttak. 1722-ben Monostorban 48 gazda lakott. 1724-ben Nagy-Monostor, másképen Bodrog, népes hely volt, 46 gazdával. Szomszédjai voltak keletről Borthan pusztá, nyugatról a Duna, éjszokról Sterbáczi és délről Monostor pusztá. Ide tartozott Hetes pusztá és a Veresmarttal szemben levő dunai sziget. Az összeírás szerint „az a hely, a hol most a nagymonostoriak laknak, azelőtt Bodrog helység volt, ez pedig híres volt valaha és területének egy része a Veresmarttal szemben levő szigeten volt, melyet a veresmartiak ma is Bodrognak neveznek.“ Nagymonostor 240 forint évi földbért fizet az uradalomnak. Tőle délkeletre akkortájt Passina-ada falu is feküdt. 1725—27. évi adóösszeírásban már Monostorszeg néven van említve Sterbáczi és Pasinada között, 70 adózó gazdával. Az 1746-ban használt régibb pecsétjén „Sigil. Comm. Monostoriensis“ körülírás volt. De az 1770-ben használt pecséten már „Sigil. Monostorszeg“ áll. Müllernek 1769. évi mappáján mégis Bodrog-Monostor van a Duna mellett feltüntetve, s alatta Etes (Hetes.) 1770 október 23-iki összeírás szerint 262 gazda és 13 zsellér lakott itt, és Pasinada meg Grubasevity puszták tartoztak ide. 1772 augusztus 3-án úrbéri rendezés céljából összeírás volt itt, s akkor 253 telkes gazda lakott benne és 28 zsellér. A Ferencz-csatorna dunai nyílása Monostorszegnél volt, de midőn a Duna 1822-ben a gátat áttörte, fölfelé kellett azt vezetni Bezdánig. Ipara már ekkor jelentékeny volt: a kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, molnárok, halászok 1825-ben kaptak cézhszabadalmat. 1826-ban Monostorszeg lakosságának nagyobb részét róm. kath. illírek vagy sokácok teszik, csak kevés itt a német. Határába tartoznak Grubasevity és

Pasinada kamarai puszták. 1836-ban Monostorszegnek 501 házban 4296 lakosa volt. A helység pecsétjén egy nagy kereszt áll s ennek egyik oldalán tör, másik oldalán kulcs látható. Csak a körülírás változott. Így az 1740-es években használt pecséten „Sigill. Comm. Monostoriensis“ állott, 1770-ben „Sigill. Monostorszeg.“ A pecsétnyomó 1820-ban megújíttatván, ezt az évszámot is a kép alá vésték, de a körülírás ismét a régiebb lett: „Sigill. Comm. Monostoriensis.“ A róm. kath. parókia 1722 óta áll fenn. A templom Péter és Pál apostolok tiszteletére van szentelve. 1752-ben épült, 1806-ban megújították és bővítették. Monostorszeg határában a királyi kincstárnak 8576 kataszteri hold földbirtoka van, a községgel közösen 488 h. legelője és 124 h. hasznavehetetlen földje; magának a községnek külön 586 holdja van. Azonkívül Vámoscher Nándornak 700, Roheim Károlynak 483 és a Ferencz-csatorna-társaságnak 243 h. földje. A helység összes határa 14,833 kat. hold. Monostorszeg határában Gubicza Kálmán több őskori telepre akadt. Ilyen először az Opeljenik nevű, téglavetésre használt dűlő, mely közvetlenül a Ferencz-csatorna alatt terül el s őskori emberi telepnek bizonyult, továbbá a Crna-bara-menti telep a Ferencz-csatornán túl, a Szauerborn-féle telep a téglavetőnél, a Kigyós menti telep, a Sztára-szelő telep a Sziga mentén (Ez a régi Pálos kolostor helye. Itt is őskori telepre akadtak), a Dunamenti telep a községtől délre, a Monostorszeg határában levő Runyevác nevű homokdomb, mely állítólag a török korból való. A szőlők között egy Klisza nevű dűlő van. E helyen római téglákat találtak. Talán egy dunai átjárót védelmező római őrhely volt itt, mint Onagrinum. Végül a község belsejében, a ház-helyek között is találtak őskori tárgyakat. Az 1900. évi népszámláláskor Monostorszezen volt 5403 lélek 901 házban. Anyanyelv szerint: 1038 magyar, 1226 német, 5 tót, 69 oláh, 9 szerb, 3056 dalmát és sokác. Vallás szerint: 5256 róm. kath., 36 gör. kel., 7 ág. ev., 16 ref., 87 izr. Határához tartoznak Karlicza, Klisza és a Ferencz-csatornai gyártelep. Dűlői között Bortány a hajdani Bortány vára emlékét és romjainak némi maradványait őrzi. A Bodrog szigeten pedig pálos kolostor állott. E helyeken s a község határának több pontján találtak hajdan leleteket, a melyeknek egy részét a vármegyei múzeumban őrzik. A posta és gőzhajó-állomás helyben van, távíró és vasúti állomása Zombor. Monostorszeg határában nagy történelmi emlékü helyek voltak, így: *Bartán* hajdan várhely volt, *castrum Barthan*, mely 1480-ban a *Nagyvölgyi* László övezgét uralta. A katonai térképeken, a Ferencz-csatorna északi partján, a monostorszegi határban levő Bortány-pusztát jelöli meg Csánki az egykori vár helyeként. Erről a várról nagyon kevés hiteles adatunk van, úgyszólván egyetlen határozott megjelölése a várnak az a Mátyás király korából fennmaradt 1475. évi oklevél, melylyel Szilágyi Erzsébet megparancsolja a Barthan vár várnagynak (*castellanus castri Barthan*), hogy a szomszédos falvak területén a jogtalan vámszedést abbahagyják és az így okozott kárért elégtételt adjanak. Barthan falu említésre azonban már sokkal korábban, 1323-ban akadunk, a mikor egy Joh. fl. Egydij de *Barthau* nevű nemes szerepel. Újabb említése 1347-ben van Lajos király oklevelében, melylyel Bartháni László fiait, Jánost és Pétert, a kunokkal való összeesküvésük miatt összes birtokaiktól megfosztja és azokat, köztük Bartánt is, Becsei Tóttósnek adja. A Bartháni család többi tagjai azonban, mint később kiviláglik, megtartották itteni részüket, sőt Bartháni Peres Mihály 1367-ben birtokot kap még Aranyban is és 1368-ban királyi emberként szerepel. A Barthániak 1404-ben ismét magukra vonják a király haragját, mert Miklós erdélyi vajdával szövetségbe ; ezért Zsigmond király megfosztja a Bartháni Pereseket birtokaiktól és azokat Gyula Franknak és Németi Jánosnak adja. A Peresek azonban később, a mikor Zsigmond király a vajdával kibékült, ismét visszaszerezték részben a jogaikat. Egyik Bartháni részbe 1330-ban a kalocsai káptalan *Maróthi* Jánost iktatja be. 1441-ben *Nagyvölgyi* László egy másikba. Ámde további nyomokat a Peresekről nem találunk s a mikor 1445-ben Nagyvölgyi Lászlót ismét más rész-birtokába helyezik át, már csak egyedül szerepel. Bartán földjére a XV. század elején jogot tartottak a *Marótiak*, kik 1430-ban ítéletileg el is nyerték a vitás részt. Igényt tartottak itt birtokra a Farnasi *Veresek* is. 1448-ban a *Vizvölgyi* család és 1460-ban egy *Nagy* nevű nemes bukkan fel, kik a bartáni előnevet használják. A Nagyvölgyiek szintén a bartáni előnevet vették fel s ebből a családból való az a Nagyvölgyi László, a ki 1468-ban a vármegye alispánja volt. — A vármegye egyik legősibb

helysége volt *Besenyő*, melynek azonban egész határozottsággal nem állapíthatjuk meg a pontos fekvését. Egy 1211. évi határjárás szerint a mai Monostorszeg körül, a Duna mellett terült el; más források azonban Bajától éjszakra helyezik s az újabb katonai térképek is Baja fölött, Pestmegyében, jelölnék meg egy Besenyő nevű földrészt. Vajon e kettő nem különböző két hasonló nevű hely-e, ez eldöntetlen. Okleveles emlékeink szerint a bodrogmegyei Besenyő első ismert birtokosa a tihanyi apátság, melyet Szent László király 1093-ban újra megerősített e birtokában. Már akkor falunak nevezi Besenyőt Szt. László király. A következő század elején, 1211-ben, II. Endre erősíti meg az apátságot e birtokában. 1266-ban IV. Kelemen pápa is pártfogásába veszi az apátságot és birtokaiban megerősítvén azt, megemlékezik a bodrogvármegyei Besenyő faluról és abban Szt. Máriának felszentelt kápolnájáról. A XIV. században számos adattal szerepel egy *Besenyei* család, melynek bizonyára már akkor birtoka volt itt; birtokban találjuk e családot Besenyőn a következő század elején is, a mikor 1425-ben e családbeliek osztolni akartak jószágukon, a mit azonban a kalocsai káptalan, többek ellenvetésére, nem hagyott jóvá. Több család, már a XIV. században a Besenyei előnevet is használja, így *Földes* Benedek, a ki 1392-ben Bodrog vármegye szolgabírája volt; ugyan ez a család 1402-ben is szerepel. 1468-ban a besenyői előnevű *Kis* Jakab bodrogmegyei szolgabíró találjuk. 1448-ban a *Nagy* és *Gyele* családok, továbbá 1461-ben felbukkanó *Bárány*, 1466-ban szereplő *Györgyi* és *Fizi* nevű nemesek, 1479-ben *Doba*, 1480-ban *Antalfi*, 1482-ben *Albert*, *Bocskodi*, *Kemény* és *Monházi* családok használták a besenyei előnevet. Ez a helység is bizonyára a török korban pusztult el. Ekkortájt igényt tartottak rá a *Bekeyek*, a kik (István és Gáspár) 1628-ban tiltakoznak az ellen, hogy *Budai* (alias *Bornemissza*) Pált itt birtokba iktassák. Az erről szóló oklevélben Besenyő már csak pusztaként szerepel. — E tájon feketett még *Hetes* község 1368—1468 között részben a nyúlzigeti apácza birtoka; de részök van itt már 1423-ban a *Maróthi*aknak is. Még 1468-ban is szerepelnek, 1476-ban azonban, Maróthi Mátyás elhunytával a *Czoborok* kapták, a kik Gábor kalocsai érseknek zálogosították el, ki a zálogjogot a káptalanra ruházta át. 1481—95-ben a Czoborokat ismét birtokban találjuk itt. E birtokért a Czoborok és a Szentgyörgyi grófok között hosszú birtokper folyt. — Az e vidékről szintén elpusztult *Ivánfalva* 1425-ben már a hasonló nevű család nevében szerepel. 1472-ben a Szentlászlói *Csalk* család birtoka. 1479-ben a *Pakai* családnak is van itt része. Ugyanekkor a *Temesközi* család előneveként is szerepel. 1482-ben már a *Czoborok* kezén találjuk, kik a szentmihályi Domonkosoknak itt földeket adományoznak. Ugyanez évben az *Endrei* család előnevében is szerepel. — *Vizmelléki* Szt. Györgyöt is e tájra helyezik az egykorú oklevelek. Bővebb adat nincs róla, csak az, hogy 1512-ben a *Révai* család volt itt az ura. Ugyancsak erre-felé volt *Széplak* is, melyet 1382-ben I. Lajos az óbudai apáczaának adományozott. A Duna folyam mellett, Zombortól nyugatra, Monostorszeg határában feküdt Bodrog is, ez az ősrégi város, melynek várát már itt találták a honalapítók. Béla király névtelen jegyzője legalább ezt állítja. Anonymus előadása szerint, Árpád serege Titel vidékére eljutván, a Vajas folyó mellett ütött táborn, maga Árpád vezér pedig Bodrog várában pihent meg. A vármegyei rendszer behozatala alkalmával főhelyévé lett a vidéknek s az alakított vármegyének, a mely gyűléseit a XIV. századtól kezdve rendszeresen itt tartotta. Az alispáni kiadványok is rendszeresen innen vannak keltezve. Az 1330-as évektől kezdve már főként, mint város szerepel. 1351-ben Szekcsői Herczeg Péter kapta meg Róbert Károly királytól egyéb birtokokkal együtt Bodrog várost, örökösödési joggal. Ő tette át a város vásárait Dautba, a mely szintén birtoka volt s ezeket a vásárokat özvegyétől Becsei fia, Tóttós László 1366-ban Garára akarta áttérlni. Bodrog ura a Herczeg család maradt egészen a török hódoltságig. 1522-ben a dézsmaalajstromokban névszerint van felsorolva 147 adózó lakosa, a kik nevük után ítélve, majdnem kivétel nélkül magyarok. Utoljára 1535-ben említik a Herczeg családnak egy birtok-igénypörében. Váráról monografiánk általános történelmi részében szólunk. Bodrogról még csak 1724-ben van szó, a mikor az az évi összeírás a mai Monostorszeget másként Bodrognak nevezi. A hajdan rombadőlt Bodrog városához tartozott *Bodrog-sziget*, a hol a pálosoknak Szent-Keresztről címzett kolostora állott, melyről még a tatárjárás előtt (1231.) megemlékeznek a följegyzések. A tatárjárás idejében a kolostor elpusztult és a később,

Palánka. — Az apáczakolostor.

Péterréve. — Az apáczakolostor.

Regőcze. — A Kovách-féle kastély.

Szond. — Weindl Mór úrilaka a debeláci tanyán.

1459-ben szereplőt, csak a tatárjárás után építették. A XV. század derekán a bodrogi várral együtt ez is a szekesői Herczegek birtoka volt. 1490-ben a földesúr a bodrogszigeti jobbágyoknak szabadalmakat is adott. Utolsó okleveles nyomára 1497-ben találunk és így valószínű, hogy a mohácsi vész idejében végleg elpusztult. Gubicza Kálmán ásatott is e helyen és az úgynevezett Sziget szigeten jelöli meg pontosan a hajdani kolostor helyét.

Mozsor. A titeli járásban, a titeli fennsík tövében fekszik. Előbbi neve Mosorin. A török defterek e helységet a titeli nahijében említik. 1554-ben : 8, 1570-ben : 24, 1590-ben : 32 adózó házzal. 1694-ben a törökök Titel ellen támadást intézve, egy csapatjuk a Mossolia (Mosorin) palánkot felfverte és népét leölte. Az 1699. évi bácsmegyei szervezéskor Musurin-ban 101 gazdát találtak. Az 1699. évi török határtérkép Muserin falut a titeli fennsík éjszaki csúcsának közelében, a síkon tünteti fel. 1715-ben Mosorinban volt 19 adófizető. A kincstár 1722-ben Mosorin kamarai falut *Billard* Mihálynak adta bérbe. Az 1722. évi összeírásban 65, az 1725—7. évi összeírásban 73 adózóval szerepel. 1746-ban a szabadkai kivonuló határőrök ide telepítettén, a kamara a falut katonai sáncznak adta át. A tiszai határőrvidék feloszlásakor, 1750-ben, nem jutott vissza a vármegyéhez, mert csajkásnak szánták e helyet. Ennek szervezése azonban egyelőre nem sikerülvén, Mosorin 1752-ben ideiglenesen a vármegyének adatott át, míg a katonai hatóság 1763-ban ismét visszavette és a csajkás határőrség szervezetébe sorozta be. Végre az 1873. évi XXVII. t.-cz. értelmében ismét a polgári hatósághoz jutott és a vármegyébe kebeleztetett vissza. Mosorin régi pecsétjének körirata : „Sig. Pagi Mosorin.“ Használva 1714. Mozsoron az 1908. évi népszámlálás adatai szerint volt : 3267 lélek 594 házban. Anyanyelv szerint : 2811 szerb, 347 magyar, 81 német. Vallás szerint : 2787 gör. kel., 344 róm. kath., 67 izr., 37 ág. ev. stb. A község határa 11,825 kat. hold, melyből a községnek 4262 k. hold birtoka van, a melyből 2311 k. hold rétföldet a titeli rétkezelőbizottság kezel, a község megbízásából ; a kincstárnak 435 holdnyi birtoka van. Mozsor sokáig a titeli plébánia leányegyháza volt, mígnem 1899-ben önálló káplánsággá lett. A gör. keletieknek van templomuk, a mely 1798-ban épült. A községnek van postája, távirója, vasúti állomása Sajkásszentiván, hajóállomás Titel.

Nádalya. A zsabylai járásban, Turja alatt, Bácsföldvártól és Csurogtól nyugatra fekszik. Előbbi neve Nádaly. A török defterek a titeli nahijében említik Nádaly-t 1590-ben, 19 adózó házzal. Ugyanott külön egy Nádas is van említve 1570-ben és 1590-ben. Vajjon az 1651 és 1662-ben említett *Bornemisza*-féle Nadol és Nataly szerb puszta azonos-e ezzel a Nádalylyal, még kétséges. 1655-ben *Wesselényi* Ádámot iktatták Nádaly birtokába. 1699-ben kezdett szerbekkel telepedni. 1703-ban vallja a 111 éves bodgyáni István kalugyer, hogy az ő tudtával többek között Nádaly is mindig fizette a török korban az érseknek a harácsot. 1728-ban, a határőrvidék korában, Csurog katonai sánczhoz tartozott puszta Nádos és Nádaly. 1740-ben Nádaly magában említetik Csurog pusztájaként. 1801-ben 100 család jött a Palánka melletti Csébről a csajkás kerületbe, s ezek Nádaly pusztából 4716 holdat kaptak. A még megmaradt 500 holdat későbbi telepedésre tartották fenn. Lipszky 1806. évi térképén Nádaly puszta Turja és Földvár között van jelezve. Így tünteti fel Quits térképe is, a Görög-féle atlaszban. 1808 decz. 11-én kelt rendelettel a VI. csajkás századot Gyurgyevóból és Nádalyból szervezték. 1813-ban épült Nádalyon a rác z templom. 1849-ben a magyarok a falut felégették és a lakosság elmenekült. 1850-ben a lakosság ismét visszatért s ekkor 182 ház volt itt. A csajkás milícia feloszlása után, 1873-ban, e községet is a vármegyébe kebelezték be. A község határa 8167 kat. hold, melyből nagyobb rész a község birtoka. Hozzá tartozik Borony puszta. Az 1900. évi népszámláláskor Nádalyján 2718 lélek volt, 544 házban. Anyanyelv szerint : 171 magyar, 122 német, 2398 szerb, 26 ruthén. Vallás szerint : 159 róm. kath., 26 gör. kath., 2341 gör. kel., 93 ág. ev., 7 ref., 29 izr., 63 egyéb. Van a községben olvasó-egylet és földmívelők szövetsége. Schmidt Ferencznek téglyára van. Postája helyben, vasúti és táviró-állomása Bácsföldvár.

Nagybaracska. A Duna mellett, Bátmonostortól délre fekszik, a bajai járásban. Nevével régebb feljegyzésekben többször találkozunk. Midőn 1318-ban *Becsei* Imre királyi adományképen megkapja Szigetet és Bátmonostort, a bodrogi főispán a határkijelölés alkalmával egy *Barascha* nevű faluról is említést tesz. 1410-ben Péter hájszentlőrinczi prépost tudatja, hogy a Bátmonostor

Mozsor.

Nádalya.

Nagybaracska.

melletti Baracska, melyet *Tóttös* újabban benépesített, s melynek tizedét *Tóttös* a prépostságnak adományozta, oly módon tartozik a tizedet szolgáltatni, a mint azt Tymak helység is teszi. 1416-ban Baracska *Tóttös* fiaié volt, hol a fehérvári káptalan tiszteje erőszakosságokat követtek el. A Holt-Dunát elrontották, *Tóti*-ből barmokat hajtottak el, az ide tartozó *Acelas* erdőt kivágták s a földet felszántva bevetették. A vármegye az ügyet megvizsgálta s erről a királynak jelentést tett. Ugyanaz ügyben 1419-ben a csanádi káptalan is tartott vizsgálatot. Baracska és Tymak új lakóinak tizedét régi szokás szerint az érsekség 1423-ban magának követeli a hájszentlőrinci prépostsággal szemben. 1430-ban a kalocsai káptalan *Bartáni* Andrásnak barátjai birtokrészeibe *Maróthi* Jánost vezette be. A kalocsai érsek *Tóttös*nek Baracsckán lakó jobbágyait 1450-ben, az ő érseksége idejére, a papi tizedek alól felmenti. 1455-ben a bácsi káptalan *Nagyvölgyi* Lászlót beiktatta az őt megillető részbirtokba. 1466-ban még a *Tóttösöké*. *Tóttösi* Lászlónak halála s a család magszakadása után a *Várdaiaké* örökszerzés címén. Ugyanebben a században a Szekesői *Herczeg* családnak is van itt része. 1472-ben s 1482-ben a *Geszt*i család is földesúr itt. 1482-ben egyes részei zálogban voltak a *Czoborok* birtokában. 1521-ben Széll Márton vármegyei szolgabíró jelenti, hogy egy Baracsckára vonatkozó ügyben vizsgálatot tartott. Baracska az 1522. évi dézsmajegyzékben is fel van sorolva. 1533-ban *Apafiné* Borbála, *Kisvárdai* István leánya, Baracsckán levő birtokrészét *Pusztaszentmihályi* Tamásnak adta el. 1534-ben *Horváth* János és rokonai tiltakoznak *Herczeg* György ellen, a ki több bodrogmegyei birtokot, többek között Baratkát, melyre rokonságuknál fogva ők is igényt tartanak, *Verbőczy* Istvánnak akarja eladni vagy el is adta már. A török defterek a bajai nahijében sorolják fel Baracsckát 1580-ban és 1590-ben, 13 adózó házzal. 1658-ban Baracska nádori donáció útján *Serényi* Pál birtoka lett. Az 1690-es években készült Marsigli-féle térkép Baracsckát nem tünteti fel, de helyette a mai Csátaljának megfelelő helyen van Totina, mely bizonyára a későbbi baracsckai határban volt. Bács vármegyének első összeírásában, 1699-ben, Baracska is fel van sorolva, 26 gazdával. Olbernek 1703. évi összeírásában Baracska faluként szerepel. 1714-ben 22 szerb gazda s egy bíró volt Baracsckán. 1727-ben 40 adófizető említettik itt. 1740-ben szerb pap is volt a faluban. Baracsckából többen a szomszédos *Beloberdo* pusztán telepedtek le. Nem lehetetlen, hogy a mai Baracska ennek a helyén van. Redl kamarai adminisztrátor, hogy többen is jöjjenek ide, 1742-ben az ott lakókkal szerződést kötött, s ide róm. kath. és magyar népet akart hozni, a kik azután *Beloberdo* pusztán kívül a baracsckaiak földjét kapják meg, és még Gyurits pusztában is elegendő földet. 1743-ban az újra telepített Baracsckát Totinának is nevezik, a mely a XIII. században keletkezett bodrogvármegyei elpusztult *Tóti* helységnek elszlávosodott alakja. Ma már a baracsckai határba olvadt. 1747-ben Baracsckán kath. templomot építettek vesszőből, melyet 1789-ben állandó anyagból készült templommal helyettesítettek. Az 1760-as években a magyarok erősen özönlöttek ide; ezért Cothmann az itteni szerbeknek Stanistyt jelöli ki új lakásul. Az 1768. évi kamarai térkép lejtős helyen, a Duna mellett tünteti fel Baracsckát, a hol 182 magyar család lakik. Területe 2213 hold. A falutól nyugatra van egy erdős sziget: Iliman. E fölött a Duna partján van Kozara erdő s még fölebb Felső-erdő. Ezekről keletre mocsaras terület és Halasicza nevű halastó és a Holt-Dunató vannak feltüntetve. A Holt-Dunába ömlik a Bátmonostor határa alól jövő Orsova halastó. 1772-ben volt itt az úrbéri rendezés. Baracska a Szekeső sziget mellett van említve s hozzátartozik Györgypusztá, mely tőle egy mértföldnyire van. A községben egy templom van, r. kath., a mely 1789-ben épült, míg a plebániát 1751-ben alapították. 1838-ban nagy árvíz öntötte el a községet. 1848 előtt földesura a kir. kincstár volt s most is a kincstári erdészetnek van itt nagyobb birtoka. A lakosság két temetkezési egyletet s egy olvasó-egyletet tart fenn. Az 1900. évi népszámláláskor Baracsckán volt 4149 lélek 751 házban. Anyanyelv szerint: 3819 magyar, 253 német, 1 szerb, 76 egyéb. Vallás szerint: 4033 róm. kath., 4 gör. kel., 5 ág. ev., 92 izr., 15 egyéb. A község határa 7994 kat. hold, melyből a községnek 189, a kir. kincstárnak 2629, Horváth Imrének 581 holdja van. Van két országos vásárja. Postája helyben van, a távírója és vasúti állomása pedig Gara.

Nemesmilitics. A zombori járásban, a telecskai fennsík déli szélén, Zombortól éjszakra fekszik, fölötte pedig Sára pusztá. A község határában lehetett

a mohácsi vész előtt Halmos, a melynek fennállásáról 1399-től 1521-ig fennmaradt adatok útján vannak bizonyítékaink, de azontúl említés sem történik róla. Topográfiaja azonban arra utal, hogy Nemesmilitics körül lehetett. A Militics név csak a török hódoltság idejében merül fel. A török defterek nem említik ugyan, legalább nem ebben az alakban. De azért mégis volt itt valami kisebb telep, mely 1543-ban 16 frttal, 1650-ben ugyanannyi harárcsallal adózott az érseknek. 1633-ban a nádor *Kovácsy* Miklósnak Sári és Meriticz nevű elpusztult falvakat vagy pusztákat adományozta és 1681-ben ugyanezt a két pusztát *Balassa* Ádám és neje *Borhy* Judit kapták. A Meriticz név többé nem fordul elő és Sári szomszédsága miatt is csak a mai Nemes-Militics érthető alatta. Az 1700. évi Olber-féle összeírásban fel van sorolva Nagy-Militics, mely a török időkben is szokott a kalocsai érseknek adót fizetni és pedig szokatlanul sokat, t. i. 30 frtot. Militics ekkor már pusztá volt s a kamara bérbe szokta adni. 1720 körül a zombori militárisok ragadták magukhoz Velki (Nagy) Milisity és Drugi (Más) Milisity pusztákat s ezeket be is népesítették. Nagy-Milisity alatt a mai Nemes-Militics értendő, Drugi-Milisity pedig a zombori Sikara p. déli szomszédja volt. Midőn Zomborban a határőri milícia 1745-ben megszűnt, akkor a vármegyei s kamarai körökben az az eszme merült fel, hogy Zombor legyen a vármegye székhelye és hogy a még gyér számú nemesi családok gyarapítására, a közeli kincstári puszták egyikén, nemesi községet telepítsenek. A választás Militics pusztára esett s a telepítés iránt a mozgalom 1747-ben meg is indult. A mint a telepítési szándék közhírré lett, *Berecz* János bezdáni nemes és társa *Botka* András, továbbá *Bajcsi* Antal és *Mátyus* Pál együttesen kezdték meg a telepítési engedély megnyerése iránti eljárást. Már 1748-ban több szabadkai bunyevác nemes család költözött át a pusztára, melyet akkor Telecska pusztának is neveztek. Berecz és társai a vármegyétől és a kamarától az engedélyt megszerezvén, az idetelepedő nemesek 1750-ben a pusztát elfoglalták. A kamarai elnök és Rédl adminisztrátor e pusztát kizárólagosan csak nemeseknek határozták bérbeadni; ennek következtében az egész országból az elszegényedett nemesek ideözönlöttek, de szegénységükben alig tudtak itt megélni s ezért 1752-ben a vármegyétől segílyt kértek. Ugyanez évben alakult a róm. kath. lakosok részére a plébánia, de a templom csak 1818-ban épült és 1842-ben restauráltatott. Nemes-Militics község így alakult nemesi közbirtokossággá, statutumát pedig 1758-ban kapta meg, mely szerint a közbirtokosság külön önkormányzattal bírt. A nemes lakosok ezúttal tagjai voltak a községi gyűlésnek, mely 12 tanácsesküdtet választott s ezek közül került ki évenként a hadnagy, a ki később kapitány címet viselt. A helység, melyhez Gyurgyin pusztá is tartozott, még 1763-ban is egyszerűen csak Militics nemes községnek neveztetik, a megkülönböztető Nemes-Militics név csak később jött divatba. A község a vármegyei életben jelentős szerepet játszott. 1771-ben 60 nemes család lakott e községben. 1848 előtt birtokosai voltak *Czintula* János, *Körmendy* János, *Alföldy* Lajos, *Odry* József consiliárius alispán, *Knézy* Antal alispán, *Pál* Antal későbbi alispán, a *Piukovics*, *Hajnal*, *Kijevics* családok és mások. Egy hivatalos irat aláírása 1780-ban, így szól: „Nemes-Militics hadnagya, tanácsa s az egész község.” A kamara az idetelepitett 36 nemes családnak a község határát a telepítési szerződés szerint csak bérbe adta, de miután a község a határt 40,000 frton kiváltotta a kamarától, a királyi adományt a nemesi birtokokra a nemesi családok 1803 decz. 9-én kapták meg. E családok közül nagyobb birtokúak voltak: *Alföldy* István, János, József és Ferencz; *Czintula* János. 1895-ben *Etlényi* Ferencz; *Kuluncsics* János, József, Gyula, Ágost és Viktor. Ezek a családok nemesi előnévül meg is kapták a nemesmiliticsi nevet. A község 1805-ben, a királyi adomány után, a vármegyétől újabb statutumot kapott, a mely az előbbinek lényegét nem változtatta meg; az eljárásságot olyképen szervezte, hogy a község ügyeit a kapitány, hat esküdt s egy jegyző vezette. A község pecsétje 1791-ből való. Vésetén, pajzsban, kétfarkú oroszlán kivont karddal látható. Sisakdísz: a pajzs alatt növekvőn. Az iparos-czéhek, lakatosok, ácsok stb. 1815-ben kaptak szabadalmat. Nemes-Militicsen 1828-ban a nemeseken kívül 103 lélek, 27 házas zsellér, 23 házatlan zsellér és 13 iparos lakott. Az 1900. évi népszámláláskor 3803 lélek lakott itt 784 házban. Anyanyelv szerint: 2115 magyar, 146 német, 61 szerb, 1478 bunyevác. Vallás szerint: 3670 róm.kath., 59 gör. kel., 2 ág. ev., 8 ref.,

64 izr. Határa 11931 kat. hold. Nagyobb birtoka van benne *Vámosi* Manónak. A lakosság önszegélyző és temetkezési egyletet tart fenn. Ide tartoznak a Jegyző-, Posta-, Pap-, Kajcs- és Barásdülő nevű határrészek. Nemesmiliticsnek van vasútja, postája, távíróhivatala és két országos vásárja. E község közelében feküdt hajdan *Halmos* falu. Ez 1399-ben a *Régyi* és a *Czobor* család birtoka, melyet az utóbbiak, egyéb birtokaikkal együtt, 1403-ban elveszítettek ugyan, de később ismét visszanyertek. 1448—67 között részben a más helyen leírt Buki sorsát osztotta. 1481-ben a *Petykei* család volt a birtokosa. — Itt valahol feküdt *Vanna* is, 1422-ben a *Lévai Csehek* birtoka.

Óbecse.

Óbecse. Járási székhely, a Tisza jobbpartján, a Tisza és Ferenczsatorna szögében; vele szemben pedig kissé lejjebb a Tisza balpartján, Torontál vármegyében van Törökbecse. E kettő között egy tiszai szigeten volt a régi becsei vár, melynek létezése már 1342. év óta okmányilag bizonyítható és a melyet az 1699. évi karloviczi béke értelmében le kellett rombolni. Alacsony víz-álláskor romjai még most is láthatók. Némelyek szerint Becse helyén, valószínűleg már Traján császár utódai alatt, római gyarmat lehetett. Itt telepedtek le Szent István alatt Vatának kúnjai. Nevét talán Szt. Gellért kortársától: comes Bechtől kapta. Ugyancsak Szent István alatt telepedett le itt két francia család: Becse és Gregor, s így talán ezekkel van összeköttetésben Becsének neve. Becse több okmányban (1199, 1200, 1216), mint férfi-név fordul elő. A régi Becse helységnek eddig első okmányi felemlítése 1238-ból való. Ekkor ugyanis IV. Béla király Becse falut (villa Wechey), a mely várföld volt, de a bácsi várispánság hatósága alól kivéve, a fehérvári keresztetek kapták: újra ezeknek biztosítja a becsei tiszai révet és a Churlach (Csurog) szaraczen helység vásárlóját is. Ugyanezt az adományt Lajos király 1377-ben erősíti meg. Az 1338—42. évi pápai tizedjegyzék szerint a becsei plébános mind a hat évre előre fizetett adót. Zsigmond király 1419 körül Brankovics Györgynek adta Becsét és várát. 1441-ben pedig Brankovics Beche várát a Tisza szigetén és Becse várost a rév- és vámjoggal rokonának Birini Pálnak adta. Az 1467-ben említett Beldszentmiklós Óbecse határán lehetett; ez a Szántai *Marhártok* birtoka volt. 1529-ben Becsénél kelt át Szapolyai János, midőn Mohácsra ment a szultán elé tisztelegni. 1551-ben a török beglerbég Péterváradnál a Dunán átjő és Becse várát beveszi. Innen Becskerek ellen indul a pasa. Ekkor jutott Becse vidéke is török fönnhatóság alá. A régi térképeken Becse még nincs feltüntetve. A Tisza bácskai oldalán az 1553. évi térképen csak Földvár és Perlek, a túlsó parton pedig Bechew van. Így van ez Krekvitz térképén is. A török defterek a szegedi nahijében a bácskai Becsének környékét, így Béla, Botra, Perlek, Földvár, Kutas, Kétvilla stb. falvakat felsorolják, de Becsét magát nem találjuk. Így az 1699. évi bácsmegyei összeírásban sem. 1694 után kezdtek a szerbek ide telepedni. Az 1690. évi török határmappán fel van tüntetve a Perleknek megfelelő Berlaczko falu, alatta egy katonai magazin (1697-ben egy Becse nevű proviantház egy szigeten említetik) s ez alatt a Tisza hajlása mellett Kovin-aczko falu. Ez a Kovin-aczko felel meg helyre nézve a mai Becsének. (A sörgyár melletti városrészt most is Kovinnak nevezik; ugyanott van ú. n. „*Kovini tér* és *Kovini iskola*“ is, a mit másképp „tolvajiskolának“ is neveznek). Így tünteti fel e tájat Müller 1709. évi térképe is Bedeczko alatt Kovin-aczko és a túlsó parton Becs. Mégis egy 1699. évi térképen Neu-Becsét találunk írva. Ezt a nevet bizonyára azért kapta, mert új telep volt. Az 1723—25. évi bányászati mappán a túlsó Becsével szemben a bácsi oldalon van Cubin (= Kubin = Kovin) oder Becsey, a miből látszik, hogy a mai Óbecsének ama Kovinaczko felel meg, a mely e szerint Becsének régibb neve is. 1700-ban Becse, Petrovoszelo és Mohol katonai helyeknek voltak kitűzve s 400 adózót találtak itt. 1702-ben Becse a tiszai határőrvidék szervezésekor katonai sáncz lett. 1717-ben a bácsmegyei Becsén a katonaság ökreit teleltették. Az 1720. évi vármegyei pörben Bodrog vármegye azt mondja, hogy Új-Becse Bácsba tartozik, mert az akkori Bodrog vármegye fölött terül el. 1740-ben panaszolja Bács vármegye, hogy Becse katonai város 90 katonát tartozik adni, pedig van itt 270, a ki adót fizethetne. Becsének hat pusztája: Csíkéria, Kőkút, Irizset, Szilvás, Kétvillova, Perleg és Botra. 1751-ben a tiszai határőrvidék megszűntével az ebből alakult tiszai kerületnek főhelye lett Ó-Becse néven. Ugyanekkor mezővárossá lett, vásárljogot s egyéb kiváltságokat is kapott. Magyarok 1757-ben telepedtek le itt, még pedig többnyire:

Nagyabonyból, Nagykőrösről, Tápiógyörgyéről, Alpárról, Kúnszentmártonból, Kúnfélegyházáról, Csongrádról, Hódmezővásárhelyről, Algyőről, Majsáról, Dorozsmáról és Szegedről. 1761-ben Rácz-Becse néven új telep alakult külön plébániával. 1763-ban Becsén r. kath. templom épült, melyet 1786-ban újabb s erősebb templommal cseréltek fel. 1765-ben a becsei határban említetik Spain és Berzi fok. 1777-ben 278 földbirtokos, 90 házas és 23 lakó zsellér volt itt. Quits 1810 körüli térképén Ó-Becse van jelezve. Már ekkor magas fokon állott ipara. A szabók, szűcsök, vargák, csizmadiák, kovácsok, kerékvártók, takácsok 1815-ben; a kalmárok 1820-ban; a kőművesek, ácsok, asztalosok 1829-ben; a gombkötők, üvegesek és szitakötők 1837-ben kaptak czéhszabadalmat. 1849-ben Ó-Becse a szerbeké volt, a kik Szenttamásról ide jöttek. Perczel áprilisban ellenök indult, de ezek a Tiszán át visszahúzódtak. Június 24-én vonult vissza a Tiszán át Czintula ezredes s ekkor maguk a magyarok felgyújtották Becsét, hogy az ellenségnek menhelyül ne szolgálhasson. Jellasics azonban nem ide, hanem a Ferenczcsatorna mentére vonult vissza. 1870-ben Becse a földesúri terhek alól megváltja magát s az 1870 febr. 26-án aláírt váltság szerződés szerint a kegyúri jog és teherviselés átruházásából kifolyólag a r. katolikusok autonom hitközséggé szervezkedtek. S most is a hitközség az egyház és az iskolák pátrónusa. Az itteni régi róm. kath. templom az 1848-as mozgalmakban sokat szenvedett, de 1895-ben a hívek adakozásából fényesen helyreállított. Becse külvárosában is van még egy plébánia, mely 1900-ban szerveztetett, de már 1894 óta, mint helyi káplánság működött s az iskolahelyiségben tartotta az istenitiszteletet. Most szép új temploma van Páduai Szt. Antal tiszteletére s nagyon szép plébánia épülete. Az evangélikusoknak 1898 óta van anyaegyházuk, gör. kel. hatalmas, háromtornyú templom is van itt. Ó-Becsének pecsétje a tiszai kerület közös pecsétje és 1751-ből való. A község belterületén, a régi szerb temető helyén, úgy a község mellett nyugatra is, egy-egy nagy halom van. A Nagyrét partján levő halom neve Perleg, itt valamikor község volt, a Dózsa-lázadáskor a czeglédi plébánost itt fogták el és húzták karóba. 1848-ban Damjanits hadvezér hosszabb ideig itt tartotta főhadiszállását; volt lakását márványtábla jelöli. Az 1900. évi népszámláláskor Óbecsén volt 18,865 lélek 3192 házban (1890-ben 16,965 lélek, 2841 ház). Anyanyelv szerint: 12,342 magyar, 252 német, 18 tót, 2 oláh, 3 kisorosz, 4 horvát, 6211 szerb, 33 egyéb. Vallás szerint: 11,617 r. kath., 4 gör. kath., 6204 gör. kel., 167 ág. ev., 109 ref., 676 izr., 84 egyéb. Határa 41,734 kat. hold; a melyből 4228 k. hold a városé. Óbecsén van járásbíróság, közjegyzői, szolgabírói, adóhivatal, telekkönyv, takarékpénztárak, apácza-zárda, továbbá van sörgyár, jéggyár s több gőzmalom és három nagyszabású téglagyár; vasút, gőzhajóállomás, posta, távírda, interurbán távbeszélő, azonkívül van magyar hetilapja és három orsz. vásárja; selyemgubó-beváltó hivatala, vasöntödéje, két pénzügyőrsége és csendőrszakasziparancsnoksága, mértékhitelítő hivatala és két gyógyszerháza, a melyeknek egyike, a Szmik-féle: „Városi gyógyszerháza,” most ünnepli száz éves fennállását. Kereskedelme igen élénk, kivált épületfában, a mit két hatalmas gőzfűrész állít elő, továbbá sörben és gabonában; tojással és hízott lúddal is nagyban kereskednek. Az óbecsei búzát a budapesti tőzsdén külön jegyzik. Újabban zöldségtermelése is nagy lendületet vett; Kovács Ferencz plébánosnak, dr. Tripolszky János és Szmik Gyulának, Berényi Bélának s id. Gerber Nándornak vízvezetékekkel ellátott konyhakertészetük van. Az óbecsei tiszai ártéri káposztát még Közép-Bácskából is keresik. Hetivásárjai is igen látogatottak, kivált a bánátiak részéről. Az óbecsei kitűnő ízű házikenyer messze földön ismeretes, valamint gombaárúsítása is nevezetes. Kénes ártézi fürdője is említésre méltó, a mit az ártézi víz saját lángjával melegítenek; rheumában szenvedők nagyon sikeresen használják és messze vidékről látogatják. Érdekes, hogy a város összes ártézi kútjai lánggal égnek. Megjegyzésre méltó, hogy Óbecsének 58 vármegyei képviselője van, ennyi talán egyetlen r. t. városnak, vagy nagyközségnek sincs az országban. Községi képviselőtestülete pedig talán az ország valamennyi nagyközsége között a legintelligensebb, mert 31 egyetemet végzett és még 14 gimnáziumot tanult községi képviselője van 56-ból. Az óbecseiek hazaszeretete messze földön közmondásos. Az alkotmányos küzdelem idején külön vonatokon jártak az óbecseiek a vármegyeegülésre az alkotmány védelmére. Óbecse tanügye igen fejlett. Van négyoszt. közs. polgári fiú- és négyosztályú polgári leányiskolája, négyoszt. iparostanoncziskolája, egy gazdasági ism. iskolája, 24 r.

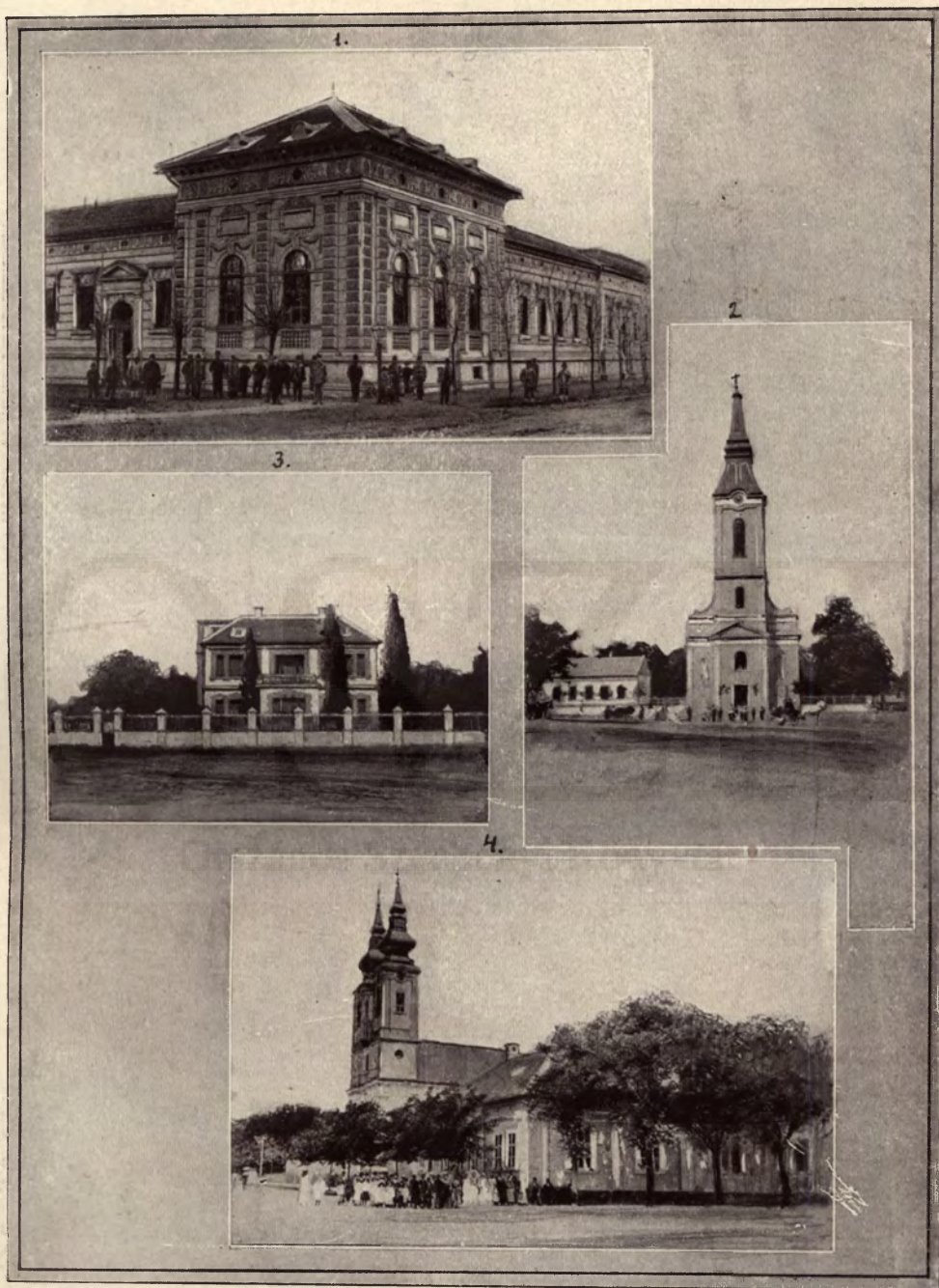
kath. elemi népiskolája, 12 gör. kel. szerb elemi és két izr. elemi népiskolája és hat kisedővódója, a melyekre évenként csaknem 100.000 koronát áldoz a község a sajátjából, a természetben való szolgálmányok és a dologi kiadásokon kívül. A város főbb utczái koczakövel vannak kikövezve s a gyalogjárók aszfalttal vannak burkolva. A város utczái többnyire igen rendezettek, szépen építve, fásítva, úgy hogy az egész város hatalmas kert benyomását teszi a szemlélőre. Több szép épülete, palotája, nagy városoknak is díszére válnék. Így a városháza, postapalota, banképülete, br. Jóvíts palota, a járásbírósi épület, a központi gör. kel. szerb iskola, stb. Van szegényháza is apácák vezetése mellett, a város és Freund József gyáros és neje alapítványából. A belvárosi r. kath. templomban és a városház dísztermében több híres Thán-kép látható; a gör. kel. szerb templomban szép ikonosztaz van. A szomszédos csajkás-kerület magyarosodásában Óbecsének kiváló szerep és misszió jut, a mennyiben iskolát a csajkások fiaí és leányai tömegesen látogatják, de meg a magyarság Óbecséről csak úgy rajzik szét a csajkás-községekbe. A város déli oldalán a Ferencz-csatorna tulsó partján, a hova szép vashíd vezet, terül el a „Botra“ alsóvárosi leányegyház, a mely sok jó szőlőt és zamatos bort terem. Emberemlékezet óta mindig híres bortermő hely volt. Régente község állott a helyén. Határában a tiszai hajóállomás mellett található az országban egyedül a *Xanthium italicum* Mor. nevű növény, a mit Kovács Ferencz plébános 1908. évben fedezett fel s a mit Tuzson János dr. egyetemi tanár ismertetett a kir. természettudományi társulatban. A város déli oldalán van a Ferencz-csatorna tiszai torkolata, a mely világhírű villamos zsilipekkel van ellátva; tanulmányozására még Japánország is küldött egy mérnököt. Egyéb hivatalokon kívül Óbecsén székel: a Bács—Torontáli, valamint az Óbecse—Aracs—Péterrévei ármentesítő-társulatok hivatala, nemkülönben a Ferenczcsatorna szakaszmérnöksége. Az óbecsei országgyűlési és orsz. kath. autonómiai kerületeknek választási, az óbecsei róm. kath. és gör. kel. esperességeknek pedig egyházi középpontja. Óbecse közvagyoná kb. öt millió korona értékű. 1909. évi költségvetése 417.170 korona 63 fillér bevétellel szemben 404.480 korona 08 fillér kiadással irányoztatott elő; a mérleg tehát 12.690 korona 55 fillér tiszta pénztári maradványt tüntet fel. Községi pótagója a városnak jelenleg nincs. Itt született Thán Mór kiváló és hírneves festőművész s ennek fivére Thán Károly egyetemi tanár és Európa szerte előnyösen ismert jeles vegyész, a kiknek szülőházát márványtábla jelöli. Allaga Géza híres gordonkaművész szintén Óbecse szülötte. Óbecse határában végződnek a Dunától a Tiszáig húzódó ú. n. római sánczok. Megemlítendő, hogy Óbecse Bács-Bodrog vármegyének népességére nézve, s más tekintetben is, legelső nagyközsége, a mely oly rohamosan fejlődik, hála kedvező fekvésének, hogy mihamar egyike lesz a Nagyalföld legjelentékenyebb városainak. Ha a Tiszán át vasúti és közúti hidat kap, nem lesz párja messze földön. A szabadka-óbecsei, óbecse-újvidéki s zombor-óbecsei vasúti vonalának csomópontja és hat szomszédos községgel műüt köti össze. Torontál vármegyével két kompjárással közlekedik. Óbecsén 41 különféle egylet működik. A fent említett puszták mindegyikének érdekes története van. Így *Perlek* 1440-ben *Brankovics* György szerb fejedelem birtoka volt, ki ezt 1441-ben Veronai *Birini* Pálnak adta át. I. Ulászló *Várdai* Miklósnak s utódainak adományozta, a melybe a bácsi káptalan iktatta be. 1441 július 31-én Ulászló király felszólítja Hunyadi János erdélyi vajdát, hogy *Várdai* Miklóst Peszer és *Perlek* nevű bácsmegyei birtokain vegye oltalmába. A török hódoltság idején is mindig ismeretes volt *Perlek* nevén. A defterek a szegedi nahijében említik 1580-ban 17 adózó házzal. A régi térképek is mind feltüntetik. 1650-ben *Zolnai Gombkötő* János kapta nádori donáció útján. Az 1690. évi tiszai határmappán is fel van tüntetve egy templommal, csak hogy *Berlatzko*-nak van írva s alatta a mai Becse helyén *Kovin-Atzko* van, szintén templommal. A hajdani városka most már pusztá, *Perleg* névvel, a hol egy magas domb hirdeti régi dicsőségét s most *Gombos* Dezső dr. nagybirtokos tulajdona. *Botrát* már a török defterek említik a szegedi nahijében, 1580-ban 35 adózó házzal. 1657-ben említették szerb helységként, a mit *Zolnai Gombkötő* János nádori donáció útján kapott, 1662-ben pedig *Vattai* Pál kapta *Botrát* I. Lipót királytól; a beiktatás a török hódoltság miatt „longa manu“ Füleken tartatott. Az 1738. és 1756. évi pestis alkalmával *Botra* is őrhely volt. Most kedves kiránduló helye a városiaknak, több szép nyaralóval, 51 lakóházzal és 360 lakossal. *Csikéria*

puszta (régebben Csikanicza, Csík, Csika, Csikad volt a neve) ma is megvan Óbecse határában, a mely a közlegelők felosztásakor egyes szállási birtokosoknak járásjutalék gyanánt osztatott ki. 1423-ban a bethéri nemesek halálából *Garai Miklósnak* adták Csík puszta egy részét. 1466-ban határpőr volt *Garai Jób* és *Vizközi Benedek* között, mert utóbbi Csika erdejét eltulajdonította. Később *Kis Polák János* báné lett Csika; az 1521. évi csongrádi s az 1522. évi bácsmegyei dézsmajegyzékben is fel van sorolva Csikanicza. A török defterek a szegedi nahijében 1580-ban Csikot is felemlítik 17 adózó házzal. 1650-ben *Zolnay János* kapja nádori adományozás útján. 1681-ben a lévai várbeli határörök kapják, a következő évben pedig *Gbellányi Miklóst* és társait iktatják birtokába. 1725-ben *Rác Andrásé* lett. 1740-ben Becse pusztájaként említették. — *Kétvilla* puszta (másképp: Kétfülű, Kétvillova és Kitelova) a Csókity-féle szállás helyén és környékén volt hajdan. 1462-ben Mátyás király e pusztát is anyjának adta. Csánki 1504-ből ismeri Kétfülűt. Az 1521. évi dézsmajegyzékben is fel van tűntetve. 1652-ben Wesselényi Ferencz urbáriumához tartozott. 1681-ben a lévai váröröség kapja, később pedig az óbecsei miliczia tulajdonába ment át. Az 1720-as évek körül Kitelovának írták. A török defterek 1590-ben 30 adózó házzal említik Kétvillát. — *Kőkút* puszta hajdan falu volt a mostani Gágity Milán és Dungyerszky Bogdán-féle (volt Zsótér Zoltán) új szállás helyén, a hol sok épülettörmelék mutatja egykori fekvését. A szóhagyomány azt tartja, hogy itt valamikor templom és hatalmas barát-kolostor is volt. Annyi bizonyos, hogy 1462 február 16-án Mátyás király Kőkutat is anyjának adta, majd meg törvényes urának, *Garai Jóbnak* adatja vissza. A török defterek is fölemlítik Kőkutat 1580-ban 21 és 1590-ben 30 adózó házzal. A török hódoltság után Kőkút, Csikéria és Kétvilla pusztákkal együtt az óbecsei határőri milicziához tartozott. — Óbecse vidékén is számos más elpusztult község emléke maradt fenn az oklevelekben. Ezek: *Beter*, mely az 1520—22-iki dézsmalajstromban Csongrád vármegyénél is szerepel. 1380-ban a *Kercsményi* család az ura, 1426-ban a *Szólátiai*, de ugyanakkor a *Betheriek* is, kik birtokuk egy részét *Garai Miklós* nádornak ajándékozzák. A *Pernyész* család innen vette előnevét. *Asszonyfalva* szintén *Brankovics György* birtoka volt és többi birtokainak a sorsában osztozott. 1685-ben még a Krekwitz-féle térképen szerepel. — *Becseháza* 1403-ban a Szántai *Marhártok* birtoka és Becse tartozéka, melynek sorsában osztozott. — *Devecsert* 1426-ban a *Betheriek* szintén *Garainak* ajándékozzák, a mi ellen a *Szólátiai* tiltakoznak, de eredménytelenül.

Ófutak. Az újvidéki járásba tartozik. Futak első nyomait a XIII. században találjuk, a mikor valószínűleg a tatároktól elpusztított helység volt. 1250-ben említették először, mint terra Futog vagy másképen Ratkai „vacua et omnino deserta in cottu. Bach.“ A Futog nevű föld akkor az erdélyi Sárvár monostor birtoka volt, a mely a tatárjárás következtében maga is annyira elpusztult, hogy újjáépítési költségeinek előteremtése czéljából, a monostor kegyurai, Béla király beleegyezésével, eladták bizonyos János-nak, a ki Máténak fia volt és Domonkos fővire. Futak ezután felépült és nevezetes dunai révhelylyé is lett, mely felől (portus de Futog) 1270-ben István herczeg egy hajóvontatási engedélyben intézkedik. Futaknak 1282-ben új birtokosa volt, t. i. magister *Dionysius*, a ki *Futaki* István fia volt. Ez a bácsi káptalan jelentése szerint, az említett évben bizonyos Herkultelke vagy Irmo (most Irmova) nevű földjét, a melyet maga szerzett meg a királytól, *Abel* és *Ipach* nevű bodoni nemeseknek ajándékozta, s ezek azt 100 frtéért ismét Dénes mesternek adták vissza zálogba, míg vagy ők, vagy utódaik kiválthatják. E Futaki Dénes mester, a ki különben az 1250-ben említett János családjából való volt, mert János leánya Mária 1336-ban Dénest rokonának mondja, birtokait és jogait szaporítja és tágítja. Így 1303-ban Károly királytól a dunai révjogot kapta örökösen in villa Futak, a mit a király 1311-ben és 1332-ban is megerősített amaz új kiváltsággal megtoldva, hogy Dénes mestert és örökösait, valamint ezeknek Bács vármegyében levő összes jobbágyságot a vármegyei főispán és más bírák törvénykezése alól örökre felszabadítja. A XIV. században végig a Futakiaké. Ezután sokáig nincsen adatunk Futakról, a mely a XV. század elején *Garai Miklós* nádor birtokába került. S midőn 1408-ban Zsigmond király Garainak birtokaira új adománylevelet ad, ebben Futak a dunai révjoggal is fel van sorolva. Futak, környékével együtt Garait uralta, mert 1432-ben *Garai Miklós* és fiai Miklós és László az

Ófutak.

itteni birtokaikban osztozkodtak s névszerint felemlítették: Futak, Piros, Túlharaszt, Baba-Szt.-Péter stb., az úrilakot Futakon (curiam in Futak) László kapja. 1464-ben oppidum Futak Garai Jóbé volt. Ez időben a futaki nemeseket a külföldi egyetemeken is találjuk. Így voltak névszerint a bécsi egyetemen 1451-ben Joh. de Futag, 1469-ben Albertus de Futag, 1486-ban Georgius de Futak, 1489-ben Johannes de Futak. Még egy századdal későbbben a wittenbergi egyetemen be volt írva 1547—48-ban Lucas Futag és 1549—50. évben Franciscus Futaginus Hungarus. Hogy Futakon vár vagy erőd is lett volna, arra nézve megerősítő adatunk nincsen, habár Csánki 1422-ben egy „castellanus de Futtag“ említ. Steltzer is csak annyit mond, hogy, ha voltak erődítvények, azokat a Duna moshatta el, vagy annak tégláiból építették itt a törökök nagyszerű kaszárnyáikat. E kaszárnyák tégláiból épült fel később, legalább részben, a kiszácsi evang. templom. Futak nevezetes lett azáltal, hogy 1456-ban, a midőn városnak is (oppidum) mondatik, V. László király Hunyadi János nándorfehérvári fényes győzelme (július 21.) után Budáról okt. elején Futakra jött és itt az ország nemességével országgyűlést tartott, a melyen a török elleni háborúról értekeztek. Innen a király Hunyadi Lászlóval és Szilágyi Mihálylyal Nándorfehérvárra (Belgrád) ment, hol Czillei gonosz tetteiért életével lakolt. A következő években a török háborúk miatt a királyi seregek itt, mint a harcztérhez közel eső helyen, gyakran fordultak meg. 1462-ben Futaknál volt a Rozgonyi testvérek fényes győzelme Ali bég hadain. 1463 május—július hónapokban maga Mátyás király is, a törökök ellen készülődvén, Bács vármegyében tartózkodott, sőt július 28-án épen Futakról kelt egy levele. A következő 1464. évben Mátyás király újra hadat gyűjtött és aug. közepén Futaknál szállott táborba, a honnan e hó végén Jaica alá vonúlt, s innen győzelmes seregét nemsokára ismét Bácsba hozta vissza. 1465 és 1466-ban újra készülötteket tett e vidéken a török ellen. A Garai család magvaszakadtával Mátyás király annak összes birtokait fiának, *Korvin* Jánosnak adományozta. Így kapta a többi között Futakot is, melyet a király 1487-ben Korvin menyasszonyának, *Biankának* jegyajándékul kötött le. Később Korvin Futak várost *Ernust* Zsigmond pécsi püspöknek adta, hogy ez őt a tótországi bánság megtartásában segítse. Azonban *Ujlaki* Lőrincz e várost 1492-ben magához ragadta és csak 1494-ben vétette a király vissza és adta ismét a pécsi püspöknek. Ulászló király, 1494-ben Erdélyből jövet, Temesváron és Zentán (okt. 21.) át Péterváradra sietett, innen nov. közepén Bács várába ment át, a hol három hónapig az érsek vendége volt. 1495-ben ismét Bácsban van és a tárnokmester nov. 20-án épen Futakon vásárolt a király számára három mázsa fűgét 20 frtéért, és nov. 24-én 60 frtot adott Péter deáknak, hogy a futaki vásáron a király számára sáfrányt vásároljon. Futak tehát akkor már nevezetes vásártartó hely volt, a hová a Dunán idegen kereskedők is hordták áruikat. A király erélytelenségét felhasználva, Várdai Péter érsek panasza szerint, 1497-ben *Izdencki* Benedek épen királyi jogot is kezdett itt gyakorolni és Futakon önkényűleg harminczadhelyet állított fel. Korvin János 1504 okt. 12-én halt meg, de Futakot *Török* Imrének kötötte le zálogúl, a ki itt, a városon kívül, bűnei bocsánatáért, török foglyokkal szép kolostort építtetett. Török nem élvezhette békében futaki birtokát, mert *Brandenburgi* György, Korvin özvegyének férje, többek között Futak városba és a Teleken levő részbirtokába vezettette be magát, a mi ellen Török 1511-ben ünnepélyesen tiltakozik, s úgy látszik, nem eredmény nélkül. Az 1514. évi pórlázadás e vidéken is sok kárt tett és Verancsics szerint Futakot, Török Imre lakóhelyét, Nagy Antal kuruczvezér pusztította el. 1521-ben Báthori István nádor — Szerémi György szerint — Futaknál táborozott, mialatt aug. 29-én a török Belgrádot bevette. Verancsics szerint Báthori Szegedről Péterváradjára jött s itt vesztelt. Futak előtt három nagy hajót raktak meg élelmi szerekkel és hadi municzióval Belgrád számára, de későn, mert Belgrád már török kézre került. E vesztesség *Török* Miklós és Bálint hanyagságának tulajdoníttatván, a király őket 1521-ben birtokaiktól megfosztja és elveszi tőlük Csőreg várát és Futakot az idevaló helységekkel s birtokokkal, melyeket *Báthori* Istvánnak adományoz. Két év múlva azonban az országbíró ítélete ismét visszaítéli nekik birtokaikat, a melyeket 1523-ban Tomori Pál útján vissza is kaptak. 1526-ban, a török veszedelem közeledtére, július elején, Tomori Pál jelentése szerint, az esztergomi és a pécsi püspök csapatai Futakon voltak, míg ő maga Péterváradon volt. A szerencsétlen mohácsi ütközet után a török sereg égetve s pusztítva vonúlt

Szenttamás. — 1. Községháza. — 2. A róm. kath. templom. — 3. Dungyerszky István úrilaka Radospusztán. — 4. A gör. keleti templom.

Szond. — Erdei tanyák.

Szond. — Fernbach Bálint kastélya.

le Pestről a Bácskán át Péterváradra, honnan Konstantinápolyba tért vissza. A pusztító hadjárat elől az alsóbácskailakosok Futak felé, a Bács és Pétervárad közötti mocsáros vidékre menekültek, a hol oly erősen védekeztek, hogy igen sok török esett el és az ellenség végre is eredménytelenül volt kénytelen tovább vonulni. Ez állítást egy 1762. évi bácskai kamarai térkép annyiban helyesbíti, hogy a plávnai határnak erdős részét Vutak néven tünteti fel, s így valószínűbb, hogy a nép idemenekült a mocsarak közé, és Futak alatt ez a Vutak értendő. E romboló hadjárat alkalmával pusztúlhatott el a Futaknál épített kolostor is. A török hódoltság idejében Futak a török defterekben a bácsi nahijébe tartozó helyként van felsorolva, s pedig 1554-ben 5 adózó és 12 nem adózó, 1570 körül 11 és 1590-ben 31 adózó házzal. Futakot a régi térképek is feltüntetik, így a Lázár-féle 1553. évi Sambucus 1579-ben tévesen Kamenicza és Pétervárad közé teszi Fudakot a Duna jobb partjára; Krekwitz 1685. évben és a Marsigli-féle 1690-es években készült térkép már helyesen tüntetik fel. 1686-ban a török a Bácskából már kiszorult, de még sokáig alkalmatlankodott itt, a miért is a Bácskában folytonosan voltak császári seregek. Így 1694 aug. hóban is a német tábor épen Futaknál állott. Az 1699. évi összeírás szerint Futakon 50 gazda volt s ezeknek 28 felnőtt fia. 1703-ban Futak mezővárosnak 80 háza volt. Futak ezután mind jobban népesedett és mindig oppidum, mezővárosnak mondatik. Így 1715-ben 137 adófizetője volt, és legrégibb ismert pecsétjének körirata ez: „Sigillum oppidi Fvtok 1714.” 1723-ban Futakon a tűzvész nagy pusztítást tett. E miatt és az akkori földesúr szigorú eljárása következtében sokan elköltöztek. Mégis 1724-ben 334 család volt itt. 1739 aug. 13-án készült el az itteni katonai tábori kórház. A város lakossága eddig mind szerbekből állott. Az 1737—8. évi török háború után több bolgár jött át a török területről, és 1743-ban itt is 12 bolgár család volt; ezek száma is fogyott és 1752-ben csak heten voltak már. 1763-ban és 64-ben németek is jöttek ide, de a szerbekkel vegyesen lakták s ezért folytonos czivódás volt közöttük. A szerbek kétszer már el is kergették a németeket; de ezek újra visszajöttek és 1768-ban egyenesen a királynál emeltek panaszt a földesúr ellen, mert sem a városban, sem a földeken nincsenek a szerbektől elkülönítve s e miatt sok kárt kell szenvedniök, a vármegye pártfogása pedig nem sokat ér. 1770-ben a szerb lakosokhoz új telepítésű németek jöttek, kiket *Hadik* telepített Bodenből; de ezek a fenyegető halandóság miatt ismét visszavándoroltak hazájukba. Így tettek a két évvel később Würtembergből idehozott németek is. Végre az Elzászból idetelepített németek már itt maradtak és külön telepet alkottak. Egy 1771-ből maradt pecsét már Ófutaknak mondja Futakot, megkülönböztetésül az új teleptől. Futak mezővárosban 1778-ban 200 gazda, 95 felnőtt fia, 41 fivér, 413 házas és 22 házatlan zsellér, 714 ház, 81 iparos volt megadóztatva. Gróf *Hadik* András, midőn a futaki uradalom birtokába jutott s innen megkapta a Futaki előnevet is, bőkezűségével nagyban emelte a községet. Alig végezte be 1776-ban a r. kath. templom építését, ugyanaz évben, szept. 14-én a parókia-épületnek és szept. 20-án az iskolának vetette meg alapját. Megjegyzendő, hogy Ófutak r. kath., parókiája már 1747-ben szerveztetett. 1777 aug. 12-én pedig pompás fejedelmi kastélyt kezdett építeni, melyet szép nagy parkkal vett körül. A XIX. sz. elején a gróf *Brunswick* családé lett a futaki uradalom. Ófutak 1848 szept. 6-án véres csata színhelye volt, a hol Chorch győzött. Futakon jelenleg magyar, német és szerb lakosság van. A helység határa 12,657 kat. hold. Ebből 439 hold a községé, 109 hold a gör. kel. egyházé, 637 nem használható a magy. kir. kincstáré, 4575 hold gróf Choteké. Ófutak történetével szoros kapcsolatban van a futaki uradalomé. Midőn Bácska a török hódoltság után ismét Magyarországhoz került, az egész vármegyét, fegyverrel szerzett új terület gyanánt, a kir. kincstár vagy kir. kamara foglalta el, melyet azután egyes magasabb rangú katonáknak, vagy érdemesebb polgári egyéneknek szokta eladogatni; a hajdani földesuraknak igényeit nem akarták tekintetbe venni. Így Futak, mely már a mohácsi vész előtt is uradalmi középpont volt és elpusztult környéke is kamarai birtokká lett, melyet a kamara 1703-ban, mint futaki uradalmat, Futak középponttal, báró *Nehem* József tábornoknak és Pétervárad várparancsnokának 24,959 frtért adott el örökáron. Ez az uradalom az 1703. évi összeírás szerint 31,199 v. frtra becsültetett és a következő részekből állott: Futak mezőváros 80 házzal; Gyemisfalu 20 házzal; Kúva falu, a várostól egy órányira, a dunai mocsarak

között, 19 házzal; továbbá e puszták: Szamotin, Vizics, Kengyela, Dragovo, Petrovác, Irisác, Glozsán. 1718-ban az uradalomban Futakon kívül már öt lakott hely vagy falu említetik: Kúva, Begecs, Petrovác, Alpár, Piros; mert némely puszta idővel betelepítettet. Báró Nehem 1713 július hóban Péterváradon meghalt és csak három leányt hagyott maga után, a kik az uradalmat bérbe adták 1721-ben gróf *Buttler*-nek, 1724 április 3-ika óta gróf *Tsirnhaus* volt a bérlője. Utóbbinak a szigorúsága és nagy nyomása miatt a nép már 1724 június hóban a vármegyéhez fordult panaszaival és késznek nyilatkozott 2500 frt földesúri adót fizetni, ha a kir. kincstár alattvalói lehetnek. Erre a király 1726 február 10-én elhatározta, hogy a futaki uradalmat a vételár és az instrukció fejében összesen 25,000 frton visszaváltja. A szlavóniai kamarai jószág-főigazgató is utasítást kapott, hogy a pétervárad-i kamarai tisztartó (provizor) Majer ezt az uradalmat azonnal át is vegye; az uradalmi alattvalók pedig 1726 jan. 1-től kezdve 2500 frtot fizessenek a kir. kincstárba. A futaki uradalom tehát újra a kir. kamaráé lett, de már egy év múlva ismét urat cserélt. 1727 július 20-án gróf *Odoyer* József tábornok és eszéki várparancsnok vette meg az uradalmat a kir. kamarától. Halála után 1731-ben gróf *Cavriáni* Frigyes Lőrincz vásárolta meg. Cavriáni 1734-ben 5000 rforintért *Csupor* József Ádámnak adta bérbe az uradalmat; de ez is terhelte a népet, miért is sokan megszöktek. Emiatt Cavriáni őt 1736 deczemberében a bérletből kivetette. Cavriáni Bécsben állandó hivatalt kapván, uradalmát ily távolból nem akarta maga kezelni, s azért 1744 febr. 5-én Bécsben 90,200 rh. frtért örök áron eladta Mácsai *Csernovics* Mihálynak és utódainak. A Csernovics család kezeiből a futaki uradalom 1769-ben gróf *Hadik* Andrásához került, a ki katonai érdemeiért kapta azzal a kikötéssel, hogy a kir. szolgálatra szükséges fát az idevaló erdőkből ingyen tartozik kiszolgáltatni. Hadik András halála után, családja maradt még néhány évig az uradalom birtokában. András második fiának, Károlynak fia: Frigyes, a maga részét eladta gróf *Brunszwik* József országbírónak; András harmadik fia II. András is kénytelen volt lemondani a maga jogairól, mire 1801 decz. 16-án mind a két uradalom, t. i. a futaki és a cserevicsi, gróf *Brunszwik*nek adatott át. Hadik II. András azonban e lemondást mindig kiereszkolt és törvénytelen dolognak tartotta; lelkén folytonosan rágódott a bosszúság, de pört indítani nem akart vagy nem tudott. Midőn azután 1827 február 20-án gróf *Brunszwik* fiutódok nélkül halt meg, törvényes jogát e két uradalomra ismét feléledtnek tartotta s e jogát fiára, Gusztávra (a ki 1848—49-ben magyar tábornok lett) ruházta. Ez tehát Bács vármegye előtt ünnepélyes tiltakozást és óvást emelt a mostani birtokosok ellen. A vármegye e tiltakozást 1828 február 28-án fogadta el. Hadik azonban nem tudta az uradalmakat visszaváltani, s így továbbra is a *Brunszwik* család maradt a futaki uradalom birtokában. Először az özvegy, szül. *Majthényi* Mária Anna bírta özvegyi jogon, még 1843-ban is, utána két leánya Julia (báró *Forrai* András neje), és Henrietta (gróf *Chotek* Hermann neje). Ezek bírták a futaki uradalmat 1847-ben is. Özv. *Forrayné* fia Iván 1852-ben, családjának utolsó férfisarjadékaként meghalt, s erre az uradalom őt illető része, nénje gróf *Nádasdi* Leopoldnének jutott. Özv. *Chotekné* részét fia Ottó örökölte, a ki 1860 körül testvérével, Rezsővel megvette *Nádasdy*-nének a részét is. Ottó halála után (1889. nov. 23.) fivére Rezső lett a 32,000 úrb. holdra terjedő futaki és a hétezer holdnyi cserevicsi uradalomnak egyedüli birtokosa. A futaki uradalom pusztái most másképp vannak tagozva; némely részek új neveket is kaptak. A puszták mai elnevezése a következő: Alpár, Irmova, Vizics, Henrika, Új puszta, Ottótanya, Rudoltanya, Mária major. Azonkívül a két Futakon kívül Begecs, Glozsán, Petrovác, Kiszács, Piros falvak tartoznak az uradalomba. Ófutak határába tartoznak Rezsőmajor és Újmajor. Dűlőnevei között érdekes Gémesfalva; a dűlőnevek jórésze ma is magyar, vagy magyar eredetű, a mi a község hajdani tősgyökeres magyarságának emléke. Ipára virágzó volt már régen, 1818-ban a több iparágból alakított úgynevezett „ófutaki czéh“ igen tekintélyes volt. Az 1900. évi népszámláláskor Ófutakon volt 5818 lélek, 978 házban. Ebből 414 magyar, 2605 német, 284 tót, 12 oláh, 18 horvát, 2447 szerb, 39 egyéb; vallás szerint: 3086 r. kath., 2436 gör. kel., 209 ág. ev., 39 ref., 20 izr., 27 egyéb; Most a gróf *Chotek* uradalmon kívül nagyobb birtoka van itt *Kuczurán* Gábornak és Istvánnak. A községben van Tisztviselők otthona, előlegezési egylet, kölcsönös segély- és takarékegylet, s

temetkezési egylet. Van postája, távirója, vasúti és hajóállomása és négy országos vásárja. Futak közelében feküdt hajdan *Csörög*, vagy *Csireg* község, mely Cserög, Csereg alakban is előfordul az egykorú oklevelekben. 1408-ban Zsigmond király a *Garaiaknak* adományozza. 1431-ben a Kucsitai család előnevében is szerepel. 1440-ben *Brankovics* György birtoka, melyet *Geszti* Mihály fiának, Lászlónak ad zálogba, de egy évvel később zálogjogát átengedi Veronai *Birini* Pálnak, de 1457-ben *Csekei* Tamás *cserögi várnagyot* iktatják be a Garaiak zálogbirtokaiba. 1466-ban a *Vizközi* család is birtokos itt. 1461-ben a *Forró* család előneveként szerepel Csireg. 1464-ben ismét a Garaiak kezén van. Egyik adat szerint már 1450-ben iktatják őket e birtokba, melyért hosszú pert folytattak *Bucsányi* Osváttal, a Monostoriaktól nyert birtokrészt illetőleg. 1504-ben már *Korvin* János az ura.

Ókér, az újvidéki járásban fekszik. Kér nevű helység több volt. E névvel először István, ifjabb király korában találkozunk, a ki bizonyos Márkusnak, az ő és fivére, görög Domonkos érdemeiért (ez utóbbi a király szolgálatában a csatában esett el) 1267-ben, a Bács várához tartozó Harsány és Keer nevű földeket adományozta. A hely topográfikus leírása nyilvánvalóvá teszi, hogy e földbirtok a mai Ókér és ennek szomszédsága lehetett. Ez első felemlítés után nagyon sokáig nem találjuk Kér nyomát. Csánki 1461-ben említ egy bácsvármegyei Nagykeer nevű helyet, a mely ekkor az Iregi *Baranyai* családé. A török hódoltság korában, Steltzer adatai szerint, két Kér nevű falut találunk a bácsi nahijében. Kis-Kér a defterek szerint 1554-ben 2, 1570 körül 9 és 1590-ben 15 adózó házzal és Meggyes- vagy Nagy-Kér 1590-ben 27 adózó házzal szerepel. Ez adatok azomban még nem állanak minden kétségen felül. Egészen elfogadható adat csak 1655-ből való. Ekkor iktatták be ugyanis gróf *Wesselényi* Ádámot Nagy-Kér birtokába. Egy 1702. évi kamarai összeírás Kis-Kért és Nagy-Kért új falvaknak mondja. Valójában azonban csak egy falu fejlődött ki, a mostani Ókér, a melyben 1715-ben 19 adófizető volt, s e falut a kir. kamara 1721-ben évi 450 frtéért *Billardnak* adta bérbe. Neve akkor csak egyszerűen Kér volt és lakossága szerb. Az 1768-ik évi kamarai térképen Kér kamarai falu az Almaska bara mindkét oldalán fekszik és tőle kissé keletre, a bara éjszaki oldalán egy régi templom helye van feltüntetve; a faluban 123 szerb család lakott, a falu határa, a mely Alpár fölött terült el, 7497 hold. Az 1772 július 17-én kelt urbarium már Ókérnek nevezi a falut. Ókérnek legrégibb pecsétje 1700 elejéről való. Ókérten 1793 óta van parókia; temploma előbb vályogból, 1816-ban téglából épült. Van még gör. kel. és ág. ev. temploma is. A lakosság olvasó- és temetkezési egyleteket tart fenn. Ókér határa 10,002 kat. hold. Ebből a községé 567 hold, a melyből azonban 324 nem használható. Az 1900. évi népszámláláskor volt itt 4143 lélek 725 házban. Anyanyelv szerint 544 magyar, 2406 német, 51 tót, 14 kisorosz, 1127 szerb. Vallás szerint 522 róm kath., 1118 gör. kel., 2349 ág. ev., 101 ref. stb. Van vasúti állomása, postája és táviró-hivatala. E község határában feküdt hajdan *Medenczés*, mely 1467-ben a Szántai *Marhárt* család birtoka volt, de később elpusztult.

Ópalánka. A palánkai járásban van. Ópalánka környéke már a XIII. századbéli okmányok tanúsága szerint sűrűn lakott hely volt és a mostani határan különféle nevű helységek állottak. A Palánka nevet azonban, mely kerítéssel erősített várhelyet jelent, nem találjuk a török idők előtt, sőt a későbbi török defterekben sem fordul elő. Az *Ungarisches Magazin* (IV. évf. 378. l.) említi ugyan, hogy Palánkát 1593-ban a török árokkal és sánczczal vette körül, 1599-ben pedig a keresztények felégették; azonban a helység, bár palánk volt, azaz bekerített erősített hely, a Palánka nevet aligha viselhette abban az időben, mert Lazius 1556. évi térképén a dunántúli Szerém-Újlak mellett kelet felé Nesth (ma Ilok és Nestin), s ezekkel szemben a bácskai oldalon Pesth és Keresztúr van említve. Így van ez Krekvitz 1685. évi térképén és egy 1596. évi térképen is. A Hevenesi-féle 1689. évi térkép szerint is Pest meg Keresztúr áll szemben a dunántúli Ilokkal. Mindebből következtethető, hogy ama Pest állott a mai Ópalánka helyén. Ezt a Pestet már 1486-ban oppidumnak, azaz mezővárosnak mondják, míg a török háborúban el nem pusztult. 1519-ben Újlakkal (ma Ilok) szemben levő helyzete miatt Újlak-Pestnek is nevezik. A török defterekben Ilok néven találjuk felsorolva 1554-ben 2, 1570-ben 5, 1590-ben csak 8 adózó házzal, pedig nevezetes és népesebb hely lehetett, de a lakosok többsége hihe-

Ókér.

Ópalánka.

tőleg törökökből s nem adózókból állott. A török kiűzetése után a császári tábor-kari mérnök Marsigli térképén 1690-ben már vicus Palánka (P. falu) van feltüntetve Ilokkal szemben. A Bács vármegye 1699. évi összeírás felsorolja Palánkát is, de ennek összeírását a katonaság megakadályozza, mert határőrvidéki katonai sáncznak volt kiszemelve, s 1702-ben határőrségi milícia szervezetet kapott, és a dunai határőrvidékre osztatott be. Bács és Bodrog vármegyék rendezésekor 1717-ben Palánka Bodrog vármegyébe jutott, mely szept. 20-án itt gyűlést is tartott Új-Palánkán, mely katonai helység vagy sáncz volt s tulajdonképen Mandra pusztára volt telepítve. Lehet, hogy az itt említett Mandra pusztán valami régi zárda romja volt, s nevét attól nyerte. Ezt igazolni látszik az, hogy az út melletti leásásban sok téglá és embercsont található. E határőrök igen sokat hatalmaskodtak s a környék nagy kárára terjesztették ki hatalmukat. Így a keresztúri bíró is panaszkodik 1728-ban, hogy Kerekity és Tamana nevű pusztájukat és Ilova pusztá felét tőlük a katonák elragadták. A határőrök népes, betelepített pusztái voltak: Bulkesz, Kerekity, Visinda, Plavsin-szállás, Bicsanszky-szállás, Szmolynarovics, Uros, Rajkov-szelo, Knesevity-szállás, Miskov-szállás és Zlatno-glavacz. Nem voltak benépesítve: Ilovának fele, Pavlovác, Mandra, Lyubisity s még mások. Hasonló hatalmaskodásról panaszodik a vármegye 1731-ben is. — 1740 körül, mint a palánkai katonai sánczhoz tartozó 9 pusztá, a következő nevekkel soroltatik föl: Mandra, Rajkova, Uros, Visenda, Kerekity falu, Thamana, Csoraklia, Vulkesz falu és Lublisics. — Palánka a dunai vagy szerémi határőrvidékbe tartozott, s annak felosztásakor Palánka is megszűnt katonai sáncz lenni s egy 1745 július 1-én kelt királyi rendeletre polgárosítottatott s a vármegyébe csatoltatott. Ugyanez év október 1-én a megjelent királyi vegyes bizottság 107 családfőt talált, a kik közül csak négy akart továbbra is katonáskodni, 14 pedig táborban volt távol. A hivatalos átadás október 23-án ment végbe. 1747 nov. 8-án a vármegye új adóösszeírást tartván, Palánkán mindössze 119 adózó személyt talált, kik mindannyian szerbek voltak. 189 ökör, 187 ló, 189 fejőstehén, 655 méhkas volt birtokukban. 1754—55-ben oppidum (mezőváros) előnévvel szerepel. Cothmann kamarai biztos 1763-ban itt járván, Palánkát a legnépesebb szerb falvak egyikének mondja, melynek díszes temploma, s oly nagy határa van, hogy azon három nagyobb falu is elférhetne. De sok helyen talált jókora műveletlen területet is. A falutól messzire elnyúló pusztákon a távolság miatt annyi szállás van, hogy azok maguk is külön kis falvaknak látszanak, a hol az emberek állandóan kint laknak. Minthogy ezáltal a földesúri és regále-jövedelmek károsíttatnak, valamiképen reá kellene a népet bírni, hogy önálló falvakat alakítson külön-külön bíróval. 1764—65-ben németek is telepedtek le Palánkán, némely adat szerint már 1754-ben is volt itt telepítés. Az új lakosok nem éltek békében, mert a nyelv, a vallás és a szokások különbözősége miatt folytonos viszályban voltak a falu szerb lakosaival. Ezért 1770. május 28-án a királyi kancellária elrendelte, hogy az ópalánkaiakat és a németeket a vármegye különítse el. 1770 szeptemberben Kruspér Pál kamarai adminisztrátor is kéri a vármegyet, hogy a palánkai határt: Vizinda, Sztublina, Keresztúr pusztákat a szerbek és a németek között arányosan ossza fel. Szerb volt akkor 251 gazda és 7 zsellér. A németek szegényebbek s csak 77 házuk volt, mivel nem igen foglalkoztak földműveléssel. A Kovács-féle 1768. évi kamarai mappán a palánkai határnak érdekes tagozásával találkozunk. A palánkai határban a helységtől keletre Cséb mellett van Keresztúr pusztá. Egy falu régibb helye is fel van tüntetve Palánkától keletre a Duna partján. Keresztúr fölött, Csardaklia és Joszinacz mellett nyugatra van Stublina pusztá. Palánka fölött van Pavlovacz-erdő, ettől, nyugatra Popina-suma (erdő), ismét nyugatra Szalovacz mocsár, tovább nyugatra a bukini határban levő Lyubisity pusztá mellett Rajkovoselo (1880. katonai térképen „Rajkov-erdő“ néven). Popovától főlebb kelet felé van Ilova szállás (1880. katonai térképen Sredna-suma van Ilova s az alatta levő Pavlovacz helyén), s ettől keletre Tamana mocsár (1880. katonai térkép Zagrada erdő alatt). Ilova felett terül el Bucsánszky-szállás. Obrovác határa mellett kelet felé van Trnovác (1880. katonai térkép Trnovacska-suma), e mellett keletre a paragai úton Uros-szállás, tovább Obrvo sáncz (1880. katonai térkép, Thürkenschänzel.) Trnovác fölött van Visinda vagy Velity pusztá, ennek alsó részében egy régi templomhely, fönt pedig egy kis falu: Plavsin-szállás. Ettől keletre Kerekity (kis falu), jobban keletre a már említett Stublina

puszta terül el. Ópalánka 1770-ben vesztített területéből, a midőn határának egy részét elvették a külön telepített róm. kath. németek számára. Ekkor származott az új község Új-Palánka néven, melytől megkülönböztetésül a régi helységet Rác vagy Ó-Palánkának is nevezték. 1775-ben már előfordul Ó- és Új-Palánka elnevezés is. Ó-Palánka nemsokára ismét vesztített terjedelmes határából. Az üres telkek betelepítésére ($6\frac{2}{4}$ sessio és 125 lánccz rét) ismét németeket hoztak ide 1786 május és júniusban, ezzel megalakult a harmadik Palánka, a mely *Német-Palánka* nevet kapott. 1800 után annak csak három utcája épült a Duna felé, a hova csupa mesterembereket telepítettek. Itt ma sem lakik más jóformán, csak mesterember. Szintén 1786-ban vétetett el Palánkától Kerekity és Plavsin-szállás. Az 1790. február 12-én kelt helytartótanácsi rendelet szerint az itt lakó németeket a szerbektől el kellett különíteni két külön helységbe. De úgy látszik, csak 1807-ben keletkezett a már meglevő két Palánka között a harmadik Palánka: *Német-Palánka*. Most e három helység annyira összeolvadt, hogy csak utcáik választják el egymástól, sőt az utca egyik oldalán csak németek, a másikon csak szerbek laktak. A hátramaradt földekből alakítottak Kerekity és Metkovics puszták. Ópalánka a vármegye kérelmére 1826-ban megkapta a vásárlást és mezővárossá lett. Lakossága akkor túlnyomóan szerb és kevés német volt. Czéhei 1840-ben kaptak szabadalmat, így a szücsök, vargák, kovácsok, lakatosok, szabók stb. A gör. kel. templom 1795-ben épült. Ópalánka első pecsétje 1774-ből maradt fenn. Ópalánkától félóránnyira Bulkeszi felé egy körülbelül nyolcz holdnyi terjedelmű földvár van. A község földesura 1848. előtt a királyi kincstár volt, s főhelye volt az egyik bácskai kamarai uradalomnak. Most nagybirtokokos Dungyverszky Gedeon dr. és a község. Az 1900. évi népszámlálás szerint volt Ópalánkán 5586 lélek, 1039 ház. Anyanyelv szerint 3964 szerb, 855 német, továbbá kisebb számmal tót, magyar és horvát. Vallás szerint 3981 gör. kel., 870 róm. kath., 617 ág. ev., továbbá 3 gör. kath., 111 izr., 4 ref. A község határa 10,942 kat. hold. Ópalánkán van az európai hírnevű Michelskenderáztatótelep és kötélfontógyár, mely 500—600 munkást foglalkoztat. Vannak téglagyárak, két pénzintézet, és néhány egyesület. Postája, távírója, telefonja és vasúti állomása Palánkán. Határában vannak az Ópalánkai szállások. Vidéke egész temetője az elpusztult helységeknek. Ezek közül hatnak az emléket tartották fenn az oklevelek, így: 1. Örös, vagy *Erös* 1403-ban a Szántai *Marhártiak* birtoka. 1412-ben az *Örösi* családot is itt találjuk. 1431-ben az *Örösi Nagy*, a *Kepes* és a *Deres* családok előneveként van említve. 1486-ban, *Marhárti* Jakab elhalta után, a *Nagybicseiek* kaptak rá királyi adományt. Ekkor a *Lekcsei Sulyokok* is igényt tartottak e birtokra, de 1489-ben lemondottak róla. 1486-ban a *Porkoláb* család is részbirtokos itt. — 2. *Jánosfalva*. 1455-ben szerepel a *Lekcsei Sulyok* család birtokaként. — 3. *Lengyel* vagy *Lengel*, már 1308-ban szerepel a *Lengyeli* nemesek nevében. 1408-ban a *Garaiak* kapnak rá királyi adományt. 1412-ben az *Örösi* család is birtokosa. 1455-ben *Nagyvölgyi* Lászlót iktatják itt be. 1522-ben még szerepel a dézsmajegyzékben, de azután nyoma vész. — 4. *Molnosfalu* 1418-ban a *Csigerdiek* birtoka, melyet a *Garaiak*nak adnak el. 1520—22-ben még előfordul a megyei dézsmajegyzékben. — 5. *Tamanya*, vagy *Tamana*, 1327-ben a bácsi káptalané. 1334-ben az érsek elcseréli más birtokért. — 6. *Tittes*, 1403-tól 1467-ig a Szántai *Marhárt* család birtoka. Későbbi sorsa meg-egyezik a szintén elpusztult *Erös* községével, melyről más helyen van szó.

Ósóvé. Az újvidéki járásban, Kölpény és Ókér között, nyugatra fekszik. Török-kori falu, de lehet, hogy a hajdani *Somva*, *Sumva* község utódja. Erről tudjuk, hogy a XV. században az *Egresi Idecskiek*, a mely család 1506-ban kihalt Idecski Lászlóval. Új nevét először a török defterekben találjuk a bácsi nahijében, a hol Sóvé 1590-ben 12 adózó házzal szerepel. Az 1715. évi bács megyei adóösszeírásban 10 adózóval, 1722-ben pedig 31 adózóval van felsorolva. 1746—58-ig Sóvé pusztaként szerepel. Az 1760-as évi kamarai térképen Sóvé falu egy *Sirisaka* nevű ér éjszaki partján fekszik, s 51 szerb család lakik benne. Határába tartozik a Kuczura alatti Ugarszka puszta. E puszta és a falu között Paska nevű szőlőhelyek vannak. A határ délkeleti, Alpár felé eső része Kis-Sóvé nevet visel, egy régi templomhellyel, a hol hajdan a falu feküdt, mielőtt mostani helyére áttelepítették. A falu határa ekkor 9731 hold volt. Sóvé kamarai falu 1767-ben kezdett adózni 24 és fél személylyel. 1786-ban a Reichből német családok is telepedtek le Sóvé, a kik az eddigi szerb lakossággal együtt éltek. 1818-ban

a németek különváltak és Újsóvét alapították. Ósóvé régi pecsétje 1728-ból való. A község határa 5860 kat. hold, melyből 309 a községé. Az 1900. évi népszámlálás szerint Ósóvén volt 2165 lélek 441 házban. Anyanyelv szerint : 30 magyar, 693 német, 24 tót, 1416 szerb. Vallás szerint : 25 róm. kath., 1394 gör. kel., kiknek itt templomuk van, 337 ág. ev., 346 ref., 28 izr., 34 egyéb. A községben van szerb földművelők szövetkezete és szerb néptakarékpénztár részvénytársaság. Utolsó postája s távirója Újsóvé, vasúti állomása Óker.

Ószivác.

Ószivác. A zombori járásban, a Ferencz-csatorna fölött, Cservenkától keletre fekszik. Az 1590. évi török defterek említik először, a régi Telek néven, 31 adózó házzal, miből világos, hogy a szerbek a régi Telek vagy Telekháza helyére telepedtek le. Ez ugyanis a mohácsi vész előtt mezőváros volt, 1462-ben talán királyi birtok, 1494-ben a Vingarti *Geréb* családé, 1500-ban pedig Enyingi *Török* Imre birtoka, a ki azt Korvin Jánostól kapta. Ezután több kézen fordult meg, mígnem 1590-ben helyét Szivác váltja fel. Valószínű tehát, hogy e tájban alakult Szivác falu szerbekből. 1650-ben egy Sovác névű falu, bizonyára — Szivác, — az érseknek dézsma fejében hét forintot fizetett. 1652-ben Szivác helység gróf *Wesselényi*é volt. Az 1699. évi első összeírásban Szivác falu szintén fel van véve 34 gazdával, a mi akkor igen tekintélyes szám volt. Hihetőleg Rákóczi seregeinek pusztításai következtében a falunépessége megapadt s 1715-ben csak 28 adófizetőt találunk itt. 1717-ben Szivác az új Bodrog vármegyébe osztatott be, de 1500 forintnyi adóját nem tudta megfizetni, mert a falunak mintegy fele a szegedi várparancsnok védelme alatt, a vármegye nem kis károsodásával, különféle katonai helységeiben : Pervanicza pusztán és Szabadkán lappangott. Ezeket 1718-ban kényszerítették adójuk megfizetésére. 1719-ben 1827 forint, 1721-ben 1280 forint adó volt a falura kivetve. 1722-ben 51 gazda volt itt megadóztatva. 1725-ben Szivácson 67 adózó egyén volt. 1730-ban a vármegye itt tartotta közgyűlését. 1740-ben négy szerb pap volt Szivácson. Az 1768. évi kamarai térképen a falu a mai helyén van feltüntetve a Telecskán, 50 szerb és néhány magyar családdal. A falu alatt van Pervanicza puszta, délkeletre Szalassity puszta egy régi templomhellyel és a Bajsa—Emuzsics—Szivác találkozási pontnál van az Orlod-hát halom. A határ éjszaki részén, Puszta-Kula felé van Teleháza puszta. 1772-ben tartották meg itt az úrbéri rendezést ; az előbbi idetartozott puszták : Pervanicza, Teleház, Szalassics vagy Cservenka dűlő, továbbra is megmaradtak az ő birtokában. 1780-ban új szerb-templomot kezdenek építeni. Mivel Szivácson 65 üres telek volt, a kamarai tiszttartó 130 földművest és négy zsellért akart idetelepíteni. A 135 ház tervét 1785-ben el is készítették s 1786-ban tavasszal hozzáfogtak az építéshez. 1786-ban 135 prot. német család (=475 lélek) jött a faluba s egyelőre az itteni szerbeknél laktak, de egyesek a nekik kitűzött házhelyeket azonnal el is foglalták és siettették az építést. Az új házak a szerb falu folytatását alkották, a földeket pedig fél és negyed sessiókban kapták a szerb lakosok földjei között elszórva, a mint éppen gazdátlanok voltak. Minthogy földjeik a szerbekével össze voltak keverve, ez sok vizsályt okozott a falu új és régi lakosai között. A németek tehát már 1787-ben kérték II. Józseftől a teljes elkülönítést, a háborús idők miatt azonban ügyük csak 1796-ban nyert megoldást. A magyaroktól lakott utczát és ezeknek 14½ megüresedett telek földjét, elköltözésük után szintén a németek kapták, úgy hogy ezeknek a telepe, melyet csak a kerteket elkülönítő árok választott el a régi falutól, 197 házból és 79½ telekből állott, a mi épen az ószivácsi terület negyed részét tette. 1796 óta tehát a német falu *Újszivác* néven szerepel, míg a régi falu *Ószivác* maradt. Régi pecsétje 1773-ból való. A község határa 20,902 kat. hold, melyből 1176 hold a községé, 4742 a kincstáré, 288 a Ferencz-csatorna-társulaté. Az 1904. évi miniszteri rendelet szerint hivatalos neve : Ószivác. Ide tartozik Kissztapár puszta, hol a Ferencz-csatorna-társulat telepe és egy rizshántoló gyár van. Ószivácson az 1900. évi népszámláláskor 7200 lélek lakott 1385 házban. Anyanyelv szerint : 1036 magyar, 2675 német, 3477 szerb, 12 egyéb. Vallás szerint : 1644 róm. kath., 3429 gör. kel., 115 ág. ev., 1800 ref., 130 izr., 77 egyéb. A községben van két templom, a róm. kath. 1868-ban; a gör. kath. 1873-ban épült. Nagyobb birtokuk van itt *Fernbach* Józsefnek, *Heincz* Albertnek, *Löbl* Jakabnak, *Schneider* Károly dr.-nak. Téglagyára Theodorovics Dusánnak. A lakosság kaszinót tart fenn. A határ dűlőnevei jórészt még ma is magyarok, mint Kisjárs, Nagyjárás, Nagyrét, Sziget stb. A sztár szivácsi dűlőről beszélnek, hogy ott építették az első települők először

a falut. A község postája és távírója Újszivác, vasúti állomás helyben. Itt e tájon feküdt valahol *Tapolcza* helység, mely 1403-ban a Szántai *Marhárt* család birtoka volt. Később a Harapkói *Botos* családé lett, de Györgynek magva szakadván, a már 1454-ben a *Ózoborok*-nak elzálogosított részt ezek kapják.

Óverbász. A kulai járásban a Ferenczsatorna déli partján fekszik. A verbász szó szláv eredetű s fűzfát jelent. Egy 1526 előtti térkép a bácskai Verbász helyén Verbászt jelez. A török defterek a bácsi nahijében sorolják fel Verbászt 1590-ben, 36 adózó házzal. 1655-ben *Wesselényi* Ádámot beiktatják Verbász stbi bácsvármegyei birtokba. Bács vármegye 1699. évi összeírásában Verbász még nem szerepel az adózó falvak névsorában. Az 1700. évi Olber-féle összeírásban Verbászt már falunak nevezik, a mely azonban hihetőleg csak most kezd telepedni, mert az 1702. évi kam. jegyzék Verbászt, más néven Füzest, még új falunak mondja. Verbász az 1715. évi vármegyei adóösszeírásban 37 adózóval szerepel. 1717-ben az adóösszeírás Verbászt nem említi fel, mert Verbász és Szivác lakosságát Herberstein szegedi parancsnok elcsábítván, katonai helyekre költöztette, minek következtében e helyek tönkrementek. 1719-ben ismét 18 adófizető volt Verbászon. 1722-ben 81 adózóval szerepel Verbász. 1731-ben panaszolja Bács vármegye, hogy a szenttamási határőrök Verbász pusztá felét magukhoz ragadták. 1737-ben Verbászt szerb falunak mondják. 1744-ben a verbásziak a nagy terhek és robotok miatt másfelé szöktek el. 1745-ben Radivoj Masics verbászi bíró (oberknez) volt. Ez egy szabadkai kocsmában becsületében megsértetvén, az ottani tanács előtt panaszt emelt. 1749-ben szintén az előbb megnevezett volt bíró Verbászon. Az 1768. évi kam. térképen Verbász falu a Telecska alján, mai helyén van feltüntetve. Hozzá tartozik a falutól délkeletre elterülő 5233 holdnyi Verbász-pusztá. Szenttamás felé egy régi falu helye van feltüntetve. Ettől délre van Csornok pusztá. Óverbász falu fölött van Parasztinác pusztá s e fölött Kisdobra. A faluban 183 szerb család lakik. 1779-ben Verbászon 242 házban 216 szerb család lakott. Verbász határa 1783-ig Kisdobra, Parasztinác, Csornok s Feketics pusztákból állott, de a lakosság a nagy határral járó terheket nem viselhette el s így Parasztinác egy részét s egész Feketityet új falu telepítésére engedte át. Így keletkezett Óverbásztól nyugatra 1785-ben Újverbász németországi telepesekkel. Óverbászon 1850-ben evangélikus anyaegyház alakult díszesen festett templommal. Van még itt gör. kel. és ref. templom és nazarénus imaház. Óverbász régi pecsétje 1728-ból való. Van selyemgubóraktára, állami iskolája és kisdédóvjá. Kies szép „Erzsébet“ ligetje állandó nyári színházzal. A község határa 11.763 kat. hold. Óverbásztól délre Kiskér felé nagyobb kör-sánczczal erősített régi földvár van, az avarok idejéből, a melyet Csornok sáncznak neveznek. Az 1900. évi népszámlálás szerint Óverbászon volt 4642 lélek 929 házban. Anyanyelv szerint 435 magyar, 2025 német, 15 tót, 428 kisorosz, 1728 szerb, 10 egyéb. Vallás szerint 362 róm. kath., 428 gör. kath., 1671 gör. kel., 1603 ág. ev., 434 ref., 72 izr., 72 egyéb.

Órszállás. A zombori járásban, Nemesmilitics fölött fekszik. Előbbi neve Sztanics. 1658-ban Serényi Pál nádori donáció útján kapta Stanisics pusztát. Az 1740-es évekig a zombori határőri milícia kezén volt 18 pusztá között Staniczki pusztá is. Stanisics még 1762-ben is pusztá volt, a hol a királyi szarvasmarhát legeltetik. A barackai és dautovai szerbek az oda özönlő magyaroktól kiszorítva, erre a pusztára kíváncsoznak telepedni és Cothmann telepítési biztos az új falut a pusztá ama részére tervezi, a hol a péterváradi és a zombori utak találkoznak, hogy így a közszolgálatnak előnyös helyen legyen. A mellette fekvő Sári pusztát Katymártól elvéve, Sztanicsishoz akarja csatolni, miáltal ez az új falu 220 telkes gazdát is befogadhatna. A falu telepítését még 1763-ban megkezdtek s több felől jöttek oda a szerbek, úgy hogy 1768-ban már 88 szerb telkes gazda volt Sztanicscon. 1769-ben a falura 255 forint vármegyei adó volt kivetve. 1786-ban németek is telepedtek ide 100 házba. 1788-ban a németek külön falut alakítottak és a szerbek faluját Ó-, a magukét Újsztanicsnak nevezték el. Volt bírójuk és öt esküdtjök. Ugyanekkor a róm. kath. lelkeszséget is felállították. 1805-ben a báró Redl család birtokában volt Sztanics, a hozzátartozó Sári pusztával együtt és 1811-ben mezővárossá lett. 1813-ban báró Redl Juliánna, mint fiai gondnoka, Sztanics mezővárost Sári és Rasztina pusztákkal összeírátván, Sztanicscon 2261½ telket és 573 házat találtak. 1820-ban gör. kath. és róm. kath. templom volt Sztanicscon, mely utóbbi az elpusztult régi helyébe 1815-ben épült. Ugyan-

Óverbász.

Órszállás.

ekkor volt itt 4217 lélek, melyből 3130 róm. kath. és 1080 gör. kel. vallású. A község jelenleg is a báró Redl családé. Régi pecsétai a következők: 1. Szerb pap, előtte térdelő szent nőt áld meg. „Sig. Cam. Poss. Sztanisics.“ Használták 1776—80. 2. „S. Ven. Teits. Stani. Coloni.“ Szent Vendelin pásztor nagy bottal, fölötté „1787.“ Használták 1788. 3. Pap és a nő, mint az 1. szám, s e mögött szántóvas. „Sig. Cam. Szt. Anicsics.“ Használva 1793. 4. Szent férfi, kisebb férfival kezét fog, a kisebb mögött szántóvas, a szent mögött az évszám: 1800. „Camer. Posses. Szt. Anicsics.“ Használva 1809. 5. Kis ház, ez alatt több búzalkalász, kévébe kötve, ez alatt szántóvas és csoroszlya. „Sig. Priv. Oppi. Sztanisics 1811.“ Használva 1821—29. Az 1900. évi népszámláláskor Sztanisicson volt 6688 lélek 1177 házban. Anyanyelv szerint: 5087 német, 1112 magyar, 456 szerb, 36 egyéb. Vallás szerint: 6063 róm. kath., 462 gör. kel., 156 izr., 7 ref. A község határa 17,198 kat. hold. Ebből a községé 1318, báró Redl Béláé 4251, Redl Lajosé 559, Offenheimeré 220 hold. A község lakossága polgári olvasó egyesület és takarékpénztárat tart fenn. Van gőzmalom is. A határrészek s dűlők nevei: legnagyobb részt ma is magyarok. Így borsódi dűlő, alsó, felső kaszáló, úrbéres legelő stb. Hozzá tartozik Sárípuszta (eddig Felsősári, Pusztasári és Sárípuszta neveken is), és Rávna. A határ éjszaki részében két ősi halom van. Postája, távirója és két országos vásárja van. Ezen a vidéken feküdt hajdan *Bakacs* (Bakocs) község. Más forrás szerint Csonoplya mellett keresendő, de nem valószínű, hogy e kettő egy község lett volna. 1399-ben a *Czobor* és *Régnyi* családok birtoka volt. Kimerítőbb okleveles adatot találunk a község birtokviszonyairól: a XV. század elején a Régyi családot uralta. Régyi Mártont azonban a király birtokától megfosztja és azt Régyi Kozmának adja. 1407-ben a Régyi család más tagjai is birtokosok voltak itt. Egy 1411-beli oklevél szerint Régyi Márton özvegye visszakapta rokonaitól a férje elkobzott jószágát. A Régyieknek azonban később is összeütközésük volt a királlyal, miért is 1416-ban Zsigmond király megfosztja Régyi Tamást és Mihályt birtokuktól és *Lengyel* Mihálynak és *Gergelynek* adja. 1424-ben *Lengyel* Mihály birtokát 200 aranyért megszerezte Maróthi János. A század közepén más családoknak is volt itt birtokuk, így az 1464-ben felbukkanó *Csákán* családnak is, mely innen vette előnevét. 1468-ban Régyi *Vajda* Mátyás titlakozik az ellen, hogy Szentlászlói *Vajda* Bálint az ő birtokát elidegenítse. 1475-ben Mátyás özvegye birtokainak egy részét zálogba vetette a *Matucsinaiknak*. 1468-ban birtokot szerzett itt Régyi *Polyák* Péter, a vármegye alispánja is. Ugyancsak birtokosa volt 1479-ben a *Szákai* család is. Innen veszi előnevét az 1487-ben szereplő *Révai* család, mely 1495-ben az *Erdélyi* és *Varsadi* családokkal együtt birtokos itt. 1519-ben egy *Csukás* Benedek nevű nemes özvegyének is volt itt birtoka, melyet ez évben *Bornemisza* Mihálynak eladott. — Itt feküdt *Szentandrás* falu is, 1410-ben a *Csomafi* család birtoka. Később a *Czoboroké* lett.

Pacsér.

Pacsér. A topolyai járásban lévő Pacsér község közvetlen szomszédai éjszak felé Bajmok és Vámtelek pusztája, dél felől Kossuthfalva. Már 1409. évi Rég, Bakoch és Chamokla határjárásában, mint szomszédhelységek említetnek Páris, Vanna, Pachér és Szentmárton Bodrog vármegyében. 1462-ben Mátyás király az akkor Csongrád vármegyéhez számított Bajmokot s ennek egész környékét, így Pacsér falut is anyjának, *Erzsébetnek* adományozta. Egy 1481. évi okmány szerint Mátyás király Bodrog vármegyei Boroth, Báál, Kakuch, Apátitelke és Pacsér nevű birtokokat, melyek azelőtt Borothi *Bíró* György birtokai voltak, *Markos* Péter és *Marhártszántói* Jánosnak adományozza. 1504-ben Pacsért ismét említik Bodrogban (Csánki.) 1509-ben Pacsér *Török* Imrének birtoka, a hol kúriája is volt. Pacsért majd Bács, majd Bodrogban említik tévedésből. 1520-ban ismét fel van sorolva Pacsér a Csongrád vármegye dézsmajegyzékében. Az 1580—82. évi török defterek Pacsér falut 16 adózó házzal sorolják fel a szabadkai nahijében. 1678-ban a pacsériak a kalocsai érseknek harácsot (7 frt 50 dénár) adtak. A XVIII. század elején Nagy- és Kis-Pacsér pusztákat a királyi kincstár *Peacsevics* Györgynek és *Parcsetics* Antalnak adta volt bérbe, de 1726-ban a zombori határőrök magukhoz ragadták. Az 1740-es években is idetartozott s úgy látszik, már lakott pusztája volt, sőt állítólag 1733-ban plébániájuk is alakult. 1750-ben ugyancsak mint pusztát *Merkovics* Márk, a szlavóniai határőrség viczekolonellusa bérelte. 1752-ben már mint falu szerepel Bács vármegye adólajstromában, és pedig 104 forint hadiadó és 20 forint vármegyei háziadó-

Szond. — Fernbach Bálint afrikai vadásztrofeumai.

Temerin. — A régi gróf Széchen-féle kastély. Most özv. Fernbach Antalnée.

Titel. — Főutca-részlet.

val, de azért a következő évben mégis csak praediumnak van említve. 1756-ban 150 forint az adója. 1757-ben szintén pusztának nevezik, de rajta nemesek is laknak. 1763-ban Cothmann, a bácskai telepítések előmunkálatával megbízott kamarai tanácsos, azt írja Pacsérről, hogy ez a kincstárnak legnagyobb pusztája a Bácskában, melyet a zomboriak 1000 forintért tartanak bérben. Talaja elég termékeny, de csak a hosszúra terjedő völgyben lehet vízre akadni. Azért a terület magasabb részeit új erdőültetésekkel kellene értékesíteni, a völgyet pedig kath. magyar családokkal telepíttetnék meg. Minthogy a völgyben jó víz s termékeny föld van, nemcsak a népes falu élhetne meg, de számos marhát is tarthatnának; s közhaszon is válnék ebből, mert, míg most Csonoplától Szabadkáig semmi falu vagy ház nincs, a közbeeső új falu az átutazók nagy kényelmére volna. A pacséri szerbeket Sztanisics pusztára kellene szerinte áttelepíteni. 1766-ban a kincstár Zomborral, a mely Pacsér pusztát bérben tartja, szerződést kötött, mely szerint Zombor három év alatt 40 családot tartozik a völgybe telepíteni. Az 1768. évi kamarai térkép a völgyben a mai falu fölött egy régi templom romjait tünteti föl. A pusztát Zombor bérli évi 100 forintért. Az egész pusztaterülete 463 telket, azaz 18537 holdat tesz ki. Az 1770-es évek elején a falu a vármegyei adójegyzékben 35 telkes gazda, 45 ház és 60 egyéb adótárgy után összesen 116 dikával (adóegység) volt megterhelve. A falut 1774-ben is Zombor bérli és zomboriak is telepednek oda. 1775-ben szerb pásztorok telepedtek le itt s 44 lakóházuk volt. 1777 elején az itt lakó szerbek minden engedély nélkül templomot építettek. 1780-ban a zomboriak Pacsér s Ómoravicza pusztákon legeltetik marháikat. Így van ez 1783-ban is. 1786-ban Ürményi kamarai adminisztrátor meghagyja a vármegyének, hogy a pacséri szerbeket Szent-György napjáig úrbérileg el kell rendeznie. 1786-ban Pacsérra és Ómoraviczára nagykúnsági református magyarok telepedtek le; többek közt Kisújszállásról 338, másfelől még több család jött, ezek a szerbek által lakott régi falu mellett délkeletre új falut alakítottak s egyházilag szervezve telepedtek le. 1788 november 12-én Pacsérról felsőbb rendelettel 110 miskolci család hazájukba visszaküldetett. 1791 elején az ó-pacséri magyar lakosok a föld rosszasága s helyi egyenetlenkedések miatt Paragára akarnak átmenni. Az ugyanezen évben vályogból épített református templomhoz 1797-ben czintermet kerítettek el, s 1810-ben tornyot építettek „kőtéglából“. Mai díszes templomuk 1833—35 között épült fel. A róm. katolikusoknak 1824-ben alakult önálló plébániájuk s ekkor építettek templomot is. 1800-ban a királyi kamara Pacsért 118,000 forinton eladta *Odry* András alispán, *Koronay* József táblabíró, *Rezsny* János, *Császár* Nándor, *Kászonyi*, *Potskai* Sándor, *Szucsics* János és József vármegyei főügyész, *Horvát* Mihály főszámvevő, *Vojnits* Antal főbíró, *Huszár* Károly és *Elek*, *Tocsek* Mátyás, *Polyák* és *Matyasovszky* uraknak, a kik nagyobbbrészt itt helyben laktak is. Az övék volt a múlt század derekáig. 1844-ben nagyobb birtokos volt itt *Csillaghy* Sámuel is. Különben a Császár, *Odry*, *PocsKay*, *Rezsny*, *Szucsics*, *Tocsek* és *Csillaghy* családok e községről kapták pacséri előnevüket. Heksch „Die Donau“ című munkája szerint egy Kalmár István nevű pacséri születésű pesti hivatalszolga új vallásos eszmékkel foglalkozván, 1854-ben Pacsérra tolongzoltatott s itt alapította az addig még ismeretlen nazarénus vallási szektát. Pacséron az 1900. évi népszámlálás szerint 1057 házban 4784 lélek lakott. Anyanyelv szerint volt 3198 magyar, 1346 szerb, 174 német, 66 egyéb. Vallás szerint 2467 ref., 1301 gör. kel., 791 róm. kath., 180 egyéb keresztény és 75 zsidó. A község határa 13,987 kat. hold. Most nagyobb birtokosok özv. *Vojnits* Lukácsné és báró *Vojnits* István. A község lakossága temetkezési, kiházásító egyesületeket és két kölcsönös segélyző szövetkezetet tart fenn; 1907-ben az Országos Központi Hitelszövetkezet keretében virágzó hitelszövetkezet alakult. Van két szikvízgyár és két tejtermelő szövetkezet. Pacsér községnek 1848 előtti időből két czímerpecsétje ismeretes. Az első egy husvéti bárány zászlóval (ez a lakosság kúnsági eredetére mutat) felette korona, alatta három egymás mellett levő halomból 3—3 kalász emelkedik ki. Körirata: „Sig. Poss. Batser. 1790.“ A másik u. a. képpel, de a következő körirattal: „Bacser Helység. 1836.“ Pacsér egy országos vásárt tart, van itt posta és táviró. Vasúti állomása kettő is van; egyik a szabadka-bródi vonal mentén van „Bácsér“ elnevezéssel, ez személyforgalomra berendezett hadikitérő. A másik a szabadka—gombos—palánkai vonalon Pacsér néven. Ez rakodó állomás is.

Palánka.

Palánka. Lásd: Ópalánka, Palánka, Újpalánka.

Palánka. Előbbi neve *Német-Palánka* volt. 1807-ben keletkezett Ó- és Újpalánka között. 1826-ban május 12-én lett mezővárossá. A községnek következő pecsétjei ismeretesek: 1. A kép nem látható tisztán. Egy ember kaszál, mellette kalászkok vannak. „Sig. Reo. Caal. Poss. Teuto. Palanka.“ Használva 1829. 2. Egy dicsfényes ember látható három kalászszal. „Gemeinde Deuts-Palanka.“ Használva 1845—50. 3. A pecséten semmi kép nincsen. „Deuts-Palankaer Markt Gemeinde.“ Belül ez az írás van: „Nolond“ (?). Használva 1850—70. 4. Jézus dicsfényével. Jobbra búzakéve, balra eke. Köriratja ez: „Német-Palánka mezőváros pecsétje.“ Használva 1870—90. 5. A kép teljesen ugyanaz, de a körirat „Bács-Bodrog vármegye Németpalánka községe“. Használva 1890. Palánkától Boróc (Obrovác) felé a volt erdő szélén (a mostani kincstári telep mellett) három régi halom van, az úgynevezett „török halmok“, melyek a török időkből valók. Az 1900. évi népszámláláskor 5704 lélek volt 898 házban. Anyanyelv szerint 4530 német, 820 magyar, 206 tót, 97 szerb és 24 horvát. Vallás szerint 4979 róm. kath., 280 ág. ev., 50 ref., 92 gör. kel., 300 izr. A község határa 6286 kat. hold. Palánkán van szolgabíró, járásbíró, telekkönyv, közjegyző, kir. adóhivatal, m. kir. erdőgondnokság és selyemgubóraktár, dohány beváltó hivatal, két gőzhajóállomás, egy gőzkomp, posta-, távíró- és telefon és vasúti állomás. Élénk kereskedőhely, két országos vásárt tart és hetenként három hetivásárt. Ipara már a múlt század elején igen szép és fejlett volt. 1818-ban kaptak céhszabadalmat a kőművesek, molnárok, pékek stb. Van itt állami, polgári fiú- és leányiskola; róm. kath. temploma 1787-ben és ág. ev. temploma 1892-ben épült. Két takarékpénztár és három más pénzügyintézet, önk. tűzoltók, kaszinó-, olvasó- és közjótékonyági egyesületek, több téglagyár, mészégetők, nagyobb fakereskedések, kifejlett ipar és egy közs. kórház. Van a községben egy Radnay Bélától származó „Mezey Károly szobor“. Palánka a Duna mellett fekszik, Ilokkal szemben. Nagyobb birtoka van itt az államnak, a mely hírneves csikótelepet, mintagazdaságot és tehenészetet tart fenn.

Palona.

Palona. A palánkai járásban levő Plávna (ma Palona) kir. kincstári falu, Bácsból délnyugatra a Duna mocsarai között és a Vajas folyónak keleti oldalán fekszik. Ez volt a már 1522-ben említett Palona nevű falu, a mely az akkori dézsmalajstrom szerint adózói száma után (58) ítélve népes falu lehetett. A török defterek 1553-ban már Palavna néven említik a bácsi nahijében. A török korban változtatta nevét Plávnára, a melyet 1904-ig meg is tartott. A defterek szerint 1553—54. évben 4 adózó és 13 nem adózó házzal, továbbá 1570 körül 23 és 1590-ben 27 adózó házzal bírt. A török hódoltság után is fennállott e falu és a Lăperger-féle 1691—93. évi, a bácsi prépostság tizedét illető kimutatásban is bennfoglaltatik: Bács, Kajkovszelo (?), Novoszelo, Plávna, Bogojeva, Bogyan, Bukcsinovác, Apra (?). Bács vármegye első összeírásában 1699-ben 18 gazdával szerepel s összesen 6 lova, 16 ökre, 18 tehene, 22 borja, 38 juha, 11 disznaja, 42 méhkasa volt, továbbá 11 kapa szőlője, 18 hold szántóföldje és 5 hold árpa. 1715-ben csak 11 adófizető gazdája, 1722-ben pedig 23 adózója volt. Cothmann 1763-ban Bukinból Plávnára jött át, ez kamarai falu volt csekély terjedelmű határral. Lakossága róm. katolikus sokaczkok, a kik a szomszéd Morgas puszta szántóföldnek használt kis részét bérben művelték. A morgási erdők mellett voltak a plávnaiaknak szintén szép tölgy- és cserfa-erdeik. A falu úrbéri rendezése 1772 június 27-én volt. E helység határai az 1768. évi kamarai térkép szerint kelet felé a Moroczka erdő, ettől ismét keletre Vrtok erdő és Viczka erdő. A falutól éjszaknyugatra van egy Zsotrog nevű halastó. Az 1880. évi katonai mappán Moroczka helyén egy Zsír és lejjebb Srednya-suma nevű erdő van jelezve, a Zsotrog helyett pedig Sviniart látni. 1826-ban egy Csupalia dűlőt Novoszelo magának követel és egy Bravszkoustye nevű nádas mocsárra Bogyán tart igényt. Jankó János (Adatok Bács B. sokaczkok néprajzához) 90 határrészt említ, ezek között: Moroczka, Zsotrog, Jankovác, Csupelia, Morgács, Kalos, Tuk, Vrtop, Veranyak, Debelják. A róm. kath. parókiát 1761-ben szervezték, de anyakönyvi feljegyzések már 1756 óta vannak. A Szt. Jakabról címzett templom előbb ideiglenes, később szilárd anyagból épült, 1809-ből való. Mint rendesen más falvaknak, úgy Plávnának pecsétje is falusi jelvényeket tüntet fel: csoroszlya, szántóvas, kalász, alatta keresztbe téve ásó vagy kapa. Két ilyen, némileg eltérő vésetű pecsétet használtak az 1740-es években. A köz-

seget 1876-ban árvíz, 1886-ban nagy tűzvész sújtotta. Az 1900. évi népszámláláskor Palonán volt 1903 lélek 359 házban. Anyanyelv szerint 138 magyar, 584 német, 1161 sokacz, 12 tót, 8 szerb. Vallás szerint 1836 róm. kath., 30 gör. kel., 3 ág. ev., 3 ref., 17 izr. 14 egyéb. A község határa 10,527 kat. hold. Ebből 1893-ban a községé 1022, a kincstáré 6449 hold volt. A község határában vannak: Zsidóduna, Vajas, Makkos, Cseres és Barkás. Az ú. n. Parlagi szőlőkben a Bácsújlak felől jövő út mellett egy régi nagyobb földvár található. A lakosság temetkezési és önszegélyező egyesületet tart fenn. Fiókja van itt a Délmagyarországi gazd. egyesületnek. Posta helyben, távíró Bács, vasúti állomás Paripás. E község környékén három helység pusztult el. U. m. *Hullatag*, mely 1448-ban szerepel és nagyjában Buki sorsát osztotta. (Erről más helyen van szó. 1480-ban a Sági *Szenibertalani* család birtoka. Két évvel később a *Patolcsiaké* és még 1525-ben is ők az urai — *Sáp* falu ugyanazon a sorson volt. — *Gyümölcsény* 1334-ben érseki birtok, melyet másért cserél el.

Paripás. A hódási járásban van Liliomos és Bács között. Előbbi neve Parabut. A templomi könyvek feljegyzései szerint már 1700-ban voltak itt letelepült szerbek. 1715-ben van négy adófizetője. 1722-ben már falunak írják. A következő években többször szerepel az adóajstromban. 1767-ben volt itt az első német telepítés. Az 1768. évi kamarai térkép szerint Parabutyon 113 szerb család lakik, a falu területe 4431 hold, 110 telekkel. A falu a kamarától bérli Csakovác pusztát (1984 hold) és Goloszelistye pusztát (2008 hold.) Mindkét pusztát a falu fölött van. A régi falunak helye a mostani falutól éjszaknyugatra, Hódáság felé van feltüntetve. 1772 július 24-én volt a falu úrbéri rendezése, mikor az említett két pusztát meghagyták birtokában. 1781-ben németek telepedtek ide Hódáság, Filipova s Karavukovárról. Így 1782-ben is jöttek be németek nagyobb számmal Bukin, Novoszeló s Gajdobrából. A betelepülők a kincstártól 60 házhelyet, üres telkeket, három évi szabadságot és 18 forintot kaptak egy-egy ház építésére. 1786-ban már külföldi németek is jöttek, a kik egyenként házat, kocsit, tehenet, lovat kaptak. Az 1805-iki úrbéri új rendezés szerint volt itt 160 adóköteles és 7 szabad telek. Ezekből 98 telek a katolikusoké, 62 a szerb gazdáké. A szerb és a kath. papnak 1—1, a tanítónak $\frac{1}{2}$, a jegyzőnek $\frac{1}{4}$, a községnek $\frac{1}{8}$, a mézárszéknek $\frac{1}{2}$ szabad telke volt. Fölös föld $\frac{5}{8}$ sessio. A szerb és a német lakosság között, mivel földjeik nem voltak egymástól elkülönítve, sok kellemetlenség volt. Ezért a szerbek sok évi megfontolás után 1816-ban készek még áldozatok árán is megszüntetni a mostani állapotot, ha földjeiket külön testben kapják ki. Eziránt kérvényt is adtak be a vármegyéhez. Ipara ekkor már virágzó volt. 1840-ben kaptak czéhszabadságot az asztalos, lakatos, ács, kovács, szabó, takács stb. czéhek. A róm. kath. lelkészség 1767-ben szerveztetett. Nep. Szt. János tiszteletére emelt temploma 1811-ben épült és 1880-ban renováltatott. A gör. kel. templom 1775-ből való. A községnek ismert régibb pecsétje 1743-ból való. Az 1900. évi népszámlálás szerint Parabutyon 764 házban 4347 lélek volt. Anyanyelv szerint így oszlottak meg: 3643 német, 475 szerb, 194 magyar, 32 tót és egyéb. Vallás szerint volt 3725 róm. kath., 454 gör. kel., 94 izr., 37 ág. ev., 32 egyéb. A község határa 9109 kat. hold. Van a községben kaszinó, temetkezési egyesület, ifjúsági egyesület és a megyei gazd. egyesületnek fiókja. Van téglagyár. Itt feküdt, nem messze a községtől hajdan *Varjad* falu. 1425-ben csak a *Kéméndi* család előnévében van említve, de 1433-ban már a *Varjadi* család is szerepel, 1457-ben pedig a *Varjadi Császárs* család is. 1480-ban a *Csobai* és a *Derzsi*, 1499-ben pedig a *Sántha* család előneveként is szerepel. 1522-ben a megyei dézsmaajstromban még megtaláljuk, de azután nyoma vész. — Másik ily helység *Mácsa*, mely 1406-ban a Doroszlai *Kis* családé, később a *Maróthiaké*, majd ezek révén 1477-ben a Báthoriaké. — Itt lehetett valahol *Tolmács* is, melynek viszonyairól csak annyi tudható, hogy a XV. században fennállott. 1506-ban a *Kenderesi* családnak előneveként van említve.

Parrag. A palánkai járásban levő Parrag község Bácsról keletre fekszik. Előbbi neve Paraga. E községet aligha lehet a Zond mellett régebben említett Prágával azonosítani, a mely a mai Monosterszegetől keletre lehetett, s 1382-ben az *őbudai apácák* birtoka volt egész a mohácsi vészig. A török defterekben említett Parragot lehet e község elődjének tekinteni, a mely, Steltzer közlése szerint, a bácsi nahijében Paraga, vagy Nagy-Parrag czímen 1554-ben és 1570-ben

Paripás.

Parrag.

4—4, 1590-ben 19 adózó házzal van felsorolva. A mai helység első nyomát 1699-ben Bács vármegye legrégebbi összeírásából ismerjük, a hol 22 parasztagzáddal és 60 hold szántófölddel szerepel Paragh név alatt. Az 1715. évi vármegyei adólajstromban 23 adófizetővel szerepel. Ezután is folytonosan, mint adófizető szerepel az adójegyzékben. Az 1768. évi kamarai térképen Paraga falu Goladobra és Radovics puszták területén van feltüntetve 81 szerb családdal. 1772 aug. 19-én történt a falu úrbéri rendezése. Egy telekre 32 holdat számítanak; a falu az említett két pusztán kívül más önálló pusztával nem bír. 1785—6. években a földből szivárgó sok víz miatt egy félórai távolságra eső szárazabb talajra helyezték át a falut és 1791—3-ban kérték a kincstártól, hogy a templomot is oda tehessék át. 1791-ben az eladásra szánt kamarai birtokok leírása szerint Paragán csak 531 lélek volt, és pedig görögneemesült szerbek, a kik a palánkai uradalomba tartoztak. Így volt 1826-ban is s a gör. kel. szerbek 1798—1802-ben épített templomukhoz építtettek tornyot. 1900-ban Paragán volt: 1466 lélek, 265 ház. Anyanyelv szerint 1324 szerb, 48 magyar, 35 német, 19 tót, 40 egyéb nyelvű. Vallás szerint 1340 gör. kel., 15 ág. ev., 100 róm. kath., 10 izr. A község határa 3716 kat. hold. A lakosság földművelő szövetkezetet tart fenn. Paraga régi czímerpecsétjeiből ismeretes az 1730-as években használt, melyen Szt. György lovag lóháton, keresztben végződő dárdáját a sárkány torkába döfi. A körirat: „Sig. Reg. Caal. Parága“ azaz „Királyi kincstári Paraga pecsétje.“ A második pecsét 1740—43. évekből ismeretes az akkor szokásos metszésű falusi jelekkel: csoroszlya, kalász, szántóvas egymás mellett, ezek alatt keresztbe fektetve egy lapát vagy kapa. Felül e két betű: „S. P.“ azaz „Selo Paraga.“ Paraga neve az 1904. évi belügyminiszeri rendelet szerint Parrag-ra változott. Határrésze a Pelvay-szállás. A községtől nyugatra egy hosszas földháton két halom látható és Hódság felé a vasút mentében egy földvár maradványát lehet megfigyelni. A sztáro-szelo dűlön volt első ízben a falu, a helyét ma is jelzi egy kereszt a földek között. A szerb beköltözés emlékét egy ikonosztáz, oltárkép őrzi, a melyet még az athoshegyi szerzetes hozott magával. Ez most a község ház tanácstermében van. Van posta, táviró és vasút-állomása.

Péterréve.

Péterréve. Az óbecsei járásban van. 1904 előtt Petrovoszeló volt a neve, s ez a név a török korban került használatba a régi Péterréve helyett. Ennek múltja egész 1093-ig nyúlik vissza, a mikor Szt. László király a tihanyi apátság birtokait és jogait felsorolván, Péterrévét is említi a Tisza mellett. 1247-ben IV. Béla *Pongrácz* grófnak birtokait bejáratva, említi az oklevél Zentarévet és Zanathot a Tisza mellett, s egy Halász nevű falut, a mely ott van, a hol a Harangod folyó a Morotvába szakad, a mely Péterrév felől jön. Ezek azonban, valószínű, hogy tiszántúli helyek s így az említett Péterréve is a torontáli oldalon lehetett. 1422-ben (Pesti szerint 1441-ben) *Brankovics* György, többi között bács-megyei Péterréve nevű birtokát rokonának: *Birinyi* Pálnak adományozta. 1440-ben pedig szintén Brankovics György elzálogosította itteni birtokát Geszt Mihály fiának, Lászlónak. Az 1522. évi csongrádmegyei tizedjegyzékben, a hová akkor a Tisza vidéke is tartozott, fel van sorolva Péterréve is. Péterrévében a dézsmabúza Kustár Tamás szérűjében volt összehordva. Péterrévét ezen a néven többé nem találjuk, mert a török defterek a szegedi nahijében már Petrovoszelót, másként Petrovcsét sorolnak fel 1590-ben 9 adózó házzal. 1665-ben Szelepcsényi György kalocsai érsek az érsekség régibb birtokait összeírván, Petrovoszelót is felsorolja. Az 1690-es török határmappán a Tisza mellett, Mohol alatt, egy Stari (rég) Petrovoselo nevű hely s ez alatt Petrovoselo falu van feltüntetve egy templommal. Így tüntetik fel Ó- és Újpetrovoszelónak helyét Homannak 1720. és Liedlnak 1740. évi térképei is. Petrovoszeló a tiszai határörvidék szervezetébe felvéetve, 1702-ben határőri helység lett. A szerbek 1698-ban telepedtek itt le. 1717-ben a katonaság ökröket legeltetett Petrovoszelón. 1740 körül Bács vármegyének panaszából tudjuk, hogy Petrovoszeló katonai helynek három pusztája van: Obornyácsa, Szvianicsa és Vizes. 50 katonát tartozik kiállítani, pedig 200 adóképes egyén lakik itt. A tiszai határörvidék megszűntével 1751-ben Petrovoszeló is a szabadalmazott koronai kerületbe került. 1767-ben 22 magyar család is lakott itt, az 1777. évi összeíráskor pedig 194 gazdát, 10 házas és 5 házatlan zsellért találtak itt. 1789-ben panaszolják a petrovoszelói magyarok, hogy bár a szerbektől külön földeket kaptak, de azért nyolcz évi itt tartózkodásuk óta sokat kellett el-

szenvedniök tőlük. 1805-ben Petrovoszelóhoz tartozó puszták voltak Vizes, Zednicza s Obornyacza. 1848-ban a koronai kerület megszűnt és Petrovoszeló a vármegyébe került, 1870-ben pedig megváltotta magát a födesúri terhek alól. Iparosczéhei, a lakatosok, bognárok, stb. 1815-ben kaptak szabadalmat. Petrovoszelónak régi pecsétje a tiszai koronai kerület közös pecsétje, a mely 1751-ből való. A róm. kath. parókia 1774-ben szerveztetett. Mindszentekről címzett templomuk 1805-ben épült, 1854-ben a tűzvész, mely a községnek harmadrészét elpusztította, a templomot is megrongálta, de nemsokára renoválták. A gör. kel. s az izr. vallású híveknek szintén van templomuk. A községtől nyugatra, az úgynevezett belföldeken egy régi nagy halom van, a Tisza mellett pedig még hat ilyen halom található. A község határa 20,150 kat. hold. Nagyobb birtokos a község, mint testület. Az 1900. évi népszámláláskor Péterréven 9504 lélek volt 1862 házban. Anyanyelv szerint 7463 magyar, 47 német, 3 horvát, 1972 szerb, 28 egyéb. Vallás szerint 7036 róm. kath., 4 gör. kath., 1949 gör. kel., 16 ág. ev., 20 ref., 396 izr., 92 egyéb. Szépen rendezett, iparkodó község, van három országos vásárja. A lakosság olvasókört, társaskört, népkört, róm. kath. olvasókört, kath. legényegyletet, két szerb olvasókört, dalárdát, két temetkezési együletet, fogyasztási és tej-szövetkezetet tart fenn. Van itt fiókja az orsz. munkás- és cselédpénztárnak száz taggal, kiknek tagdíját a község fizeti; van keresztény népbank és hitelegylet, r. t. Van két téglagyár és egy szikvízgyár is. A róm. kath., gör. kel. és izr. felekezetek külön-külön elemi iskolát tartanak fenn; összesen huszonkét tanterem van és két óvoda, melyeknek összes fenntartási költségeit a politikai község saját törzsvagyona jövedelméből fedezi. Van vasuti állomása, postája és távirója.

Petrócz. Az újvidéki járásban van. Előbbi neve Petrovác. Ófutaktól éjszakra, Kölpény alatt, Bulkeszitől keletre fekszik. Vajjon az a Petrócz nevű helység, mely már a XIV. században volt Bácsvármegyében, azonos-e ezzel a helységgel, még nem lehet eldönteni. Az ősi Petróczot 1437-ben a *Gara*i család kapta meg, mint a magvaszakadt Szentiváni *Balog* Mihály birtokát, a melyet eddig jogtalanul birtokoltak a *Keresztes* testvérek. E község történetét 1579-ig lehet levezetni, míg a mai Petrovác történetét csak 1703 óta ismerjük. Ugyanis 1703 óta Petrovác, mint a futaki uradalomhoz tartozó pusztá van felemlítve, a melyen 1715-ben 18 adófizető lakik. 1717-ben Petrovace néven az akkori Bodrog vármegyébe jut. 1718 óta a futaki uradalom névsorában már mint falu szerepel, 19 adózóval. 1722-ben Petrócz néven említik 15 adófizető családdal, különben rendszeren Petrovácnak írják. 1736—37-ben Petrovác Alpárral együtt van megadóztatva. 1745 február 18-án bírta meg a futaki uradalom földesura *Csernovics* András Csányi Mátyást, hogy ez a petrovácsi pusztá eddigi szerb lakosságához evangélikus népet telepítsen, miért is neki és utódainak a falu elöljárói tisztét biztosítja. Csányi Pest vármegyéből több jobbágyot hozott. Pest vármegye 1746 márcz. 9-én Bács vármegye előtt panaszt emelt és a szökevényeket, 50 ev. jobbágyot visszakövetelte „Petrovác pusztáról, a mely falunak is mondatik“. Bács vármegye a jogosság szerint intézkedett, és 48 evangélikus tót családnak 1747 tavaszával régi helyére, Pest vármegyébe kellett visszaköltöznie. Az 1746 decz. 19-én Bács vármegyének bemutatott jövő évi adóösszeírás szerint Petrováczon legtöbb tót, kevés magyar és 18 szerb család, összesen 981½ adózó maradt hátra. 1747 május 25-én *Csernovics* Arzen magyar nyelven újból szerződést kötött a Petrováczon lakó régibb és 1745-ben itt letelepedett jobbágyaival, mely szerint Petrovác helység egész határát és a Bodony nevű pusztát nekik évi 1000 frtért és a termés (búza, árpa, zab, köles és kukoricza) $\frac{1}{9}$, (Bodonyból pedig $\frac{1}{8}$) részeért átengedi. A helységben egy uradalmi és egy községi kocsmá lehet, a mézsárszék, mint azelőtt is, a falué marad. A földesúr megígéri, hogy a lakosság, ha felsőbb helyről erre nézve engedélyt kap, evangélikus papot is tarthat. A falu részéről aláírták a szerződést Csányi Mátyás szabados, 2 bíró, 6 esküdt és 8 lakos, magyar és szerb vegyesen. 1752-ben a falu pörben van földesurával, mert az Bodon pusztának egy részét Begecsnek is bérbe adta és Petrovác pusztán a falu nem kis károsításával kalugyereket vagy görög keleti szerzeteseket is tart. A helység régibb pecsétje (az 1760—80-as évekből) egy nagy szántóvas és csoroszlya között embert tüntet fel, jobbában sarlóval; alatta egy lapát van keresztül fektetve. A körülírás: „Sigillvm Petrovacz.“ Ezt a pecsétet még az 1840-es években is használták, csak hogy így körülírással: „Sigill. Comun. Pet-

Petrócz.

rovatz 1787.“ 1783-ban lett Petrovácson az önálló evang. egyház, templomot 1822-ben építettek. Ipara a múlt század elején már jelentékeny volt. A csizmadia, kovács, szabó, kerékgyártó, kalapos, szűcs, ács-iparok 1841-ben kaptak czéhszabadalmat. Földesura ekkor a gróf *Brunszwik* család volt. Itt van a legnevezetesebb bácskai komló-piacz. Az 1900. évi népszámláláskor 7867 (1890-ben 7857) lélek volt itt 1521 házban. Anyanyelv szerint 135 magyar, 205 német, 7491 tót, 2 horvát, 29 szerb, 5 egyéb. Vallás szerint 121 róm. kath., 30 gör. kel., 7428 ág. ev., 7 ref., 106 izr., 175 egyéb. A község határa 11,098 kat. hold; ebből 1893-ban 1019 a községé és 675 hold gróf Choteké volt. A községben van iparos-egyesület és takarékpénztár. Az 1904. évi miniszteri rendelet szerint Petrovác hivatalos neve Petrőcz lett. Határában van Kisirmova. A Kosztelec (templomhely) dűlőről azt beszélik, hogy ott régebben téglákat s régi épület nyomait, sőt kincset is találtak. Van postája és távirádája, vasúti állomása Petrőcz-Dunagálos. E község vidékén is több oly helység feküdt, mely az idők folyamán elpusztult. Így *Bodony* már a XIII. században ismert hely. Első okleveles nyomára 1282-ben találunk, a mikor az *Irmo* nevű birtok szomszédjaként szerepel. Templomáról az 1332—37. évi pápai tizedjegyzék megemlékezik. E falutól vette nevét a XIV. században felbukkanó *Bodonyi* család, melynek egyik tagját, Bodonyi Ipach unokáját, Pétert, 1336-ban említi oklevél. Ez az adat, kapcsolatban az 1282. évi oklevéllel, kétségtelenné teszi, hogy Chuka fia Ipach, a Bodonyi család őse, már a XIII. században ura volt e birtoknak. Bodon falu miatt a *Csicseriek* és *Várdaik* is pörösködnék 1372-ben. 1395-ben említik először Bodoni László fiát, Istvánt, a ki a *Sáfár* nevet veszi fel Bodonyi előnévvel; az ő leszármazottaival az egész XV. századon át találkozunk. Egyik Sáfár de Bodon, György, 1428-ban királyi ember is volt. Bodoni István fia György 1406-ban hűtlenségi perbe keveredett, a miért Zsigmond király jószágaitól megfosztván őt, többi között bodonyi birtokát is *Maróthi* János macsói bánnak adományozta. A XV. században Bodonyi előnévvel más nemesek is előtűnnek, így 1432-ben a *Nekcse* család, melynek itt birtoka is volt; azután a *Zombori* család 1470-ben. A XVI. század kezdetén, 1517-ben, *Kis-Bodon* névvel találkozunk, melynek akkori ura, Bodonyi *Vitéz* Lénárd, birtokát elhalálózása után Lajos király *Brezniszei* Jánosnak adja. Iványi szerint ez a Kis-Bodon azonos lehet az 1338—42. évi pápai tizedlajstromban szereplő *Bodok-Minor* nevű birtokkal, a mely itt terület el. Bodonyról a török defterek is szólnak: 1554-ben, 1570 körül és 1590-ben. Ettől fogva a falu többé nem szerepel, a XVIII. században már csak pusztaként említik, a mikor a futaki uradalomhoz tartozott. 1747-ben Csernovics, a futaki földesúr, Bodony pusztát a petrőczieknek adta haszonbérbe s azóta Petrőczhöz is tartozik. — *Bálintfalva* állítólag Petrőcz és Palánka vidékén feküdt. A XV. század elején Csigurdi *Balázs* fia Sandrinus birtoka volt, a ki azt 1418-ban *Garai* Jánosnak adja el. A Garaiak 1432-ben is birtokában vannak. Iványi szerint Bálintfalva azonos *Bálintkürte* helységgel, mely 1455-ben a Leksei *Sulyok* családot uralta és 1508-ban szűnt. — Itt fektetett e tájon *Szent-Imre* is, melyet 1437-ben említ először egy oklevél, *Kápolnával* és *Kulcsvölgygel* egyetemben.

Pinczéd.

Pinczéd. A hódási járásban Űrszentván nyugati szomszédja. 1904 előtt Plvniczának hívták. Neve csak a török korszakban keletkezett. Határában van a régen Szántónak nevezett helység, mely később Szántova és Szántovác néven említették. E helység nevével először 1650-ben találkozunk, a midőn Zolnai *Gombkötő* Jánost és érdektársait bevezetik a nekik Pálffy nádor által adományozott Nagyfin, Cziket, Ochak, Pivnicza és Veprovnica nevű birtokokba. Az Olber-féle 1700. évi összeírás is felsorolja Pivniczát, mint pusztát (P. deserta). 1715-ben már falu volt Pivnicza 42 adófizetővel. Az 1717. évi adóösszeírásban a magyarok által Pinszkinék, a szerbek által Pivniczának nevezetett a falu, melyben 15 adózó szerb volt a falu bírójával, Ilia Starral együtt. 1722-ben az adóösszeírásban Pivnicza in Szántov van említve, azaz Pivnicza falu, a mely Szántó pusztán épült, a mely a falu határába tartozik. Lakott itt ekkor 84 házaspár. 1724-ben Pivniczát Billard Mihály bérelte ki három, 1727-ben ismét három évre a kamarától. 1725-ben Pivniczán volt 99 adózó egyén. 1734-ben Pivnicza, 1736-ban Óplvnicz pusztája szerepel. Az 1768. évi kamarai térkép szerzője Szántovác faluról Parabuty és Deszpotszentiván között azt mondja, hogy ezt a nép helytelenül Pivniczának nevezi. A falu éjszaknyugati határ részén Lality alatt volt egy Pivnicza nevű pusztája 3709 hold területtel. E földrés

déli részében, a falutól nyugatra, egy régi templom helyét is feltünteti a térkép, a mely Szántovácz falu határrészének mutatja. 1780-ban a pivniczai uradalom határrésze Golodobra, Radojevics, Starepivnicza és Pettao puszták. A pivniczai róm. katolikusok (1900-ban 65-en) Parabuty filiája voltak. Az evangélikusoknak Felsőpivniczán 1791 óta, az alsóban 1840 óta van anyaegyházuk. Pivnicza falu régi pecsétje 1728-ból való. Van három temploma, a gör. kel. 1746-ban, az ág. ev. tót 1826-ban, az ág. ev. német 1898-ban épült. Az 1900. évi népszámláláskor Pinczédén volt 4977 lélek 908 házbán. Anyanyelv szerint 2871 tót, 1486 szerb, 356 német, 223 magyar, 21 kisorosz, 1 horvát, 19 egyéb. Vallás szerint 3217 ág. ev., 1497 gör. kel., 77 izr., 65 róm. kath., 21 gör. kath., 13 ref., 2 unitárius; 45 egyéb. A község határa 9954 kat. hold. A lakosság önszegélyző és előlegezési egyletet és olvasókört tart fenn. Van gőzmalom is. A község határában Lality felé négy halom s egy földvár maradványa van, mely utóbbit a nép Csongrádnak, azaz Feketevárnak nevez. Van postája, távírója, vasútja. Péterréve határában feküdt hajdan *Szentpéter*, vagy Babaszentpéter nevű helység. 1399-ben találkozunk nevével először a Babaszentpéteri család nevében. 1418-ban ennek és a *Csigerdi* családnak az itteni birtokait a *Garaiak* szerzik meg és 1432-ben osztozkodnak meg rajta. — E tájt valahol fekketett *Perlek* is, 1440-ben *Brankovics* György birtoka, melyet *Geszt* Lászlónak elzálogosít. E zálogjog *Birini* Pálra szállott, de ez 1441-ben nótáztatván, I. Ulászló *Várdai* Miklósnak adományozta a birtokot.

Piros. Az újvidéki járásban van Futak fölött. Már 1237-ben említik, mint bácsvármegyei falut, a mely a bodrogi várhoz tartozott, de a nagy távolság miatt annak nem nagy hasznára volt. Ezért Béla király többi között a belakúti apátságnak adományozta. 1267-ben mint a Harsány és Kér nevű birtokok éjszaki szomszédját s mint a pétervárad apátság birtokát említik. 1432-ben *Garai* Miklós nádor birtokai között felsorolták *Piros* helységet is, mely a mainak megfelel. A török defterek 1553-ban a bácsi nahijében Irmok és Alpár után egy Cserinklisza nevű falut is emlitenek 3 fizető és 9 nem fizető házzal, továbbá még Katok (Futak ?) és Varadincz (Újvidék) után is van egy Cserin felem'ítve 4 fizető és 3 nem fizető házzal. A Cserin név nem egyéb, mint pirosnak szláv nyelvű fordítása és a felemlítés sorrendje szerint mind a kettő megfelelhet a mai *Pirosnak*, melyet e néven 1590-ben emlitenek a defterek 20 házzal. A török kiűzése után *Piros* mint pusztá került a futaki uradalomba, de 1717 óta mindig mint falu szerepel, sőt 1737-ben külön egy *Veliki-Piros* nevű pusztát is emlitenek a futaki uradalomban. 1747-ben a faluban 50 szerb család volt, a kik közé 1786 nyarán még 50 magyar család költözött Heves vármegyéből s ezeknek *Hadik* András, a futaki uradalom birtokosa három évi szabadságot engedett. Jelenleg a gör. keletieknek és a reformátusoknak van e faluban templomuk, az előbbi 1704-ben az utóbbi 1844-ben épült. A község régibb pecsétjén (1760-as évekből) Szt. Lőrincz áll, balkezeben rostélyt, jobb kezében palmaágot tart, fölötte korona van s kétoldalt W. és P. betűk. Egy 1820-as években használt újabb pecsétjén két palmaág között két szántóvas s ezek között egy kalász van. Kőrirta: „Sig. Com. *Piros*. 1792.“ *Piros* földesura a múlt század elején a gróf *Brunswick* család volt. Az 1900. évi népszámláláskor *Piros*on volt 2203 lélek 455 házbán. Anyanyelv szerint 1009 magyar, 72 német, 64 tót, 1048 szerb, 10 egyéb. Vallás szerint 76 r. kath., 1028 gör. kel., 109 ág. ev., 932 ref., 13 izr., 44 egyéb. A község határa 5166 kat. hold. Ebből 1893-ban a községé volt 232 hold és gróf *Chotek* futaki uradalmi birtokosnak 632 holdnyi birtoka. A lakosság földművelő szövözetet és egy hitelszövözetet tart fenn. A határban a dülönevek túlnyomó részben magyarok. A községnek van postája, távíró és vasúti állomása. *Piros* vidékén feküdt hajdan *Aranylábu-Bács*. *Ily* nevű (villa *Aranlabovbach*) falut helyez *Újvidék* szomszédságába *Iványi*. Egy XIII. századbéli adat szerint e helységnek Szt. Miklósról címzett monostora is volt (*monasterium beati Nicolai de Bach pedis aurei*). Földesura *Turey* fia, Péter comes volt, a ki hűtlenségi pörbe keveredvén, birtokát a király elkobozta és egy *Bachkolda* nevű kúnnak adta. Ennek fiai, IV. Béla parancsára, István ifjabb király ellen hadat vezetvén, István őket is megfosztotta birtokuktól és 1267-ben Iván fiának Andrásnak adományozta jószágukat, a ki ifjabb István királynak, üldöztetése idejében, sok szolgálatot tett. Ugyan e század vége felé azonban, 1291-ben, Terytus fia Chaba említették a monostor kegyuraként, a ki olyan egyezséget kötött a béla-

Piros.

kúti apáttal, hogy utódai öröklék ugyan a kegyuraságot, de minden egyéb jog nélkül a monostor birtokait illetőleg; ennek fejében a váradi révben minden díj alól mentesek. A helységről több adat nincsen.

Regőcze.

Regőcze. A bajai járásban, a vármegye éjszaknyugati részében Katymár és Őrszállás (Sztanisics) között van. Előbbi neve Rigycza. A hajdani Régyfalunak utóda, melyet Rigycza néven már a török defterek is emlitenek 1590-ben 21 adózó házzal. Régy nevű birtokot 1346-ban a hájszentlőrinci káptalan más bodrovármegyei birtokkal Tóttösnek adta bérbe, ki a helynek betelepítését magára vállalta. A telepítés meg is történt és Rég nemsokára, mint falu kezd szerepelni. 1399-ben Régy a *Czobor* család birtoka lett. Azontúl a XVI. századig gyakran találkozunk a névvel; de 1590-től fogva nevét Rigyczának írják. A hajdani Régy falu a mai Rigyczától keletre lehetett. 1640-ben nádori adományozás útján Ricsa (bizonyosan Rigycza) birtokot *Szombathelyi* János kapta. Elfoglalása ellen 1659-ben *Milojkovics* Miklós és *Szombathelyi* J. óvást emelnek. Egy fél századdal később az 1699-ben készült Bács vármegye első összeírásában is szerepel Rigycza a bajai járásban 39 gazdával; tehát aránylag népes kamarai falu lehetett. 1720 körül ide telepedtek át a szomszéd Legyen falu lakosai, miért is Rigyczát a köznép Újlegyennek is nevezte, míg az elhagyott pusztát Ólegyen lett. Hivatalos iratokban Rigycza az 1740-es években mindig „Rigycza másképp Legyen“ név alatt ismeretes. 1721-ben a kamara Billard Mihálynak adta hat évre bérbe évi 140 frtért. Jó és termékeny földje, bő legelője van, de fája s vize nincs, a szénát is Sára pusztán gyűjtik. 1727-ben Rigyczának 34 adófizetője volt, 1733-ban pedig 493 frt országos és 175 frt vármegyei háziadót fizetett a vármegyének. Az 1770—72-ben behozott urbárium a Rigyczához tartozó földeket is szabályozta és a már előbb is az itteni lakosság által használt Szalasity és Peákova pusztákat, mint a lakosok telki illetőségeit, a falu határába kebelezte. Ekkor 98 telekföld volt itt; a három szerb papnak és jegyzőnek szabad földje volt. Különben a falu határa eme földrészekből állott: Rigycza, Szalasity, Nagy- és Kispéákova; Rávna és Kríva kaszálók és a közlegelő. Rigycza 1801 július 10-ig maradt kamarai birtok; ekkor I. Ferencz király *Kovács* Imrénének és nejének szül. *Márffy* Katalinnak adományozta 61,994 frtért. Ma is e családé, mely rigyczai előnevet kapott. A róm. kath. lelkészséget 1804-ben szervezték, templomot 1817-ben építettek s 1878-ban megújították. A gör. kel. felekezetűek 1844-ben építettek templomot. A helység régebbi pecsétje a szokásos földmíves eszközökkel 1776-ból való. A községben két kastély van, mindeniket a község régi földesurai a rigyczai és horti *Kovách* család építtette, egyiket 1814-ben, másikat 1830-ban, s mindenik ma is a család birtokában van. Nagyobb birtoka rajtuk kívül Preininger Jánosnak van. A község alatt a vasúti állomástól délnyugatra, hatalmas köralakú magaslaton négy nagyobb halom van. Az 1900. évi népszámláláskor Regőczén 3588 (1890-ben 3639.) lélek volt 692 házban. Anyanyelv szerint 877 magyar, 2321 német, 384 szerb, stb. Vallás szerint 3149 róm. kath., 384 gör. kel., 3 ág. ev., 2 ref., 50 izr. A lakosság három temetkezési egyletet, kaszinót és polgári olvasókört tart fenn. Van itt fiókja a Délvidéki földmívelők egyesületének. A község határa 10,675 kat. hold; ebből 1890-ben a községé volt 738 hold. Regőczén van vasút, táviró és posta. Itt feküdt hajdan *Kakat* helység, melyről a bővebb adatok hiányzanak. A XV. században a *Kakadi* család névadó községe, míg ugyanakkor a *Zél* család előneveként is említve van.

Rém.

Rém. A bácsalmási járásban, Jánoshalma és Baja között van Felsőszentiván nyugati oldalán. Már a török defterek említik a bajai nahijében Rém falut 1580-ban és 121590-ben 13 házzal. Rém szerb lakossága 1598-ban Esztergom vidékére költözött. A kalocsai érsek 1665-ben régiebb okmányok alapján a falut az érsekséghez tartozónak mondotta. 1679-ben a rémiekek az érseknek 3 frt adót fizettek. Mint szomszédjai, Borota és Zside, Rém is elpusztult, de a legújabb időben újra betelepült s ekkor a m. kir. igazságügyminiszter 1883 decz. 16-án kelt rendeletével Rém községet Borota pusztájával a bajai kir. járásbíróság területéből kivette és az almásiba osztotta be. Róm. kath. temploma 1900-ban épült. Az 1900. évi népszámláláskor 1826 lélek volt a faluban 266 házban. Ebből anyanyelv szerint 1256 magyar, 558 német, 9 szerb, 3 egyéb. Vallás szerint 1806 róm. kath., 3 ref., 17 izr. A község határa 21,158 kat. hold. Ebből egy 1893. évi kimutatás szerint 1769 hold a községé, 2012 hold a helybeli földbirtokos tár-

Titel. — A hajóhíd.

Titel. — A világító-torony.

Titel. — Gátbiztosi lak.

A titeli fensíkba vájt lakások.

sulaté volt. Nagyobb birtokosok *Furó Lajos*, *Vaidinger Dezső*, *Rosenberg Jakab*, *Müller József*, *Klein Ferencz*. Van postaügynöksége, vasúti- és távíró-állomása Bácsbokod. A mai Rém falu mellett, Jankovácztól nyugatra, terült el *Borot*, mely a mohácsi vész előtt szereplő *Borothi* család névadó helysége volt. Első említését Iványi találja 1237-ben a család nevében. 1391-ben, a mikor egy Borothi Pál nevű tolvajról tüntet fel adatot. 1400-ban azonban már királyi emberként szerepel egy Borothi Péter, a kinek fiát, Mihályt, 1401-ben említi oklevél. A XV. század során gyakran találkozunk Borothi nevű nemesek nevével. Ugyanez időben más családok innen veszik előnevüket, így a Boroti *Biró* család, melynek itt birtoka is volt; ezt Boroti *Biró György* magtalan elhunytával, 1481-ben a *Czoborok* nyerik el, Beregi *Markos* Péterrel, Szántai *Marhárt* Jánossal és *Berjegi* Alberttel egyetemben, Mátyás királytól. Ismerünk még, 1461-ben, Boroti előnévvel egy *Tinas* nevű nemes, 1466-ban Boroti *Ollár* és Boroti *Nagy* családokat, 1519-ben pedig Boroti *Loránd* Pált, a ki Bodrog vármegyei szolgabíró volt. A XVI. század elején, *Balassi* Lászlót találjuk Boroton birtokban, melyet 1511-ben, elhalta után, fivére, *Fülöp* abrahámi apát, vesz át. Az 1520. évi dézsma-lajstrom is említi a falut, melyről az 1580. és 1590. évi török defterek is megemlékeznek. 1658-ban, *Wesselényi* Ferencz nádor már pusztaként *Serényi* Pálnak adományozta. A következő század első negyedében már végleg eltűnt a falu s 1724-ben egy bajai marhakereskedő legelőnek bérelte a lakatlan pusztát. A XIX. század 40-es éveiben a Grassalkovichok birtoka. — *Csepce* (Csipce) szintén e tájon lehetett. Már 1307-ből van róla okleveles említés. Ez a falu volt névadó helysége annak a *Csepesi* családnak, mely a XIV. század első felében bukkan fel. 1333-ban a kalocsai káptalan bizonyáglevele szerint *Csepesi* István.

Sajkásgyörgye. A zsablyai járásnak azelőtt Gyurgyevo nevű nagyközsége. Sajkásgyörgye. A vármegye délkeleti sarkában van Zsablya alatt. Ez azonos a már 1350. évben említett Almásszentgyörgy helységgel, a mely a *Futaki* család birtoka volt. Később Futaki Dénes leánya útján *Irugdi* Andráshoz került; de ennek fiai a helységet 1350-ben Futaki Dénesnek és István nevű fiának visszaadták. 1513-ban a Zsablya mellett lévő Boldogasszonyfalvával együtt valami Gyürken nevű helység van említve, s így nem lehetetlen, hogy eme Gyürken alatt Gyurgyevót kell értenünk. A török defterekben 1570-ben Gyurgyeváczen néven fordul elő a titeli nahijében, négy adózó házzal. A helység azonban talán már a török alatt elpusztult s így pusztának maradt 1800-ig. 1799. év nyarán a gróf Szécheny temerini uradalmából egy vármegyei okirat szerint 178 szerb család naszádosnak vagy csajkásnak jelentkezett határőri katonai életre és kész volt Paska pusztára áttelepedni. Vaniček (Gesch. der Militärgränze III. 113.) szerint 203 család (1610 lélekkel) jelentkezett e szándékkal: 278 tábori, 128 otthoni foglalkozásra alkalmas és 43 invalidus egyén meg 370 gyermek; tehát 815 férfi és 795 nő. Miután a födesúrtól elbocsátást nyertek, a telepítés 1800-ban történt Gyurgyevo pusztán. Az új telephez Gyurgyevón kívül: Biélabara, Ujpaska, Klisza, Vecskerek puszták adattak, a melyeken 6923 hold földet kaptak. Az új telep neve Gyurgyevo lett. Az 1808 decz. 11-én kelt rendeletre Gyurgyevóból és Nádalyból állították fel a hatodik csajkás-századot. A csajkás-kerület 1873-ban polgárosítottván, a vármegyébe kebeleztetett vissza. A községben egy templom van, a gör. kel., mely 1805-ben épült. A róm. kath. egyház Zsablya filialis. A község határa 11,902 k. hold, ebből a községé 4837 hold. Az 1900. évi népszámláláskor volt: 4465 lélek 801 házban. Anyanyelv szerint 332 magyar, 72 német, 1119 kisorosz, 2939 szerb. Vallás szerint 292 róm. kath., 1116 gör. kath., 2940 gör. kel., 25 ág. ev., 23 ref., 64 izr. A község határa 11,920 kat. hold. Van a községben két pénzintézet. A községtől éjszak felé van egy régi halom, keletre két halom, nyugatra a Csonka-halom. Postája, vasúti és távíró-állomása helyben.

Sajkáslak. A titeli járásban van, előbbi neve Lok. 1441-ben a titeli káptalannak részbirtokai voltak Alsó- és Felsőalpáron, övéi voltak Laka és Várkony falvak is. A török defterek a titeli nahijében sorolják fel Lok falut 1590-ben 22 adózó házzal. Az 1690. évi török határmappán Mosorin mellett van feltüntetve Lok falu. Bács vármegyének 1699. évi első összeírásában Musurin után Lak is fel van sorolva 27 gazdával és 10 felnőtt fiúval. 1715-ben Loak falu 5 adófizetővel szerepel. 1717-ben 30 frt adót fizet. Az 1719. évi adóösszeírásban Loknak 13 adófizetője van. 1722-ben 9 házafél van felvéve Lokon. Az 1727. évi adóiv

Sajkáslak.

11 adózót említ Lokon. 1732-ben Lokra 54 frt hadiadó és 19 frt vármegyei háziadó volt kivetve. 1745-ben Lokba és Mosorinba telepítik a szabadkai volt határőri miliciát, a mely a katonai életet még folytatni akarta. E szerint ezek a helységek katonai sánczokká lettek. 1750-ben nem szabadult fel a katonai hatóság alól, mert csajkásnak szánták. Minthogy azonban ennek szervezése egyelőre nem volt lehetséges, 1752-ben ideiglenesen a vármegyének adatik át, míg 1763-ban ismét katonai hatalom alá kerülve, csajkás szervezetbe soroztatik be. Végre csak 1873-ban kebeleztetett be ismét a vármegyébe. Lok hajdan a Mangura nevű nagy mocsár közepén volt, de II. József rendeletére az országút mellé tételt. 1812-ben újra régi helyére tért vissza, mert ott levő földjeihez áradásokkor nem férhetett hozzá. Ugyanekkor a pétervári főhadikormány parancsára bizonynyal az országút menti új falu lerontatott, csak a templom és a kocsmá maradt meg. Quits a vármegyei 1811. évi térképén Villova és Titel között tünteti fel Lokot. Bauer Bács-vármegyei 1825. évi térképén nincsen meg. Az 1830-as években Lok kis falu volt egy utcával és 40 házzal, Titeltől egy, Villovától fél órányira a titeli fennsík alatt. Az újabb térképek is rendesen feltüntetik Lokot. Az 1890. évi népszámláláskor volt itt 1233 lélek 225 házban. Anyanyelv szerint 1115 szerb, 34 német, 73 magyar, 8 horvát. Vallás szerint 133 róm. kath. 1021 gör. kel., 22 ág. ev. stb. A község határa 4867 kat. hold, ebből a községé 1976, a kincstáráé 897, Gyurgyevo községé 211 hold. Postája, táviró és vasúti állomása van.

Sajkás-szentiván.

Sajkásszentiván. A titeli járásban van, a vármegye délkeleti csúcsában, Felsőkaból és Mozsor között. Előbbi neve Kovilszentiván. Steltzer szerint már 1254-ben várnak mondják. 1318-ig egészen a *Szentivániak* birtoka volt, ez évi november 1-én Szentiváni Bencsnek és Domokosnak fiai a titeli káptalan előtt Szentiván nevű örökölt birtokuknak felét *Bekuni* Antal fiainak: Pálnak és Fülöpnek, továbbá Mátyás fiának, Jakabnak ajándékozták. Hogy itt a Kovil melletti Szentivánról van szó, kitűnik abból a körülményből, hogy a bevallás a titeli káptalan előtt történt, mint legközelebbi hiteles helyen. 1487-ben is ugyancsak a titeli káptalan vezette be Szentiváni Pált, Szentkirályi Jánost, Lászlót, Istvánt és Fejes Lászlót possessio Szent-Iván birtokába, a melyet ezek nova donatio címén kaptak volt a királytól. Ezenkívül a török defterek említik Szentivánt a titeli nahijében 1554-ben 8, 1570 körül 18 és 1590-ben 25 házzal. Az 1722. évi adóösszeírásban nem fordul elő a neve. 1728-ban említetik ugyan, de csak mint Szentiván pusztá, a mely a kovili katonai sánczhoz tartozott. De tulajdonképen az e mellett lévő Kovil kincstári falué volt, legalább részben; mert 1731-ben utóbbiak panaszt tettek a vármegye előtt, hogy a militárisok a hozzájuk tartozott Maliszentiván pusztát is elfoglalták. Így említik 1740-ben is. Kamarai falu volt 1769-ig, a midőn a csajkás milícia szaporítása céljából ezt a falut is csajkás szolgálatra osztották be, míg végre 1873-ban ismét a vármegyéhez került vissza. Határában a községnek 1970, az angol-osztrák banknak 190, a kincstárnak 126 hold birtoka van. Az 1900. évi népszámláláskor Sajkásszentivánon volt: 2987 lélek 558 házban. Anyanyelv szerint: 131 magyar, 1183 német, 1661 szerb, 10 egyéb. Vallás szerint: 126 róm. kath., 1639 gör. kel., 1122 ág. ev., 45 ref., 26 izr., 26 egyéb. A lakosság egy olvasókört és egy hitelintézetet tart fenn. Van téglagyár is. A község határa 6713 kat. hold. A róm. kath. hívek egyházilag Zsablyához tartoznak, az ág. evangélikusok 1877-ben szervezték anyaegyházukat. A község határában négy régi halom van. A községben van posta, táviró és vasúti állomás.

Sóvé.
Szegegy.

Sóvé. Lásd: Ósóvé, Újsóvé.
Szegegy. A topolyai járásban fekszik. 1476-ban a *Maróthiak* birtoka volt s Szegegyház néven említik. 1520-ban Csongrád vármegyéhez tartozott s a csongrádi dézsmajegyzékben fordul elő. Az 1543-iki kalocsai érseki úrbáriumban is fel van említve, csak hogy elszlávosított alakban: Szekity. A török defterek a szabadkai nahijében Szegegyet és Szegegyházat is emlitenek, a mi feltűnő, mert ez a két név csak ugyanazt az egy helyet jelentheti, vagy pedig a régi falu mellett egy új telep keletkezett, melynek régi neve mellett ennek újabb szláv alakját is használják. Szegegyen 1580-ban 31, 1590-ben 37 adózó ház, Szegegyházban pedig 1580-ban 6, 1590-ben 10 adózó ház volt. 1652-ben Wesselényi Ferencz birtokai között van említve Szeketics, mint szerb falu. 1655-ben *Wessélény* Ádám beiktatott Szeketics birtokába. 1702-ben Thournon új-bodrogvár-

megyei főispán körlevelet intéz Szabadka, Hegyes és Emusics, másképen Sekitsch helyekhez. A két utóbbi név összeállítása helytelen. 1737-ben és 1751-ben Szekity pusztának írják. Az 1768-ik évi Kovács-féle kamarai térképen Szekity pusztá, mint Kishegyes délkeleti szomszédja a Krivája patak két ága között, egy régi templomhellyel. E pusztá legelőül volt bérbe adva egyeseknek. 1786-ban Szekity pusztát az ú. n. Reichból jött németek telepítették be s már ekkor építették a mai ág. ev. templomot. 1796-ban a falut újra felmérték s beosztották. 1826-ban Szeghegynek, másképen Szikitynek említik ebben az időben, 1823-ban kapott czéhszabadalmat a kovács, kerékgyártó, lakatos, asztalos stb. czéh. Az 1849-iki július 14-én Szeghegy határában csata volt, a melynek emlékére egy honvédszobrot állítottak a községben. A falu régi pecsétje a következő: Egy kis halomból kiemelkedő fára mindkét oldalról egy-egy oroszán ágaskodik szőlőfürtöt tartva. A halomban 1786. évszám látható. Körirat: „Szekityer Gericht Siegel.“ Szeghegyen az 1900. évi népszámláláskor volt 4936 lélek 918 házban. Anyanyelv szerint: 4664 német, 271 magyar. Vallás szerint: 172 róm. kath., 4622 ág. ev., 120 ref., 120 izr. A község határa 6837 kat. hold. Nagyobb birtokosok *Becker Fülöp* és *Gerber Miklós*. Az 1904. évi kalocsai sematizmus csak 45 katolikust említ, a kik egyháziilag Kishegyeshez tartoznak. Az ág. ev. hívek egyháza 1886-ban alakult. A lakosság kaszinót és öt olvasókört tart fenn. Van itt gőzmalom is. A határban a dülönevek ma is jórészt magyarok. Szeghegyen 1901-ben avarkori lovas sírt találtak vas- és bronztárgyakkal.

Szentfülöp. A hódásági járásban, Hódáság fölött, éjszak-keletre; előbbi neve Filipova. Erre a helyre utal a III. Béla idejében kelt szontai határjárásban ettől északkeleti irányban említett Fizeg és „terra monasterii sancti Philippi.“ Tehát itt lehetett a Szentfülöp tiszteletére szentelt monostor. A nevével azonban jó sokáig nem találkozunk. A török defterek sem említik e helyet. 1639-ben Zsolnai *Gombkötő* János füleki hadnagynak és *Rimai* Istvánnak adományozza a nádor az általuk benépesített, eddig lakatlan bácsmegyei *Filipovoszelő* falut. 1652-ben *Wesselényi* Ferencz birtokában volt Filepfalu néven s volt benne hét ház. 1655-ben *Wesselényi* Ádámot iktatták be bácsmegyei *Fülepi* falu birtokába. Filipovót mint pusztát 1737-ben egy eszéki marhakereskedő, 1755-ben pedig Nagy István tartotta bérben. 1742-ben említik Filipova és Meggyes pusztákat. 1763-ban Cothmann Antal telepítési biztos Filipovát Perkaszevo pusztával egyesítve, Filipova falut kezdi telepíteni német családokkal s már tavasszal 20 ház épült fel. A talaj szántóföldekre és rétekre igen alkalmas, fa azonban sehol sincsen, de nincsen messze a bácsi érsekség erdejétől, melyet csekély bér mellett élveznek is. Az 1768. évi Kovács-féle kamarai térképen Filipova falu alatt keletre Lality felé van a Kis Perkaszevo pusztá és Hódáság felé nyugatra Nemsacze pusztá. Említik, hogy 1762-ben kezdték a falut apatini svábokkal telepíteni, s most már van kb. 60 házban 75 család. A falu határa 4052 hold, 101 telekkel. 1772-ben úrbéri rendezés volt Filipován. A falu Nemsacze pusztá $\frac{1}{4}$ részét úrbérlőleg használja. 1780-ban új úrbéri rendezés volt. 1792-ben pedig a falu a robotot s más úrbéri tartozást három évre megváltotta. A megváltást 1798-ban újabb három évre megújították. Említve van 257 gazda és 15 zsellér 272 házban. 1826-ban egy kamarai kimutatás szerint Filipovához tartozik Nemsacze pusztá negyedrésze. Az itteni templom Szt. Fülöp s Jakab apostolok tiszteletére egy régibb templom helyébe 1804-ben épült; anyakönyve 1764 óta van. 1903-ban a község női zárdát építtetett a Miasszonyunkról nevezett apácák számára, elemi leányiskola és óvoda céljára. A községnek 1790—91-ben készült pecsétjén egy hosszú ruhába öltözött férfi-alak van, ki jobbában botot tart, későbbi pecsétjén ugyanilyen alak püspöksüveggel van ábrázolva. 1863-ban nagy tűz pusztított a községben. Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Szentfülöpön volt 3593 lélek 535 házban. Anyanyelv szerint: 75 magyar, 3478 német, 9 tót, 15 kisorosz, 9 szerb, stb. Vallás szerint: 3550 róm. kath., 14 gör. kath., 21 ág. ev. stb. A község határa 5446 kat. hold. Van itt gőzmalom és vajgyár, tejszövetkezet. Van három takarékpénztára, posta és táviró-hivatala és vasúti állomása.

Szentiván. L.: Bács-szentiván, Felső-szentiván, Sajkásszentiván, Űrszentiván.

Szenttamás. Az óbcesei járásban van. Szenttamás nevével először az 1338—42. évi tizedjegyzékben találkozunk. 1448-ban Szenttamás *Zsámboki* Pál birtoka volt Bács vármegyében. 1467-ben a kő káptalan az elhalt Zsámboki Pál szenttamási birtokaiba *Sulyok* Györgyöt iktatta be. 1469-ben a Zsámboki

Szentfülöp.

Szentiván.

Szenttamás.

család a bácsi káptalan előtt osztályos atyafiakká fogadja a Sulyokokat, mire az országbíró e birtokokat örökre a Sulyokoknak ítéli oda. 1482-ben itt találjuk a *Patolcsi* családot. (1504-ben az országbíró felszólítja Újlaki Lőrinczet, hogy Újlaki Miklós leánya: Ursula számára az ő nagyapja után reájamaradt birtokokból adja ki az őket illető bácsmegyei Szenttamásfalva birtokot.) A Sulyok testvérek 1508-ban új adománylevelet kapnak a királytól a már eddig is békében bírt bácsmegyei szenttamási részirtokokra. 1525-ben Patolcsi Gergelynek nagy része van itt. Szenttamáson az Újlakiaknak is volt részük. A török defterek a bácsi nahijében 1590-ben 23 adózó házzal sorolják fel Szenttamást. A török kivonulása után az itt talált szerbekből határőri sánczot szerveztek 1702-ben s ez katonai határőri szolgálatokat tett 1750 november 1-ig. 1728-ban Szenttamás katonai sáncz volt Putnik Doroshanin főkapitánysága alatt. Hozzá tartozó pusztái voltak: Devecser, Sofronya, Szirnievo, Kipovó és Turia. A sáncz 400 főből álló lovas és gyalogos csapatot tartozott kiállítani. Ezek a katonák a verbásziaktól 150 hold földet ragadtak el. 1731-ben a vármegye panaszolja, hogy Szenttamás magához ragadta Kutas, Szirnievo, Kipove kamarai pusztákat egészen, Turia, Verbász és Felity pusztákat pedig részben. 1740-ben a vármegye panaszában említi, hogy e katonai sánczhoz két pusztát: Devetser és Sofronya tartozik és csak 54 katonát köteles adni, pedig 200 adóképessé egyént lehetne e helységben találni. A határőrvidék megszüntével 1751-ben a tiszai koronakerület egyik tagja lett. 1848-ban a vármegyébe kebelezeték s 1870-ben a földesúri terhek alól megváltja magát. Ipara már a század elején szépen fejlett volt; a szabók, szűcsök stb. 1815-ben kaptak szabadalmat. Bauer 1805. évi feljegyzése szerint Szenttamástól keletre egy Puk nevű dűlő van. A faluhoz tartoznak még Razlivó, Devecser, Sofronya és Kutas puszták. Az 1848. évi magyar szabadságharcban Szenttamás volt a lázadó ráczok főfészke, mely több ostromot állott ki sikeresen, míg végre Perczel tábornok 1849. április 30-án bevette s borzasztóan lakolt eddigi bűneiért. A róm. kath. lakosoknak már 1784-ben volt parókiájuk s ez 1849-ben leégett. A templom 1815-ben épült, a 48-as zavarokban erősen megrongálódott, 1886-ban kibővítették. Azonkívül van itt még gör. kel. templom is, a mely 1808-ból való. Szenttamáson az 1900. évi összeírás szerint volt 13,228 lélek 2419 házban. Anyanyelv szerint: 7371 szerb, 5108 magyar, 637 német, 65 kisorosz, 34 egyéb. Vallás szerint: 7830 gör. kel., 4893 róm. kath., 418 ág. ev., 156 izr., 250 ref. és egyéb. A község határa 43,207 kat.hold, ebből a községnek 2001 holdja van. Nagyirtokosok Dungyerszky Jása, Lázár és Steván, és ifj. Schaffer Mór. A községben van több kulturális egyesület: Magyar olvasókör, Szerb nőegylet, Szerb olvasóegylet, Mértékletességi egyesület, Népkör. Gazdasági egyesületek: Szenttamási I. temetkezési egyesület, I., II., III. Szenttamási földművelő-szövetkezet, Földműves- és munkás-egyesület, Szenttamási I. szerb takarékpénztár, Szenttamási szerb kölcsönös segélyező-egyesület, mint szövetkezet, Szenttamási I. magyar önszegélyező és hitelszövetkezet, Első magyar fogyasztási szövetkezet, Néphitelbank. Nagyobb ipari vállalatok: Mezőgazdasági szerszám-gyár, mely a Dungyerszky Lázáré; műmalom (vízi), Ferenczsatorna részvénytársaságé; gőzmalom és gőzfűrés, Gavanszky testvérek és Alexievitsé; téglagyár, Käuser Jánosé; szódagyár, egyik Runits Milosé, másik Rosenberg Bernáté; ecetgyár, Berger Márké; mészégető, Dungyerszky Lázáré; könyvnyomda, Marinkov Szvetozáré. Az 1904. évi miniszteri rendelet szerint az eddigi Bács-szenttamás helyett Szenttamás a hivatalos neve. Határában több tanya van. Posta és távíró-hivatala helyben, három országos vásárt tart. E vidéken feküdt hajdan *Szentpéter*, a XV. század elején a Csévi *Sáfárok* és a *Vitéz* család birtoka, kik 1414 és 30 között részint el-, részint zálogba adták az ő részeit a *Garaiaknak*. 1464-ben már csak a Garaiak vannak birtokosokként említve.

Szépliget.

Szépliget. A palánkai járásban, Bulkeszinek nyugati szomszédja, Palánkától éjszakkeletre, előbbi nevén Gajdobra. Nevével először a török korban találkozunk. A mohácsi vész előtt itt egy premontrei rendű prépostság volt, melyet Pázmán Gajdelnek nevez. Pázmán Péter még a kalocsai egyházmegyéhez tartozó, gajdéli premontrei prépostságról tesz említést, Palma pedig már Gajdel, seu Gajdobra prépostságot említ és a Gajdobra és Palánka között egy halmon talált romokat ama prépostság romjainak tartották. 1877-ben Haynald kalocsai érsek megbízásából Henszlmann Imre

által végzett ásatások azonban valószínűvé tették, hogy ezek nem egyházi épületek, hanem inkább valami katonai őrhely romjai. E prépostságról semmi más adatunk nincsen, de a gajdéli prépostság címét most is adományozzák. A török defterekben a bácsi nahijében felsorolt Dolne-Dobrá (1554-ben kettő, 1570-ben négy, 1590-ben 18 adózó házzal) Steltzer Gajdobrának tartja. Azonban valószínűbb, hogy a Bulkesz, Dobra, Pavlocz, Irmok, Alpár stbi sorban felsoroltak között Dobra lesz inkább a mai Gajdobra, akkor 3 fizető és 6 nem fizető házzal. Még az 1690. évi Bács vármegyei összeírásban sem találjuk Gajdobra nevét a falvak között, csak szomszédját: Obrováczt. Az 1702. évi kamarai összeírásban Gajdobra, mint új falu van említve. 1715-ben öt adófizetője van a falunak. 1717-ben a vármegyei pörben Gajdobra a szomszéd Obrováczezal az új Bodrog vármegyébe került, de csak négy szerb család volt itt hét adózóval. 1718-ban a vármegye 80, 1719-ben 100 forint adót vetett ki Gajdobrára. 1726-ban is adózó falu, 1731 körül Gajdobrá a palánka ihatáróri miliczia magához ragadta. 1749 és 1752-ben Kerekity és Gajdobra nevét felcserélve is használják. 1756-ban 45 forint adója van. 1763-ban Cothmann telepítési biztos azt mondja, hogy Gajdobra kamarai pusztát akkor a kalocsai érsek tiszttartója és Kuluncsics bácsi postamester évi 500 forintért bérelték. Földje igen termékeny s főképen szénatermelésre igen alkalmas. Alatta egy Kerekítő nevű víz is van. Hasonló talaja van Joszan pusztának is. E két pusztát egyesíteni kellene és falut telepíteni Gajdobrának ama része körül, a hol akkor a magánosan álló gajdobrai vagy kerekityi postaház (1749 óta) volt. 1764-ben németek telepedtek le Gajdobrára 160 házban és az új kamarai falu 1767-ben kezdett adót fizetni 34 személylyel. A falutól keletre Bulkesz mellett van Joszan pusztája. Ez időből való a falu pecsétje is, melyen egy térdig érő ruhába öltözött paraszt ember, fején háromszögű kalappal áll, jobbában három kalászt, baljában sarlót tart. Körirata: „Sigil. Comunitatis Gajdobrae.“ (Használták 1772—1826 között.) A róm. kath. parókiát 1765-ben szervezték; Szent-Mártonról címzett temploma 1765-ben ideiglenesen vályogból, 1789-ben szilárd anyagból épült; 1883-ban megújították. 1772 augusztus 17-én volt Gajdobrán az úrbéri rendezés Joszan pusztával. 1787-ban Paraga területéből is kapott egy részt. 1784-ben a község iskolát építtetett. 1795—98-ig a gajdobraiak pénzen váltották meg a robotot. Gajdobra ekkor a palánkai kamarai uradalomba tartozott s határában 120 sessió volt 191 gazdával és 4 házas zsellérel. 1859-ben a faluban volt 239 házban 2446 lélek. A lakosok gabona- és kender-termesztéssel foglalkoznak. A falu határában lévő nagyobb kiterjedésű mocsár lecsapoló csatorna által van a Dunával összeköttetésben. Az 1900. évi népszámláláskor Gajdobrán volt 2569 lélek 429 házban. Anyanyelv szerint: 124 magyar, 2429 német, 76 tót, 28 szerb. Vallás szerint: 2531 róm. kath., 25 gör. kel., 94 ág. ev., 8 ref. A község területe 5965 kat. hold; a határt 1894-ben tagosították. A lakosság két kaszinót, két gazdakört, egy temetkezési egyesületet tart fenn. Van itt három pénzintézet, egy kender- és egy téglagyár, gőzmalom és bortermelő-egylet. A község iskolaügye fejlett, 1897-ben r. kath. óvodát, 1906-ban hat tanteremből, egy tornateremből és tanítói lakásból álló emeletes iskola-épületet építtetett a r. kath. hitközség 83,000 kor. költséggel. Van postája, távíró és vasúti állomása. Határában volt a Kerekity-puszt a múlt században. Ez a puszt a hajdani Kerekegyház falu helyén volt s nevét őrizte. Erről tudjuk, hogy 1462-ben Szilágyi Erzsébet birtoka volt.

Szilágyi. Apatin és Bácsszentiván között a kincstár 1899-ben községet telepített s ezt Szilágyi Dezső néhai jeles miniszter emlékére Szilágyi-nak nevezte. 1907-ben Szilágyi Dezső emléksobrát állították fel itt. A róm. kath. község eleintén egyháziilag Bácsszentivánhoz tartozott, de 1900-ban önálló lelkészséget kapott s ekkor épült Szent István király tiszteletére a kápolna. 1906-ban pedig temploma. 1903-ban Szilágyiban már 1270 magyar róm. kath. lélek volt. A községet igen szépen rendezték. Van szép róm. kath. temploma (1905.) áll. elemi iskolája, áll. óvodája, postaügynöksége, plébániaépülete, községháza, olvasóegyesülete, epreskertje, gyümölcsfaiskolája, szedrese, s általában mindene, a mi egy rendezett község keretébe tartozik. Fiókja van itt a Délvidéki földművelési egyesületnek. Nagybirtokos itt ma is az államkincstár. A határ dűlői között régi s érdekes nevűek a Kálvária dűlő, Csádalja, Római sáncz, Kápolna és Vízér. A község utolsó postája, távírója és vasúti állomása Bács-szentiván.

Szilágyi.

Szilbács.

Szilbács. A palánkai járásban van Parrag és Kölpény között. Bácstól keletre. Előbbi neve Szilbás. A helység létezéséről már a XIII. században tudunk. 1263-ban mint a Keszi nevű földterületnek szomszédját említik Zilbachot (a mai Szilbás déli szomszédja Bulkeszi.) 1267-ben Horlai és Kér birtokok határjárásában, mint nyugati szomszédok a Scylbach-i nemesek, azaz Szilbás rész-birtokosai említetnek. Csánki 1272-ben is említi Scilibach-ot. Az 1332—37. évi pápai dézsmalajstromban fel van sorolva Marcellinus plébánus de Zil. 1345-ben Kulpin szomszédai gyanánt említetnek a Zylbathy-i nemesek. Egy Kurpe nevű bácsmegyei birtokban való bevezetésnél 1404-ben szerepelt Blasius de Zylbach. 1418-ban Kulpin határjárásában ismét mint szomszédot említik Zylbach-ot. 1455-ben a Lekesei *Sulyok* családé, a mely ekkor e birtokára nézve is kölcsönös örökösödési szerződésre lép a Szántai *Marhárti* családdal. A török defterek a bácsi nahijében sorolják fel Szilbást 1590-ben 25 adózó házzal. A mai Szilbás, a mely 1690-ben szerbekkel telepítettett be s 1714-ben pecsétje is volt, a bácsmegyei adójegyzékben fordul elő, a hol 1715-ben 18 adófizetővel szerepel. Ezután Szent Mihálynak is nevezik. 1717-ben az új Bodrog vármegyének összeírásában Szilbás helyett Szent-Mihály van felvéve 33 szerb adófizetővel. 1718-ban pedig nem Szent-Mihálynak, hanem ismét Szilvásnak van írva e helység. 1722-ben Szilvás 28, 1727-ben 43 adózóval fordul elő. 1748-ban Szilbásnak írják. 1732-ben Szilvásban tartotta meg a vármegye részleges gyűlését. 1746-ban egy Szilbás pusztát is említenek. 1763-ban Cothmann szerint a szilbásiak Gajdobra pusztát használják. Az 1760-as évi kamarai térképen Szilbás falu (61 szerb család) a mai helyén van feltüntetve. Keleti határából egy darabot Kulpinhoz foglaltak, és ezt Szilbás még követeli. Határáról dél-keletre van Bulkesz pusztája s e fölött Szent-Mihály pusztája. 1839-ben alakult az evang. tótok egyháza. A község határa 7040 kat. hold, melyből a községnek 386, *Schmausz* Ferencznek 1142 holdja van. Két templom van a községben, a görög keleti szerb 1720-ban, az ág. ev. 1886-ban épült. 1900-ban már 52 róm. kath. volt Szilbácson, a kik egyháziilag Szépligethez (Gajdobra) tartoznak. 1871—72-ben a belvizek az egész határt elborították, s ekkor óriási éhínség volt. Van a községben kölcsönös segélyző takarékpénztár, két fogyasztási szövetkezet s olvasó-egylet. Az 1900. évi népszámláláskor itt 3311 lélek volt 577 házban. Anyanyelv szerint : 37 magyar, 81 német, 972 tót, 2156 szerb, 67 cigány. Vallás szerint : 52 róm. kath., 2206 gör. kel., 1018 ág. ev., 2 ref., 14 izr., 21 egyéb. Van postája, táviró és vasúti állomása. Határában állott hajdan *Kürt* falu, mely 1335-ben a bácsi káptalané, majd a prépostságé, de a *Székely* családnak is van itt része, melyet 1404-ben a *Maróthiak* és ezek révén, 1477-ben, a Báthoriak kapnak. 1439-ben bukkan fel a *Kürti* család birtokosként egész 1470-ig. Közben, 1464-ben, a *Garai* család is szerez benne részt. — Itt volt e tájon *Kamarás* is, mely 1390-ben már a *Keresztúri* családé. 1454-ben a *Kórogyiakat* és a *Perényieket* találjuk itt, 1504-ben pedig már *Korvin* Jánost.

Szilberek.

Szilberek. Az apatini járásban, Doroszló és Vepród között fekszik. Előbbi nevén Bresztovác, mely a szláv nyelvben *breszt*-nek nevezett szilfáról kapta nevét. Már az 1543. évi érseki úrbéri lajstromban van egy Nagy-Bresztovác (major,) mely az érseknek 16 pénz harácsot ad évenként. Valószínűen ez a török defterekben a zombori nahijében felsorolt kis falucska Bresztovo 1554-ben 3, 1570 körül 5 és 1590-ben 8 adózó házzal. 1728-ban panaszolja a vármegye, hogy Gákova, másképen Bresztovác kamarai pusztát a szegedi várparancsnok, a hová a zombori milícia is tartozott, erőszakosan és önhatálmilag elfoglalta, katonai helylyé alakította és Kis-Oláhszágból bejött siákokkal telepítette be, a kik pedig folytonosan rabolnak és kárt tesznek s annyira terjeszkednek, hogy már majdnem egészen Doroszló falu házai alatt szántanak. Ez a falu, mint a zombori katonai sáncznak filiálisa, 1740 körül Bresztovicze néven fordul elő. 1743-ban a vármegye kéri e helynek felosztását és 1745 július 1-én királyi rendelettel Bács vármegyébe is kebelezetett. Október 7-én járt itt a felosztó bizottság, az itteni 175 családfő a katonai élet folytatása mellett nyilatkozott s csak egy akart polgár lenni. 1746-ban még újonnan telepített kamarai faluként szerepel és a vármegye összeírja. 1757-ben 1200 forint volt az adója. 1763-ban Cothmann említi, hogy e falunak görög szertartású szerb lakossága van, mely saját területén kívül, Alsó-Gákova pusztát, Katalin dűlőt és Prekája pusztának negyedrészt bérben tartja. 1772-ben úrbéri rendezés volt itten, mely alkalom-

mal a falu lakossága azt vitatta, hogy e falu Gákova pusztán épült, jóllehet itt Bresztovác nevű külön puszta nem volt, ámbár a falu 1746—72-ig ilyen után is fizetett adót. A községnek Katalinhegy nevű határrészében három régi halom és egy földvár van. Róm. kath. lelkészi hivatala 1787-ben alakult, temploma 1818-ban épült, kétszer újtották meg, először 1852-ben, és újabban 1896-ban. Van görög keleti temploma is, 1851-ből. A század elején kiváló ipara volt. 1834-ben vegyes czéh alakult s ugyanekkor kaptak szabadságot a kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, kádárok, kötélverők, kalaposok, harisnyakötők, üvegesek, csizmadiák, vargák, szűcsök, szabók, festők, esztergályosok, asztalosok, takácsok czéhe. Lakosainak száma 5400 lélek 874 házban. Anyanyelv szerint : 259 magyar, 4356 német, 750 szerb, 33 egyéb. Vallás szerint : 4549 róm. kath., 751 görögkeleti, 8 ág. ev., 9 ref., 70 izr. A község határa 9397 kat. hold, ebből 1893-ban a községé 628, a kinstáré 719 hold volt. Nagyobb birtokokos *Leibach* Károly örökösei. A lakosság kaszinót, társaskört, két temetkezési együletet tart fenn. Van három pénzügyintézet s három szíkvízgyár. Van postája, postatakarékpénztára, távirója és vasúti állomása. Szilbereket legújabbán az apatini járásból a hódáságiba osztották át.

Szivác. Lásd : Ószivác, Újszivác.

Szond. Az apatini járásban, Zombor alatt, Apatintól délkeletre van, a régi Bács vármegye felső végében. Előbbi neve Szonta. A község mai terjedelmes, de igen mocsaras határa már a XII. században együvé tartozott, t. i. Erdőddel szemben, a mostani dunai gőzkompp állomásától, Gombostól a Duna mentében fölfelé, egész a Dráva torkolatáig, s még ezen is túl, majdnem a Hulli szigetig. Éjszak felé is a mai határa lehetett; azonban kelet felé talán még jobban benyúlt a doroszlói határba; dél felé a mai Bogojeva határának felső része is, úgy látszik, még a régi Szontához tartozott, a melyet régi okmányaink terra Zund-nak, Soucha-nak neveznek s melyben több helység is volt. Legrégibb okmányunk egy határjárás III. Béla király idejéből 1173—1196-ból, melyet azonban csak egy 1394. évi átiratból ismerünk. Ez *Macharias* comes birtokát részletesen határolja meg. A határ legnagyobb része Machariásé, délkeleti vége pedig bizonyos *Urosé* volt. 1206-ban II. Endre király e Soucha (vagy helyesebben Sountha) nevű földet Machariás fiának, Tamás vitéznek és általa utódainak adományozza hűséges ragaszkodásáért. Az adományozott földterületet a kalocsai érsek be is járátja. 1231-ből van Szontára vonatkozó harmadik okmányunk és részletes határjárásunk. Ez évben t. i. II. Endre király *Tamásnak* iránta tanusított tántoríthatatlan hűségét s feláldozó szolgálatkészségét meg akarván jutalmazni, ismét megajándékozta s pedig Soucha nevű földbirtokkal, a mely eddig *Urosé* volt s a ki örökös nélkül halt meg. Ez volt az első okmányban bejárt terület délkeleti része. Ugyanakkor Tamás kérelmére a király annak összes eddigi birtokait újra bejárattatja és felsorolja; s a többi között az apjától örökölt Bács vármegyei terra Zund-nak határait is felsorolják, melyek az 1173—96. évekkel megegyeznek. A bejárt terra Zund a hozzátartozóssággal három részre oszlott : I. *Macharias comes*, II. *Gergely comes* nővéreinek, t. i. Jakab (Mohornak fia) és Mihály (Mihály fia) nagynénjének és Botond anyjának, III. Gab nejének és a szt.-keresztii egyháznak részeire. Tamás bán a II. részt (nomen terrae illius est Zund), a melyben *Gergely comes*nek tornya volt felépítve, és a melyre Jakab és Mihály, nagynénjök után igényt tartottak, 124 márkáért megvette. Ez a rész körülbelül a mai Szonta körül terült el. A III. birtokrészből Gab felesége részét is megvette Tamás 120 márkáért : Chaslov és Sanpaul nevű két falunak föld birtokát, mindkettő külön határokkal van körülvéve. E két falu e szerint szintén a Zund nevű területen volt. Belzund fele Tamásé volt, fele Andrásé, a ki Tamás fivérének, Miklósnak fia volt. 1237-ben Tamás bán fiai, *Gergely* és *Tamás*, az apjuk után rájuk maradt birtokokban megosztottak. 1247-ben Makár Tamásnak egy Miklós nevű fivére is volt. E Miklósnak fia, András 1247-ben apját Nicolaus „de villa Zund“-nak nevezi. 1270-ben a császári káptalan előtt Makár utódai ismét megosztottak a birtokokon, s ekkor említik többi között villa Zund juxta Danubium-ot. 1313-ban Aegidius mester (*Gergely* fia) halála előtt többi között örökölt Zond birtokát vejének hagyja. Az 1332—37-ik évi pápai dézsmalajstrom is említi Zond-ot. 1361-ben Félegyháztól délre volt Zund. Ezt nevezik villa reginalis exterior Zund-nak, alább Kyu Zund-nak is. Külső-Zond tehát akkor már a királynő birtoka volt. 1382 május 2-án Lajos király Erzsébet királynő beleegyezé-

Szivác.

Szond.

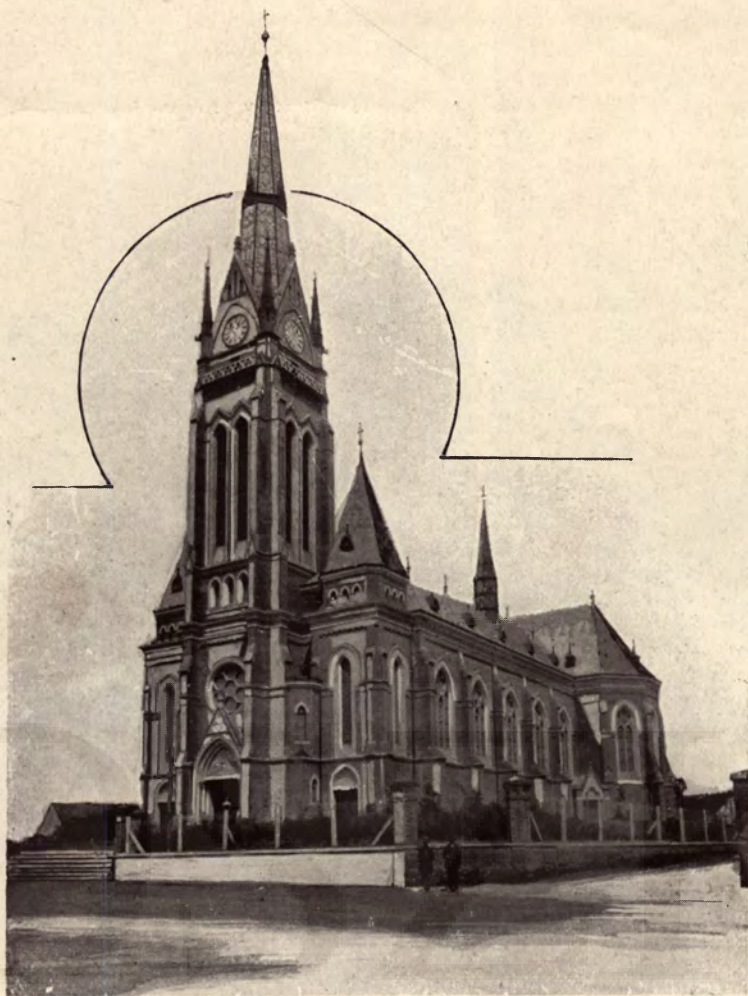
sével az óbudai Klarissza-apáczáknak, ezeknek felsővármegyei birtokaiért cserébe adja a Bács vármegyei királyi birtokokat: Belső Zond-ot, a vásár- és a dunai vámmal és három halastóval, valamint Külső-Zond-ot (exterior) is. 1394-ben a III. Béla-féle első határjárási okiratot a császári káptalan átírja és Zond-ot ekkor oppidum-nak írják. Még a XV. században is az apáczáké Szond. 1395-ben a titeli káptalan Zsigmond kir. rendeletére határjárást tart Zond-ban. 1398-ban Zsigmond király Zond-ban tartózkodott és innen keltezte leveleit és adományait március 5, 6, 12-én. Zond városban az apáczáék az egyházi patronátust is gyakorolták, s több adatunk van, hogy a plébániát ők adományozták. 1434-ben Gallus nevű mészáros (lanio) saját költségén Zond város végén egy szegény- vagy kór-házat épített, s ennek részére a kalocsai érseki helytartó (vallásügyi) szabályzatot adott. 1439-ben az apáczáék tiltakoznak Thallóczy Máté és fivérei ellen Zond és a hozzá való falvak erőszakos megtámadása és elfoglalása miatt. E szerint Zond volt az uradalom feje és középpontja. 1439 okt. 9-én Albert király utasítja Tóttös László kincstartóját, hogy a kúnok és jászok adóiból Bazarád havasalföldi vajdának fizessen 600 aranyat. Datum in Zond. 1448-ban a vargák (sutor) czéhe Zund-ban az apáczáék tisztartóitól privilégiumot kapnak s ezt az apáczáék is megerősítik. Zond-ot ekkor civitas-nak írják. 1451-ben Chomafalvai Fülöp a Zond városhoz való földekből és erdőkből egy darabot Chomafalvá-hoz csatolt jogtalanul. Fülöp ellen Hunyadi János országhormányzó 1453-ban a Zond-hoz tartozó Tótfalu lakosainak is védőlevelet ad és ugyanazon évben ezt a Fülöpöt és több más szomszéd birtokost a Zond város és tartozékaiban elkövetett birtokháborítás és határsértés miatt megbírságotlák. 1456-ban a Zond város (oppidum) polgárai királyi védőlevelet kapnak, hogy az országban keresetök után járván, őket mások vétkei és adósságaiért felelősekké tenni nem szabad. 1459-ben Mátyás király Zond városnak és a hozzá való falvaknak szabadságot ad új tisztválasztásokra, miután az előbbieket zsarolásuk miatt hivataluktól megfosztotta. 1459-ben egy év óta Zond város jövedelmeit János czeplédi plébános kezelte, s ezt most az esztergomi érsek arra kötelezi, hogy az apáczáknak számot adjon. Bizonyos rendkívüli adók miatt Zond városból sokan másfelé költöztek, mire egy kir. rendelet 1463-ban meghagyja Bács, Bodrog és Csongrád vármegyék birtokos nemességének, hogy az illetéket vagy visszaküldjék, vagy fizetessék meg velök ama díjakat. Egy 1464. évi okiratban Zond város magisztrátusáról van szó. Királyi sókamarajáról már 1466-ban van oklevél. 1477-ben pedig egy István fia, Péter volt Zond város bírása. Az itteni lakosság is magyar nevű: Csiszár, Csapó, Csinos, Kalha, Tóth, Teremes, Kajtár, Piócza, Rácz János, Görög István, Mátéfi, Cserép Jakab, Kalmár Demeter. 1466-ban Zond-ban kir. sókamara volt (camara salium regalium in Zond. Orsz. levélt. Dl. 16374.) A Zondhoz tartozó Gajzol sziget a Duna közepében sok birtokháborítási pört okozott az apáczáknak a titeli prépost ellen, a ki Erdődről az apáczáék szigetét bitorolta, s ez ügyben sokszor volt vizsgálat, így 1461 és 1464-ben többször is, 1473, 1474, 1478. években. 1479. és 1480-ban 17 dunai malom miatt folyt a pör. Más birtokháborítási ügy a Bakszonrét miatt (in territorio oppidi Zond) volt 1473-ban (1478 ennek telepítése). Egyéb birtokháborítási esetek voltak még 1479., 1480., 1481., 1482., 1495., 1496. években. 1466-ban Czoborszentmihály és Halmos mellett mint az apáczáék birtokai említetnek: Újfalu, Nagy-Zond, Kis-Zond, Krako, Falkomár, Bajkod. 1480-ban a titeli prépost által hatalmaskodás volt in oppido Zond ac possessionibus: Kis-Zond, etc. 1496-ban hatalmaskodások voltak az apáczáék birtokai ellen Bács vármegyében: Kis-Zondon, oppidum Zondon. 1498-ban birtokháborítás Bodrog vármegye Czoborszentmihály és Halmos ellen s pedig Újfalu, Nagy-Zond, Kis-Zond, stb. részéről. Két zondi plébánia volt *Kis- és Nagy-Zond*, másképp *Belső- és Külső-Zond*. Nagy-Zond plébánosa mellett több segédlelkész működött, a kikkel János zondi plébános kiméletlenül bánt s kellemetlenségekkel zaklatott s ezért panaszlevelet adtak be 1503-ban Péter szentszéki követhoz. 1504-ben opp. Belzond van említve. 1507-ben újra birtokháborítási panasz és vizsgálat volt az opp. Zond határában. 1517, 1518, 1521-ben ismét birtokháborítási vagy hatalmaskodási pör volt itt. 1521-ben rendelet ment Imrefi Mihályhoz, a kalocsai érsek adminisztrátorához, hogy a Zondiakat kiváltságaik szerint kezelje és ne terhelje új adóval. A múltra nézve pedig adjon nekik kártérítést. 1522-ben Bács vármegye dézsmajalstromában Khizond 50, Zond 141 adózóval szerepel. Utolsó adatunk 1523-ból is egy birtok-

Titeli vízfordó leányok.

Titeli vízfordó kocsí.

Topolya. — A róm. kath. templom.

Topolya. — A báró Kray-féle kastély és parkja. Most id. gróf Zichy Nep. Jánosé.

háborítási eset, melyet Zond város és Belzond lakosai egy kisdunai halastó ellen követtek el. A most következett török hódoltság korában az apácák 1610-ben a pozsonyi káptalan előtt óvást emeltek az ellen, hogy e zavarteljes időben valaki az ő birtokaikat, így névszerint a Bács vármegyei Belső-Zond Kis-Zond, Sountha, stb. elfoglalni merészelje. Utóbbi esetekben mindig több Zond nevű önálló helységet találunk: Zond város, Kis-Zond, meg Belső-Zond; de ezeknek közelebbi viszonyairól és helyzetéről még nincsen tiszta képünk. A török defterek szerint a zombori nahijében volt 1579-ben Nagy-Szonta 36 fizető házzal. (Steltzer szerint még: Kis-Szonta.) 1554: 6, 1570 körül 10, 1590: 11 házzal. Nagy-Szonta 1554: 4, 1570 körül 8, 1590: 36 házzal. De még a bácsi nahijében is talál: Szonta 1570 körül 5; Dolna-Szonta 1590: 13, Gorna Szonta 1590: 11 fizető házzal. Szontát feltüntetik a régi térképek is, de csak egy helységnek; az 1553. évi Lázár-félen Apáti alatt van Tzand (1596. és 1579. Sambucus térképén nincsen), az 1689. évi Hevenessi-félen is van Tzand (de Apáti nincs), Krekwitz 1685. évi térképén van Apáti és alatta Tzand. Az 1699. évi Bács vármegyei első összeírásban a zombori járásban Bukcsinovics után hibásan Szántova áll Szonta helyett 34 gazdával és 15 felnőtt fiával. Szonta r. k. lelkeszségét 1718-ban állították fel s Szt. Lőrinczről címzett temploma előbb fából készült; ezt 1746-ban megújították s aztán ebben tartották az istentiszteletet a század végeig. Ezt bizonyítja az anyakönyvben egy 1770-iki bejegyzés. A XIX. század elején ez a templom roskadozni kezdett és ekkor a falut is áttelepítették, a régi helytől mintegy félóránnyira éjszakra egy magaslatra. Itt épült 1808—1812-ben a mai templom egészen újonnan. A vármegyei adóösszeírás szerint 1715-ben Szontán 21 adófizető volt, 1722-ben 61 nős és 2 özvegy gazda. Az 1768. évi kamarai térkép szerint e falu határa 8992 holdból = $224 \frac{32}{40}$ szesszióból vagy telekből áll, és 129 róm. kath. sokacz család lakott benne. 1836-ban 352 házban 2785 lélek lakott itt. Az 1890. évi népösszeírás szerint e nagyközségben 650 házban 4972 lélek volt. Ezekből 3079 sokacz, 1041 német, 838 magyar, 2 tót, 12 más nyelvű; vallásra nézve: 4775 róm. kath., 65 gör. kel., 10 ref., 4 evang., 117 zsidó. A község határa 22,112 kat. hold. Ebből Szonta községnek van 388 holdja (de ebből 257 nem használható), a kir. kincstárnak van 5131, *Fernbach* Bálintnak 4369, *Gräber* Miklósnak és társainak 3029, *Weindl* Mórnak 803 holdja. Az 1768. kam. térkép szerint Szonta helység a patkóalakú Halasitza nevű halastó éjszaki partján állott (ez a katonai térképen levő Velika-bara a helységtől délnyugat felé). A sok kiöntés miatt sokat kellett szenvednie a falunak, a templom is roskadozó volt, miért is a vármegye és a kamara 1788-ban a falu áttelepítéséről gondolkozott; de a nép a kitűzött helyre nem akart átmenni, hanem a szőlők helyére akart költözni. S Fridrik Tamás szerint csakugyan 1806-ban a mai helyre telepítettet. 1772 július 8-án volt az úrbéri rendezés. Az 1768. kam. térkép szerint a falu fölött volt a Kruskováci erdő, a hol ma a mostani Szonta nyugati oldalán a Kruskováci rét s ezen fölül a Mala Suma (kis erdő) van. Ez a térkép egész helyesen jelöli meg a község régi fekvését. Azt a helyet máig Ószontának tartja a nép. Valószínűleg ott volt a régi szontai vár is, mert az hely, minthogy három oldalról víz fogja körül, várnak igen alkalmas, ez a hely most *Gräber* Gyula birtokához tartozik; 12 k. holdnál nagyobb terjedelmű s máig meg van bizonyos erődítésre alkalmas jellege a területnek. A hajdan virágzó és rég elpusztult Hájszentlőrinczet is itt keresik. A határ éjszaki részében az apatini erdők alatt van a szontai községi erdő. A falu alatt van Sibovacz suma. A falutól délnyugatra a patkó-alakú nagy Velka-bara, a melynek egyik szára a Gombosi csárdáig terjed, a másik nyugat felé több apró mocsárt alkot és egy nagy réten át (melynek alsó része Branicza-rét, felső része Kövercse-rét) a Kövercse-tóval van összekötte a Duna felé; a mocsarak és a Duna által határolt terület csupa erdőség. A Dráva-torokkal szemben van a nagy Baksum erdő, melyet keletről a Topole-fok kerít be, és ennek nyugati folytatása egy Beszterment-tó, a mely éjszak felől a Nagy-Kandlia keleti határán levő Fischwasserrel áll összeköttetésben. 1770-ben a falun áthúzó patak Velika Jama néven fordul elő, a falu végén kelet felé van Mala Jama és a szőlők alatt Cserna bara tó. A Szonta határában előforduló sok mostani határelnevezésből a régieket felismerni már alig lehet. Szonta község mellett egy egyszerű, gót-stílusú templom romjai állanak, s ezt tartották a Hájszentlőrinczi apátságnak, de hibásan. S ezt a balvéleményt a helység templomának védőszentjében (Szt. Lőrincz) és pecsétjében meg is örökítették. Első (1730—50. években

használt) pecsétje csak ez volt : „Selo—Soen—Ta“ ; már egy 1756. évszámmal jelzett újabb pecsétre Szt. Lőrincz vértanút vésették rá. Ilyen pecsétet, melyen Szt. Lőrincz állva, bal kezében rostélyt s jobbájában pálmaágat tart, még egyet az 1780-as években is használtak, s a szentnek két oldalán egy-egy S. betű áll (azaz Selo Sonta), az 1790-es években ugyanilyet „Possessio Sontensis“ körülírással. A község mellett levő templomromok különben valószínűleg az óbudai Klarissza-apácák temploma és zárdája volt. Húsz évvel ezelőtt találtak a romok között, ásás közben, egy középkori zárdá-kapukulcsot is. Az 1900. évi népszámláláskor volt itt 5037 lélek 752 házban. Anyanyelv szerint : 974 magyar, 1073 német, 46 szerb, 2934 sokacz. Vallás szerint : 4908 róm. kath., 42 gör. kel., 18 ref., 63 izr. Az 1904. évi miniszteri rendelet Szonta nevét hivatalosan Szond-ra változtatta vissza. Határán vannak Bubija és Ófalu. A községben van vasút, posta és távíró. 1876-ban, 1890-ben és 1892-ben a Dunagát átszakadása következtében 11.000 kat. hold került víz alá. A községben van két hitelintézet, egy temetkezési egyesület, olvasóköri és polgári kaszinó. Fernbach Bálintnak a határban szép, újabb úrilaka van, melyet 1902-ben építtetett. Nevezetesen benne az Afrikából hozott vadászati trofeumok, melyek párjukat ritkítják. Van itt két oroszlán, melyek közül az egyik 2 m. 8 czm. hosszú, három orrszarvú, három víziló, strucz, krokodil, óriáskígyó, érdekes majmok, kb. 120-féle antilop, gazella, délszaki madárfaj, stb. és kb. 300 drb. tudományos szempontból is érdekes, eredeti fényképfelvétel Afrikából, melyeket a tulajdonos, ki két évekenként szokott Afrikába utazni, maga vett fel a helyszínén. Az itteni könyvtár is kb. 400 kötetből áll és nagyobbára vadászati munkákból és útleírásokból áll. Ugyancsak a község határában van Weindl Mór és neje úrilaka, mely 1884-ben épült. Szond és Apatin között, de Szondhoz közelebb 12 oly helységet ismerünk, melyek eltűntek, elpusztultak. Ezek *Alatk*, mely 1240-től 1523-ig ; — *Arnat* város, mely 1206-tól 1507-ig ; — *Árokegyháza*, mely 1481-től 1595-ig ; — *Berszek*, mely 1492-ben ; — *Császló*, mely 1231-től 1610-ig, — *Bokrán*, mely 1450-ben, — *Váralja*, mely 1480-ban, — *Udvarnok*, mely 1441-ben, — *Krakó*, mely 1382-ben, — *Hernyejfalva*, mely 1480 táján, — *Fonó*, mely a XV. század elejétől a végéig, — *Falkomár*, mely 1382-ben, — *Hurkusz*, mely szintén 1382-ben és *Cziike*, mely 1438-tól 1520-ig szerepel az egykorú oklevelekben.

Sztapár.

Sztapár. Az apatini járásban, Apatintól keletre, a Ferencz-csatorna alatt fekszik. Első említését 1740 körül találjuk, a midőn a zombori határőri miliciáról azt olvassuk, hogy többi között egy Stapari nevezetű pusztát használ. 1749-ben még pusztá volt, a következő évben azonban Bukcsinováczból (Apatin alatt) és Vranjosevóból (Apatin fölött Vranjos) a nép Sztapár pusztára telepedett. E két régi lakóhely neve mai is megvan Sztapár határában. A buksinovóiak a Popin zid (a pap falá)-tól délre, a vranjesevóiak attól északra laknak a faluban. Később P.-Szentivánból és Bresztováczból is ide költöztek a szerbek, s így a falú nagyon gyarapodott, s már 1753-ban építettek gör. kel. szerb templomot. 1757-ben 2000 frt adó volt a falura kivette. Cothmann 1763-ban Sztapárt igen rendezett és szép falunak mondja, a milyen szerb falu az egész Bácskában nincs több. Földje nem igen termékeny, de a falu Oblicza és Preradovith pusztákat bérli s így elegendő földje van. Az 1768. évi kamarai térkép szerint Sztapár faluban 180 szerb család volt. A falutól keletre van Oblicza pusztá, tovább keletre Preradovity pusztá, ezek alatt Szamovoricza pusztá. E három pusztá nem a falu tartozéka, csak bérlik. 1772-ben volt úrbéri rendezés, mikor e pusztákat úrbérlileg a falu határához csatolták. 1891-ben a sztapári uradalmat 660,000 forinton Haas és Deutsch budapesti cég vette meg. A község régi pecsétje 1777-ből való. Az 1900. évi népszámláláskor Sztapáron volt 5571 lélek 1061 házban. Anyanyelv szerint : 5268 szerb, 201 német, 85 magyar, 17 egyéb. Vallás szerint : 5252 gör. kel., 233 r. kath., 290 ág. ev., 31 ref., 15 izr., 11 egyéb. A község határa 14,365 kat. hold. A lakosoknak olvasó-egyletük van. Takarékegylet is van, szövetkezeti alapon és földműves munkásoknak egyesülete. A helységnek eddig használt Ósztapár neve helyett az 1904. évi miniszteri rendelet szerint Sztapár lett hivatalos neve. A község határában a zombori Zsarkovác-szállások felé, hosszú földhát van ; rajta három halom s ennek közelében egy régi földvár látható. Posta, távíró, és vasútállomás helyben. A határában feküdt hajdan *Szent-Miklós*, *Szent-Katerina* és *Kenyeres*. Az első a *Maróthiak* birtoka volt, melyet cserében szereztek meg. 1477-ben a *Bátoriaké* lett, de a *Szentgyörgyi* grófok is igényt

tartottak reá. — A második a már máshol említett Paznak és a harmadik helység az ugyancsak más helyen tárgyalt Erős sorsát osztotta.

Tataháza. A bácsalmási járásban, Almás fölött fekszik. Régente *Thad* néven is előfordúl. Ugyanis 1485-ben *Órosi* László özvegye, Eufemia és *Marhárt* Jakab özvegye, Borbála az őket hozomány címen illető birtokaikat *Czobor* Mártonnak és Imrének adták el. E birtokok között szerepel Thad is, a mai Tataháza előde, a melyet Tótházának is neveztek. A defterek a bajai nahijében sorolják fel Tótházát Szentmiklós pusztával együtt 1580-ban 35 és 1590-ben 29 adózó házzal. 1598-ben Tóthát szerb falu lakossága Esztergom vidékére költözött. 1651-ben *Polgár* Pál, másként *Bornemisza* de Buda, végrendeletileg leányainak, *Vattai* Pálnénak és *Földvári* Jánosnénak adja bácsmegyei Tótháza birtokát. 1662-ben e birtokba *Vattai* Pált iktatták be. Az ezután Tataházának nevezett pusztát 1724-ben Czobor Imre bajai uradalmába tartozik. A bajaiak használják, de csak legeltetésre. 1727-ben ismét Tótházának van írva. 1731-ben Tataháza, másképen Tótháza fordul elő. Tataháza pusztát 1736-ban a bikityiek használják évi 75 frtéért. Így 1751-ben is. 1764-ben Grassalkovich, mint bajai földesúr, Tataháza pusztát be akarja telepíteni. Az idetelepedőknek az egész határt 50 frtéért adja bérbe. Házaikat rendben az utcavonalba kell építeniök; földesúri adók alól egy évig, a vármegye részéről három évig mentesek. A külföldről jövők hat évi adómentességet élveznek. 1765 decemberben Tataházát először vették fel a vármegyei adólajstromba. 1769-ben Tataházára 137 frt adót vetett ki a vármegye. 1770-ben volt Tataházán 39 egész, 19 fél és 13 negyed telek és 48 zsellér marháknélkül. 1771-ben magyarok lagnak itt 89 házban, 110 család 366 ökörrrel és 100 lóval. 1772-ben Tataháza földesura gróf *Grassalkovich*. 1777-ben lakott itt 87 gazda 89 házban. Most is kizárólag magyar a lakosság. Így van ez 1788-ban is. 1793-ban az úrbéri összeírás szerint Tataházán volt 102 gazda, 8 házas és 8 házatlan zsellér, továbbá egy tanító s egy jegyző. A faluban volt 65 telek, továbbá a tanítónak s a jegyzőnek egy s a községnek egy fél telke. Róm. kath. lelkészséget 1776-ban szerveztek; a Szent Mártonról címzett templom 1783-ban épült. A kegyúri jog pör alatt van gróf *Zichy-Ferraris* örökösei és a község között. Tataháza legrégibb pecsétje 1776-ból való. A község³ határa 4535 kat. hold. A község határában egy Fehérhalom nevű halom van. Tataházán az 1900. évi népszámlálás adatai szerint volt 1814 lélek 355 házban. Anyanyelv szerint 1762 magyar, 27 német, 16 szerb, 9 egyéb. Vallás szerint: 1790 róm. kath., 5 ref., 19 izr. Utolsó postája helyben, vasúti és távíróállomása Bácsalmás.

Temerin. Az újvidéki járásban van, Újvidék fölött. Délkeleti határa végében a délről és nyugatról jövő ú. n. római sánczok metszik egymást. Ezek alatt van Járek (ma Tiszaistvánfalva), melyet a környék népe Kistemerinnek is nevezett. Temerin névvel már az 1332. évi pápai tizedjegyzékben találkozunk, midőn plébánosának Laur. de Temeri egy évi adófizetése van nyugtatva. Ezután sokáig nem kerül elő e hely neve, míg végre 1522-ben Bács vármegye tizedjegyzékében Themerí fel van sorolva. A török defterek a titeli nahijében említik Temerint 1554-ben 5, 1570-ben 13 és 1590-ben 28 adózó házzal. 1656-ban *Gbelányi* és *Mihalek* Miklós beiktattatnak Temerin birtokába. Ugyanezt 1681-ben a lévai várbeli határörök kapták adományúl, de Gbelányi M. és érdektársai kimutatván, hogy e birtokaikat már régóta békében bírták, új adomány címén visszakapták s a beiktatás 1682-ben történt meg „longa manu“ a füleki várban. Thournon az új Bodrog vármegyének főispánja Almásnak nevezi Themerint. Almás egykor Temerin határában volt, a melyet Almásvölgy néven már 1317-ben említ egy okmány, Almás falu nevét utoljára a török defterek említik 1590-ben, azontúl már csak mint pusztát szerepel 1770-ig, míg végre egészen beolvad a temerini határba. Az 1709. évi Müller-féle térképen Almás falu éppen Temerin helyén van feltüntetve, így az 1717. évi Schenk-féle térképen is. 1715-ben Almás 20 adófizetővel van felsorolva Kovil után. 1717-ben Almás falu, máskép Temerin 9 családdal (adója 1—20 frt) és 18 adózó fejjel van felsorolva. 1718-ban Almás, másnéven Temerin az új Bodrog vármegyében van 39 adózóval. 1722-ben Temerin van csak felsorolva 62 adófizetővel, de Almás mint pusztát 1737—70-ben is fel van említve. 1725-ben Temerint és Goszpodinczét együtt vették fel az adójegyzékbe 89 adózó egyénnel. 1725-ben a már 1656-ban említett birtokokat, köztük Temerint is, *Rácz* Ádámnak adományozták, de Rácz T. András ennek ellentmondott. 1737-ben Temerin használta Acsa és Almás pusztákat és Aranyad

Tataháza.

Temerin.

felét. Acsa nevű pusztá nevével már 1318-ban találkozunk és okmányaink legkésőbb 1655-ben említik, mint gróf *Wesselényi* Ádám birtokát. Azóta nyoma vész, de a róla szóló feljegyzések alapján Bács vármegye délkeleti részében kell keresnünk. Ugyancsak Temerin határába olvadt Aranyád is, a melyről már IV. Béla király korában történik említés; de a török korszak elején elpusztult. A helység nyomára enged következtetni, hogy Temerinnél egy magaslaton 1762-ben is a régi falu templomának romjai voltak, melyeket az ottani nép ma is Aradnyanszka Kliszának, azaz aranyadi templomnak nevez. Temerin határában tehát három régi helység volt. 1745-ben egy katonai és kamarai vegyes bizottság a Szabadkáról elköltözni akaró volt szerb határőrök számára e helységnek egy részét foglalta le, de vajjon ezek 1746 tavaszán e helyet tényleg el is foglalták-e, nem bizonyos. 1762-ben Temerint kamarai falunak említik. 1790-ben Temerinben volt 335 régi parasztház 1250 r. k. és 1673 gör. kel. lélekkel. Határában három mocsár volt: Acsánszka, Zsdralova és Almaska-bara. 1796-ban gróf *Széchen* Sándor vette meg Temerint a kincstártól 80,000 frton, de a vételár felét a kincstár érdemei elismeréseül elengedte, 1789-ben ugyanő a Temerini előnevet is megkapta a birtok után. Temerin *Széchen* Sándor kérelmére 1799 októberben mezővárossá lett és négy országos vásárt tarthatott. 1799. júliusban 178 szerb család Temerinből beiratkozott a csajkások közé s katonai szolgálatot akart vállalni. Ezek 1800-ban Paska pusztára áttelepítettén, Gyurgyevó nevű falut alakították meg, helyüket magyar lakosság foglalta el. 1804-ben r. kath. paplak és templom épült *Széchen* költségén. Már ekkor fejlett ipara volt; czéhei, a kovácsok, ácsok stb. 1815-ben kaptak szabadalmat. 1848 aug. 30-án az egész város leégett s a lakosság csak 1850 jan. 6-án jött vissza. Az 1860-as években a *Széchen* temerini birtokát az egyházi patronátusi joggal együtt *Fernbach* Antal apatini gabonakereskedő vette meg. Temerin régi pecsétje 1714-ből való. Falusi jelvények egymás mellett, alúl keresztbe fektetve lapát van. Az 1900. évi népszámláláskor Temerinben volt 9518 lélek 1600 házban. Anyanyelv szerint: 8711 magyar, 787 német, 9 tót, 13 szerb. Vallás szerint: 9355 r. k., 125 izr., 20 ág. ev., 23 ref., 8 gör. kel., A község határa 19,341 kat. hold, melyből többek között 2359 hold a községé, 4164 hold *Fernbach* Antalnéé, kinek itt emeletes kastélya van, melyet még a múlt század elején a gróf *Széchen* család építtetett és a hol egy kb. 1000 kötetes könyvtáron kívül, számos modern festmény és műtárgy látható. Nagy birtoka van itt *Fernbach* Péternek is. A lakosság olvasó-egyletet, r. k. polgári társaskört, gazdakört tart fenn. Van egy előlegező intézet és egy takarékpénztár. Van téglagyár, tejgyár, két gőzmalom. Posta, távíró és vasúti állomás helyben. Határában vannak: Józsefmajor, Antalháza, Károlymajor, Bánom és Miklósháza. E község határában feküdt hajdan *Aranyan*. *Villa Oronati*-ről szól egy 1237. évi oklevél és később, 1267-ben szintén. A mikor IV. Béla király 1237-ben a belakúti apátságnak adományozta e birtokot, az adománylevél Aranyad néven említi. A falunak számos későbbi urát is ismerjük. 1331-ben Szent Oldrik tiszteletére szentelt temploma volt. A XIV. században az *Aranyani* családnak névadó helysége és 1389-ben birtoka volt. Nehány évvel később itteni jóságát a *Dabosiaknak* adta egy Aranyani nevű kanonok. 1400-ban a *Tóttös* családot találjuk a birtokban; a mikor pedig 1466-ban, *Tóttös* László testvéri örökösödési szerződést köt Várdai István kalocsai érsekkel, a birtok később a *Várdaiaké* lesz. De másoknak is voltak itt birtokaik; így a század elején a *Marhárti*, majd az Aranyani *Pap* családnak is, mely utóbbitól 1423-ban a *Marótiak* szerzik meg, de birtokaik egy részét, közöttük az Aranyanit is, 1468-ban Mátyás király a Szentmihályi *Czoboroknak* ígérte, ha Maróti Mátyus magtalanul halna el; ez 1476-ban be is következett és a Czoborok a birtokot el is nyerték királyi adományúl. Ámde a király ugyanekkor a *Szentgyörgyi* grófoknak is odaadta a jóságokat, a kiket 1477-ben annak birtokába is helyezett. Ebből nagy viszálykodás támadt a két család között, a mit még szított az, hogy a *Szentgyörgyi* grófok ezt a birtokot, több mással egyetemben, zálogba vetették *Matucsina* Gábor kalocsai érseknek, a ki viszont a zálogjogát a kalocsai káptalanra ruházta át. A viszálykodásnak alighanem egyezség vetett véget, mert 1486—87-ben Aranyant a *Szentgyörgyi* grófok birtokában találjuk ugyan, de a Czoborok is visszaszereztek néhány birtokot a vitás részekből. A XV. században Aranyan faluban birtokosok voltak még: 1430-ban a *Gyantai* család, 1445-ben a kalocsai érsek; 1455-ben pedig birtokba iktatták itt *Nagyvölgyi* Lászlót is. E helységtől

vették előnevüket és kétségkívül birtokosok is voltak itt az 1423-ban felbukkanó *Horvát*, 1448-ban a *Fekete*, *Székely*, *Józsa* és *Magyar* nevű nemesek, 1455-ben a *Sáska*, 1460-ban a *Vizközi* család, 1462-ben a *Sarlaiak*, 1466-ban a *Csallóközi* család és ugyanez évben az *Ivács* család, 1474-ben a *Török*, 1477-ben a *Tamásfalvi*, 1479-ben a *Doba*, 1482-ben az *Aracsai*, 1483-ban a *Barki* és *Nagy* és 1487-ben a *Révai* családok, mely utóbbiak 1496-ban, az *Erdélyi* és *Vasadi* családokkal együtt, birtokosokként is szerepelnek. A Révaiak 1512-ben is a birtokban vannak. Birtokosokként említetnek még: 1495-ben a *Csipcsi*, a *Császár* és a *Szóllósi* családok. Több adatból arra is lehet következtetnünk, hogy nem csak egy ily nevű községet különböztettek meg a középkorban. Csánki az *Arany* és *Aranyai* nevű községeket is kettőnek tekinti, az előbbi Baja vidékére helyezvén, a másikat a mai Zombor határába. Sőt megkülönböztet egyet Temerin mellett is. A XVIII. században ismerték meg Temerin mellett az aranyadi tavat és pusztát.

Tiszaistvánfalva. Az újvidéki járásban van, Temerin alatt. Nevét többször változtatta. Az 1904. évi miniszteri rendelet előtt Járek néven fordul elő, helyén azonban hajdan Ireg falu volt. Magyaros neve Jármos lett, de ezt a nevét Tisza István akkori miniszterelnök tiszteletére csakhamar *Tiszaistvánfalvára* változtatta. Ha e község mai helyét tekintjük, az teljesen megegyezik a XVI. században elpusztult Ireg faluéval, úgy hogy a XVII. században Járek néven emlegetett helységet tulajdonképen Ireg utódjának kell tekintenünk, a mit egyébként e név hasonló hangzása is valószínűvé tesz. Ireg használt név alakjai Irg, Irugh, Irugh, Iregh, Erwg, Wregh. 1267-ben a Kér nevű földbirtok keleti szomszédja volt, bizonyos *Márkus*-nak örökölt Irg nevű földje. Irugh későbbi birtokosai, 1380-ban a Keresményi család, majd a *Székely* testvérek voltak, de 1404-ben *Maróthi* Jánost iktatták be a Bács vármegyei Irugh birtokába, melyet a Székelyek hűtlensége miatt kaphattak meg. A Maróthiak 1477-ben kihaltak, s ekkor a Báthoriak kapták meg. 1410-ben ura az Iregi *Baranyai* család. Irugh 1423-ban is előfordul Bács vármegyében; ekkor kapott *Garai* János, a nádor fia, a királytól itt részbirtokot és 1432-ben Garai Miklós és fiai többi között Ireg birtokában is megosztottak. 1461-ben a Baranyai családnak még van itt birtoka. 1464-ben Garai Jóbé volt Iregh. Ugyanekkor az *Iregieknek* is van itt részük. 1470-ben is említik Wreget, mint *Jób* birtokát, de *Baranyaiak* s *Iregiek* is voltak itt birtokosok Csánki szerint, a ki 1506-ban is ismeri Ireegh-et. Ekkor innen írja magát a *Horváth* család. Utoljára az 1522-iki tizedlajstrom említi a falut. Ezután Iregnek nyoma vész; de Jarak névalakban éled fel az itteni szerb nép ajkain, ez a szó sánczot jelent, mert a község határán vonulnak el az ú. n. római sánczok. Kulpin határjárásában 1748-ban meta Jaraknak nevezték azt a pontot, a hol a római sáncz Alpár pusztára megy át; 1750-ben pedig: „Mali Jarak sive fossatum Romanum“. Sokáig mint kis pusztá (praedium Jarek) volt a temerini postamesternek (1783—84-ben Csanádi Simon) bérbe adva, míg a királyi kincstár ezt 1787-ben evang. németekkel betelepítette. A következő év nyarán az egész falu ínségben volt, és 17 ház kivételével az itteni 100 család búzát vagy lisztet kért és kapott a kamarától. 1796-ban a gróf *Széchen* család kapta Járekot birtokadományul. Az itteni ág. ev. templom 1823-ban épült. Az 1828. évi összeíráskor 369 egyén volt itt, és pedig 66 gazda, 47 házas zsellér, 5 iparos, 113 házban. 1848-ban sokat kellett e község lakosságának szenvednie, mert a szerb tábor közvetlen szomszédságában volt; augusztus 31-én reggel fel is gyújtották a szerbek Temerint és Járekot, a honnan a lakosság Óker felé menekült. Maga a község egészen leégett, még a templomnak is csak a fala maradt meg; a harangokat a szerbek Karlóczára vitték s onnan az egyház csak 1850-ben kapta vissza. A község határa 1970 holdból áll, ebből 384 hold a községé, de 113 hold nem használható. Az 1900. évi népszámláláskor 2173 lélek volt itt 412 házban. Anyanyelv szerint: 47 magyar, 2124 német, 2 szerb. Vallás szerint: 57 róm. kath., 2 görög keleti, 2112 ág. ev., 2 ref. Van a községben két dalárda, és a Délvidéki gazdasági egyesületnek fiókja. A határbeli dűlők ma is jórészt magyarok, így: Varangyhegy, Békeföld, Fehér-föld, Laposföld, Alsó-, Felsőrétek, Rónai föld, stb. Határában az ú. n. római sánczok vonalán egy régi földvár található. Van postája, távirója és vasúti állomása.

Tiszakálmánfalva. A titeli járásban van. Újabb keletű község. A Felső-kaból határában levő Grahova nevű erdő kivágatván, itt új magyar telep létesült

Tiszaistvánfalva.

Tiszakálmánfalva.

1884-ben, 200 magán és 9 középülettel, a mely Tisza Kálmán, akkori miniszterelnöktől kapta nevét. 1894 július havában belügyminiszteri engedéllyel Felsőkaboltól elkülönítve, maga is nagyközséggé lett. A róm. kath. lelkészséget (curatia) 1889-ben szervezték; az isteni tiszteleteket az iskolaépületben tartják. Az ev. anyaegyház 1894-ben alakult; van imaháza. Az 1900. évi népszámláláskor a faluban volt 2011 lélek 401 házbán. Anyanyelv szerint: 1179 magyar, 816 német, 6 tót, 1 kisorosz, 8 szerb. Vallás szerint: 1014 róm. kath., 1 gör. kath., 8 görögkeleti, 769 ág. ev., 152 ref., 23 izr., 44 egyéb. A község határa 3226 kat. hold. Van a községben róm. kath. magyar olvasóegylet, temetkezési egylet, van hitel-szövetkezet és vajgyár. A községtől éjszak felé egy hosszas nagy régi halom van. Van postája és vasúti állomása.

Titel.

Titel. Járási székhely, az úgynevezett titeli fennsík déli tövében és lejtőjén, a Tisza mellett, a vármegye délkeleti sarkában. A titeli fennsík már a kőkorszakban is lakott volt. A praehisztorikus korban ott két különböző műveltségű nép élt, a mint azt az 1891. évi ásatások bizonyították. Volt itt telep a római korban is még a Diocletianus előtti időben. A húnok előtt Bácska földjén a szarmata jazigok laktak, s építették itt az első sánczokat, hogy a rómaiak ellen magukat megvédjék a Duna-Tisza sarkában. II. Konstantinus császár harczi idején kerülhetett Titel és vidéke a rómaiak közvetlen uralma alá 359—375-ig. A rómaiak a titeli fennsíkot is felhasználták hadi célokra s uralmuk biztosítására meg is erősítették. Erre vall a Titelben talált sok római emlék és felírást kő és tábla, ámbar ezek nagy része a felírások szövegéből ítélve, nem itt helyben állítottak fel először, hanem máshonnan hozattak ide, talán építőanyagnak, a titeli prépostok által. Ezek a felíratos emlékek részben a budapesti Nemzeti, részben a temesvári múzeumba kerültek. A fennsík tiszai oldalán látható bevágásokat és falmaradványokat is azzal magyarázták, hogy itt római kikötő volt. A hely elnevezéséről több vélemény van, némelyek római eredetűnek mondják s Titus császár nevéből származtatják. Balla Pál (Tört. Évk. III. k. 69. l.) nemzeti alapon fejti meg. Ő u. i. azt mondja, hogy Balambér hún vezér a régi krónikák szerint 373—375 között a Tiszán átkelven, a rómaiak által uralt Pannóniába hatolt s azt az átkelési helyet őseink szokásuk szerint Tétel vagy Tétölnek nevezték el. Ez a név valami nevezetes eseményt jelent, itt az átkelést. Balambér ezután három őrhelyet épített: Tételt és Sóvárt (ez szláv fordításban most Szlan-kamen, de helytelenül nevezik Anonymus után Zalánkemennek.) A harmadik hely Zimony lehetett, a mely (zem, zöm = szem) annyit tesz, mint szemlélőhely. Béla király Névtelenje a honfoglalás idejéből már megemlékezik Tétel és Titul néven Titelről, mint Szalán vezér lakhelyéről. Árpád Csongrádról elindulván, mindent meghódított, lejött Titelig s tovább a szalánkemeni révig. De bár ez adatok hitelességéhez kétely fér, a hely régisége mégis kétségbevonhatatlan. Titel okirati első felemlítése 1138-ból való, midőn II. Béla király udvari káplánjaként egy Lőrincz említene Titelről. Tehát egy titeli kanonok volt kir. udv. káplán, mert némelyek szerint 1056-ban itt Szt. Ágoston rendű szerzetes prépostság létezett, melynek alapítását mások 1156-ra teszik, mert ez évben Péter titeli prépostról is szó van. E prépostság és káptalan keletkezésére vonatkozólag Czinár és követői által felhozott adatokat, melyek egy Pécs egyházmegyei Thoulra vonatkoznak, mellőzvé, csak a titeli káptalan múltjával foglalkozunk. Az alapítás évéről semmi biztos adatunk nincsen, de X. Leó pápa Szt. László királyt említi a káptalan alapítójának s így ez legalább a XI. század végén keletkezhetett. A káptalan fejének, a prépostnak nevével 1156-ban találkozunk először, azután pedig sűrűn találkozunk a kanonokok s prépostok neveivel. Különösen a titeli prépost címét országos hírű s magasrangú férfiak viselték. A kanonokok nem voltak szerzetesek, hanem világi papok, a kik szerzetesek módjára együtt élve, társas káptalant alkottak. A káptalan „de sancta sapientia“, azaz a szent bölcsességről volt címezve s mint hiteles hely is működött. A plébánia ügyeit is ők vezették és később a vár védelméről is ők gondoskodtak. Ővők volt a titeli rév is, a melyet a nép Túróczi szerint Tüdörévrnek nevezett el. A várostól lejjebb dunai rév volt, mely a szembelevő Szalánkemenre vezetett; ezért Anonymus szalánkemeni révnek is mondja. Ez a hely tehát már a legrégebb időkben is átkelési hely volt. 1233-ban II. Endre király elrendeli, hogy többi között a titeli káptalan a maga használatára 3000 zun (mérték) sót szállíthat s ugyanekkor Mihály titeli prépost is alá van írva. 1290-ben III. Endre felszó-

lítja a bácsi káptalant, hogy bizonyos birtokokmányokat adjon ki a titeli prépostnak. 1295-ben a titeli társas káptalan a kalocsai érsekség hatósága alól felmentve, az esztergomi érsek főnnhatósága alá rendeltetett. 1301-ben Venczel cseh király Kakasnak adja a titeli prépostság egyik falvát, Várkonyt, a Tisza mellett, s mást ígért helyette a titelieknek. Az 1332—37. évekre az ez évi pápai tizedjegyzék szerint a titeli káptalan 36 márkát (à 56 garas) fizetett az egész tizede fejében. 1337—42 között Galhardus de Carceribus titeli prépost volt a pápai dézsmák beszedője, a kit 1344-ben a pápa csanádi püspökké tett, míg a titeli prépostságot Vilmos bíbornoknak tartotta fenn. Legnevezetesebb birtoka volt a titeli prépostnak a valkómegyei Erdőd, a miért erdődi prépostnak is neveztetett s mint ilyen, gyakran határvillongásba került az óbudaai apáczáknak Zond és környékbeli birtokaival. A káptalannak pecsétjét 1325-ből képen is közli Jerney a Tört. Tár II. kötetében. IV. Béla király a tatárjárás után országszerte várakat és erődítményeket építtetett, valószínű, hogy 1247 után a titeli káptalan is fallal vette körül a templomot és káptalani épületeket ezen már a természetből is erősségnek kitűzött helyen, a folyóvíz és nagyterjedelmű mocsarak között emelkedő fennsíkon. Idővel többször felújították és jobban megerősítették e várszerű erősséget. Így a török veszedelem közeledésének hírére Bakócz Tamás bíboros, mint a titeli prépost 1500 körül újra megerősítette a falakat, a templomnak még eddig nem védett baloldalán erős falat épített, sőt a várral szemben, a Tiszán túl, őrtornyot is állíttatott fel. A váron kívül bizonyára a régi Titel város is legalább részben a fennsíkon volt. Az 1498. évi 20. t.-cz. szerint a titeli káptalan 50 lovas katonát tartozott kiállítani, a mi a káptalan gazdagságára enged következtetni. Oláh Miklós szerint 4000 arany volt a prépostság évi jövedelme. 1439 aug. és szept. hónapokban a város alatt, Tüdőrévnél táborozott Albert király, V. László pedig Nándorfehérvárról visszatérve, a titeli várban pihent meg s innen néhány nap múlva Szeged felé folytatta útját. 1513-ban szerbek is laktak Titelen s ezeket a káptalan zsoldosoknak használta a vár védelmére. 1514-ben Verancsics szerint (Össz. műv. II.) Nagy Radoszláv keresztes vezér vette be Titelt, a honnan Temesvár alá ment és Dózsához csatlakozott, a ki őt megölette. A délről fenyegető török veszedelem közeledtével az aggódó hazafiak sietve fogtak hozzá a déli határok megerősítéséhez. Ekkor Titelt is, mint fontos helyet, megerősítették, királyi katonaságot helyeztek el benne és bánságot is szerveztek ott. 1526-ban Belgrád és Zimony már négy év óta török kézben volt s a dunamenti várak erődítésére még sem történt intézkedés. Titel várának ura és az utolsó prépost Vértessi Mihály volt, a ki azonban már 1524-ben Kalocsára ment lakni. Nagy László és Pálos Gergely várnagyok csekély erejökkel lelkiismerettel védték a várat a nagyszámú török had ostroma ellen 1526 márcziusban. Végre a lakosok elszéledtek, a kifáradt őrség pedig mindenben szűkölködve, elhagyta a várat. Most a király Szulejmán közeledtének hírére Ábrahámfi Miklóst és Székely Benedeket titeli bánokká nevezte ki, de pénzzel és hadiszerekkel nem látta el őket. Erre a pápai nuncius Kőmíves Lőrincz kapitánynak pénzt adott, hogy 100 gyalogos katonát fogadjon és siessen velük Titelre, a hova ezek még ez év júniusában le is érkeztek. Július 28-án a török bevette Péterváradot, azután a mohácsi csata következett. Innen a török Budára ment s ennek bevétele után a levonuló Ibrahim pasa Titeltől három mértföldnyire tartotta hetedik állomását. Deli Radity nagy kárt tett a portyázó törökökben, de Titel vára harc nélkül török kézre került. A bevétel október 2-ika előtt történt; a lakosság legnagyobb része már Pétervárad elestének hírére innen a felső vidékre menekült. A szultán maga is megsemmisítve a bevett Titelt, útját Péterváradra folytatta. Oláh Miklós 1536-ban írt „Hungária“ című munkájában említi, hogy Ferdinand császár s a török alkuban vannak, mert az előbbi a tíz év előtt elveszett Szabács, Újlak és Titel várakat vissza szeretné kapni, a miből az következik, hogy Titel akkor török kézben volt. E szerint a titeli prépostság és káptalan 1525-ben végkép megszűnt, vára is romban hevert s a törökök foglalták el a káptalani épületeket s a közelben levő helységet, melynek okirati felemlítését az orsz. levéltár őrzi egy 1466. évi okiratban, a hol poss. Thytelnek neveztetik és 1480-ban, a hol már városnak van mondva. 1551-ben a török sereg átkelt a Dunán Péterváradnál, onnan Titelnek fordult és hadát Becse vára ellen indította. Titelnél voltak a török hajók; ebből hidat akartak verni s Becekerék ellen törni. A prépostság épületének romjait ma is

felismerhetni a Titel község melletti fennsíkon. Verancsics Antal 1553-ban mint békekövet Konstantinápolyba utazván, útleírásában említi, hogy Szalánkemen és Titel városok és várak egymással szemben vannak a Duna széles medre által elválasztva. A Titel alatti nagy térség oly mély fekvésű van, hogy akár a Dunának, akár a Tiszának gyakori kiöntései által teljesen vízzel van borítva. A törökök Titelt elfoglalván, ezt a helyet közigazgatásuknak egyik központjául használták. Így Titel egy egész kerületnek középpontja lett. A török defterek Titel várost 1554-ben 55, 1570-ben 50, 1590-ben 20 adózó házzal sorolják fel, a melyekben csupa szerb családok laknak. 1573-ban Gerbach István udvari pap Titelt Szalánkemennel szemben így írja le: a városka egyik fele szép várral együtt hegyen emelkedik és kőfallal van bekerítve, a hol szép kertek is vannak; a város másik fele a hegy alján terül el. A lakosság mind szerb; a templomokban Gerbach fekete köntösű apáczákat s papokat látott; a templom maga újszövetségszerű képekkel van telefestve (a káptalan épületéről és templomról nem tesz említést.) Egy a XVII. század legelejéről való török kézirat Titelt kemény erősségnek mondja, a Tisza partján, meredek magaslaton. A titeli nahije a Szerémséghez tartozik. A töröknek 1686. évi veresége után Bácska a török közvetlen uralma alól felszabadult és 1687-ben csak Titelben tanyázott még Bajazid aga. Ugyanez év augusztusának közepén Bercsényi Szegedről átjött katonaságával, Titelt megtámadta s kizsákmányolta. 1688-ban Caprara császári tábornok jelent a szalánkemeni táborból, hogy Wallis és Heiszler bevették Titel várát. 1689-ben császári katonai parancsnok lakott Titelben. 1690-ben Lazsanzszi császári kapitány a török ellenség közeledtének hírére Titelt elhagyta; ezért fogságba került, honnan csak 1691. május 29-én bocsájtatott szabadon Szegedről. 1691 július 29-én Lajos főherceg seregével Eszékről Péterváradra érve, hallja, hogy Titel szabad elvonulás föltétele alatt megadta magát a töröknek, ennek ellenére az egész várórság felkoncizoltatott. Ezért 1692 júliusban Saurau elégtételt követelt a belgrádi pasától. 1692-ben a bécsi udvari haditanács elrendelte, hogy Titelt jól meg kell erősíteni, 1693-ban Brodan Stetta volt atiteli szerb őrség kapitánya, a ki a következő évben vitéz magatartásáért dícséretet, aranylánczot s emlékermet kapott. 1694 tavaszán a török Titel előtt van s itt akarja hajóit alkalmazni, de a helyőrség jól tartotta magát s a török májusban kénytelen volt elvonulni; néhány nap múlva a török megerősített sereggel visszatért ugyan, de csakhamar el is távozott, mert Stahremberg folyton sakkban tartotta. A bécsi udvari haditanács június 5-én elrendeli, hogy Huyn erősítse meg Titelt palisádokkal és 300 hajdúval. Heiszler tábornok június 20-án sürgeti Titel megerősítését és még augusztus 14-én is Bácsnál táborozik. Thököly 1694. évi naplójegyzetében többször szól róla. Szeptember 6-án híre jár, hogy Lippáról Veterani tábornok is a péterváradi németekhez indult segítségre. Erre Thököly és a török Titel elé vonulnak, melyet az előbbi labancz végháznak nevez. Itt is táboroz a török késő őszig, de útközetre nem került a sor. 1695-ben márczus 7-én a török ismét Titel felé fordítja figyelmét s egy fél évi kisebb csatározások után, szeptember 16-án — írja Nehem császári parancsnok — Titel elesett s a belgrádi pasa felgyújtotta. Szeptember 22-én Stahremberg intézkedik Titel kitataroztatásáról, 1696-ban februárban Eydtner Ferencz lett titeli parancsnok s kéri Nehemet, hogy őt Titel s a kobili sáncz parancsnokságába iktassa be. Július 14-én írja a szász választófejedelem, hogy Heiszler a Duna-Tisza torkolatánál volt sánczot, mint tarthatatlant, lerontatta, Titelt pedig jól megerősítette és hogy Truchsess hadteste Titel és Kobil között áll. Stahremberg augusztus elején megverekedett a törökkel, a török vissza is vonult, de Stahremberg négy hajót vesztett el. Augusztus 28-án Zsablyánál volt Stahremberg és lovasságával a szász fejedelem segítségére ment a főserceghez. Augusztus végével Nehem a titeli táborba ment és a zsablyai nagy hídat lerontatja. 1697 július 25-én Jenő főherceg seregével Eszékről Pétervárad felé megindult. Kobilban táborot üt; itt hallja, hogy a szultán Belgrádba ért, és hogy a Duna-Száván hidat veretett. Úgy látszott, hogy a török a Száván átlépni s Péterváradra támadni akar. De a török keletre fordult s augusztus 19-én Pancsovánál a Dunán átkelt, a hajók a Tisza torkolatáig előre mentek. Most Titel szárazon s vizen veszélyben forgott. De az sem volt valószínűtlen, hogy Titelt nem bántva, Erdély felé iparkodik a török, hogy az onnan Jenőhöz jövő Rabutinnak az útját elvágja. Jenő tehát Nehem tábornokot nyolcz batallionnal és 800 lóval Titelben hagyva, ő maga

Ujfutak. — A róm. kath. templom.

Ujfutak. — A gróf Hadik-féle kastély. Most gróf Chotek Rezsőé.

Ujfutak. — A gróf Chotek-féle Rudolphinum árvaház.

Ujfutak. — A gróf Chotek-féle Marianum-kórház.

Rabutin elé ment. A szultán Titel ellen fordul, Nehem nem védheti magát s Jenő utasítása szerint Péterváradra vonúl vissza. Jenő hg. Rabutinnal egyesülve visszatért, hogy Péterváradot védje a török ellen. Szeptember 6-án ért oda, de a török a következő napon felkerekedvén, a Tisza mellett Szeged felé húzódott. Jenő nyomban utána vonúlt s 11-én fényes győzelmet aratott rajtuk Zentán. 1698 május elején a török Titelt ismét megtámadta, de Nehem a sikert meghiúsította. Ugyanekkor hírül jutott Bécsbe, hogy Titel a törökhöz pártolt, mert helyőrsége inségben elhagyatva sem pénzt, sem élelmet nem kapott. Az 1699-ben Karloviczban kötött béke feltételei szerint „minthogy a Tisza és a Duna közötti terület, melyet Bácskának szokás hívni, a császári felség egyedüli birtokában van, maradjon ezután is a mondott császári uralom alatt és Titel se erősíttessék inkább, mint a hogy jelenleg van. Ellenben Kiskanizsa, Becse, Zsablya erődítései a császár által lerontandók.“ A határőrvidék szervezések 1701-ben Titel is katonai sáncczá lett 200 hajdúval s 50 lovassal s a dunai határőrvidékbe tartozott. Hozzácsatoltatott Barba és Kövesd pusztá. 1728-ban Titel sáncz kapitánya Bosnyák volt. 1740 körül a vármegye panasolja, hogy Titelben 300-an is vannak, a kik adót fizethetnének, így pedig, mint katonai sánccban lakók, a vármegye alól fel vannak mentve. 1745-ben Titel a szegedi parancsnokság alatt álló tiszai határőrvidékbe tétetett át. Az 1750 augusztusban kelt királyi rendelet után, melyben a tiszai és a dunai határőrvidéknek az országba való visszabebevezése kimondatott, Titel és környéke nem csatoltatott vissza a vármegyéhez, hanem két csajkásszázad alakítására tartották vissza. 1752. márczius 17-én Titelt s környékét a vármegye ideiglenesen vette át. 1763-ban ismét a katonaságnak adattak át, a mikor is a csajkásszázadok szervezése kezdetét vette és Titel a kerületnek főhelye lett. Titel 1769-ig Újvidéknek volt leányegyháza, ekkor új templomot kapott. A parókiát 1788-ban szervezték, a templom 1812-ben épült. Van itt görögkeleti templom, mely 1891-ben épült s 1891. óta ág. ev. anyae gyház. 1825-ben a helytartótanács Titel mezőváros három országos vásárját Józsefdorf (előbb Zsablya) községbe akarja áthelyezni. Titel fekvésének jelentősége az 1848—49. évi szabadságharcban sem maradt figyelmen kívül. Perczel Mór mindenképen hatalmába akarta keríteni s ezért május 22-én ostrom alá is vette Titelt. 6000 ember volt az őrség, 30 ágyú s hozzá két század lovasság és Jelasics hadteste is csatlakozott s így a mintegy 25,000 főnyi fegyveres ellen-séggel szemben Perczel 9000-nyi serege jobbnak látta a visszavonulást. Július 22-én Vetter tábornok kísérelte meg a titeli fennsík kivívását s Guyonnal három-szor intézett támadást, mire az utolsó roham sikerült s Knicsanint a Tisza felé úzték. A honvédek újult erővel támadtak, de sikertelenül, mert a fennsíkról leszoríttatván, Szeged felé kellett visszavonulniok. 1873-ban szűnt meg a határ-őrség rendszere s ekkor a csajkás helységekkel együtt Titel is a vármegyébe kebeleztetett vissza. Az 1900. évi népszámláláskor Titelen volt 4711 lélek 788 házban (1890-ben 4314 lélek 676 ház). Anyanyelv szerint: 990 magyar, 1230 német, 23 tót, 25 horvát, 2360 szerb, 83 sokacz. Vallás szerint: 1874 róm. kath., 237 gör. kath., 1898 gör. kel., 528 ág. ev., 97 ref., 73 izr. Határa 11,895 kat. hold. Legnagyobb birtoka a községnek van, mint erkölcsi testületnek. Titelen van szolgabírói hivatal, járásbíróság, adóhivatal és közjegyzőség, valamint áll. polg. fiúiskola; gőzhajó és vasúti állomás, posta és távíróhivatal; három országos vásár. A lakosság több társas egyesületet tart fenn. Itt a Titel-Tisza-Duna töltés fenntartási társulat székhelye. Van itt két takarékpénztár: a Csajkás kerületi és a Titeli első takarékpénztár részvénytársaság; van két olvasó-egylet, kath. kör; van önszegélyző-egylet, a törökbecsei takarékpénztárnak fiókja, gazdasági egylet, temetkezési egylet, hajós-egylet, a D. M. K. E. és az Orsz. vöröskereszt-egyletnek fiókja.

Topolya. Járási székhely Szabadkától délkeletre. Csantavér alatt. A Kri-vája patak szeli át. Topolya nagyközség török-kori telep, mely először a török defterekben a szabadkai nahijébe sorolva fordul elő, 1580-ban 21, 1590-ben 23 adózó házzal *Kisbajsa* vagy Topolya néven. Talán itt volt a hajdani Fibajcs (Fibaych) a mai Topolya helyén, a melyet 1462-ben több bácsvármegyei hely-séggel együtt Mátyás király anyjának ajándékozott, kinek birtokait Korvin János örökölte. Szelepcsényi György kalocsai érsek 1665. évi összeírásában is találkozzunk Topolya névvel. A helység a török időkben elnéptelenedett és 1731-ben, mint pusztát említik. 1740. e őtt a pétervárad katonai sáncczhoz

Topolya.

tartozott. 1750-ben már kezdenek gondoskodni a pusztá betelepítéséről. Grassalkovics kamarai elnök Topolya pusztát legalább 200 magyar vagy tót kath. családdal akarta betelepíteni. E célból Csicsovszki Ferencz szabadost küldte ki, hogy ilyen idetelepülő családokat szedjen össze. Ajánlólevelében a feltételek is elő vannak sorolva. Az új falu telepesei nem örökös jobbágyságok, hanem szerződéses lakosok lesznek. Építhetnek szilárd házakat; minden vármegyei közteher alól négy, a kamarai adó alól két évre lesznek felmentve, ezután pedig az utóbbinak 400 forintot és a gabonatermelésből $\frac{1}{7}$ részt tartoznak adni. A papi tizedet nem fizetik, a kerti vetemények a dézsma alól fel vannak mentve. Kocs-mát október 1-től márczius 30-ig tarthatnak szabadon. A mészárszékért évi díjat fizetnek. Fát a kamara csak építésre ad. A telepéseknek szabad házukat elhagyni s eladni, de az eladási ár tizedrésze az uraságot illeti meg. A telepedés ez évben meg is történt. 1756-ban a vármegye részéről Topolya magyar falu 600 forint adóval volt megterhelve. Az 1768. évi kamarai mappa szerint Topolyán 182 róm. kath. magyar és tót család lakott; ide való Emusics pusztá is, melyet az 1772. évi rendezéskor Topolyához csatoltak. 1786-ban új úrbéri rendezés volt. A lakosság mind magyar. 1792-ben Topolya község a robotot készpénzben váltotta meg. Volt itt 411 házhelyes jobbágyság (312 telek) és 105 házas zsellér. Ipára már ekkor szépen virágzott; czéhei, a kovácsok, szűcsök stb. 1815-ben kaptak szabadalmat. Ezt a kincstári falut a király 1803-ban Kray Pálnak adományozta katonai érdemeiért s hozzá a Topolyai nemesi előnevet. 1805-ben 650 ház és 4000 lakos volt Topolyán, még ugyanez évben, Kray Pál halála után, ennek fia, Ferencz utána járt, hogy Topolya mezőváros lehessen, évi három országos vásárral, a mit a vármegye is pártolt, mire azután 1806-ban Topolya csakugyan mezővárossá lett. A mezővárosnak egyik nevezetessége a Kray családnak szép rokokó stílű kastélya és angol kertje. 1848-ban a szerbek az utolsó Krayt elfogták és Temesvárra vitték fogságba. Halála után veje: gróf Zichy János lett a topolyai birtok ura 1852-ben. A róm. kath. lelkészség 1750-ben alakult, a templom 1764-ben épült, belseje 1888-ban megújított. Ennek helyébe később földesura vallásos bőkezűségéből egész új templom épült, melyet 1905 július hóban szenteltek fel. 1906 április 19-én nagy tűzvész pusztította el a község egy részét. Régi pecsétjei: 1. Szántóvas, kalász, csoroszlya. „Topolya“ és az évszám: 1767. 2. Két palma közt földműves-eszközök és korona. „Sig. Reo. Caal. Poo Topola“ Használva 1792. 3. Korona alatt levő kis paizsban oroszlán áll egy szántóvason s három búzakalászt tart. „Sig. Opp. Topola 1806.“ Ezt használták 1848-ig. Az 1900. évi népszámláláskor Bácsstopolyán volt, 12,029 (1890-ben 10,816) lélek 2212 házban. Anyanyelv szerint: 11,757 magyar, 166 német, 21 tót, 2 oláh, 3 kisorosz, 4 horvát, 38 szerb és 38 egyéb. Vallás szerint: 11,181 róm. kath., 13 gör. kath., 12 gör. kel., 126 ág. ev., 95 ref., 569 izr., 32 egyéb. A község határa 25,163 kat. hold. Ebből 1893-ban a községnek volt 764, gróf Zichy Jánosnak 2061, Tóth Istvánnak 222 holdja. Emusics pusztá szintén gróf Zichy János és a közbirtokosok tulajdona. Az 1904. évi miniszteri rendelet a községnek eddig hivatalos Bácsstopolya nevét egyszerűen Topolyára változtatta. Jelentékenysége felé az országos törzskönyvbe felvétetik a hozzátartozó Emőd pusztá (eddig Emusitz). Topolyán van szolgabíróság és járásbíróság, adóhivatal, gyógyszerár, vasút, posta és távíróhivatal. Három országos vásárt tart. Van olvasóköri, gazdaköri, otthon, kaszinó, izr. nőegylet, betegsegélyező-egylet. Pénzügyi intézetei: Bácsstopolyai takarékpénztár, Öngyógyító hitelszövetkezet, Általános takarékpénztár r. t. Van téglagyár, tulajdonosa Bodrogh Mór. Az id. gróf Zichy Nep. Jánosnak és nejének a községben fennálló kastélyát 1805-ben a báró Kray-család építtette. Említésre méltó Hadzsi János hírneves orvosnak Teles Ede által készített itteni emlékszobra.

Torzsa.

Torzsa. A kulai járásban van, Ürszentiván fölött, Verbász és Kula alatt. Torzsa bácsvármegyei helységről 1455-ben történik először említés Thorzateleke névvel, mint a Sulyok testvérek birtokáról. Az 1522. évi Bács vármegyei dézsmaalajstromban a Tharcsa nevű helység 29 adózóval bizonyára a mai Torzsa. A török defterek is említik 1590-ben a bácsi nahijében 10 adózó házzal; de idővel elpusztult és az Olber-féle 1700. évi összeírás csak pusztának mondja, a mely a török korszakban az érseknek még adózott. Az 1768. évi kamarai térképen Torzsa területéből 1312 hold tartozik Deszpotszentivánhoz, mely e falu határának éjszakkeleti részét alkotja. Ez alatt volt Szentpéter pusztá régi temp-

lommal, 1584 holddal. E két pusztától nyugatra volt Taranya pusztja. Deszpotszentiván helységnek 1772. évi úrbéri rendezésekor Torzsa pusztát a falu határához csatolták. A pusztából azonban nemsokára ismét önálló helység lett. A királyi kincstár t. i. 1784-ben a deszpotszent-iváni három említett pusztát a falutól elkülönítvén, ide németeket telepített s az új helység a pusztának, a melyre épült, eddigi nevével Torzsa nevet kapott. Az ide telepedett jövevények a „Reich“-ből jött evang. és református németek voltak és 1794 november 1-ig terjedő tíz évi teljes adómentességet kaptak és számukra 250 lakóházat építettek. Minthogy azonban nagy számban és rohamosan jöttek, 1784 nyarán nem lehetett mind elhelyezni s a következő télen át a szomszéd falvak lakóinál voltak elszállásolva családonként 1—1½ krajczár napi díjért. Az evangélikusok 1785-ben már egyházilag is szervezkedtek. Deszpotszentivánt 1785-ben már újra rendezték úrbérileg, és Torzsa pusztának egy része is övé maradt (az 1826. évi kamarai kimutatás szerint). Az új Torzsa falunak csak 1802 október 21-ike óta van úrbáriumja. 1828-ban volt Torzsán 330 házban 704 lélek és pedig : 211 gazda, 119 házas és 27 házatlan zsellér, 38 iparos ; az iparos czéhek, a kovácsok, lakatosok, kerékgyártók kádárok stb. 1816-ban kaptak szabadalmat. 1836-ban 344 ház, 2760 lélek. Az 1872-ben épült és a helység határán is átvonuló Ferencz József-csatorna új lendületet adott Torzsának, a mely 1865-ben postahivatalt és 1872-ben gyógyszerért is kapott. 1874-ben a község megvásárolta a királyi kincstári legelőt, 1882-ben az italmérsi jogot. 1881 április 30-án a község nyugati oldalán levő Pettau vagy Pekla pusztja annak határába kebelezetett s ezt (356 holdat) a község 1883-ban közlegelőnek vette meg a kincstártól. Torzsa község 1884 május 15-én a telepítés századik évfordulóját ülte meg, s ez alkalommal szép emlékszobrot is állítottak. Van itt ág. ev. és ref. templom, mindkettő 1811-ből. A róm. katolikusok Kuczurához tartoznak. A helység pecsétjén : csoroszla, szántóvas, három kalász, sarló, kasza van egy sorban; alattuk szőlőtő, kapa és metszőkés. „Sigil R. C. Poss. Torzsa. 1819.“ Az 1900. évi népszámláláskor Torzsa nagyközségben volt 3781 (1890-ben 3547) lélek 660 házban. Anyanyelv szerint : 179 magyar, 3251 német, 177 tót, 105 kisorosz, 68 szerb. Vallás szerint : 189 róm. kath., 99 gör. kath., 71 gör. kel., 1855 ág. ev., 1534 ref., 32 izr. A község határa 10,414 (1890-ben 6156) kat. hold. Ebből 1893-ban a községé 494, *Thalheimer* K. örököseié volt 120 hold. Most nagyobb birtoka van *Machmer* Lajosnak. Azonkívül Pekla pusztán is van a községnek 356 holdja. A községben van egy török templom romja. Van takarékpénztár, segélyegylet, temetkezési egyletek ; van gőzmalom, több tégl- és egy kőcéggyár. Van postája, távírója, vasúti állomása és országos vásárja. Határában állott hajdan *Taranya* helység, melyről azonban hiányoznak az adatok. 1414-ben a *Taranyai* család nevében, 1431-ben pedig a *Vajda* család előnevében bukkan fel.

Turja. Az óbcesei járásban van, Szenttamástól keletre a csatorna mellett. Előbbi neve *Turia*. Vele először 1470-ben találkozunk, a midőn Thewre, mint szomszéd birtok fordul elő egy hatalmaskodásnál, a melyet Garai Jób szentandrászi tisztjei Bélá-ban elkövettek, Thewre a *Garaiak* és *Marhártok* birtoka. 1564-ben *Vitéz* János egri várparancsnok kéri az elhalt *Radics* Bozsics bodrogi megyei Tura birtokát. Az 1522. évi dézsmajegyzékben, a defterekben s az 1699. évi összeírásban nincs említve. Az 1709. és 1717. évi térképen sincs feljegyezve, de azért már lakott hely lehetett, mert 1715-ben Turia-ban 20 adófizető volt. Az 1722. évi adóösszeírásban Turia 41 adózó házzal szerepel. Az 1727. évi adójegyzékben Turia 35 házassággal fordul elő. 1728-ban Turia kamarai falu lakosai panaszkodnak, hogy a szenttamási határőrök földjeiknek felét elragadták. 1745-ben 43 ház volt a faluban ; a lakosság többsége határőri szolgálatra késznek nyilatkozott, azonban 1746-ban részben a volt szabadkai milícia által, a kik nem akartak polgári állapotra térni, megszállva, határőrvidéki sáncz lett. Így Goszpodince, Temerin is. A határőrvidék megszűntével 1751-ben a királyi korona-kerületbe került. 1848-ban a vármegyéhez kebelezetett, 1870-ben a földesúri terhek alól kiváltotta magát. Turia régi pecsétje 1743-ból való. A szabadságharczkor itt három ütközet is volt a magyarok és szerbek között s ekkor a falu leégett. A község határa 9287 kat. hold, melyből a községnek 2337 holdja van. Főbirtokosok a Dungserszky család és a község, mint erkölcsi testület. Az 1904. évi kalocsai schematismus szerint Turia-ban 206 r. k. van, a kik egyházilag Bácsszenttamáshoz tartoznak. A gör. keletieknek templomuk is van, a mely a XVIII. század

Turja.

végén épült. Határában van Bácsszőreg pusztja (régi nevén Szőreg). A község határában, a szenttamási út mellett, két nagy régi halom van. Az 1900. évi népszámláláskor itt 3596 lélek volt 682 házban. Anyanyelv szerint : 197 magyar, 41 német, 3352 szerb, 7 tót. Vallás szerint : 206 róm. kath., 3342 gör. kel., 21 ág. ev., 6 ref., 11 izr., 11 egyéb. Van itt olvasó-egylet, két pénzintézet és két gazdasági egylet ; továbbá van postája, távírója és vasúti állomása.

Tündéres.

Tündéres. Kis község a titeli járásban, Sajkáslak és Mozsor között. Előbbi neve *Vilova*. Ezzel a névvel először 1702-ben találkozunk, midőn mint katonai sánczot szervezték és a dunai határörvidékbe osztották be. 1715-ben Vilvárnak írva találjuk. 1728-ban Vilova katonai sánczban csak egy hadnagy volt egy fél-század gyalogos határőrrel. 1740 körül panasolja a vármegye, hogy e katonai sáncznak Szurdok nevű pusztája is van, és csak 20 katonát állít ki, pedig 70 adófizető egyén is volna ott található. 1750-ben e sánczot nem osztották fel, hanem a szegedi várparancsnoknak vetették alá és csajkás századok felállítására tartották vissza. Minthogy azonban ez egyelőre nem sikerült, 1752-ben ideiglenesen ez a helység is a vármegye alá került. 1763-ban ismét katonai hatóság vette át Vilovát és a csajkás század tényleg életbe is lépett. Csak 100 évi csajkás élete után, 1873-ban, a csajkás militáris rendszer megszűntével, kebeleztetett vissza a vármegyéhez. A gör. kel. felekezet temploma 1806-ban épült. Az 1900. évi népszámláláskor Tündéresen volt 1180 lélek 230 házban. Anyanyelv szerint : 1108 szerb, 28 német, 43 magyar. Vallás szerint : 1066 gör. kel., 47 r. kath., 25 ág. ev., 6 ref., 32 izr. A község határa 3860 kat. hold, melyből a községnek 1127, az angol-osztrák banknak 1072 holdnyi területe van. A határt gyakran sújtja árvíz, így nagyobb vízáradás volt 1876, 1884 és 1895. években. A határbeli dülők nevei ma is még főleg magyarok : így Heréskertek, Kapitányszoros, Fehérszoros, stb. Van postája, távíró és vasúti állomása.

Újfutak.

Újfutak. Az újvidéki járásban, a Duna egyik ága mellett elnyúló Ófutak tőszomszédságában van, a nyugati oldalon. E község akkor keletkezett, a mikor 1774-ben Elzászból Futakra telepített németek, külön telepet alkotva, megvetették a mai Újfutaknak alapját ; már 1775-ben építettek r. kath. templomot. E helység az 1779-iki adójegyzékben 133 dikával szerepel. Újfutak legrégibb pecsétje egy 1783-iki okiraton látható. Ezen a pecséten egy kaszázó ember áll, a körirat pedig német : „Nei Fudoker Gemein. Insignl.“ Újfutak fejlődéséhez bőkezűségével különösen gróf *Hadik* András járult hozzá, míg a futaki uradalom birtokosa volt. Újfutak története ettől fogva együtt halad Ófutakéval. Lakossága magyar, német és tót. A község határa 14,563 hold. Ebből 244 hold a községé és 12,292 hold gróf *Choteké*. Határában vannak : Nagyalpár, Irmova, Henrika, és Vurity, Máriamajor, Ottómajor és Klenovác. Az 1900. évi népszámláláskor volt 3562 lélek, 1600 házban. Anyanyelv szerint : 705 magyar, 2185 német, 598 tót, 42 szerb, stb. Vallás szerint : 2965 r. kath., 49 gör. kel., 503 ref. stb. 1907-ben épült új r. kath. temploma. A községben van egy régi kastély, a melyet még gróf *Hadik* András építtetett 1777-ben, most a gróf *Chotek* Rezsőé. Apáczakolostor is van, árvaház és kidedóvó czéljaira, ezt gróf *Chotek* építtette 1900-ban. A lakosság kath. kört és temetkezési egyletet tart fenn ; van gazdasági fiókegyesület is. A határbeli dülőnevek máig megőrizték magyar eredetüket : így Szállásfeld, Szállás, Wiesen stb. Utolsó postája és távírója Futak, vasúti állomása Ófutak.

Újpalánka.

Újpalánka. E helység 1770-ben keletkezett, a midőn Kruspér Pál kamarai adminisztrátor arra kérte a vármegyét, hogy az ópalánkaiaktól elkülönített németeknek engedje át a palánkai határ egy részét. A helység már 1772-ben szerepel. 1786-ban községgé, 1828-ban mezővárossá lesz és vásárjogot nyer. Ipara gyors virágzást ért. 1816-ban a szűcsök ; 1817-ben a rézművesek és a pékek ; 1822-ben a bocskorkészítők, mézeskalácsosok, kalmárok, ácsok ; 1824-ben a borbélyok, 1827-ben a szűrszabók ; 1830-ban a kalaposok, 1832-ben a kádárok, 1833-ban a tímárok, 1834-ben a szappanosok, 1837-ben az asztalosok és lakatosok ; 1839-ben a vargák és halászok, 1841-ben a német szabók és 1843-ban a magyar szabók kapnak czéhszabadalmat. Ekkor lakossága kizárólag róm. kath. és német volt. Újpalánka első pecsétje 1775-ből való. Az 1900. évi népszámláláskor Újpalánkán van 1899 lélek, 272 ház. Anyanyelv szerint 1759 német, 91 magyar, kevés szerb és tót. Vallás szerint : 1848 róm. kath., kevés ág. ev., gör. kel. és izr. A község határa 5086 kat. hold. Itt van az ország egyik legjobb

czement-műkögyára, a hol kiváló színes czementlapokat is gyártanak. 1908-ban épült itt egy díszes róm. kath. templom. Van e községben egy nagyobb gőzmalom és egy gőzfürdő is, valamint egy vasúti állomás. Van a községnek egy szép sétánya is, itt áll a Kallós Ede alkotta Szent István király-szobor. Azonkívül van itt a palánkai állami csikótelepnek egy nagy gabonamagtára. Egy nagyobb és egy kisebb téglagyár és két mészégető kemence, valamint nagyobb fakereskedések is vannak Újpalánkán.

Újsóvé. Az újvidéki járásban Kölpény és Ókér között keletre fekszik. A község akkor keletkezett, midőn a Reichből jött német lakosok, kik 1786-ban telepedtek meg Sóven, az itt lakó szerbekkel nem tudván békén megenni, különváltak és Újsóvét alapították. 1788-ban Újsóvé már külön pecsétet használt. Újsóven az ág. ev. egyház 1819-ben szervezetett. Van evangélikus temploma 1863-ból és református 1840-ből. A község határa 3810 kat. hold, melyből a községé 311 hold. Újsóvének az 1900. évi népszámláláskor volt 2287 lakosa 436 házban. Anyanyelv szerint 58 magyar, 2224 német, 3 tót, 5 szerb. Vallás szerint 24 róm. kath., 5 gör. kel., 1048 ág. ev., 1197 ref., 16 izr. A lakosság haladó-kört, gazdasági együletet, olvasó-egyletet tart fenn; van Takarékpénztár r. t. is. Hetzel Henrik és tsának czementtéglasajtoló gyára, Hetzel Jakabnak gabonarostáló gépgyára, ifj. Geyer Istvánnak vasöntődéje és id. Geyer Istvánnak szikvízgyára van. A dülők nevei mind magyarok.

Újsóvé.

Újszivác. A zombori járásban van. Ez a helység 1786 tavaszán alakult, a midőn a Reichből jött ref. németek Ószivácson külön telepedtek le. 130 telkes gazda és öt házas zsellér voltak az első lakosok. A németek aszerbekkel egy faluban nem tudtak megegyezni s 1787-ben, újabban 1793-ban közigazgatási különválást és földeiknek teljes elkülönítését kérték. 1796-ban sikerült ezt megnyerniök. A faluban ekkor 148 gazda, 44 házas zsellér és 5 szabad ház (templom, iskola) volt. A falu határa teljesen a régi Teleháza nevű pusztába tétetett. 1790-ben ideiglenes imaházat épített a kamara, míg a maguk költségén 1810-ben rendes templomot emelnek. 1820-ban van a faluban 141 gazda, 95 házas zsellér és 6 szabad ház, 12 szárazmalom s 2 olajsajtó. A lakosság létszáma ugyanekkor 1801 volt. Báro Redl Ferencz 1791-ben Ó- és Újszivác falvakat a kamarától bérbe vette. A németek a szerbek szőlőjét megvásárolták és szépen művelik. A falu régi pecsétjén egy szántóvas alatt egyik oldalon három búzakalász, másikon szőlőtő van. „Sig. des Orts N. Szivatz. 1796.“ A község határa 5713 kat. hold. Az 1900. évi népszámláláskor Újszivácson volt 2228 lélek 409 házban. Anyanyelv szerint: 160 magyar, 2037 német, 28 szerb, 4 egyéb. Vallás szerint: 147 róm, kath., 29 gör. kel., 61 ág. ev., 1952 ref., 41 izr. A lakosságnak van olvasó- és temetkezési egyesülete, tejszövetkezete; pénzintézet: a Cservenkaiei újszivácsi takarékpénztár s van itt fiókja az országos munkásvédő szövetségnek. A dülőnevek magyarok. Posta és táviró helyben van.

Újszivác.

Újverbász. A kulai járásban van, a Ferencz-csatorna déli partján. Újverbász akkor létesült, midőn Óverbász lakói a nagy határral járó terheket nem bírták elviselni, határukból 1783-ban Paraszti pusztá egy részét és egész Feketityet új falu telepítésére engedték át. Így keletkezett Óverbásztól nyugatra 1785-ben németországi telepésekkel, Újverbász, a mely mindjárt fölméretett s úrbérileg, majd egyházilag rendeztetett. 1786-ban Újverbászon 250 házban 178 család volt. Újverbászon az ág. ev. és ref. templomon kívül az 1874-ben szervezett róm. kath. lelkészség 1885-ben kapott templomot is. Van itt államilag segélyezett községi főgimnázium, melyet 1812—1872-ben a bácsi ev. egyházmegye tartott fenn. Van polg. leányiskolája, s több közművelődési intézete is. Újverbász a szabadságharc idején, 1848—49-ben, sokat szenvedett a berontó szerb, horvát és német katonáktól. Itt volt egyideig Perczel Mór hadseregének főhadiszállása. Innen kezdte Jellasics bán támadását a Kishegyesen és környékén sátorozott magyar hadsereg ellen; itt székelt Beöthy Ödön kir. biztos s itt működött egyideig az elfogott honárulók felett a hármasszék bírósága. A község 1786-ban kapott pecsétet, a mely két mezőre osztva, felső részén szőlőtőt mutat két fürttel, az alsóban pedig hullámok között hal úszik. A községnek szépen fejlett ipara volt már a múlt század elején. 1821-ben kaptak czéhszabadalmat a kőművesek, asztalosok, lakatosok, kovácsok, ácsok és kerékgyártók. A község határa 8585 kat. hold. Az 1900. évi népszámlálás alkalmával Újverbászon volt 6369 lélek 1094 házban. Anyanyelv szerint: 931 magyar, 5279 német, 6 tót, 112 kisorosz, 3 horvát, 29 szerb. Vallás

Újverbász.

szerint: 765 róm. kath., 118 gör. kath., 33 gör. kel., 3777 ág. ev., 1454 ref., 3 unitárius, 212 izr. A község egyik legszebb helysége a vármegyének, különösen szépek az egymás mellett álló evang. és ref. templomok, az elsőben egy igen szép Jakobei-féle oltárkép van. A község közelében van a Kiss József mérnök által épített Ferencz-csatorna zsilipje, s itt a telecskai dombon áll a tervezőnek emlékszoobra, a községben van nagy vasúti állomás, posta, távírda és telefon, van gazdag gabonatermelés, sertéskereskedés és hízlalás, három országos vásár, vannak különféle gyárak és ipar-vállalatok, ezek között különösen említésre méltó a „Hungária részv.-t. kendergyár“, mely villamtelepével Újverbásznak, és két szomszédos községnek szolgáltatja a köz- és magánvilágítást. Nagyobb birtoka van itt Oberländer Fülöpnek. A lakosság kaszinót, haladó-kört tart fenn; pénzintézetei a Takarékpénztár r. t., mezőgazdák egyesülete, kereskedők egyesülete s a segélyegylet, mint szövetkezet. A határban a dúlónévek magyarok.

Úrszentiván.

Úrszentiván. Az újvidéki járásban lévő Úrszentiván neve az 1904. évi miniszteri rendelet előtt Deszpotszentiván volt. Kula alatt fekszik Torzsa, Ó- és Újsóvé, Kölpény, Bulkeszi, Szilbács és Pinczéd között. A helység régi neve Szentivánkeszi volt. V. István király 1263-ban Kelement és Mártont egy Keszi nevű földterülettel adományozta meg, a melyben nyolcz falú elfért, s ezek között volt egy 1276. évi okmány szerint Szentivánkeszi, Sávvolkeszi, (a mai Bulkeszi), Szent-Péter (a mai Petrovác, újabban Petrőcz). Később a helység neve ismét változott; 1418-ban Kulpin (ma Kölpény) helységben tartott határjárás szerint Egyházasszentiván lett. Ennek egyik határrészt külön Kísszentivánnak nevezték, melynek emlékét a mai Malo-szelo (kis falu) nevezetű dúlő tartja fenn. Egy 1464. évi oklevél csak Szentiván néven említi e helységet. 1515-ben Petényi Gerárd a budai káptalan előtt Török Imrét a többi között a Bács vármegyei Szentiván elfoglalásától eltiltja; s ez valószínűleg Deszpotszentiván volt. Egy 1559-ben kelt okirat Szentivánkeszi nevét másképen Kiskeszinek mondja (ez utóbbi világosan azonos Kísszentivánnal). Ez a hely, a háborús idők zavarában, a gyulai vár birtokába került. I. Ferdinánd király rendeletére pedig 1559-ben ismét előbbi s törvényes urainak kellett visszaadni, Keszi Lőrincznek, Szolát Miklósnak és Mátyásnak. A török defterek a bácsi nahijében Szentivánt 1554-ben 6, 1570 körül 3, 1590-ben 18 adózó házzal sorolják elő. Ezután többé nem találjuk felemlítve. Itt az a kérdés merül fel, hogyan jutott e falu mai nevéhez? Fridrik Tamás azt mondja, hogy a községet Brankovics Iván despota alapította 1696-ban Csernovics Arzénal beköltözött szerbekből; azért kapta megkülönböztetésül a despota előnevet. Midőn az 1715-dik évi összeírásban felsorolják, már Deszpotszentiván a neve és 24 gazda lakik benne. Így nevezik ezentúl rendesen. 1717-ben is csak még a 24 szerb család lakik itt. 1718-ban 53 adózott, 1722-ben 44. A múlt században folyton kamarai uradalom volt. Az 1900. évi népszámláláskor Úrszentivánon volt 2360 lélek 430 házban. Anyanyelv szerint: 58 magyar, 390 német, 46 tót, 6 kisorosz, 5 horvát, 1828 szerb, 27 egyéb. Vallás szerint: 81 r. kath., 6 gör. kath., 1774 gör. kel., 254 ág. ev., 152 ref., 10 izr. és 86 egyéb. A község határa 7031 kat. hold. Ebből a községnek 543, a kincstárnak 754 holdja van. A községben van egy kastély, melyet a Szemző család építtetett s most a Messinger Jakabé. Van postája, távíró és vasúti állomása. Az oklevelek e tájon említik Paska helységet, mely 1506-ban a Paskai *Thorma* család birtoka volt. 1480-ban szerepel Paskai *Király* Péter, a vármegye alispánja is.

Vajszka.

Vajszka. A hódási járásban, Bácsból nyugatra. Már a pápai dézsmalajstromban 1332—37. évekről a szerémi esperességben egy *Boycha* is fel van sorolva, a melynek Tamás nevű lelkésze rendesen fizette illetékét. Később az 1338—42. évről szóló összeírásba is fel van véve a bácsi esperességben egy Vaiska, ugyancsak Tamás papjával, a miből világos, hogy az előbbi írásmód hibás, és hogy itt Vaiszkáról van szó. Ez a helység nevét a nyugati oldalán elfolyó Vajs folyótól nyerte, a melyet nevével együtt az 1768. évi kamarai térkép is feltüntet. A XII. században Vajszka helység környékén több „veise“, azaz halfogó rekesz volt és talán részben ezeknek köszönheti nevét. Az 1522. évi dézsmalajstromban is fel van sorolva Vajszka 52 adózóval, utána Bozyas (talán Bogyán), és még egy Tóthvajszka is, de csak három adózóval. Vajszkai Fabó Fábión pedig akkor egyik járás adószedője volt. A török defterekben a zombori nahijében Vajszka 1554-ben 4, 1570-ben 7 és 1590-ben 16 adózó házzal szerepel. Vajszka Bács vár-

megye 1699. évi első összeírásában a zombori járásban igen csekély helység volt, mert csak négy adózó gazda lakott ott, két felnőtt legénnyel. Még 1715-ben is csak nyolcz adófizető volt itt, 1768-ban pedig 45 család, a melyek főleg halászatból éltek. A falu határa két részből áll : egyik a vízmentes „felső föld” a jobbágyok szántóföldeivel és az urasági majorsággal ; a másik nagyobb rész a Duna árjának kitett rétség, posványos mocsár, nádas, kevés erdő és csak száraz években használható legelőből áll. 1866-ban Bogojeva és Karavukova községekkel együtt több százezer frtba került hatalmas töltéssel ármentesítették e területet. Hevessy Károly vármegyei főmérnök terve szerint. A rétségben számtalan kisebb víz, ér, tó van. Vajszkán régebben gör. kel. vallásúak is voltak, most pedig majdnem kizárólagosan róm. kath. sokacz lakossága van, a kik a török korszak végén telepedtek ide. Egyházi tekintetben 1788-ban lett önálló plébániává, eleintén vesszőből font ideiglenes temploma volt, mígnem 1841-ben a mai szilárd anyagú templomot emelték. Egy osztályú iskolát 1820-ban állított. Vajszkát 1797-ben *Gromon* Zsigmond vette meg a kir. kincstártól, a ki nemsokára 40,000 frton Bogyánt is megvette. Ugyanő megkapta 1807-ben a Vajszkai előnevet is. *Gromon* Dezsőtől Vajszka 1886-ban egy részvénytársaság kezébe jutott és 1888-ban gróf *Hunyadi* Imréné vette meg 700,000 frton. Most *Széchenyi* Emilnéé. Nagyobb birtoka van itt a karlóczai g. kel. szerb patriárkátusnak is. A gombosvajszkai ármentesítő-társulat 1887 aug. 28-án tette le ünnepélyesen az általa a belvizek levezetésére épített csatorna zsilipjének alapkövét, minek következtében óriás nagy földterület, a mely eddig csak rengeteg nádas volt, hasznavehető földdé lett. Vajszkának régi pecsétjén két palmaág fölött egy szántóvas és egy buzakalász van, fölötté e név : „Weisco 1742”. Határa 15.443 kat. hold. Ebből 1893-ban gróf *Széchenyi* Emilnének 4598, a karloviczai érsekségnek 8215, a községnek 564 hold területe volt. Határában vannak : Alpár, Zsivaj-sziget, Szivattyútelep és Lutrov. A község határától délkeletre legalább ötven kisebb halom van. Cziráki ezekből többet felásatott és szarmata-jazig sírhalomnak tartja őket. A határban még egy árpádkori sírdombra is akadtak. Az 1900. évi népszámláláskor Vajszkán 1824 lélek volt 284 házban. Anyanyelv szerint : 617 magyar, 267 német, 8 tót, 2 horvát, 24 szerb, 906 sokacz. Vallás szerint : 1791 róm. kath., 20 gör. kel., 2 ág. ev., 1 ref., 10 izr. A lakosság a következő egyesületeket tartja fenn : Kaszinó, népkör, kath. kör, olvasókör, gazdakör s temetkezési egylet. Van hiteleszövetkezet s itt van az Ármentesítő és belvízszabályozó társaság nagy szivattyútelepe. Gróf *Széchenyi* Emilné, szül. gróf *Hunyadi* Máriának a községben fennálló kastélyának régi részét még a *Gromon* család építette, az újabb, emeletes részt pedig a mostani tulajdonos 1905-ben. A határbeli dűlőnevek közül érdekesebbek : Alpár, Korlát, Parlog ; gyakori a a magyar eredetű név. Itt feküdt valahol *Gerecs* (Gerech) falu, melyet a bácsi érsek más birtokokért kapott cserébe 1334-ben. A XV. század vége felé a *Garai Bánfiak* és a *Hlapsityi Horváthok* voltak az urai, de már 1491-ben *Várdai* Péter kalocsai érsek kapott reá kir. adományt. — *Kőégetőt* is e tájon kell keresnünk. Már 1448-ban szerepel. 1480-ban a Sági *Szentbertaláni* családé volt ; később *Patolcsaiké* lett.

Vaskút. A bajai járásban, Baja alatt fekszik. A község tégláégető kemen-
 czeje körül, az országút mellett, régi halmok vannak, melyeket hún temetőknek
 tartanak. A helység régi neve *Bachkuta*, *Batkuta* és *Baskút* volt. Legelőszőr 1400-
 ban találjuk felemlítve, a midőn Tóttös Lászlót a bácsi káptalan beiktatta
 Szentderzs birtokba. Ez alkalommal Tóttös egyéb birtokait is felsorolják, közöttük
 Bachkutát is. Ez a Bachkuta megfelel a mai Vaskútnak. 1406-ban is Bathkuta,
 mint Tóttös birtoka van említve. Így 1418. és 1423-ban is. Az 1543-ik évi érseki
 tizedjegyzék Bácskút néven említi. 1574-ben az előbbi helységekkel sorolják fel
 Bathkutát, mint a Kisvárdaiak birtokát Bodrog vármegyében, s elfoglalása
 ellen azok tiltakoznak. A török defterek is említik a bajai nahijében 1580-ban
 és 1590-ben mindig 28 adózó házzal. 1689-ben a török uralom alatt Milojkovics
 M. és Szombathelyi J. birtoka volt, mert ez évben ezek Baskút nevű birtokuk
 elfoglalása ellen tiltakoznak. 1598-ban Baskuth szerb faluból a lakosság Eszter-
 gomba költözött. Szelepcsényi érsek által 1665-ben készített jegyzékben Batz-
 koth néven szerepel. 1679-ben pedig az érseki dézsmalajstromban Bacsküz néven
 fordul elő és három forint harácsot fizetett. A Bács vármegye 1699. évi össze-
 írásában Baja után 17 gazdával felsorolt Batha falu alatt hihetőleg Vaskutat

Vaskút.

kell értenünk. Az 1724. évi Czobor-féle összeírás szerint Baskút pusztája és a tőle keletre eső Vranics pusztája igen termékeny, de oly kicsiny, hogy mindkét pusztára csak valami öt gazdát lehetne telepíteni. 1727-ben Basskút pusztája Czobornak bajjai uradalma alá tartozott, 18 adófizető lakott rajta, a kikre a vármegye 200 forint adót vetett ki. Az 1738. évi vármegyei adójegyzékben a bajjai uradalomban nincs felsorolva, így 1748-ban sincsen, de az utóbbi évben barmok összeírása tartatott Vaskúton. Az itteni telep a bajjai bíró alá tartozott, de *Grassalkovics*, mint a bajjai uradalom földesura, 1752-ben külön bírót rendelt Vaskútra és önálló faluvá tette, mert Bajától távol, gazdaságot vinni nehézségekbe ütköznék. A földesúr maga kezdett itten gazdálkodni; a lakosság e miatt el akart innen költözni s a föld minőségével sem volt megelégedve. Grassalkovics erre 1756-ban azt írja a vármegyének, hogy az elköltöző szerbeket befogadná Bajára s Vaskútra az üresedő 30 házba németeket hozna, mert ez békésebb és munkásabb nép. Az új lakosok hamar ipart is fejlesztettek. 1848-ban kaptak czéhszabadalmat a kovácsok, ácsok stb. Már 1759-ben volt itt Szent Háromságnak szentelt templom, mely újabb és szilárdabb alapon 1880-ban épült fel. A parókiát 1763-ban szervezték. A mostani kegyuraságot a *Zichy-Ferraris* család gyakorolja, de a község is magáénak tartja. 1775-ben Vaskút 884 forint hadiadót fizetett. 1773-ban betelepített pusztájának mondatik Vaskút. Az 1778. évi adóösszeírás szerint Vaskúton volt 228 házban 213 gazda, 25 felnőtt fiú és 14 rokon. Volt még két házasság és három lakó szellem, 16 iparos és két kereskedő. 1800-ban ismeretlen helyről németek telepedtek ide 1869 óta van postahivatala, olvasóköze és iskolája. A községnek 1780 körül használt régi pecsétjén egy koronás angyal jobbájában kardot, baljában mérleget tart. Körirata „Possessio Vaskút”. Az 1900. évi népszámláláskor Vaskúton volt 5039 lélek 920 házban. Anyanyelv szerint: 523 magyar, 4172 német, 81 horvát, 263 bunyevác és dalmát. Vallás szerint: 5014 róm. kath., 1 gör. kel., 1 ág. ev., 5 ref., 18 izr. Határa 12,425 kat. hold s ez egészben a közlakosságnak, földesúri terület itt nincs. Van egy segélyszövetkezet és három temetkezési egylet, a melyeket a lakosság tart fenn. A községtől éjszakelet felé 11 nagy halom van s ezek között egy régi földvár. Ez az országban a legnagyobb s talán a legépebb állapotban fennmaradt földvár. A határban van még egy Kőhegy nevű magaslat és Várhegy nevű dűlő. Van vasúti állomása, posta és távíró-hivatala. Itt volt valahol nem messze *Tárnok* falu, mely már 1345-ben előfordul a *Tárnoki* család nevében. 1441-ben már *Maróti* Lászlóé, a ki a *Ripakianak* adja. 1449-ben a *Niczki* család az ura, a *Dersanócziakkal* együtt. 1466-ban *Tóttosi* Lászlóé, majd a *Várdaiaké*. 1472-ben a *Szati* család is birtokos itt. — *Kakucs* szintén e vidéken feküdt. A *Bátiak* birtoka, melyet 1447-ben a báti apátságnak adományoznak, 1486-ban a kalocsai káptalan kezén van. — *Bácskuta* is e vidéken volt. 1400-ban a *Tóttos* család birtoka és később a *Várdaiaké*. — *Tízházat* is erre felé kell keresnünk. 1497-ben találjuk nyomát, a mikor a *Szekesői Herczeg* család birtoka volt.

Veprőd.

Veprőd. Török-kori szerb község a kulai járásban, Kulától nyugatra, közel Szilberekhez, az öntöző csatorna keleti partján. Előbbi neve *Veprovác*. A török defterek a zombori nahijében 1553-ban egy *Bepro*-st-*emlitenek* két fizető és négy nem fizető házzal, s ez valószínűleg *Veprovác* volt. Ugyanott 1579-ben *Veprovác* 15 és 1590-ben 11 házzal van felsorolva. 1650-ben *Zsolnai Gombkötő* János és társai a nádortól több bácsmegyei birtokot kapnak, többek között *Vepróvnica* pusztát is. A török hódoltság végén *Veprovác* pusztája volt s így említik 1736—1757 között. 1758 október 10-én kelt Zomborban Redl kamarai tiszttartó magyar szerződése, mely szerint a kamara *Veprovác* pusztájára mintegy 200 magyar, vagy tót római katolikus családot szándékozik telepíteni, a kiket Urbán Mihály szabados fog összegyűjteni. A leendő falu *Birvala* pusztát is bérbe fogja kapni a kamarától, a mely a telepeseknek két évi mentességet ad, de azután 400 forint évi földbért és a termés heted részét tartoznak beszolgáltatni. Papi tizedet nem fizetnek és a kerti vetemények után járó dézsma alól is fel lesznek mentve. A vármegyei adó alól három évig lesznek szabadok. A falu csakhamar betelepült és pecsétet is kapott, melyen két palmaág-czifrázat között egy nagy szántóvas áll; a körírás: „*Veprovacz 1759.*” (Ezt használták az 1760—90-es években is.) 1762-ben magyar és tót telepeknek mondják *Veprovác*-ot, a hol ugyanez évben parókia, 1783-ban pedig Szent István

Ujpalánka. — A Szt. István-szobor.

Ujverbász. — A Ferencz-csatorna zsilipje.

Ujverbász. — Az ág. ev. és a ref. templom.

Vajszka. — Gróf Széchenyi Emilné kastélya.

tiszteletére templom épült. 1763-ban Cothmann ismét magyarokat küldött ide. A falu Birvala pusztát évi 450 forintért és a termés hetedéért bírja bérben. Van itt már 130 ház, lelkész és egy kis vert falból készült templom. Az 1768. évi kamarai mappán Veprovác falu 130 házzal, magyar és tót lakossággal van jelezve. Hozzá tartozik a falutól keletre levő Birvala puszta; a falu határának nyugati oldalán Prekája puszta van. 1769-ben Veprovác 493 forint hadi és 119 forint vármegyei háziadót fizet. Az 1772. évi úrbéri rendezéskor Birvala pusztát kapta. Az 1798-ban kötött három évi robot megváltási szerződés szerint Veprovácban 114 telken 263 gazda és 61 zsellér volt 324 házban. Az 1826. évi kamarai összeírás szerint külön magyar és német rész volt a faluban. 1868 óta van a községben postahivatal, 1870 óta pedig kórház és olvasókör. Vepród határrészeinek elnevezése: Ábel, Noé, Kistó, Bélátó, Vörösállás, Kandlia, Nagyhalom, Apróhalom, Pusztatemplom. Az 1900. évi népszámláláskor Vepródön volt 3159 lakos 519 házban. Anyanyelv szerint: 700 magyar, 2449 német, 8 szerb. Vallás szerint: 3118 róm. kath., 6 gör. kath., 12 ág. ev., 18 izr. A község határa 6830 kat. hold. Ebből 1893-ban a királyi kincstáré 633, az úrbéri birtokosoké 648, a községé 329 hold. Van itt takarékszövetkezet és temetkezési egyesület, társaskör, a vármegyei gazdasági egyesület fiókja; a Bauern-Verein fiókja és díszlövészegylet. A határ egy része a Kossuth-föld; a szabadságharc idején kapta e nevet. Van vasútja, postája és távíróhivatala.

Verbász. Lásd: Óverbász, Újverbász.

Wekerlefalva. A palánkai járásban levő Szépligethez (Gajdobra) tartozó Kerekit és Metkovics pusztákon 1885-ben a magyar királyi kincstár által alapított sváb telep 1894. december hóban a belügyminiszter engedélyével az akkori miniszterelnök és pénzügyminiszter tiszteletére Wekerlefalva név alatt nagyközséggé lett. Az 1900. évi népszámláláskor Wekerlefalván 1114 lélek volt 219 házban. Anyanyelv szerint: 25 magyar, 1074 német, 5 szerb, 10 egyéb. Vallás szerint: 1095 róm. kath., 14 gör. kel., 5 ág. ev. A róm. katolikus egyháznak 1907 óta önálló lelkészisége van. Van a lakosságnak kath. olvasóegylete, polgári kaszinója, földmíves-egyesülete és önszegélyző szövetkezete. Posta és vasúti megálló helyben, távíró-állomás Szépliget.

Zsablya. Járási székhely. Igen régi telep lehet, mert őskori temetőhelyeket találtak itt; azonban múltjából a legrégibb emlékünknél 1514-ig vezet csak vissza, a mikor Dózsa György elfoglalta a szerémi püspöknek titeli és *zseblei* (Zsablya) várait. 1556. évi térképen szintén Zeblie van feltüntetve. Az 1699. évi török határmappán egy Morutva mocsár és fok és Haladovacki fok által alkotott sziget közepén, a Tisza partján van Sablia falu, mellette délre egy hídfő és egy Sobliatzki-ribnyik. 1686 után Zsablya lakosságából határőrséget alakítottak. 1697-ben Jenő herceg Nehemnek azt parancsolta, hogy Zsablyánál a Tisza-parton egy sánczot készíttessen s rakja meg katonasággal. A török azonban így is elfoglalta, de később ismét a császáré lett. Az 1699. évi béke értelmében többi között a Zsablyai erődöt is le kellett rontani. Az 1702. évi összeírás szerint Zsablyán a határőri katonaság 12 pusztát használ. 1728-ban a zsablyai sáncznak kapitánya Siván Zorics volt egy gyalog s egy lovas századdal. Ide tartoznak Egres, Martincze, Novoszelo, Paska, Csicsov, Bozev puszták. Egy 1738. évi térképe Zablie van feltüntetve s ettől nyugatra Gala. 1740 körül a vármegye arról panaszkodik, hogy Sablia 90 katonát tartozik adni, pedig 300 adófizető is találatnék itt. A katonai sánczhoz Paska, Csicsov és Martincze puszták tartoznak. A tiszai határörvidék felosztásakor Zsablya 1750 november 1-én a vármegyének és kamarai földesurának adatott vissza. 1756-ban a falu határában egy Cserne-greda nevű fűzfás sziget volt. 1763-ban ismét katonai hatóság alá került és csajkás katonai szolgálatot teljesített. A falutól fél órányira a Tisza felé most is halmok vannak. Ott állott régen a falu, mely, mint mondják, a Tisza beszakasztásától Zsablyék, Zsabaly, Zsablya nevet kaptak. A sok áradás miatt mai helyére tétetett át és II. József császártól 1784 óta Josefdornak mondták, a mely elnevezés még 1816-ig is előfordul, bár régi nevét is megtartotta. A görög keleti templom a szerb lakosság költségén 1835-ben épült. Római katolikus plébániája 1825. óta áll fenn. A római katolikus templom és iskola 1832-ben épült. 1901-ben újat építettek. Az ág. ev. anyae gyház 1900-ban alakult s templomot 1902-ben épített. A községtől nyugatra van egy Kopovó mocsár és egy Vracara nevű

Verbász.

Wekerlefalva.

Zsablya.

erdő. Zsablyától délnyugatra három halom és egy földvár maradványa, Novoszelő pusztá felé Mozsorig tizennégy nagy halom látható, a melyek között egy földvár is van. A csajkás miliczia feloszlatásakor 1873-ban Zsablya a vármegye hatósága alá került vissza. A község határa 21,630 kat. hold. Ebből a község birtoka 6282, az angol-ausztriai banké 2296, a magyar királyi kincstáré 1190, a titeli töltésépítő társaságé 686 hold. Határában vannak Rózsamajor, Alató, Zsablyaújfalu (előbb Novoszelő). Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Zsablyán volt 7819 lélek 1515 házban. Anyanyelv szerint: 1605 magyar, 1036 német, 23 kisorosz, 4995 szerb, 155 cigány. Vallás szerint: 2369 róm. kath., 22 gör. kath., 4984 gör. kel., 261 ág. ev., 24 ref., 117 izr., 48 egyéb. A lakosság két olvasó- és egy temetkezési egyletet tart fenn. Van takarékpénztár és önszegélyző szövetkezet. Zsablya szolgabírói és járásbírói székhely, van posta- és táviró-hivatala, vasúti állomása és három országos vásárja. — *Bozé*. E községhez közel feküdt 1728-ban a zsablyai katonai sánczhoz tartozó ily nevű pusztá, a mely a török hódoltság előtt falu volt. 1396-ban *Bozéi Márton* fia János királyi ember. Nem sokkal később *Bozéi* előnévvel tűnik fel *Rőt* László, a kit 1406-ban Csiregszentpéter birtokába igtattak. *Bozé* falut a XV. században az *Egresi Idecski* család kezén találjuk, mely család 1506-ban magtalanul elhalt. A török defterek 1553-ban a titeli nahijében említik a falut négy fizető és hat nem fizető házzal; 1570-ben tizenegy és 1590-ben huszonnégy adózó háza volt a falunak. A XVIII század elején már pusztá. 1731-ben Bács vármegye panaszolja, hogy a zsablyai katonai sánczhoz erőszakkal csatolták oda ezt a pusztát és így jogtalan volt az 1728. évi összeírásban oda történt soroztatása.

Források: Az országos és bácsvármegyei levéltárak. — Fejér György: Codex Diplomaticus. — Zichy-család okmánytára I—IX. kötet. — Bácsvármegyei történelmi társaság Évkönyvei. — Iványi István: Bácsvármegye történelmi és földrajzi helynévtára. — Csánki Dezső dr.: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában. — A helyszínen gyűjtött adatok.

Országos Széchényi Könyvtár

SZABADKA SZAB. KIR. VÁROS.

Szabadka szabad királyi város Bács-Bodrog vármegyének éjszaki szélén, a Telecskának nevezett fennsíkon fekszik, Szegedtől 41, Zombortól 58 km. távolságra.

Szabadka keletkezésének idejét legvalószínűbben a XIII. sz. közepe tájára tehetjük. Ha nem előbb, bizonyosan a tatárpusztítás után, IV. Béla idejében alakult, szab. kir. jobbágysággal telepítve s ez magyarázza meg a város nevét is. Szabadka első okirati felemlítése 1391-ben történik, a midőn az oklevél egy „furem Augustinum de Zabotka“ (Ágoston nevű szabadkai tolvajt) említ a Bodrog vármegyei gonosztevők közt. 1429-ben még határozottabb adatunk van Szabadkáról. Egy ez évi okmány bizonyossága szerint Szabadka akkor királyi szabad helység volt, melynek kir. lakosai a vastoroki jobbágysággal állottak viszályban. A város gyors fejlődéséről tanúskodik az a tény, hogy mikor Albert király 1439-ben Szabadkát, Tavankutat, Madarast s Halast Hunyadi Jánosnak zálogba adta, Szabadkát már mezővárosként (oppidum) említik. Nem lehetetlen, hogy a Hunyadiak ekkor vagy ezután ide várat is építettek, mert már 1504-ben „castrum Szabadka“ néven említik. Hunyadi kormányzó 1449 febr. 14-én Szabadkán volt s itt kelt egy nyugtája, mely szerint Tóttöstől 52 aranyat vett fel.

Hunyadi János halála után, 1456-ban, sógoraé Szilágyi Mihályé lett Szabadka, majd három év múlva, ennek halála után, Mátyásra szállott át. Mátyás király sem tartotta azonban sokáig birtokában Szabadkát, mert már 1464-ben Pongrácz János erdélyi vajdának adományozta. 1476-ban utódja fia, Mátyás lett, a kinek a kalocsai érsekkel támadt kellemetlenségei miatt Szabadkát egyházi interdiktummal sújtották s erről az érsek 1496-ban Lukács szabadkai plébánost is tudósította. 1501-ben Korvin János lett Szabadka földesura, a ki már előbb is nagy birtokosa volt e környéknek. 1504-ben Korvin János Szabadka várát Madaras, Tavankút stbi helységekkel együtt Enyingi Török Imre nádorfehérvári bánnak, mint kedves emberének adta s bár Korvin özvegyének második férje, György brandenburgi örgróf, többször megkísérelte Szabadka visszavételét, ezután is sokáig Török Imre birtoka maradt.

Az ezután következett pórlázadás idejéből Szabadkára vonatkozólag nincs adatunk, bár valószínű, hogy nem került ki annak borzalmaiból.

Török Imre halála után fia, Bálint örökölte apja tisztét és birtokait s bár Nádorfehérvár eleste után 1521-ben kegy- s birtokvesztett lón a király előtt, később mégis bocsánatot nyert, birtokait visszakapta s a mohácsi csatamezőn már Tomorival együtt sietett a király seregéhez csatlakozni. A mohácsi vereség után a török Budára, majd innen a Bácskába vonult le pusztítva, rabolva. Szabadkának s környékének lakossága a nagy mocsaraktól jól védett várba sereglett össze s oly erélyesen védekezett, hogy a török eredmény nélkül kényyszerült elvonulni.

A török okozta zavarokban mások is siettek kalandor módon fölszínre kerülni. Szapolyai még Tokajban volt, midőn híre járt, hogy egy Czerni Jován nevű alacsony származású ember fölfegyverzett paraszt-haddal a szent hit jelszava alatt pusztít a Bácskában. Koholt fejedelmi származással kérkedett, bitorolta a szerb despota címet s földjeit bő hadizsákmány ígéréstével nagy szám-

Történelme.

Az első szerb települők.

mal maga köré gyűjtötte. Ezek voltak e vidéken az első szerbek s az itthon maradt kevés magyar nép nem igen szegülhetett ellen az új jövevényeknek, ezek tehát könnyű szerrel foglalhatták el Szabadkát s az egész vidéket.

Szapolyai János Jovánt, Ferdinánd ellen felhasználhatni vélvén, magához hívatta Tokajba, a hol Jován Szapolyainak hűséget esküdve, most már királyi jóváhagyással folytatta terjeszkedését, elfoglalta a gazdag tájat, székhelyét Szabadkára tette Török Bálint várába s a lassanként visszaszállingózó lakosság s az ő fegyveres népei között még ezután is sokáig napirenden volt a rablás, gyilkosság és verekedés. Mindezek ellen Szapolyai semmit sem mert cselekedni, a magyarok követségét folyton ígérekkel tartotta, de határozottan nem lépett fel Jován ellen.

Igy volt ez mindaddig, mígnem Török Bálint 1526-ban Szapolyaitól Ferdinándhoz nem pártolt, 300 lovassal megtámadta s vissza is vette Szabadkát s most már maga maradt itt népével békességben. Jován ekkor Szegedre tette át székhelyét. Ez alatt Ferdinánd király Jovánt is meg akarta nyerni pártjának, a mi sikerült is neki. Jován ezek után Törökkel is szeretett volna kibékülni, de Török engesztelhetetlen maradt. „Jól van, — úgymond — de Jován mégis az én kezem által fog meghalni.“

Szapolyait roppant felingerelte Jován kalandorsága s ezt megbosszulandó, hadat indított ellene; ismételt csaták után 1527 júl. 15-én Jován seregeit leverte, a súlyosan megsebesített Jovánt pedig emberei a Zenta melletti Tornyosra vitték. Ide sietett Török Bálint is, de Jovánt már halva találta s bosszúját nem elégíthette ki. Levágta tehát Jován fejét s mintha maga ölte volna meg, Szapolyaihoz küldte, a ki e feletti örömeben Törököt ismét kegyébe fogadta. Mikor azonban Török hamissága kiderült, ez ismét Ferdinándhoz pártolt, de már 1536-ban megint Szapolyai híve lett s ennek egész életében békében marad e vidék.

1541-ben Török Bálint török fogságba került, a hol Szabadka ura a Hét-toronyban nemsokára meg is halt. A két trónkövetelő párt közé pedig befészkelte magát a török s újra szomorú korszak borult e vidékre s az egész országra.

A török hódoltság.

A szultán Magyarországon még 1543-ban török hódoltságot alapított s így Szabadka is török főnnhatóság alá került. Közigazgatásilag a török a meghódított országot helytartóságokra (ejalet), ezeket kerületekre (szandzsák), s ezeket ismét járásokra (nahije) osztotta. Különben e vidékre vonatkozólag e korból kevés adatunk van. Szabadka valószínűleg Szegeddel egy időben, 1542-ben adta meg magát a töröknek. Szabadka, mint nagyobb helység, melyben erő is volt, a szegedi szandzsákság egyik járásának főhelye lett. A szabadkai nahije egész Szenttamásig terjedt s mintegy 31 helység tartozott körébe. A sokféle adótól, vad portyázóktól kifosztott nép Szabadka környékéről a messze terjedő pusztákra menekült s ott földbevájt üregekben (zemunicza) rejtőzött. Az itthonmaradtak pedig sínylették a sok kapuadót, tizedet, fejadót, fűpénzt s az örökös büntetéspénzeket.

A szegény nép nemcsak háború idejében, de békében is ki volt téve az örökös háborgatásoknak. Ilyen volt többek között a nőrablás is, a mivel a török igen félelmissé tette magát. Ezért a leányokat s az egész lakodalmi menetet ilyenkor fegyveres kíséret vette körül s oltalmazta esetleges megtámadtatások ellen, a minek emlékéül napjainkban is divatban van a bunyevác lakoságnál a musztulundzsia (lovas vőfélyek).

A földesurak itteni birtokaikból bár kiszorultak, mégis igyekeztek legalább jogcímöket megőrizni s ezért beérték a legcsekélyebb adóval is. Hogy épen Szabadkának magyar földesura: Török Bálint fia s örököse, Ferencz legalább csak annyiban is gondoskodott volna e helyről, hogy jogát érvényesíthesse, erre semmi adatunk sincsen. Így Szabadka hihetőleg csak a töröknek adózott.

A súlyos adózás s robotolás elől a lakosság lassanként eltávozott a városból s ezek helyét új népek, a szerbek foglalták el, a kik terméketlen hazájukat szívesen cserélték fel a bőtermő magyar síksággal, mint a milyen Szabadka s vidéke is volt. A török szívesen befogadta őket, mert volt, a ki a földeket részére művelje, mivel maga csak katona lévén, a gazdasággal épen nem törődött, a földművelésben nem lelte örömét.

Igy pusztult a másfél százados török uralom alatt a magyar Alföld s vele Szabadka magyar lakosságával, míg végre 1686-ban elkövetkezett Magyarország felszabadulása s a félhold uralma lehanyatlott.

1686 szept. 2-án az egyesült magyar és császári seregek Budát a töröktől visszavíván, okt. 5-én már Szeged is meghódolt. Ezek után már a gyengébb Szabadka várában sem tarthatta magát sokáig a török őrség, de hogy mikor s miképen vonult ki ? erre részletes adataink nincsenek. Így tehát a Bácska lassanként felszabadult a török iga alól s a nagyrészt elnéptelenedett vidéket újra kellett betelepíteni. Szabadka is mértföldekre terjedő puszták közepén elszigetelve állott, pedig hajdan a falvak sűrű sora vette körül.

A felszabadulás.

Szabadka környékén és a pusztákon elszórva élő nép, legnagyobb részben g. kel. szerbek, még 1686-ban visszaszállingóztak a városba, hogy egyesült erővel jobban elentállhassanak a török esetleges támadásainak.

Betelepülők.

Ekkor jelentek itt meg, mintegy ötezen, a dalmatáknak nevezett r.k. bunyevácok, kik még ma is kiegészítő részét teszik a Bácska lakosságának s legtömörrészt Szabadkán laknak. Honnan és miképen kerültek ezek új hazájukba, erre nézve elfogadható adattal nem rendelkezünk. Valószínű, hogy Boszniából és Dalmáciából költöztek ide 18 ferenczrendű szerzetes vezetése alatt. Szabadkára érkezvén, a városban telepedtek le, a barátok pedig visszatértek Boszniába.

Igen érdekes, hogy már 1686 decz. 1-től vannak egyházi anyakönyveik vagy matrikuláik. Ezeken kívül még a helybeli barátok klástrom feljegyzései is érdekes adatokat szolgáltatnak Szabadka történetéhez.

A város lakosságának sorsa azzal, hogy a török innen kivonult, még korántsem volt biztosítva. A Tiszán túli rész még mindig török kézen volt, egy ideig még Titel s Pétervárad is. A török ezután is nem egy alkalommal csapott a béke ölen némileg rendezkedő népre. Az 1692. évről is azt írják a barátok, hogy a török itt lakott a várban. Ez években történhetett az is, hogy a közeledő veszély hírére a lakosság a pusztákra menekült s a ludasi rétben rejtőzött el. Nap-hosszig állottak a nád között s a közeledő ellenség zajára a víz alá merültek, szájukban nádat tartván, melyen át levegőt szívtak, hogy meg ne fulladjanak. Ugyancsak a barátok feljegyzései szerint e helyet a nép szorongatott helyzetében többször is felkereste, a hol a szegedi barátok látták el őket étellel s lelki vigasztalással. Mihelyt módjukban állott, hálából ők is pénzt, gabonát s egyéb ajándékot vittek a szegedi barátoknak, a mi az utóbbiak feljegyzései szerint többek között 1694-ben is megtörtént.

Végre elérkezett a sokat szenvedett vidékre a rettegés utolsó éve is. Szavoyai Jenő zentai győzelmével, (1697. szept. 11.) Szabadka lakossága is visszatért s fellélegzett a most már állandó béke reményében.

Ezek után újra megkezdődött a szervezkedés nagy munkája. Szabadka utolsó földesurának, Török Bálintnak családja kihalván, ezt a helyet is a kir. udv. kinstár vagy kamara foglalta le, mint általában az egész Bácskát és az alakítandó határőrvidék részére a katonai kormánynak engedte át. A Bácskának tiszamelléki helyeiből alakult tiszai határőrvidékhez tartozott Szabadka és Zombor is, mint katonai sáncz. Szabadkán már a XV. század óta fennálló kis erőd volt a város magva; közelében telepedett meg a köznép, míg bent a várban a kapitányok laktak. E tisztséget többnyire a Szuzics család tagjai töltötték be.

Új szervezkedés.

A törökösen kúlának nevezett régi vár egy kis szobájában lakott állítólag 1686 óta egy ferenczrendi barát is s itt volt egy földszinti nagyobb szoba kápolnává átalakítva. A vár szilárd anyagból épült háromemeletes épület volt, éjszaki és déli sarkán egy-egy toronnyal. 1730-ban az egész templommá alakították át, az éjszaki tornyot lebontották, a délit pedig magasabbra emelték s ebből lett a mai templom tornya. A várat két nagy árok vagy sáncz vette körül. A belső közvetlenül a vár körül kanyarodott, a külső sáncz a Rogina bara (mostani vasúti indóház környéke) s a szerb templom mellett húzódott el s folytonosan katonák őrködtek mellette.

E korszakban egy három cm átmérőjű köralakú pecsétet használt a város. Ebben egy balra ágaskodó nagy oroszlán bal lábában egyenes kardot tart, jobb lábával egy S. betűvel jelölt pajzsra támaszkodik, fejét pedig hátrafordítja. A körirat: „Sigil. Comun. Milit. In Sabatka“.

A Rákóczi-féle mozgalmakban jó hasznát vette a dinasztia a szerb határőröknek. Rákóczi hadai többször megjelentek e vidéken a császárral tartó szerbek megbüntetésére. 1704-ben Rákóczi maga vezette le seregét a Bácskába. Jöttének hírére Szabadka védtelen lakossága is megrémülve, Kovács József szerzetessel Péterváradra menekült s több hónapig volt távol a várostól.

S Szabadka sorsa még így is elég tűrhető volt. A szabadkai milícia különben nemcsak a török háborúkban vett részt, hanem a monarchia külföldi háborúiban is; így az 1740—41. évi sziléziai hadjáratba Szabadkáról két lovas és gyalogszázad vonult ki.

Szent Mária
mezőváros.

A város ez érdemeiért a bunyevácok utánjárására 1743-ban, midőn a katonai sánczok megszűnvnén, polgári hatóságnak adták át, szabadalmazott kamarai mezővárossá lett. Május 7-én bocsájtotta ki Mária Terézia Prágában a szabadságlevelet, mely szerint Szabadkát katonai érdemeiért s hűségéért a polgárisításon fölül még szabadalmazott kamarai mezővárossá tette, czímerrel ajándékozta meg s nevét *Szt. Máriára* változtatta. Biztosította továbbá a várost ma is határához tartozó 12 pusztájának birtokában, s a városé lett a Kőrös-ér és a Palics-tó. A várost mindezekért bizonyos földesúri adó fizetésére kötelezték, t. i. a nagy-dézmát természetben adta, a kis-dézsma, kilenczed-adó és a földbér, valamint a mézsárszéki jog megváltásáért évente 3000 forintot fizetett a kincstárnak, a kocsmák és sörházak hasznobére fejében pedig 2000 frtot.

A mezővárosi korban használt pecsét vízszintesen két mezőre van osztva. A felső kék mezőben a város védő szentje: Szent Teréz apáczaruhában az előtte álló, piros ruhával fődött oltáron levő feszület előtt imádkozik. A feszület mögött könyv áll. Az alsó piros mezőben kettős farkú, ágaskodó oroszlán, jobb lábában kardot tart. A körirat: „Sigillum Regio Privilegiati Oppidi Szent Maria 1743.“

A szerb
katona osz-
tály kiköl-
tözése.

A szerbek, bár kisebbségben voltak Szabadkán, továbbra is katonák akartak maradni, egyenetlenkedést és zavarokat okoztak. Végre is a hadi tanács kijelenti, hogy a kik a polgári hatóságot el nem ismerik, hanem továbbra is katonák akarnak maradni, más helyre fognak költöztetni. Nemsokára a határidőt is kitűzték a szerbek kiköltözésére: 1745 nov. 1. Mindamellett nem ekkor, hanem a következő évi aratás után történt meg a kiköltözés, a mikor aztán Szabadka is bekebelezetett a vármegyébe. Csak néhány család maradt vissza, de az elköltözöttekből is sokan visszakíváncsozhattak, úgy hogy négy év alatt nagyrészt már ismét Szabadkán találjuk. Ekkor a tanács engedelmével lassanként magyar lakosok is jöttek a városba és néhány német iparos is költözött ide. — 1751-ben épült fel az első városháza a mainak helyén téglából és vályogból. 1773-ban a kalocsai érsek az eddig itt lelkészkedő ferenczrendi szerzetesektől a plébániát elvette s világi papokat küldött ide.

Törékvés
a szab. kir.
városi jogra.

Alig feledte el a város a szerbek pártoskodását, már is újabb viszályokba keveredett a nemesekkel, a kamarával, majd végül a vármegyével, az 1750-es években pedig a dézsmafedő kincstári tisztekkel; hogy utóbbiakat lerázza, a város 1771-ben 12 évre megváltotta a dézmát évi 5000 forintért. Az ezek útján szerzett tapasztalatok érlelték meg benne a vágyat, mindeme bajtól, ha lehet, egy fordulással szabadulni. Megkísérelte, vajjon megnyerhetné-e a szabad királyi városok jogait? A városnak eddig is önálló teljes magisztrátusa volt, az összes bel- s külterületen maga igazgatott, bíraskodott, sőt adóját is közvetlenül fizette a hadi pénztárba. A teljes szabadsághoz így tehát csak a föld személyes tulajdonjoga s a szab. kir. város cím hiányzott.

A királynőhöz 1764-ben először intézett folyamodványra, valószínűleg a vármegye akadékoskodásai következtében, semmi válasz nem érkezett vissza. Erre egy másik folyamodványt is intéztek Bécsbe, melyben újabb ígéreteket tettek az esetre, ha a város a szab. kir. város címet megkapná. Bécsben azonban még ekkor sem méltatták figyelemre a város kérelmét. Állandó ágensei sem tudtak semmit elérni s ezek, bár „privatim egy kis füstölt hússal vagy sós hallal“ igyekeztek megnyerni az urak jóindulatát, sokáig nem értek célzt.

E közben még újabb kellemetlenségei is támadtak a városnak a szerbekkel. Az 1749. évi kamarai szerződés ugyanis a már tényleg itt lakó szerbeket kívül újabb jövevényeket nem engedett a városba befogadni. A városi tanács ezután négy szerbet a külső tanácsba vétetett fel. Most a királynőhöz intézett folyamodványukban felsorolták panaszait, de abbeli erőfeszítésök, hogy a belső tanácsba is bejussanak és a város főterén is vehessenek házakat, sok ideig eredménytelen maradt. A küzdelem a vármegyével és részben a szerbekkel mintegy 15 évig elhúzódott, míg végre 1779 jan. 22-én a királynő teljesítette Szabadka hő óhaját s Szent Mária kamarai mezővárost *Mária-Theresiopolis* néven szab. kir. várossá emelte.

Mária-Theresiopolis szab.
kir. város.

Szabadka e ténnyel határára nézve valóságos tulajdonjoggal felruházott birtokos lón, felszabadult a kamara hatósága alól, saját czímet s pecsétet, egyházi patronátust, vámszedési és vásártartási jogot kapott; joga lett továbbá az országgyűlésre két, utasítással ellátott követet küldeni. A privilégium a szerbeket nem engedte ez új város polgárai közé felvenni, csak városi lakosok maradhattak. A város földbirtokában megmaradt a 12 pusztá, névszerint: Csantavér, Verusity, Tompa, Ludas, Zobnaticza, Nagyfény, Vámtelek, Györgyén, Bajmok, Tavankút, Šebesity, Kelebia. Kötelezték a várost, hogy Bajmokat és Csantavért minél előbb rendes falvakká telepítse, hogy a város lakossága az előfogatok terhe alól felszabadúljon. Mindeme jogokat 266,666 frt 40 kr. váltságdíj fejében kapta a város, melyet hat év alatt tartozott a királyi kincstárba letörleszteni.

Az új privilégium némi változtatással meghagyta az eddigi czímet. A felső kék mezőben t. i. felhők közül Szűz Mária tűnik elő skarlátszínű ruhában, karján a kis Jézussal, előtte Szt. Teréz karjait Jézus felé terjeszti ki. Az alsó mezőben kettős farkú, aranyszínű oroszán ágaskodik, jobb felé kardot tartva. A czímer fölött korona van. A körirat: „Sigillum Liberae et Regiae Civitatis Maria Theresiopolis.“ Ez a pecsét most is használatban van, de a körirat magyar.

Czímer.

Miután Vlassics András királyi biztos a szabadsalomlevelet 1779 szept. 21-én ünnepélyesen kihirdette, megalkotta a város bírójából s a 12 tanácstagból álló városi hatóságot. Az első új bíró Vojnics Lukács lett. A tanács most azon volt, hogy minél több iparos és úri népet édesgessen a városba, hogy némi városias színt adjon ennek a leginkább földműveléssel foglalkozó falusi helységnek. Ezért a telepedést főleg az iparosoknak és kereskedőknek nagyon megkönnyítik, majd a kalocsai káptalan vezetése alatt 1780 jan. 10. és következő napjain az új szab. kir. város közönségét az egész földterület birtokába is beiktatták. Ez alkalommal a szomszédos birtokosok több óvást emeltek, de ezeket a kamarához utasították.

A város ezekután a váltságdíj beszerzése végett a földbirtokot mind összeíratván, kisebb-nagyobb részletekben örök áron a városi polgároknak adta el és pedig a városi telket négyzetötenként 6 dénárért, egy kapa szőlőt 1 frtért, külső földek láncaát 3—4 forintért. A jó föld olcsósága vidéki és főrangú urakat is édesgetett ide, a kik terjedelmes földbirtokokat vásároltak. Így vett báró Orczy Ludas pusztán, Redl Ferencz pedig Kelebián nagyobb birtokot.

A beiktatás után 1779 decz. 13-án a vármegyénél is kihirdették a privilegiumot. A felszabadulásnak örvendő város nyugalma azonban nem volt állandó. A vármegye a két falu telepítése után sem akart tágítani az előfogatok ügyében. A városnak a roppant váltságdíj lefizetése is sok bajt okozott, melyet fokozott még az 1778—79-iki szűk termés s a marhavész, mi miatt igen nehéz volt a II. József török háborúinak idejében húzamos ideig itt tartózkodó katonaság ellátása. De más bajok is voltak a városban. A pénztári kezelés, a tanács ügyrendjei, a közrendészet oly zavart volt, hogy csak a kiküldött királyi biztos szorgos munkája segíthetett már ezen és sok más bajon.

A város gondjai.

Nemsokára újabb mozgalmak színhelye lett a vármegye s ezzel együtt Szabadka is, II. József török háború idejében. Az átvonuló és megszálló katonaság számára élelmet, lakást, fát, fuvart kellett adnia a városnak, bármint is tiltakozott ez a paraszti terhek szolgáltatási kötelessége ellen.

Maga II. József uralkodása idejében háromszor fordult meg Szabadkán. Először 1786-ban, midőn a bácskai telepítéseket tekintette meg; másodszor 1788 márcz. 1-én Futakra mentében egy napig pihent itt s végül 1789 okt. 22-én szintén egy napot töltött a városban, honnan Halason át Bécsbe tért vissza.

Az 1790 jún. 6-ra II. Lipót által egybehívott országgyűlésen Szabadka, mivel a vármegyék akadékoskodásai miatt nem volt becikkelyezve a szab. kir. városok sorába, nem jelenhetett meg s csak decz. 7-én mondotta ki a rendek többsége Szabadka ülési és szavazati jogának becikkelyezését, mire aztán megválasztották a város első orsz.-gyűl. követeit is Parcsetics Antal bíró és Szucsics János tanácsos személyében.

Szabadka története a következő években ismét alig említhet fel egyebet, mint a hadi adók és önkéntes segélyezések előállításában s a nemesi felkelésekben kifejtett küzdelmeit s áldozatkészségét. A vármegye nem lévén megelégedve Bajmok és Csantavér betelepítésével, még egy harmadik telepítést is kívánt;

végre hosszas alkudozások után megegyeztek abban, hogy a városhoz közelfekvő Sándor-dűlőt, bár 100 telek nem fér el rajta, mégis telepítsék be, akkor a várost az előfogatok terhe alól teljesen felmentik. Erre a város 1786-ban megkezdte a falu telepítését, a mely azonban csak hosszú pörlekedések után 1800-ban ért véget, a mikor azután a betelepített falut Szabadkától elvették s a vármegyéhez kapcsolták. Minthogy ez a falu a szabadkai határ közepében feküdt s így a vármegye területével nem érintkezett, újabban a közigazgatási szolgálat, valamint Szabadka város egészséges fejlődése igen sok esetben meg volt nehezítve. Cél-szerűnek látszott tehát Sándor község visszakebelezése, illetőleg Szabadkával való egyesítése, a mi hosszú utánjárás és küzdelmek után sikerült is s az 1904. évi XIX. t.-cz. értelmében ismét Szabadka területéhez jutott s most a városnak egyik külvárosa.

Közben a francia világháború is sok kellemetlenséget okozott a városnak s rengeteg sok természeti és pénzbeli áldozatába, számtalan emberéletébe került.

A város fej-
lődése meg-
indul.

A béke helyreálltával a város végre saját beléletének gondozására fordíthatta figyelmét, a mire már épen szükség is volt, mivel művelődési viszonyai szab. kir. városi rangjával nem voltak összeegyeztethetők. Különösen szánandó állapotban volt a nevelés ügye. A nemrég emelt gimnáziumot kevesen látogatták s 1820-ban még egy latin irnokot is idegenből kellett behívni. A javítás és nevelés terén a tanács nézete szerint legtöbbet tehet a papság s a vallás. Miután tehát a Szt. Teréz főplébániát már 1798-ban felszentelték, most 1820-ban megkezdették a két külvárosi (kéri és zentai) templom építését, elemi népiskolák építését vették tervbe, 1818-ban pedig a városháza mellett gimnáziumot is emeltek. Elrendelték, hogy minden polgár fia látogassa az elemi s a „grammatikális“ iskolát s a legjobb hat tanulóiúnak 100—100 frt. jutalomdíjat tűztek ki. Ugyanakkor fontos rendeleteket hozott a tanács a közbiztonság s erkölcsiség érdekében is. 1816-ban a tanács kijelölte azokat az utcákat, melyekben a zsidók házakat vehettek, t. i. templomuk környékében, a mai Magyar-s Erdő-utcákban. Ezért találjuk még ma is a zsidók zömét e környéken a város-erdő felé.

Szabadka haladását azonban, az 1825. évi orsz.-gyűléssel fellendülésnek indult nemzeti élet idején, részben a meg-megújuló személyes beharczok, részben az 1831. évi kolera akasztották meg, mely utóbbinak Szabadkán mintegy 3000 áldozata volt. Az eddig ismeretlen pusztító nyavalya nemcsak a hatóság gondját vette igénybe, de a társadalmi életet is megdermesztette. Ily körülmények között az országgyűlés megnyitását 1832 decz. hóra halasztották el. A nemzetszín-java szép eszméért küzdött s ama törekvésben, hogy a magyar nyelv minden téren természetes jogaiba lépjen, igen buzgó részt vett Szabadka is. A kezdeményezés és sürgetés a városi tanács érdeme volt. 1839. év elejétől kezdve már az összes ügykezelés magyar nyelven folyt s többé nem Mária Theresiopolisban, hanem Szabadkán. Idegen nevét a szomszédhatóságok Mária Terézia Város-ra fordították, míg végre 1845 márcz. 27-én törvényesen is engedélyt kapott a városi czímer latin köriratának magyarra fordítására és a régi Szabadka név használatára.

Az 1825. évi országgyűlés óta felmerült reform-mozgalmak Szabadka polgárságának körében is élénk visszhangra találtak. De az anyagi érdekek előmozdítása céljából is több közhasznú intézkedés történt. Így 1828-ban végezték be az új emeletes városháza építését. Az épület tornyába harangot is tettek s tűzört is rendeltek oda fel. 1841-ben megkezdették a házszámok és utca nevek kitűzését. 1844-ben behozták újra az éji örök intézményét, mely már 1780 körül is fennállott, de a tanács ok nélkül beszüntette volt. Ekkor veszi kezdetét itt az egyleti élet is. 1840-ben alakult meg a német polgárok „Polgári Kaszinó“-ja s ugyanez évben nyílt meg a Nemzeti Kaszinó is. 1741-ben a „Nemzeti nyelven munkálkodó társulat“ alakult az irodalom fejlesztésére a helybeli egyetemi ifjúság körében, mely nemsokára politikai tendenciákat is vallott, 1843-ban demokratikus alapon Olvasókörre, majd „Baráti körre“ változott. 1847 szept. 16—17-én díszes ünnepet tartott a város. József nádor utódját, István főherceget üdvözölte falai között s fogadására 200 tagú díszőrséget is szervezett, melynek őrnagya Spelletics Bódog ügyvéd lett.

Szabadság-
harcz.

Ily viszonyok s törekvések között érték Szabadkát az 1848 márcziusi napok, a midőn riadó örömmel fogadta a város a független magyar felelős minisztérium kinevezését s a nemzeti szabadságnak békés úton történt kivívását. Márcz. 19-én

Szabadka. — A tervezett új városháza.

Szabadka. — A régi városháza

Szabadka. — 1. A Szt. György templom. — 2. A gör. kel. templom. — 3. A Ferencziek régi temploma. — 4. A Mária Terézia templom. — 5. A zsinagóga. — 6. A Szt. Rókus templom.

rendkívüli nyilvános közgyűlést tartottak, melyen felolvasták s megmagyarázták a pesti 12 pontot, a közbéke fenntartására pedig 500 gyalogosból és 200 lovasból polgárőrség alakult.

Majd, midőn a kamarilla által felbújtott nemzetiségek ellen fegyvert kellett ragadni, a honvédseregbe is több szabadkai ifjú felcsapott, elsőnek Vojnics Géza, kit főleg az úribb osztályból többen követtek s számuk júniusban már 54-re emelkedett. Az állam pénzszükségletén segitendő, Szabadka népe vetekedve vitte ékszereit, drágaságait, arany s ezüst asztali eszközeit a városháza előtti emelvényre, úgy hogy november hó végén már mintegy 10,000 frt. érték gyűlt egybe, melyhez még a város fényes ajánlata is járult, hogy az évi 40,000 frtnyi adón felül honvédelmi adó czímén még egyszer annyit fog beszoigáltatni a kincstárba. A rendkívüli kiadások s a zavaros idők következtében a városi nagyvendéglő és a színház már elkezdett építése is bizonytalan időre abbamaradt.

A nemzetőrök ez időtől fogva egész nyáron s őszön át a vármegye déli részeiben a betörni készülő vad hordák ellen őrködtek különféle helyeken, mint: Szenttamás, Bács, Ókér, Novoszeló, Futak. Ugyanekkor a város katonai kórházakul a helybeli és polgári kórházakon kívül a gimnázium, leány- és rajziskola épületeit is lefoglalta, szeptember közepén pedig már a barátok klastromának felső szobáit is betegek számára kellett berendezni, míg a barátok egy része a városba ment ki lakni.

A szabadkai nemzetőrök júl. 16—17-én Ófutaknál érték el legszebb sikerket, a hol 20—30 huszárral és egy század Don Miguel gyalogkatonával egyesülve védték meg a dunai átjárást a rácok ellen. Hogy pedig a vármegyében garázdálkodó rácok Szabadkát is meg ne támadják, a tanács már előre gondoskodott és intézkedéseket tett a város védelmére s december végén a hadügyminiszter által kiküldött Laval mérnök vezetésével megkezdették a város körülsánczolását.

Hogy a zavaros idők bénítólag hatottak a városra, az önként érthető. A sok katonaszállítással, élelmezéssel, szállásadással annyira igénybe volt véve a város lakossága, hogy az aratásra sem értek rá s a város folyton változó táborhoz hasonlított. Mégis, a nagy terhek ellenére, a lakosság oly lelkesedéssel látta el az átvonuló csapatokat, hogy gróf Károlyi István nemzetőr főkapitány aug. 13-án nem győzte eléggé dicsérni Szabadka áldozatkésztségét.

Az 1849. évben még mozgalmasabb események színhelye volt a város s buzgón készülődött a szerb támadók elleni védelemre, mivel a zombori rácok Szabadkán át akartak egyesülni a császáriakkal s így e város minden áron el akarták foglalni. Bár a rácok hajlottak volna a békés alkudozásokra, Szabadka mégis elhatározta, hogy utolsó csepp véig megvédi tűzhelyét.

1849. márcz. 4-én érkezett meg a 4—5,000 főnyi szerb sereg Szabadka határához, a kaponyai csárdához, de Gál ezredes vezérlete alatt a következő napon Szegedről érkezett honvédség s a helybeli nemzetőrség által visszaveretve, három ágyújuk, közöttük a híres Csicsó hátrahagyásával futásban kerestek menedéket. A kaponyai hősök emlékeztére a csata ötvenedik évfordulója alkalmából díszes obeliszt emelt a város a Nemzeti Kaszinó palotája előtti téren, Paganini József honvédtűzér-százados sírját pedig 1866-ban külön emlékkövel jelölte meg.

Az 1849. apr. 14-iki függetlenségi nyilatkozatot Szabadkán is kihirdették s közörömmel fogadták, a Buda vára bevételénél megsebesült honvédek javára pedig a lakosság körében 662 frt és két arany gyűlt össze.

Ezek után az országos események folyása rohamosan siet a végkifejlés felé. Az ügyek rosszrafordultak s a magyar szabadság végórája ütött. Szabadka őrsége Szeged védelmére vonult s így júl. 30-án Ramberg ellentállás nélkül vonúlhatott be a városba. Közeledésének hírére maga a polgármester is, több kompromittált tanácstaggal elmenekült, magával vivén a város pecsétjét s kulcsait. Ramberg négy napig tartózkodott Szabadkán, azután Horgos felé távozott; a bújosó polgármester azonban csak aug. 20-án mert visszatérni a városba. Ramberg bevonulásával Szabadkát, valamint az egész országot ostromállapotba helyezték. A városnak újra sok baja s kellemetlensége származott a katonaság elszállásolásából s élelmezéséből. A helybeli zsidóság pedig nemzeti érzésének nyilvánításáért büntetésül 12,500 bakancsot tartozott beadni két hónap alatt a szegedi téparancsnoksághoz; utóbb azonban a zsidóknak, képtelenek lévén e szolgáltatásra, ezt a büntetést nagyrésztben elengedték.

A fegyverletétel után.

Abszolutizmus
kora.

1849 márcz. 4-én Szabadkát még az a csapás is érte, hogy az akkor kiadott birodalmi alkotmány alapján az ország testéből kiszakított szerb vajdaságba jutott s élére Majerhofer Ferdinánd került, mint tartományfőnök. Az új kormány a városi tanácsnak a forradalmi korszakban tett s mostanáig is kihatott intézkedéseit mind megsemmisítette s elrendelte, hogy fölfelé kizárólag a német, a jegyzőkönyvekben a német és dalmát nyelvet használják. Zomborcsevics Ferencz tanácsstag erőyes fellépésére azonban legalább a jegyzőkönyvek magyar nyelvét mégis visszaállították.

1850 szept. hóban egy más, szintén ideiglenes szervezetet hoztak be, mely a törvénykezést a közigazgatástól teljesen elkülönítette. Ez ideiglenes állapot tartama alatt hozták be a telekkönyv intézményét, a pénzügyőrséget s a csendőrséget. Utóbbiak azonban csak 1853-ban kerültek be Szabadkára s az iskolaépületben kaptak szállást. 1857-ben telekkönyvi törvényszéket is állítottak fel a gimnázium épületében és kataszteri földbecslő-biztosok is működtek itt a földek osztályozása céljából.

1853 májusban ismét egy újabb szervezet lépett életbe. A szerb vajdaság és temesi bánság számára Temesvárott kir. és csász. helytartótanácsot állítottak fel, élén egy katonai kormányzóval. A tartomány öt kerületre s ezek ismét jársokra oszlottak; így a zombori kerület alkotórésze volt a szabadkai járás is. Az igazságszolgáltatást Szabadkán és környékén külön járásbíróságra bízta.

A városi fej-
lesztése.

A városi tanács e szomorú időkben is lázas tevékenységet fejtett ki, hogy csak némileg is kiemelje a várost elárvult helyzetéből s a kor színvonalára állítsa. 1853-ban készült el a Pest városhoz címzett szálloda, a melyet még a szabadságharcz előtt kezdettek építeni és a következő évben a színház is; decz. 16-án Latabár Endre a „Két Barcsai“-val nyitotta meg az előadások sorát. 1856 nov. hóban az utcavilágítást kezdték meg 137 petróleumlámpával. 1858-ban állították fel az első kisdédóvót s ugyanekkor határozták el az algimnáziumnak főgimnáziummá való emelését

Midőn 1860 júl. 18-án Bigot de St. Quentin kormányzó meglátogatta a várost, Mukics János községtanácsos nagyszámú küldöttség élén 200 aláírással ellátott kérvényt adott át neki, hogy a szerb vajdaság megszüntetését s visszacsatolását kérlemmezze. A kérelem teljesítése nem sokáig várattott magára. A szerencsétlen olaszországi háborúk legközelebbi eredménye volt az abszolút kormány bukása Bécsben s még ugyanez év decz. 27-én a császár elrendelte a vajdaság és bánság visszacsatolását. Szabadka város mindjárt első közgyűlésén, 1861 márcz. 12-én kimondotta, hogy az 1848-as törvények szerint fog eljárni s megtartotta a tisztújítást is.

A nemzet törvényes és jogos kívánalmait azonban még mindig nem teljesítette a császár. Miután a függő jogkérdések megoldása a bécsi központosító kormány kívánsága szerint nem sikerült, az országgyűlés aug. 22-én feloszlott. Szabadka közgyűlése még néhány hónapig szabadon kifejezésre juttathatta alkotmányos érzületét, de egy nov. 5-én kelt rendelet a városi képviselő-testületeket feloszlattván, Szabadka közgyűlése is feloszlottnak jelenti ki magát, a tisztikar pedig önként lemondott.

Provizórium.

Az alkotmányos élet tehát ismét megszűnt, helyébe új állapot lépett: a provizórium. Szabadka város Bács vármegye hatósága alá került, a városi helyhatóságot egy bizottmány vitte Mukics János, később Flatt Endre polgármester vezetése alatt, a városi képviselőket pedig a kinevezett községtanács helyettesíti.

Különben a honfibu s gyász mellé nem csekély országos csapás is járult: az 1863. évi ínség. Ennek enyhítésére Szabadka 300.000 frt kölcsönt vett fel, minthogy saját pénztárai is kiürültek a sok segélyadástól. Hogy a nép keresethez jusson, a tervezett alföldi vasút építését megkezdették 1864 tavaszán.

Kiegyezés.

Az áldatlan politikai küzdelmeknek végre Deák „Húsvéti cikk“-e vetett véget. A régóta sürgetett kiegyezés végre ténynyé vált s 1867 febr. 17-én a király elismervén a nemzet jogfolytonosságát, kinevezte a felelős minisztériumot. Midőn a belügyminiszter ápr. 8-án kelt rendelete, mely a tisztújítás megejtésére hatalmazta s szólította fel a várost, leérkezett, rövid idő alatt két párt alakult ki: a Deák-(később szabadelvű) és a balpárt. Ezek küzdelmével Szabadkán lüktető élet kezdődött s bár a helyi politika sokszor igen heves harcokba keverte, mégis csakhamarszámottevő helyet vívott ki magának mindszellemi, mind anyagi téren, a mint azt a következők igazolni fogják.

A nagy gazdagság hírében álló Szabadka kétségen kívül tekintélyes vagyon felett rendelkezik. A város közbegyona nagykiterjedésű földbirtokaiból áll (szántóföldek, erdők, legelők, tavak stb.), melyeknek jövedelmei adják bevételi forrásainak legfontosabbikát; épületekből, melyeknek nagy része (templomok, plébániák, városház, iskolák) jövedelmet nem hoz; kötvényekből; a város földesurainak jogjaiból, javadalmaiból (italmérési jog, vásári és piaczi jövedelem, halászat, letelepedési díj, melyekhez régebben a kocsmák, mészárszékek, só- és dohányárúsítás jövedelmei is járultak) stb. E közbegyona összes értéke 1907. végén 45.642.309 K 91 f, evvel szemben a város szenvedő begyona 6.971.118 K 32 f, jövedelme 1907-ben 3.067.795 kor. 07 fillér volt. E mellett jelenleg még városi pótdadót is vet ki a szükséglet szerint. Ez most az állami egyenes adó 39%-a.

A város köz-
begyona.

Szabadkának 1907-ben 2.919.538 K 02 f kiadása volt. Csak közművelődési és iskolai czélokra adott a város 531.179 koronát. E kiadások ellenértékét mutatja is Szabadka csinos külsejével, számos közintézményeivel, melyeknek költségét s évi ellátását, a földműves-iskola és az állami tanítónőképző kivételével, állami támogatás nélkül, a maga erejéből fedezi.

Az ősi Szabadka helység birtokterülete alig lehetett nagyobb, mint a mai városi belterület s az ezt körülvevő ugarok és szőlők, mert az ezeken túl elterülő puszták hajdan maguk is falvak voltak. Ez az állapot azonban a török uralom alatt megváltozott, a falvak elpusztultak s midőn lakosaik Szabadkán húzódtak össze, magukkal hozták az általuk használt földeknek jogát is, a miért az egész környéket már 1702-ben Szabadkához tartozónak tekintették s az elnépteledett roppant terület az 1743 és 1779. évi privilégiumok alapján törvényesen is Szabadka területéhez kapcsolódott.

Az egész területnek majdnem a közepén van maga a város, mely Sándorral együtt 9 kerületre oszlik, éjszaki oldalán a városligettel s a szerb temetővel, az éjszaknyugati sarokban az izraelita temetővel, beljebb a római katolikus temetővel. A várost három oldalról szőlők veszik körül, a melyeket a hozzájuk vezető utakról bajai, buczkai, halasi, majsai és szegedi szőlőknek neveznek. Nyugatról és délről a napnyugati és a Tuki ugarok, továbbá a régi Sándor falu, most külváros, határolják a várost, míg ezeken túl a puszták terülnek el. Ezek éjszak felé Tompa, nyugatra Kelebia, ez alatt Sebesity és Tavankút, ezek mellett, kelet felé Verusity és Vánteleg, ez alatt Györgyén, Nagyfény és Zobnaticza, a várostól keletre pedig, a Palics-tón túl, van Ludas pusztája.

A város
felvétele.

A város pusztái hajdan parlagon heverték s kizárólagosan legeltetésre használták őket s így a város napi járásnyira volt egyéb lakott helyektől. Ez az állapot Bajmok és Csantavér pusztáknak és Sándor földrésznek betelepítésével, és azzal, hogy többi pusztái is meglehetősen be vannak népesítve, megváltozott; Ludas már valóságos falu, Kelebia, Tompa és Tavankút pedig már egész házsorokkal, templommal s iskolával dicsekedhetnek.

Bajmok már 1462-ben faluként szerepel Mátyás király anyjának, majd 1484-ben Korvin Jánosnak a birtokában. Fel van sorolva az érseki dézsmákban s a török defterekben is. A következő években elpusztult s 1702-ben hivatalosan Szabadkához kapcsolták, 1705-ben betelepítették s önálló falu lett. Szabadka mint földesúr, jókora nagy uradalmat tartott vissza magának (5552 hold) s patronátusi jogait most is gyakorolja a falu fölött. Bajmok határában van az ú. n. kaponyai csárda, a hol 1849 márczius 5-én Gál alezredes fényes győzelmet aratott a szerbekben.

A város
pusztái.

Csantavérnek is hasonló története van, mint Bajmoknak. 1783-ban betelepítették be, Szabadka akkor az új falu éjszaki részén 4204 holdat foglalt le a maga számára uradalmi földnek.

Györgyén pusztát is 1462-ben említik először, sorsa közös volt Bajmokéval. 1598-ban szerb lakosai Esztergom vidékére költöztek, a török kor után a szabadkaiak foglalták el. 1904-ben 1896 róm. kath. és két izr. lakott e pusztán.

Nagyfény 1462-ben szintén falu volt, de a következő években elpusztult s 1702-ben került Szabadkához. 1890-ben 1791 lélek lakott e pusztán, 180 házból. 1905. év végén a leendő templom körül 16 lánczot házhelynek adtak el 600 négyszögletes részletekben.

Zobnaticza pusztája szerb nyelven zabföldet jelent s 1543-ban említik először. Keleti részét a nép Kukorik-nak nevezi s e nevet a hajdan állítólag

itt volt fajdkakasok kukorékolásáról vagy az itt termett sok pipacsról (szerbül kukorik) magyarázza. A 8939 láncnyi területen 1880-ban 1160 lélek lakott.

Vámtelek is 1543-ban szerepel először s Bornemisza Pál birtoka volt. 1598-ban elpusztult és szerb lakosai Esztergom vidékére költöztek. 1880-ban 1278 lélek lakott e pusztán, területe 6818 láncz.

Verusity régi neve Vörösegyszék volt. Előbb az óbudai apácák faluja volt, később a Koroghi családé, majd Korvin Jánosé lett. Utóbbi 1504-ben Török Imrének adta, utána Bornemisza Pálé lett. 1880-ban 3091 lakos volt e pusztán.

Tavankutat már 1439-ben városnak mondják a Hunyadiak birtokában. 1658-ban Serényi Pál kapta a nádortól. Templomhegy nevű határrésze a mostani iskola mellett a hajdani város emlékét tartotta fent. 1880-ban 3044 lakosa volt.

Sebesity hajdan a Hunyadiak birtoka volt Sebesegyszék néven. 1639-ben Lósi István, 1640-ben pedig Milojkovics Miklós kapta. 1880-ban 3444 lélek lakott e pusztán, melynek határában az 1880-as években egy Bosznia nevű kis telep keletkezett.

Tompa egy 1572. évi összeírás szerint régi kún szállás volt. Története Sebesityével közös. Tompa pusztája déli részében vannak a város körüli régi szőlők és Radonovác szántóföld. Tompa pusztája területén elszórva 1890-ben közel 7400 lélek lakott 1629 házban.

Kelebia szintén régi kún szállás volt. A pusztája jelenlegi legnagyobb birtokosa a báró Redl család, a mely itt impozáns kastélyt és 1905-ben szép gótstílusú templomot építtetett. Az uradalmi cselédség s a sok kertésznép lakóhelye már egész falu. Területe 11801 láncz, lakosainak száma kb. 5000.

Csikéria nem önálló történelmi múlttal bíró falu neve, hanem a Sebesity és Verusity pusztákon át a Tiszába ömlő Csík-ér körüli földrész elnevezése.

Ludast már 1335-ben említik először Ludasegyszék néven s nevével is ítélve, falu lehetett. A török uralom után került Szabadkához s azóta a lakosság itt annyira megsaporodott, hogy 1832-ben iskolát s templomot, 1862-ben pedig rendszeres lelkészséget is kapott. 1880-ban 4129 lélek lakott e helyen, melynek csak neve „pusztája“, de valójában egy falu színvonalán áll. Nevezetessége a ludasi tó, melynek nádasai között a szabadkai nép a török elől futva, gyakran biztos menedékhelyre talált.

Palics fürdő.

A városnak közegészségügyi szempontból is igen fontos határrésze *Pality* (*Palics*) nyaralóhely és gyógyfürdő, mely a várostól keletre, $\frac{3}{4}$ órányira az alföldi vasút és a szegedi országút mellett Sándor faluig terül el. A környéken levő földek: Tompa és Ludas pusztája és az ú. n. tuki ugarok. Hajdan önálló terület volt. Már 1462-ben említik Bajmok, Csantavér stb. falvakkal Palij néven, melyet Mátyás király sok mással együtt anyjának adományozott. E pusztából ezután Pálegyháza falu lett. A török defterek a szabadkai nahijében 1580—82-ben említik fel Pálegyházát 10 adófizető házzal. E Pálegyházából lett a mai szlavosított Pality vagy Palics, a mely azonban most csak a tavat illeti. Midőn a török hódoltság után Szabadkához került, nem említik külön pusztának. Az 1743. és 1749. évi kamarai szerződések is, melyek Szabadka földbirtokait felsorolják, csak a Pality tavat ismerik. A Pality tó és neve már a XVII. század végén ismeretes volt. Marsigli 1690. évi térképén az alsó Duna-Tisza közében egy Piligo palust tüntet fel, a mi alatt az olasz mérnök bizonyosan csak Palicsot érthette, mert e tavat a mai Palics tó helyére is rajzolja. Jenő herceg serege is 1697 szeptember 28-án a Zenta—Kiskanizsa közötti táborából kivonult és délben a palicsi tónál újra táborát ütött, de iható víz hiányában másnap tovább vonult a sereg Szabadka mellett el egész Mélykútig. E tó, melynek éjszaki végéhez Szabadka városa az 1850-es években fürdőhelyiségeket és vendéglőt épített, az országnak nagyságra nézve harmadik tava és hivatalosan is gyógyfürdőnek van elismerve. Van gyógyszertára, posta- és távíró-hivatala, iskolája. 1883-ban épült itt egy magánkezelő és itt van a városnak mintaszerű földműves-iskolája. A környéken levő földeken és szőlőkben számos díszes nyárilak épült. Magában a tóban a város jövedelmező halászatot is tart. Ujabban Szabadka város Palics gyógyfürdő díszes átépítését vette tervebe.

Új telepek.

Az 1880-as évek óta a város vonalán kívül néhány új telep is alakult szegény emberekből. Így a zombori kapun kívül az ú. n. Vuicsidol vagy Farkasvölgy; a majsai kapun túl és a halasi kapun kívül egy munkástelep; a szegedi szőlőkön túl, a vasúti sínek mellett, Reiniczfalva, a hol 1903-ban 203 római kath.

lélek lakott. Legújabbán még a palics út melletti u. n. szegedi szőlőkben is sok szép ház épült s remélhető, hogy a város ez irányban is hamar ki fog terjedni.

Szabadka birtokterületének nagyobb részét, nevezetesen a várostól éjszakra, keletre és nyugatra, futóhomok fedi, a melyet idővel részben erdőkkel s szőlőkkel beültetve, megkötöttek. Alkotórészeire nézve a homok itt háromféle, ú. m. fekete, sárga és futó-homok. Felszíne általában hullámos, kavics és csiga kevés fordul elő benne, míg szíksóartalma igen nagy. Belterületi talajfelülete igen szaggyalult jellegű, a mennyiben éjszak-déli irányban domblánczatok vonódnak rajta keresztül, melyek a város belterületét eredetileg több völgyre osztották. Az egyik, a Rogina bara, közvetlen a vasúti állomás előtt terült el, de csatornázás útján innen a vizet elvezették, mocsaras helye sokáig sertéspiacz volt, mígnem 1888-ban teljesen feltöltötték s parkozták, többi részét pedig házhelyeknek adták el s így a város legszebb részeinek egyike lett. A Mlaka és Jaszi bara nevű lapos völgyek még most sincsenek feltöltve.

Az erek száma szintén nagy, de csak három, a Csík-, Kőrös- és a Krivája-ér érdemel figyelmet, a többiek sekélyek s csak esőzésekor van bennök víz.

Szabadka tavai közt legnagyobb a Palics-tó 996 kat. holdnyi területével. Szíksós vize görvélykóros betegségek ellen jó eredménnyel használható. Vízében sok hal is van, nevezetesen kárász és ponty; a tó szélei náddal vannak benőve, kivéve az éjszaki partját. Palics tavának lefolyása a tőle keletre fekvő Vér taván át történik, a honnan a fölös víz ismét egy árkon folyik le a tőle keletre fekvő Ludas tavába, a hol igen jó nád terem. Vízének sós ízétől kapta nevét a Ludas tavától nyugatra fekvő Sós-tó, melynek kiszáradásakor nagymennyiségű szíksó borítja medenczéjét, melyet azelőtt söpörtek is. A várostól éjszak-nyugatra mintegy öt kilométernyi távolságra a kb. 100 holdnyi területű Kelebiai tó fekszik. Fölös vize a várostól éjszak-nyugatra húzódó Nagyréten át Palicsra vonúl.

Szabadka város birtokterülete Sándorral együtt 171,000 hold. E rengeteg birtokon fő jövedelmi forrás a mezőgazdaság. A határ legnagyobb része szántóföldekből áll. A lakosság nagyrésze, az intelligens osztály, ép úgy, mint az iparosok, földbirtokba fektetik vagyonukat, ez a fő jövedelmi forrásuk s egyúttal büszkeségük is, mert Szabadkán „lánczczal mérik az embert“ s figyelemre sem méltatják azt, a kinek kevesebb, vagy semmi földje sincsen.

Mégis a latifundium ismeretlen Szabadkán, hat-nyolcz földbirtokosnak 1500—1600 holdnyi birtoka van. 100 kat. holdon felül 1900-ban 168 birtokost találtak Szabadkán. A föld termőképességét mutatja, hogy egy kat. hold átlagos termése 900 kg. szem és 1500 kg. szalma.

A földművelésen kívül az állattenyésztésben is óriási tőke fekszik Szabadkán. A nagyarányú állattenyésztésre különben mintegy rá is utalja a gazdákat a több mint 20,000 kat. holdnyi városi közlegelő. A szarvasmarha-tenyésztés szép sikereket ér el a palicsi földműves iskolában s a nagyobb magánbirtokosoknál, így Piukovics József, Vojnics Simon, Halbrohr Adolf, Regényi Lajos, Törley Gyula gazdaságában. A tenyésztés főága a világhírű magyar szarvasmarha.

A lótenyésztés is szépen virágzik. Minden gazda vetekedik e téren s nemcsak magánhasználatra, de kivitelre is van elég, úgy hogy Szabadka ma a délvidék lókereskedésének főpiacza, a hol az orosz, angol, franczia, német s szerb ügynökök egész falka lovakat vásárolnak össze a katonaság számára.

A sertésenyésztés jó sokáig kizárólag a helyi fogyasztás kielégítésére irányult, újabbán azonban mintegy 30 hízlaló és számtalan kereskedő foglalkozik sertésekkel s ezeket Kőbányára, kis részöket a helyi piacra szállítják. 1907-ben egy sertésvágó-telep létesült itt, mely a helyi sertés-tenyésztés felvirágzását bizonyynyal maga után fogja vonni.

Óriási arányú Szabadka baromfitenyésztése is, melynek termékei egy itteni nagy czég (Hartmann és Cohnen) közvetítésével Párizsig, sőt Londonig is eljutnak. Így a tojás is nevezetes kiviteli árúczikk.

Már sokkal kevesebb sikerrel úzik Szabadkán a juhtenyésztést, míg a kecske-tenyésztés egyáltalában nem is tudott itt lábra jutni.

Erdőket a város 1768-ban kezdett már ültetni a futóhomok megkötése céljából, fűzfával, nyárfával s akácczal és kisebb-nagyobb eredménnyel fejlesztette folyton, míg 1844-ben már 5498 kat. hold erdeje volt beültetve a városnak. 1885 óta a város erdőit, rendszeres erdőgazdasági üzemterv szerint kezelték. 1895-ben pedig állami felügyelet alá kerültek. Az erdők kihasználása

A város
határa.

Mezőgazda-
ság.

nagy részben tűzi és szerszámfa-termelésre szorítkozik, rendes építőfát nem igen készítenek. Külsőjüket tekintve, a városi erdők sok kisebb-nagyobb, összefüggés nélküli darabból állnak. Az egyes részek nevei: Deszkás, Tölgyfás, Radanovác, Hajdújárás, Zsdráló, Földijárás, Szkenderjárás, Zsíroskút, Sáskalapos, Alsó- és Felső-csikéria. Az egész erdőterület 9603 kat. hold s évenként kb. 25—30,000 korona hasznót hoz a városnak.

Egy más nevezetes művelési ág a szőlő- és gyümölcs-termelés. A szabadkai szőlőterület meghaladja a 8000 holdat. A szőlőtermelés helyes irányát a gazdának a földműves-iskola adja meg, melynek mintegy ötven hold homoki szőlőtelepe van. A jelenlegi bortermelés mennyisége 90—100,000 hektóra tehető, mely nagyrészt helyben fogy el, sőt e mennyiséget még tekintélyes behozatallal is kell növelni. A Szabadkán termett gyümölcsök közül különösen nevezetes a szerszika-alma, mint helybeli különlegesség, mely nagy kivitelnek is örvend.

Általában a mezőgazdasági élet föllendítésének, részben átalakításának fontos tényezője az 1908-ban megnyílt földműves-iskola, mely a kor igényeinek megfelelőleg van felszerelve s a legmagasabb igényeket is kielégíti.

Ipar. Kereskedelem.

Szabadka mai iparának s kereskedelmének megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni annak sajátos fejlődését. Bár már 1748-ban volt itt néhány iparos és kereskedő, a helybeli lakosok nem igen vásároltak tőlük, mert szükségleteiket maguk készítették; úgy árulni sem szoktak, csak a marhatenyésztésből volt vásárjuk. 1743 óta rendszeres országos és heti vásárok kezdik élni kíteni némileg az adás-vevést s 1766 után néhány szabó, kovács, cipész, bogsnár, lakatos és köteles is jött a városba. Midőn pedig a város 1779-ben szabad királyi város lett, lassan-lassan megindult az iparos-élet, úgy hogy már 1816-ban két gyógyszerháron kívül 45 iparágat találunk 560 mesterrel képviselve. 1842-ben már nyomda is volt a városban, az első könyvkereskedés pedig 1853-ban nyílt meg. Nagyobb arányú lendületet azonban a város ipari és kereskedelmi életének csak a Budapest—Szabadka—Zimony közötti vasútvonal kiépítése adott. Ezzel Szabadka az egész Bácska gócpontja lett s kereskedelme eddig nem is sejtett forgalomra emelkedett. Ez idő szerint a következő vasútvonalak futnak szét Szabadkáról különböző irányokban:

1. Budapest felé Halas érintésével.
2. Belgrád felé Újvidék, Zimony állomásokkal.
3. Nagyvárad felé Palics fürdő, Szeged, Hódmezővásárhely érintésével.
4. Villány felé Zombor, Gombos, Dálya, Eszék állomásokkal.
5. Titel felé Zenta, Óbecse és az egész Tiszapart érintésével.
6. Baja felé.
7. Gombos—Palánka felé.

Az ipar legújabb fejlődését legjobban az 1900. évi népszámlálás mutatja, mely szerint Szabadkán ekkor legtöbb munkás foglalkozott a szabó (551) és cipész (309) iparral; a faipar 288, az élelmezési 571, az építő 416, a vas- és fémipar 466, a műipar 58, a vegyészeti 49, a gépgyártás 166 iparosnak adott munkát.

Az utóbbi években nagyarányú emelkedést mutat az építő-ipar s vele karöltve a műipar is. Utóbbi téren az asztalosok, lakatosok, fa- és kőfaragók, szobafestők, bádigosok díszmunkáikkal mindinkább kitűnnek. Szép fejlettséget ért el a nyomdász-ipar; a város területén működő öt nyomda közül egyik-másik már díszmunkák előállítására is alkalmas.

A gyáriparban is öröndetes haladás mutatkozik s egymás után emelkednek Szabadkán is a haladás fegyverei, az ipartelepek s gyárak kéményei.

A Szabadkai téglá- és cementgyár részv. t. nagy körkemenézje évi öt millió gyártási képességgel bír. Mellette még három téglá- és egy fedélcserépgyár is említést érdemel. A város lisztészükségletét mintegy tíz gőzmalom látja el.

Megemlítendő a Rottmann-féle vasbútor-gyár, egy keményítő- s egy bútor-gyár, a Brummer-féle czukorkagyár, a vattagyár, a Reiter-féle mezőgazdasági gépgyár, a kőfaragó és márványipar részvénytársaság ipartelepe, a Klotild-féle műtrágyagyár, Montallion József híres műszövője, a Hartmann-féle jéggyár és a sertésvágó-telep, a celluloidáru-gyár, a vasgyár s az újabban alakuló Faipar részvénytársaság gyára.

A légszeszgyár a város utczáinak s egyes magánházaknak világításához szükséges légszeszt állítja elő s kokszot is termel. A villamos vasút és világítás áramfejlesztő telepe a szegedi úton van. A villamos világítást még csak a magán-

házakban alkalmazzák. A világítás 1897-ben 800 lámpával kezdődött s ma már a 6000-et is meghaladja.

Házi iparral Szabadkán leginkább a bunyevác s szerb nők foglalkoznak. Különösen kitűnnek izléses hímzéseikkel. Foglalkoznak azonkívül len- és gyapjúfonással, vászonszövésével és fehérítéssel. Nevezetes a padlószőnyegnek s asztalterítőnek használt házilag készült *tyilim* nevű török ízlésű tarka szövet s az élénk színváltozatú kötény, pregacsa, mely jelentékeny kiviteli árúczikk is kezd lenni.

A kereskedelem segédeszközei a pénzüintézetek. Régebben a szabadkai pénzesgazdák a barátok klastromában egy ládába zárva tartották a pénzüket; így Szuszics Jakab is, a szabadkai milícia kapitánya 1744-ben, s ha pénzre volt szüksége, csak a kulcsot küldte el a gvardiánhoz s ez azután kivett annyit, a mennyire Szuszicsnak szüksége volt. Mások egyes kereskedőknek adták át megörzés végett pénzüket, sőt sokan egyszerűen szalmazsákba rejtették. Az első pénzüintézet Szabadkán a takarékpénztár és népbank, 1869-ben alapították s már 1880-ban díszes palotát épített magának, a hol utóbbi időkig a postahivatal is helyet kapott. E takarékpénztár szerencsés gyarapodása után több más pénzüintézet is alakult, úgy hogy most már számuk 16-ra tehető. Folytonos szaporodásuk legbiztosabb jele a forgalom emelkedésének.

A városi forgalom s közlekedés kifejtésében fontos helyet foglal el a Szabadka és Palics-fürdő közt közlekedő villamos vasút, melynek még magában a városban az állomásra s a főutczákon át a római katolikus temetőbe is van elágazása. Ez 1897-ben nyílt meg s különösen Palics-fürdő forgalmát nagyban emelte. Vonalhossza 11.5 km. Nemkülönben fontos tényező e téren a posta, telefon- és távíróhivatal is, mely 1906-ig a Népbank épületében volt elhelyezve, most pedig vele szemben külön épületben rendezkedett be.

Villamos
vasút.

A mai Szabadka csak 1686-tól kezdett újból, új lakossággal szaporodni; a török időkben elpusztult magyar lakosság helyébe nagyrészt róm. katolikus bunyevácok s némi kis számmal gör. keleti szerbek jöttek. Mindamellett 1748-ban már mintegy 60 magyar család volt itt, 1809-ben pedig már az egész lakosság $\frac{3}{10}$ része, most pedig több, mint fele magyarokból áll. 1823-ban még csak 28,892 lakosa volt a városnak, míg az 1890. évi népszámlálás már 72,737 lelket tüntet fel Szabadkán.

A város
lakossága.

A város lakossága, a pusztákat és Sándor külvárost is beleértve, 1900-ban 83,593 volt s így népesség tekintetében az ország városai közt a harmadik helyet foglalja el. Anyanyelv szerint a lakosság így osztályozható: 46,262 magyar, 2141 német, 166 tót, 6 oláh, 1 kisorosz, 26 horvát, 3459 szerb, 31,533 egyéb. Vallás szerint: 75,541 római katolikus, 220 görög katolikus, 3273 görög keleti, 373 ág. evangélikus, 1028 református, 10 unitárius, 3026 izraelita, 122 egyéb. Magyarúl beszélni 61,220, írni és olvasni 35,025 lélek tud.

A lakosságnak mintegy fele a pusztákon lakik, és pedig a magyarok tömegesebben Radonovácson, Ludason, Tompán, Csíkérián s Tavankúton, míg a többi pusztákon a bunyevácok vannak nagyobb számmal. Szerbek leginkább Kelebián találhatók. Bent a városban is minden nemzetiség képviselve van, de mégis úgy vannak elhelyezkedve, hogy a II. és III. körben kizárólag bunyevácok laknak, a IV. és V. körben bunyevácok és magyarok vegyesen, a VI., VII. és VIII. körben magyarok, a szerbek a VIII. és részben a VII. körben, a zsidók is a VII. körben laknak tömegesebben. Az I. kör az intelligencia és a kereskedelem középpontja.

A lakóházak száma 1900-ban 12,781 volt. Ezek közül kőből vagy téglából 2405, kőből és vályogból vegyesen 690, vályogból vagy sárból 9052, fából s egyéb anyagból 634 épült. Cseréptetőzete 1252, zsindelytetőzete 3418, nád és zsupfedele 8211 háznak volt.

Szabadka lakossága egyházi szempontból a mohácsi vész előtt a szegedi esperességbe volt beosztva s világi papok gondjaira volt bízva. A helység akkora volt, hogy külön templommal s plébánossal bírt. A templom azonban a török időkben nyom nélkül elpusztult s a lakosság templom s külön lelkészek nélkül élt, csak néha jöttek át lelki vigasztalásukra Szegedről ferenczrendi szerzetesek.

A r. kath.
egyház.

1686 óta már állandóan itt tartózkodott egy Bertalan nevű szerzetes s ő, valamint utódai, matrikulás könyvet is vezettek. Lakásuk és kápolnájuk a „kúlá“-nak nevezett régi vár alsó részében volt, míg a felső részt a milícia ka-

pitánya foglalta el. 1710-ben már véglegesen a ferenczrendi szerzeteseket rendelték ide lelkiatyáikül. A lakosság szaporodásával több lelkészre is volt szükség s így a kastélyban levő régi lakóhely elégséges nem lévén, a kastély mellett vályogból kis rezidenciát építettek, 1724-ben pedig, midőn a milicziai kapitányok a kastélyból kiköltözni kényszerültek, a haditanács ezt a barátoknak engedte át. Erre ők 1730-ban hozzáfogtak az átalakításhoz, a közfalakat lebontották, bolthajtásokat építettek s az egészet templommá alakították át. E munkával hat év alatt készültek el. 1736-ban a templom mellett egy új klastrom építéséhez is hozzá kezdtek.

1773-ban nagy változás állott be, a mennyiben a plébániát elvevén a barátoktól, világi papokra bízák s már október 1-én az első világi pap-plébános kezdette meg itt működését s addig is, míg az új plébániai templom felépülne, a mostani Deák Ferencz-utczában 1738-ban épült Rókus-kápolnát alakították át templommá. A szent Teréznek szentelt templom építése még ez évben megkezdődött ugyan, de igen lassan haladt s bár még be sem volt fedve, 1778 április 26-án már misét tartottak benne. A templom ünnepélyes felszentelése 1798-ban ment végbe. A paplak alapkövét 1806-ban tették le s 1809-ben teljesen elkészült, de 1888-ban újabb átalakításokat s újításokat végeztek rajta.

1786-ban a lakosság szaporodtával a plébánia felosztásának eszméjével kezdett foglalkozni a tanács, azonban a terv pénz hiányában egyelőre nem volt megvalósítható. Csak 1820-ban vették ismét elő e tervet s 1829-ben a szentgyörgyi és a rókusi városrészekben ideiglenes templomhelyiségeket építettek. Ezek azonban nem voltak elégségesek a hívek befogadására; az ügy sokáig húzódott, végre csak 1896-ban épült fel az új díszes szt. Rókus s két év múlva a Szt.-György-templom, mindkettő külön-külön plébániával. 1832-ben már Ludas is templomot kapott, 1860-ban plébánosa is lett. Újabban több pusztai templom építését is tervezik.

Az első r. kath. temető a mai Rókus-kápolna helyén volt, mely akkor még a városon kívül esett. A város terjeszkedésével a temető helyét is mindig kifelé tolták. 1777-ben már öt temető volt a városban: egy a zombori, egy a zentai és egy a zimonyi-út végén, külön egy szerb temető a városliget keleti oldalán s külön egy zsidó temető a halasi kapunál, a hol azok ma is elterülnek. Azóta az első három temetőt használja a város r. kath. lakossága, és pedig a bajait a főplébánia, a zentait a Szt.-György s a zimonyit vagy kéri a Szt.-Rókus plébánia. E három helyre temetkeznek a protestánsok is. E temetők között az ú. n. bajai temető főképen a város úri osztályának temetkező-helye, igen sok sírbolttal s mintegy tizenöt díszes sírkápolnával.

A gör. kel.
egyház.

A gör. kel. vallású lakosságnak már idetelepedése után lehetett kis temploma vagy kápolnája. Jelenlegi templomuk 1725 körül épülhetett; 1777-től kezdve a város pártfogását is megnyerték, előnyöket kaptak s lelkészőknek a város évi 216 frtot s a szerb iskola fenntartására 150 frtot ígért fizetni. 1869 óta évenként 700 forintot, legújabbban pedig 1588 kor. segélyt kap az egyház a várostól.

Izraeliták.

A zsidók, kik tömegesebben 1786-ban telepedtek le Szabadkán, eleintén egyik-másik hitsorsosuk házában gyűltek össze vallásgyakorlataikra. Zsinagógájuk 1802 körül épülhetett az Erdő-utczában saját telkükön, a hol még ma is az udvar közepén áll. Mostani alakját azonban egy, az 1850-es években végzett restaurációban kapta. 1905-ben a Széchenyi-tér elején épült az új pazarfényű zsinagóga. A zsidók hitközségük összes költségeit mindenkor maguk fizették. Csak 1869-ben fordultak aziránt kérelemmel a tanácshoz, hogy tekintve azt, hogy 1500 lélekszámmal a város lakosságának $\frac{1}{40}$ -ed részét teszik, a város a r. kath. templomra évenként fordított 10.000 forintnak is $\frac{1}{40}$ -ed részét, azaz 250 forintot szavazzon meg számukra. A városi közgyűlés ezt az összeget méltányosság szempontjából 350 frtra egészítette ki, mihez 1871-ben még 25 lánca szántóföld és évi hat öl tűzifa járult. Jelenleg 784 koronával segélyezi a város a hitközséget.

Protestáns
egyházak.

Protestánsokat először 1805-ben találunk Szabadkán és pedig öt evangélikus és nyolcz református lakost. Az egyház ideiglenesen azonban csak 1863-ban alakult meg s az első isteni tiszteletet Szilády Áron halasi lelkész tartotta a Pest szálló nagytermében. Ugyanekkor az evangélikus iskola is megnyílt, a hová azonban r. kath. ifjak is jártak s ezért rövid időre bezárták. A rendszeres egyesülés még sokáig eltartott. 1880 óta a polgári leányiskola egy tantermében tartották

Szabadka. — 1. Városi színház. — 2. A szabadság-szobor és a Nemzeti Kaszinó. — 3. A honvédlaktanya. — 4. A honvédhuszár-laktanya.

1

2

3

4

Szabadka. — 1. Eötvös-utca. — 2. Kállay Albert-utca. — 3. Batthyány-utca. — 4. Parksor.

Részletek Palics fürdőből.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

isteni tiszteletöket. 1883 febr. 3-án tartották meg a rég óhajtott alakuló ülést, de már 1885-ben a reformátusok kijelentették különválásukat, mire a következő évben, decz. 25-én az evangélikus hitközség is újra megalakult. Azóta mindkét vallásfelekezetnek külön temploma s lelkesze van.

Szabadka város hatósága a népnevelés fontosságát már régóta belátta s a kisdédóvó-intézetből kezdve egész a tanítónőképzésig gondoskodott róla.

Már 1843-ban volt itt egy magánóvoda, a város pedig 1859-ben állította fel első két óvodáját. Számuk azóta kilenczre szaporodott s mintaszerű épületekben helyezték el őket.

Elemi iskolákról már a XVIII. század közepén van említés s azóta rendszeres fejlődés útján ma már 11 belvárosi és 31 szállási (pusztai) népiskola áll 107 tanítóval a népnevelés szolgálatában. A pusztai iskolákat, a melyeknek a száma legújabbban tízzel gyarapodott, 1908-ban az állam vette át. E községi népiskolákon kívül az apácák négy osztályú leány-, a zsidó és a gör. kel. hitfelekezetek négy-négy osztályú leány- és fiú-iskolát tartanak fenn, a tanítónőképző intézetben pedig 1871 óta szintén van egy négy osztályú gyakorló leányiskola.

Az elemi oktatás fejlődésének következménye volt a polgári iskolák felállítás, melynek kérdésével Szabadka sem késett soká s már 1875-ben polgári leány- s 1892-ben négy osztályú polgári fiúiskola nyílt meg. Néhány év múlva ez intézeteket is modern épületekben helyezik el. 1905-ben az előkelőbb családok leányai számára, a magasabb műveltség elsajátítására „felsőbb leányiskola” nyílt meg, mint magániskola, egy éves tanfolyammal, a miből a mostani állami felső leányiskola fejlődött.

Az állami tanítónőképzőt 1873-ban nyitották meg a Kossuth-utcza régi háromemeletes épületében, de ez szűknek s alkalmatlannak bizonyulván, 1898-ban a város 310,000 korona költséggel bennlakásra is berendezett kétemeletes palotát épített számára.

Több mint egy század előtt, 1782-ben vetette meg már alapját Szabadka a városi magyar főgimnáziumnak, melyet 1859-ben Czorda Bódog indítványára, nyolcz osztályúvá egészített ki. Első épülete a városház melletti kis raktár volt s ennek helyén 1818-ban épült fel a mai régi gimnázium. 1898-ban költözött át a 350,000 korona költséggel felépített új kétemeletes palotájába. Tanári kara jelenleg 20 tagból áll, Szeged után az egész alvidéknek legnépesebb középiskolája, melynek rendes nyolcz osztályán fölül még négy párhuzamos osztálya is van teljesen állami mintára szervezett berendezéssel, a város saját pénztárából állami vezetés alatt fenntartva. Évi fenntartása kb. 85,000 korona.

Szakiskolák szempontjából a város még igen szegényes helyzetben van. Alsófokú iparos és kereskedelmi tanoncziskoláján és nőipari magániskoláján kívül egyedül az állami földmíves-iskola jelentékenyebb alkotás, mely Schmausz Endre főispán és Mamuzsics Lázár polgármester idejében, 1898-ban nyílt meg Palicson. A város 1905-ben 73.200 koronát költött reá. Két év előtt nyílt meg a város támogatásával a középkereskedelmi fiú-iskola, a melynek lányok részére is van egyéves tanfolyama.

Művészi oktatást egyedül a városi zeneiskola nyújt, melynek alapját 1873-ban vetette meg a város. Jelenleg egy igazgatója és három tanárja van. A város kb. 8400 koronát fordít évenként ez intézetére.

Szabadka társadalmi élete csak az utóbbi években kezd kialakulni. Az eddigi késedelem okát nem annyira az intelligencia kevés száma, mint inkább a közszellem hiánya okozta. De ha magasabb társadalomról szólni még nem is lehet, mégis eléggé feltűnik Szabadka kulturális haladásának törekvése, bár e korszerű haladás is még csak a látszatot elégíti ki; társadalmi intézményei s egyesületei sokszor csak külső keretükben állanak fenn.

Régebben Szabadka lakossága szórakozását és multságát a városház előtti téren s a piacra nyíló üzletekben találta fel s volt eset reá, hogy szórakozásul a piac-téren egy szabadonbocsájtott nyúlra agarásztak, máskor az utcán kifeszített kötéllel tréfálták meg az arra menőket. Már az 1830-as években érezték a műveltebb társasélet hiányát, melyet még az 1787-ben megnyílt első kávéház s az 1830-as években megnyílt sörház sem pótolhatott. Rendes színházi előadásokat már 1780 óta tartottak itt a gimnázium épületében, majd a „Fekete sas” című vendéglőben, 1854 decz. 16-án pedig az új színházépületben kezdődtek meg az előadások. Ez lett Szabadka első kulturális intézménye. Deszkáin hazánk leg-

Népnevelés.
Közüktatás.

Társadalmi
élet.

kitűnőbb színművészei fordultak meg, így: Egressy Gábor, Lendvay, Szentpéteri, Szerdahelyi, Bulyovszkyné, Komlóssy Ida s az országosan ünnepeelt Sz. Prielle Kornélia. Itt nyerték első kiképzésüket Blaha Lujza s Hegyi Aranka is, kikből később a fővárosi színházak elsőrangú művésznői lettek. Hogy a város jelenleg is mély áldozatkészséggel viseltetik a magyar színművészet iránt, azt legjobban mutatja az, hogy évi 4120 korona szubvencziót, a színház díjtalan használatát s fűtőanyagot szolgáltat a választott színigazgatónak. Legújabbán ismét tetemes befektetést tett, modern berendezéssel látván el a színházat s az eddigi gázvilágítás helyébe a villamosvilágítást hozta be. A színügyet évenként választott 21 tagú színügyi bizottság vezeti.

A város egyéb kultúrtényezői között első helyen kell megemlékezni a városi közkönyvtár és múzeum-egyesületről, mely 1892-ben alakult s ma már mintegy 7000 kötete van. Kellő vezetés, alkalmas helyiségek s részvét hiányában ez intézmény már évek óta el van zárva a közönség elől.

A Nemzeti Kaszinó 1840-ben nyílt meg. 1895-ben építette szép, ízléses, kényelemmel berendezett új palotáját, melyben külön értékes könyvtár is van. Kebelében alakult a Szabad Liceum-egyesület is, mely kéthetenként tudományos és népies felolvasásokat tart.

Egyéb egyesületek, melyek még némi munkát fejtenek ki társadalmi téren: a Katholikus Kör, Katholikus Legényegyesület, Népkör, M.Á.V. altiszti kör, a bunyevác Pucsa Kaszina stb.

A város zenei életében az 1888-ban alakult „Szabadkai Dalegyesület” vizs vezérszerepet. Mellette az Iparosok és Katholikus Legényegyesület dalárdái és a Szerb dalegyesület is szép eredményeket érnek el. Ujabbán egy „Fiharmóniai Társaság” is dicséretesen működik.

Meg kell még emlékeznünk a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesületről, melynek ipari osztályát 1908. májusában báró Podmaniczky Endre elnöklése alatt szervezték.

A közművelődést terjeszti még a helyben megjelenő négy hírlap is, melyek annál inkább kelendők még a köznépnél is, mivel az amúgy is gyakori szenvedélyes pártélet a cikkírókat nem egyszer heves túlzásokra ragadja. Bár így a város hírlapjai majdnem kizárólag, mint pártközlönyök tartják fenn magukat, mindamellett hozzájárulnak a társadalmi irányzatok tisztázásához is.

Irodalmi élet.

Városunk fiatalabb intelligenciája már az 1840-es években munkálkodott irodalmilag a Baráti körben s a fővárosi lapokba beküldött publicisztikai dolgozatokban s ez irányban Zomborcsevics Ferencz még Kossuth Lajos elismerését is kivívta. De önálló tudományos munkával is többen léptek fel Szabadkán. Így Szárics Jenő már 1848-ban tudományos munkát adott ki itt „Lélektan az agytani rendszer nyomán” cím alatt. — Báró Rudics József Bács vármegyei főispán költői tehetségéről az 1857 és 1870-ben megjelent „Hervatag füzér” két kötet versgyűjteménye tanúskodik. — Jámbor Pál (írói néven Hiador) jeles költő 1861 óta, a midőn Szabadkán gimnáziumi igazgatónak választották, itt adta ki több jeles művét. — Reinicz Márk volt helybeli ügyvéd „Uriel” című drámai költeményét adta ki Szabadkán 1868-ban. — Sziklai Soma 1880-ban Mirza Shaffy dalait, 1895-ben Gnómáit adta ki. — Milkó Izidor országos hírű tárczaíró művészi útleírásokat, társadalmi és művészettörténeti tanulmányokat ad ki. — Molnár Gyula költeményeket s színdarabokat ír. Legújabbán egy szabadkai tárgyú történeti színművét, a „Névtelen (kaponyai) hősök”-et a szabadkai színház 50 éves fennállása alkalmával 1905-ben adták elő. — Sziebenburger Károly volt gimn. tanár ötletes tárczáiban Colorádé álnév alatt kedvesen festette a szabadkai élet jellemző vonásait. „Bottyán generális” című tört. színművét és „Bankóprés” című vígjátékát is a szabadkai színházban adták először elő. — Iványi István megírta Szabadka történetét két kötetben. Ezenkívül egész sorozatát adta ki a Bács-Bodrog vármegye történetére vonatkozó köteteinek. — Toncs Gusztáv, mint pedagógiai és irodalomtörténeti író munkálkodik. Főműve „Mikes Kelemen élete s levelei.” — Loosz István szintén kiváló irod. tört. író és esztétikus. Érdekes tanulmányokat készít báró Kemény József regényeiről.

Művészetek.

Adott Szabadka a zeneirodalomnak s a képzőművészetnek is néhány tehetséget. Gaál Ferencz volt zenedei igazgató különböző zenedarabokat szerzett; így György A. Mór is, az „Udvari kaland” című operett szerzője. — Bodrogi Károly egy énekkönyvet s gróf Apponyi Albertnek ajánlva, egy indulót

adott ki. — Szirmai Antal, Bencze Ferencz s Mesterházy Kálmán, mint festők, Telcs Ede, mint szobrász, a képzőművészet terén képviselik szülővárosukat.

A város és a társadalom karöltve buzgólkodnak a szűkölködő lakosok nyomorán enyhíteni. Ez intézmények között első helyen áll a Városi Szegényház, melyet a város 140,000 korona költséggel 1897-ben emelt vagyontalan és elaggott polgárai befogadására. 1904-ben az állam gyermekmenhelyet is épített itten a palicsi országút elején. A Szeretet-ről címzett Nőegylet 1898-ban építette fel új árvaházát. Egyéb jótékony tettek gyakorlását tűzték ki céljokul a „Szabadkai első Nőegylet“, mely az apácák iskoláját segítyezi; a „Szt. Antal kenyere“; a „Katholikus népkonyha“; a „Fehérkereszt-Egylet“; a „Vöröskereszt-Egylet“ fiókja; az „Izraelita nőegylet“, a mely vallásfelekezet nélküli népkonyhát tart fenn; a különböző hitfelekezetek jótékonytársaságát gyakorló egyesületei; több betegsegélyező és temetkezési egyesület.

A város tűzrendészeti és közegészségügyi intézményei:

1. A „Szabadkai Önkéntes Tűzoltó-Testület“, mely 1888-ban kezdette meg működését s több országos tűzoltó-versenyen első díjat nyert. Működő tagjainak száma 89, van azonkívül 21 tagú zenekara is.

2. A hivatásos „Városi Tűzország“ szintén mintaszerű berendezéssel s szervezettel.

3. Az Önkéntes Tűzoltó-Testület kebelében alakult „Önk. Mentőegyesület“, mely 1896-ban kezdette meg működését kezdetleges felszereléssel, míg nem 1898-ban a városi hatóság a csapatot megfelelő mentő- s halottszállító kocsival, fertőtlenítő géppel s egyéb szükségletekkel látta el.

4. A testgyakorlás különböző neveit a „Szabadkai Sport-Egyesület“ s a „Bácska“ kultiválják s évente több nyilvános versenyt is rendeznek, melyen a főváros atlétái is részt szoktak venni.

5. A város gyógyintézetei között első helyen említendő az 1893-ban 280,000 frt költséggel felépített „Mária Valéria-kórház“ 7½ kat. hold területen 12 külön részből álló épülecsoporthal. Ezenkívül már 1886 óta tart a város egy mintaszerű járványkórházat, Sánta György dr. pedig 1906-ban nyitotta meg Lenkey-utcai magánszanatóriumát.

6. Az egészségügyi szolgálatokat Szabadka összes területén mintegy 40 magán- és tisztiorvos látja el. 1907 óta pusztai orvosi állásokat is szerveztek.

7. A gyógyszer-szükségleteket a belterületen kilencz, Palics-fürdőben egy gyógyszer-tár szolgáltatja. Az első gyógyszer-tárat 1780-ban, a másodikat 1814-ben állították fel, a többi nyolczat pedig az 1850-es évek óta engedélyezték.

8. Szabadkának Palics-fürdőn kívül 1879-ig más nyilvános fürdője nem volt. Ez évben épült fel nagy áldozatkészséggel a Joó Dezső-féle „Artézi gőz- s kádfürdő“, mely az utóbbi időkben újabb modern berendezést kapott. Ezenkívül a Heiszler dr.-féle „Magán vízgyógyintézet“-nek van sok látogatója.

Ha az idegen vasúton jön Szabadkára, már a pályaházban tanúja lehet a nagy forgalmi életnek, melyet a hét irányból érkező és ugyanannyi irányba induló utasok s vonatok keltenek. Bár e pályaház a folyton fejlődő város keretébe már sem külsejénél, sem szűk terjedelménél fogva nem illik bele, s bár Szabadka nem egyszer kísérelte meg az állam támogatását egy új pályaudvar építésére megnyerni, eddig kifejtett törekvése sikertelen maradt. A pályaházból kilépve, nagyobb térre jutunk, melynek helyén a pályaudvar területével együtt hajdan a Rogina barának nevezett mocsár éktelenkedett, míg nem az 1880-as években Mamuzsics Lázár polgármestersége idejében feltöltötték. E tért jobb oldalról több díszes, palotaszzerű épület, bal oldalról pedig a Mária Terézia-park szegélyezi. A park déli oldalán áll a magy. kir. törvényszék palotája, tőle fölébb a közös huszárság és a katonai kórház épületei, majd folytatásban a zentai úton az új honvéd-laktanya, vége felé pedig a vaj- s gázgyár, az ú. n. zentai temető s ezen túl az új vágóhíd következnek. A parknál a Kossuth-utcába befordulván, majdnem fővárosi utcát látunk magunk előtt elegáns új épületekkel. Az utca végén a Szentistván vagy piac-térre, a város szívébe érünk. Itt magaslik ki díszes korintusi oszlopaival a Pest Szálloda, melynek oldalán a renovált Városi Színház foglal helyet. E téren volt a tornyos városháza s a vele híddal összekötött gimnázium régi épülete, a melyeket már leromboltak, hogy helyet adjanak a tervbe vett monumentális, új városháznak. E térről jobbra egy kis utca a Teleki-térre visz, a melyen a hajdani várból átalakított Szt. Ferencziek

Közjótékony-
ság.

Tűzrendészet.

Közegészség-
ügy.

A város
leírása.

temploma s klastroma áll. Az előbbi a múlt évben kibővítették és egy második tornyot is emeltek fölibe.

A Főtérről a Deák-utczába térve be, a kéttornyú Szt. Teréz-templomhoz s plébániához érünk, a mely előtti téren újabban díszes park készült. Innen a Zombori (újabbán Rákóczi) út vezet tovább, melynek végén a Kálvária van szép kápolnájával s az ú. n. bajai temetővel. Innen villamoson visszatérve, ismét a Főtérre, gyalog folytatjuk sétánkat a Széchenyi-utczába, melynek mindjárt elején szembe tűnik az új díszes zsinagóga hatalmas kupolájával, vele szemben a főgimnázium palotája emelkedik; majd később az apácák klastromához s az ú. n. Kakas-iskolához jutunk. Innen az Erdő-utca vezet a városi erdőbe. Ugyancsak a főtérről indul ki a Wesselényi-út is, melynek elején a Nemzeti Kaszinó palotája s előtte a kaponyai hősök emlékoszlópa, továbbra az evangélikus templom és a Szt. György-templom láthatók, végén pedig a Mária Valéria-kórházhoz s a Városi Szegényházhoz jutunk. Innen a Zimonyi úton a városba visszaindulva, útközben a gót stílusban épült Rókus-templomhoz jutunk, mellette a községi népiskola emeletes épületével. Majd bekanyarodva a Damjanich-utczába, a városi tűzoltók laktanyája, az áll. tanítónőképző palotája és a belvárosi elemi iskola előtt haladunk el, míg végre az új postaépületnél az Eötvös-utczába fordulhatunk, melynek nevezetességei a római stílusban épült takarékpénztári palota s a régi törvényszék, hol a Városi könyvtár és Múzeum van. Ezután ismét a főtérre érünk, melynek még az északi oldalából nyíló Batthyány-utczát tekintjük meg, a hol a Joó-féle gőz- és kádfürdő-intézet, a szép magyar stílusú izr. paplak és a Magyar-Oszták Bank palotájának megtekintése után visszatérünk a főtérre s itt villamosra ülve, a Kossuth-utczán át, a törvényszéki palota előtt s a vasúti átjáró alatt áthaladva, az ú. n. szegedi szőlők között, a hol sorban egymás után következnek a Villamos telep, az áll. Gyermekehely, a Jéggyár és a Honvédhuszár-laktanya, Palicsra juthatunk, hogy hosszú sétánk után az erdő árnyas fái alatt kellemesen pihenhessük ki fáradalmainkat.

Bár már az 1870-es években s ezek után is többször alkotott a város rendszabályokat a középítészetre s ezeket érvényesíteni is iparkodott, mégis sokáig nem sikerült eltüntetni a hajdani rendetlen építkezés nyomait. A város rendezése és szépülése csak igen lassan haladhatott előre s ily irányú intézményeinek magvai, bár részben már Mukics János polgármestersége alatt megérlelődtek, kifejlődésük teljességét a mocsáros Rogina bara feltöltésével, új utcák nyitásával, az utak rendszeres kövezésével, a járdák aszfaltozásával (1891 óta), ártézi kútak fúrásával, csatornázással, a közterek s a szabadka—palicsi 7 kilométeres országút befásításával, két új templom, szegényház, kórház, közvágóhíd, gimnázium stb. felépítésével, a gázvilágítás behozatalával (1891 óta) s más hasznos alkotásokkal Schmausz Endre főispáni és Mamuzsics Lázár (1884—1902) polgármesteri munkájával érték el. Az utcák kövezése hozta magával az általános építkezési kedvet s ma már a sok díszes középület mellett számos csinos magánház s bérház ékeskedik.

A jelenlegi polgármester, Bíró Károly szintén több hasznos és sürgős munkát tervez, így egy új városháza építését, Palics fürdő kiépítését, újabb kövezéseket, aszfaltozást, csatornázást és vízvezetéket, valamint a pusztákon alapítandó kulturális intézményeket (templom, paplak, iskola, orvos, csendőrség stb.)

Szabadka városa majdnem kizárólag önerejéből fejlődik s halad, idegen segítséggel nem igen dicsekedhetik s ha a haladásnak igazán átérzett szüksége nem engedi majd a várost megállapodni, még egy-két évtized alatt oly átalakuláson fog átmenni, hogy mindenki előtt a jelenkor kívánalmainak megfelelő város színében fog feltűnni. Szabadka sajátos előnyei, gazdagsága, roppant területe s nagy népessége már előre biztosítják a szép sikert s remélni engedik, hogy a város ideálisabb célra is fog törekedni, arra t. i., hogy anyagi jóléte mellett a vidék társadalmi és szellemi központjává is felküzdje magát.

Források: Szabadka város levéltára. — Országos levéltár. — Szabadka sz. kir. város ismertetése. Szerkesztette id. Frankl István Szabadka 1899.

ZOMBOR.

A történelmi bűvárlatok szinte kétségtelenül megállapították, hogy Zombor szab. kir. város történetét a XVI. század előtti *Czobor-Szent-Mihály*, meg a török uradalom elején feltűnő *Zombor* községek történetéből kell összeszőni. A város keletkezése és nevének eredete felől azonban bizonytalanságban vagyunk. Okmányilag először csak a mohácsi vész után, 1543-ban, fordul elő egy *török* jegyzékben, mely a *zombori török várórségről* ad kimutatást. Ugyanez évben egy érseki dézsmalajstrom is szól Zombor községről, mely a kalocsai érseknek 40 dénárt fizet. Az 1554. és 1579. évbeli török defterben a zombori *nahije* (kerület) összeírását találjuk; Zombor faluról pedig egy 1590. évi defter emlékezik. A *Kisvárdai* család birtokperében is egy 1574. évi oklevél a bodrogvármegyei Bátmonostor, Borsod, Katymár stb. helységek között *Sombort* is felsorolja. Különös azonban, hogy már Mátyás király idejében, 1470-ben egy *Zombori* Benedek nevű homo regiusról, mint Bács vármegyei birtokosról történik említés.

A város
eredete.

Zombor neve tehát a török uralom elején kezd divatba jönni. Minthogy pedig köztudomású, hogy a török nálunk inkább rombolt, mint épített: bizonyos, hogy Zombort nem a törökök alapították. Megvolt már a török uralom előtt is, sokkal régebben, csak hogy más néven. E más nevű helység pedig *Czobor-Szent-Mihály* volt.

Czobor-Szent-
Mihály.

Döntő bizonyíték erre gróf Illésházy István nádornak 1599. évi följegyzése: „A tatár hám... itt Magyarországon telelt vala minden népével *Czobor-Szent-Mihályon*, kit most a törökök *Zombornak* hívnak.“

Czobor Imre nádori helyettesnek 1579. évi birtokszerződésében fordul elő utóljára Czobor-Szent-Mihály. Ez időn túl e név kihal okmányainkból és föltámad helyette *Zombor*. Az Illésházy nádor följegyzése köti össze a két-egy község történetének fonalát.

A *Zombor* név kimagyarázása még nehezebb, bizonytalanabb. Zombor első krónikása, Szlatkovics Máté plébános, Anonymus után az egyik honfoglaló vezértől: *Zombor*-tól származtatja a város nevét. Szerb hagyomány szerint, a mohácsi vész idején itt egy helység a körülötte levő szerb szállások (koloniák) középpontja volt. Innen van a *Szobor* (Sobor, majd Sonbor, Sombor) elnevezés, mely valami összefoglalót, középpontot jelent. A szerbek ma is Sombort mondanak és írnak. Legáltalánosabb és talán legelfogadhatóbb az a nézet, hogy Zombor a *Czobor* (Zubor, Zobor) — Szent-Mihály névből alakult. Steltzer Frigyes szerint a törökökkel egy időben beözönlő bolgárok, szerbek mondták Czobor — Zobort — nyelvük orrhangot kedvelő sajátsága szerint Zonbor és Zombornak. Ez szintén ingatag állítás. De legalább támogatja Illésházynek említett adata.

Zombor.

A város legrégebbi történetét elég sűrű homály borítja. A történelem előtti időkben sok igen érdekes maradvány került napfényre, melyek beszédes tanúi annak, hogy a város területén valamikor az ős kelták, a szilaj szarmata-jazigok tanyáztak. (Erről tanúskodnak a bukovácsi, sáponyai, a Thim- és Kukula-féle leletek a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat múzeumában, Zomborban.) A világbíró Róma művelő hatása ide is elért. Attila hún népének itt is volt szállása. A népvándorlás germán hordái e vidéken is keresztülvonultak. A várgyűrűket építő avaroknak itt is maradt emlékük. De a történelmi

A város leg-
régibb kora.

korban, a honfoglalástól a török uralomig terjedő időszak eseményeit kutatva, sötétségben botorkálunk.

A magyarok
bejövetele után

A XIV. század derekától fogva okleveleink igen gyakran említenek egy Szent-Mihály nevű helységet, mely kétségtelenül a mai Zombor helyén volt. Az előkelő és gazdag Czobor család birtoka lévén, Czobor-Szent-Mihálynak hívták. A legrégibb adat szerint az 1360. év körül élt a család őse, I. János, kit fiával Istvánnal együtt „de Janussy et *Chobor Szt. Mihály*, nobilis de Bodrogh“-nak mondanak az oklevelek. Ettől kezdve négy századon át virágzott e család, s bírta, Szent-Mihály helységet, hosszabb-rövidebb megszakítással.

A gyér eseményeket így foglalhatjuk össze: 1469-ben Czobor Mihály fia: János kir. udvarnok és testvérei: Imre meg Márton, engedélyt kaptak Mátyás királytól, hogy Czobor-Szent-Mihály területén kő- vagy favárat építhessenek (in facie poss. C.-Szt.-Mihály in Bodrog fortalitium ligneum seu lapideum cum propugnaculis.) Négy év múltával újra megkapták az engedélyt. Ekkor föl is épült a vár, földsánczczal, palánkkal körülkerítve, melyet még a bővizű Mosztonga is körülvelt. A várról még a mohácsi vész előtt nyolcz évvel is van említés. 1478-ban a várban plébánia-templom volt. 1479-ben Sixtus pápa megengedte, Czobor Jánosnak, hogy Czoborszentmihályba dominikánus szerzeteseket telepíthessen és számukra rendházat építhessen. A Czobor testvérek bőven ellátták a szerzeteseket földi javakkal. A Heteshez (Kupuszina, ma: Bácskertes) tartozó Ivánfalva birtokot és egy halastót adományoztak nekik; a Mária templomnak pedig egy szőlőt. 1497-ben János volt itt a plébános.

Arról is van némi adatunk, hogy a hírhedt Dózsa-féle lázadás ezen a vidéken is dühöngött (1514). Bakócz Tamásnak kereszteshadjáratra hívó bulláját a vármegyében Titelen, Bácsban és Czobor-Szent-Mihályon hirdették ki. Az egész Dél-Magyarországból Bács vára körül sereglettek össze a keresztések. Bizonyosra vehető, hogy a „paraszt király“-nak a nemességet öldöklő, birtokait dúló, fosztogató lázadóitól Czobor-Szent-Mihály is szenvedett, hiszen két alvezérének: Lőrincz czeglédi plébánosnak és Hosszú Antalnak seregét a közeli Apáti (Apatin) határában verték szét. Verancsics állítja, hogy — Bodrog vármegyében is — ezerszerre olyan volt a vérengzés, mint Heródes király idejében.

Azután jött a török-dúlás.

A török kor-
szak.

A mohácsi gyásztéren győztes Szulejmán szultán Budáról jövet, itt, a Duna—Tisza közén vonult végig seregével, leöldösve vagy rabszíjra fűzve a lakosság legnagyobb részét. A kik megmenekültek, távoli vármegyékben szóródtak szét. A magyarság nagy részben kipusztult e vidékről. Az előbb virágzó, népes, gazdag helységek kihalt romokká váltak, melyekben a törökök elől ide menekült s akkor még kóborló szerbek ütöttek tanyát. Czoborszentmihály is így vesztette el birtokosait és eredeti magyar lakóit. Budavára elfoglalásának évében, 1541-ben, erős küzdelem után Czobor-Szent-Mihályt is elfoglalta a török, és közel másfél századig fészkelt benne. A törökökkel egy időben szerbek is telepedtek le a környékbeli szállásokon, majd a helység keleti felében, Szelencsében (előbb: Czobor-Szölös). A szerbek saját knez-eik és bíráik alatt éltek és a törököknek adót fizettek. Az így keletkezett új telepet (1543) kezdték *Zombor*-nak nevezni.

A Duna—Tisza közét hat katonai kerületre osztotta a török, melyeknek székhelyei: Szeged, Baja, Szabadka, *Zombor*, Bács és Titel voltak. Zombort az 1590. évi török kincstári defterek (adórajstromok) *falu*-nak mondják. Nem több, csak 13 keresztyén adózó ház volt benne.

Verancsics szerémi püspök, később esztergomi érsek, 1553-ban a Dunán a török fővárosba utazván, a nagy pusztulás láttán ily szókra fakad: „Jó Isten! mily szomorú képe tűnt föl előttünk ama kitűnő és termékeny földnek; mily elhagyatott minden! . . . Annyi lakost 30 községben is alig láthatni most, mint előbb egy községben . . .“ Azt is tudjuk, hogy a hol a török állandóan és nagyobb számmal telepedett meg, a keresztyén lakosság nem szívesen maradt; egyrészt a súlyos adóterhek és robotmunkák, másrészt a török ellenséges érzülete miatt. Így lehetett Zomborban is.

De azért Zombor, mint az egyik nahije székhelye, mégis fontos erősség volt. A vár parancsnoka: Hüsszeim dizdár a mai Danninger-féle ház helyén lakott. Azt az utczát szláv nyelven „pašina sokák“-nak nevezték. Még ma is *Basa-utcza* a neve. A basa helyettese Turnus kiája volt. A zombori vár őrsege ekkor, 1543-ban, ötven janicsár. A hagyomány szerint a kétemeletes

toronyszerű épület volt a kaszárnájuk, mely ma a kincstári ügyésség helyisége.

A zombori vár jelentőségét mutatja az is, hogy a mindenképen fontosabb régi *Bács* várában, a másik nahije székhelyén, szintén dízdár meg kiája parancsnokolt 106 főnyi őrséggel. És Bács az 1590-iki defterekben ugyancsak, mint *falu* szerepel, 15 keresztyén adózó házzal.

A törökség nagy számmal szállotta meg Zombort. Ez abból is látszik, hogy hat templomot, dsamit, építettek itten. Az imám, a főpap 1543-ban Hüsszein Ali volt. A főmecset ott lehetett valahol a Basa-utczával párhuzamosan haladó mai Zrinyi-utczában. Körülötte terült el a temető. Építkezések alkalmával találtak is e vidéken turbános sírköveket. A vármegyei Történelmi Társulat múzeumában két szép példány látható is. A többi török templom helyét is nagyjában megjelöli a hagyomány. Egyik, állítólag, a mai kis szerb templom volt. Erről az a hiedelem, hogy egy Mátyás király idejéből való keresztyén templomból alakították át a törökök mecsetté. A torony egyik helyéről azt hiszik, hogy a müezzim onnan hirdette: Egy az isten: Allah és Mohamed az ő prófétája. A Szt. János-kápolna formájából is lehet következtetni az egykori török templomra. A másik három a Kossuth Lajos-utczában, a Gergurov-féle ház helyén (most Otthon-kávéház); a vármegyei ház udvarán, a régi vásártéren; s a Nemes-militicsi-úton, a Marko krizs nevű dombon lehetett. Volt török fürdő is a régi Fridrik-féle ház helyén, a Trefort-utca elején. Ott van most az állami főgimnázium tornacsarnoka. A Basa-utca sarkán levő gimnáziumi épület helyén is egyemeletes török ház állott. A múlt század derekán ott volt a szerb és bunyevác elemi iskola.

A hagyományt sokban támogatja és kiegészíti *Evlia Cselebi* török utazó följegyzése, kit a budai pasa 1666-ban néhány szandsák fölülvizsgálásával bízott meg s Zomborról ezeket írja:

Zombor vára és városa: Építője Német- és Magyarországnak királya, István A vár és város 1666-ban király volt. A régi időben nagy város volt; az építési művek néhány helyen mostanában is láthatók még. Szulejmán khán vezérei közül Pertev basa vette ezt el az ellenség kezéből. Vára Szeged szandzsákságának területén, egy nagy síkság nyugati részén, négyszögű, palánkaszerű erős vár. Belső vára csupán egy téglapítkezésű toronyból áll¹⁾ s benne a parancsnok lakásán kívül más nincs is. E torony kapuja előtt az árkon túl Szulejmán khán dsámija²⁾ és fürdője³⁾ van, de csupán kicsiny, keramit tetejű dsámi, a melyen túl van a külső vár. Ebben 200 bolt van, de ezek is többnyire vésnökök boltjai. E várat nagyon őrzik, a kapukat minden éjjel elzárják és senki be nem mehet.

Külvárosa. E külváros a vár délkeleti részén, rácsos kertekkel és szőlőkkel ékes külváros, melynek 14 mihrábja (temploma) van. Szeri pasa dsámijában és Metin pasa dsámijában a pénteki imádságot⁴⁾ is elvégzik, a többiek azonban csak mecsetek. Van kétezer keramit tetejű alacsonyabb-magasabb tágas palotája. Piri pasa palotája Irem kertjéhez⁵⁾ hasonló.

Egy hétig időztünk itt és kedvünkre kibeszélgettük magunkat. E városnak folyóvizei nincsenek, mindnyájan kutakból isznak. Gazdag város ez. Egy adag loabrákot 1 akceért, 1 bárányt 10 akceért, 1 kocsi tököt és dinnyét öt pénzért (törökül is ez a szó van: pensz) lehet venni. Ezt a helyet nem Magyarországhoz, hanem Bácska és Láska vilájetekhez számítják. Lakosai oláhok és bogdánok (bogdánok = moldvai). Van két medreszeje (török teológiai iskola, két kolostora, hat elemi iskolája, két fogadója és egy fürdője. Előkelői között a legelső Piri pasa, akinek vendéglátó kegyessége szegénynek és gazdagnak, öregnek és ifjúnak mindig nyitva áll.

A város lakosai kereskedők s valamennyien a határszéliek ruhája szerint öltözködnek és nagyon illedelmesen járnak. A város jövedelme az egri katonaság tulajdona. A Dunától egy órányira van, kikötője pedig *Erdut* (Erdőd) várával szemközt van.

¹⁾ A kincstári ügyésség emeletes épülete.

²⁾ A Szent János kápolna.

³⁾ A hagyomány szerint az áll. főgimnázium tornacsarnoka helyén.

⁴⁾ Szálát-i dsuma, a melybe az uralkodó kalifa nevét is belefoglalják. Ezt csak a dsámiban lehet végezni, a mecsetben nem.

⁵⁾ Mesebéli szép kert Arábiában.

Betelepülések.

A török uralom idején, különböző időben, mind több és több keresztény költözött be Bácskába s így Zombor környékére is, Szerbiából, Boszniából és Dalmáciából. Részben gör. kel. szerbek, részben róm. kath. bunyevácok. A bevándorló bunyevácokat a hagyomány szerint francziskánus barátok (e provincia Bosna-argentina) vezették, kik, mint híveik, bosnyák nemzeti ruhát s fezt viseltek. A zombori bunyevácoknak eleinte nem volt templomuk s a Keleti-Gradina határon egy domb alatti üregben hallgattak istentiszteletet — mint Szlatkovics is írja — s utána lakmároztak és kólót táncoltak. (Mihályevits Bono ferenczrendi szerzetes egy *Putnik zomborszki* (Zombori utazó) című bunyevác nyelvű verses krónikájában holmi töredékes adatokat jegyez föl e korról.) Ibrisimovics Marin belgrádi kath. püspök is följegyzi 1649. évi bácskai bérmaútjáról, hogy Zomborban október 23-án és 24-én 117 egyént bér-mált, s 30 katolikus házat talált, de a híveknek templomjuk nem volt. A keresztény lakosság gyors szaporodását mutatja ez adat. A zombori szerbek és bunyevácok a török uralom idején mindig a Habsburg-uralkodók pártján voltak. Háború esetén zászlaik alatt harczoltak, de idehaza is folyton nyugtalanították a törököket. Az 1675. évtől kezdve mind hevesebben folytak e csatározások, míg végre 1687-ben sikerült megtörni a félhold uralmát, s a városból és környékéről elűzték a gyűlölt ellenséget. E tizenkét évi küzdelem emléke századok múltán is élt a zombori nép tudatában. Regék szóltak a török *futás*-ról (zbec). A hagyomány szerint e harczok alatt ázsiai kolera is pusztított a vidéken.]]]

Szerb bevándorlás 1691.

Zombor, a fontos erősség, a nahije székhelye, a törökök kiűzése után megint elvesztette jelentőségét. A fölszabadulás után két évre (1689) ismét csak falunak mondják. Nagyobb számú lakosságát csak az 1691. évi nagy szerb bevándorlás alkalmával nyerte. Csernovics Arzén érsek vezetése alatt ugyanis 30—40,000 család költözött be a törököktől fölszabadult déli vidékekre, kik, mint „ideiglenes vendégek“ I. Lipóttól fontos szabadalmakat nyertek. A Zomborban és környékén ekkor nagyobb számmal letelepült szerbek, a bunyevácokkal békés egyetértésben, a várost uralmukba vették, A belvárost körülfogó sánczokat kijavították s katonai szervezettel berendezkedve, hadi szolgálatot teljesítettek.

A zombori sáncz.

1702-ben Zombort a tiszai határvidékekbe osztották be, s a szegedi várparancsnokság alatt külön katonai „sáncz“ lett. A zombori sáncz kapitányi tisztsége úgyszólván firól-fira szállott. Sokáig a bunyevác Markovics család viselte. Szerb hagyományok szerint néha külön szerb kapitány is volt.

Az első kapitány az 1690-ben magyar nemességet nyert Markovics Domokos (Nedeljko) az 1691-i zalankeméni ütközetben 600 gyalog és 200 lovas zombori harczost vezetve, vitézül küzdött s hősi halált halt. Fia, György, követte a tisztségben. Ezután több évtizeden át gróf Brankovics János, az utolsó szerb despotának, Brankovics Györgynek unokaöccse, volt Zombor parancsnoka. Az 1697. évi zentai ütközetben ő vezette a zombori miliciát. Szavoyai Jenő herczeg serege július 19-én táborozott Zomborban.

A zentai csata emléke sokáig élt a zombori szerbek ajakán e közmondásban : Dobio, ko turski car na Senti (Nyert, mint a török szultán Zentánál). A monda szerint, mielőtt a zombori katonák a zentai diadalról hazaérkeztek volna, egy portyázó török csapat a városba tört s rabolni kezdett. De hamar félreverték a harangokat, s öregek, asszonyok vasvillával, sóprúvel kergették el a martalócokat. Állítólag ennek az eseménynek az emlékére harangoznak minden este 9 órakor a gör. kel. és a róm. kath. templomban.

Rákóczi kor.

Szerb adat szerint : Brankovics János vezérelte a zombori hadakat „Rákóczi fölkelői ellen is, . . . és számos ütközetben tanújelét adta vitézségének, valamint a felségs ausztriai uralkodó család iránt való hűségének.“ Ekkor szerzett érdemeikre Mária Terézia színe előtt is büszkén hivatkoztak Zombor polgárai. II. Rákóczi Ferencz fejedelem ismételten fölszólította a szerbeket, hogy ügyét pártolják és zsoldért álljanak be seregeibe. Csernovics pátriárka azonban Bécsbe küldte Rákóczi fölszólító levelét. A papok meg a szószékről izgatták a népet a magyarok ellen. Hajmeresztő embertelenségekről szólnak az egykorú följegyzések. Az 1704. év nyarán kezdődött meg ellenök a bosszúló hadjárat. Lehet-e csodálni, hogy a kuruczok se maradtak adósak. Egy július 9-iki jelentés így szól : „Mi az egész Rácországban (Bácska) Dunán—Tiszán innen levő nagy roppant helyeket összevegettük.“

A zombori városháza.

1

2

3

4

5

Zombor. — 1. A karmeliták temploma és rendháza. — 2. A gör. kel. templom. — 3. A Schweidl-szobor. —
4. A róm. kath. templom. — 5. A Szent-Háromság-tér.

Szeptemberben fegyverszünet állott be. Az elmenekült nép lassanként visszaszállingózott fölégetett lakóhelyére. Hellebront János kurucz ezredes október 4-én a solti táborból már ezt jelenti: „Hála Istennek, ily híreink bizonyosan érkeztek, hogy a rácság mint *Zombor*, úgy más falukat is megszállottak . . . A Zombor táján levő helységek már szántanak, vetnek és minden gazdaságot folytatják és se a rác, se pedig a magyar soha egyik a másikra nem akar többé hadakozni . . . “ De a béke nem volt tartós. Vak Bottyánnak kétszer is végig kellett söpörnő a Duna—Tisza közét, s az egész Bácska, mint a török hadjáratok után, megint le volt tarolva.

A szatmári békekötés után a zomboriak öt esztendeig békében éltek.

1716-ban Brankovics kapitány vezérlete alatt megint részt vettek a pétervárad diadalban, melynek következménye az ú. n. Bánságnak a török iga alól való végleges fölszabadulása lett. Erdemeik elismerésül a paszaroviczi béke (1718.) után a zombori sáncz „Oppidum militare Sombor“ nevet nyert. A város egyik pecsétje ez időben: Hátranéző koronás kétfarkú oroszán, jobb lábát egy S betűvel jelzett pajszon nyugtatja, bal lábában kardot tart. Körírata: Sigil. Com. milit. Sombor.

A pétervárad diadal.

A pétervárad háborúk idején a törökök a Szerémségben a Fruska-Gora hegyen levő szerb kolostorokat is veszélyeztették. A Jazaki kolostorban őrizték szent Uros szerb czár tetemeit. A törököktől való féltükben a barátok Zomborba menekültek a szent ereklyével, s egy évig a Szent János templomban (ma Kistemplom) helyezték el. A béke helyreálltával Uros czár hamvai visszakerültek Jazakra. Fényes szertartással vitték keresztül a városon a nyitott koporsót a szivácsi kapuig. Gör. kel. ünnepi körmenetek alkalmával ma is az első evangéliumot olvassák ott. Emléklül a barátok egy — állítólag a szent földről való — Mária-képet ajándékoztak a Szent János templomnak. Gróf Brankovics János kapitánysága idejét Zombor fénykorának mondják a szerbek. „Jankó knéz“ vitézségéről és jószívűségéről sokáig sokat beszélt a zombori nép. Ott lakott a mai városháza helyén, a Czoborok fölépített kastélyában. Mikor a mai városházát építették, a ledöntött falakban nagy köveket találtak „Comes Joanes Brankovich“ fölírással. A kastély éjszaki és nyugati földszintes oldalán, keleti stílusban, fedett deszkafolyosó vonult végig, a hol mesteremberek rakták ki portékáikat: szűrszabók, szűcsök, papucsosok, eszmadniák, kovácsok, puskamívesek, bognárok stb. Ezen az oldalon folyt az akkor még bővizű Mosztonga, melyen át híd vezetett a sánczig terjedő rétségre. Ott voltak körülbelül a mai Vadászkürt szálló helyén, a gróf istállói. Mások szerint vadaskert volt az. A nép e helyet később is *állatkert*-nek nevezte.

Gróf Brankovics János.

Zombort ez időben két sáncz vette körül. Egyik a belvárost védte palánkokkal és árokkal, melyen hidak vezettek át; másik a külső városrészeket kerítette be. Ez a zombori vár, a Czoborok vára. A zombori határ egy része ma is *Gradina* nevet visel, mely szláv szó várat, várhoz tartozó területet jelent. A XVIII. század folyamán Bács vármegye ismételtén foglalkozott a régi helyek nyomozásával. Öreg emberek tanúsokdta róla, hogy a ma is *Cservenka* nevű külváros területén régi sánczok nyomai sokáig láthatók voltak. A *cservenka* szó a bolgár nyelvben vörös épületet, de *várat* is jelent. (A bolgár emlékekben Ruszcsuk vára is Cservenka néven fordul elő). A török korban itt bolgárok is laktak s így valószínű, hogy tőlük eredt a zombori Cservenka elnevezés. (Cservenka családnév is van Zomborban).

A határörvidékhez tartozó Zombor kettős életet élt. Fele részben katonai sáncz volt, fele részben pedig a kir. kincstárnak és Bács vármegyének polgári hatósága alá tartozott. A kamarai rész pecsétje 1740-ben: híddal összekötött két félkör (valószínűleg a városnak fele részben katonai, fele részben kamarai területét jelezve). Fölötte ez a szerb írás: C. II. C. P. Alúl a félkörben valami díszítés. Egy másik pecsét: Egy csillag és nap, alatta keresztes húsvéti bárány s két angyal. Legalúl háromágú virág és szántóvas. A fölírat: Sig. Com. Caal. Opp. Zombor. A Czobor-uradalom 1724. évi összeírása a polgári Zomborról azt mondja, hogy keletfelől Gradínával határos. Népes helység. Szántóföldje, erdeje nincs. Szántóföldet Sivolie, Male-Miletics, Cernobrina és Pettesova pusztákon bérel. A kamarának 390 frt bért fizet. Az egész határ közös a militárisokkal, s nagyobb részt azok használják. Folyton viszálykodnak egymással. 1732-ben a város 641 frt hadi és 228 frt vármegyei háziadóval volt megterhelve, mely öt év múlva

A város-élete.

527, illetőleg 168 forintra szállt le. E kötelezettségének sem igen tudott eleget tenni, a miből hosszas pörök származtak. Ügyszintén a militárisok hatalmaskodásaiból is.

A katonáskodó családok, I. Lipót szabadságlevele szerint, valóságos nemesi jogokat élveztek. Adót nem fizettek, robot munkát nem teljesítettek, forspontot nem adtak, házaikba, mint a nemesi kúriákba, katonákat beszállásolni nem lehetett. E szabadság később szabadosságra, hatalmaskodásra, visszaélésekre vezetett. A kamarai alattvalókat kényük-kedvük szerint büntették, földjeiket elfoglalták, vetéseiket lelegeltették. A vármegyéhez egymás után érkeznek a jelentések a garázdálkodásokról. A zombori bíró bepanaszolja Brankovics János kapitányt, hogy Pettesova nevű pusztájukat erőszakkal elfoglalta. A környékbeli falvak is egyre-másra panaszkodnak a zombori szerb katonák ellen birtok-eltulajdonítások miatt.

Brankovics kapitány 1730—35 között halt meg Zomborban. A Szent György templomban temették el. Utána két kapitánya volt Zombornak: a szerbeké Damjanovits János, a bunyevácoké Markovics Mátyás, majd fia Márk. Mikor III. Károly, Anna orosz czárné szövetségében, megújította a belgrádi békével végződő sikertelen háborút (1736—1739), a délvidéki sánczokkal együtt a zombori milícia is teljesített hadi szolgálatot. A lovasságot Markovics Márk, a gyalogságot meg Damjanovics János vezette a harcokban.

Mária Terézia trónraléptével az 1741-iki országgyűlés a XVIII. t.-cz.-ben kimondotta a bánati és a bácskai katonai határőrvidékek megszüntetését. A zombori katonai sáncz azonban csak 1745-ben olvadt bele a vármegyébe.

Ez idő alatt a zombori határőrök még egyszer kimutatták vitézségüket s az uralkodó család iránt való hűségüket az ú. n. örökösödési háborúban. A bajorországi és sziléziai csatákra 200 lovast és 400 gyalogost küldöttek. E katonaság kétharmadrészen szerb volt, Damjanovics János kapitány vezérlete alatt. Az 1737. évi török háborúban és Mária Terézia védelmében oly sok zombori lakos vérzett el, hogy az 1746. esztendőben 300 elesett harczosnak özvegye és igen sok árvája élt Zomborban. A hazatértek is sebekkel voltak borítva. „Jele volt ez alattvalói hűségüknek, melyet vérükkel pecsételtek meg“ — mondja egy zombori szerb följegyzés. A hazatért Damjanovics kapitányról azt tartja a hagyomány, hogy később a református vallásra tért át, s az egykor gazdag úr a legnagyobb nyomorban tölti végnapjait. Éhen halva találták meg méhesében, mely a mai színház épület helyén volt. Szintén a monda szerint több zombori harczos maradt Bajorországban és Sziléziában, kiknek utódai még mai napig is élnek ottan.

Mária Terézia tehát megszüntette a bácskai katonai sánczokat, csak a Duna—Tisza szögletében maradt meg az ú. n. Csajkás-kerület, szerb határőrökkel. Zombort, mint mezővárost, bekebelezték Bácsmegyébe 1745 november 1-én. A katonáskodáshoz és a szabad élethez szokott lakosság azonban sehogy sem tudott, nem akart beletörődni a jobbágyi helyzetbe. 1746 december 10-én a volt zombori sáncz ellent is állott a vármegye kiküldött hatóságának, mely a már polgári alattvalókká lett militárisokat össze akarta írni. Mikor pedig a vármegye szigorú rendszabályokkal eltiltja a fegyverviselést és munkára kényszeríti őket, a szerbek közül sokan inkább elhagyták a várost és részint a Szerémségbe, részint a Csajkás kerületbe költöztek. Helyükbe baranyai szerbek jöttek. Az eltávozott szerbek helyét azonban nagyrészt bunyevácok foglalták el. Biztos adataink ugyan nincsenek erről. Való, hogy már a török uralom idején laktak „róm. kath. ráczok“ (bunyevácok) Zomborban. Ibrisimovics belgrádi püspök 1649-iki bérnáló útjában már 30 bunyevác házat talált itten. Megjegyezte, hogy templomuk nem volt. A hagyomány szerint később egy kis kápolnát építettek a mai Késmárky-féle ház kertjében. Valahol ott volt a barátok rendháza is, mert azt a teleksort 1848-ig „barátok kertje“-nek, „barátok sorá“-nak hívták. Ma is a *Barát-utca* húzódik ott. 1687-ben a törökök elől a bunyevácoknak egy nagyobb csapata — mintegy 5000 fegyveres, minden hozzátartozóival — költözött be a vármegyébe Miksa bajor választó fejedelem, császári fővezér engedelmével. Hihető, hogy Zombor ezek közül nyerte nagyobb bunyevác lakosságát az eltávozott elégületlen szerbek helyett (1741). Hogy 1743-ban Patachich Gábor kalocsai érsek, főispán, a Ferenczrendűek kolostorának (mai plébánia-épület) alapkövét letette, s hogy kilencz év mulva, 1752 június 24-én

megkezdték a vele összefüggő Szent-Háromság-templom (ma: plébánia-templom) építését: minden esetre a kath. buncyevácok megsokasodását jelenti.

Zombor nem is sokáig tűrte alárendelt helyzetét. Az alsóváros és a hozzá tartozó 16 szállás katona-családjai 1745-ben szerb nyelven írt folyamodványnyal járultak Mária Terézia elé, s hivatkozva több rendbeli elismert érdemeikre, fegyveres szolgálataikra, s I. Lipóttól nyert kiváltságaira, kérték a királynét, hogy vagy helyezze vissza őket előbbi katonai állapotukba, vagy adjon nekik a jászok és kúnokéhoz hasonló kiváltságot, — mert ők jobbágyok nem lesznek, vármegyei terheket nem viselnek. Készek inkább elhagyni a várost. 200 szerb és 100 buncyevác családfő írta alá a kérvényt, melyet Radojevits István, Sztojsics Athanáz és Parcsetics Márton teljes hatalmú megbízottak vittek föl Bécsbe. A felsővárosiak azonban jobbára békés németek — belenyugodtak a megváltozott helyzetbe, miért is *parasztok*-nak csúfolták őket a többiek, kik magukat büszkén szabad katonák-nak mondták.

Törekvés a kiváltságokra.

A vármegye minden követ megmozdított, hogy útjukba akadályokat gördítsen. Három évi lankadatlan fáradozás után a küldöttek mégis célzt értek: Mária Terézia Zombort 1747 márczius 21-én *szabad királyi várossá* emelte.

De még csak két esztendő múlva örülhetett a kiváltságnak. Addig a vált-ságösszegre, a diploma kiállítására s egyéb költségekre pénzt kellett előteremtenie. Halastól tizenötezer, Szabadszállástól háromezer forintot kapott kölcsön. Majd Bécsben báró Palmtól százhuszezer forintot vett föl, s a kölcsönök biztosítására a lakosság — személyenkint megszavaztatva — lekötötte az egész várost összes pusztáival és minden jövedelmeivel. A privilegiumért százötvenezer forintot fizetett Zombor a kincstárnak.

A szabad királyi város.

1749 februárius 17-én kelt a város szabadságlevele, melyet Koller István királyi biztos hirdetett ki nagy ünnepélyességgel. A polgárság letette a törvényt-szabta esküt, köteles hódolatot és hűséget fogadván öfelsége és a város iránt. Mozsarak dörgése, harangok zúgása hirdette az ünnepies pillanatot: Zombor szab. kir. város lett. Érdekesekek és jellemzőek a szabadságlevélnek e részletei: „Mi Mária Terézia — kegyesen megszívleltük ezelőtt katonai uralom alá tartozott Zombor mezővárosbeli polgárainknak soknemű, hasznos. Előttünk kedves és kellemes szolgálatait és abbéli érdemeiket, hogy közösen — mind a róm. katolikuskok, mind az állítólag kétharmadrésznyi többségben levő rácok — ezelőtt hetven s egy néhány évtől fogva, szerencsés és békés időkhben, valamint a számos bel- és törökellenes külfáborúk idején, állandóan saját költségükön és fegyvereikkel, minden erejükkel és tehetségüknek egész teljével és mindig kiváló éberséggel, gonddal és szorgalommal, különösen nevezett országunk szent koronájának s Magyarország egykori dicső királyainak, boldog emlékü Elődeinknek, Felséges Házunknak és már Nekünk is, jelesül az utóbbi nyolcz év alatt különféle hatalmak ellen viselt s csak újabban a múlt év alatt Isten segélyével befejezett súlyos hadjárataink alkalmával — állandóan, kitartóan, sok vérontással, számos polgártársaiknak elvesztésével . . . tettekben is megmutatták és bebizonyították, hogy ragaszkodnak Hozzánk, hasznos polgárai a hazának, buzgó előharczosai a közjónak . . . A Bács vármegyében fekvő jelenlegi mezőváros Zombor, ezelőtt közönségesen zombori katonai sáncznak nevezetett, az 1741-iki évben az illetékes katonai főnnhatóság alól fölmentetett és a hazai törvények értelmében, jelesül az 1741-iki legutolsó országgyűlés XVIII. szakasza alapján teljesen végkép az országos kormány és a főntebb nevezett Bács vármegye hatósága alá és bekebelezetett . . . A közjót és haladást szemmeltartó fenti érvekből és okokból s az esedező polgárok és lakosok nagy érdemeire tekintettel, Bács vármegyébe kebeleztett egész Zombor városát illetőleg — elhatároztuk, hogy az alább részletezendő területekkel, jogokkal és kiváltságokkal kedvelt Magyarországunk szabad királyi városává emeltessék . . . s nevezett országunk többi szab. kir. városainak, mint tulajdonunknak, számába, osztályába . . . avatassék . . . ; mostantól kezdve mindenkorra *Zombor szabad királyi város* néven és czímén említettessék . . . , hogy biztos reményünk lehessen nevezett és különben is sokat népesegett Zombor mezővárosunkról, hogy mihelyt fölszabadúlva, kiváltságokkal fölruházva és a szab. kir. városok sorába lesz iktatva, még sokkal jobban meg fog népesezni, mi által — az ipar és kereskedelem, mely ezen az idők viszontagsága folytán elpusztúlt vidéken csekély, — virágzásnak fog indúlni; a termékeinek elárúsítására piacztot nagyban nélkülöző környék lakosainak, az

A kiváltságlevél.

ugyanazon Bács vármegyében szinte újonnan szervezett Újvidék szab. kir. várossal együtt, árúcsarnokául fog szolgálni . . .“ (Mily szép és nemes hivatást jelölt ki a királyi szabadságlevél Zombornak !)

Czímer.

Az új szab. kir. városnak a kiváltságlevél ezt a címet és pecsétet állapította meg: Vörös álló katonai pajzs. Pázsitszerű zöld mezején hegyesfalú három tornyos ezüst vár emelkedik, védelemre készült nyílt ablakokkal. A felső ablakból egyik oldalon egy kinyújtott vörös kar kivont kardot tart, mely a pajzs jobb sarkában levő nyolcsarkos aranycsillag felé irányul. A másik oldalon kék zászló lobog, melyen két összekötött repkénygaly között aranyos hármast látható. A nyílt kapu előtt hegyes vasrács. Előtte két katona őrt áll. A jobboldalon álló kékruhás, fején hajdúkalap, lábán fekete lábpánczél (csizma), kezében puská. A bal felől állónak ruhája kék felöltő, vörös nadrág, aranyos lábpánczél, vörös magyar kalap. Feje mellett lefelé álló kivont kardot tart. A pajzszen ellenzős, koronás vert sisak, tetején természetes színű álló oroszlán, mely farkát hátra kunkorítja, piros nyelvét kiölti. Bal karmai között zászlót, a jobban palloskardot tart. Kétfelül még ezüst és vörös zománcz díszlik. A pajzszen kerületét ez a fölírás díszíti: Zombor szabad királyi város pecsétje. 1749.

A szabadalomlevél pallosjogot is adott Zombornak, s engedelmet, hogy szégyenoszlopot s akasztófát állíthasson föl.

Az első restauráció.

A kiváltságlevél ünnepélyes kihirdetése után másnap, április 24-én ment végbe az első restauráció, mely alkalommal először gyakorolta a város szabad polgári jogát. Főbíró (polgármester) Parcesetics Márton, városkapitány Zsivovics János, jegyző Ribényi András; szenátorok: Parcesetics Miklós, Merkovics József, Kekezovics Márton, Bogisics Márk, Damjanovics János, Pavlovics Gábor, Karalics István, Raskovics Ábrahám, Popovics Athanáz és Stojsics Athanáz lettek. A kik a katonai uralom idején tisztséget viseltek, a városi tanácsban is állást nyertek. Ugyanekkor Keller István elnökle alatt történt a város határának kijelölése. Ez a 11 pusztá tartozott ekkor Zomborhoz: Bukovácz, Csicsova, Gradina, Ivanovoszeló, Sáponya, Bility, Nenadity, Karankoria, Rancevo, Pratyevity és Piperos. Ha 800 forintja lett volna, akkor a városnak: Kula és Petkovác pusztá, továbbá Szivác, Sztapár, Apatin, Bezdán, Kupuszina, Doroszló, Csonoplya, Ómoravicza, Pacsér, Krusevlya és Gákova — akkor még gyér népességű kamarai birtokok — Zombor tulajdonai lehettek volna. Nagy szegénysége miatt a város a kir. kamarai jószágigazgatóságnak ezt a kedvező ajánlatát nem tudta elfogadni. A gróf Palmtól egy évre fölvetett kölcsönt sem bírta visszafizetni. Gróf Batthyány Ádám, horvátországi bán konvertálta a város adósságait, s ezért zálogba nyerte a felső várost. Ilyenformán Batthyány még évekig földesúri jogokat gyakorolt a szab. kir. városban. Hosszú pörlekedések után végre a kincstárnak átengedett nagyterjedelmű földek árából törlesztette le adósságait.

A beiktatás.

A szabadságlevél kihirdetése után három év múlva, az 1752. országgyűlésen törvényesen is beiktatták Zombort a szab. kir. városok sorába. Nem sikerült tehát Bács vármegyének utolsó akadályozó kísérlete sem. Az 1751. évi pozsonyi rendekhez ugyanis Zombort erősen lekicsinylő fölterjesztéssel fordult a vármegye, ilyeneket írván: „E város — mely mind lakóira, mind épületeire és egyéb dolgaira nézve inkább egy faluval, mint kir. várossal hasonlítható össze, miért is a kir. városok formáját és jellegét századok múlva is alig fogja elérni — annyi adóssággal van terhelve, hogy azokból száz éven át sem fog kilábolni. Részint emez, részint amaz okból, mert hitelezői már zaklatják, lakosai titkon és apránként a környékre szökdösnek, némelyek pedig félelmükben vagyonukat titokban elszállítják, — és így a zomboriak maguk nyíltan tanúsítják, hogy a kegyelmes kir. kiváltsággal illetni nem remélnek. A lakosság különben annyira ki van merülve anyagilag, hogy a város adó- és kölcsön-tartozásait csak katonai végrehajtással lehet rajta megvenni. Ily viszonyok között, mivel a városnak semmi jövője nincs, szabadalma pedig csak a kincstárnak és a szomszédos községeknek van kárára, legyen azon az országgyűlés, hogy e város, mely eddig csak a vidéket rabló gonosztevők fészke és menedékhelye volt, a szab. kir. városok sorába be ne czikkelyeztessék.“

A csakhamar beállott rohamos fejlődés ráczáfolt a vármegyére; az új szab. kir. városnak szép jövője ígérkezett.

Nagy küzdelmébe került Zombornak az is, míg a vármegye székvárosa lett.

Küzdelem a székhelyért.

Bodrog vármegye már 1730 körül hallgatagon Bács vármegyébe olvadt. Hosszú, bonyolult pörlekedések után 1791-ben törvényhozásilag is egyesült, s az 1802. évi VIII. törvénycikk alapította meg a törvényesen egyesült „Bács-Bodrog vármegye” elnevezést. A vármegyegyűléseket régen váltakozva több helyütt tartották, főleg Bácsban és Baján. A XVIII. század derekán már a vármegye közönségének többsége Zombort óhajtotta székhelynek. 1753-ban már 500 frtért területet is vásároltak a várostól a vásártéren, egy építendő vármegyeház számára.

A kir. helytartótanács kérdezősködésére azonban Klobusiczky Ferencz, kalocsai érsek, főispán, 1758-ban épen nem hízelgő véleményt mondott a várossal. Így szólt: „Köztudomású, hogy közelebb áll az elpusztuláshoz, mint a fölvirágzáshoz... Már most hogyan lakhatnék ott hosszabb időn át a főispán? Hogyan a törvényhatósági tagok és a birtokos osztály? Ha a vármegyei tisztviselőknek csekély fizetésükből ott kell élni, a hol se fa, se víz nincs, ki lesz az a jó bolond, a ki saját kárával megyei szolgálatba fog lépni? Szóval: semmit se vonok le a városból, ha azt állítom, hogy benne a „királyi város” néven kívül semmi sem királyi, s nemcsak a vidék városainak, de még minden középszerű kis helységnek is utána teszem.” A következmények Klobusiczky érsekre is ugyancsak ráczáfoltak.

Nem érdektelen itt pár vonással vázolnunk Zombornak több, mint 100 esztendővel ezelőtti állapotát. Első krónikása, Szlatkovics Máté — 1785-től 1806-ig zombori plebános — ilyen képet rajzolt róla: A ki inkább kedveli a rónaságot, mint a magas hegyeket, annak Zombor különösen tetszetik, melynek határát igen kies, szőlővel beültetett dombok veszik körül... A város hossza, valamint szélessége gyalog körülbelül egy órajárásnyi, s négy oldalról nyílt bemenetele van a széles és barátságos utcákba... Hogy a város levegője egészséges, leginkább bizonyítják az öregek, mert mindkét nembeliek között sokan érik el a századik életévüket... Zombornak igen kellemes ivóvíze van a belváros több kútjában, valamint a szállásokon s a szállókban is; a nép azonban nagyon kedveli a saját határában termett borát. Ellenben a nemesek és vagyonosabbak baranyai, tolnai, szerémi, sőt Dunán hozott hegyi borokat isznak, melyeket drágán fizetnek meg. Akója gyakran 10 frtba is kerül!... A polgárok és mesteremberek ritkán sütik otthon kenyerüket, hanem a piacon vásárolják. A hús is jó és elegendő. Zöldséggel, főzeléssel, tejjel, halal és egyéb szükségességekkel bőven ellátja a várost saját piacza. A városnak két erdeje van: a Bukovác és a Sikara, melyekben tavasszal és nyáron a nemesség, a polgárság, de főleg az ifjúság szokott mulatozni, — s a melyek télen ellátják a várost tűzifával.” Így Szlatkovics zombori plébános a kalocsai érsekkel homlokegyenest ellenkezően festi az állapotokat. És a vármegye székhelye csakugyan ide került.

Zombor, mint vármegyei székhely, a kincstári jószágigazgatóságnak is székhelye volt. 1763-ban építtette gróf Grassalkovics Antal kir. udvari kamarai elnök a kincstári adminisztrációs épületet (ma pénzügyigazgatóság), melynek homlokzatán ma is látható Grassalkovics címere. Innen intézte a kincstári igazgatóság Mária Terézia és II. József idején a vármegyei fontos telepítéseket.

Németország déli tartományából, Badenből és Württembergből mintegy 3500 család költözött a vármegyébe. Érdekes adat, hogy II. József idején 63 igen különböző német mesterember telepedett Zomborba: esztergályos egy, keztyűs egy, molnár hat, bognár kettő, ónöntő egy, órás egy, cipész kettő, pék kettő, harisnyakötő három, szappanos kettő, rézműves egy, nyerges kettő, pecsétmetsző egy, kádár hat, késes egy, tűcsináló egy, kertész kettő, kosárkötő egy, fésűs egy, keményítőgyártó egy, kártyafestő egy, zenész kettő, fazekas kettő, sárgarézműves kettő, szítás kettő, flanelkészítő egy, német nőszabó három, selymefestő egy, burnótkészítő kettő, lenszövő három, festő kettő, kárpitos egy, csírkészítő egy, köszörűs kettő. — Ez adatokból következtetni lehet Zombornak akkori elég fejlett iparára. A kereskedelem is virágzó lehetett, mert egy szabadalmazott kereskedő-egyesület is működött ez időben, melynek 1778. évi hivatalos pecsétnyomója ránk maradt. A pecsét képe: Vitorlás hajón Jézus hét apostollal. Fönt jobbra, felhőkben az Úr. Feje fölött e négy betű: H P O V. A pecsét körirata: Sigillum Civium et Mercatorum Privilegiatorum Zomborensium. 1778. — Ime: már három évtized múlva ennyiben teljesedett a város szabadságlevelében kifejezett „biztos remény”, hogy „az ipar és kereskedelem virágzásnak fog indulni.”

Zombor a XVIII. sz. végén.

Hitélet.

A délvidéki német telepekmeg szemlélésére II. József 1786-ban a vármegyében járt. Ez alkalommal, július 8-án, Zomborban is megfordult. Egyenesen a Ferenczrendiek templomába és kolostorába ment. Megtudván a barátoktól, hogy tanítással nem foglalkoznak, kiköltöztette őket a városból. Mintegy 250 esztendeig végeztek egyházi teendőket Zomborban a francziskánusok, a kik ekkor a bajai és bácsi kolostorba oszlottak széjjel. Templomukat II. József plébánia-templommá tette, kolostoruk felét pedig parókiául adományozta.

A barátok lelkeszkedése már 1781-ben megszűnt, a mikor a hívek Jagodics Istvánt választották első világi plébánosuknak. Négy év múlva már Szlatkovics Máté, Zombor első krónikása, volt a plébános, s 21 esztendeig köztisztviselőnek örvendő töltötte be nemes hivatását. Szlatkovics személyesen vette át II. Józseftől a templomot és plébániát. Azelőtt Jagodics is, ő is, a Rókus-temetőben levő kis kápolnában tartottak istentiszteletet. A volt barátkolostor másik felét a vármegye használatára tartotta fenn II. József. S csakugyan sokáig ott tartotta gyűléseit a vármegye, a barátok nagy ebédlő-termében. Ma a Sztrilich-féle bolthelyiség ez, melynek mennyezetén még láthatók az érdekes, bibliai tárgyú faldíszítmények.

A vármegyházát csak 1802-ben kezdték el építeni, s hét év múlva lett készen. A hatalmas palota új alakjában csak az 1880—82. évben épült.

Markovics
József.

A város fejlesztésében elévülhetetlen érdemei vannak Markovics József kapitánynak és bírónak, a ki Pozsega vármegyéből került Zomborba. Állítólag Szlavóniából maga hozta, maga vetette el a makkot, melyből csakhamar a Bukovác és Sikara terebélyes tölgyerdeje lett. Szabályozta a város utcáit és pusztáit. 1780-ban a Szóntára vezető út mellett, szép kis dombon, a Havi Boldogasszony kápolnáját építtette saját költségén. Királyi biztosságot kért és hozott Zomborba a Dunát a Tiszával összekötő csatorna ásatása végett. Ezt a Ferencz királyról elnevezett csatornát 1793-ban kezdték ásni, s nyolcz esztendő múlva lett készen. 1802-ben adták át a forgalomnak. A Ferencz-csatorna tervezője és építője Kiss József, zombori kincstári mérnök és építészeti igazgató volt. Ferencz király is megfordult egy ízben Zomborban 1807-ben. Az ő emlékét őrzi a plébánia előtt egy vörösmárvány oszlop, melyet 1820-ban Esztergomy János városi tanácsos állíttatott. A király festett képe és latin emléksorok díszítik az oszlopot. A mellő részén :

Ferencz király
látogatása.

Pyramis haec Francisce Tuo surrexit honori,
Parva licet meritis sint monumenta Tui.
Hic faciem tantum Cives finire fideles,
Ast animum Regis pectore corde gerunt.

A hátsó oldalon :

Hic situs est limes Fundi Claustralis ab ipso,
Caesare donati Catholico Populo.
Stephanus Esztergamy hoc nobis Sindicus anno,
Sumptibus e propriis struxerat istud opus.

Tetején kétfejű sas díszelgett. A múlt század 90-es éveiben egyszer csak eltűnt róla. Azóta a magyar korona fényeskedik rajta.

Bács-Bodrog vármegye s Zombor szab. kir. város is, századok óta a legdinasztikusabb érzelmű volt. Csak egyszer feledkezett meg magáról. II. József halálának hírére iparkodott megsemmisíteni minden nyomát az önkényuralomnak, A földmérésekre s a népösszeírásokra vonatkozó irományokat a gákovai út mellett levő akasztófa alatt örömjongással, zeneszóval ünnepélyesen elégette. Ilyes fölbuzdulása nem is volt többé. Sőt lojalitását ugyancsak kimutatta az 1794. évi szeptemberi vármegyeeggyűlésen, mikor a Martinovics-féle mozgalmat elítélte, Martinovicsot és társait a király és a társadalom gyilkosainak nevezte.

Az inzurrekció

Az alattvalói hűségnek s buzgó áldozatkészségnek fényes példáját mutatta a vármegyével együtt Zombor a Napoleon elleni háborúban, a nemesi fölkelések alkalmával. I. Ferencz fölhívására 1797 ápr. 19-én inzurrekcionális bizottság alakult, mely megállapította, hogy Zombor (mint Szabadka és Újvidék) a maga nevében egy személyes fölkelőt állít ki ; azonkívül minden nádori porta után egy lovast, tehát a zombori kincstári uradalom tizenhármát. Szlatkovics plébános és táblabíró maga három lovast állított ki. Zombor város, 8393 frtnyi jövedelme után 162 frt 52 kr. összeggel járult a költségekhez. A fölkelő sereg III.

csapatának gyakorló helye Zombor volt. (A másik kettőé Szabadka és Baja.) A sereg ruházatához szükséges zsinórzatot zombori meg szabadkai mesteremberek készítették. A campo-formioi béke után királyi rendeletre, újabb intézkedésig, készenlétben maradtak a fölkelők. A III. csapatot Zomborban s részben Apatinban szállásolták el. Deczember 19-én azonban a fölkelés végleg föl-oszlott. Még háromszor szólította fölkelésre a nemességet Ferencz király: 1880-ban, 1805-ben és 1809-ben. Ekkor a gyaloghad Zomborban gyülekezett, s innen indult a francziák ellen. Ugyanekkor 600 francia fogoly Zomborban nyert elszállásolást a kaszárnyákban, templomokban. A győri harcokban a bácskai fölkelés is vitézül viselkedett. Deczember 10-én véglegesen hazabocsátották az inzurgenseket.

A múlt század elején egy kis keresztesháborúban is volt része Zombornak (1813—23). Valami Frankovics Mihály nevű, kupuszinai születésű, 26 éves szűcs, vallásos rajongásból magát Anna fiának hirdette, s egy új vallásfelekezetet akart alapítani, a kordaviselők társulatát. Remete-ruhában bejárta a vármegyét, prédikált, *motya* nevű bűnbocsátó czédulát árult, s az előtte leboruló híveket püspök módra megáldotta. *Szent Miská*-nak hívta a nép, s azt hitte felőle, hogy vakokat, siketeket, csonka-bonkákat tud gyógyítani. Ezrével zarándokoltak hozzá még a szomszéd vármegyéből is. Végre is az egyházi és polgári hatóságnak a legszigorúbban kellett föllépni ellene. Szent Miskát meg társait elfogták s Zomborban a vármegyeház börtönébe csukták. Ám a remete fanatikus hívei „szent atyjuk“-at ki akarták szabadítani. 1819 augusztus 14-én este, valami kétezeren begyülekeztek Zomborba Szent Anna képével, templomi zászlókkal, fészületekkel, földísztett égő gyertyákkal. Férfiak, asszonyok, hajadonok. Nagy zsvajjal támadták meg kétfelől a vármegyeházát. Kövel, téglával dobálták a pandúrokat, kik aztán korbáccsal, puskatussal, szuronynyal védekeztek. Néhány sebesülés is történt. Az örök aligha birtak volna a lázadókkal, kik azzal is fenyegetőztek, hogy még háromezren fölfegyverkezve jönnek segítségükre. Az idejében érkezett katonaság azonban szétverte a féktelenkedőket, kik aztán az éjtszaka leple alatt a városból el-kiszéledtek. Szent Miskát a törvény két esztendei börtönre ítélte. Büntetésének kiállása után a megtört és kissé kijózanodott álremete, saját kérelmére, a pozsonyi irgalmas-rend kolostorába került, hol mint kapus fejezte be életét, s az egész Szent-Miska-féle mozgalom magától elcsöndesedett.

Vallásos
rajongók.

A zombori vármegyeháza, meg az egész város, másfajta csatáknak színhelye is volt a múlt század harminczas, negyvenes éveiben. Ezekről Zombor egyik krónikása így emlékezik: Zombor, akkori sáros-poros, minden rendőrség nélküli állapota mellett is, a vármegyei uraknak kedvelt találkozó-helye volt, hová a tekintetes karok és rendek egész zöme sereglett, különösen vármegyegyűlések alkalmával. Ivás, kártyázás, tánczestélyek — tanácskozási ügyekkel fölváltva — voltak az itt tanyázó urak főfoglalatosságai. De majdnem minden mulatság dőzsöléssel végződött. A tivornyázásokat nagyban elősegítette az, hogy a vármegyeház földszintjén kocsmá is volt. Így aztán a gyűlések alkalmával a megyeháza általános mulatóhelylyé alakult. „Sándor czigány“ gyakran éjjel-nappal húzta, s a rabok szolgáltak föl a mulatozó uraknak... — Ámde érett, komolyodott az idő. Zombort is élénken foglalkoztatták a nemzeti eszmék s termékeny talajra találtak itten. A Kossuth Lajos által kezdeményezett országos honi iparpártoló-egyesületnek Zomborban is megalakult a vármegyei központi védőegyleti osztálya. A nők „honikék“-karton ruhában jártak. A Nemzeti Kaszinó mintájára — Zomborban is megalakult a Magyar Olvasó-kör 1845-ben. Ez az egyesület sokáig az egész társadalmi élet irányítója, vezetője, — több hazafias, közművelődési, emberbaráti eszmének melegágya, megérlelője, megvalósítója volt. 1846-ban külön szerb Olvasókör (Csitaonicza) alakult. Így érte meg a város az 1848. évi márcziusi napokat.

A mulató
vármegye.

Márczius 20-án, épen vármegyegyűlés alkalmával érkezett Zomborba a márczius 15-iki események híre. A 12 pontot azonnal nagy lelkesedéssel elfogadták. A tárgyalás alatt kapta meg a vármegye a hivatalos rendeletet, melyből értesült gróf Batthyány Lajosnak felelős miniszterelnökké történt kinevezetéséről. Másnap, 21-én, a vármegyei és városi hatóság együtt, díszben, nagy üneppséggel a róm. kath. plébánia-templomba vonult Te Deumra. Az egész várost föllobogózták. Este fényesen kivilágították. Sűrű néptömeg tolongott az

A szabad-
ságharcz.

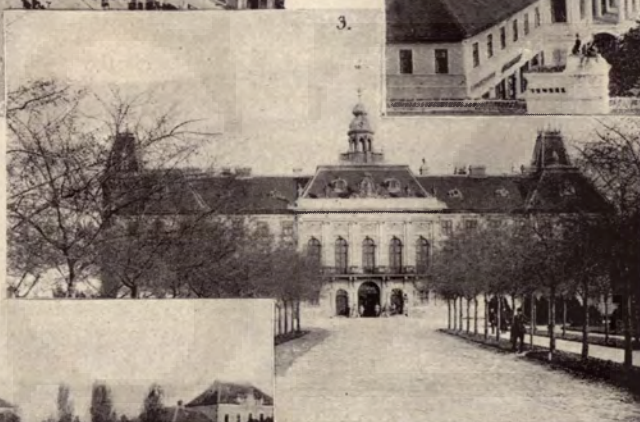
utczákon föl s alá a Rákóczi-induló hangjai mellett. Mindenfelé lelkesen hangzott: Éljen a haza! Éljen a király! Éljen a szabadság! A hazafias örömnappel alkalmas volt. A város lakosságának többsége, a magyarok, bunyevácok és németek igaz, önfeláldozó hívei voltak a nemzeti ügynek. A szerbek egyrésze, legalább látszólag, a polgárság többségével tartott. Mikor az események válságosra fordultak, a város közgyűlése kimondotta, hogy a kormányt minden körülmények között támogatni fogja, s mindenkinek kötelessége „a király személye körül csoportosúlnia, s a hazát megvédenie.” A nemzetörökség megalkult. Sokan a honvédek soraiba állottak.

A délvidéki lázadások hatása alatt a magyarok és szerbek között már súrlódások történtek. Július 24-én a város a következő határozatot hozta: „Miután e város tiszta hazafisága, mely jó és balszerencsében egyaránt erős sziklaként rendületlen állt, s mindig állani fog a jövőben is, — méltatlanul némelyek által gyanúsítottatik: minden alaptalan gyanúsítások elhárítása végett, belső érzelmek jeléül, a nemzeti lobogó a város tornyára kitűzessék.” Később kitudódott, hogy a sajtó gyanúsítása a szerbekre vonatkozott. Erre ők, hogy a városban is uralkodó bizalmatlanságot lefegyverezzék, augusztus 5-én a minisztériumhoz ily fölterjesztést intéztek: „Zombor városának óhitű községe az alkotmányos minisztérium iránti tiszteletteljes bizodalmit, a törvényhez és a hon érdekeihez való hű és tántoríthatlan ragaszkodását ezennel kijelenti” S ezt nem hiú kegyvadászatból teszi, hanem hogy a régi békét, baráti sőt testvéri viszonyt továbbra is föntartsa a városban. „A tisztelt minisztériumnak ezennel ünnepélyesen kijelentjük, hogy honfíui szent érzelmünk és kötelességünknel fogva, őseink mindeddig utánzott példája után királyunkhoz, hazánkhoz és az alkotmányos kormányhoz holtig hívek maradván, ebbeli érzelmeinket ivadékaink szívébe is átszivároztatni fogjuk” . . . S mikor a hazafiság áldozatokat kívánt, Zombor polgársága is lerakta pénzbeli és egyéb adományait a haza oltárára. Többek között a róm. kath. hitközség három harangot (24 mázsa 67 font), a gör. kel. hitközség szintén hármat (30 mázsa 82 font) ajánlott föl s adott át ágyúöntésre a honvédelmi bizottságnak: „Hadd működjének azok is a haza szent szabadságának biztosításában!”

1849 januárius közepéig békés napokat élt a város. A szerb lázadók közeledésének hírére azonban hozzáfogott a védekezéshez. A zombori szerbek egyrésze vonzódott az ellenséghez, sőt érintkezett is vele. A városi hatóság a Nemgyei Bódog őrnagy és gróf Niczky György vezérlete alatt Bezdánban táborozó csapatokat kérte föl a védelemre. 4000 vörös és feketesapkás honvéd, s ugyanannyi, kaszával-lándzsával fölfegyverkezett nemzetőr, 200 lovas és 10 ágyú, meg is szállotta Zombort. Február 11-én riadó jelezte: Jönnek a szerbek! Az ellenség a délnyugoti és déli oldalon, a Szontai- és Sztapári-úton tört be a városba, míg a védő-sereg — általános meglepetésre — az ellenkező északkeleti, Nemesmiliticsi-úton foglalt védő állást. Így aztán rövid negyedórai harc után Sztejin és Drágics vezérlete alatt a 2000 főnyi ellenség könnyű szerrel elfoglalta Zombort. A védtelen lakosság Apatin és Gákova felé elmenekült, a védősereg pedig Szabadka felé vonult. A győztes szerbek a börtönökből kibocsátott rabokkal a vármegyeházát összedúlták. Az esős, sáros időben a levéltár irományait az utcára kiszórták. Ekkor pusztult el a vármegye régibb okmányainak legnagyobb része. A szerbek kezébe került a zombori nemzetöröknek nem is használt, elrejtett zászlaja. A „Királyért, hazáért és szabadságért” föliratú, egészen új zászló, most a belgrádi múzeumban van. Két hét múlva kitakarodott az ellenség Zomborból. A törvényes állapot helyreálltával a város közgyűlése a kormányhoz intézett fölterjesztésében sietett lemosni a város becsületén ejtett gyalázatot. Ha nem is árulással, de gyávasággal vádolta Nemgyei őrnagyot, ki Szabadkán haditörvényszék elé is került.

A rohamosan torlódó események azonban a felső körök, s a közvélemény figyelmét másfelé terelték. Budavár bevételének (május 21) hírére nagy örömnappel rendezett a város közönsége a Sikara erdőben. Hazafias örömmel és lelkesedéssel üdvözölte a város közgyűlése Kossuth Lajos kormányzót, s a trónfosztó határozatot jegyzőkönyvébe iktatta.

A világsi katasztrófa után Zombor is csöndes megadással és a jobb jövőbe vetett hittel élte napjait. Az aradi golgotán vérzett el Zombor szülőtte, a tizenhármak egyike: Schweidel József tábornok is..

Zombor. — 1 és 2. Részletek a városból. — 3. A vármegyeháza. — 4. A korcsolyapálya. — 5. Csatorna-részlet.

1

2

3

4

Zombor. — 1. A Kossuth Lajos-utca. — 2. Ferencz József kaszárnya. — 3. A gazdasági egyesület palotája. — 4. A honvéd-kaszárnya.

1849 november 18-án császári nyílt parancs Bács-Bodrog vármegyét, Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyékkel, Szerémmegye két járásával együtt *Szerb vajdaság* (Vojvodina) és Temesi bánság néven külön tartománynyá alakította. A Vojvodina bácskai része két területre oszlott: a zomborira s az újvidékire egy-egy kerületi főnök kormányzása alatt. A zombori kerület hat járásra oszlott, melyhez 77 község tartozott, Zombor, Apatin, Kula, Baja, Szabadka és Zenta székhelyekkel. A Bach-féle bürokrata-rendszer szerint Zombor politikailag a városi tanács; törvénykezés tekintetében a városlag kirendelt cs. k. járásbíró, s az itt székelő kerületi törvényszék; katonailag a temesvári főhadparancsnokság hatáskörébe tartozott. Legfelsőbb hatóság pedig a bécsi minisztériumtól közvetlenül függő, s Temesvárott székelő cs. k. tartományi helytartóság volt. Ezek szerint Zombor a szerb vajdaság idejében kiváló fontos hely lett. Székhelye volt a cs. k. kerületi hatóságnak; a cs. kir. járási hivatalnak, mely a vidék számára adóhivatallal volt kapcsolatos; a cs. kir. kerületi törvényszéknek, állami ügyésszeggel és telekkönyvi hivatallal; a cs. kir. úrbéri bíróságnak; a városlag kirendelt cs. kir. járásbíró, s az itt székelő kerületi törvényszéknek; a városlag kirendelt cs. kir. járásbíró, s az itt székelő kerületi törvényszéknek. Katonai hatóságai: a IX. csendőrezred szárnyparancsnoksága s a katonai élelmezési hivatal. Magánhivatal volt a fogyasztási adóhivatal. 1858-ben ezekhez járult a császári parancsra életbe léptetett közjegyzőség. Mindezeket a hatóságokat, hivatalokat jobbára idegenek, németek vezették.

A város külseje is alkalmazkodott az új rendszerhez. Két főtere: a városháza nyugati oldalán: *Sofien-Platz* (a császár anyjáról; ma Szent Háromság-tér,) s a keleti oldalán *Franz Josef-Platz* (ma Szent György-tér) nevet vett föl. A városháza déli oldalán volt a *Knicsanin-utca*, a híres szerb vezérről elnevezve (ma: Gromon-utca). Éjszak felől vezetett be a városba a szép, tágas *Vojvodina-ut*, később: Bajai-út, melyet az országos Rákóczi-ünnepek emlékére Rákóczi-útnak kereszteltek el. Így szervezve és igazgatva Zombor igazán nyugodt lehetett.

1859-ben a megújulás reménye fölébredt a Vojvodinában is. A zombori magyar fiatalság mind merészebben mert nyilatkozni a kormány ellen. A Ovasókör volt az események megbeszélésének színhelye. A kormány neszt vette a dolognak, St. Quentin altábornagyot Zomborba küldte, kit 1860 májusában a szerbek nagy ünnepélyességgel fogadtak. A magyarok küldöttségét is szívesen fogadta. Vezetőjüket, Aszt Nándor ügyvédet ki is tüntette. Szeptember hóban azután Aszt Nándort elfogták, s több társával Josefstadtban várfogságra ítélték.

Végre az 1860. évi októberi diploma az eddigi kormányrendszert megváltoztatta. A decz. 29-én kiadott császári parancs, mely 1861 febr. 13-án jelent meg hivatalosan, a Szerb vajdaságot s a Temesi bánságot megszüntette. Bács-Bodrog vármegye és Zombor szab. kir. város visszanyerték önkormányzati jogaikat. Báró Rudics József lett a főispán. Zomborban már január 9-én nagy lelkesedéssel kitűzték a nemzeti zászlót a városháza erkélyére. Majd a Magyar Olvasókör vezetésével zeneszóval a vármegyeházához vonult a tömeg s annak erkélyét is földíszítették a nemzeti lobogóval.

1861 január 20-án pedig Rudics József újonnan kinevezett főispánt Zomborban a város és a vármegye közönsége valóságos fejedelmi pompával fogadta. Petrovics Pál zombori kerületi főnök letette hivatalát. A 49-ben megrongált vármegyeháza helyett a plébánia épületében történt a tisztujítás.

Az általános nemzeti öröm után a nemzeti gyászból is kivette a részét Zombor. Széchenyiért s a ref. vallású gróf Teleki Lászlóért, e két tragikus hőért, a róm. kath. templomban gyászistentiszteletet tartottak.

Az 1867-iki kiegyezéssel végre az alkotmányos élet teljesen helyreállott. Ez időtől fogva Zombor szab. kir. város, mint hazánk egyik legnagyobb és leggazdagabb vármegyéjének székvárosa, lassan bár, de egyenletes léptekkel indult meg és halad minden irányban a polgárosodás terén.

A kiegyezés.

*

A város a vármegyének délnyugati részén fekszik, a Dunától egy órájárnyira. Egészen sík vidéken, a tenger színe fölött mintegy 90 méternyi magasságban. Földrajzi helyzetét az éjszaki szélesség 45° 47' s a keleti hosszúság 36° 47' határozza meg. Belterülete 723, határa 577 kat. hold. Határa inkább éjszak és kelet felé terjed. A városhoz tartoznak: Csicsova, Bilityobzir, Bukovác,

A város leírása.

Keleti és Nyugati Gradina, Nenadics, Rancsevó, Sáponya, Sikara és Zsarkovác szállások (puszták). Talaja áradványos, kitűnő termékenységgű fekete agyag. A határ északi felében sok a szíkes, nádas mocsár, melyeknek vizét a Mosztonga patak vezeti le. Ez az inkább álló-víznek látszó sekély patak nyugat felől megkerüli a várost, s a Ferencz-csatorna átszeli; majd délre húzódva, Bács érintésével Dunabökény (Bukin) alatt a Dunába ömlik. A belvizek azonban, különösen nagyobb esőzések alkalmával, annyira összegyülemlenek a városban, hogy a még legnagyobbbrészt nyílt árkok nem bírják a Ferencz-csatornába levezetni, s több helyütt elöntik az utcákat. A múlt század 70-es éveiben pedig a Mlaka (pocsolya) nevű külváros sokszor hónapokig víz alatt állott, s olyankor tutajokon tartották fönn a közlekedést. A város csekély lejtőssége miatt a csatornázás igen nagy költségbe kerülne, azért régóta és folyton sürgetett megvalósítása még mindig késik. Zombor két erdejéből ma már csak a kis *Sikara* erdőcske van meg. A nagyobb Bukovác nevű erdőt a város kövezési költségeinek fedezésére a hetvenes években teljesen kiirtották. Az éghajlat elég váltakozó, de egészséges. Járványos betegségek igen ritkán, szórványosan fordulnak elő.

Zombor fejlődésére, azon kívül, hogy a vármegye székhelye s valóságos hivatalnokváros, nagy hatással volt a Ferencz-csatorna, mely 1802-ben nyílt meg a forgalomnak s a várostól délre egy kis negyedóra járásnyira van; továbbá a régebben Alföld-Fiumeinek nevezett, most: Szeged-Rókus—Szabadka—Zombor—Dálja—Szarajevo közötti vasútvonal, mely 1870-ben készült el.

A város öt kerületre oszlik. Ezek: a Belváros, Felsőváros, Cservenka külváros, Bánát külváros és Szelencse külváros. A Belvárost éjszakai a Széchenyi István-körút, keleten az Eötvös József-körút, délen a Deák Ferencz-körút és nyugaton az Erzsébet-körút választja el a többi városrészekről.

Az utcák általában egyenesek, szélesek. A főutcák, s a jelentékenyebb mellékutcák is terméskövel vannak kirakva, s a gyalogjárók 1899 óta aszfaltozva. 1905-ig gyér petroleumlámpák világították a várost. Azóta villamos világítás van, a középületekbe s magánházakba is bevezetve. Most tervezik a villamos vasút építését. A nappali áram ipari célokra is alkalmas.

A külső városrészekben még ugyan többségben vannak az egyszerű, falusias, nádfödeles házak, de a belváros s egyes más főbb utcák már egészen nagyvárosias képet mutatnak. Mintaszerű Zombornak tisztasága és sűrű fásítása. Ebben nagy érdemeket szerzett Csihás Benő volt polgármester, kinek emlékét egy utca elnevezése örökíti meg. A város megnyerő külseje méltó büszkesége a zombori bennszülötteknek, s az idegenekre is a legkellemesebb hatással van.

A város éjszaki végén van a vasúti pályaház. Most már sem a folyton emelkedő forgalomnak, sem a kor kívánalmainak nem felel meg s legközelebb újraépítik. A kormány nagyobb összeget szavazott meg e célra. Itt kereszteződik: a Szabadka—Gombos—Dálja közötti (régén Alföld—Fiumei) fő-, és a Baja—Újvidék-i mellékvonalak; innen indul ki a Zombor—Óbecse-i szárnyvonal.

A vasúti pályaudvarból Z alakba tört, széles, fákkal szegélyezett út vezet be a városba. Középvonalának déli oldala fél utcásor: a Vaspálya-út. A pályaháztól befelé, mindjárt a baloldalon van a városi kertészet, gazdasági virág- és gyümölcsfa-ültetvényeivel. Szemben a jobb oldalon a Városi díszkert (Park), mely akármely városnak díszére válnék. Hatalmas lombos fái, díszcserjéi és virágai nagyrészt ritkaságyszámba mennek. Helyenként üde gyeptérségek. Közöttük gondozott, árnyékos sétautak kanyarognak. Nagyobb térségen csinos kioszk épült, vendéglővel, mely nyári multságok rendezésére igen alkalmas. E kellemes, tiszta levegőjű üdülőhely különösen vasárnap és ünnepnapokon látogatott, a mikor zene is van. A parkkal összefügg az új ültetési fenyves, szintén kedvelt sétálóhely. Előtte egy szabályozott tó, kis szigettel. Mikor a tónak elegendő vize van, nyáron csónakázó hely, télen meg korcsolyapálya. Partján csinos korcsolyacsarnok van.

Ezzel szemben, már a Rákóczi-út (előbb: Bajai-út) jobb oldalán, van a Ferencz-József közös kaszárnya pavillonszerű emeletes épülettömege. Tőle éjszakra, a vaspályán túl, a mintaszerű emeletes csapatkórház. A Vaspálya-út és a Rákóczi-út sarkán említésre méltó a Szemző Gyula-féle nagykiterjedésű magándíszkert, ízléses falazott és vasrács-kerítéssel.

A Rákóczi-út a város egyik leghosszabb és legszebb utcája. Mindkét oldalán páros fasor húzódik. Belső fele szintén parkozva van. Az utca folyton épül,

A város beosztása; külső képe.

Utca, terek, középületek.

szépül. Itt van a Zombori Iparosok Árúcsarnoka, s a Bács-Bodroghmegyei Gazdasági Egylet újonnan épült, hatalmas palotája.

A Rákóczi-út a Széchenyi István-körútig ér. Innen folytatása a belvárosban a Bajai-utca. Ennek, s a Széchenyi-körútnak sarkán emelkedik a gör. kel. szerb férfitanítóképző-intézet palotaszerű emeletes épülete, mely 1895-ben Brankovics György pátriárka költségén épült. Ebben az utczában van a szerb nagytemplom, (Szent György templom), melyet 1759-ben kezdtek építeni, s tornyát 1792-ben emelték. Főekessége a dús aranyozású, s Kracson művész által festett *ikonosztaz*, mely 80.000 koronába került. Kriptájában van eltemetve az óriás termetű gróf Brankovics János, Zombornak volt híres kapitánya. A templom udvarán van a szerb tanítónő-képző-intézet. Vele szemben a Nagytemplom-utczában a szerb elemi fiú- és leányiskola s polgári leányiskola emeletes épülete. A Bajai-utca a Szent-György térbe torkollik. A tér közepén van az ártézi kút, mely pár év előtt még az egész várost ellátta ivóvízzel, Zsigmondy Béla mérnök fúratta 1887—89-ben. Mélysége 333 m. Naponta 85,000 liter vizet ad. A zombori kútak többnyire szikes vizűek, ivásra nem igen alkalmasak. Az ártézikút vizét hordókban egylovas vizes szekerek hordják szét, s kantánként (cserépkorsó) három fillérért adják. Újabban a Bezdáni- és Vitéz-utca sarkán: a honvédkaszárnya előtt, meg a Kalap- és Szontai-utca sarkán fúrtak ártézi kútát. A millénium emlékére a törvényhatóság elhatározta, hogy minden városrészben fúrat ártézi kútát.

A Szent-György-térből a Bajai-utca folytatásaként nyílik a Fő-utca: a Kossuth Lajos-utca. Egy és kétemeletes házaival, egymást erő üzleteivel, fényes kirakataival igazán nagyvárosias utca. Itt van a Zombori Takarékpénztár emeletes épülete is.

Kelet-nyugati irányban a Deák Ferencz-körút zárja be, melynek éjszakeleti folytatása az Erzsébet-körút. E kettő Zombor büszkesége: a *Korzó*, a milyennel bizony kevés város dicsekedhetik. Az aszfalt-járón kívül három-négy gondozott gyalogjáró húzódik rajta végig hat-nyolczzszoros árnyas fasorral, üde pázsittal, nyírt eleven sövénynyel. Kár, hogy a nyílt Városházák is itt folyik. Ennek a kietlenségét mégis enyhíti a dús növénysszegélyze.

A Kossuth Lajos-utczával szemben, a Deák Ferencz-körútból szélesedik ki a Szabadság-tér (előbb Megyeház- vagy Vásártér). Sokáig itt tartották az országos vásárokat. Újabban az egész teret igen szépen parkozták. A tér elején van, díszes vasrácsossal körülvéve, *Schweidel József*, Zombor szülötte, aradi vértanú ércszobra, a nemrég elhunyt Mátrai Lajos, budapesti szobrász művészi alkotása. Országos adakozásból a Schweidel-szoborbizottság állította. Leleplezése országos ünnepség keretében, a magyar törvényhozás küldöttségének jelenlétében, 1905 május 18-án, a vértanú születésnapján, történt. A szobor fölírata:

SCHWEIDEL JÓZSEF.

1849.

Országos gyűjtésből állította
a Schweidel szoborbizottság
1905. május 18-án.

Ez volt az országban az első önálló aradi vértanú-szobor.

A szobortól jobbkéz felé van a Szent István templom, melynek igazán viszontagságos a története. Építését már 1828-ban elhatározta a hitközség; alapkövét azonban csak 1860-ban tették le. Több mint egy évtized alatt nagynehezen tető alá került, de költség hiányában 1875-ben az építő-bizottság a munkálatokat megszüntette. Harmincz esztendeig állt úgy, omladozó, bemohosult falakkal az ú. n. „régí új templom“, míg végre Császka György, volt kalocsai érsek bőkezűségéből a kéttornyos templom elkészült. 1905-ben, Szent István napján Várossy Gyula dr., akkor székesfehérvári püspök, ma kalocsai érsek, Zombor szülötte, szentelte föl. A templomhoz épült emeletes zárdában lakó karmelita-szerzetesek látják el az egyházi teendőket.

A Szabadság-tér mögött emelkedik a vármegye kétemeletes székháza; monumentális palota. Már a Rákóczi-útról szemébe tűnik a nézőnek a hatalmas, széles homlokzat, közép- és oldaltornyai. A három udvart befogó nagy épülettömb régebbi részei az 1802—1806. években épültek. A 80-as években átalakították s a díszes homlokzattal kiegészítették. A harmadik udvarban van a kir. ügyészség tornyos, kápolnas helyisége. Itt voltak a régi vármegyei börtönök földalatti helyiségei. Ma érdekes emlékek.

A karmelita-zárdától kezdve a megyeház nyugati oldalán terül el az Erzsébet-liget. Évekkel ezelőtt ott is vásártér volt. E fiatal díszkert a város legkedveltebb üdülőhelyévé kezd lenni.

A vásártér kiszorult a vármegyeház mögé, a Sztapári-út mellékére. Ez egyszermind katonai gyakorlótér is. Út vezet ide a Baja—Zombor—Újvidéki vasút Vásártéri megállójától. A Sztapári-útból nyílik a vármegyeháztól balra, a régi Bástya-utca; melyet Schweidel József-utcának neveztek el a szobor-leleplezés alkalmával, mert az utca saroképülete, a mostani Széchenyi-féle ház, a Schweidel-család birtoka volt.

A Schweidel József-utca folytatása (éjszak felé is visszahúzódva) a Bercsényi-út (előbb: Szóntai-út), melynek végén jobbról van az új vágóhíd, s a szerb Kistemető, kápolnával. A sorompón túl terjed el a katonai nagy gyakorlótér. Ott tartja évenként a Bács-Bodrog vármegyei Gazdasági Egylet a látogatott lóversenyeket. E célból fedett tribünt is épített.

A Deák Ferencz-körútról a Zrinyi-utca és a Basa-utca vezet a Szent-Háromság-térre. A Basa-utca s a Trefort-utca sarkán van az állami főgimnázium emeletes épülete, vele szemben a Tárczay-féle, kényelemmel berendezett díszes új gőzfürdő, mely átszolgál a Zrinyi-utczába is. A másik, Falcione-féle gőzfürdő a Posta-utczában van.

A tér közepén áll a Szent-Háromság-szobor, melyet Kruspér Pál, kincstári uradalmi igazgató állíttatott 1774-ben. Újabban sikerülten restauráltak.

A Szent-Háromság és Szent György-tér, valamint a Gromon és Vojnits István utcák között van a nagy, négyszögű udvart bezáró emeletes városháza, a két térre nyíló kapukkal. Ennek a helyén volt az ősi Czobor-vár, majd a török uralom után gróf Brankovics János kapitány kastélya. A mostani épület éjszaki részének alapkövét Redl Ferencz, kincstári adminisztrátor 1749-ben tette le. Jóval később három ízben is folytatták a másik háromnegyedrészt építését, mígnem teljes mai alakjában 1844-ben készült el. A főhomlokzat a Szent-Háromság térre néz. Itt van az árkádós főkapu. Fölötte a nagy gyűlésterem oszlopos erkélye. Hazafias ünnepek alkalmával (pl. márczius 15-én) onnan hangzanak le a szónokok beszédei. E fölött emelkedik a vasrács-erkélyes torony, az önkéntes tűzoltók őrtornya, honnét csengetéssel, s a városrészek számának megfelelő lövésekkel jelzik a tűzeseteket. A földszinten köröskörül bolthelyiségek vannak.

A Szent-Háromság-térről éjszak felé a Szent János-utca vezet a Széchenyi-körútig. Az utca jobb sarkán van az emeletes róm. kath. plébániaépület és plébánia-templom (Szent-Háromság-templom), a régi Ferenczrendi szerzetesek kolostora s temploma. A plébánia-épület előtt a Vojnits-utca színéig nyúló tért vaslánczokkal összekötött vörös márvány-dúczok kerítik be, melynek szögletében van I. Ferencz királynak vörös márvány-emlékoszlopa. Itt a „lánczban“, a Szent-Háromság- és Szent György-téren, s a kettőt összekötő Vojnits István-utczában, valamint a Szent János-utczában tartják a népes hetivásárokat.

A plébánia-templom során emelkedik a Miasszonyunkról nevezett iskolánénék emeletes intézete négy osztályú elemi és négy osztályú polgári leányiskolája. Fölépítésére (1887.) Haynald Lajos kalocsai érsek 100,000 koronát adott.

A Szent János-utca baloldalán vannak sorjában: a magy. kir. pénzügyigazgatóság emeletes épülete (a régi Grassalkovics-féle kincstári palota), mellette a kertben épült Magyar Olvasókör. Közötte és az emeletes postaépület között a török mecsetből alakult Szent János-kápolna. Odább a kincstári ügyészség épületei (a kétemeletes négyszögű épület a török időkben a janicsárok kaszárnája); végül az emeletes sarokház, a Miasszonyunkról nevezett iskolánénék felügyelete alatt levő árvaház és kisdudóv. Ez épület helyén volt Schweidel József szülőháza. A Schweidel szobor-bizottság a kegyeletes helyet díszes emléktáblával jelölte meg, melynek zöldes márványlapján aranyozott betűkkel ez van:

Itt született
1796. évi május 18-án
SCHWEIDEL JÓZSEF
honvéd-tábornok,
az 1848—49. évi magyar szabadsághareznak
az aradi golgotán megdicsőült
vértanúja.
Emlékét őrzi minden magyar szív.
Zombor, 1902. október 6.

A Kistemplom-utczában van a róm. kath. középponti elemi fiúiskola emeletes, s a városi felső kereskedelmi iskola földszintes épülete. Az utcza végén meg a szerb kistemplom.

A Kistemplom-utczából a Jókai-térre vezet a Kígyó-utcza. Ebben van az ág. ev. egyház imaháza és iskolája. Vele szemben a zombori selyembeváltó-intézet és a nagy gubóraktár. Házak közé ékelve a városi színház, melyet 1879-ben részvénytársaság épített; 1887-ben pedig a város magához váltott. A hatalmasan fejlődött színházpártoló közönség kívánalmainak most már meg nem felel. Átalakítása vagy újraépítése a közel jövő feladata. A színházzal összefügg a Színház-szálló, vagyis a kitűnő konyhájáról messze földön híres Elefánt-szálló.

A Jókai-térről éjszakkelet felé halad az Erzsébet-körút, s folytatása a Bezdáni-utcza. A kettőt keresztezi a Széchenyi-körút és folytatása a Vitéz-utcza. A Széchenyi-körút és a Bezdáni-utcza sarkán van az emeletes honvédkaszárnya.

A Bezdáni-utcza nagyobb térbe torkollik. Ez a katonai kis gyakorló-tér. Jobbkéz felől gyönyörű hársfasorban van a kálvária, melynek kápolnáját a tizenhárom stációval Nagy István kincstári ispán építtette 1764-ben.

Innét a sorompón túl a Mosztongát s a vasutat átszelve, klinker-út vezet a Dunaparti Bezdán községbe.

A Mosztonga hídjánál balra térül a Sikarai-út. Bal oldalán van a zsidótemető. A Sikarai-út szintén átmetszi a vasutat, mely mellett terül el a kies Sikara erdő, kedvelt kirándulóhely rendezett útakkal, vendéglővel. A tanulóifjúság s a köznép nyári multságokat, majálist szokott itt tartani. Az erdő szélén van a katonaság lövő-gyakorlóhelye.

Visszatérve a városba, az Erzsébet-körútból nyílik a Farkas-utcza. Ennek, s a Zsinagóga-utczának a szögletén van az újonnan kiépült zsidótemplom.

A Farkas-utcza, s a vele párhuzamos Rókus-utcza a Szeder-utczáig húzódik, mely mögött van a díszes új kerítéssel körülvett Szent Rókus temető, néhány művészi síremléssel s régi kápolnával, melyet Mandics Mátyás építtetett 1725-ben. A vele összefüggő új temetőben Fejér Gyula apátplébános építtetett díszes új kápolnát.

A szerbek nagy temetője a várostól keletre, a Nagytemető-utcza végén, a vasúton túl van. Kápolnája 1792-ben épült.

A Jókai-térről a nagyforgalmú, széles, fasorokkal szegélyezett s kerámmal kirakott Apatini-út, újabban: Thököly-út nyílik. Kezdetén, a jobb oldalon van az emeletes Vadászkürt-szálló, szép kerthelyiséggel, baloldalán a Polgári Kaszinó. A Thököly-út s a Szeder-utcza szögletén van a városi kórház és a szegényház.

Ettől kezdve a Thököly-út jobb oldalán két év óta egész új városrész épült, több mellékutczával. Innét gyönyörű árnyas fasor, s kövezett gyalogjáró vezet ki a Ferencz-csatornáig, ez az Apatini-út, s azon túl az országút Apatin községig. A csatorna város felől eső oldalán szőlőskertek s nyárilakok vannak. Ezen az oldalon van a nyári fürdő, látogatott csárdával.

A Ferencz-csatornát átmetszi az Apatinba vezető országút, mely íves vashídon vezet keresztül. A város felől a híd két oldalán van a vontatóhajók kikötője, rakodóhelye. A túlsó parton másik, szintén látogatott csárda mellett a város villamosvilágításának telepe.

A város utczáinak száma 109. A házak száma a városban 2838, a szállásokon 1341, összesen 4179.

Zombor lakóinak a száma jelenleg meghaladja a 30.000-et. A népesség tíz évenként lassan, de szinte egyenlő arányban növekedik. Ezt mutatják a statisztikának következő átlagos adatai:

A népesség száma 1820-ban: 15.100, 1861-ben: 23.100, 1871-ben: 24.300, 1881-ben: 25.500, 1891-ben: 26.400, 1901-ben: 29.600.

A lakosság nemzetiségi és vallásfelekezeti állapotát a legutóbbi, 1900-iki népszámlálás adatai így tüntetik föl: A 29.609 lakos közül magyarul beszél 14.663.

Magyar 9297, német 2564, bunyevác 5770, szerb 11.927, tót 46, oláh 1, ruthén 2, horvát 2. Róm. kath. 16.338, gör. kath. 30, gör. kel. 11.666, ref. 469, ág. evang. 204, izr. 882, unit. 5, egyéb 15.

A magyarosodás s a magyar nyelvnek térfoglalása a 70-es évektől kezdve mindinkább szembetűnő, mióta a róm. kath. népiskolákban a tanítás nyelve

A lakosság.

magyar. Ebben az elemi és középiskolák mellett a sokféle közhivatalnak is nagy szerepe van. A külvárosokban s a szállásokon lakó köznép főleg földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik.

Mezőgazdaság.

A mezőgazdaság főbb termékei, az 1905. és 1906. évek termését egybevetve, a következők: búza (120.000—120.200 mm.), kukoricza (82.900—130.000), zab (83.000—96.000), burgonya (37.000—61.000), széna (47.000—62.000), takarmányrépa (15.000—15.300), árpa (13.000—16.000), lóhere, luczerna (6000—7400), bab (3700—1800), kenderfonál (1200—1100). A város körül levő kertekben jófajta csemegeszőlőt, egyéb gyümölcsöt s dinnyét is termesztene. Az utóbbi években pedig sikeres kísérletet tettek a komlótermeléssel is. Az állattenyésztés leginkább csak a szükséges háziállatok tenyésztésében nyilvánul. A háziállatok száma 1906-ban: sertés 9688, szarvasmarha 4437, ló 3332. A juhászat a közlegelők megszűnésével igen megcsökkent. Jelentékeny a tejgazdaság a nagy fogyasztóközönség szükségletére. Zombor egyik specialitása a „zombori túró“, mely a lipthói túróhoz, vagy az erdélyi juhtúróhoz hasonló, s belőle apró fabödönökben kivitel is van. A *selyemtenyésztésben* Zombor a legnagyobb tenyésztő városok közé tartozik. Már a 60-as években Petrovics Pál, zombori kerületi főnök, eperfákkal ültette be a városba vezető országutak két oldalát. 1880-tól fogva 73.000 drb eperfacsemetét adott a városnak az országos selyemtenyésztési felügyelőség. 1906-ban 500 tenyésztő 10.000 kgr. gubót termelt, 18.500 kor. értékben. Az 1880. évtől számítva 358.000 koronát kerestek a zombori selyemtenyésztők. Van Zomborban selyembeváltó intézet és nagy gubóraktár is.

Népélet.

A gazdálkodó köznép, többnyire szerbek és bunyevácok, leginkább a külvárosrészekben s a szállásokon lakik, a várostól egy, sőt másfélóra-járásnyira is. Vasárnap és ünnepnapokon, heti és országos vásárok alkalmával csapatosan vonódnak be a városba. Ilyenkor csakúgy hullámszik a nép a templomok s a városháza előtt. A fiatal férfiak és nők tarka színes öltözéke érdekes látványosság. Megtelnek a nagyszámú kis kocsmák is hangos mulatozókkal. Mondják, hogy sok szállási ember szégyelné, hogy a városból józanon kerüljön haza.

Leányvásár.

Van egy régi, török-korbeli, különleges népszokás is Zomborban: a *leányvásár* (divojacski vasar.) Régen, még a 90-as években is, a Seraficus Ferencz (október 4.) utáni vasárnap a szerb és bunyevác legények meg leányok, szüleikkel, rokonaikkal összegyűltek a városháza s plébánia előtti téren (Sofienplatz), s duda (gajde) meg tamburaszóra kólót táncoltak. A tánczba azután a nézők is, az úri nép is, belevegyültek. A házasulandó legényeknek a szülők, rokonok menyasszonyt választottak. A kiválasztott leány piros almát (jabuka) kapott, egyéb (mézesbáb) ajándékkal. E leányvásár, jelentőségéből veszítve, még ma is szokásban van, de a városháza elől külvárosi kis kocsmák udvarára szorult.

Ipar.

A közgazdaság másik két ága: az ipar és kereskedelem még nem áll a fejlettség ama fokán, a melyen a város múltja, s földrajzi, természeti, politikai, társadalmi körülménye szerint lennie kellene.

Zombor *ipara* kisipar, s a lassú fejlődés állapotában van. Az ipari kézművények legnagyobbbrészt a helyi szükséglet kielégítésére szolgálnak, bár egyes iparágak kivitelre is termelnek. A háziipar fejletlen. Ennek föllendítésére alakult a városban a Bács-Bodrog vármegyei Tulipán Háziipari Szövetség, mely főleg a női háziipar fejlesztését célozza.

Még a múlt század derekán is élénkebb ipari élet volt Zomborban. 1865-ben egy magyar nyelvű szaklap is jelent meg *Ipar* czímen. Azóta egyes iparágak teljesen megszűntek, mint a posztónyíró, gombkötő, órakészítő, rézöntő, reszelővágó mesterségek. Mások hanyatlottak, mint a harisnyakötő, takács, szítás-ipar.

1887-ben alakult meg a Zombori Általános Ipartestület, melynek jelenleg 850 tagja van. A segítők száma 1410, az inasoké 890. Az ipartestület vagyona 84.563,75 korona. Elnöke Frey Imre ékszerész. Az ipartestület kebelében a szabók, női szabók, cipészek, harisnyakötők, hentesek és mészárosok, sütők, kefekötők és esztergályosok szakosztálya külön működnek. Virágzóbb iparágak az asztalos, szabó, hentes és nyomdász ipar. Legrégibb és legnagyobb nyomda a Bittermann Nándor és fia könyv- és könyomdája; kivülről még négy nyomda működik. Nagyipari műhelyek: az Ügry Mihály és Fia kályhakészítő, s a Teltsch Gáspár bőröndkészítő műhelye. A gyáripart a Zombori Export-gőzmalom r.-t. s a Weisz-féle gőzmalom, továbbá a Mérő Ignác és az Angyal-Bernhard-Pfeiffer-féle téglagyárak képviselik.

Az iparosok érdekeinek előmozdítására alakult 1891-ben a Zombori Iparosok Árúcsarnoka. Alapítója Zsulyevits Ernő, felsőkereskedelmi iskolai igazgató. „Zombori Ipari Hitel- és Árúcsarnok szövetkezet, mint az országos központi Hitelszövetkezet tagja” czégen tagjainak készítményeit raktáron tartja s azokra előleget ad. Fényesen berendezett árúcsarnokában kiváltképen bútor, kárpitos s egyéb lakásberendezési cikkeket tart nagy készletben. Közműhelyének berendezésére az állam 13.680 kor. értékű gépekkel segítette. Évi árúforgalma 120—150.000 korona. Az igazgatóság elnöke Novákovits Izidor felsőkereskedelmi iskolai tanár.

Az árúcsarnok.

A zombori mezőgazdasági és iparosmunkások is szociális szakszervezetben tömörültek. A kivándorlás nem nagy arányú. 1906-ban 168 kivándorlás történt, főképp Amerikába.

Zombor kereskedelme kiskereskedelem, mely főleg a helyi fogyasztás közvetítését bonyolítja le. Pedig földrajzi és politikai kedvező helyzetéből kifolyólag ezen a téren is vezető szerepre volna hívatva. Népes nagyközségek egész sorozata veszi körül a várost, melyekkel régebben igen élénk forgalma volt, ma már veszít jelentőségéből. Különösen a gabonakereskedelemben csaknem az egész vármegyének középpontja volt. Ma már azonban — bár a gabonakereskedelem még mindig elég virágzó — a vasútvonalak szaporodásával egyes kisközségek is (pl. Bajmok) magasan fölülmúlják e téren.

A napi szükségletek kielégítésére szolgálnak a jól berendezett üzleteken kívül a keddi és főleg a pénteki népes hetivásárok; az időszaki forgalmat pedig a négy országos vásár bonyolítja le (Gyümölcsoltó boldog asszony, Áldozó csütörtök, N. b. asszony és Katalin napján). A marhavásárok nagy forgalmúak.

A városnak több, mint 200 kereskedője a Kereskedők Egyesületében tömörülve védi, munkálja érdekeit.

Közgazdasági szempontból Zombor a szegedi kereskedelmi és iparkamara területébe tartozik.

A közgazdasági életben jelentékeny szerepet játszanak a pénzintézetek. Pénzintézetek.

Legrégibb a Zombori Takarékpénztár. Alakult 1868-ban 1000 db. 400 koronás részvényt. A betétek összege 1906-ban 10,183,641 kor. Évi tiszta nyere-ménye 231.711 kor. Nyugdíjalapja 200.000 korona. Saját háza van a Kossuth Lajos-utczában. Igazgatója Falcione Nándor dr.

Az 1871-ben alakult Kereskedelmi és Iparbank 1907-ben fölszámolt.

A Bács megyei Agrár Takarékpénztár r. t. 1905-ben alakult 5000 db. 200 koronás részvényt. A betétek összege 1906-ban 3.332,920 kor., tiszta nyere-ménye 73,655 kor. Igazgatója Molnár Károly dr.

A Gazdasági Takarékpénztár r. t. alakult 1907 július 1-én. 5000 db. 200 koronás részvényt fokozatosan bocsátja ki. Igazgatója Novákovits Izidor.

Az Iparosok Önségélyző Szövetkezete. Törzsbetétek összege 1906-ban 345,996 kor. Igazgatója Krizmanics Imre.

A Zombori Első Önségélyző Szövetkezet. Törzsbetétek összege 452,367 kor. Évi tiszta nyere-mény 22,492 kor. Igazgatója Késmárky József.

A Népbank Takaré- és Hitelszövetkezet. Törzsbetétek összege 69,092 kor. Fölszámolás alatt van.

Az I. Zombori-Cservenka Külvárosi Szerb Szövetkezet. Törzsbetétek összege 4020 kor. Elnöke Czveits János. Az 1907. évben alakult még az I. Takarékszövetkezet s a Bács megyei Munkás Takarékszövetkezet.

A postaforgalmat az 1906. évi adatok így tüntetik ki :

Posta.

Levél és zárt levelezőlap érkezett : 1.310,504. Levelezőlap érkezett : 265,434. Nyomtatvány, áruminta érkezett : 136,526. Ajánlott levél érkezett : 62,192 ; ment : 44,226. Csomag érkezett : 68,146 ; ment : 38,558. Pénzeslevél érkezett : 16,588 ; ment : 4,706. Utalványok : befizetés : 4.217,147 kor. ; kifizetés : 4.420,294 kor. Takarékpénztári és csekk-forgalom-befizetés : 5.360,227 kor. ; kifizetés : 1.991,553 kor. Táviratok ; feladás : 30,325 ; érkezés : 34,718.

Az 1893-ban megnyílt telefont 85 előfizetője és 87 állomása van a városban. Az összeköttetések száma 1906-ban 125,684 volt.

A város polgárságának számban is tekintélyes részét alkotja a tisztviselőokosztály. Zombor valóságos hivatalnok-város. A polgárság egyéb művelt elemeivel együtt a tisztviselőkar a társadalmi élet, a közügyek irányítója, vezetője. Felekezeti, nemzetiségi, politikai, vagyoni érdekek rétegekre bontják ugyan a társa-

Polgári élet.

dalmat, de az érdekellentétek összeütközésre nem vezetnek. A művelődés terén pedig egészséges közszellem fejlődik, erősödik.

Iskolák.

A közművelődés szolgálatában állanak az iskolák és egyéb intézmények s egyesületek. A népoktatási intézetek felekezeti jellegűek; fönntartásukhoz azonban a város is hozzájárul. Van róm. kath., gör. kel. szerb és izr. kisdedóvó.

A róm. kath. hitközség egy hat osztályú középponti fiúiskolát tart fenn a Belvárosban, a Kistemplom-utczai emeletes épületben. Van még a Szelencsében és a Bánátban két külvárosi, továbbá két szállási négy osztályú vegyes elemi iskolája. A tanítás nyelve 1864 óta magyar; csak a két szállási iskolában még vegyesen magyar meg bunyevác. A tanítás, más felekezetűek részére is, ingyenes.

A Miasszonyunkról nevezett iskolánénék intézetében 1887 óta egy hat osztályú elemi s két osztályú felsőbb leányiskola volt. Nehány éve a felső négy osztály polgári leányiskolává alakult át. A kath. leánygyermek tanítása ingyenes. Az összes róm. kath. iskolák igazgatója Fejér Gyula apát-plébános. A róm. kath. egyház 1722-től tartja fönnt iskoláit. Azelőtt 1687-től 1781-ig a Ferenczrendieknek volt Zomborban iskolájuk.

1895-ben Császka György kalocsai érsek egy két-évfolyamos róm. kath. óvónőképzőintézetet alapított, mely azonban pár évvel ezelőtt megszűnt. Helyét a róm. kath. árvaház és kisdedóvó foglalta el.

A gör. kel. szerb egyházközségnek tizenhárom elemi népiskolája van: kettő a középpontban, kettő a Szelencse és Cservenka külvárosokban és kilencz a szállásokon. A gör. kel. elemi iskolák 1717 óta működnek. Van a szerbeknek még egy felsőbb leányiskolájuk (1880) s egy-egy férfi- és nő-tanítóképzőintézetük. Ezt 1815-ben Szentendréről helyezték át Zomborba. Előbb három-évfolyamú vegyes intézet volt; 1895-ben azonban négyosztályúvá bővült, különvált, s a férfitanítóképző Brankovics György volt pátriárka bőkezűségéből (80,000 korona) palotaszerű emeletes épületet nyert a Széchenyi-körút s a Bajai-utca sarkán. A növendékek internátusban nyernek ellátást. Jeles énekaruk évenként sikerült hangversenyt szokott adni intézeti jótékony czélra.

A gör. kel. iskolákban a tanítás nyelve szerb, de a magyar is kötelező tárgy. A tanítóképzőkben pedig csak az a növendék nyer oklevelet, a ki a kir. tanfelügyelő előtt a magyar nyelvi képesítőt is leteszi.

Az izraelita elemi népiskola négy vegyes- és két (ötödik, hatodik) leányosztályból áll. 1888-ban alakult.

Az ág. ev. egyház 1906 óta tart fenn egy hatosztályú vegyes elemi iskolát. 1908-ban magán polgári leányiskola nyílt meg Krump Anna igazgatónő vezetésével.

Az iparos- és kereskedő-inasok tanításáról, külön igazgatással, a városi iparos- és kereskedő-inasiskola gondoskodik. Az elsőnek Krump Vilmos, a másodiknak Trencsény Károly felsőkereskedelmi iskolai tanár az igazgatója. Az 1907. évben nyílt meg az iparosok továbbképző (esti) tanfolyama Zsulyevits Ernő felsőkeresked. isk. igazgató felügyelete alatt. A Tulipánkert háziipari szövetség pedig női ipariskolát nyitott 1908-ban.

Középiskolák

Két középiskolája van Zombornak: a *m. kir. állami főgimnázium* s a *Zombor szab. kir. város államilag segélyezett felsőkereskedelmi iskolája*.

Az 50-es években egy háromosztályú német alreáliskola működött Zomborban, melyet 1869-ben a magyar-szerb községi algimnázium váltott fel. Ennek helyébe alapította az állam 1872-ben a főgimnáziumot, melyben a tanítás még 3—4 évig felesen magyar, meg szerb nyelven folyt. Díszes új épületét Trefort miniszter építtette 1885-ben a régi alreáliskola helyén, a Trefort- és Basa-utca szögletén. Növendékeinek száma meghaladja a 300-at. Az intézet kebelében működik az Arany János önképző-kör, az ének- és zenekar s a Markovits-gyorsíró kör. A főgimnázium igazgatója Rittinger Antal.

A felsőkereskedelmi iskolát a város 1888-ban állította föl, s a Kistemplom-utczában levő, most már mindenképen szűkké vált földszintes épületét 1892-ben emelte. Az állam évi 10,000 koronával segélyezi. Növendékeinek száma évek óta 100—110. Többet be sem fogadhat. Van az ifjúságnak Széchenyi-önképző köre, ének- és zenekara. Az intézet igazgatója kezdettől fogva Zsulyevits Ernő.

A kereskedők testülete 1906 óta egyévfolyamos női kereskedelmi tanfolyamot tart fenn, melyben a tanítást felsőkereskedelmi iskolai tanárok végzik.

A Miasszonyunkról nevezett iskolánénék zombori intézetei.

A zombori Erzsébet-liget.

A zombori Hungária-fürdő.

Egyéb közművelődési intézmények és egyesületek még :

A *városi könyvtár*. A vegyesajkú közönség szellemi szükségletéhez képest magyar, német, szerb s egyéb nyelvű szépirodalmi, ismeretterjesztő és tudományos művekből áll s ma mintegy 35.000 kötettel rendelkezik. Magánvállalkozás vetette meg az alapját, majd a könyvtáregyesület vette át, 1859-ben pedig a város tulajdonába jutott ; de ügykezelése ma is a könyvtáregyesület kezében van. A könyvtár a városháza épületében van elhelyezve, s a várostól s az államtól évi segélyben részesül. A könyvtáregyesület elnöke Fernbach Péter orsz. képviselő.

Városi könyvtár.

Zomborban székel a *Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat*, mely 1883-ban alakult, s a vármegye archeológiájának, történelmi s földrajzi múltjának és jelenének, valamint néprajzának tanulmányozását tűzte főadatául. Elnöke Kozma László, alelnöke Latinovics Géza. A társulat *Évkönyv* című negyedéves folyóiratot ad ki, melyet Trencsény Károly titkár szerkeszt. Hivatalos helyisége s múzeuma a vármegyeház palotájának második emeletén van. Gazdag és értékes múzeumi gyűjteményei mintegy 4000 régészeti, 3000 érem és pénz s 1100 néprajzi tárgyat foglalnak magukban. A régiségtárban különösen érdekesek a vármegyei gazdag kő- és bronzkori leletek ; az ereklyetárban pedig a Schweidel Józsefre, Zombor szülöttére vonatkozó relikviák, minők : Schweidel Józsefnek, apjának és anyjának eredeti olajfestésű arcképei, a vértanú imádságos könyve, mit a vesztőhelyen is a kezében tartott, tölténytáskája s néhány rávonatkozó okmány. Ott van még Reményi Edének egy czeruzával hevenyészett hangjegy lapja s pár sor írása. A múzeum gyűjteményei kéthetenként díjtalanul nyitva állanak. Régészeti ásatásokra s a néprajzi gyűjtemény gyarapítására az állam évi segélyt ad a múzeumnak. A gyűjtemények őre, s a régészeti ásatások vezetője Gubitza Kálmán.

A *Szabad-Lyceum egyesület* az őszi és téli hónapokban a városháza dísztermében ingyenes előadásokat tart az irodalom, művészet s a tudományok különböző köreiből. A társadalom minden rétegéből nagyszámú érdeklődő közönséget nevelt már. Közhasznú ismeretek elsajátítása céljából pedig időnkint esti tanfolyamokat rendez.

1905-ben alakult meg a *Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság*, Zombor székhellyel, mely a vármegye szülötte írókat tömöríti. Zomborban, s terv szerint a vármegye nagyobb városaiban nyilvános fölolvasó-gyűléseket tart. Az Irodalmi Társaság indította meg s vezeti azt a mozgalmat, mely Zomborban országos gyűjtéssel ércszoborban óhajtja megörökíteni II. Rákóczi Ferenc emlékét. A társulat elnöke *Vértesi* Károly. (Az 1893-ban alakult *Tóth Kálmán-kör*, irodalmi és zeneművelő-társaság, néhány év múlva elaludt.)

Irodalmi Társaság.

A *hazafias ünnep-rendező bizottság* (elnöke *Vértesi* Károly) a társadalom minden rétegéből alakult. Évenként megünnepli, a városházán márczius 15-ét, s rendez időnként egyéb hazafias ünnepeket. Kebelében alakult a Schweidel-szobor-bizottság, mely emléktáblával jelölte meg a vértanú születése helyét, ércszobrot állított emlékének a Szabadságtéren.

A művészetek közül a *színészet* talált legnagyobb pártolásra. Az állandó színház 1879-ben építtette egy részvénytársaság, melytől, 1887-ben a város magához váltotta. Ez időtől fogva a törvényhatóság színügyi bizottsága intézi a színház és színészet ügyeit. Zombor a délvidéki színi kerületbe tartozik, s a négyhónapos téli évadra a kiválóbb vidéki színtársulatok pályázat útján nyerik el a színházat, melyet a város ingyenfűtéssel és villamosvilágítással lát el.

Színészet.

A szerb közönség részére, szintén a városi színházban, az újvidéki szerb színtársulat tart másodévenként két hónapig előadásokat.

Az első magyar színtársulat Zomborban 1825 május 30-án játszott gróf Radványi György Ferencz főispán beiktatása alkalmával. Maga a főispán hívta meg a székesfehérvári híres színtársulatot „az ünnep díszítésére.” A társulat igazgatójának, Inátsi Pap Gábor, fehérmegyei tiszti alügyésznek : Imre vagy a királyi tekintet hatalma című darabját adták elő „szabad bemenetel mellett.” Június hónapban még tíz előadás volt. A társulat tagjai voltak a nagy tragika, Kántorné, s a jeles komikus, Megyeri is.

A művészetek egyéb ágai még nem vertek gyökeret városunkban. Kiválóbb művészi alkotásokban is szegények vagyunk. A képfaragó-művészet termékei közül kitűnik a már említett Schweidel-szobor, az elhunyt Mátrai Lajos művészi alkotása. Nagyon szabású festmény a vármegyeház dísztermében a bácskai

Művészetek.

(Németpalánka, 1857.) születésű, elhunyt Eisenhut Ferencz történelmi képe : A zentai csata (1697.), melyet a vármegye megbízásából az ezredéves ünnep alkalmára festett. Történelmi arcképcsarnok-számba megy a vármegyeház termében a főispánoknak a legrégibb időktől összeállított arckép-sorozata, s ugyanott Deák Ferencz arcképe.

A zene művelésére évekkel ezelőtt egy zeneiskola alakult, mely azonban hamarosan megszűnt. Fölélesztése a jövő feladata. E célra egy zeneiskolai alapot kezel a város törvényhatósága. Az éneket és hangszeres zenét az egyesületek kebelében működő dalos és zenekörök ápolják.

Körök, egyesületek

Társas körök, közművelődési, jótékonyági és szakegyesületek nagy számmal vannak. Ilyenek : a *Magyar Olvasókör*. Alakult 1844-ben. Elnöke Kozma László ügyvéd. Saját háza van a Szent János-utczában.

A *Csitaonica*, a szerb olvasókör. Alakult 1846-ban. Elnöke : Kosztics Lázár dr. Saját háza van a Kossuth Lajos-utczában.

A *Polgári Kaszinó-egyesület*. Alakult 1867-ben. Elnöke : Vojnits István, alispán. Saját háza az Erzsébet-körút és Thököly-út sarkán. Társegyesülete a Kaszinó-Egyesületi Dalárda (alakult 1872.), mely a világi és egyházi zenét egyaránt műveli. Ünnepi istentiszteleteken, hazafias és egyéb ünnepélyeken közreműködik ; hangversenyeket, műkedvelő előadásokat rendez. Vele szövetségben időnként műkedvelő zenekar is működik Csavajácz János jeles hegedűművész zenetanár vezetésével.

Az *Iparoskör* (előbb : Népkör). Alakult 1881-ben. Elnöke Krizmanics Imre, iparos. Saját háza van az Erzsébet- és Deák Ferencz-körút sarkán. Kebelében működik az Iparos Dalárda (alakult 1887-ben). E két társegyesület működése teljesen olyan, mint az előbbi kettőé.

A *Függetlenségi kör*. Elnöke Mérő Ignác nagyiparos. Saját háza van az Erzsébet-körúton. Estélyeket rendez.

A *Katholikus Legényegyesület*. Elnöke Buday Gerő, vallástanár. Díszes emeletes otthona épült az Erzsébet-körúton, Várossy Gyula kalocsai érsek bőkezűségéből. Estélyeket, műkedvelő és ismeretterjesztő előadásokat rendez.

A *D. M. K. E.* zombori fiókja. Alakult 1906-ban. Elnöke Baloghy Ernő dr. országgyűlési képviselő.

A *Műkedvelő Fényképészek egyesülete*. Alapította Krump Vilmos felső-kereskedelmi iskolai tanár, az egyesület mostani titkára ; elnöke Lallosevits János dr. Országos kiállítást rendezett 1905-ben, a Schweidel-szobor leleplezése alkalmával.

Emberbaráti intézmények : a *Jótkony magyar nő-egylet* (elnöke Wundszám Ida), a *Jótkony szerb nő-egylet* (elnöke dr. Popovits Istvánné), a *Jótkony izraelita nőegylet* (elnöke özv. Spitzer Mórné), a Felsővárosi (izr.) *kisdedővő egyesület* (elnöke dr. Bruck Árminné). A *Napközi Otthon* szegény iskolás gyermekeknek (valláskülönbség nélkül) télen meleg ételt ad. Elnöke dr. Alföldy Gedeonné.

Jótkonyaságot gyakorolnak még az Elefánt-szallóbeli *Technikusok asztaltársasága*, s a Stebler-féle vendéglőben egy söröző asztal-társaság.

Az *Önkéntes Tüzoltó-Egylet*. Főparancsnoka Késmárky Béla.

A *Honvédegylet*. Elnöke Donoszlovits József.

A testedzés céljából alakultak : a *Sport-egylet*, elnöke Falcione Nándor dr., helyisége az áll. főgimnázium tornacsarnoka ; a *Korcsolya-egylet*, elnöke Fernbach Károly, korcsolyacsarnoka a városi park mellett levő tó partján ; a *Lawn-tennis társaság*, két pályája a városi parkban, s egy az Erzsébet-lígetben.

Szakegyesületek :

A *Bács-Bodrog vármegyei Gazdasági Egyesület*. Alakult 1871-ben. Elnöke Latinovics Pál nagybirtokos. Palotaszerű székháza 1906-ban épült a Rákóczi-úton. Az egyesület *Bácskai Gazda* című havi folyóiratot ad ki.

A *Kereskedők testülete*. Elnöke Falcione Nándor dr., takarékp. igazgató.

A *Kereskedelmi alkalmazottak egyesülete* ; elnöke Weidinger Lajos kereskedő.

Az *Ügyvéd-egylet* ; elnöke Strasser Lajos. A szabadkai ügyvédi kamaránál 51 zombori ügyvéd van bejegyezve.

Az *Orvos-egylet* ; elnöke Sági Samu dr. Van 14 orvos és 4 gyógyszerész.

A *Tulipánkert Magyar Védő-egyesület* ; elnöke Vértesi Károly ügyvéd.

A *Bács-Bodrog vármegyei Tulipán Háziipari Szövetség*. Alakult 1907-ben a megyei háziipar, főleg a női kézimunka föllendítésére és értékesítésére. A csetneki csipke elsajátítására tanfolyamot rendezett. Elnöke Fernbach Károlyné.

Zombor szab. kir. város egyszersmind Bács-Bodrog vármegye *székhelye*. Itt vannak tehát, a vármegye palotájában, a vármegyei középponti hivatalok. A vármegye főispánja : Fernbach Károly ; alispánja : ifjú Vojnics István.

Zomborban a következő hatóságok és hivatalok vannak :

Hatóságok és
hivatalok.

A *Magyar kir. államépítészeti hivatal*. Helyiségei a vármegye palotájában. Főmérnök : Sztankovics György.

A *Királyi törvényszék*. Helyiségei a vármegye épületében. Elnöke : Eperjessy Béla. A törvényszéki palota építése már a megvalósulás küszöbén áll.

A *Kir. ügyészség*. Helyiségei a vármegyeház harmadik udvarában levő különálló épületben. Kir. ügyész : Popovics Aurél dr.

A *Kir. tanfelügyelőség*. Helyiségei a vármegye palotájában. A tanfelügyelőség vezetője : Faragó János tanfelügyelő.

A *Zombor járási főszolgabírói hivatal*. Helyiségei a vármegyeházban. Főszolgabíró : Tárczay Dezső.

A *Kir. járásbíróság*. Bérelt helyiségei egy Szabadság-téri magánházban. A járásbíróság vezetője : Dömötör Pál, kir. ítélőtáblai bíró.

A *Magyar kir. pénzügyigazgatóság*. Helyiségei a Szent Háromságtéren az emeletes kincstári épületben. Pénzügyigazgató : Pop György.

A *Magy. kir. pénzügyőri biztosság*. Helyiségei a pénzügyigazgatóság épületében. Pénzügyőri főbiztos : Blaskovits Lajos.

A *Magy. kir. pénzügyőri szakasz*. Helyiségei magánépületben.

A *Magy. kir. adóhivatal*. Helyiségei a Deák Ferencz-körút, meg az Apolló-utca sarkán levő kincstári épületben. Adótárnok : Horváth József.

A *Magy. kir. posta, távírda- és telefon-hivatal*. Helyiségei a Szent János-utczában. Postafőnök : Kraitz Lajos.

A *Magy. kir. folyammérnökség*. Helyiségei bérházban a Thököly-úton. Főmérnök : Martin Tivadar.

A *Vasúti állomásfőnökség*. A vasúti állomáson. Állomásfőnök Modes János.

A *Vasúti mérnöki hivatal*. Bérházban a Rákóczi-úton. Főmérnök : Gehring Ede.

A *Zombor—Óbecsei vasút mérnöksége*. Főmérnök : Kemény Simon.

A *Kincstári ügyészség*. Helyiségei a Szent János-utczában kincstári épületek. Kincstári ügyész : Janovich Gyula.

A *Selyembeváltóhivatal*. Helyisége s nagy gubóraktára a Kígyó-utczában.

A *Kir. közjegyzőség*. Helyiségei a Kossuth Lajos-utczában. Közjegyző : Koczkar Zsigmond.

Egyházi hatóságok :

A *róm. kath. plébánia*. Apát-plébános : Fejér Gyula.

A *gör. kel. szerb esperesség*. Esperes-plébános : Kupuszárevits Lyubomir.

Az *ág. evang. egyházközség*. Lelkész : Lombos Alfréd.

A *ref. fiókegyház*. Az egyházi teendőket ez idő szerint Arany Gusztáv, pacséri ref. lelkész látja el. A fiókegyháznak misszió-középponttá szervezése most van folyamatban.

Az *izraelita rabbiság*. Rabbi : Fischer Mihály dr.

Katonaság : A cs. és kir. 23. gyalogezred 2. zászlóalja, a cs. és kir. hadkiegészítő parancsnoksággal. Zászlóalj- és állomásparancsnok : Pramersberger Ferencz, alezredes. Hadkiegészítő parancsnok : Oblits Márk, őrnagy. A magy. kir. honvédség szabadkai 6. gyalogezredének 2. zászlóalja. Zászlóaljparancsnok : Petrovits György, őrnagy.

A magy. kir. *csendőrség* szárnyparancsnoksága és szakaszparancsnoksága. Szárnyparancsnok : Proch József, százados. Szakaszparancsnok : Szentmihályi Lajos, főhadnagy.

Zombor szab. kir. város *törvényhatóságának* 100 tagja van, felerészben választott, felerészben a legtöbb adót fizető polgárokból.

A város főispánja (egyszersmind Bács-Bodrog vármegyéé) *Fernbach Károly*. A város országgyűlési képviselője *Fernbach Péter*, függetlenségi párti programmal. A város diszpolgárai : gróf Andrássy Gyula, gróf Apponyi Albert, Brankovits György (volt karlóczai metropolita, egykori zombori gör. kel. esperes), Császka György dr. (volt kalocsai érsek), Haynald Lajos dr. (volt kalocsai érsek), Jókai Mór, Kossuth Ferencz, Vározy Gyula dr. kalocsai érsek, a város szülötte és gróf Zichy Aladár.

A város tör-
vényhatósági
tagjai s tiszti-
kara.

A város tisztkara az 1907. évben: *Hauke* Imre, polgármester. Alföldy Árpád dr., helyettes polgármester. Gyurisits György, főjegyző. Listyevity Titusz, rendőrfőkapitány, Lang Gyula, Latinovics Szaniszló, Spanyol József, Veszelinovits Milorád, tanácsosok. Thurszky Zsigmond dr. tiszti ügyész. Agyics János, dr. I. aljegyző. Radisits Lázár, II. aljegyző. Popovits István dr. tiszti főorvos. Szabó László, főmérnök. Auth György, főpénztárnok. Heincz Kálmán, főszámvevő. Szabó Sándor, alszámvevő. Vukicsevics B. Pál, közgyám. Józich Gyula, levéltárnok.

A többi tisztviselők, segéd- és kezelőszemélyzet száma 51. A város összes hivatalai a városházában vannak elhelyezve.

A város
tartása.

Zombor nem tartozik a gazdagabb városok közé. A polgárság 57% pótdadóval van megterhelve. A város vagyoni állapotát az 1907. évi következő adatok mutatják: Pénztári forgalom: Bevétel: 1,094.577 korona 24 fillér. Kiadás: 1,062.997 korona 84 fillér. Vagyonkimutatás: A követelési állapot értéke: 5,980.661 korona 02 fillér. A tartozási állapot értéke: 1.967,995 korona 73 fillér. Tiszta vagyon: 4.012,665 korona 29 fillér.

Források: Iványi István: Bács-Bodrog vármegye helynévtára. I. — A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat évkönyvei. — A Bácska 1878–82. évfolyamai. — Kalauz. Kiadta a Zombori Kaszinó-Egyleti Dalárda. 1897. — Beiträge zur Sammlung von Daten für die ethn., topogr. Beschreibung der Stadt Zombor. 1860. — A Délm. Tört. és Rég. Társ. irattárából. Temesvár. — A Sloga 1906. évfolyama. — Bács-Bodrog vármegye monográfiája. I. II. — Groschmid Gábor kéziratai. A B. B. vm. Tört. Társ. irattárából. Zombor. — Thim József dr.: Délmagyarország önvédelmi harcza I. — A szegedi keresk. és iparkamara évkönyve. 1906. — Török-magyarkori történelmi emlékek: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. Fordította Karácson Imre dr., kiadta a M. T. Akadémia; II. k. 1908. stb.

